

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Aralık 2023 / December 2023

Dizinler / Indexing and Abstracting

Web of Science – Emerging Sources Citation Index (ESCI)

SCOPUS

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin

Directory of Open Access Journals (DOAJ)

ERIH PLUS

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

Research Bible (ResearchBib)

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBIAD)

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Institute of Atatürk Principles and History of Reforms, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Mahallesi, Bozdoğan Kemerli Caddesi, No: 8, Fatih, İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00 / 10626 / 10437
E-mail: rpts@istanbul.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta>
<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/rpts/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,
Fatih / İstanbul, Türkiye
Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Múc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Türkiye
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 51632

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca'dır.
The publication languages of the journal are Turkish, English, German and French.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- mustafa.budak@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editor in Chiefs

Doç. Dr. Hayrünisa ALP

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- hyralp@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- yakup.ahbab@istanbul.edu.tr

Yazı Kurulu Üyeleri / Editorial Management Board Members

Prof. Dr. Serkan TUNA

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- serkan.tuna@istanbul.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TOPDEMİR

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- ramazan.topdemir@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Arş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- alishahin@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistanları / Editorial Assistants

Arş. Gör. Umut DERE

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- umutdere@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Anıl DİNCEL

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- anildinzel@istanbul.edu.tr

Arş. Gör. Duygu SAYGIN

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- duygu.saygin@istanbul.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
- onder.kocaturk@istanbul.edu.tr

Elizabeth Mary EARL

İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
- elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye - mustafa.budak@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - balhalil@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye - mdelican@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - cerdem@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, Türkiye - fgedikli@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - hanioglu@princeton.edu
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - jhasanli@yahoo.com
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye - maokur@yildiz.edu.tr
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye - kolgun@ybu.edu.tr
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Bakü, Azerbaycan - vasifqafarov@rambler.ru
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Avrupa ve Amerika Ülkelerinin Yeni ve Modern Tarihi Bölümü, Bakü, Azerbaycan - musa_qasimli@hotmail.com
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ali.satan@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Tiflis, Gürcistan - zaza.tsurtsumia@gmail.com
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Ankara, Türkiye - selmayel@gazi.edu.tr
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - ramazan.gullu@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Tarih ve Siyaset Bilimi Fakültesi, Köstence, Romanya - emmiplop@yahoo.com
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü, New Jersey, ABD - mar123@princeton.edu
Doç. Dr. Manizheh SADRİ	İslam Azad Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tebriz, İran - msadri18@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şumnu, Bulgaristan - emi_mehmed777@abv.bg
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Ovidius Bilim, Kültür ve Maneviyat Enstitüsü, Köstence, Romanya - metinomer@yahoo.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... VIII

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Afrika'da Köleliğin Kaldırılmasına Dair 10 Eylül 1919 Tarihli Saint Germain-en-Laye Sözleşmesi
ve Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye Tarafından Onaylanması

*The Convention of Saint Germain-en-Laye dated September 10, 1919 on the Abolition of Slavery in
Africa and its Ratification by Türkiye in the Treaty of Lausanne*

Gürsoy ŞAHİN 1

İki Savaş Arası Dönemde Ege'de Yunan-İtalyan Tehdidi ve Savaş Gerilimi (1924-1926)

The Greek-Italian Threat During the Inter-War Period and the Tensions in the Aegean (1924-1926)

Çağla Derya TAĞMAT 27

Atatürk'ün Dış Politika Zaferi: Hatay'ın Türkiye'ye İltihakının Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik
Arşiv Belgeleri Üzerinden Değerlendirilmesi (1936-1939)

*Atatürk's Foreign Policy Victory: Evaluation of Hatay's Annexation to Türkiye through the Turkish
Diplomatic Archive Documents of the Ministry of Foreign Affairs (1936-1939)*

Volkan PAYASLI 55

Genç Cumhuriyetin İlk Deniz Hukuku Zaferi Bozkurt Lotus Davası ve Uluslararası
Yankıları Üzerine Örnekler

The First Victory of Maritime Law in the Young Republic: The Lotus Case and its International Repercussions

Elçin YILMAZ..... 101

İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Basınında Muasır Medeniyet Tartışmaları, İslâm
Modernizmi ve Mehmet Âkif

*Contemporary Civilization Debates, Islamic Modernism and Mehmet Akif in the Turkish Press from the
Second Constitutional Era to the Republic*

Nuri SAĞLAM..... 123

Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa Çatışmasının Fransız
Kamuoyundaki Algılanış Biçimi

*The Perception of Mustafa Kemal Pasha-Enver Pasha Conflict in the French Public Opinion
during the National Struggle Period*

Mustafa KIRIŞMAN 153

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Cumhuriyetin İlanına Metodolojik Bir Muhalefet: Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesi
*A Methodological Opposition to the Proclamation of the Republic: The İstikbal Newspaper
Published in Trabzon*
Nurettin ÇAKICI 181
- Toprağa Bağlı Bir Milliyetçilik Teorisi Olarak Mavi Anadolu İdeali
The Blue Anatolian Ideal as a Theory of Territorial Nationalism
Fahri DANIŞ..... 213
- Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" Romanlarında Eşkıyalık Teması (1919-1939)
The Theme of Banditry in Kemal Tahir's Novels "Yorgun Savaşçı" and "Rahmet Yolları Kesti" (1919-1939)
Ercan UYANIK 241
- Atatürk Döneminde "İnkılâp Müzesi" Kurulması Girişimleri
The Attempts at Establishing a "Revolution Museum" During the Time of Atatürk
Betül BATIR 283
- Müzik İnkılabını "Milletler Şarkısı" Filmi (1930) ve "Türkiye Bülbülü" (1931) Ses Yarışmaları Üzerinden
Okumak
*Reading the Music Revolution through the "The Song of the Nations" Film (1930) and "The
Nightingale of Türkiye" (1931) Vocal Contests*
Ceyhun ÖGRETEN..... 323
- 1939-40 Sovyet-Fin Kış Savaşı'nın Yeni Sabah, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine Yansıması ve Bu
Gazetelerin İdeolojik Pozisyonları Üzerine Değerlendirmeler
*The Reflection of the 1939-40 Soviet-Finnish Winter War on Yeni Sabah, Cumhuriyet and Tan Newspapers
and Evaluations on the Ideological Positions of These Newspapers*
Serdar KARA 359
- Popülist Politika Perspektifinden Demokrat Parti Dönemindeki Mülki İdare Düzenlemeleri
Civil Administration Arrangements in the Democrat Party Period from the Populist Politics Perspective
Gülmelek DOĞANAY, Çağrı ÇOLAK 393

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Kitap Tanıtımı / Book Review

- Siyasi Görüşleriyle Prens Sabahattin Hakkında Bir Kitap
A Book on Prince Sabahattin and His Political Views
Mahmut KOÇAK 429
- Bir Başka Açıdan 6-7 Eylül Olayları
An Alternative Perspective on the Events of September 6-7
Hande DİLER..... 437
- Atatürk ve Suikast
Atatürk and The Assassination
Tuğba Ece ERALP 443
- Erken Cumhuriyet Dönemi, Modernleşme ve Ulus İnşası Sürecine İlişkin literatüre, Yeni ve Önemli Katkıları Sunan Kitap
The Book that present new and Important Contributions to the Literature on the Early Republican Period, Modernisation and Nation Building Process
Güler ÖMERUSTAOĞLU..... 451

EDİTÖRDEN

Artık Scopus tarafından taranan bir dergiyiz. Bundan dolayı çok mutluyuz. Aynı zamanda geldiğimiz seviye, yeni başarılar için birer motivasyon kaynağıdır; hiç şüphesiz. Dergi olarak hedefimiz, SSCI/AHCI indekslerinde taranan uluslararası bir yayın olmaktır. Bunu da başaracağımıza inanıyoruz.

Bu sayımızda 13 (on üç) araştırma makalesi, dört kitap tanıtım yazısıyla karşınızdayız. Dergimizin ilk makalesi Gürsoy Şahin'e ait olup kendisi pek bilinmeyen bir tarihî meseleyi makalesine konu yapmıştır. *Afrika'da Köleliğin Kaldırılmasına Dair 10 Eylül 1919 Tarihli Saint Germain-en Laye Sözleşmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye Tarafından Onaylanması* adını taşıyan makalesinde yazar, Lozan Barış Antlaşması gereği Türkiye'nin katılmayı ve onaylamayı taahhüt ettiği köle ticaretinin yasaklanmasına dair 10 Eylül 1919 tarihli Saint Germain-En-Laye Sözleşmesi'nin içeriğini değerlendirmiştir.

Türkiye'de Yunan arşivlerini yetkin bir şekilde kullanan genç tarihçilerden biri olan Çağla Derya Tağmat'ın *İki Savaş Arası Dönemde Ege'de Yunan-İtalyan Tehdidi ve Savaş Gerilimi (1926-1924)* adlı makalesinde, Yunan ve İngiliz kaynaklarını kullanarak Musul meselesinin canlılığını koruduğu şartlarda, Adalar Denizi'nde ortaya çıkan Yunan tehdidi ile Yunanistan, İtalya ve İngiltere'nin Türkiye karşısında izlenen tutumları analiz edilmiştir. Makale adeta bir uluslararası tarih çalışması niteliğindedir.

Bir diğer dış politika çalışması ise Volkan Payaslı'ya aittir. *Atatürk'ün Dış Politika Zaferi: Hatay'ın Türkiye'ye İltihakının Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Üzerinden Değerlendirilmesi (1936-1939)* adlı makalesinde yazar, Hatay meselesinin çözümlenmesini Atatürk'ün bir zaferi olarak değerlendirirken bu çözümün nasıl gerçekleştiğini Türk diplomatik arşiv belgeleri ışığında ortaya koymaya çalışmıştır.

Elçin Yılmaz ise *Genç Cumhuriyetin İlk Deniz Hukuku Zaferi Bozkurt Lotus Davası ve Uluslararası Yankuları Üzerine Örnekler* adlı makalesinde yeni kurulmuş bir devletin uluslararası sahada verdiği bir hukuk mücadelesinin oluşturduğu algıya odaklanmış ve bunu da İngiliz ve ABD arşiv belgeleri ile gazeteleri üzerinden gerçekleştirmiştir.

Yeni Türk Edebiyatı tarihçisi Nuri Sağlam, *İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Basınında Muasır Medeniyet Tartışmaları, İslâm Modernizmi ve Mehmet Âkif* adını taşıyan makalesiyle Türk modernleşmesinin kadim konularından biri olan medeniyet olgusuna entelektüel yetkinlikle yaklaşmış ve bunu da İslam modernizmi ve Mehmet Âkif üzerinden yapmıştır. Yazar, Mehmet Âkif'in İslam modernizmi içindeki özgün yerine vurgu yapmış ve bu bağlamda kimi Batıcı liberal aydınların Mehmet Âkif'i medeniyet düşmanı göstermelerini eleştirmiştir.

Hiç şüphesiz Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa kıyası, Türkiye'de sıklıkla yapılan ideolojik tartışmaların başında gelmektedir. Mustafa Kırışman'ın yazdığı makale bu tartışmalara bilimsel katkı sunmaktadır. *Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa Çatışmasının Fransız Kamuoyundaki Algılanış Biçimi* adlı makalesinde yazar, çatışma adı verdiği Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa ilişkisini Fransız kamuoyunun nasıl kavradığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Nurettin Çakıcı'nın makalesi ise *Cumhuriyetin İlanına Metodolojik Bir Muhalefet: Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesi* adını taşımaktadır. Bilindiği gibi İstikbal gazetesi, Faik Ahmet Barutçu öncülüğünde çıkarılmakta olan bir gazeteydi. Çakıcı'ya göre Faik Ahmet Bey, Cumhuriyet'in ilanı ve sonraki süreçleri yakından izlemiş ve ilanın halka danışılmadan aceleyle getirildiğini sert bir tavırla dile getirmiştir. Makale bu süreci, Faik Ahmet Bey'in fikirleri çerçevesinde değerlendirmiştir.

Toprağa Bağlı Bir Milliyetçilik Teorisi Olarak Mavi Anadolu İdeali adlı makale, Fahri Danış tarafından yazılmıştır. Yazar, Mavi Anadolu idealinin Cumhuriyetçi resmî söylemi daha da ileriye taşıdığını iddia etmektedir. Ayrıca bu idealin erken Cumhuriyet devrindeki yansımaları üzerinde durulmuş ve söz konusu hareketin bir toprağa bağlı milliyetçilik teorisi olarak ortaya koyduğu esaslar incelenmiştir.

Ercan Uyanık, *Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" Romanlarında Eşkıyalık Teması (1919-1939)* adlı makalesinde sosyal eşkıyalık olgusunu incelemiştir. Yazar, Türk edebiyatında

yazdığı romanlarda verdiği millî ve sosyal mesajlarıyla tanınan Kemal Tahir'e ait özellikle "Rahmet Yolları Kesti" romanının en çok tartışılan roman olduğunu ifade etmekte ve incelenen her iki romanın da bugüne kadar ideolojik çerçevede ele alındığını yazmaktadır.

Betül Batır'ın makalesi *Atatürk Döneminde "İnkılâp Müzesi" Kurulması Girişimleri* adını taşımaktadır. Bu müzenin kurulmak istenmesinin amacı, Türk inkılabının on yıllık seyrinin gösterilmesiydi. Ancak bu müze kurulamamıştır. Yazar 1933'te ortaya atılan İnkılâp Müzesi'nin kurulma çabalarının yanı sıra sonradan kurulamama sebeplerini eleştirel bir dille anlatmıştır.

Ceyhun Öğreten'in makalesi ise ses yarışmalarıyla ilgilidir. *Müzik İnkılabını "Milletler Şarkısı" Filmi (1930) ve "Türkiye Bülbülü" (1931) Ses Yarışmaları Üzerinden Okumak* adlı makalesinde yazar, 1930-1931 yıllarında düzenlenen ses yarışmalarını müzik inkılabı çerçevesinde değerlendirmiştir.

Serdar Kara *1939-40 Sovyet-Fin Kış Savaşı'nın Yeni Sabah, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine Yansımaları ve Bu Gazetelerin İdeolojik Pozisyonları Üzerine Değerlendirmeler* adlı makalesinde, II. Dünya Savaşı başlarında Türkiye'de üç farklı eğilime sahip gazetelerin Sovyet-Fin Kış Savaşı'nı yönelik yaklaşımları üzerinden ideolojik eğilimlerini incelemiştir.

Dergimizin çift yazarlı tek makalesi Gülmelek Doğanay-Çağrı Çolak'a ait olup *Popülist Politika Perspektifinden Demokrat Parti Dönemindeki Mülki İdare Düzenlemeleri* adını taşımaktadır. Bu çalışmada, DP döneminde yapılan mülki düzenlemeler, popülist politika açısından incelenmiş ve popülizmin Türkiye'deki izleri takip edilmiştir.

Bu sefer dergimizde dört kitap tanıtım yazısı bulunmaktadır. Daha önemlisi bu tanıtım yazılarının yazarlarının tamamı enstitümüz doktora öğrencileridir. Teşvik amacını taşıyan bu yazıların birincisinin yazarı Mahmut Koçak, Ramazan Erhan Güllü'nün "Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti" adlı yeni kitabını tanıtırken Hande Diler ise Uğur Üçüncü ile Hikmet Öksüz'ün yazdığı "6-7 Eylül 1955 Olayları: Yakın Dönem Türkiye Tarihinin Sis Perdesi" adlı eserini incelemiştir. Tuğba Ece Eralp, Ali Satan'ın "1935 Atatürk'e Suikast ve Sadakat: Meçhul Bir Suikastın Kronolojisi" adlı ilgi çekici eserini tanıtmaya çalışırken Güler Ömerustaoğlu'nun tanıttığı kitabın adı, Hale Yılmaz'ın yazdığı "Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar (1923-1945)"tir. Bu kitabın tanıtılmasının sebebi, erken Cumhuriyet devrinin sosyo-kültürel açıdan değerlendirilmesi olmasıdır.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Editörü

FROM THE EDITOR

We are delighted to announce that our journal is now indexed by Scopus. This achievement brings us great joy and serves as a strong motivation for further success. Our ultimate goal is to become an internationally recognized publication indexed in the SSCI/AHCI databases. We firmly believe that we will achieve this objective.

In this issue, we present 13 (thirteen) research articles along with four book reviews. The first article of our journal is authored by Gürsoy Şahin, who addresses a relatively lesser-known historical issue in his article titled *The Convention of Saint Germain-en-Laye dated September 10, 1919 on the Abolition of Slavery in Africa and its Ratification by Türkiye in the Treaty of Lausanne*. In this piece, the author evaluates the content of the Saint Germain-en-Laye Agreement dated September 10, 1919, concerning the prohibition of the slave trade, which Türkiye committed to participate in and endorse according to the Treaty of Lausanne.

In her article titled *The Greek-Italian Threat During the Inter-War Period and the Tensions in the Aegean (1924-1926)*, Çağla Derya Tağmat, one of the young historians proficiently utilizing Greek archives in Türkiye, analyzes the Greek threat in the Aegean and the stances of Greece, Italy, and Britain against Türkiye. In a context where the Mosul issue remains vivid, the article utilizes Greek and English sources. It stands as an international historical study.

Another study on foreign policy is by Volkan Payaşlı. In his article titled *Atatürk's Foreign Policy Victory: Evaluation of Hatay's Annexation to Türkiye through the Turkish Diplomatic Archive Documents of the Ministry of Foreign Affairs (1936-1939)*, the author evaluates the resolution of the Hatay issue as a victory for Atatürk, while trying to reveal how this resolution took place in the light of Turkish diplomatic archives.

Elçin Yılmaz, in her article titled *The First Victory of Maritime Law in the Young Republic: The Lotus Case and its International Repercussions*, concentrates on the perception created by the legal struggle of a newly established state in the international arena. She accomplishes this through the examination of British and U.S. archival documents and newspapers.

The historian of the New Turkish Literature, Nuri Sağlam, approaches the concept of civilization, one of the ancient subjects of Turkish modernization, with intellectual competence in his article titled *Contemporary Civilization Debates, Islamic Modernism and Mehmet Âkif in the Turkish Press from the Second Constitutional Era to the Republic*. He accomplishes this through the lenses of Islamic modernism and Mehmet Akif. The author criticizes the portrayal of Mehmet Akif as an enemy of civilization by some Westernized liberal intellectuals and emphasizes his unique place within Islamic modernism.

Undoubtedly, the comparison between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha stands at the forefront of ideological debates frequently held in Türkiye. Mustafa Kırışman's article contributes scientifically to these debates. In his article titled *The Perception of Mustafa Kemal Pasha-Enver Pasha Conflict in the French Public Opinion during the National Struggle Period*, the author tries to reveal how the French public perceived the relationship between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha, which he calls a conflict.

Nurettin Çakıcı's article is titled *A Methodological Opposition to the Proclamation of the Republic: The İstikbal Newspaper Published in Trabzon*. As is known, *İstikbal* newspaper was published under the leadership of Faik Ahmet Barutçu. According to Çakıcı, Faik Ahmet Bey closely followed the proclamation of the Republic and the subsequent processes, and he sharply criticized the fact that the proclamation was hastily made without consulting the people. The article evaluates this process within the framework of Faik Ahmet Bey's ideas.

The article titled *The Blue Anatolian Ideal as a Theory of Territorial Nationalism* is written by Fahri Daniş. The author argues that the ideal of Blue Anatolia takes the official Republican discourse a step further. The reflections of this ideal in the early Republican era are also discussed, and the principles put forward by the movement as a land-based nationalism theory are examined.

Ercan Uyanık explores the phenomenon of social banditry in his article titled *The Theme of Banditry in Kemal Tahir's Novels "Yorgun Savaşçı" and "Rahmet Yolları Kesti" (1919-1939)*. The author states that the novel *"Rahmet Yolları Kesti"*, written by Kemal Tahir, who is known for his national and social messages in his novels in Turkish literature, is particularly the most discussed novel and that both novels have been examined within an ideological framework to date.

Betül Batır's article is titled *The Attempts at Establishing a (Revolution Museum) During the Time of Atatürk*. The intended purpose of establishing this museum was to illustrate the ten-year course of the Turkish revolution. However, the museum could not be established. The author critically narrates the efforts to establish the Revolution Museum proposed in 1933, along with the reasons for its subsequent failure.

Ceyhun Öğreten's article is about singing competitions. In his article titled *Reading the Music Revolution through the "The Song of the Nations" Film (1930) and "The Nightgale of Türkiye" (1931) Vocal Contests*, the author evaluates the singing competitions held in 1930-1931 in the context of the music revolution.

Serdar Kara's article, titled *The Reflection of the 1939-40 Soviet-Finnish Winter War on Yeni Sabah, Cumhuriyet and Tan Newspapers and Evaluations on the Ideological Positions of These Newspapers* examines the ideological inclinations of three different newspapers in Türkiye during the early stages of World War II based on their approaches to the Soviet-Finnish Winter War.

The only article in our journal with two authors is *Civil Administration Arrangements in the Democrat Party Period from the Populist Politics Perspective* by Gülmelek Doğanay and Çağrı Çolak. This study examines the civil administration regulations of the Democrat Party (DP) from the perspective of populist policy, revealing the manifestations of populism in Türkiye.

In this edition of our journal, there are four book review articles, and notably, all the authors of these reviews are doctoral students from our institute. With the aim of encouragement, the first of these reviews is authored by Mahmut Koçak, introducing the new book by Ramazan Erhan Güllü titled *"Gölgede Bir Lider: Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti"*. Hande Diler, on the other hand, reviews the work *"6-7 Eylül 1955 Olayları: Yakın Dönem Türkiye Tarihinin Sis Perdesi"* written by Uğur Üçüncü and Hikmet Öksüz. Tuğba Ece Eralp attempts to introduce the intriguing work *"1935 Atatürk'e Suikast ve Sadakat: Meçhul Bir Suikastın Kronolojisi"* authored by Ali Satan. Güler Ömerustaoğlu, meanwhile, presents the book titled *"Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar (1923-1945)"* written by Hale Yılmaz. The reason for highlighting this book is its comprehensive evaluation of the socio-cultural aspects of the early Republic era.

Here's hoping to see you again in future issues...

Prof. Mustafa BUDAK

Editor of Recent Period Turkish Studies Journal

Afrika'da Köleliğin Kaldırılmasına Dair 10 Eylül 1919 Tarihli Saint Germain-en-Laye Sözleşmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye Tarafından Onaylanması

The Convention of Saint Germain-en-Laye dated September 10, 1919 on the Abolition of Slavery in Africa and its Ratification by Türkiye in the Treaty of Lausanne

Gürsoy ŞAHİN*

*Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Afyonkarahisar, Türkiye

ORCID: G.Ş. 0000-0002-7817-2043

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gürsoy Şahin,
Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Afyonkarahisar, Türkiye
E-posta/E-mail: gshahin@aku.edu.tr

Başvuru/Submitted: 21.07.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.10.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
30.10.2023

Kabul/Accepted: 27.11.2023

Atıf/Citation: Sahin, Gürsoy." Afrika'da Köleliğin Kaldırılmasına Dair 10 Eylül 1919 Tarihli Saint Germain-en-Laye Sözleşmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye Tarafından Onaylanması" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 1-25.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1331172>

ÖZ

Çalışmanın amacı Lozan Barış Antlaşması gereği Türkiye'nin katılmayı ve onaylamayı taahhüt ettiği 10 Eylül 1919 tarihli, Afrika ve köle ticareti hakkındaki Saint Germain-en-Laye Sözleşmesinin içeriğini irdelemektir. Lozan Antlaşması'nda vurgu yapılan bu sözleşme, kaynaklarda genel olarak köle ticaretinin önlenmesine yönelik esaslarla anılmaktadır. Sözleşmede Afrika topraklarında egemenlik haklarını kullanan devletlerin yerli nüfusun korunmasını gözetmeye ve onların maddi ve manevi refah koşullarının iyileştirilmesini denetlemeye devam edecekleri bildirilmekteydi. Yine sözleşmeye göre özellikle köleliğin her türü ile deniz ve kara yoluyla yapılan köle ticaretinin ortadan kaldırılmasını güvence altına almak için gayret gösterilecekti. Ayrıca Afrika'nın geleceği, su havzaları, ticari eşitlik vb. hususlarla ilgili kararlar da alınmış idi. Bu şekilde Türkiye, Lozan Antlaşması'yla Afrika ve kölelikle ilgili meselelere dâhil olup, uluslararası alanda bu konuda alınmış kararlara taraf oldu. Çalışmanın kaynaklarını temel olarak resmi yayınlar, Osmanlı Arşivi belgeleri ve TBMM Zabıt Cerideleri oluşturdu.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Köle Ticareti, Lozan Barış Antlaşması, Saint Germain-En-Laye Sözleşmesi

ABSTRACT

The study purposes to examine the content of the Convention of Saint Germain-en-Laye dated September 10, 1919 about Africa and slave trade, which Türkiye committed to participate and ratify as required by the Treaty of Lausanne. This contract underlined in the Lausanne Treaty is generally mentioned in the sources with the principles for preventing the slave trade. However, the convention declared that the states exercising their sovereign rights in the African territories would continue to oversee the protection of the indigenous population and inspect

the improvement of their material and spiritual welfare. Again, according to the agreement, efforts would also be made to ensure the abolition of all types of slavery in particular, as well as slave trade by sea and land. Moreover, decisions were made regarding issues such as the future of Africa, water basins, commercial equality, and etc. In this way, through the Treaty of Lausanne, Türkiye was involved in the issues related to Africa and slavery, as well as became a party to the decisions taken on this issue in the international field. The basic sources of the study involve official publications, Ottoman Archive documents, and the Minutes of the Grand National Assembly of Türkiye.

Keywords: Africa, slave trade, Treaty of Lausanne, Convention of Saint Germain-en-Laye

Extended Abstract

The Republic of Türkiye was recognized politically, legally, and economically through the Treaty of Lausanne, which also established its borders. At the Lausanne Conference, negotiations were held extensively during the meetings to find solutions to the several issues that had been inherited from the Ottoman Empire. The Turkish committee resolved some issues by confirming the international contracts and agreements that had been signed during the Ottoman era. In this sense, Türkiye undertook to participate and approve the contracts and treaties listed under 14 titles in the Article 100 of the Treaty of Lausanne. One of these contracts was the Convention Revising the General Act of Berlin of 1885 and the General Act and Declaration of Brussels of 1890, signed at Saint-Germain-en-Laye on September 10, 1919.

The first of the agreements referred to in this convention was the General Act of Berlin, which dated from February 26, 1885, in which the Ottoman Empire had become a party to the issue of Africa's future for preventing the slave trade. The Ottoman Empire had approved this contract on June 25, 1885. The second agreement the Ottoman Empire had joined as a party was the Declaration of Brussels on July 2, 1890 and again involved the issue of preventing the slave trade. The states that signed the Treaty of Lausanne also approved the General Act of Berlin and the Declaration of Brussels as well. The agreement mentioned in Article 100 was the Convention of St. Germain-en-Laye, dated September 10, 1919. Essentially, the 1885 General Act of Berlin, the 1890 General Act and Declaration of Brussels were revised through this contract to which the Ottoman Empire had not become a party.

The Treaty of Lausanne presented a perspective for solving the problems remaining from the Ottoman Empire. One of the most important indicators of this was how the 1919 Convention of St. Germain-en-Laye, which had redrafted the Berlin Contract of February 26, 1885 as well as the General Act and Declaration of Brussels of July 2, 1890 for preventing the slave trade, was placed in front of Türkiye. The Treaty of

Lausanne therefore resolved the issue that the Ottoman government had not been a party to the Convention of St. Germain-en-Laye in 1919. The Treaty of Lausanne also had fundamental articles regarding the commercial future of Africa. One should also keep in mind that Türkiye showed initiative in rejecting slavery and slave trade by becoming a party to the Convention of St. Germain-en-Laye, as positioned in Article 100 of the Treaty of Lausanne.

While reconstructing the Middle East as the winners of World War I, the Allies tried to get the states that had lost the war to accept Africa's de facto status in order to protect the bases they had established there by using the discourse of prohibiting slavery and slave trading. The Allies were very successful in this strategy. In addition, the Allies gained the opportunity to design Africa in accordance with their wishes both commercially and politically while on the other hand sharing the lands of Middle East. While Germany, having been defeated in World War I, was made to sign the Treaty of Versailles, one of the dictated articles pertained to the redrafting the 1885 Berlin Contract and 1890 General Act and Declaration of Brussels. The Convention of St. Germain-en-Laye also ensured Austria to accept the same article, as well as the mentioned article again occurring in the Treaty of Trianon that was signed with Hungary. Türkiye's turn came next, and Türkiye was also made to accept the same principles through the Treaty of Lausanne on July 24, 1923.

Giriş

Lozan Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nden kalan birçok konuya çözüm bulmak üzere uzunca müzakereler gerçekleştirildi. Bazı konularda bir sonuca ulaşılırken bazı hususlar Osmanlı döneminde imzalanan uluslararası sözleşme ve antlaşmaların Türk tarafı tarafından tasdiki şeklinde halledildi. Bu anlamda Türkiye, antlaşmanın 100. maddesinde 14 fıkra halinde sıralanan sözleşmelere ya da antlaşmalara katılmayı ve onaylamayı yükümlendi. Bu sözleşmelerden dikkat çekici olanlardan birisi “26 Şubat 1885 tarihli Berlin senedi umumîsiyle, 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel beyanname ve senedi umumîsinin yeniden tetkikini mutazammın olarak Senjermen – Anley'de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli mukavele” idi¹. 10 Eylül 1919 tarihli Saint Germain-En-Laye Sözleşmesi ile 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Genel Senedi ve 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Beyannamesi revize edildi.

Söz konusu maddede zikredilen ve Osmanlı Devleti'nin Batı Afrika'nın geleceği ve köle ticaretinin engellenmesi konusunda taraf olduğu antlaşmalardan ilki 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Umumî Senedi idi. 15 Kasım 1884 ile 26 Şubat 1885 tarihleri arasında Almanya öncülüğünde toplanan *Batı Afrika* veya *Kongo Konferansı* adıyla Berlin'de toplanan konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Hollanda, Portekiz, Danimarka, İspanya, Belçika, İsveç-Norveç Krallığı, Amerika Birleşik Devletleri² ve Osmanlı Devleti olmak üzere on dört devlet katıldı³.

Konferansın görünürdeki nedenlerinden biri Belçika ile Fransa arasında paylaşılmayan Kongo'nun geleceği hakkında karar vermektir. Diğer bir neden ise kıtanın geri kalmışlığını gidermektir. Esasında Berlin Konferansı'nın toplanmasının amacı Batı Afrika'nın tüm ulusların serbest ticaretine ve Hristiyanlığa açılması, medenileştirilmesi idi. Keza Kongo'da kölelik ve köle ticaretini engellemek de hedeflenmekteydi⁴.

Berlin Konferansı'nda “*serbest ticaret bölgesinin*” kurulacağı propagandası da gündemde idi. Buna göre Kongo havzasında Kongo ve Nijer nehirleri üzerinde geniş bir alanda serbest dolaşım sağlanacaktı⁵. Kısacası katılımcı devletler Berlin Konferansında

1 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, C. II, *Konferansda İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.37.

2 ABD konferansa katılmış ancak konferans metnini imzalamamıştır.

3 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS)*, 180/46, s. 1 (H. 14/S/1302); *BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)*, 73/17, s. 1 (H. 06/L/1302); *Afrika-yı Garbi İşlerine...*, s. 2.

4 Juhani Koponen, “The Partition of Africa: A Scramble for a Mirage?”, *Nordic Journal of African Studies*, 2/1, 1993, s. 131-132.

5 Juhani Koponen, “The Partition of Africa...”, s. 131-132.

kölelik ve köle alım satımına karşı çıkmaktaydı⁶. Ancak konferansta bu tür hukuki konular netliğe kavuşturulamadı. Ayrıca Afrika'nın sahip olduğu kaynaklarının tüm tarafların serbest erişimine açılmasının garanti edilmesi ve bu şekilde kıtada oluşan kargaşanın önleneyeceği görüşü de ileri sürüldü. Özellikle İngiltere ve Almanya tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerin bir devlet kolonizasyonunu engelleyebileceği umudu dile getirildi⁷.

Netice itibarıyla 26 Şubat 1885'te 38 madde ve yedi bölümden oluşan Berlin Umumî Senedi imzalandı⁸. Alınan kararlara göre Afrika'nın Batılı devletler tarafından paylaşılmasının ve fiili işgalin önü açıldı. Berlin senedine göre kâğıt üzerinde paylaşım ve “*söz-lü işgal*” yerine söz konusu toprakların fiili olarak ele geçirilmiş olması esası kabul edildi. Yani “*fiili işgal*” esas alındı. Ayrıca işgalin diğer devletlere bildirilmesi esası da getirildi⁹. Bu antlaşma centilmenlik antlaşması niteliğinde idi. Bu şekilde Batı Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerine uluslararası bir meşruiyet kazandırıldı. Esasen bu bir yönüyle “*yağmanın*” kurallarının belirlenmesi anlamına gelmekteydi¹⁰.

Osmanlı Devleti konferansta, Berlin Büyükelçisi Mehmed Said Paşa ve Sefaret Müsteşarı Ohan Efendi tarafından temsil edildi¹¹. Osmanlı Devleti, Afrika'da çok sayıda Müslüman nüfusun bulunması, onların himaye ve genel menfaatlerini muhafaza etmek, esir ticaretinin yasaklanmasını destelemek, Afrika sahillerindeki arazi istimlâkleri sırasında çıkarlarını korumak ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinde şebhenderler tayin edebilmek düşüncesindeydi¹². Ancak Osmanlı Devleti, konferanstaki çabasına rağmen ciddi bir varlık gösteremedi. Avrupalı devletlerin Afrika'ya müdahalelerinin önüne de geçemedi. Mevcut şartlarda antlaşma Osmanlı Devleti'nin beklentilerini karşılamamakla birlikte geciktirmenin doğru olmayacağı değerlendirilerek 25 Haziran 1885'te kaydı ihtirazi [çekince] şartı ile onayladı¹³.

6 İsmail Parlatur, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten*, C. 47, S. 187, Temmuz 1983, s. 805-830.

7 Gürsoy Şahin, “Afrika'nın Sömürgeleştirilme Sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) ve Afrika Basımına Yansımaları”, *History Studies*, C. 10, No 1, Şubat 2018, s. 247-268; T. O. Elias, “The Berlin Treaty and the River Niger Commission”, *The American Journal of International Law*, Oct., 1963, Vol. 57, No. 4 (Oct., 1963), pp. 873-882.

8 *Afrika-yı Garbi İşlerine Dair Berlin'de Mün'akid Konferans Mazbatalarının Tercümesidir*, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1302, s. 208.

9 Seha L. Meray, “Devletler Hukukuna Göre Ülke İktisabı Şekilleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 10, S. 3, Mart 1955, s. 83-84; Feyza Kurnaz Şahin, *Çanakale Savaşları ve Kara Afrika Basını Savaş, Basın ve Propaganda*, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020, s. 46-47.

10 Gürsoy Şahin, “Afrika'nın Sömürgeleştirilme Sürecinde...”, s. 251.

11 *BOA, İrade Hariciye (İ.HR.)*, 295/18661 (H. 28/01/1302).

12 *BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 1/13, s. 1-3, (H. 15/04/1302).

13 *BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 1/13, s. 1-3 (H. 15/04/1302); Arthur Berriedale Keith, *The Belgian Congo and The Berlin Act*, Clarendon Press, Oxford, 1919, s. 62; Gürsoy Şahin, “Afrika'nın Sömürgeleştirilme Sürecinde...”, s. 247-268.

Osmanlı Devleti'nin köle ticaretinin önlenmesi hususunda taraf olduğu birçok ferman veya ikili antlaşma bulunmaktaydı¹⁴. Ancak Osmanlı'nın Berlin Genel Senedi düzeyinde taraf olduğu ikinci antlaşma Brüksel Sözleşmesi idi. 18 Kasım 1889'da İngiltere ve Belçika'nın daveti üzerine Brüksel'de uluslararası bir konferans toplandı¹⁵. Yedi bölüm ve toplam 100 maddeden oluşan Brüksel Senedi 2 Temmuz 1890'da imzalandı. Senedin birinci bölümünde esir ticareti yapılan Afrika ülkelerinde esir ticaretinin engellenmesi için alınacak tedbirler üzerinde durulmaktaydı. İkinci bölümde ise esirlerin nakline ve kervan yollarına yönelik tedbirlere dair esaslar bulunmaktaydı. Üçüncü bölümde deniz yolu vasıtasıyla gerçekleştirilen esir ticaretinin engellenmesi ve hatta kesin olarak kaldırılması ile ilgili düzenlemeler bulunmakta idi. Dördüncü bölümde ise uluslararası köle ticaretine yönelik alınması gereken tedbirler ve azat edilmelerine dair hükümler yer almaktaydı. Esir ticaretini engellemek için oluşturulacak örgütlerle ilgili maddeler beşinci bölümde yer almaktaydı. Altıncı bölümün konusu ise müskirat (alkollü içecek) maddelerinin yasaklanması ve buna yönelik tedbirleri içeriyordu. Yedinci ve son bölümde senede imza koyan devletlerin uzlaştıkları konular ve bunun uygulama esaslarına yönelik kararlılıkları belirtilmekteydi¹⁶.

Konferans sonunda 2 Temmuz 1890'da metni Belçika, Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Almanya, İspanya, Avusturya-Macaristan, Danimarka, Hollanda, Kongo,

- 14 Osmanlı ülkesinde 1847 yılında Sultan Abdülmecid'in köle ticaretini yasaklamasına rağmen bu ticaret hukuken ve fiilen devam etti. Bilahare yine Sultan Abdülmecid 1857 (H Evasıt-ı Cemaziyelahir 1273, R 29 Kanunusani 1272, M 10 Şubat 1857) yılında bir ferman yayınlarak köle ticaretinin yasaklanması ve tacirlerin cezalandırılmasını istedi. "Üsera-yı zenciye tacirlerinin mücazatına dair ferman-ı alı", *Düstur*, Tertip 1, C. 4, İstanbul, 1296, s. 388. Konuyla ilgili bir diğer antlaşma 25 Ocak 1880 (12 Safer 1297) tarihli İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan "Zenci Esirler Ticaretinin İlgası ve Men'i Hakkında Sözleşme" idi. Bu sözleşme ile Afrikalı kölelerin taşınmalarının sona erdirilmesi konusunda anlaşılmıştı. Sözleşme 25 Ocak 1880'de İstanbul'da imzalandı ve tasdik belgeleri 17 Nisan 1880'de yine İstanbul'da teati edildi. Böylece Osmanlı ülkesinde köle ticaretini yasaklayan Sultan Abdülmecid'in 1857 tarihli fermanına atıfta bulunularak bu fermanın getirdiği "ülkeye zenci köle sokulması yasağına" Osmanlı ülkesindeki zenci kölelerin yurt dışına çıkarılması yasağı da getirildi. Anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, köle ticaretini yasaklayan 1857 tarihli ferman dışında İngiltere ile 25 Ocak 1880 tarihinde imzalanan "Zenci Esirler Ticaretinin İlgası ve Men'i Hakkında Sözleşme", 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Senedi Umumisi ve 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Sözleşmesini onaylayarak uluslararası antlaşmalar ile köle ticaretine karşıtlığını gösteren ülkelerden biri oldu. Böylece Osmanlı Devleti taraf olduğu antlaşmaların hükümlerini yerine getirmek için çeşitli önlemler aldı. Bu çabaların bir sonucu olarak ülke içinde mevcut kölelerin sayısı hızla azalırken temel kölelik kaynağı da kurutulmuş oldu. Gülnehal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona...", s. 49-50, 73; Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nden Erken Cumhuriyet Dönemine Kadın Ticaretinin Engellenmesi Yolunda Yapılan Girişimler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 70, S. 4, 2021, s. 1491-1493; "Üsera-yı zenciye ticaretinin men'ine dair kanun", H 22 Rebiülahir 1307, R 04 Kanunuevvel 1305 M 16 Aralık 1889, *Düstur*, Tertip 1, C. 6, (4 Zilka'de 1304, 14 Ramazan 1312, 13 Temmuz 1303(1887)-27 Şubat 1310(1890), Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1939, s. 486.
- 15 Abdullah Özdağ, "Afrika'da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 1, Mayıs 2018, s. 248.
- 16 *BOA, Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (YA.RES)*, 51/19, 002 (H-15-11-1307); Abdullah Özdağ, "Afrika'da Esir Ticaretinin...", s. 248.

Amerika Birleşik Devletleri, Portekiz, İran, İsveç-Norveç, Rusya, Osmanlı Devleti ve Zanzibar imzaladı. Brüksel Konferansı Genel Senedini imzalayanlar, Afrikalı köle ticaretine bir son verme kararlılığıyla aynı ölçüde harekete geçtiklerini beyan etti. Antlaşmada içki ithalinin engellenmesi ve silah ticaretinin kısıtlanmasının Afrika halkını kölelikten korumaya yardımcı olacağı da belirtilmişti¹⁷. Bu konferansla 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Konferansı tamamlanıyordu. Brüksel Senedi ile köle ticareti kesinlikle yasaklanırken Afrika'nın yerli halklarına da geniş haklar getiriyordu¹⁸.

1890 Brüksel Konferansından sonra köleliğin kaldırılması sorunu uluslararası çevrelerde 10 Eylül 1919 tarihli Saint Germain Antlaşması ile gündeme gelecekti¹⁹. St. Germain-En-Laye Sözleşmesine, Müttefiklerin Avusturya ile imzaladıkları Saint-Germain-En-Laye Antlaşmasının Bölüm XIV, Çeşitli Hükümler başlığında 373. maddesinde atıf yapılmıştı. Buna göre;

“Avusturya, 26 Şubat 1885 tarihli Berlin ve 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Genel Senetlerinde ve bunları tamamlayan ya da değiştiren sözleşmelerde ele alınan diğer konularla birlikte, silah ve alkollü içki trafiğine ilişkin olarak Müttefik ve Ortak Devletler ya da bunlardan herhangi biri tarafından diğer herhangi bir Devletle yapılmış ya da yapılacak sözleşmeleri tanımayı ve kabul etmeyi taahhüt eder”

şeklinde idi. Bu hükümler aynı mealde Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versailles Barış Antlaşmasınının 126. maddesinde ve 4 Haziran 1920 tarihinde Macaristan ile imzalanan Trianon Barış Antlaşmasınının 356. maddesinde de yer almaktaydı. Esasen Versailles, St. Germain, Trianon ve Sevr Barış Antlaşmalarında somutlaşan Milletler Cemiyeti Misakı, I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri Madde 23 (b)'de kendi kontrolleri altındaki topraklar ve yerli sakinler lehine bazı önermeler sunmuştu²⁰.

Versailles, Trianon ve Saint Germain Antlaşmalarında atıf yapılan ve Afrika'da köleliğin önlenmesine yönelik olup Türkiye'nin taraf olmadığı St. Germain-en-Laye Sözleşmesi, Lozan Konferansı sırasında Türkiye'nin önüne çıkarıldı. Bu meyanda Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nın 100. maddesinde yer alan 12. fıkrada zikredilen bu sözleşmeye katılmayı taahhüt etmekte idi. Kölelik ve köle ticaretinin engellenmesini

17 Gülnihal Bozkurt, “Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devletinin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 1, S. 1, Şubat 1990, s. 51-52.

18 İsmail Parlatur, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, s. 805-830.

19 Abdullah Özdağ, “Afrika'da Esir Ticaretinin...”, s. 245.

20 Hugo Fischer, “The Suppression of Slavery in International Law: II”, *The International Law Quarterly*, Oct., 1950, Vol. 3, No. 4 (Oct., 1950), p. 503; “Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary”, <http://www.gwpda.org/versa/tri5.htm> (Erişim Tarihi: 09.05.2023).

amaçlayan ve Türkçe literatürde yeterince irdelenmeyen 10 Eylül 1919 tarihli Saint Germain-en-Laye Sözleşmesi araştırmanın temel konusunu oluşturdu. Çalışmada adı geçen sözleşmenin tüm maddeleri değerlendirilerek köle ticaretinin önlenmesi hususundaki önemi ortaya konulmaya çalışıldı. Keza Türkiye'nin, Afrika ve kölelikle ilgili meselelere dâhil olarak uluslararası alanda bu konuda alınmış kararlara taraf olduğu vurgulandı.

1. 10 Eylül 1919 Tarihli St. Germain-En-Laye Sözleşmesi

Berlin senedi umumisiyle Brüksel beyanname ve umumi senedinin revizyonu amacıyla imzalanan St. Germain-en-Laye Sözleşmesi kaynaklarda genel olarak köle ticaretinin önlenmesine yönelik esaslarla anılmaktaydı. Sözleşmede ayrıca Afrika topraklarında egemenlik haklarını veya otoriteyi kullanan devletlerin yerli nüfusun korunmasını gözetmeye ve onların maddi ve manevi refah koşullarının iyileştirilmesini denetlemeye devam edecekleri de bildirilmekteydi. Yine sözleşmeye göre özellikle köleliğin her türünün ve deniz ve kara yoluyla yapılan köle ticaretinin kesin olarak kaldırılmasını güvence altına almak için gayret gösterilecekti. İlâveten Afrika'nın geleceği, su havzaları, ticari eşitlik vb. hususlarla ilgili kararlar da alınmış idi²¹. Sözleşmede daha önce alınan kararlara ek olarak uluslararası ve kıtalararası köle ticareti, zorla çalıştırma, borçlanma yolu ya da evlat edinme yoluyla yapılan köleliğin ortadan kaldırılması güvenceye alındı²². Osmanlı Devleti, St. Germain-en-Laye Sözleşmesine taraf değildi. Ancak sözleşmenin 13. Maddesi gereği daha önceden onayladığı ve taraf olduğu 1885 tarihli Berlin Genel Senedi ve 1890 tarihli Brüksel Senedi yürürlükten kaldırılmıştı²³.

St. Germain-en-Laye Sözleşmesi, Britanya İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz ve Japonya tarafından 10 Eylül 1919'da imzalandı²⁴. Büyük Britanya aynı zamanda dominyonları olan Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Hindistan ve Güney Afrika için de imza attı. İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri hariç tüm devletler sözleşmeyi onayladı. Berlin veya Brüksel Genel

21 1885 Berlin Senedi taraflar bakımından (sadece taraflar arasında hüküm ifade ediyordu), mekân bakımından (yalnız Afrika sahilleri ile ilgiliydi) ve zaman bakımından önceyi kapsamamakta yalnız geleceğe dönük hüküm ifade ediyordu) sınırlı bir anlaşma idi. Seha L. Meray, "Devletler Hukukuna Göre...", s. 83-84.

22 İsmail Parlatur, "Türk Sosyal Hayatında Kölelik", s. 805-830.

23 1885 Berlin Senedi taraflar bakımından (sadece taraflar arasında hüküm ifade ediyordu), mekân bakımından (yalnız Afrika sahilleri ile ilgiliydi) ve zaman bakımından önceyi kapsamamakta yalnız geleceğe dönük hüküm ifade ediyordu) sınırlı bir anlaşma idi. Seha L. Meray, "Devletler Hukukuna Göre...", s. 83-84.

24 "26 Şubat 1885 tarihli Berlin umumî senediyle...", s. 163-173; "Convention Signed at Saint Germain-en-Laye, September 10, 1919 Revising the general act of Berlin of 1885 and the general act and declaration of Brussels of 1890", *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1928*, Volume I, United States Government Printing Office, Washington, 1942, s. 438.

Senetlerini onaylayan ancak 1919 sözleşmesini onaylamayan veya bu sözleşmeye taraf olmayan devletler, hala Berlin ve Brüksel Genel Senetlerine bağlı kabul edilmekteydi. Bu devletler Avusturya, Danimarka, Almanya, Macaristan, Hollanda, Norveç, İran, İspanya, İsveç ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Türkiye idi²⁵.

Sözleşmenin giriş bölümünde öncelikle neden bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu açıklanmaktaydı. Buna göre 26 Şubat 1885'te Berlin'de imzalanan Afrika Konferansı Genel Senedi öncelikle köleliğin ve köle ticaretinin hala gelişmekte olduğu bir kıtanın az bilinen ya da yeterince örgütlenmemiş bölgelerinde ticari ve uygarlaştırıcı eylemlerine rehberlik edecek genel ilkeler konusunda devletlerin mutabakatını göstermeyi amaçlıyordu.

Söz konusu senedin 4. maddesi ile yirmi yıl için tesis edilen serbest ithalat sisteminin 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Bildirisi ile on beş yıllık geçici bir süre için değiştirilmesi gerekli görülmüş ve bu tarihten beri söz konusu senet ve bildiri hükümlerine rağmen herhangi bir antlaşma yapılmamıştı. Oysa imzacı devletler 1885 Berlin Genel Senedi ve 1890 Brüksel Genel Yasası'nın uygulandığı bölgelerin "*artık tanınmış makamların kontrolü altında*" olduğunu, "*yerel koşullara ve yerli nüfusun gelişimine uygun idari kurumlarla donatıldığını*" ve "*ilerleme kaydetmeye*" devam ettiğini beyan etmişlerdi. Bu nedenle imzacılar Berlin ve Brüksel yasaları ile tesis edilen genel uygarlık ilkelerinin uygulanmasını modern gerekliliklere uygun düzenlemelerle sağlamak istediklerini ifade etmişlerdi²⁶.

Berlin ve Brüksel Antlaşmalarıyla tesis edilen "*genel uygarlık ilkelerinin uygulanmasını, modern gereklere uygun düzenlemelerle sağlamak arzusuyla*" galip devletler Tam Yetkili Temsilcilerini görevlendirmişlerdi. Bu şartlar altında imzalanan St. Germain-en-Laye Sözleşmesinin ilk maddesinde imzacı devletler, 26 Şubat 1885 tarihli

25 Hugo Fischer, "The Suppression of Slavery...", pp. 503-522.

26 "Convention Signed at Saint Germain-en-Laye...", s. 437; Hugo Fischer, "The Suppression of Slavery...", pp. 503-522.

Berlin Genel Senedi'nin birinci maddesi ile tanımlanan alan içinde²⁷, kendi yetkileri altında bulunan topraklarda, kendi uyrukları ile bu sözleşmeye daha sonra katılabilecek Milletler Cemiyeti üyesi devletlerin uyrukları arasında, bu maddenin son fıkrasında belirtilen çekinceye bağlı kalmak koşuluyla, tam bir ticari eşitlik sağlamayı taahhüt etmekteydiler.

İkinci maddeye göre sözleşmeye imza atan devletlerin ve Milletler Cemiyeti üyesi olup sözleşmeye sonradan katılabilecek olan devletlerin uyruklarına ait mallar, birinci maddede belirtilen bölgelerin iç kısımlarına serbestçe girebileceklerdi. Söz konusu mallara ithalat ya da ihracatta farklı bir işlem uygulanmayacak, transit geçiş, verilen hizmetler karşılığında alınanlardan başka her türlü resim, vergi ya da harçtan muaf tutulacaktı. Söz konusu devletlerden herhangi birinin bayrağını taşıyan gemiler, birinci maddede belirtilen topraklardaki tüm kıyılara ve tüm deniz limanlarına da girebilecekler ve hiçbir farklı muameleye tabi olmayacaklardı. Bu hükümlere bağlı olarak ilgili devletler, kendi topraklarında uygulanacak gümrük ve seyrüsefer düzenlemeleri ve tarifeleri konusunda tam bir hareket serbestisine tabi olacaklardı.

Sözleşmenin üçüncü maddesine göre birinci maddede belirtilen ve taraf devletlerden birinin otoritesi altında bulunan topraklarda bu devletlerin ya da Milletler Cemiyeti üyesi olup sözleşmeye sonradan katılabilecek olan devletlerin vatandaşları, kamu güvenliği ve düzeninin korunması için gerekli sınırlamalara bağlı kalmak koşuluyla, şahıslarının ve mallarının korunması, taşınır ve taşınmaz mallarının edinilmesi ve devredilmesi ve mesleklerinin icrası bakımından hiçbir ayırım gözetilmeksizin o toprakları idare eden devletin vatandaşlarıyla aynı muameleden ve aynı haklardan yararlanacaklardı.

Diğer maddede devletlerin mülkiyeti üzerinde serbestçe tasarrufta bulunmak ve ülkesinin doğal kaynaklarının geliştirilmesi için imtiyazlar vermek hakkını saklı tuttuğundan bahsedilmekteydi. Ancak bu konulardaki hiçbir düzenleme taraf devletlerin

27 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Genel Senedi'nin 1. maddesi şu şekilde idi;

Tüm ulusların ticareti tam bir özgürlüğe sahip olacaktır:

1. Kongo havzasını oluşturan tüm bölgelerde ve bu havzaya dökülen sularında.

2. Atlas Okyanusu boyunca 2° 30' güney enleminde yer alan paralelden Logé ağzına kadar uzanan deniz bölgesinde.

3. Yukarıda tanımlanan Kongo Havzası'ndan doğu yönünde Hint Okyanusu'na kadar, 5° kuzey enleminde güneyde Zambesi Nehri'nin ağzına kadar uzanan bölgede, sınır çizgisi bu noktadan itibaren Zambesi'yi Shiré ile birleştirdiği yerin 5 mil yukarısına kadar yükselecek ve daha sonra Nyassa Gölü ile Zambesi'nin suları arasındaki su havzasını takip ederek sonunda Zambesi ve Kongo suları arasındaki su havzasına ulaşacaktır.

Serbest ticaret ilkesinin bu doğu bölgesine genişletilmesinde Konferans Güçlerinin yalnızca kendileri için taahhüt altına girdikleri ve bağımsız bir Egemen Devlete ait topraklarda bu ilkenin yalnızca söz konusu Devlet tarafından onaylandığı ölçüde geçerli olacağı açıkça kabul edilmektedir. Ancak Güçler, bu onayı almak ve her durumda tüm ulusların transit geçişi için en uygun koşulları sağlamak amacıyla Hint Okyanusu'nun Afrika kıyısında yerleşik Hükümetler nezdinde iyi niyetlerini kullanmayı kabul edecekleri bildirilmektedir (Madde 1 Ek).

ve Milletler Cemiyeti üyesi olup da sözleşmeye bağlı kalabilecek devletlerin vatandaşları arasında farklı muamele yapılmasını kabul etmiyordu.

Beşinci madde ticaret gemilerinin mal ve yolcu taşımacılığı ile ilgili idi. Birinci maddede belirtilen sınırlar içerisinde Nijer Nehrinin kollarının ve denize döküldüğü yerin ve bölgedeki bütün nehirlerin ve bunların kollarının ve bu topraklar içinde bulunan göllerin seyrüseferi, ticaret gemileri ile mal ve yolcu taşımacılığı için tamamen serbest olacaktı. Taraf devletlerin ve Milletler Cemiyeti üyesi olup da sözleşmeye katılabilecek olan devletlerin vatandaşlarına ait her çeşit deniz taşıtına, her bakımdan tam bir eşitlikle davranılacaktı.

Altıncı maddeye göre bölgedeki seyrüsefer herhangi bir kısıtlama veya harca tabi olmayacaktı. Karaya çıkma, durma, depolama, dökme, numune için yük/ambalaj kırma veya zorunlu bekleme ile ilgili herhangi bir yükümlülüğe tabi tutulmayacaktı. Gemilerden hiçbir deniz veya nehir geçiş ücreti alınmayacağı gibi gemideki mallardan da hiçbir transit geçiş vergisi talep edilmeyecekti. Yalnızca seyrüsefere verilen hizmetlerin karşılığı olabilecek vergi ya da harçlar alınacaktı. Bu vergi ya da harçların tarifesinde herhangi bir farklı işlem kabul edilmeyecekti.

Sonraki maddede nehir ve göllerin her bakımdan, kolları oldukları nehir ve göllerle aynı kurallara tabi olacağından bahsedilmekteydi. Buna göre beşinci maddede belirtilen nehir ve göllerin belirli kesimlerinde, bunların kollarında ve denize döküldüğü yerlerde, su yoluna ulaşım sorunlarını gidermek ya da problemlerini düzeltmek gibi özel bir amaçla yapılabilecek karayolları, demiryolları ya da yan kanallar, bu nehir ve göllerin bağımsız sayılacaktı. Ayrıca taraf devletlerin ve Milletler Cemiyeti üyesi olup da sözleşmeye katılabilecek olan devletlerin uyruklarının trafiğine de eşit ölçüde açık olacaktı.

Bu yollar, demiryolları ve kanallar üzerinde, yalnız yapım, bakım ve işletme giderleri ile işletmeye makul olarak tahakkuk edecek kârlar üzerinden hesaplanacak geçiş ücretleri alınacaktı. Bu geçiş ücretlerinin tarifesi taraf devletlerin ve Milletler Cemiyeti üyesi olup sözleşmeye sonradan katılabilecek olan devletlerin vatandaşlarına eşit oranda uygulanacaktı.

Sekizinci maddeye göre taraf devletler, seyrüseferin güvenliğini ve denetimini sağlamak amacıyla uygun göreceği kuralları koymakta serbestti. Ancak bu kuralların ticaret gemilerinin dolaşımını mümkün olduğunca kolaylaştırmaya yönelik olmasına itina gösterilecekti.

Sözleşmenin dokuzuncu maddesinde nehirlerin ve nehirlere dökülen akarsuların ve göllerin, birden çok kıyıdaş devlet tarafından kullanılması zorunlu olmayan kesimlerinde, yetkiyi kullanan hükümetler, kamu güvenliği ve düzeninin korunması ve medenileştirme ve sömürgeleştirme çalışmalarının öteki gerekleri için gerekli olabilecek sistemleri kurmakta özgür kalacaklardı. Ancak bu düzenlemeler, gemiler arasında ya da taraf devletlerin vatandaşları ile Milletler Cemiyeti üyesi olup işbu sözleşmeye bağlı kalabilecek devletlerin uyrukları arasında herhangi bir farklı muameleyi kabul etmeyecekti.

Onuncu maddeye göre taraf devletler, denetimleri altındaki bölgelerde, kişilerin ve malların korunmasını ve gerektiğinde ticaret ve transit geçiş özgürlüğünü sağlamaya yetecek fiili otorite ve polis gücü bulundurma yükümlülüğünü kabul etmekteydi.

Sözleşmenin on birinci maddesinde Afrika topraklarında egemenlik haklarını veya yetkilerini kullanan taraf devletlerin, yerli halkın korunmasını ve maddi ve manevi durumlarının iyileştirilmesini sağlamaya devam edecekleri bildirilmekteydi. Özellikle her türlü köleliğin ve kara ve deniz yoluyla yapılan siyah köle ticaretinin tamamen ortadan kaldırılması sağlanmaya çalışılacaktı. Sözleşmenin bu hükmü esasen 1885 Berlin Genel Senedinin altıncı maddesini yeniden yürürlüğe koymaktaydı²⁸.

Maddenin devamında yerlilere ilerleme ve uygarlık yolunda önderlik etmeyi amaçlayan, öteki taraf devletlerin ve Milletler Cemiyeti üyesi devletlerin uyruklarınca kurulmuş ve örgütlenmiş dinsel, bilimsel ya da hayır kurumlarını ve girişimlerini, ulus ya da din ayrımı gözetmeksizin koruyacak ve destekleyeceklerdi. Bilimsel misyonlar, bunların araçları ve koleksiyonları da aynı şekilde özel ilgi konusu olacaktı.

Vicdan özgürlüğü ve her türlü dinin serbestçe uygulanması, taraf devletlerin ve Milletler Cemiyeti üyesi olup sözleşmeye taraf olabilecek devletlerin bütün uyrukları için açıkça güvence altına alınmıştı. Buna göre misyonerler, dini faaliyetlerini sürdürmek amacıyla Afrika topraklarına girme ve bu topraklarda seyahat etme ve ikamet etme hakkına sahip olacaklardı.

Bundan önceki iki fıkra hükümlerinin uygulanması, ancak kamu güvenliği ve düzeninin korunması için gerekli olabilecek veya Afrika topraklarında otorite kullanan güçlerden herhangi birinin anayasal hukukunun uygulanmasından kaynaklanabilecek kısıtlamalara tabi olacaktı.

28 Hugo Fischer, "The Suppression of Slavery...", pp. 503-522

On ikinci maddeye göre taraf devletler, sözleşmenin uygulanmasına ilişkin olarak aralarında müzakere yoluyla çözümlenemeyecek herhangi bir uyuşmazlık çıkarsa, bu uyuşmazlığın çözümü için Milletler Cemiyeti Sözleşmesi hükümlerine uygun olarak bir hakem kuruluna sunulmasını kabul etmekteydi.

On üçüncü madde sözleşmenin birinci maddesinde yer alan hükümler hariç olmak üzere, Berlin Genel Senedi (26 Şubat 1885) ve Brüksel Genel Senedi (2 Temmuz 1890) ile bunlara ekli aynı tarihli beyanname, sözleşmeye taraf olan devletler arasında bağlayıcı oldukları ölçüde, yürürlükten kaldırılmış sayılacaktı.

Sözleşmenin on dördüncü maddesi Afrika toprakları üzerinde otorite sahibi olan devletler ve Milletler Cemiyeti üyesi olup Berlin Antlaşmasına veya Brüksel Antlaşmasına veya bunlara ekli beyannameye taraf olan diğer devletler bu sözleşmeye katılabileceklerdi. Taraf devletler, bu devletlerin katılmalarını sağlamak için ellerinden gelen çabayı göstereceklerdi.

Bu katılma, diplomatik kanaldan Fransa Cumhuriyeti Hükümetine ve onun tarafından da bütün imzacı veya katılan devletlere bildirilecekti. Katılma, Fransız Hükümetine bildirildiği tarihten itibaren yürürlüğe girecekti.

Sözleşmenin on beşinci ve son maddesine göre taraf devletler, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren on yıl geçtikten sonra, tecrübelerin gerekli gösterebileceği değişiklikleri yapmak üzere yeniden toplanacaklardı.

Sözleşme mümkün olan en kısa sürede onaylanacaktı. Taraf olan her devlet onayını Fransız Hükümetine bildirecek, Fransız Hükümeti de diğer bütün imzacı devletlere iletcekti. Onay belgeleri Fransız Hükümeti arşivlerinde saklanacaktı. Sözleşme, taraf devletler için onay belgesinin tevdi edildiği tarihten itibaren yürürlüğe girecek ve bu andan itibaren söz konusu devletler, onay belgelerini tevdi etmiş olan diğer güçler bakımından bağlayıcı olacaktı. Sözleşmenin yürürlüğe girmesi üzerine Fransız Hükümeti, onaylı bir örneğini, Barış Antlaşmaları uyarınca sözleşmeyi kabul etmeyi ve ona uymayı taahhüt etmiş olan devletlere gönderecekti. Bu devletlerin adları, sözleşmeye bağlı kalan devletlere bildirilecekti. Bu şekilde belgede adı geçen tam yetkili temsilciler sözleşmeyi imzaladı²⁹. Sözleşme, Fransa Cumhuriyeti Hükümeti arşivlerinde saklanacak ve

29 "Convention Signed at Saint Germain-en-Laye...", s. 443.

onaylı kopyaları imzacı devletlerin her birine gönderilecek olan tek bir nüsha halinde düzenlendi³⁰.

2. St. Germain-en-Laye Sözleşmesinin Lozan Konferansında Gündeme Gelmesi ve Müzakeresi

10 Eylül 1919 tarihinde imzalanmış St. Germain-en-Laye Sözleşmesi, Lozan Barış Konferansı tutanaklarında ilk olarak 25 Ocak 1923'te 4 Sayılı Tutanağa Ek, Ek A, İkinci Komisyonun İkinci Alt Komisyonu "*Bir Takım Andlaşmaların ve Sözleşmelerin Yeniden Yürürlüğe Konulmasına Ya Da Bunlara Son Verilmesine İlişkin Raporun Ek Maddeler*" başlığında yer aldı. Ek Maddelerde Madde 2'nin 8. fıkrasında Berlin Genel Senedi (26 Şubat 1885) ile Brüksel Genel Senedi ve Brüksel Bildirisi (2 Temmuz 1890)'nin yeniden gözden geçirilmesine ilişkin olarak da St. Germain-en-Laye Sözleşmesine atf yapılarak Türkiye'nin sözleşmelere katılmayı yükümlenmesi istenmekteydi³¹. 8. firkada zikredilen ve araştırmanın konusunu oluşturan sözleşme "*26 Şubat 1885 tarihli Berlin senedi umumîsiyle, 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel beyanname ve senedi umumîsinin yeniden tetkikini mutazammın olarak Senjermen-Anley'de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli mukavelename*" adlı ve kısaca St. Germain-en-Laye olarak ifade edilen sözleşme idi.

Lozan görüşmeleri sürecinde Türkiye'nin önüne konulan St. Germain-en-Laye Sözleşmesiyle ilgili gündem Lozan'ın birinci safhasında ele alındı. Müzakereler Ouchy Şatosunda 26 Ocak 1923 tarihinde saat 16.00'da başladı. M. Serruys'ün başkanlığında açılan oturumda tutanaklar incelenmeye başlandı. Konu 14 sayılı tutanakta raporlandı. Buna göre "*iki taraflı antlaşmaların yeniden yürürlüğe konulması ve Türkiye'nin birtakım uluslararası sözleşmelere katılması ile ilgili İngiltere, Fransa ve İtalya Temsilci Heyetlerince bir maddeler tasarısının sunulduğu*" adlı tasarının görüşülmesine başlandı. Tasarı eki *Üç Temsilci Heyetince Teklif Edilen Maddeler* şeklinde gündeme geldi. A, B, C ve D maddelerinden oluşan tasarının Madde B başlığında yer alan 12. Fıkra; Berlin Senedi (26 Şubat 1885) ve Brüksel Genel Senedi ile Brüksel Bildirisi (2 Temmuz

30 [Antlaşmanın onaylanmasına tavsiye ve onay veren 3 Nisan 1930 tarihli Senato kararı (2 Nisan yasama günü) aşağıdaki anlayışı içeriyordu: "*Amerika Birleşik Devletleri'nin taraf olabileceği ve sözleşme kapsamında ortaya çıkan bir uyumsuzluk durumunda, bu uyumsuzluk, Amerika Birleşik Devletleri'nin talep etmesi halinde, 18 Ekim 1907 tarihinde Lahay'de imzalanan uluslararası uyumsuzlukların pasif çözümlüne ilişkin sözleşme uyarınca oluşturulan bir tahkim mahkemesine veya başka bir tahkim mahkemesine sunulacaktır.*"]

Fransızca olarak imzalanmıştır; İngilizce çevirisi Dışişleri Bakanlığı Antlaşma Serisinden alınmıştır. Senato tarafından bir mutabakatla tavsiye edilen onay, 3 Nisan 1930 (yasama günü 2 Nisan); Başkan tarafından söz konusu mutabakata tabi olarak onaylandı, 11 Nisan 1930; Amerika Birleşik Devletleri'nin onayı Fransız Cumhuriyeti Hükümetine tevdi edildi, 29 Ekim 1934; Başkan tarafından ilan edildi, 3 Kasım 1934. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1928v01/d311> (Erişim Tarihi: 09.05.2023).

31 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Birinci Takım, C. II, İkinci Komisyonu Tutanakları ile Raporları (Yabancılar Uygulanacak Rejim), çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.71.

1890)'nin yeniden gözden geçirilmesine ilişkin olarak 10 Eylül 1919 tarihli St. Germain-en-Laye Sözleşmesine Türkiye'nin katılmasını yükümlenme ile ilgili idi³².

M. Serruys, alt komisyona Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcilerince önerilen ve Türkiye ile diğer devletler arasında çok taraflı ve iki taraflı bir takım antlaşmaların yeniden yürürlüğe konulmasıyla Türkiye'nin ekonomik nitelikte bir takım sözleşmelere katılmasına ilişkin maddeleri kapsayan bir tasarı sunulduğunu bildirdi. Müzakereler sırasında Hava Ulaştırmasının Düzenlenmesine ilişkin 13 Ekim 1919 tarihli sözleşme, 7 Temmuz 1905 tarihli Uluslararası Tarım Enstitüsünün Kurulmasına ilişkin sözleşme ve kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanması ile ilgili 26 Eylül 1906 tarihli sözleşmeler üzerinde duruldu. Ancak St. Germain-en-Laye Sözleşmesinden bahsedilmedi. Türk temsilcisi Mustafa Şeref Bey konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunurken 13 Ekim 1919 tarihli Hava Ulaştırmasının Düzenlenmesi ve 7 Temmuz 1905 tarihli Uluslararası Tarım Enstitüsünün Kurulmasına ilişkin sözleşmeler hakkında çekincelerini dile getirdi. Öte yandan 26 Eylül 1906 tarihli kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının yasaklanması hakkındaki sözleşmenin onaylanması ise kabul edildi. Ancak Mustafa Şeref Bey, Madde A başlığında 9 fıkra, Madde B başlığında 12 fıkra ve ayrıca Madde C ve Madde D başlıklarında önerilen tüm antlaşma ve sözleşmelerle ilgili hususlar müzakere edilirken söz konusu antlaşmaların kapitülasyonlarla ilgili nitelikleri olduğu yönündeki endişelerini dile getirdi. M. Serruys cevaben söz konusu antlaşma ve sözleşmelerin kapitülasyonlarla ilgili olmadığını ifade ederken M. Şeref Bey bu konuda ikna olmadı. Önerinin yeniden incelenmek üzere alt komisyona gönderilmesi Şeref Bey tarafından teklif edildi ise de Türk tarafı dışındaki tüm temsilciler bunu reddetti³³.

Lozan Barış Antlaşmasının çıkmaza girdiği dönemde Mütteliklerin İsmet Paşa'ya verdiği 31 Ocak 1923 tarihli tasarıda Afrika ile ilgili meseleler Kesim VII. Antlaşmalar başlığının 113. maddesinde 12. fıkrada yer alıyordu. Buna göre Türkiye'nin St. Germain-en-Laye Sözleşmesine katılmayı yükümleneceği bildirilmekteydi. 12. fıkra, 26 Şubat 1885 tarihli Berlin Genel Senedi ile 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel Beyanname ve Genel Senedinin yeniden incelenmesine yönelik St. Germain-en-Laye Sözleşmesinin kabulü hakkında idi³⁴.

32 *Lozan Tutanaklar-Belgeler*, Birinci Takım, C. II, s.182-183.

33 *Lozan Tutanaklar-Belgeler*, Birinci Takım, C. II, s.178-181. Türkiye'nin kapitülasyonlarla ilgili hassasiyetleri noktasında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, Küre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014, s. 304-306, 451-454.

34 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Birinci Takım, C. I, Kitap II, *Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.92.

Lozan Konferansındaki barış görüşmeleri yaşanan görüş ayrılıkları sebebiyle 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradı. İki buçuk ayı aşan bir aradan sonra 23 Nisanda başlayan ikinci dönem 1923 yılı 24 Temmuzunda antlaşmanın imzalanması ile sona erdi. 113. maddedeki antlaşma ve sözleşmelerin onaylanması konusu Ouchy Şatosunda 28 Nisan 1923 tarihinde saat 10.30'da M. Montagna'nın başkanlığında açılan oturumda yeniden gündeme geldi. M. Montagna başkanlığında gerçekleştirilen oturumda 3 sayılı tutanakta yer alan bilgilere göre 113. madde, yeniden incelenirken Hasan Bey, Türk Temsilci Heyetinin bu maddeyi kabul ettiğini söyledi. Öte yandan Hasan Bey, çekincelerini [ihtirazi kayıtlarını] daha iyi açıklama olanağı bulmak için maddenin uzmanlara gönderilmesi istediğini dile getirdi³⁵.

Bilahare söz konusu madde Ouchy Şatosunda 22 Haziran 1923 tarihinde saat 11.30'da M. Montagna'nın başkanlığında açılan oturumda müzakereye devam edildi. 9 sayılı tutanağa göre antlaşma tasarısında askıda kalmış maddeler incelenirken sıra Madde 113, fıkra 12'ye geldiğinde M. Montagna, Berlin Senedi ile Brüksel Genel Senedi ve Bildirisinin değiştirilmesini öngören ve St.-Germain-en-Laye Sözleşmesine Türkiye'nin katılmasına ilişkin çekincenin [ihtirazi kaydın], Yazı Komitesinin çalışmalarına katılan Türk hukuk danışmanınca kaldırılmış olduğunu bildirdi. M. Montagna, İsmet Paşa'dan bu konudaki görüş birliğini doğrulamasını istedi. İsmet Paşa, Türk heyetinin bu fıkıyla ilgili olarak ileri sürdüğü çekinceyi kaldırdığını doğruladı³⁶.

Tutanaklarda çekincenin niçin kaldırdığına dair İsmet Paşa ve diğer üyelerin açıklamaları bulunmamaktadır. Ancak öyle anlaşılıyor ki ilgili maddede yer alan birçok antlaşma ve sözleşmeyle birlikte gündeme gelen St. Germain-en-Laye Sözleşmesinin kapitülasyonlarla ilgili olma endişesi üzerine Türk heyeti, teklifi yeniden incelenmek üzere zaman kazanmak istedi. Yapılan değerlendirmeler sonucunda teklifin kapitülasyonlarla ilgili olmadığı görülünce çekince kaldırıldı. Böylece Türk tarafı St. Germain-en-Laye Sözleşmesini onaylamayı kabul etti. Lozan'da alınan bu karar doğrultusunda Türkiye, köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılması ile ilgili meselelere dâhil olup uluslararası alanda bu konuda alınmış kararlara taraf oluyordu.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki aynı gün imzalanan ve yine St. German-en-Laye Sözleşmesi olarak adlandırılan “*Afrika'da mevadî kühuliyenin [alkollü maddelerin] tabi olacağı usule dair Senjermen-Anley'de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli mukavelename*” Afrika'daki alkollü maddelerin tabi olacağı usul ile ilgili esasları

35 *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, C. I, Kitap II, *Konferansın İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler (23 Nisan ve 24 Temmuz 1923)*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001, s.18.

36 *Lozan Tutanaklar-Belgeler*, İkinci Takım, C. I, Kitap II, s. 99.

belirlemektedir³⁷. Aynı tarihli olup aynı adı taşıyan sözleşmelerin birbirine karıştırılması gerekmektedir.

Lozan Barış Antlaşması metninin son halinde, St. Germain-en-Laye Sözleşmesinin Türkiye tarafından kabulü antlaşmanın 100. maddesinde yer aldı. Söz konusu maddenin 12. fıkrası 26 Şubat 1885'te imzalanan Berlin Genel Senedi, 2 Temmuz 1890'de imzalanan Brüksel Beyannamesi ile Genel Senedinin yeniden incelenmesini içeren St. Germain-en-Laye'de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli sözleşmenin kabulü hakkında idi.

3. St. Germain-En-Laye Sözleşmesinin TBMM'de Onaylanması

Lozan Barış Antlaşmasının 100. maddesinin 12. fıkrasına göre Türkiye “26 Şubat 1885 tarihli Berlin senedi umumîsiyle, 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel beyanname ve senedi umumîsinin yeniden tetkikini mutazammın olarak Senjermen - Anley'de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli mukavelename”yi onaylamayı taahhüt etmekteydi³⁸. Böylece Versailles, Saint-Germain-En-Laye Antlaşmalarının yanında Lozan Barış Antlaşmasında da 10 Eylül 1919 tarihli St. Germain-en-Laye Sözleşmesine yönelik yükümlülüklerin kabulü söz konusu oldu.

TBMM Hükümeti Lozan Antlaşmasının maddelerini ve eklerini 23 Ağustos 1923'te onaylandı. St. Germain-en-Laye Sözleşmesinin de yer aldığı 99 ve 100. maddelerde katılması veya onaylanması yükümlenilen uluslararası antlaşma, sözleşme ve itilâfnamele re katılma veya onları tasdik işlemlerinin ne suretle gerçekleştirileceğinin tayin ve tefsirine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu konuda hazırlanan 1/648 numaralı kanun lâiyhası, Başvekâletten 15 Nisan 1926 tarih ve 6/1568 numaralı tezkere ile Hariciye Encümenine gönderilerek gerekli değerlendirmelerin yapılması istendi³⁹.

37 Sözleşmenin giriş kısmında Britanya İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz ve Japonya'nın yönetimleri altındaki Afrika topraklarında, alkollü içkileri sürekli artan vergilere tabi tutarak sürdürdükleri alkolizm tehlikesine karşı mücadelede devam etmek gerektiği dile getirilmekteydi. Ayrıca bileşimlerine giren ürünlerin doğası ya da düşük fiyatlarının uzun süreli kullanımları için sağladığı fırsatlar nedeniyle yerli halklar için özellikle tehlikeli hale gelen damıtılmış içkilerin ithalatının yasaklanması üzerinde durulmaktaydı. Son olarak, damıtılmış içkilerin yerel üretimi aynı zamanda sıkı bir şekilde kontrol edilmedikçe, alkollü içki ithalatına getirilen kısıtlamaların hiçbir etkisinin olmayacağı vurgulanmaktaydı. Sözleşme on bir madde olarak 10 Eylül 1919'da imza altına alındı. “Afrika'da mevadî kühuliyenin tabi olacağı usule dair Senjermen - Anley'de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli mukavelename”, *Türkiye Cumhuriyeti'nce Tekrar Meriyete Konmaları veya İltihak veyahud Tasdik Edilmeleri Lozan Konferansı'nda Taahhüt Olunan Muahedat, Mukavelat ve İtilafnameler*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, s. 37-47.

38 “26 Şubat 1885 tarihli Berlin umumî senediyle, 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel umumî senedi ile beyannamesinin yeniden tetkikini mutazammın olarak Senjermen-Anley'de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli mukavelename”, *Türkiye Cumhuriyeti'nce Tekrar Meriyete Konmaları veya İltihak veyahud Tasdik Edilmeleri Lozan Konferansı'nda Taahhüt Olunan Muahedat, Mukavelat ve İtilafnameler*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, s. 163-173.

39 *TBMM Zabıt Ceridesi (ZC)*, Devre: II, C. 25, İçtima Senesi: III, Doksan Beşinci İçtima, 6.5.1926, s. 45-6, Sıra Numarası: 157.

Hariciye Encümeni konu üzerinde çalıştı ve 25 Nisan 1926'da bir mazbata hazırladı. Buna göre encümen, Lozan Antlaşmasının 100. maddesindeki fıkralardan bazılarının gerekli görüldüğü takdirde onaylanması gerektiğini değerlendirdi. Örneğin aynı maddenin 13. fıkrasında yer alan “1 Mayıs 1920 tarihli protokol ahkâmını tatbiken vaziyeti coğrafîyesinin iktiza ettirdiği tadilâta, Türkiye nail olduğunu gördüğü takdirde” gibi bir keyfiyet ihtiva ettiğini, bu sebeple adı geçen şartların oluşup oluşmadığının anlaşılabilmesi için onaylanacak maddelerin tespit edilerek maddelerin ayrı ayrı Meclise sunulmasının gerekli olduğunu dile getirdi.

Hariciye Encümenin görüş yazısını 6 Nisan 1926 tarihinde Başvekâlete gönderen Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Bey kendisi de bazı değerlendirmeler yaptı. Tevfik Rüştü Bey'e göre Lozan Antlaşmasının 99. ve 100. maddelerinde sayılan uluslararası antlaşma, mukavele ve itilâfnameler için ne şekilde onay ve katılma işlemi uygulanacağını tespit etmek için encümenin raporu TBMM Genel Kuruluna sunuldu. Kendisinin değerlendirmelerine göre ise Lozan Muahedesinin 99. maddesinde bir takım uluslararası antlaşma, sözleşme ve itilâfnamelerin Türkiye ile taraf olan diğer devletlerden bu konularla ilgili olanlar arasında yeniden geçerli olacağı ve 100. maddesinde de Türkiye'nin yine bir takım uluslararası antlaşma ve sözleşmelere katılacağı veya bunları onaylayacağı yazılı idi.

99. maddede yer alan uluslararası vesikalara daha önceden Türkiye tarafından katılım sağlanmış ve onaylanmıştı. Bu türden antlaşma ve sözleşmelerin I. Dünya Savaşı öncesinde hükümlerine zaten riayet edilmekte idi. Bu nedenle Lozan Barış Antlaşmasının yürürlüğe girmesini müteakip bunların tekrar geçerli olmaları için herhangi bir işleme gerek görülmedi. Ancak 100. maddede bildirilenlere yeniden katılım sağlanması veya bunların tasdik edilmeden önce bu tür uluslararası belgelerin tercüme ve basımının sağlanarak Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilmesi gerekli idi. Bunun ardından Meclis tarafından onaylanma zorunluluğu hususunda kanun çıkarmanın gerekli olup olmadığı tereddüdü de yaşanınca ihtiyaten birinci şık tercih edildi. Ancak bu şekilde işlem yapılmasının vakit alacağı anlaşıldı. Bu durumda antlaşmaya bağlı olarak yapılması gereken işlemlerin gecikmesi Lozan'da imzalanmış ticaret sözleşmelerinde yer alan bazı işlemlerin gerçekleştirilmesi ve onaylanmasının gecikmesine sebep olacaktı. Bu tür ertelemeler ticari anlamda başka sorunları beraberinde getirebilirdi. Zaten antlaşma ve ticaret sözleşmeleri Meclis tarafından onaylandığı için Hükümetin esas itibarıyla herhangi bir şüphe ve tereddüde mahal bırakmamak üzere Meclisten bu hususta bir tefsir

kararı olarak vekâletlere gerekli tebligatın yapılmasının uygun olacağını dile getirdi⁴⁰. Konuyla ilgili Hariciye Encümeni mazbatası 6 Mayıs 1926'da TBMM'de okunup oylandı⁴¹.

Karar Resmi Ceridenin 18 Mayıs 1926 tarihli nüshasında yayımlanarak yürürlüğe girdi. Alınan karara göre Lozan Antlaşmasınının 100. maddesindeki fıkralardan bazıları örneğin 13. fıkra “1 Mayıs 1920 tarihli protokol ahkâmını tatbikan vaziyeti coğrafiyesinin iktiza ettirdiği tadilâta Türkiye nail olduğunu gördüğü takdirde” gibi bazı kayıtları içerdiği için söz konusu antlaşmanının 99 ve 100. maddelerinde sayılan uluslararası antlaşma, sözleşme ve itilâfnameler için adı geçen kayıtların “*tahakkuk edip etmediği anlaşılabilir üzere tasdik edilecek maddelerin tespit ettirilerek ayrı ayrı Meclise sunulması*” kararlaştırıldı⁴².

Türkiye, Lozan'dan sonra da kölelikle ilgili uluslararası sözleşmelere taraf oldu. 1919'da St. Germain-en-Laye Sözleşmesini imzalayan devletler, kara ve deniz yoluyla yapılan köle ticaretinin ve köleliğin tüm yönleriyle tamamen ortadan kaldırılmasını sağlama niyetlerini teyit etmişlerdi. Sözleşmeyle uluslararası köle ticaretinin tam olarak denetim altına alınması ve tüm dünyada pratik bir etki kazandırmak amaçlanmaktaydı. Bu bağlamda Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 12 Haziran 1924 tarihinde atanan Geçici Kölelik Komisyonunun raporu dikkate alarak 25 Eylül 1926'da köleliğin mümkün olan en kısa zamanda kaldırılması için tavsiye kararı aldı⁴³. 25 Eylül 1926'da Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından kabul edilen “*Kölelik Sözleşmesi*” otuz altı devletin temsilcileri tarafından aynı tarihte imzalandı. Bu sözleşme ile zorla çalıştırmanın köleliğe benzer koşullara dönüşmesinin önlenmesi gerektiğine de vurgu yapılmaktaydı. Sözleşmenin üçüncü maddesi doğrudan köle ticareti ile ilgili idi⁴⁴.

Birleşmiş Milletlerin 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyanamesini yayımlaması köle ticaretinin önlenmesinde farklı bir evreyi başlattı. Beyannameye göre “*Hiçbir kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti, her türlü*

40 TBMM ZC, Devre: II, C. 25, İctima Senesi: III, Doksan Beşinci İctima, 6.5.1926, s. 42.

41 TBMM ZC, Devre: II, C. 25, İctima Senesi: III, Doksan Beşinci İctima, 6.5.1926, s. 45-6, Sıra Numarası: 157.

42 “Lozan Ahidnâmesinin 99 ve 100 üncü Maddelerinde Ta'dâd Olunan Beyne'l-Milel Mü'âhede, Mukâvele ve İtilâfnâmelerin Tasdik ve İtilâk Mu'âmelelerine Süret-i icrâsi Hakkında”, *Resmî Ceride*, Karar No: 241, Sene: 4, S. 375, 18.05.1926, s. 1441.

43 Abdullah Özdağ, “Afrika'da Esir Ticaretinin...”, s. 244-302.

44 “The Relation Between the Articles Concerning the Law of the Sea Adopted by the International Law Commission and International Agreements Dealing With the, Suppression of the Slave Trade”, *The Official Records of the United Nations Conference on the Law of the Sea*, Volume I (Preparatory Documents), Document: A/CONF.13/7, United Nations Conference on the Law of the Sea, Geneva, Switzerland, 24 February to 27 April 1958, s. 166-167; <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/slavery-convention> (Erişim Tarihi: 09.05.2023).

şekliyle yasaktır"⁴⁵. Böylece köle ticareti tamamen ortadan kaldırıldı⁴⁶. Ayrıca 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan hükümler ve diğer tamamlayıcı protokollerle insanların köle yapılamayacağı da garanti edilen haklar arasına alındı⁴⁷.

Milletler Cemiyeti aldığı kararlarla 1919'da imzalanan St. Germain-en-Laye Sözleşmesinin Afrika kıtasındaki bölgesel uygulamalarının çok ötesine geçildi. Köleliği engellemeye yönelik daha da katı hükümler tüm kıtaya yayıldı⁴⁸. 25 Eylül 1926 tarihli Kölelik Sözleşmesi, 23 Ekim 1953'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca kabul edilen ve sözleşme kapsamında Milletler Cemiyeti tarafından üstlenilen işlevleri Birleşmiş Milletlere devreden bir Protokol ile değiştirildi. 30 Eylül 1957 itibarıyla otuz yedi devlet, 1953 Protokolü ile değiştirilen 1926 Sözleşmesine taraf oldu.

Köle ticareti sorununu ele alan en son uluslararası belge, Birleşmiş Milletler himayesinde Cenevre'de toplanan Tam Yetkili Temsilciler Konferansı tarafından 7 Eylül 1956 tarihinde kabul edilen ve imzaya açılan "*Köleliğin, Köle Ticaretinin ve Köleliğe Benzer Kurum ve Uygulamaların Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme*" idi (E/CONF.24/23). Sözleşme otuz dokuz devlet tarafından imzalandı. 30 Eylül 1957 tarihi itibarıyla onaylanan sözleşme Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Kamboçya, Laos, Ürdün, Sudan, SSCB, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı olmak üzere yedi devlet tarafından kabul edildi. Sözleşme 30 Nisan 1957 tarihinde yürürlüğe girdi⁴⁹. Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 7 Eylül 1956'da kabul ettiği "*Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına Dair Ek Sözleşme*"sini 27 Aralık 1963'te onayladı⁵⁰. Böylece Türkiye, kölelik ve benzer kurum ve uygulamaların kaldırılması sürecinde uluslararası hukuk çerçevesinde hareket etti.

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması söylenegeldiği üzere sadece Türk-Yunan çatışmasını çözen bir antlaşma değildi. Bu antlaşma aynı zamanda Osmanlı Devleti'nden kalan yüzyıllık

45 http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/udhr/ankara_udhr_turkish.pdf (Erişim Tarihi: 09.05.2023).

46 Güven Dinç - Cemil Çelik, "Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 23, Güz 2012, s. 187.

47 Abdullah Özdağ, "Afrika'da Esir Ticaretinin...", s. 244-302.

48 Hugo Fischer, "The Suppression of Slavery...", pp. 503-522

49 *A/CONF.13/7, United Nations Conference on the Law of the Sea*, Geneva, Switzerland, 24 February to 27 April 1958, s. 166-167.

50 "Kölelik, Köle Ticareti, Köleliğe Benzer Uygulama ve Geleneklerin Ortadan Kaldırılmasına dair Ek Sözleşmenin onaylanmasının uygun bulunduğu hakkında Kanun", Kanun No: 361 Kabul tarihi: 27/12/1963, *Resmî Gazete*, S. 11599, 6 Ocak 1964, s. 1-3.

sorunların çözümüne yönelik bir perspektif sunuyordu. Bunun en önemli göstergelerinden birisi Osmanlı Devleti'nin de taraf olduğu 26 Şubat 1885'te imzalanan Berlin Genel Senedi ile 2 Temmuz 1890'da imzalanan Brüksel Beyannamesi ve Genel Senedini revize eden 10 Eylül 1919 tarihli St. Germain-en-Laye Sözleşmesinin Türkiye'nin önüne konulmasıydı. Zira Osmanlı Hükümeti, 10 Eylül 1919 tarihli St. Germain-en-Laye Sözleşmesine taraf değildi.

Türkiye'nin katılmayı ve onaylamayı taahhüt ettiği St. Germain-en-Laye Sözleşmesi kaynaklarda genel olarak köle ticaretinin önlenmesine yönelik esaslarla anılmaktaydı. Esasen sözleşmede daha ziyade Afrika'nın ticari geleceğine dair maddeler de yer almaktaydı. Bununla birlikte şunu da unutmamak gerekir ki Türkiye, Lozan Barış Antlaşmasınının 100. maddesine konulan St. Germain-en-Laye Sözleşmesine taraf olmakla köleliği ve köle ticaretini reddetme inisiyatifini göstermiş oldu.

Müttefikler I. Dünya Savaşı'nın galipleri olarak Orta Doğu coğrafyasını şekillendirirken köleliğin ve köle ticaretinin yasaklanması söylemi üzerinden Afrika'daki üslerini koruyabilmek için savaşın yenilen devletlerine Afrika'nın statüsünü kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bunu büyük ölçüde başarmışlardı. I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş Almanya'ya Versailles Barış Antlaşmasını imzalatırken söz konusu antlaşmanın maddelerinin arasına Berlin Senedi ve Brüksel Senedinin revize edileceğine dair bir madde dikte ettirildi. Keza St. Germain-En-Laye Antlaşması yoluyla Avusturya'nın aynı maddeyi kabul etmesi sağlandı. Aynı madde Macaristan ile imzalanan Trianon Barış Antlaşmasında da yer almaktaydı. Sıra Türkiye'ye gelmişti. Türkiye'ye de Lozan Barış Antlaşması yoluyla aynı esaslar kabul ettirildi. Böylece Müttefikler, Orta Doğu'yu paylaşırken Afrika'yı da ticari ve siyasi açıdan istedikleri gibi dizayn etme imkânına kavuştu. Türkiye öncelikli sorunlarını çözebilmek için St. Germain-en-Laye Sözleşmesi gibi bazı uluslararası sözleşmeleri yükümlendi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 1/13, s. 1-3 (H. 15/04/1302).

İrâde Hariciye (İ.HR.), 295/18661 (H. 28/01/1302).

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 73/17, s. 1 (H. 06/L/1302).

Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES), 51/19, 002-(H. 15-11-1307).

Yıldız Perakende Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS), 180/46, s. 1 (H. 14/S/1302).

2. Resmî Yayınlar

“26 Şubat 1885 tarihli Berlin umumî senediyle, 2 Temmuz 1890 tarihli Brüksel umumî senedi ile beyannamesinin yeniden tetkikini mutazammın olarak Senjermen-Anley’de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli mukavelename”, *Türkiye Cumhuriyeti’nce Tekrar Meriyete Konmaları veya İltihak veyahud Tasdik Edilmeleri Lozan Konferansı’nda Taahhüt Olunan Muahedat, Mukavelat ve İtilafnameler*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, s. 163-173.

“Afrika’da mevadî kühuliyenin tabi olacağı usule dair Senjermen-Anley’de imzalanan 10 Eylül 1919 tarihli mukavelename”, *Türkiye Cumhuriyeti’nce Tekrar Meriyete Konmaları veya İltihak veyahud Tasdik Edilmeleri Lozan Konferansı’nda Taahhüt Olunan Muahedat, Mukavelat ve İtilafnameler*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928, s. 37-47.

Afrika-yı Garbi İşlerine Dair Berlin’de Mün’akid Konferans Mazbatalarının Tercümesidir, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1302.

Düstur, Tertip 1, C. 4, İstanbul, 1296.

Düstur, Tertip 1, C. 6, (4 Zilka’de 1304,14 Ramazan 1312,13 Temmuz 1303(1887)-27 Şubat 1310(1890), Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1939.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C. II, *İkinci Komisyonu Tutanakları ile Raporları (Yabancılar Uygulanacak Rejim)*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, C. I, Kitap II, *Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyonun Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları)*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, C. II, *Konferansda İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım, C. I, Kitap II, *Konferansın*

İkinci Dönemine İlişkin Tutanaklar ile Belgeler (23 Nisan ve 24 Temmuz 1923), çev. Seha L. Meray, Yapı Kredi Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001.

Resmî Ceride, Sene: 4, S. 375, 18.05.1926.

Resmî Gazete, S. 11599, 6 Ocak 1964.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C. 25, İçtima Senesi: III, Doksan Beşinci İçtima, 6.5.1926, s. 45-6, Sıra Numarası: 157.

Türkiye Cumhuriyeti'nce Tekrar Meriyete Konmaları veya İltihak veyahud Tasdik Edilmeleri Lozan Konferansı'nda Taahhüt Olunan Muahedat, Mukavelat ve İtilafnameler, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, 1928.

3. Araştırma Eserler

A/CONF.13/7, United Nations Conference on the Law of the Sea, Geneva, Switzerland, 24 February to 27 April 1958.

Bozkurt, Gülnihal: “Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devletinin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 1, S. 1, Şubat 1990, s. 45-77.

Budak, Mustafa, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, Küre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.

“Convention Signed at Saint Germain-en-Laye, September 10, 1919 Revising the general act of Berlin of 1885 and the general act and declaration of Brussels of 1890”, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1928*, Volume I, United States Government Printing Office, Washington, 1942.

Dinç, Güven – Çelik, Cemil: “Kıbrıs'ta Kölelik (1800-1878)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 23, Güz 2012, s. 185-196.

Elias, T. O.: “The Berlin Treaty and the River Niger Commission”, *The American Journal of International Law*, Oct., 1963, Vol. 57, No. 4 (Oct., 1963), pp. 873-882.

Fischer, Hugo: “The Suppression of Slavery in International Law: II”, *The International Law Quarterly*, Oct., 1950, Vol. 3, No. 4 (Oct., 1950), pp. 503-522.

http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/udhr/ankara_udhr_turkish.pdf (Erişim Tarihi: 09.05.2023).

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1928v01/d311> (Erişim Tarihi: 09.05.2023).

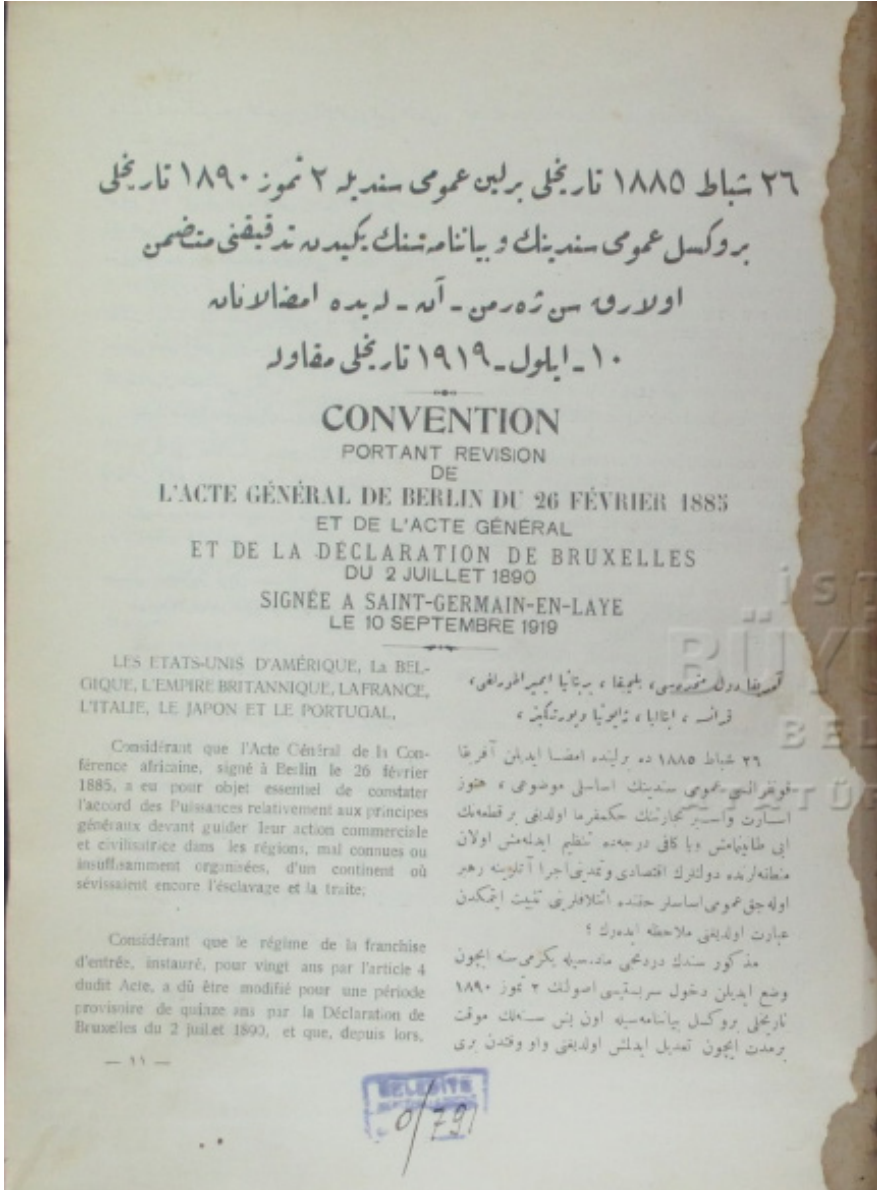
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/slavery-convention> (Erişim Tarihi: 09.05.2023)

Keith, Arthur Berriedale: *The Belgian Congo and The Berlin Act*, Clarendon Press, Oxford, 1919.

- Konan, Belkıs: “Osmanlı Devleti’nden Erken Cumhuriyet Dönemine Kadın Ticaretinin Engellenmesi Yolunda Yapılan Girişimler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 70, S. 4, 2021, s. 1479-1504.
- Koponen, Juhani: “The Partition of Africa: A Scramble for a Mirage?”, *Nordic Journal of African Studies*, 2/1, 1993, s. 117-135.
- Kurnaz Şahin, Feyza: *Çanakkale Savaşları ve Kara Afrika Basını Savaşı, Basın ve Propaganda*, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2020.
- Meray, Seha L.: “Devletler Hukukuna Göre Ülke İktisabı Şekilleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 10, S. 3, Mart 1955, s. 78-106.
- Özdağ, Abdullah: “Afrika’da Esir Ticaretinin Yasaklanması: Brüksel Konferansı (1890)”, *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 1, Mayıs 2018, s. 244-302.
- Parlatır, İsmail: “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten*, C. 47, S. 187, Temmuz 1983, s. 805-830.
- Şahin, Gürsoy: “Afrika’nın Sömürgeleştirilme Sürecinde Berlin Konferansı (1884-1885) ve Afrika Basınına Yansımaları”, *History Studies*, C. 10, No 1, Şubat 2018, s. 247-268.
- “The Relation Between the Articles Concerning the Law of the Sea Adopted by the International Law Commission and International Agreements Dealing With the Suppression of the Slave Trade”, *The Official Records of the United Nations Conference on the Law of the Sea*, Volume I (Preparatory Documents), Document: A/CONF.13/7, United Nations Conference on the Law of the Sea, Geneva, Switzerland, 24 February to 27 April 1958.
- “Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary”, <http://www.gwpda.org/versa/tri5.htm> (Erişim Tarihi: 09.05.2023).

EK-1

10 Eylül 1919 Tarihli Saint Germain-En-Laye
Sözleşmesinin İlk Sayfası

"26 Şubat 1885 tarihli Berlin umumî senediyle...", s. 163-173.

İki Savaş Arası Dönemde Ege'de Yunan-İtalyan Tehdidi ve Savaş Gerilimi (1924-1926)

The Greek-Italian Threat During the Inter-War Period and the Tensions in the Aegean (1924-1926)

Çağla Derya TAĞMAT*

*Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ORCID: Ç.D.T. 0000-0002-9047-0131

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Çağla Derya Tağmat,
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi
Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı,
Ankara, Türkiye
E-posta/E-mail: tagmat@ankara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.01.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.02.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.04.2023

Kabul/Accepted: 05.04.2023

Atıf/Citation: Tağmat, Çağla Derya. "İki Savaş Arası Dönemde Ege'de Yunan-İtalyan Tehdidi ve Savaş Gerilimi (1924-1926)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 27-53.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1228317>

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonunda yeni bir denge oluşturulmaya çalışılmış, Türkiye de Lozan Antlaşması ile yeni kurulan düzen içinde kendine bir yer edinmiştir. Türkiye, Lozan Antlaşması sonrasında yaklaşık yedi yılı, bu antlaşmanın etkisinde geçirirken, Mustafa Kemal Atatürk'ün barışçıl dış politikası sayesinde son kalan pürüzleri de ortadan kaldırmayı başarmıştır. Bu pürüzlerden en önemlilerinden biri olan Türkiye-Irak sınırı sorunu, başka bir deyişle Musul sorunu, 1925 ve 1926 yıllarına damga vurmuştur.

Benito Mussolini, yayılmacı politikası çerçevesinde 1925 yılında On İki Ada üzerinden Anadolu ile ilgili planlar yaparken, aynı dönemde Yunanistan'da gerçekleştirdiği askeri müdahale ile iktidarı ele geçiren ve Türk düşmanlığı ile bilinen General Theodoros Pangalos da Mussolini ile iş birliği yaparak Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için fırsat kollamıştır. Bu durum, İngiltere'nin de Türkiye'nin elini zayıflatmak için bu iki ülkeye destek vermesiyle bir gerilim haline dönüşmüştür.

Bu çalışmada Yunan ve İngiliz kaynakları çerçevesinde Ege'de beliren tehdit ile Yunanistan, İtalya ve İngiltere'nin Türkiye karşısında takındığı tutum analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, İzmir, Mussolini, Musul Sorunu, On İki Ada, Pangalos, Türkiye, Yunan-İtalyan

ABSTRACT

The attempt was made to create a new balance at the end of World War I, and Turkey gained a place in the newly established order through the Treaty of Lausanne. While spending about seven years afterward under the influence of this treaty, Turkey succeeded in eliminating the last remaining problems thanks to Mustafa Kemal Atatürk's peaceful foreign policy. As one of the most significant of these problems, the Türkiye-Iraq border issue (i.e., the Mosul question) left its mark in 1925 and 1926.

While Benito Mussolini was making plans for Anatolia over the Dodecanese Islands in 1925 within the framework of his expansionist policy, General Theodoros Pangalos, who had seized power with the military intervention he carried out in Greece during the same period and was known for his hostility towards Turks, also waited for an opportunity to realize his ambitions in Anatolia by collaborating with Mussolini. This situation turned into a tension, as Britain supported these two countries to weaken Türkiye's hand.

This study will analyze the threat in the Aegean and the attitudes of Greece, Italy, and Britain towards Türkiye within the framework of Greek and British sources.

Keywords: Britain, İzmir, Mussolini, Mosul Question, Dodecanese, Pangalos, Türkiye, Greek-Italian

Extended Abstract

The Italo-Turkish War started with an attack by Italy in 1911. It started a period of wars for the Ottoman Empire in the 20th century, shook its dominance in the Mediterranean, and was important in terms of Italy taking its place among the other states of England and France who were colonizing North Africa. At the end of the war, Italy had taken the Dodecanese Islands hostage in addition to Tripoli, thus extending its rule to the Aegean and capturing strategically important islands there.

During World War I, Italy demanded a portion of Anatolia through the secret treaties signed with the Allied Powers. However, Italy was unable to get what she wanted at the Paris Peace Conference that had convened at the end of the war, which led Italy to make bilateral agreements with Greece. At the Lausanne Conference held after the Turkish War of Independence, the secret diplomacy of Greece regarding the Dodecanese Islands yielded no results. In 1923, Mussolini showed his stance in the Mediterranean by invading Corfu, and relations between the Greece and Türkiye deteriorated. Meanwhile, Mussolini's statements that armed the islands against Türkiye in 1924 after Lausanne had caused Türkiye to take some precautions. The War Games organized by Mustafa Kemal Pasha in İzmir in 1924 was also a result of this attempt.

The start of Turkish-British negotiations in 1924 regarding Mosul and the resultant stalemate caused Britain to put Italy into action. Britain wanted Türkiye to remain weak in terms of the Mosul issue by having it fear Italy with regard to the Aegean and thus entered a process of rapprochement with Italy. In 1925, the anti-Turkish General Theodoros Pangalos, who had come to power through a military coup in Greece, entered the process of rapprochement with Italy and found the appropriate opportunity to become a partner in this plan to realize his ideas about Anatolia. Thus, the two dictators accelerated their diplomatic visits by concentrating on an operation plan to be carried out in İzmir regarding the Dodecanese Islands.

This threat had emerged from Britain in the background while appearing to have emerged between Italy and Greece; it caused Türkiye to take measures against an attack from the Aegean. The 1926 agreement between Türkiye and Britain regarding Mosul and the overthrow of General Pangalos by coup in the same year caused Italy to soften its policy toward Türkiye, and tensions ended before a war could start. Another important point regarding Italy and Greece's development of policies against Türkiye under the patronage of Britain was that their fascist governments were at work in these two countries. For Pangalos and Mussolini, who had united on common grounds in the context of expansionist foreign policy, they had resultantly viewed Türkiye as a geography where they could realize the goals they had been unable to achieve during the National Struggle. However, the fact that the targets of both countries involved Western Anatolia created questions about what kind of division they could envisage in the event of a possible attack. Because this attack did not take place, predicting how they would have divided the spoils within the framework of a consensus is difficult. However, Pangalos being a Mussolini fan and Mussolini's uncompromisingly harsh image does pave the way for predictions more or less.

However, the aggressive foreign policies were in fact generally the product of restless domestic policies. This is not difficult to see in the examples of Italy and Greece. Neither country's expectations were satisfied after World War I. While Greece had problems arising from the population exchange, Italy had difficulties coping with the economic and social chaos World War I had brought about. Still, while both were victors in the war, being victorious does not seem to always bring an environment of peace and development.

Pangalos' rapprochement with Italy in terms of foreign policy during the year he was in power had important consequences for Greece. The tense relations, especially due to the Corfu crisis, were replaced by a friendly process, and Greece gained a friend, at least until 1940. Still, his attempt at friendship was a product of his opposition to Türkiye, which he had defined as an enemy. Because of this, after Pangalos lost power in 1926, Greece would enter a normalization process and start to take concrete steps to resolve its problems with Türkiye.

Giriş

19. yüzyılda gerek Balkanlarda gerekse Avrupa'da ortaya çıkan yapısal değişiklikler, 20. yüzyılda yaşanacaklar için ciddi bir kırılma noktası olmuştu. Fransız Devrimi'nin etkisinin sürdüğü ve pek çok topluluk için bağımsızlaşma sürecinin devam ettiği bu yüzyılda bir başka önemli gelişme de yine aynı devrimin tetiklediği ulusal yapı kurma projelerinin birer mücadeleye dönüşmesiydi. İtalya'da dağınık bir görünüm sergileyen ve farklı yönetimler altında bulunan bölgelerin birleştirilmesi fikri, devrimin sonuçlarının hissedildiği 1820'lerde gündeme gelmiş ve bütün İtalya'yı içine alacak bir krallığın kurulması için ilk adımlar atılmıştı. 1852'de Piyamonte'nin başbakanı olarak atanan Kont Cavour, İtalyan Krallığı'nın kurulması için ciddi bir mücadele vermiş, kraliyetin kurulması ardından 1861 yılındaki ölümünden sonra Roma, İtalya'ya katılmış ve 1870'de İtalyan birliği sağlanmıştı.¹ Bu tarihten sonra sömürgeci güçler arasındaki yerini almak isteyen İtalya ilk tepkisini 1881 yılında Tunus'u işgal eden Fransa'ya vermiş, Fransa'nın Akdeniz'i bir yayılma alanı olarak görmesinden rahatsız olmuştu. İtalya'nın Fransa konusundaki endişesi, 1882 yılında Almanya ve Avusturya-Macaristan ile imzaladığı Üçlü İttifak Antlaşması ile sonuçlandı.² Bu dönemde İtalya'nın ilgi alanı içinde bulunan Akdeniz'de öncelik verdiği alan Trablusgarp'tı; ancak bölgeyi ele geçirmenin zorluğu, bu ülkeyi Doğu Afrika konusunda cesaretlendirdi ve Habeşistan'a yöneldi. Ancak Trablusgarp konusundaki planları tamamen ortadan kalkmamıştı.

20. yüzyılda Osmanlı Devleti açısından savaşlar dönemini başlatan ve Akdeniz'deki hâkimiyetini sarsan 1911 yılında İtalya'nın saldırısıyla başlayan Trablusgarp Savaşı, İtalya'nın İngiltere ve Fransa gibi Kuzey Afrika'ya yerleşmiş devletler arasındaki yerini alması açısından önem taşıyordu. Savaşın sonunda Trablusgarp'a ek olarak On İki Ada'yı da (rehin) alan İtalya böylece hakimiyet alanını Ege'ye kadar ilerletmiş oldu ve Adalar Denizinde stratejik anlamda büyük önem taşıyan adaları ele geçirdi.³

Birinci Dünya Savaşı ise İtalya açısından Anadolu'da nüfuz alanı elde etmek açısından bir dönüm noktasıydı. Savaş esnasında müttefiki olan İtilaf Devletleri ile imzaladığı

1 Rifat Üçarol, *Siyasi Tarih 1789-2012*, 3. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 231-239.

2 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2010, s. 518-519; İttifakın İtalya'yı ilgilendiren önemli maddesi şu şekildeydi: Fransa İtalya'nın tahriki olmadan İtalya'ya saldırırsa Almanya ve Avusturya İtalya'ya yardım edecekti. İtalya bu ittifak antlaşmasıyla hem itibarını yükseltmiş hem de sömürge arayışında kendine destek sağlamıştır. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 100-101.

3 İtalya'nın On İki Ada içinde ilk işgal ettiği ada Atropalya idi. Necdet Hayta, "Rodos ile Oniki Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 5, 1994, s. 133.

gizli anlaşmalar⁴ gereği Akdeniz kıyıları ve hatta İzmir'in İtalya'ya verileceği şeklindeki vaatler İtalya'da, Anadolu'ya açılan Ege kıyılarında esaslı bir güç olmak konusunda iyimser bir hava yarattı. Ne var ki savaş sonunda toplanan Paris Barış Konferansı ve ABD faktörünün devreye girmesi⁵ savaş sırasında imzalanan gizli anlaşmaları hükümsüz kılarken, Yunanistan'ın İtilaf Devletlerince daha fazla dikkate alınması İtalya'da ciddi bir hoşnutsuzluk yarattı. 1919 ve 1920 yıllarında Yunanistan ile ikili diplomasinin bir sonucu olarak imzalanan Tittoni-Venizelos ve Bonin- Venizelos Antlaşmaları⁶ bu iki ülkenin, Kuzey Epir ve On İki Ada ile ilgili olarak yeni bir düzenleme yapmaları ve kendi çıkarları doğrultusunda bir harita çizmelerine neden oldu. Ancak Anadolu'da süregelen Türk ulusal mücadelesi ve 1920 yılındaki Sevr Antlaşması'nın TBMM Hükümeti tarafından net bir şekilde reddedilmesi, Yunan-İtalyan planlarına da darbe indirdi. 1922 yılında TBMM kuvvetlerinin kazanımıyla son bulan ve İtilaf Devletlerinin ve özellikle de İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasını işlevsiz kılan Türk Kurtuluş Savaşı sonunda toplanan Lozan Konferansı yeni başka gelişmelere kapı araladı.

İtalya Birinci Dünya Savaşı'nın kazananlarındandı. Ancak savaş sonrasında istediklerini elde edememesi, ekonomik sıkıntılar ve toplumsal kaos, Benito Mussolini'nin Ekim 1922'de bir darbe ile iktidarı ele geçirmesine neden oldu. Bu andan itibaren revize edilen İtalyan dış politikası, Akdeniz ve özellikle Ege'deki dengeleri değiştirmek üzerine kurgulandı. Artık Ege'de ve Akdeniz'de yayılmacı, saldırgan ve acımasız bir

4 1915 Londra Antlaşması ile İtalya, On İki Ada'daki egemenlik hakkını elde etmekle kalmamış sonrasında da Uşi Antlaşması'nın kendisine yüklediği yükümlülükleri feshettiğini açıklamıştır. Londra Antlaşması'nın 8. maddesi On İki Ada'nın İtalya'ya ait olduğunu tasdik etmiştir. Saint Jean De Maurienne Antlaşması ise 1916 yılında İtalya'nın Müttefiklerinin kendisinden habersiz yapılan gizli anlaşmaları kabul etmesi karşılığında Konya, Antalya, Aydın ve İzmir İtalya'ya bırakmıştır. İngiltere ve Fransa'nın İzmir'de birer limanları olmasına karşılık İtalya'nın da Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da liman serbest limana sahip olması karara bağlanmıştır. Gül Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 565-567.

5 1918 yılında ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından yayımlanan Wilson Prensipleri, gizli diplomasi konusundaki ABD tavrını net bir şekilde ortaya koymuştu. Zira konferans esnasında İtalya'nın gizli anlaşmalara dair vaat edilenlerin yerine getirilmesi konusundaki baskısı ABD engelini takıldı.

6 Temmuz 1919'da imzalanan Tittoni-Venizelos Antlaşması'na göre; Rodos dışında On İki Ada Yunanistan'a verilirken, İzmir'deki Yunan varlığı da İtalya tarafından kabul edilmiş, İtalya'nın Anadolu'daki nüfuzu da Kuşadası'ndan Mersin'e kadar olan kıyı şeridiyle sınırlandırılmıştır. Diğer yandan İtalya, Arnavutluk'un bölünmesini onaylamış ve 1915 Londra Antlaşması'nda olduğu gibi Kuzey Epir'in Yunanistan'a verilmesini, Yunanistan da merkezî Arnavutluk'ta İtalyan mandasının kurulmasını kabullenmiştir. H. James Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918-1940*, Westport, Connecticut, London, 1997, s. 15. 10 Ağustos 1920 tarihinde İtalya ile Yunanistan yeni bir antlaşma daha imzalamıştır. Bonin Longare-Venizelos Antlaşması adıyla anılan yeni Yunan-İtalyan Antlaşması tamamen Sevr Antlaşması'na bağlı bir antlaşma idi. Antlaşmanın son maddesinde, bu antlaşmanın Sevr ile aynı gün yürürlüğe gireceğini belirtilmiştir. Bu antlaşmaya göre; İtalya, Rodos ve Meis hariç On İki Ada ve ona bağlı adacıkları Yunanistan'a devrediyor, on iki ay içinde Rodos'a muhtariyet vermeyi kabul ediyordu. Ayrıca antlaşmanın diğer dikkat çekici maddesi de İtalya'nın, ancak İngiltere'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a terk etmesi halinde Rodos'ta halk oylaması yapacağını kabul etmesiydi. Cevdet Küçük, "On İki Ada", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 33, s. 354.

İtalyan politikası uygulanacaktı ve Birinci Dünya Savaşı esnasında kendisine vaat edilenleri bu defa elde edebilmek için siyasi konjonktürün yarattığı her fırsatı değerlendirerek “*Mare Nostrum/bizim deniz*” olarak adlandırdığı Akdeniz’de egemen olmak için her türlü ittifaka göz kırpacaktı.

1. İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-Yunanistan ve İtalya Bağlamında Uluslararası Konjonktür

İki savaş arası dönem olarak adlandırılan ve Birinci Dünya Savaşı’nın sonundan İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar olan yılları kapsayan süreç Türkiye, Yunanistan ve İtalya açısından farklı dinamiklerin etkili olduğu bir tarih aralığıydı. Bu dönemin özellikle 1920’li yılları kapsayan kısmı, bu üç ülke için de Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçlarının açıkça hissedildiği ve hatta iç ve dış politikanın birbirini körüklediği ya da belirlediği yıllardı. Öyle ki İtalya’da 1922 yılının Ekim ayı sonunda gerçekleşen iktidar değişikliği yalnızca bu ülkenin iç politikasını değil dış politikasını, hatta Avrupa dengesini bile etkileyecekti.⁷ Benito Mussolini’nin kurduğu yeni hükümet aslında Birinci Dünya Savaşı’nın sonucunu bir ülkenin girdileri ve çıktıkları bağlamında ortaya koyan en iyi örnekti. Zira İtalya, savaşın kazananları tarafında olmasına karşın bu büyük savaştan kaynaklanan sosyal, ekonomik ve siyasi çalkantılarla savrulmuştu ve durum bir hükümet darbesi ile sonuçlanmıştı. Böylesi bir ortamda iktidarı ele alan Mussolini, iktidara gelmesinin üstünden birkaç hafta sonra Lozan Konferansı’nda boy göstermiş, kendince yaptığı gövde gösterisi Batılılar tarafından anlaşılabilir bulunmuştu.⁸ Kendisi ile ilgili oluşan birkaç yargı, onun diplomasiden anlamayan ve gösteriş meraklısı olduğu yönündeydi. Diplomatik sert mizacını da konferansta Türkiye’yi temsil edecek olan heyet başkanı İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede, On İki Ada konusunun tartışmaya kapalı olduğunu belirtmesiyle ortaya koymuştu.⁹

Diğer yandan On İki Ada konusu, konferansın ikinci aşamasında Yunanistan için başka bir gündem maddesi olmuş, Yunan heyet başkanı Venizelos, İngiltere aracılığıyla bu adalar ile ilgili İtalya ile pazarlık masasına oturmak konusunda gizli bir diplomasi yürütmüştü.¹⁰

7 Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki İtalyan dış politikası, aktif ve saldırgan bir politikaydı. Başka bir deyişle savaş öncesinde inşa edilen Risorgimento politikasının son evresiydi. Bkz.: Hazal Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 43.

8 Spiros V. Markezinis, *Politiki İstoria tis Neoterias Ellados*, Seira B, Sighronis Ellas, Papiros, Athinai, 1973, s. 261.

9 İsmet İnönü, *Hatıralar*, C. II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 57-58.

10 Detaylı bilgi için bkz.: Çağla D. Tağmat, “Trablusgarp Savaşı’ndan Lozan Antlaşması’na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, 2018, s. 139-161.

Mussolini'nin sert tavrı Venizelos'un bu hamlesini geri püskürtürken, Yunanistan'ın beklemediği bir girişim 1923 yılının sonunda Korfu adası üzerinden gerçekleşti. Mussolini, bir İtalyan generalin Arnavutluk sınırında öldürülmesini diplomatik bir kriz haline getirdi ve konunun çözümünü Korfu adasını bombalamakta buldu. O dönemde içinde pek çok mübadilin bulunduğu bu adayı bombalaması sonucu on beş mübadil hayatını kaybetti.¹¹ Korfu olayıyla Yunan-İtalyan ilişkileri en kötü noktaya ulaşmıştı. Bu krize ek olarak Yunanistan'da yaşayan İtalyanların propagandaları durumu daha da içinden çıkılmaz bir noktaya getirdi. Bu durum ayrıca Yunanistan'da bir İtalya fobisi gelişmesine neden oldu. Genel kanı İtalya'nın Yunanistan'ı adı dışında her şeyiyle bir İtalyan eyaleti haline getireceği yönündeydi.¹² Yunanistan ile İtalya arasında bu gerilimli süreç yaşanırken Türkiye, Lozan Antlaşması'nı imzalamış olmanın verdiği rahatlıkla dikkatini yenileşme hareketlerine vermiş ama aynı zamanda Lozan'dan doğan yeni sorunları da törpülemek için harekete geçmişti. Türkiye'nin Lozan ile başlayan yeni tip diplomasi anlayışı, dış politikasında da tüm sorunları çözmek üzerine odaklanmıştı. Böylelikle Lozan Konferansı'nda terk edilen geleneksel Osmanlı diplomasisinin yerine kurgulanan yeni tip Türk diplomasisi 1923 sonrasında da devam ettirilecekti.

Türkiye'nin 1923 yılında Lozan Antlaşması'nı imzaladıktan sonra yeni bir başlangıç doğrultusunda içeride devrimlere dışarıda ise sorunları çözmeye odaklanması dış politika-kada uzlaşmacı bir devlet görüntüsü çizmesine yol açarken, Türk-Yunan ahali mübadelesinden kaynaklanan açmazlar, çözülmesi gereken öncelikli sorun olarak gündemdeki yerini koruyordu. Ancak Türkiye'nin dış politikadaki tek sorunu bu değildi elbette! Çözülme bekleyen başka sorunlar da vardı: İngiltere ile Türkiye-Irak sınırı sorunu, Fransa ile yabancı okullar, borçlar, demiryollarının devletleştirilmesi ve Lozan'da istenilen şekilde sonuçlanmayan Boğazlar ve Hatay sorunu... Ancak bunların çözülmesi için uygun konjonktürün oluşmasının beklenmesi ve o şekilde adım atılması iki savaş arası dönem Türk dış politikasının belki de en akılcı tarafı olacaktı. Diğer taraftan bir sorunun çözülmesi, diğer sorunların da çözülmesi için anahtar niteliği taşıyordu. Musul sorununun çözülmesinin Fransa ile görüşmeleri başlatması gibi.

1919-1922 yılları arasında Anadolu'da ağır bir yenilgi yaşayan Yunanistan ise Lozan'dan da diplomatik bir memnuniyetsizlik ile ayrılmıştı. Antlaşmaya ülkesi adına imza atan Venizelos, daha önce 1920 yılında Sevr Antlaşması'na da imza atmıştı. Ancak 1920 ile 1923 arasında umulanlar ve elde edilenler arasında aşılabilir bir fark vardı. Zira

11 Croizer J. Andrew, *The Causes Of The Second World War*, Blackwell Publishers, 1997, s. 79.

12 Antonis Klapsis, "Greek Diplomacy Towards Fascist Italy 1922-1940", (Çevrimiçi), s. 294. <http://hephaestus.nup.ac.cy/bitstream/handle/11728/7395/GreekDiplomacy.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, 09.02.2023.

Venizelos, Lozan Antlaşması'nı imzaladıktan sonra nasıl bir melankoli içinde olduğunu basına verdiği demeçte dile getirmişti.¹³

Lozan Konferansı sırasında Trakya'da Yunan ordusunu yeniden organize eden ve Türkiye'ye taarruz için konferansın çıkmaza girmesi için heyecanla bekleyen Theodoros Pangalos ise aynı günlerde Lozan Antlaşması'na yönelik tepkisini saklamamıştı. O dönemde yönetimde olan İhtilal Komitesi'ne ve Lozan'daki temsilcisi Venizelos'a sert bir telgraf çeken Pangalos, Lozan Antlaşması'nı tanımadığını ifade etmiş ve hatta lanetlemişti. Yönetimdeki İhtilal Komitesi ise Pangalos'un darbe girişiminde bulunma olasılığına karşı onu görevden almıştı.¹⁴

Lozan'da Yunanistan ile Türkiye arasında çözüme ulaştırılan ilk konu olan nüfus mübadelesi ile Yunanistan'ın tahmininden çok göçmen ve mübadil alması bu ülkeyi yeniden bir kaos içine sürüklemiş, sosyal bir deformasyon yaratmış ve hatta bazı noktalarda Türkiye ile gerilimler yaşamasına neden olmuştu. Özellikle mübadele sözleşmesinde ifade edilen ve İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerini niteleyen etabli/yerleşik¹⁵ kavramının farklı yorumlanması, iki ülke arasında ciddi bir krizin yaşanmasına yol açmıştı. Mübadele fiili olarak başladıktan sonra Türkiye, 1918 yılından önce İstanbul'a gelen Rumların Türk resmî belgelerine göre belirlenmesi gerektiğini savunurken, Yunanistan ise söz konusu maddenin herhangi bir kanuna bağlı olmaksızın yorumlanması gerektiği konusunda ısrarcı davranıyordu.¹⁶ Bu sorunun giderek çözümlenemez bir hal alması sonucunda konu, 19 Kasım 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne havale edildi. Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nın aldığı kararın da konuya çözüm getirememesi, iki ülke ilişkilerinin daha da gerilmesine neden oldu. Diğer bir sorun da mübadillerin bıraktıkları mallarla ilgiliydi.

İşte bundan dolayıdır ki Türkiye'nin dışarıdaki sorunlarını çözmek konusunda öncelik verdiği ilk devletlerden biri Yunanistan oldu. Cevabı bulunması ve uzlaşılı ile halledilmesi gereken sorunlar konusundaki ilk adım, 1925 yılında atıldı. Yunanistan'da iktidarda olan Andreas Mihalakopoulos hükümeti, Rum mübadillerin Türkiye'de kalan ve Türk mübadillerin Yunanistan'da kalan mallarından kaynaklanan sorunlarla ilgili çözüm

13 Demecin tamamı için bkz. Çağla Derya Tağmat, *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi*, Libra Yayınları, İstanbul, 2018, s. 257.

14 Çağla Derya Tağmat, *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi...*, s. 262.

15 Etabli kelimesi "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" ün 2. maddesinde tanımlanmıştır. Buna göre; 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'a yerleşmiş bulunan tüm Rumların İstanbul Rumu yani etabli sayılması gerektiği vurgulanmıştır.

16 Melek Fırat "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 s. 339.

üretmek için diplomatik girişimde bulundu ve 21 Haziran 1925 tarihinde iki ülke arasında bir antlaşma imzalandı.¹⁷ Bu antlaşmaya göre, 30 Ekim 1918 tarihinden önce ve o sırada İstanbul'da yaşayan tüm Rumların etabli, yani yerleşik sayılmasına karar verildi. Ayrıca Türkiye, Cumhuriyet döneminde ilk kez Yunanistan'a Büyükelçi atama kararı aldı.¹⁸

Ancak Türk-Yunan ilişkilerindeki bu iyimser hava sadece üç gün sürdü. Antlaşmanın imzalanmasından üç gün sonra, Lozan Konferansı esnasında Trakya/Meriç ordusunu hazırlayan ve Türkiye'ye taarruz planı yapan, ancak antlaşmanın imzalanmasıyla bu planını hayata geçiremeyen ve Türk karşıtlığı ile bilinen General Theodoros Pangalos bir darbeyle iktidarı ele geçirdi.¹⁹ Hükümeti, Başbakanlık Sarayı ve Savaş Bakanlığını bombalamakla tehdit eden darbecilerin bu tehditleri sonrasında Başbakan Mihalakopoulos ve diğer kabine üyeleri büyük bir felaketin önüne geçmek için istifalarını sundular.²⁰ Yeni darbe hükümetinin kurulmasıyla birlikte Yunanistan'da yeni bir dönem başladı. İç ve dış politikada dengeleri alt üst eden bu gelişme, Türk-Yunan ilişkilerindeki gerilimin de yeniden tırmanmasına neden oldu. Dolayısıyla General Pangalos'un uygulamaya koyduğu Türkiye karşıtı dış politika yüzünden, çok kısa bir süre önce imzalanan antlaşma da uygulanamadı.²¹ Zira bu şartıtcı değildi. Çünkü Pangalos planladığı darbenin ilk sinyallerini Lozan Antlaşması sonrasında vermişti ve lanetlediği Lozan Antlaşması bir yana Türkiye ile herhangi bir uzlaşşı sağlanması ya da antlaşma imzalanması onun fikrî dünyasında mümkün değildi.

Diğer taraftan darbeden birkaç gün önce imzalanan ancak uygulama alanı bulamayan antlaşmanın hükümlerine bakıldığında oldukça uzlaşmacı olduğu yorumu yapılabilir. Genel anlamda hukuki ve mali alanlardaki önemli sorunları çözmeyi hedeflediği anlaşılan antlaşmaya göre, Yunanistan, Osmanlı evrakıyla İstanbul'dan kaçan Rumların etabli sayılmaları konusundaki ısrarından vazgeçmişti. Bunun bir sonucu olarak da bu kişilerin İstanbul'da terk ettikleri mallar ve mülkler için mübadeleye tabi Rumların malları ve mülklerine yapılan işlemin uygulanmasına, etabli tanımının Yunanistan'ın yorumladığı şekliyle kabul

17 Bazı kaynaklarda antlaşmanın tarihi 22 Haziran 1925 olarak belirtilmektedir. D. Gatopulos, *Andreas Mihalakopoulos Prothipourgos Stenos...*, s. 223.

18 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", s. 343.

19 Selanik donanması odaklı gerçekleşen darbede, gece yarısı Hatzikiriakos, Donanma Komutanı Valasakis ve Deniz Binbaşı Skumburdis Tsirimokos, Sklivaniotis ve diğerleri Neo Falıro'ya çıktılar ve Averof zırhlısını işgal ettiler. Kostas Hatziantoniou, *Theodoros Pangalos İstoriki Viografia*, İolkos, Athina, 2004, s. 267; D. Gatopulos, *Andreas Mihalakopoulos Prothipourgos Stenos...*, s. 223.

20 *The Times*, 26 June (Haziran) 1925.

21 Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 23, Güz 2009, s. 97.

edilmesine ve Yunanistan'daki Müslümanların bıraktıkları mallar ile Türkiye'deki Rumların bıraktıkları malların sahiplerine iade edilmesine karar verilmişti. Diğer yandan hükümetlerin bu malları vermek istememesi halinde değerleri üzerinden satın almaları konusunda fikir birliğine varılmıştı.²² Kısacası mevcut konjonktüre göre iki ülke arasındaki öncelikli sorunları çözmek için ciddi bir adım atılmış, ancak Yunanistan'daki yeni hükümetin dış politikası, antlaşmanın uygulanmasına set çekerken, yeni sorunlara da kapı aralamıştı.

Pangalos'un iktidarı ele almasıyla birlikte ilk yöneldiği alan silahlanma oldu. Kendisinden önceki hükümetlerin savunma ve silah sanayiine ayırdıkları bütçeleri detaylıca inceledi ve Genelkurmaydan asker ve mühimmat sayısı ile ilgili detaylı bilgiler aldı.²³ Dikkatini iç politikada mübadilleri geri göndermeye, dış politikada da hayal ettiği revizyonist ideallere yöneltti.

Pangalos, kendi darbe girişimini “iç ve dış olayların yarattığı bir devrim” olarak yorumluyor ve şu şekilde detaylandırıyordu: “Mevcut atmosfer tehdit unsuru bulutları yoğunlaştırır ve ortaya çıkan patlamanın yıldırımını da doğal ya da kadersel bir sonuçtur. Kadersel olarak lider devrimi yaratmaz, lider onu yönlendirir ve düzenler...”²⁴ Bu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla Pangalos, gerçekleştirdiği darbeyi mevcut durumun doğal sonucu olarak görüyordu. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına verdiği tepkide de darbe planlarına gönderme yapmıştı ve ona göre bu darbe Lozan'ın bir sonucuydu. Çünkü tüm konferans boyunca Trakya'daki Yunan ordusunu yeniden organize eden ve bu orduyla İstanbul'a yürümeye hazırlanan Pangalos²⁵ için Lozan Antlaşması, Yunan yenilgisinden doğan utancı katmerleyen daha ağır bir utançtı.

İki savaş arası dönemin en belirgin özelliği yarattığı diktatörlerdi. Daha doğrusu bu durum, Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucuydu. Savaşın sonunda kurulan düzenin bir türlü dengeye oturtulamaması, sosyal ve siyasi kaoslar dikta rejimlerini doğuran ve besleyen en önemli nedenlerdi. Yunanistan da kısa sürede bu deneyimi yaşamak zorunda kalmıştı. Diğer yandan Yunan araştırmacı Dafnis'in belirttiğine göre iki savaş arası dönemin en meraklı diktatörü Pangalos'tu. Mustafa Kemal Atatürk ve Benito Mussolini'yi taklit etmeye çalışıyordu. Siyasi bir lider değildi; ancak iyi bir asker olduğuna inandığından dolayı iyi de bir lider olacağını düşünüyordu.²⁶

22 Bestami S. Bilgiç, “Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri 1923-1938”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 31, S. 91, s. 12. Ayrıca bkz. Nilüfer Erdem, “Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları”, s. 97.

23 *Arheion Theodoru Pangalu*, Tomos Defteros, 1925-1952, Kedros, 1974, s. 137.

24 Kostas Hatziantonios, *Theodoros Pangalos...*, s. 265.

25 Detaylı bilgi için bkz.: Çağla Derya Tağmat, *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi...*, s. 174-176.

26 Grigorios Dafnis, *I Ellas Metaksi Dio Polemon 1923-1940*, Tomos Protos, Ekdisis Kaktos, Athina, s. 333.

Bir diğer nokta da Pangalos'u Yunanistan içinde destekleyenlerdi. Pangalos hareketinin, ordunun büyük çoğunluğu tarafından desteklendiğini söylemek mümkündür. Yunan araştırmacı Hatziantonios'un belirttiğine göre Yunanistan'daki darbe, Trakya ve Makedonya'daki Muhafız Birlikleri tarafından desteklenmiş, bu bölge halkı da girişime taraf olmuşlardı.²⁷ Pangalos'un ise ajandasında iki önemli gündem maddesi vardı: Mübadilleri göndermek ve Türkiye'ye karşı savaş hazırlığı...²⁸ Dolayısıyla Makedonya bölgesi ve bu bölge halkı Pangalos'un ilgi alanındaydı. 1923'ten itibaren ağırlıklı olarak Makedonya bölgesine yerleştirilen mübadillerin büyük kısmının Pangalos'a sıcak bakmasındaki önemli etkenlerden biri de onların bir gün "vatanlarına" dönme umuduydu. Bu umudun hayata geçmesi için de anahtar isim Pangalos'tu. Özetle Pangalos, iç politikada düzenin sağlanması, dış politikada ise Lozan'da kaybedilen itibarın yeniden kazanılması için otokratik yönetim yanlıları ve bazı (Türkiye'ye geri dönmek isteyen) mübadiller için bir umuttu.

Türkiye'de ise 1924 yılının Mayıs ayında Lozan Konferansı esnasında çözümlenemeyen Musul sorunu konusunda ilk adım atılmış ve Türk-İngiliz görüşmeleri İstanbul'da başlamıştı. İç politikadaki hareketlilik de 1924 yılında başlamıştı. Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılmasıyla Mustafa Kemal Paşa ile silah arkadaşları arasında belirginleşen yol ayrımı, 1924 yılının Kasım ayında içinde Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'in de bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmasıyla belirgin hale gelmiş ve Türkiye, ilk çok partili yaşam denemesini tecrübe etmeye başlamıştı. Öte yandan gerek dış politikada gerekse iç politikadaki hareketlilik 1925 yılının başında Doğu Anadolu'da başlayan Şeyh Sait Ayaklanması ile doruk noktasına ulaşmıştı. Bu bağlamda Türkiye, Irak sınırı sorunu konusunda diplomatik anlamda zor bir süreç yaşamış, mevcut düzene yönelik gelişen isyan hareketini bastırabilmek konusunda da yoğun meşai harcamıştı.

2. İlk Tehdit Algısı ve Türkiye'de Askeri Önlemler (1924)

Mübadeleden kaynaklanan sorunların yaşandığı Yunanistan ile Akdeniz için genel tehdit haline gelen İtalya, uluslararası ortam anlamında Türkiye'de huzursuzluk yaratıyordu. İtalyan-Yunan yakınlaşması Türkiye için Ege'den ortak bir saldırı ihtimali doğurmuştu. 1924 yılında Türkiye'nin Ege'den gelecek bir saldırıya odaklanması, güvenlik açısından birtakım önlemler almasına neden oldu.²⁹ Hatta 15-20 Şubat 1924 tarihleri

27 Kostas Hatziantonios, *Theodoros Pangalos...*, s. 267.

28 Kostas Hatziantonios, *Theodoros Pangalos...*, s. 313.

29 Hazal Pabuççular, *Türkiye ve Oniki Ada...*, s. 47.

arasında İzmir'de düzenlenen harp oyunu da bu önlemlerden biriydi.³⁰ Söz konusu askeri tatbikata, 15 Şubat 1924 günü Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Kazım Paşa huzurunda Fevzi Çakmak Paşa'nın idaresi altında başlandı.³¹

Oyunda, genelde kullanılan jenerik senaryodan farklı olarak dönemin konjonktürü göz önüne alınmıştı ve İtalya ile Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı saldırıya geçtiği bir senaryo kullanılmıştı. Oyunda mavi, yani düşman kuvvetlere ilk gün Cevat Paşa, ikinci günden itibaren Ali Fuat Paşa komuta etmişti.³² Diğer yandan “düşman kuvvetlerinin” komutasında ise Kazım Karabekir Paşa vardı.³³

Harp oyununun senaryosu üç esasa dayandırılmıştı: ilk ihtimal İtalyan ve Yunan kuvvetlerinin Türkiye'ye karşı karadan ve denizden, aynı bölgeden cephe açmaları; ikinci ihtimal; İtalyan ve Yunan donanmalarının Antalya İzmir arasındaki bir bölgeden müşterek bir amfibi harekât icra ederlerken, Yunanistan'ın aynı zamanda Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya doğru bir kara harekâtını başlatması; üçüncü ihtimal de harekâtın son aşamasında Fransa'nın da destek vermesi...³⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın bu senaryosu yaklaşık bir buçuk yıl sonra eksiksiz bir şekilde gerçekleşecekti.

Oyun sonunda bu iki düşmanın (İtalya ve Yunanistan) ayrı hareket etmeleri halinde mağlup edilecekleri ancak birlikte hareket etmeleri halinde başarılı olabilecekleri gibi bir sonuç çıkmıştı.

Diğer yandan 1924 yılındaki genel konjonktür detaylıca düşünüldüğünde İzmir'deki harp oyununun senaryosu mutlaka incelenmeye değerdir. O dönemde İtalya ve Yunanistan'ın birer tehdit olarak algılanması oldukça normaldi. Ancak düşündürücü olan nokta, Yunanistan ile İtalya'nın ortak bir şekilde Türkiye'ye saldırma senaryosuydu. 1924'te Venizelos ile Mussolini arasında Locarno'da gerçekleşen görüşmelerde Mussolini, On İki Ada'yı Yunanistan'a vermek karşılığında Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında hak talep edeceğini dillendirmişti.³⁵

30 Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, 6. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 239-243.

31 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, C. II, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 65.

32 Mehmet Fatih Baş, “Savaş Oyunlarının Tarihi ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, No. 2, 2020, s.131.

33 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar...*, s. 65.

34 Ali İhsan Kurtulan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün Katıldığı Harp Oyunları ve Askeri Manevralar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2010, s. 99.

35 Ercan Kostak, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanı Olarak Katıldığı Askeri Manevralar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 54.

Bu dönemde iki devletle ayrı ayrı sorunlar yaşayan bir Türkiye vardı ancak dönemin Yunanistan iç politikası istikrarsız, toplumsal sorunlar şiddetli ve dış politikada da henüz üzerinden bir yıl bile geçmemiş olan bir İtalyan saldırısından dolayı Mussolini'ye yönelik temkinli bir yaklaşım mevcuttu. Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos ile Mussollini arasında Locarno'da gerçekleşen görüşmelerde muhtemel ki Türkiye'ye yönelik bir ittifak arayışından ziyade çok kısa bir süre önce İtalya'nın Korfu'ya yönelik saldırgan faaliyetleri ana gündem maddelerini oluşturmuştu. Hatta Venizelos Lozan Konferansı esnasında İtalya ile uzlaşarak On iki Ada konusunda bir hamlede bulunmak istemişse de bunda başarılı olamamış, antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Yunanistan, On iki Adayı İtalya'dan almak bir yana, mevcut Yunanistan sınırlarını korumakta bile güçlük çekmişti. Dolayısıyla 1924 yılı göz önüne alındığında olası bir İtalyan-Yunan yakınlaşmasından söz etmek pek de mümkün görünmüyordu.

Zira Kazım Karabekir Paşa da harp oyunları konusundaki fikrini şu şekilde ifade etmişti: “...*Harp oyunlarında ve manevralarda, daima kırmızı ve mavi taraf denir ve şu bu devlet diye isim bildirilmezdi. Çünkü bu şayi olacağından, dış ve iç siyaset bakımından mahzurlu ve hatta tehlikeli sayılırdı. İzmir’de toplanmak ve İtalyanların ege sahillerine çıkacağını apaçık ortaya koymanın her halete bir sebebi olacaktı.*”³⁶

Harp oyunları sonrasında Türkiye'nin savunma açısından zayıf noktaları ortaya çıkmış ve kuvvetlendirilmesi için çalışmalara başlanılmıştı. Buna ek olarak İzmir mıntıkasının modern bir müstahkem mevki haline getirilmesine de karar verilmişti. Oyun sonlandıktan sonra yirmi gün daha İzmir'de kalan Ali Fuat Paşa ve kurmaylar, arazide ve harita üzerinde yaptıkları çalışmalar sonunda İzmir mıntıkasının tahkimine yönelik önemli kararlar aldılar.³⁷ Öte yandan 1924 yılı içinde Türkiye'nin İtalya ile ilgili endişeleri devam ediyordu. Öyle ki Ankara'daki İtalyan Büyükelçisi Montagna İtalya Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu bir yazıda; İtalya'nın kısa ya da uzun vadede topraklarını Türkiye aleyhinde genişleteceği yönünde fikirlerin varlığının, Türkler arasında Antalya ve Rodos'a yakın olan Anadolu bölgesinin İtalya tarafından işgal edileceği düşüncesine yol açtığını ve tüm bu tedirginliklerin ortadan kaldırılması gerektiğini belirtiyordu.³⁸ Tam da bu dönemde İtalya yeni bir denizcilik programını hayata geçirdi. Buna göre Güney Korsika'da ve batı sahillerinde yeni deniz üsleri kurulması, Akdeniz'in durumuna göre yeni tip özel gemilerin inşa edilmesi bu programın önemli

36 Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgaı...*, s. 240.

37 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar...*, s. 66.

38 Mevlüt Çelebi, *Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 74.

maddelerindendi.³⁹ Dolayısıyla İtalyan yetkililer bir yandan Türkiye'deki tedirginliğin önüne geçmek isterken, diğer yandan da silahlanmanın önünü almıyorlardı. Bu silahlanma savunma odaklı bir silahlanma olmaktan oldukça uzaktı. Çünkü kısa bir süre sonra İtalya egemenliğinde bulunan Rodos ve Oniki Ada'ya asker sevkiyatı dikkat çekmeye başladı. Hali hazırda doğudaki sorunlara odaklanmış olan Türkiye'den bir tehdit gelme ihtimalinin zor olması bu silahlanmanın asıl amacını ortaya koyar nitelikteydi.

Bu arada Fevzi Paşa, Ege'deki mevcut tehdide yönelik olarak 1924 yılının Mayıs ayında İtalyanların Rodos'a asker sevkiyatı ile ilgili görüşmek üzere Ankara'ya çağırıldı.⁴⁰ Aynı günlerde Mussolini, bakanlar kurulu toplantısında olumlu mesajlar verirken, Büyükelçi Montagna da İsmet Paşa'ya İtalya'nın, Türkiye ile dostane ilişkilerini muhafaza etmek amacıyla olduğunu ve Türkiye'ye karşı bir genişleme siyaseti izlenmediğini ifade etti.⁴¹ Ancak Mayıs ayında Musul ile ilgili Türk-İngiliz görüşmeleri başladığı sırada İtalyanların Sicilya'ya asker yığması ve Mussolini'nin İtalya'nın batıya açılma ihtimalinin olmamasından dolayı hedefinin doğu olduğunu açıklaması⁴² suların ısınmasına neden oldu.

Batı Anadolu'da başlayan askeri hazırlıklar Fevzi Çakmak Paşa tarafından bizzat yönetildi. Muğla'da tahkimatlar genişletilirken, aynı dönemde Yunan Apogevmatini gazetesinde, İtalya'nın Rodos'a asker çıkarma haberleri yer almaya başlamış, Mussolini'nin Roma'dan yaptığı açıklamasında, bu hareketliliğin Türkiye'ye karşı bir eylem olmadığı sözlerine yer verilmiş ve Türkiye'de genelkurmay başkanının da katılımıyla bakanlar kurulunun toplanacağı yazılmıştı.⁴³ Buna rağmen Türkiye cephesinde Ege sahillerinin askerî açıdan güçlendirilmesi zorunlu görülmüştü.⁴⁴ Diğer yandan adalardan gelen istihbaratların⁴⁵ ışığında olası bir saldırıyı önlemek için 1924 yılında neredeyse tüm Batı Anadolu silahlandırılmış adeta bir hat oluşturulmuştu. Aynı tarihlerde Türkiye'nin İtalya Büyükelçisi Suat Bey ile Mussolini arasında gerçekleşen görüşme ise kısa vadede de olsa İtalya'nın Türkiye'ye dostane yaklaşımı konusunda bir rahatlama sağladı.⁴⁶ Dolayısıyla Mussolini Yunan basınına yansıyan açıklamayla uyumlu bir şekilde Türkiye'nin dikkatini çekmemek için benzer sözleri Suat Bey'e de ilettiler. Türkiye ve

39 Mevlüt Çelebi, *Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri...*, s. 74.

40 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA)*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 219-475-4.

41 Mevlüt Çelebi, *Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri...*, s. 77.

42 *Tevhid-i Efkar*, 21 Mayıs 1924.

43 *İ Apogevmatini*, 5 İouniu (Haziran) 1924, s. 8.

44 Hazal Pabuççular, *Türkiye ve Oniki Ada...*, s. 48-49.

45 *BCA*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 236-594-12.

46 Mevlüt Çelebi, *Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri...*, s. 105.

İtalya'daki hareketliliği yakından takip eden Yunan basını, temmuz ayı başında Türkiye'nin savaş hazırlığı içinde olduğunu ve çok miktarda uçak satın aldığını sayfalarına taşıyordu.⁴⁷

3. Ege'de Gerilim ve Yunan-İtalyan Yakınlaşması

Bu arada Musul konusunda Türkiye ile İngiltere arasındaki görüşmelerin 19 Mayıs 1924 tarihinde başlamasıyla, sorunun diplomatik yolla çözülmesi için ilk adım atılmıştı. Ancak İngiltere'nin uzlaşmaz tavrı ve Musul Vilayeti'ne ek olarak Nasturiler için Hakkari'yi de talep etmesi görüşmelerin 5 Haziran'da kesilmesine neden oldu.⁴⁸ Böylelikle konu çözüme ulaştırılması amacıyla Lozan Antlaşması'nda belirlendiği üzere Milletler Cemiyeti'ne taşındı.⁴⁹

Konunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesine 20 Eylül 1924 tarihinde başlandı. Ancak Haliç Konferansı'nın başladığı dönemde İngiltere ile İtalya arasındaki yakınlaşma süreci başlamıştı bile. Zira İngiltere her ne kadar konunun diplomasi yoluyla çözümlenmesinden yana bir görünüm sergilediyse de İtalya ile yakınlaşmasının arkasında yatan nedenler daha sonra kesinlik kazanacaktı.

İngiltere, Türkiye'yi korkutmak ve Musul konusunda pes ettirmek amacıyla kendisine yardım edecek yan aktörler bulmak konusunda son derece hızlı davrandı. Türkiye ile İngiltere arasındaki sınır sorununun doğuda yaşanması, İngiltere için Türkiye'yi batıdan tehdit edecek bir başka güç ihtiyacı doğurmuştu ve o da seçimini İtalya'dan yana kullandı. 1924 yılının Eylül ayında İtalya ile İngiltere arasında devam eden yakınlaşma Yunan gazetelerine de yansımış, Vradini gazetesi Mayıs 1924'te İtalya ile İngiltere arasındaki görüşmelerde Yunanistan'ın bulunmamasını imalı bir dille eleştirmiş ve imzalanan antlaşmanın detaylarının belli olmadığını okuyucularına duyurmuştu.⁵⁰

Bu aşamadan sonra Ege'de bir İtalyan hareketliliği dikkati çekmeye başladı. 1924 yılında Türkiye'yi kaygılandıran ilk tehdit İtalya'nın, Leros adasını bir deniz üssü haline dönüştürmesi ile ortaya çıktı. Benzer kaygıların Yunanistan için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.⁵¹ 1924 yılının Eylül ayında Yunanistan'ın adalar konusunda

47 *I Apogevmatini*, 4 İouliu (Temmuz) 1924, s. 8.

48 Detaylı bilgi için bkz.: Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2016; Tahir Kodal, "Türk Dış Politikasında Musul (1922-1926)", ed. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan, *Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

49 İlhan Uzgel-Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 263.

50 *Vradini*, 2 Septemvriu (Eylül) 1924.

51 Hazal Pabuççular, *Türkiye ve Oniki Ada...*, s. 47.

İtalya'dan duyduğu çekince, Yunan basınında da dillendirilmeye başlanmıştı. On İki Ada'daki İtalyan varlığının Yunanistan'da yarattığı rahatsızlık Ethikos Kiriks gazetesine şu ifadeyle yansımıştı: “İtalya gelecekte de bu işin peşini bırakmayacak ve Yunanistan’a düşmanlık konusunda düğümü sıkmayı devam edecek” Ayrıca haberin devam eden satırlarında, Roma'nın adalardaki faaliyetlerine yönelik Yunanistan'a göndermesi muhtemel notalar konusunda da bunun sadece Yunanistan'da değil, diğer ülkelerde de bir kasırgaya sebep olabileceği yorumuna yer veriliyordu.⁵² Dolayısıyla On İki Ada'nın silahlandırılmasını Yunanistan da kendi açısından bir tehdit olarak görmüştü. Elbette bunda İngiliz-İtalyan görüşmelerinde Yunanistan'ın bulunmaması oldukça etkiliydi. Başka bir deyişle Yunanistan kendi hakkında gizli planlar yapılan bir ülke psikolojine bürünmüştü. Bu durum da zaten Türkiye ile sorun yaşayan Yunanistan'da derin endişeye yol açmıştı. Öte yandan batıda Türkiye aleyhine gelişen İtalyan silahlanması birden ortaya çıkmış bir durum değildi. İpin ucundan tutan başka bir el vardı aslında!.. Türkiye'yi doğrudan etkileyen olaylar dizisinde adı geçen aktörler birbiriyle bağlantılıydı.

Aralık 1924'te gerçekleşen Mussolini-Chamberlain görüşmeleri iki ülke iş birliği konusunda atılan somut adımlardan biriydi. Gündeme getirilecek olan konular İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nca belirli başlıklarla özetlenmişti. Kuzey Afrika'da geliştirilecek İngiliz-İtalyan iş birliğine ek olarak Türkiye'ye dair ılımlı sayılabilecek bir bakış açısı izlenimi yaratılmıştı. Ancak görüşme öncesinde Mussolini'ye gönderilen bir yazı bunun tam tersi bir intiba yaratmıştı. Bu yazıda İtalyan Savaş Bakanı Di Giorgio, Haziran 1924'te Mussolini'nin, Türkiye'ye karşı ilan edilecek olası bir savaş halinde ihtiyaç duyulan araçların ve diğer gerekli malzemenin incelenmesinin istediğini ifade etmişti. Bu yazıdaki diğer önemli bir detay da Türkiye ile ortaya çıkacak çatışmanın, İngiltere ve Fransa'nın engel çıkarmaması halinde istenen sonuca ulaşabileceğine dair öngörüydü. Ayrıca İtalya savaş bakanı, Mussolini'ye, Briand ve Chamberlain ile üçlü bir antlaşma için görüşme yapmasını tavsiye etmişti.⁵³ Bu atmosferde, Aralık 1924'te gerçekleşen görüşmede Chamberlain'in Türkiye'ye dönük açık ya da üstü kapalı bir gönderme yapmaması da dikkat çekiciydi.⁵⁴ Roma'da, gerçekleşen bu görüşmede her iki devlet birbirinin Anadolu'daki çıkarlarını tehdit etmemek konusunda anlaşmaya varmışlardı. Ayrıca İtalya, Musul konusunda İngiltere'yi desteklemeye de olumlu bakıyordu. Bu durum İstanbul'daki İtalyan elçiliğinden yapılan şu açıklamayla somutluk kazanmıştı:⁵⁵

52 *Ethikos Kiriks*, 2 Septemvri (Eylül) 1924.

53 Peter Edwards, “Chamberlain-Mussolini Meetings”, *The Historical Journal*, Vol. 14, No. 1, 1971, s. 154.

54 Peter Edwards, “Chamberlain-Mussolini Meetings”, s. 155.

55 Antonis Klapsis, “Attempting to Revise the Treaty of Lausanne: Greek Foreign Policy and Italy During the Pangalos Dictatorship 1925-1926”, *Diplomacy & Statecraft*, 25:2, s. 243.

Ulusal hükümetin izlemeyi uygun gördüğü ve İtalya'yı önemli ölçüde ilgilendiren uluslararası sorunlarda, özellikle sömürge ve Akdeniz alanlarında, İtalya'ya tam destek sağlayan Büyük Britanya'ya karşı samimiyet politikası, onlara karşı Musul konusunda bir tavır almamıza izin veremezdi.

Diğer taraftan İngiltere ile İtalya arasında varılan anlaşmaya göre, İtalya birtakım bölgesel kazançlar karşılığında İngiltere'ye yardım etmeyi kabul etmişti. İtalya adına yapılan bu açıklama İngiliz-İtalyan iş birliğini belirgin bir şekilde ortaya koyuyor, hatta daha erken bir dönemde 1924 yılının Nisan ayında Duçe'nin kardeşi Arnaldo Mussolini, Tunus, Trablus, Arnavutluk gibi bölgelere ilgi duyduklarını belirtirken, Suriye'ye bile göz diktiklerini söylemekten çekinmiyordu. Arnaldo açıklamasını “*sırada bize ait olması gereken İzmir var*” sözleriyle sonlandırıyor.⁵⁶ İzmir, İtalya için vaat edilmiş ancak ulaşılamamış bir alandı. Birinci Dünya Savaşı esnasında imzalanan gizli anlaşmalar (Londra ve St Jean de Mourienne), Anadolu'da İtalya'ya nüfuz alanı açmıştı ancak savaş sonrasında bu anlaşmalar uygulanmamıştı. Hatta İtalya bu konudaki sitemini Paris Barış Konferansı'nda da belli etmiş, İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararı ve hatta Yunanların İzmir'e girmesiyle birlikte Anadolu'da pasif bir işgal siyasetine yönelmişti. İşte bu yüzden Anadolu'nun batı kıyıları İtalya için ulaşılamamış bir cazibe merkezi gibiydi.

1924 yılında İngilizlerle gerçekleştirdiği görüşmelerden cesaret alan Mussolini, kendisinden istenen korkutma eylemini bir adım daha öteye götürmekte kararlıydı. Zira bu kararlılık yazışmalara bile yansımıştı. Ocak 1925'te Türkiye'deki İtalyan diplomatlar, On İki Ada'daki valiye, olası çıkarma operasyonları için Datça ve Marmaris bölgelerinin denetlenmesini tavsiye ettiler.⁵⁷

Mussolini Anadolu'ya yönelik bir harekât fırsatı beklerken, önceki sayfalarda değinildiği gibi Yunanistan'ın iç politikasında şaşırtıcı bir gelişme oldu. Pangalos, bir darbeyle beklenmedik şekilde iktidara geldi. 1925 yılında İngiltere'nin Musul konusunda Türkiye ile diplomatik ve askeri çatışmaya girmiş olmasıyla Yunanistan'ın yeni Başbakanı Pangalos'un da vizyonu gerçek bir zemine oturmaya başladı.⁵⁸ Dolayısıyla hem Mussolini ihtiyaç duyduğu müttefiki bulmuştu hem de Pangalos hayalini kurduğu ortama kavuşmuştu. Pangalos'un geçmişten beri gizlemediği Türk karşıtı görüşleri ve Megali İdea saplantısı, İtalya ile Yunanistan'ı aynı hedefe yönelmek konusunda

56 Henry J. Psomiades, “The Diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-1926”, *Balkan Studies*, Vol. 13, No. 1, 1972, s. 6.

57 Dilek Barlas, “Friends or Foes Diplomatic Relations between Italy and Turkey 1923-1926”, *Middle East Studies*, 36, 2004, s. 236.

58 Kostas Hatziantoniou, *Theodoros Pangalos...*, s. 313.

yakınlaştırmaya başladı. Ancak enteresan olan nokta, her iki diktatörün de hedefinin İzmir ve Batı Anadolu kıyıları olmasıydı. Hedef birliği aslında çelişkili bir durum yaratıyordu. Çünkü yine aynı konuda Birinci Dünya Savaşı sonunda İtalya'nın kendisine vaat edilen bu toprakları Yunanistan'a kaptırması ciddi bir diplomatik huzursuzluk yaratmıştı. Şimdi ise ortak hedefleri bulunan ama amaçları farklı olan bu iki devlet müttefik oluyordu. Dünya savaşı sırasında ülkelerinin kaderinde etkileri olmayan iki diktatör, yani Mussolini ve Pangalos, süresi, ilkeleri ve sonuçları belirsiz bir iş birliğine yönelmişlerdi. Bu yakınlaşma sanki iki ülke arasında değil, iki siyasetçi arasındaydı.

Diğer yandan Pangalos için çıkmaza sürüklenen Musul görüşmeleri irredantist politikasını uygulamak için uygun bir fırsattı.⁵⁹ Henüz iktidara geleli bir ay olmadan Yunanistan ve İtalya'nın ani bir şekilde yakınlaşma sürecine girmesi dikkat çekiciydi. Bir yıl öncesine kadar İtalya'nın Ege'deki hareketlerinden ciddi bir tedirginlik duyan Yunanistan, şimdi Pangalos döneminde, adeta İtalya'ya kucak açmıştı. 1925'te temmuz ayının başlarında İtalyan Dışişleri Bakanı Müsteşarı Dino Grandi, Rodos üzerinden Atina'ya gayri resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.⁶⁰ İki ülke ilişkilerine yeni bir soluk getiren bu ziyarette Grandi'nin amacı, Akdeniz'deki ortak çıkarları doğrultusunda iki ülke ilişkilerini uyumlu hale getirebilmektir. Pangalos ve Yunan Dışişleri Bakanı Rentis ile görüşen Grandi, istediği ortamı yakalamıştı. İngiltere'nin de yakından takip ettiği bu yakınlaşma, İtalya'nın Yunanistan ile ilişkilerini geliştirmek için kararlı olduğu şeklinde yorumlanırken, İtalya'nın eksiksiz bir plan dahilinde hareket ettiğine dair olan düşünceler de yoğunluk kazanmıştı. İngiltere ile Fransa bu yakınlaşmayı yakından takip ederken, Sırbistan'ın da Yunanistan ile uzlaşmasını sağlamak için gayret sarf ediyorlardı.⁶¹ Çünkü mevcut dönemde Yunan dış politikasında bir de Bulgaristan'ın ve Sırbistan'ın Ege Denizi'nde çıkış noktası elde etme çabalarına karşı dikkatli olma durumu vardı. Zira ağustos ayında Yunanistan ile İtalya arasında imzalanan antlaşmaya göre Yunan silahlı kuvvetleri için İtalya'dan 100 bin tüfek alınması öngörülmüştü.⁶²

Bütün bunlar olup biterken denklemin dışında görünen-ya da dışına itilen-Fransa, bu yakınlaşmayı endişeyle karşılaşmış, kendisinin Akdeniz'deki çıkarlarının görmezden gelindiği izlenimine kapılmıştı. Roma ve Atina'daki Fransız elçiliklerinin Yunan-İtalyan ilişkilerini yakından takip etmesini isteyen Fransa Hükümeti, diplomatik çevreler ile

59 Antonis Klapsis, "Attempting to Revise the Treaty of Lausanne: Greek Foreign Policy and Italy During the Pangalos Dictatorship 1925-1926", s. 242.

60 *Ethnos*, 3 Iouliu (Temmuz)1925.

61 *Ethnos*, 4 Iouliu (Temmuz) 1925.

62 Antonis Klapsis, "Attempting to Revise the Treaty of Lausanne: Greek Foreign Policy and Italy During the Pangalos Dictatorship 1925-1926", s. 246.

hemfikirli. Genel kanı, bu antlaşmanın uygulanabilirliğinin çok da inanılır bulunmamasıydı.⁶³

Diğer yandan, Ankara'daki İtalyan büyükelçiliğinden İtalyan dışişleri bakanlığına çekilen bir telgraf, İzmir ve Antalya'dan ziyade Adana'ya odaklanılmasını tavsiye ediyordu. Bu tavsiyenin amacı ise Adana'nın ekonomik ve siyasi açıdan İtalya'ya daha iyi olanaklar sağlayacağı düşüncesiydi. Diğer taraftan Ortadoğu'da İngiltere ile yakın ilişkiler kurabilmek adına Adana çok iyi bir fırsattı. Bunlara ek olarak, Sovyetlere Akdeniz'de ekonomik avantajlar sunulması halinde Moskova'nın Türkiye'ye verdiği desteği geri çekme ihtimali de İtalya için oldukça cazip görünüyordu.⁶⁴

Temmuz ayının sonlarına doğru Yunan basınında yer alan haberler İtalya'ya olan ilginin arttığını gösterir nitelikteydi. Öyle ki İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetleri ve savaş sanayiindeki gelişmeler, Yunanistan için dikkat çekici ve bir o kadar da cazip bir hal almıştı. İtalyan filosofunun yeniden organize edildiğine dair yayımlanan bu haberlerde İtalya'nın sahip olduğu araçların sayısı şu şekilde verilmişti: 106 gemi, 59 uçak ve 3 hava aracı... Diğer yandan Mussolini'nin, İngiltere'yi, muhtemel İtalyan düşmanlığından ziyade dostluğunun daha cazip olduğu konusunda ikna etmeye çalıştığı yönünde haberler de mevcuttu. Akdeniz konusundaki mevcut İngiliz politikası ise “*uyusal*” ifadeyle tanımlanıyordu.⁶⁵ Haberde dikkati çeken nokta ise İngiltere'nin Akdeniz politikasından bahsedilirken, 1923 Lozan Antlaşması ile son bulmuş olan *Doğu Sorunu* teriminin de kullanılmış olmasıydı. Aslında bu da hala Türkiye topraklarına dair talepkâr bir bakış açısı olduğunu yansıtıyordu. Nihayetinde ilk aşamada İngiliz-İtalyan, daha sonrasında ise Yunan-İtalyan yakınlaşması tamamen Türkiye'ye dönük girişimleri pratikleştirmek amacıyla hayat bulmuştu.

Eylül 1925'te Rentis, Atina'daki İngiliz Büyükelçiliğini, Cenevre'de Grandi ile yaptığı görüşmede Anadolu konusunda Grandi ile nihai iş birliğine varıldığı konusunda bilgilendirdi. Kasım ayında ise Pangalos, Atina'daki İtalyan Büyükelçiliğinde verilen bir yemekte, Yunanistan ve İtalya arasındaki iş birliğine atıfta bulunarak kendisi ve Mussolini için “iki güçlü adam” ifadesini kullanmaktan çekinmedi.⁶⁶

1925 yılı sonlarında Türkiye ile İngiltere arasındaki görüşmelerin sonuçsuz kalması, daha doğrusu tıkanması, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne yakınlaştırırken, İngiltere ise

63 *Ethnos*, 5 Iouliu (Temmuz) 1925.

64 Dilek Barlas, “Friends or Foes Diplomatic Relations between Italy and Turkey 1923-1926”, s. 236-237.

65 *Dimokratia*, 29 Iouliu (Temmuz) 1925.

66 Antonis Klapsis, “Greek Diplomacy Towards Fascist Italy 1922-1940”, s. 295.

yüzünü çoktan İtalya'ya dönmüştü bile. Belki de İngiltere'nin İtalya ile yakınlaşması Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile bir dostluk antlaşması⁶⁷ imzalamaya yöneltti demek daha doğru bir tespitti. Türkiye'nin Sovyetlere, İngiltere'nin İtalya'ya yaklaştığı böylesi bir ortamda, 1925 yılının sonunda Yunan-İtalyan ilişkileri de tarihinin en iyi seviyesine ulaşmıştı.⁶⁸

Musul konusunun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesi ve Aralık 1925'te cemiyetin İngiltere lehinde karara varması ise Türkler için kabul edilemezdi. Türkiye'nin İngilizleri tartışmalı bölgeden çıkarmak için güç kullanacağına dair söylentilerin yayılmasıyla, Türkiye ve İngiltere'nin yakında savaşa gireceğine kesin gözüyle bakan Pangalos, Türklere karşı olumsuz tutumunu belirgin hale getirdi. İşte bu durum Yunanistan'ın silahlı kuvvetlerini yeniden örgütlemekle kalmayıp yeni gemiler sipariş etmesine sebep oldu. Yunanistan'ın amacı, Doğu Akdeniz'in yeni efendisi olmaktı. Bunlara ek olarak Pangalos, Selanik'te Anadolu'dan gelen mübadillerden oluşan geniş bir dinleyici kitlesinin önünde yaptığı konuşmayla Megali İdea'ya gönderme yaptı ve mübadillerin yakında eski evlerine dönebileceklerini ima ederek Türkiye karşıtı protestoları kışkırttı.⁶⁹

Yunanistan'ın önünde, dirilmesi mümkün görülen eski bir düş, İtalya'da ise gerçekleştirilmemiş ve özlemle beklenen bir hayal vardı. Yunan "Megali İdea"sı ile İtalyan "Mare Nostrum"unun birleşerek yaratacağı sinerji, "Büyük Düş ve Bizim Deniz" motolarından beslenen iki diktatörü aynı yolda birleştirmişti. Ancak dış politika söylemlerinde İtalya'nın renk vermeyen tavrı yavaş yavaş değişmeye başlamış, Türkiye karşıtı söylemden ziyade İngiliz dostluğu ifadeleri ile İtalyan dış politikasının amacının rengi belirgin bir hal almaya başlamıştı.

Bu dönemde Yunanistan'ın İtalya'ya yönelik yakın tavrı, Yunan basınında İtalya aleyhine yayımlanan ya da Yunan dış politikasını eleştiren gazetecilerin de Pangalos diktasından olumsuz etkilenmesine neden oldu. Gazeteler sansürlenirken, İtalya aleyhinde makale yazan gazeteciler de tutuklanıyordu.⁷⁰

1925 yılında İngiltere ile İtalya'yı daha da yakınlaştıran ve İtalya'ya bir muktedirlik sunan Locarno Antlaşması da bu süreci etkileyen önemli başka bir gelişme olmuştu.

67 17 Aralık 1925 tarihinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın detayları için bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 276.

68 Antonis Klapsis, "Attempting to Revise the Treaty of Lausanne: Greek Foreign Policy and Italy During the Pangalos Dictatorship 1925-1926", s. 248.

69 Henry J. Psomiades, "The Diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-1926", s. 9.

70 Grigorios Dafnis, *I Ellas Metaksi Dio Polemon...*, s. 293.

Locarno Konferansı Almanya ile Avrupa arasında barışçı bir ortam yaratmak ve Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesini sağlamak amacıyla toplanmıştı. Konferans sonunda 16 Ekim 1925'te imzalanan antlaşmanın⁷¹ İtalya'ya sağladığı önemli avantaj, Fransa, Belçika ve Almanya arasında çıkabilecek bir savaşta ve Ren sınırının korunması konusunda İngiltere ile birlikte kefil olmasıydı. Ancak önemli olan şeydu: Avrupa sınırlarının değişmezliği üzerine odaklanan Locarno Antlaşması'nın taraflarından ve hatta kefillerinden biri olan İtalya, Doğu Avrupa'ya yönelerek revizyonist politikası için bu bölgeye odaklanmıştı. Çelişkili bir durum olmasına karşın, antlaşmanın İtalya'ya sağladığı bir başka avantaj da Almanya-Fransa sınırının garantörlerden biri olması ve Batı Avrupa'da söz sahibi haline gelmesiydi.⁷² Başka bir deyişle İngiltere ile İtalya arasındaki yakınlaşma meyvelerini vermeye başlamış, İtalya Avrupa dengesinde önemli bir yer edinmişti.

Locarno görüşmelerinin atmosferi İngiltere ile İtalya arasındaki hususi görüşmeler için uygun değildir. Dolayısıyla bir sonraki özel görüşme Aralık 1925'te gerçekleşti. Bu görüşmelerde ise karşılıklı olarak talepler öne sürüldü. Chamberlain Tsana gölündeki çıkarlarının taciz edilmemesi karşılığında Etiyopya'daki İtalyan harekâtına müdahale etmemeyi yükümlenirken, İtalya da Musul krizinde Türkiye'ye karşı İngiltere'yi desteklemeyi kabul etti.⁷³ Böylece Türkiye korkutma politikası sonucunda İngiltere ile uzlaşmaya zorlanmış olacaktı.

İngiliz-İtalyan iş birliğinin sağlam bir zemine oturduğu bu dönemde, 11 Şubat 1926'da Pangalos'un The Times gazetesine yansıyan demeci, İtalya, İngiltere ve Fransa'ya olan bağlılığını ortaya koyar nitelikteydi. İtalya'yı çok güçlü bir Akdeniz devleti olarak niteleyen Pangalos, İngiltere ve Fransa ile olan olumlu ilişkilerinin nedeni, onların gücünden ziyade, geçmişten beri Yunanistan'ın hep yanında olmalarına bağlıyordu.⁷⁴ Zira hatırlamakta fayda var ki Yunanistan; Rusya, İngiltere ve Fransa'nın garantörlüğünde kurulmuş bir devletti. Bundan dolayı Yunanistan kuruluşundan itibaren özellikle İngiltere ile yoğun ve yakın ilişkilerini hep korumuş ve uzun bir dönem hâkim güç olan bu ülkenin yanında bir politika uygulamıştı.

71 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Yayınevi, Ankara, 2008, s. 32-34. Ayrıca bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 205-207. Ayrıca bkz. İsmail Şahin- Ersin Müezzinoğlu, "Lokarno ve Musul Kışkırtıcılığına Türk Dış Politikası", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 4, 2016, s. 641-676.

72 Dilek Barlas, "Friends or Foes Diplomatic Relations between Italy and Turkey 1923-1926", s. 222.

73 Peter Edwards, "Chamberlain-Mussolini Meetings", s. 158.

74 *The Times*, 11 February (Şubat) 1926.

Pangalos'un çabaları aynı yılın başlarında karşılıklı ziyaret noktasına ulaştı. Mart 1926'da Yunanistan Dışişleri Bakanı Rufos, İtalya ile askeri, ekonomik ve yardım içerikli bir anlaşma yapmak üzere Roma'ya hareket etti.⁷⁵ Rufos'un diğer bir amacı da Türkiye'ye karşı Mussolini ile ortak bir eylem planı yapmaktı. Bu görüşmeler bir antlaşma ile sonuçlanmadı, ancak gelişmeleri izleyen Türkiye'de ciddi bir tedirginlik yarattı.⁷⁶ Rufos ile Mussolini arasında geçen bir saatlik görüşme her iki tarafın memnuniyetiyle sona ermişti, ancak iş birliği konusunda somut bir adım atılmamıştı. Toplantı sonrasında yapılan açıklamalarda geleceğe dönük olumlu adımlar atılacağı yönünde mesajlar verilmişti. Ancak görünen o ki Yunanistan bu görüşmeden eli boş ayrılmıştı. Aynı gün Rufos, bu defa İtalyan Dışişleri Bakanı ile ticari iş birliği konusunda bir görüşme gerçekleştirdi.⁷⁷

Yunan Dışişleri Bakanı Rufos görüşmeler sonrasında basına verdiği demeçte memnuniyetini ifade ederek, İtalya'nın Balkanlarda denge unsuru olacağını belirtti ve Yunan-İtalyan yakınlaşmasının önünde kimsenin duramayacağını açıkladı.⁷⁸ Öte yandan aktarılanlara göre Yunan-İtalyan görüşmeleri üç nokta üzerine odaklanmıştı: Geçmişteki olumsuzlukların unutulması (Korfu'nun işgali), ekonomik ve toprak anlaşmazlığı sorunlarının çözülmesi, gelecekte kurulması planlanan siyasi iş birliği. Öte yandan İtalya, komşularıyla özellikle de Sırbistan ile sorunlar yaşayan Yunanistan için arabulucu olmayı da kabul etmişti.⁷⁹

Gayet olumlu geçtiği izlenimi verilen bu görüşmelere rağmen planlanan antlaşmanın imzalanmaması Pangalos'ta hayal kırıklığı yarattı. Ancak antlaşmanın imzalanmamasının nedenini iki ülke ilişkilerinden çok uluslararası ortam ve dinamiklerinde aramak daha doğru olacaktır. Aralık 1925'te Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda Türkiye aleyhine verdiği karar, Türkiye'de tepkiyle karşılanmıştı. Hatta Türkiye buna tepkisini Sovyetler ile imzaladığı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması⁸⁰ ile göstermişti. Diğer yandan Musul sorunun çözülmemesi Türkiye'nin Fransa ile olan sorunlarının çözülmesinin de önünde önemli bir engel teşkil ediyordu. Sonuçta İtalya'dan umduğunu bulamayan Pangalos, yüzünü Balkanlar'daki komşularına döndü ve Bulgaristan ve Yugoslavya ile iyi ilişkiler kurmaya yöneldi.

75 *Embros*, 5 Martiou (Mart) 1926.

76 Kostas Hatziantoniou, *Theodoros Pangalos...*, s. 314.

77 *Embros*, 6 Martiou (Mart) 1926.

78 *Embros*, 8 Martiou (Mart) 1926.

79 *Embros*, 8 Martiou (Mart) 1926.

80 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile ...*, s. 276.

Dafnis'in yorumuna göre Pangalos'un devrilmesi, Yunanistan'a büyük bir yük olacak savaşın önünü kesti. Çünkü Türkiye ile gerçekleşecek bir savaşta Yunanistan için olumlu sonuç sağlayabilecek askeri koşullar uygun değildi. Yine Dafnis'in çıkarımına göre Pangalos'un bunu anlamamış olması onun siyasi bir lider olmadığının kanıtıydı.⁸¹

Ama hızlı gelişen olaylara sahne olan bir yıllık dönem, Pangalos'un bir başka askeri darbe sonucu devrilmesiyle hemen kapandı. Pangalos'un iktidardan ayrılmasının yanı sıra Irak sınırının Türk-İngiliz çatışmasına yol açmadan çözümlenmesi, Fransa'nın Küçük Antant ülkelerine yanaşması ve Türkiye'nin içerde kendini toparlamasının da etkisiyle İtalya, Türkiye ile olan ilişkilerini olumlu bağlamda yeniden gözden geçirmek zorunda kaldı. Türkiye karşıtlığı üzerine inşa edilen İtalyan-Yunan iş birliği şimdilik rafa kaldırıldı ve Ege'de 5-6 yıl kadar sürecek olan sakinlik dönemi başladı.

Sonuç

İki savaş arası dönem olarak tabir edilen 1923-1939 yılları arası, Türkiye açısından iç ve dış politikanın birbirinden beslendiği ya da körüklendiği yıllar oldu. 1924 yılında Musul konusunda başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri de konunun hassasiyeti açısından İngiltere'nin İtalya ile olan yakınlaşmasını Türkiye aleyhine kullandığı bir süreci başlattı. Bu sürece Yunanistan'ın da eklenmesiyle Türkiye adeta köşeye sıkıştırılmaya çalışıldı. Diğer yandan İtalya ve Yunanistan bağlamında tamamen çıkarların ön planda olduğu bir iş birliği sürecinden bahsetmek mümkündür. Bu iki ülkenin Türkiye'ye yönelik olası bir saldırı planının uygulamaya konulmasındaki belirleyici de Türk-İngiliz ilişkileri olmuştur. Başka bir deyişle Türkiye'nin İngiltere ile Musul konusunda ilişkilerinin dibe vurduğu anlarda Yunanistan ile İtalya arasındaki ilişkiler en sıcak noktasına ulaşmıştır. Bu çerçevede başka bir belirleyici olarak Türkiye'nin bir ülkeyle olan ilişkilerinin diğer ülkelerin Türkiye'ye yaklaşımını belirlediği yorumu da yanlış olmaz.

İtalya ile Yunanistan'ın, İngiltere hamiliğinde Türkiye'ye karşı politika geliştirilmesinde önemli bir diğer nokta ise bu iki ülkede de faşist yönetimlerin iş başında olmasıdır. Dolayısıyla yayılcı dış politika bağlamında ortak paydada birleşen Pangalos ve Mussolini için Türkiye, Millî Mücadele döneminde gerçekleştiremedikleri ideallerini hayata geçirecekleri bir coğrafya olarak görüldü. Ancak her iki ülkenin de hedefinin Batı Anadolu olması, olası bir saldırı durumunda aralarında nasıl bir paylaşımı ön görebilecekleri konusunda soru işaretleri yaratıyordu. Zira bu saldırı gerçekleşmediği için söz konusu paylaşımın uzlaşma çerçevesinde nasıl yapılacağını tahmin etmek zordur. Zaten

81 Grigorios Dafnis, *I Ellas Metaksi Dio Polemon...*, s. 333.

bu da tarihinin işi değildir. Ancak Pangalos'un Mussolini hayranı olması ve Mussolini'nin de taviz vermez ve sert imajı az çok bir öngöründe bulunulmasının yolunu açmaktadır. Yani sonunda Mussolini'nin dediği olacak gibi görünmektedir. Tabii İngiltere müsaade ederse!..

Bir diğer önemli nokta da bu dönemdeki Yunan-İtalya ilişkilerinde, hangi tarafın baskın olduğudur. Görülmüştür ki, Mussolini ilk aşamada Yunanistan'a yaklaşan taraf olmuş ancak sonrasında oluşan uluslararası ortama göre bir tavır alarak politikasını değiştirmiştir. Zira 1926 sonrasında tam tersi bir politikaya bürünecek olan Mussolini İtalya'sının sonraki adımı bu defa Yunanistan'a ek olarak Türkiye'ye de yaklaşarak Balkanlarda revizyonist bir pakt kurmak olacaktır. Dolayısıyla bu dönemden günümüze kadar önemini koruyan Ege ve Akdeniz'de çıkar elde etmek isteyen devletlerin karşısında mutlaka bölgeyi sahiplenen bir aktör çıkması şaşırtıcı değildir.

Öte yandan şu da bir gerçek ki genel anlamda saldırgan dış politikalar, huzursuz iç politikaların bir ürünüdür. Zira İtalya ve Yunanistan örneğinde bunu görmek hiç de zor değildir. Her iki ülke de Birinci Dünya Savaşı sonrasında bekledikleri memnuniyeti elde edememişlerdi. Yunanistan mübadillerden kaynaklı sorunlar yaşarken, İtalya ise Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği iktisadi ve sosyal kaoslarla baş etmekte zorluk yaşamıştı. Oysa ki her ikisi de savaşın galiplerindedir. Ancak görülüyor ki galip olmak her zaman beraberinde bir huzur ve kalkınma ortamı getirmemektedir.

Pangalos'un Yunanistan'da iktidarda olduğu yaklaşık bir yıllık süre zarfında dış politika bağlamında İtalya ile yakınlaşma sürecine girmesi, Yunanistan adına önemli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Korfu krizi ile gerginleşen ilişkiler, yerini dostane bir sürece bırakmış ve Yunanistan (1940 yılına kadar) bir dost kazanmıştır. Ama onun bu dostluk girişimi düşman olarak tanımladığı Türkiye karşıtlığının bir ürünüdür. Zira Pangalos'un iktidarını kaybetmesi sonrasında (1926 yılında) Yunanistan normalleşme sürecine girecek ve Türkiye ile olan sorunlarını çözmek için somut adımlar atmaya başlayacaktır.

Devletlerarası ilişkilerde ebedi dostlukların olmadığı, yalnızca ulusal çıkarların ön planda tutulması yadsınamaz bir gerçektir. Ama tıpkı bunun gibi ebedi düşmanlıklar da yoktur. Ulusal çıkarlar için düşmanlıklar da dostluklar da bir çırpıda yok sayılabilir. Ama bu noktada ulusal çıkarın nasıl tanımlandığı da önemlidir. Yayılma alanı elde etmek de mevcut sınırları korumak da farklı bakış açılarıyla ulusal çıkar kapsamında değerlendirilebilir. Önemli olan nokta ise ulusal çıkar adı altında tecavüzkâr ve saldırgan politikaların hayata geçirilmemesidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁸²

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Süreli Yayınlar

Dimokratia

Ethnikos Kiriks

Ethnos

İ Apogevmatini

Tevhid-i Efkâr

The Times

Vradini

3. Araştırma Eserler

Akyılmaz, Gül: *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015.

Andrew, Croizer J.: *The Causes Of The Second World War*, Blackwell Publishers, 1997.

Arheion Theodoru Pangalu, Tomos Defteros, 1925-1952, Kedros, 1974.

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2010.

Barlas, Dilek: "Friends or Foes Diplomatic Relations between Italy and Turkey 1923-1926", *Middle East Studies*, 36, 2004, s. 231-252.

Baş, Mehmet Fatih: "Savaş Oyunlarının Tarihi ve Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, No. 2, 2020, s. 118-149.

Bilgiç, Bestami S.: "Atatürk Döneminde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, 1923-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 2015, C. 31, S. 91, s. 1-8.

Burgwyn, H. James: *Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918-1940*, Westport, Connecticut, London, 1997.

82 Kullanılan belgelerin künnyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Cebesoy, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar*, C. II, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
- Çelebi, Mevlüt: *Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri (1923-1939)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- Dafnis, Grigorios: *İ Ellas Metaksi Dio Polemon 1923-1940*, Tomos Protos, Ekdosis Kaktos, Athina.
- Edwards, Peter: Chamberlain-Mussolini Meetings, *The Historical Journal*, Vol. 14, No. 1, s. 153-164.
- Erdem, Nilüfer: “Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos’un Bu Sürece Katkıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 23, Güz 2009, s. 93-128.
- Fırat, Melek: “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 325-356.
- Gatopulos, D.: *Andreas Mihalakopoulos Prothipourgios Stenos Sinergatis tou Eleftheriou Venizelu*, Eteria Meletis İstorias, Athina, 2000.
- Hatziantoniou, Kosta; *Theodoros Pangalos İstoriki Viografıa*, İolkos, Athina, 2004.
- Hayta, Necdet: “Rodos ile Oniki Ada’nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5, 1994, s. 131-144.
- İönü, İsmet: *Hatıralar*, C. II, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Kazım Karabekir: *Paşaların Kavgası*, 6. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.
- Klapsis, Antonis: “Attempting to Rivise the Treaty of Lausanne: Greek Foreign Policy and Italy During the Pangalos Dictatorship 1925-1926”, *Diplomacy & Statecraft*, 25:2, s. 240-259.
- Kodal, Tahir: “Türk Dış Politikasında Musul (1922-1926)”, ed. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan, *Prof. Dr. Eşref Buharalı’ya Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.187- 245.
- Kostak, Ercan: *Mustafa Kemal Atatürk’ün Cumhurbaşkanı Olarak Katıldığı Askeri Manevralar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara, 2016.
- Kurtulan, Ali İhsan: *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mustafa Kemal Atatürk’ün Katıldığı Harp Oyunları ve Askeri Manevralar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2010.
- Küçük, Cevdet: “On İki Ada”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 33, s. 353-355.

- Markezinis, Spiros V: *Politiki İstoria tis Neoterias Ellados*, Seira B, Sighronis Ellas, Papiros, Athinai, 1973.
- Papuççular, Hazal: *Türkiye ve Oniki Ada*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- Psomiades, Henry J.: “The Diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-1926”, *Balkan Studies*, Vol. 13, No. 1, 1972, s. 1-16.
- Soysal, İsmail: *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Şahin, İsmail, Müezzinoğlu, Ersin: “Lokarno ve Musul Kışkacında Türk Dış Politikası”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 5, S. 4, 2016, s. 641-676.
- Tağmat, Çağla D.: “Trablusgarp Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na On İki Ada Konusunda (Gizli) Görüşmeler”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, C. 28/1, İstanbul, 2018, s. 139-161.
- Tağmat, Çağla D.: *Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi*, Libra Yayınları, İstanbul, 2018.
- Uzgel İlhan, Kürkcüoğlu Ömer: “Batı Avrupa'yla İlişkiler”, ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 139-153.
- Üçarol, Rifat: *Siyasi Tarih 1789-2012*, 3. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ülman, Haluk: *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.
- Yazıcı, Nevin: *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2016.

4. Elektronik Kaynaklar

- Klapsis, Antonis: “Greek Diplomacy Towards Fascist Italy 1922-1940”, (Çevrimiçi), s. 294. <http://hephaestus.nup.ac.cy/bitstream/handle/11728/7395/GreekDiplomacy.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, 09.02.2023.

Atatürk'ün Dış Politika Zaferi: Hatay'ın Türkiye'ye İltihakının Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Üzerinden Değerlendirilmesi (1936-1939)

Atatürk's Foreign Policy Victory: Evaluation of Hatay's Annexation to Türkiye through the Turkish Diplomatic Archive Documents of the Ministry of Foreign Affairs (1936–1939)

Volkan PAYASLI*

*Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hatay, Türkiye

ORCID: VP 0000-0002-7495-9711

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Volkan Payaslı,
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hatay, Türkiye

E-posta/E-mail:
volkan_payasli@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 31.01.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
23.03.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.06.2023

Kabul/Accepted: 21.06.2023

Atıf/Citation: Payaslı, Volkan. "Atatürk'ün Dış Politika Zaferi: Hatay'ın Türkiye'ye İltihakının Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgeleri Üzerinden Değerlendirilmesi (1936-1939)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 55-100.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1245302>

ÖZ

İki dünya savaşı arası dönemde Hatay konusu Atatürk'ün ısrarı üzerine 1936 yılı itibarı ile Türk Dışişleri Bakanlığının önde gelen konuları arasında yer almıştır. Atatürk, meselelerin Cenevre'ye taşınmasını ve sonraki süreci dikkatle takip etmiş, diplomatik ve askeri manevralarla Fransa'yı zor durumda bırakmıştır. Suriye'de baş gösteren isyanlar ve İngiltere'nin Türkiye'yi kendi yanına çekme isteği Hatay meselesinin çözülmesinde önemli bir unsur olmuştur. Çalışmanın temel amacı değişen dünya dengeleri içinde Atatürk'ün izlediği dahiyane dış siyaset sayesinde Hatay meselesinin nasıl çözümlendiğini elde edilen belgeler üzerinden ortaya koymak olmuştur. Ayrıca Roma, Berlin Washington, Londra ve Paris Büyükelçilerinin gönderdikleri telgrafların Türk Dışişleri Bakanlığınca nasıl titizlikle takip edildiği ve Bakanlığın Hatay konusunda nasıl meşakkatle çalıştığı analiz edilmiştir. Araştırma, Türk Dışişleri Diplomatik Arşivi'nden elde edilen belgeler üzerine temellendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Hatay Meselesi, İskenderun Sancağı, İngiltere, Suriye

ABSTRACT

During the period between the two world wars, Atatürk's insistence made the Hatay issue one of the leading issues of the Turkish Ministry of Foreign Affairs in 1936. Atatürk carefully followed the transfer of the issue to Geneva and the subsequent process, leaving France in a difficult situation with diplomatic and military maneuvers. The uprisings in Syria and Britain's desire to take Türkiye to its side were important in resolving the Hatay issue. This study reveals how

the Hatay issue was resolved by the ingenious foreign policy pursued by Atatürk in the changing world balances through documentary evidence. Additionally, how meticulously the telegrams sent by the ambassadors of Rome, Berlin, Washington, London, and Paris were followed by the Turkish Ministry of Foreign Affairs and how hard the Ministry worked on the Hatay issue were analyzed. This research is based on documents obtained from the Turkish Foreign Ministry Diplomatic Archive.

Keywords: France, Hatay Issue, İskenderun Sanjak, Britain, Syria

Extended Abstract

Hatay is the gateway to the Eastern Mediterranean, located in the south of Türkiye. During the First World War, Britain and France shared the region through secret treaties they made between themselves. After the Armistice of Mudros, first Britain and then France occupied the İskenderun Port. The French occupied Antakya on December 7, 1918 and had to fight against the regional independence forces until 1921. Their divide-and-rule policy shaped the administrative structure against the Turks. In the Ankara agreement signed between Türkiye and France in 1921, the right to special administration was granted to İskenderun Sanjak. According to the treaty, Turkish became the official language, and the cultural rights of the Turkish were guaranteed, but France never met the terms of the agreement. According to this agreement, İskenderun Sanjak remained outside the borders of Türkiye. However, Tayfur Sökmen had always been in contact with Ankara. He organized the people of the region against the French on the order of Atatürk. To reduce the Turkish population, the French took the lands held by the Turks and distributed them to their supporters, Armenians, and Arabs, and tried to destroy Turkish culture among the Arab population. Atatürk visiting Adana on March 15, 1923, promised the people of Antakya who welcomed him that he would save them when the time came. Until 1936, the case of the Turks remained pending. However, with the change of the Straits regime in favor of Türkiye, Atatürk would bring the Hatay issue to the Turkish Grand National Assembly. Especially with France's giving independence to Syria and ignoring the İskenderun Sanjak, the Hatay issue would be moved to Geneva. According to the Turkish thesis, the Sanjak should be completely independent and the official language in the region should be Turkish. This thesis was not accepted by the French. Especially in November–December 1936, the decision of the Turks not to participate in the elections held in Sanjak to send a deputy to the Syrian Assembly and the rising tension caused the murder of two young Turkish people at a mass meeting in Hatay. Martial law was declared in Hatay, and under the oppressive conditions, the Turks were forced with arms and bayonets to go to the ballot boxes. Then Atatürk went to Ulukışla to inspect the military units used to intimidate France. This situation had

repercussions in a short time. Thousands of Turks welcomed the observer delegation sent to Hatay by the League of Nations. Britain and France, who met again in Geneva shortly after, agreed on Hatay. The report submitted by Sandler on January 27, 1937, was accepted, and Sanjak was accepted as a separate entity. Prime Minister İsmet İnönü's visit to Britain on May 14, 1937 and his meeting with British Foreign Minister Eden also produced a solution in a short time on the Hatay issue. The Sanjak Constitution and Statute were adopted on May 29, 1937. It was decided that the Constitution would come into force on November 29, 1937. While the Turks of Hatay were celebrating this development, the Syrian Assembly declared the Sanjak to be an inseparable part of Syria. The oppression and persecution of Turks by the Arab and French officials in Hatay were increasing day by day. France, unbeknownst to Türkiye, acted together with the mandate officers in Hatay and prepared an election directive. However, the Ankara government protested to the League of Nations and did not recognize the election directive prepared by France. Thus, a new election commission was established by the League of Nations, and two representatives, one from Greece and one from Yugoslavia, were added to this commission upon the request of Türkiye. In the elections held in Hatay in May 1938, the pressure on the Turks continued. Thereupon, Atatürk's visit to Mersin to inspect military units again yielded results in a short time. France approved the Turkish soldiers' presence in Hatay at the time of the election. However, Türkiye did not consider agreeing with France before the Hatay issue was resolved. Eventually Hatay gained its independence through Atatürk's military and diplomatic maneuvers. Hatay State was established on September 2, 1938. On June 29, 1939, the Hatay Assembly decided the state to join the territory of Türkiye. On July 23, French soldiers withdrew from Hatay, which has become a part of Türkiye.

Giriş

Hatay, Türkiye'nin güney bölgesinde yer alan Anadolu'yu Orta Doğu ile birleştiren Doğu Akdeniz'in önemli bir kavşak noktasıdır. Bölge yüzyıllar boyunca değişik kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış, yaşanan savaşlar ve göçler aynı zamanda bölgenin geçiş güzergâhında olması, etnisitenin de farklılaşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti döneminde Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrası Antakya, Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Halep Eyaleti'ne bağlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ve Fransa 1916'da yapmış oldukları Sykes-Picot Anlaşması ile bölgeyi paylaşmışlardı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın tüm çabalarına rağmen 9 Kasım'da 1918'de İngilizler ardından 12 Kasım'da da Fransızlar, İskenderun Limanı'nı işgal etmişlerdir.¹ 7 Aralık'ta Antakya'yı işgal eden Fransızlara karşı bölgesel güç savaşları başlamıştır. 1920 Mayıs'ında Kuva-yı Milliye liderlerinden Tayfur (Sökmen) Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta sancak bölgesinin Misak-ı Milli sınırlarına dâhil olup olmadıklarını sormuştur. Gelen cevapta, Misak-ı Milli hudutları içinde oldukları bildirilmiş ve Maraş'ta bulunan 2. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey ile temas kurmaları emri verilmiştir. İskenderun Sancağı'nda Fransızlara karşı çetin mücadeleler sürerken Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmış ve Fransızlarla bir anlaşma metni için görüşmeler başlamıştır. Bunun üzerine İskenderun Sancağı halkını temsilen Ankara'ya giden Tayfur Sökmen, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle hareket eden Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Fransız temsilcisi Franklin Bouillon'a müzakereye İskenderun Sancağı ve havalisinin dâhil edilmesini söylemiştir. 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi gereğince İskenderun Sancağı'na Türk kültürünün geliştirilmesine yönelik özel bir idare şekli tanımlanmıştır.² Sancak Türkiye sınırlarından ayrı kalsa da Mustafa Kemal Paşa "*İleride sizleri kurtaracağız*" sözünü Tayfur Sökmen'e vermiştir. Lozan görüşmelerine gidecek heyetin tartışıldığı Kasım 1922'de Antakya'dan bir grup Ankara'ya hareket etmiş ve davalarının unutulmaması adına Mustafa Kemal Paşa'dan ricada bulunmuştur.³ Bu sırada Lozan görüşmeleri kesintiye uğramış 15 Mart 1923'te Adana'ya gelen Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayanlar arasında Antakya'dan bir grup yer almıştır. Mustafa Kemal

1 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Kalite Matbaa, Ankara, 1976, s. 13; Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 5; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, MEB, İstanbul, 1991, s. 48-49; Volkan Payaşı, *Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s. 7-9.

2 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 12.

3 *Kurun*, 24 Ekim 1921, s. 1; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 35-69; Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 23, 1992, s. 273-308.

Paşa burada Antakyalılara verdiği “*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz. Zamanı geldiğinde sizi de kurtaracağız*”⁴ sözünü hiçbir zaman unutmadığını, çalışmanın ana eksenini oluşturacak iki başlıkta görmek mümkün olacaktır. Bu dönemde 1921 Ankara İtilafnamesi’nin olumlu bir sonucu olarak Suriye Anayasası’na ilave İskenderun Sancağı’nın özel konumunu hatırlatan “İskenderun Statü Organizi” hazırlanmıştır.⁵ Şüphesiz ki bu durum Mustafa Kemal Paşa’nın bir başarısıdır. Ancak Fransızlar bölgenin demografik yapısını kendi emelleri doğrultusunda değiştirmek için Ermeni köyleri inşa etmişlerdir. Aynı zamanda bölgede hâkimiyeti sağlamak, lojistik desteği ve askerî sevkiyatı kolaylaştırmak adına Sarieski-İskenderun arasına bir askerî yol yapmışlardır.⁶ Fransızların böl-yönet politikaları Hatay/Sancak’ın kurtuluşuna kadar sürmüştür. 1936 yılına kadar Atatürk’ün bölgedeki mücadeleyi kısmi olarak örgütlemesi, değişen dünya dengelerine bağlı olarak yılsonuna doğru ağırlığı Hatay meselesine vermesi, Dışişleri Türk Diplomatik Arşiv belgeleri üzerinden analiz edilecektir. Arşivden yetmişe yakın klasör temin edilmiştir. Bu klasörlerde diplomatların buldukları ülkelerdeki bilgileri aktardığı Fransızca, İngilizce ve Türkçe telgrafları içeren belgeler yer almaktadır. Belgelerin büyük kısmı 1937 ve 1938 yıllarını ihtiva etmektedir. Kısmi olarak da 1936-1937 yıllarına dair belgeler de bulunmaktadır. Türk basınında Kasım 1936 itibarıyla Antakya ve İskenderun için kökenleri Hititlere kadar uzanan Hatay isminin⁷, yabancı kaynaklarda ise İskenderun Sancağı ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Şu ana kadar yapılan çalışmalarda Hatay meselesinin uluslararası ilişkiler çerçevesinde kısmi olarak değerlendirildiği görülmüştür. Bu çalışmada, diğer araştırmalardan farklı olarak Hatay’ın Türkiye’ye iltihakı dış ilişkiler boyutuyla ortaya konulmuştur. Söz konusu çalışmada araştırmacılara yakın tarihte açılan ve daha önce kullanılmayan arşiv belgeleri ışığında Hatay meselesinin ve Hatay’ın Türkiye’ye iltihakının Batı ve Arap basınına yansımaları eleştirel bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

4 “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Adana’da Halkın Heyecanlı Tezahüratı ile Karşılandı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Mart 1923, s. 1; İsmail Habib Sevük, *Atatürk’le Beraber*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 25-26.

5 İskenderun Sancağı Statü Organizi maddeleri için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 534, Kutu: 36963, Gömlek: 148510, Sıra: 1.

6 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 37863, Gömlek: 152728, Sıra: 14.

7 Atatürk’ün gazeteci İsmail Müştak Mayakon’a bölgenin Türklüğünü ön plana çıkararak dikte ettirdiği yazıda, Atatürk tarafından bölgeye neden Hatay ismi verildiği şöyle açıklanmıştır: “*Antakya ve İskenderun, Türklüğün en aşağı dört bin senelik ana yurdudur. Orta Asya’dan kalkarak büyük göç yolları ile bu havaliye gelen (Hata) lar oraya nasıl cedlerinin isimleri ile gelip yerleştilerse o yerlere ana yurtları olan (Hatay) ın ismini de öylece vermişlerdi; Çin’in garb şimalindeki (Hatay) mntıkasından alarak garba doğru aktıktan sonra (Alagöl) e dökülen (İli) ırmağını görürüz. Heyte... bu, Altaylardaki Asi çayının kavuştuğu İli ırmağı membandaki (Hatay) dan farklı bir şey değildir; burada da orada da Asi çayı, burada da orada da Hatay, Heyte*” Bkz. İsmail Müştak Mayakon, “*Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd*”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936, s. 1.

1- Atatürk'ün Hatay Meselesini Uluslararası Platformda Çözme Çabası

1936'da Fransa hem kendi içerisinde hem de sömürgelerinde birtakım sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bir yandan Avrupa'da faşistler ve komünistler arasında baş gösteren mücadele bir yandan da Afrika, Irak ve Mısır'daki ayaklanmalar, Fransa'nın merkezî güç olma istemini zayıflatmıştır. Aynı zamanda Almanya'da ve İtalya'da iktidara gelen Hitler ve Mussolini'nin revizyonist politikalarını Fransa endişe ile karşılamıştır.⁸ Bu ortamda Nisan-Mayıs 1936'da yapılan seçimleri Sosyalist lider Leon Blum kazanmış ve seçim öncesi halkına verdiği sömürge ülkelerinden askerlerini çekme sözünü yerine getirmek için faaliyete girişmiştir.⁹ İngiltere'nin 1930'da Irak'a bağımsızlık sözü vermesi ve Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet olarak katılması, Suriye'deki Arap milliyetçilerinin ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. Gün geçtikçe gelişen ve genişleyen olaylara karşı Suriyeliler, Fransız memurların kendilerini sömürdüklerinin bilincine vararak dünyadaki gelişmelere paralel olarak istiklallerine kavuşmak için Fransız yetkililerle görüşmek istemiştir.¹⁰ Fransa'nın Suriye'ye, İngiltere'nin Irak'a verdiği hakların aynısını vereceği söylemi dünya basınının gündeminde yer almış ve nihayetinde 9 Eylül 1936'da Paris'te Suriye ile Fransa arasında bir dostluk ve ittifak antlaşmasının yanı sıra askerî sözleşme de parafe edilmiştir. Yapılan antlaşma, içerik bakımından 1930'da İngiltere-İrak arasında yapılan antlaşmanın benzeri mahiyetindeydi. İttifakın 25 yıl sürmesi ve askerî antlaşmanın metinde yer alması bu duruma örnek teşkil etmekteydi. Antlaşma gereğince Suriye ve Lübnan 3 yıl sonra bağımsız devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne girecek, Suriye'de Fransa'ya ait iki hava üssü bulunacak, silahlı kuvvetlerin kurulmasında Fransa'dan yardım alınacak, antlaşma Suriye'de kasım ayında yapılan seçimlerden sonra yürürlüğe girecek, Fransa hükümeti tarafından Suriye adına yapılan tüm antlaşmalar ve üstlenilen yükümlülükler Suriye'ye devredilecekti. Ancak İskenderun Sancağı'nın geleceğine yönelik herhangi bir madde olmaması Türk hükümetinin tepkisine neden olmuştur. Türkiye'deki ulusal ve yerel basında antlaşmanın içeriğine yönelik protesto kampanyası başlatılmıştır.¹¹ Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras,

8 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 361-388.

9 Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", *Türk Dış Politikası, (1919- 1980)*, C. 1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 283.

10 Serhan Ada, *Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 104-109.

11 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 9; William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 60-61; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...*, s. 348; Abdülhalat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 311.

Milletler Cemiyeti oturumu öncesi Fransa-Suriye antlaşmasına yönelik eleştirilerde bulunarak bölgeyle ilgili diplomatik tartışmayı başlatmıştır.¹²

Bu tartışmalara Başvekil İsmet İnönü de katılmış ve Suriye'nin bağımsızlığından memnuniyet duymakla beraber İskenderun Sancağı meselesinin de iki ülke arasında kesin olarak çözümlenmesinin gereğinden bahsetmiştir. Bu görüşünü Irak hariciye nazırının Türkiye ziyaretinde yaptıkları toplantıda dile getiren İsmet İnönü'ye karşılık, Irak Hariciye Nazırı Said Paşa da 4 Eylül 1936'da İstanbul'a uğramış ve burada bir hafta kalmıştır. Başvekil İsmet İnönü, Irak hariciye nazırı ile yaptığı toplantıda, Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ardından da İskenderun meselesinin iki ülke arasında kesin olarak çözümlenmesini temenni ettiğini belirtmiştir. Nuri Paşa cevaben “*Suriyelilere, İskenderun Sancağı yüzünden müşkilat çıkartmayınız; bırakınız, istiklallerini kazansınlar. Ondan sonra kolaydır, ben oraya ait ihtilaflarınızı, iki tarafı da memnun edecek şekilde halletmeyi şimdiden taahhüt ederim.*” demiştir.¹³ Bu gelişmenin ardından Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Kaya, Hasan Rıza Soyak ve Hatay'ın Kuva-yı Milliye lideri Tayfur Sökmen Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk nezdinde durum değerlendirmesi yapmıştır. Görüşmede bölgenin bir Türk yurdu olduğu, 1921 Anlaşması hükümleri gereğince sorunun Fransa ile Türkiye arasında çözümlenmesi gerektiği, Suriye idaresindeki Türk ekseriyetinin asimile edilebileceği ve Nuri Paşa'nın teklifinin aldatici olduğu ileri sürülmüştür. 11 Eylül'de Tevfik Rüştü Aras, Hatay'ın bağımsızlığı konusunda Atatürk'ten talimat alarak Cenevre'ye hareket ederken Fransız gazetecilere bir demeç vermiştir. Demeçte Fransa ile Türkiye arasında yapılan antlaşmanın ekseriyeti Türk olan 280.000 nüfuslu İskenderun ve Antakya için de bağımsız bir idare öngördüğünü ümit etmek istediğini ifade etmiştir.¹⁴

Yaşanan gelişmelerin ardından Atatürk, dil alanında yapılan inkılapları bir kenara bırakıp Montrö Boğazlar sözleşmesinin Türkiye lehinde çözümlenmesi sonrası bütün odağını bölgenin istiklaline çevirmiştir. Manevi kızı Afet İnan'ın Boğazlar Rejiminin Türkiye lehine sonuçlanmasının ardından Atatürk'e hiçbir meselemiz kalmadı ifadesi üzerine “*Şimdi İskenderun ve Antakya meselesi var! Onun üzerinde duracağız!*”

12 *Yeni Adana*, 12 Eylül 1936, s. 1; Robert B. Satloff, “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, April 1986, p. 173-174.

13 *Anadolu*, 8 Eylül 1936, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 609-610; Serhan Ada, *Türk –Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 104-109.

14 *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.10.10.0/22.501.23; *Anadolu*, 12 Eylül 1936, s. 1, 8; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 531-533.

demistir.¹⁵ Bu gelişmeleri takiben Paris'te Suriye-Fransız antlaşmasını imzalayan heyeti 23 Eylül'de, İstanbul'da Şükrü Saraçoğlu karşıladı. Saraçoğlu, Heyet Başkanı ve Suriye Başbakanı Haşim El Atasi'ye Suriye'nin bağımsız bir devlet olmasından memnun olduklarını, Hatay meselesini Suriye ile değil Fransızlarla çözeceklerini belirtmiştir. Ayrıca Hatay konusundaki görüşlerini Irak Dışişleri Bakanı Nuri Sait Paşa'ya da aktardıklarını izah etmiştir. Suriye Başbakanı Haşim El Atasi'nin Türkiye ziyareti basında geniş yankı uyandırmıştır. Özellikle gazetecilerin kendisine yönelttiği “*Antakya ve İskenderun'un vaziyeti ne olacak?*” sorusuna verdiği, “*Antakya ve İskenderun Fransız mandasındayken bir muhtariyete malikti. Şimdi aynı hak ve salahiyetlerle Suriye hükûmetine geçmiştir.*” cevabı kısa süre sonra Türk basınında ve iç siyasette tepkilerin yükselmesine neden olacaktır.¹⁶ Türklerin çoğunlukta olduğu İskenderun ve Antakya'da bir manda yönetiminin kurulmasının asla kabul edilemez olduğuna yönelik protestolar artmıştır. Basının bu tutumu üzerine Suriye Heyeti, Hatay meselesinin iki ay sonra seçimle belirlenecek olan yeni Suriye hükûmetinin işbaşına gelmesi ile dostça bir neticeye varacağı belirtilmiştir.¹⁷

28 Eylül'de Aras, Milletler Cemiyeti'nde manda meselesi konuşulurken Hatay meselesini gündeme taşımıştır. Konuşmasında, Fransa-Suriye antlaşmasının esas hatlarını 1930 tarihli İngiliz-Irak antlaşmasının oluşturduğunu, ilgili toprakların hemen yanında bulunan ve bundan başka Fransa ile dostane ilişkiler geliştiren Türkiye'nin böyle bir antlaşmaya kayıtsız kalmayacağını söylemeye gerek olmadığını, uluslararası antlaşmalardan doğan bir hukuk meselesi dolayısıyla da Fransa hükûmeti tarafından Suriye'de uygulanan yeni rejimin Türklerin çoğunlukta olduğu Antakya ve İskenderun'u içine aldığı ve bundan dolayıdır ki Fransa'nın bu mıntıkaya da ayrı bir muhtariyet vereceğinden hiç şüphe duymadıklarını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında da “*İskenderun ve Antakya mıntıklarına bu suretle verilecek imkânında Fransa ile Türkiye arasındaki samimi münasebetlerde ayrı bir bağ teşkil etmesini temenni eylerim.*” demiştir. Konuşmanın ardından Fransız delegesi Vienot, söz alarak mandater devletler ile Türkiye arasında 1921'de yapılan İskenderun Sancağı için tanınan muhtariyete Suriye Devleti'nin de riayet edeceğini böylelikle Türkiye'nin haklarının korunacağını hatta

15 Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 34; Utkan Kocatürk, “Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I, S. 3, Temmuz 1985, s. 727-728; Utkan Kocatürk, *Atatürk Çizgisinden Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 176; Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 135; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 28, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 297.

16 “Paris'ten Gelen Suriye Heyeti'nin Sözleri”, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1936, s. 1, 7; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 533; Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, Antakya, 1997, s. 62-64; Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal Barış 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 418-419.

17 “İskenderun-Antakya Türkleri”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1936, s. 1, 7; “Antakya ve İskenderun”, *Akşam*, 27 Eylül 1936, s. 2.

İskenderun Sancağının muhtariyetinin Alevi ve Dürzi bölgelerine örnek teşkil edeceğini belirtmiştir.¹⁸ Ancak Fransa'nın Türkiye ile doğrudan temas sağlamaması üzerine Türkiye 9 Ekim 1936'da Paris Büyükelçisi Suat Davaz aracılığıyla Fransa'ya nota vermiştir. Bu notada, Suriye ve Lübnan'a tanınan hakların aynısının Türklerin çoğunlukta olduğu İskenderun Sancağı'na da tanınması istenmiştir. Notayla 1921 anlaşmasına vurgu yapılarak savaş koşulları nedeni ve bölgenin kültürel gelişiminin korunması şartı ile Fransa'ya bırakıldığı hatırlatılmıştır.¹⁹ Bu gelişmenin ardından Atatürk'ün, sancağın coğrafi ve tarihi olarak Türk kültürüne bağlı olduğunu ileri sürdüğü makalesi İsmail Müştak Mayakon imzası ile *Cumhuriyet* gazetesinin 22 Ekim 1936 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Makalede, Antakya ve İskenderun'un Türklüğün en aşağı dört bin senelik ana yurdu olduğu ileri sürülürken Çin'in kuzeyinden gelen "Hitayların" bölgeye yerleştiği ve bölgeye ana yurtları olan Hatay'ın ismini verdileri ayrıca bölgede Türk kültürünün yaygın olduğuna yönelik görüşler iki harita üzerinden detaylandırılmıştır. Hatay ismi de ilk defa burada zikredilmiş oldu.²⁰ 30 Ekim 1936'da Antakya, İskenderun ve Havalisi Halk Grubu adına gelen bir mektupta, Hasan Rıza Soyak'ın bölge halkını hukuki ve siyasi olarak Türkiye Cumhuriyeti nezdinde savunmak üzere temsilci olarak seçildiği yazılmaktaydı. Bunun üzerine Atatürk, Hatay meselesine dair gelişmeleri takip etmesi için Tayfur Sökmen ile sürekli temas hâlinde olan umumi sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı görevlendirmiştir.²¹

Bu gelişmelerin ardından Atatürk, Hatay meselesini ilk defa Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne taşımıştır. 1 Kasım 1936 tarihli oturumda çoğunluğu Türk olan Antakya ve İskenderun'un mukadderatı üzerinde durmak gerektiğini belirtmiş ve ertesi gün bölgeye Hatay ismini vermiştir.²² Atatürk'ün isteği üzerine İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adı "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir.²³ Bu gelişmelerin ardından 9 Ekim'de Fransa'ya verilen notanın cevabı 10 Kasım'da gelmiştir. Notada, İskenderun'a tanınacak muhtariyetin Suriye'nin toprak bütünlüğüne zarar vereceği ve buna mandater devlet olarak yetkilerinin olmadığı

18 "Rüşti Aras Antakya ve İskenderun'u Hatırlattı", *Açık Söz*, 29 Eylül 1936, s. 1-2; *Yeni Adana*, 29 Eylül 1936, s. 1; *İskenderun-Antakya Meselesi*, Ankara, 1936, s. 9-11.

19 *BCA*, 30.10.0/224-510-12; "Antakya ve İskenderun Meselesi Hakkında Fransa'ya Nota Verdik", *Akşam*, 10 Ekim 1936, s. 1; Utkan Kocatürk, "Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma", s. 727-728; Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 34-36.

20 İsmail Müştak Mayakon, "Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936, s. 1.

21 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 536.

22 *BCA*, 30.10.0/224-510-12; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 5, Cilt: 13, 1 Kasım 1936, s. 6-7; "Atatürk'ün Mühim Nutukları", *Anadolu*, 3 Kasım 1936, s. 1; Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, ATAM, Ankara, 2006, s. 410.

23 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 95; Hulki Öcal, *Hatay Savaşı*, Desen Matbaa, Ankara, 1953, s. 77.

belirtilmekteydi. Bunun üzerine Türkiye 1921 anlaşmasını temel alan ikinci notayı 17 Kasım'da vermiş; ancak Fransa'dan yine olumsuz bir cevap gelmiştir.²⁴ Bu sırada kasım ayı boyunca Suriye Meclisi için yapılacak seçimlere katılmama kararı aldırılmamak üzere Hatay'ı temsilen Tayfur Sökmen ve heyeti, Ankara'ya gitmiştir. O zamana kadar yapılan seçimlerde İskenderun Sancağı, Suriye'nin bir parçası olduğu düşüncesi ile mebus seçilmiş, seçilen mebuslar Şam Meclisi'ne gönderilmişti. Bu sebeple Sökmen ve arkadaşları, yeni oluşan koşullar çerçevesinde seçimlere katılmamanın sancaklılar açısından Suriye'den tamamen ayrı bir varlık olduklarını ispatlamak için önemli olduğu tezini Başbakan İsmet İnönü'ye ifade etmişlerdir. Uzun süren toplantının ardından seçime katılmama kararı alınmış ve bu karar en ücra köylere kadar iletilmiştir.²⁵ Antakya ve ilçelerinden köylere kadar seçimlere katılmayan Türkler üzerinde baskı ve şiddet artmıştır. Fransız kolluk kuvvetleri Türklere şiddet uygulayarak Türklerin seçimlere katılması için geçmiş borçlarını gündeme dahi getirmiştir. Seçime katılmak istemeyenler süngü altında sandığa sürüklenmiştir. Antakya, Reyhanlı, Belen, İskenderun ve Kırıkhan'da Türklere ait dükkânlar seçimi protesto etmek için kapatılmıştır.²⁶ 1936'da Hatay topluluğu tarafından, Fransızca olarak çıkarılan *Sancak'ın Bağımsızlık Mücadelesi (Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936)* başlıklı broşür, Hatay'da yaşanan olayları en iyi şekilde özetlemektedir. Broşürde şunlar yazmaktaydı:

“Ermenilerin ve Ortodoks Rumların bir bölümü, Alevilerin çoğunluğu ve genel anlamda Antakya sakinlerinin yüzde 90'ı oy kullanmayacak. Bütün baskılara rağmen, Çerkesler kararlarının arkasında sağlam durdular. Fransız temsilci M.Doriot, Antakya'da çıkan “Yeni Gün” gazetesini kapattırdı. Birçok vatandaş sürgün edildi. Çoğu ülkeden kaçtı. Halk temsilcileri arasından Samih, Azmi, Vedit, Munir, Kadri, Mursal, Haydar Kılınç sürgüne gönderildi ve diğer hapsedilenlerden bazıları kaçmayı başardı. Dr. Abdurrahman ise yeniden yakalandı. Antakya polisi, Halep'ten gönderilen iki bölük askerle takviye edildi. Yerel yönetim halka baskı yapmaya başladı. Hüküm süren telaşa rağmen, halk sakinliğini korumaya çabalyor. Öte yandan, direnç kırma yöntemleri kalabalıklar arasında derin bir infial yaratmakta, kanlı olayların gerçekleşmesinden korkuluyor. Yerel yönetim oy kullanmayı reddedenleri habise atmaktadır. Seçim kampanyası başlar başlamaz, Antakya ve İskenderun'da bulunan çarşı ve mağazalar kapatıldı. Halk artık evlerinden çıkmaya cesaret edemiyor. Israrla Suriye parlamentosuna milletvekili seçmeyeceklerini belirten, Antakya, İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye'deki tüm

24 “Fransa'nın Notamıza Verdiği Cevapta Neler Var?”, *Anadolu*, 15 Kasım 1936, s. 1, 6; Yusuf Sarııay, “Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996, s. 12.

25 Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 94; Abdurrahman Melek ise anılarında Hasan Rıza Soyak'tan “Evvvela Suriye intihabatına iştirak etmemek suretiyle başkaldırma vaziyeti ihdas edin.” emrini aldıklarını belirtmektedir. Bkz: Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 31; Afet İnan, *Tarihe Tamkilk Edenler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 239; Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 67-68; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Eski Günleri*, Sucuoğlu Matbaa, İstanbul, 1972, s. 82-83.

26 “Antakya'da Çarpışmalar Başladı”, *Akşam*, 18 Kasım 1936, s. 1; *Anadolu*, 25 Kasım 1936, s. 1.

belediye meclis üyeleri, yerel makamların üzerlerinde uyguladığı yoğun baskı onları istifa etmeye zorladı. Sancak polis amiri ve vali yardımcısı, oylamaya katılmaları konusunda Çerkeslerle konuşmaya Reyhaniye'ye geldiler. Çerkesler, Türkler'in oy vermeyi reddettiği sürece, oy vermeyeceklerini söylediler. Bütün Sancak'ı dolaşım insanları ikna etmek amacıyla üstlenilen bu görev başarılı olmamıştır. Fransızlar, Antakya ve İskenderun bölgelerinde bulunan Türk köylerinin seçimlere katılması konusunda tüm güçleriyle çalışıyorlar. Jandarmalara köy köy gezip sandığa gitmeyi reddedenleri tehdit etmesi emredildi. Ancak bütün tehditlere rağmen, Türklerin seçimlere katılmama konusunda iradeli bir tavır sergilediklerini bilmeyen kimse yok. Sancak'taki tüm dükkanlar seçimler başladıktan sonra kapatıldı. Sokaklar tamamen bomboş. 2 günlük erzak alışverişini yaptıktan sonra halk kendisini evine kapadı. Celal isiminde Türk bir şahıs tutuklandı. "Yeni Gün" gazetesinin yazı işleri müdürü tutuklanma korkusuyla kaçtı."²⁷

Seçimleri protesto etmek için toplanan gruba ateş açan Fransızlar, iki Türk gencin şehit olmasına neden olmuşlardı. Fransızlar, Halep'ten kamyonlarla top ve tank göndermişlerdir. Kadınların dahi üzerleri aranmıştır. Taşnak ve Musa Dağ Ermenileri, sancak mebuslarından Muses Der Kalosyan tarafından silahlandırılmış ve halka korku salmıştır. Örfi idarenin şiddeti altında seçimler yapılmıştır. Türklere ağır vergiler uygulatılmak sureti ile Türklerin toprakları elinden alınmış ve Fransızlarla iş birliği yapanlara topraklar verilmiştir.²⁸ İskenderun Sancağı'ndaki Türk nüfusu çoğunlukta olsa dahi Fransız manda idarecileri bu durumu görmezden gelmekte ve Türk nüfusunu azınlığa düşürmek için yoğun bir çaba sarf etmekteydi. 1936'lı yıllarda Hatay nüfusu aşağıda bir tablo hâlinde gösterilmiştir.²⁹

Topluluk	Nüfus	Yüzdellik Oran (%)
Sünni Müslüman Türkler	85,000	38,3
Alevi ve İsmaili Araplar	62,000	27,9
Hristiyan Ermeniler	25,000	11,3
Sünni Müslüman Araplar	22,000	10,0
Hristiyan Araplar	21,000	9,5
Sünni Müslüman Kürtler	5,000	2,2
Sünni Müslüman Çerkesler	1,500	0,7
Yahudi Araplar	500	0,3
Toplam	220,000	

Tablo 1: İskenderun Sancağı'ndaki Toplulukların Nüfus Oranı³⁰

27 *Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936*, Bağımsız Hatay Topluluğu, Antakya, 1936, s. 9.

28 *Yeni Adana*, 10 Aralık 1936, s. 1; *Akşam*, 10 Aralık 1936, s. 1, 6; *Yeni Adana*, 12 Aralık 1936, s. 1; *Tan*, 13 Aralık 1936, s. 1; *Tan*, 14 Aralık 1936, s.1; "Türler Ağır Vergiler Altında Harap Oluyor", *Tan*, 19 Aralık 1936, s. 1, 7; Selim Çelenk *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 70-71 Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 35; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 544-545.

29 Ayrıca bölgedeki dil dağılımını gösteren harita için bkz. Ek-1.

30 Robert B. Satlof, *Prelude to Conflict...*, s. 156.

Seçim süresince Türklere yapılan mezalim devam edince Türkiye, yaşananları tekrar Milletler Cemiyeti'ne taşımak istemiştir. 10 Aralık'ta Tefvik Rüştü, Hasan Rıza, Abdurrahman Melek, Numan Menemencioğlu başkanlığındaki heyet, Türk tezini savunmak üzere Cenevre'ye gitmiştir. Ertesi gün Şam'dan da Vataniler, sancağın Suriye'ye ait olduğunu müdafaa etmek üzere Cenevre'ye gönderilmişlerdi.³¹ 14-16 Aralık'ta sorun ele alınsa da her iki ülke kendi tezlerinde ısrar edince Milletler Cemiyeti, aradaki uyuşmazlığı çözmek üzere İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak tayin etmiştir. Konunun Ocak 1937'deki Milletler Cemiyeti'nin olağanüstü toplantısında tekrar ele alınması kararlaştırılmıştır. Fransa-Suriye arasında imzalanan ve Suriye'nin bağımsızlığını tanıyan antlaşmanın, Hatay meselesinin çözümlenmesine kadar Fransız Meclisi'nde tasdik edilmeyeceği belirtilmiştir. İsviçreli Piyade Albay Chasles De Vatta Villi, Norveçli Holstad Hans ve Hollandalı Lemar Yuhames Koran'dan oluşacak üçlü gözlemci heyetin bölgeye gidip incelemede bulunmasına karar verilmiştir. Heyetin Antakya'ya gelmesi 31 Aralık'ı bulmuştur. Ayın sonuna doğru da Tefvik Rüştü Aras Türkiye'ye gelmiştir.³² Gözlemci heyet Antakya'ya gelince binlerce Türk, şapka giyerek miting yapmıştır. Antakya'da Türkçe yayın yapan *Yeniğün* gazetesi gelen heyete Türklerin sesini duyurabilmek için Türkçe-Fransızca yayınlar yapmaya başlamıştır.³³

Atatürk, aynı gün Başbakan İsmet İnönü'ye 13 sayfalık bir not göndermiştir. Notun içeriğine bakıldığında Atatürk'ün Hatay meselesine dair görüş ve kararlığını görmek mümkündür. Notta özetle Hatay arazisinin Türk toprakları olduğu, bölge halkının Türk olduğunun ise tartışma konusu dahi olamayacağı, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin çok haklı olduğu davada mütevazı olamayacağı bundan dolayıdır ki Türk ordusunun Türkiye Cumhuriyeti'nin gasp edilmiş haklarını elde etmeye muktedir vaziyette olduğu, Türkiye'nin Hatay konusunda ciddi olduğu, Fransa'ya ve Cemiyeti Akvam'daki nüfuzlu devletlere hissettirilmesi gerektiği ifadesi yer almaktaydı.³⁴ Atatürk, Fransa'nın Milletler Cemiyeti'ndeki tavrına çok sinirlenmiştir. Bu durumu Fahrettin Altay'ın anılarında görmek mümkündür. Nitekim Altay, Ocak 1937'de Atatürk'ün kendisini kalmakta olduğu İstanbul'daki Park Otel'e davet ettiğini, Atatürk'ün çok gergin olduğunu,

31 *BCA*, 30.18.1.2/71-1-2; "Türk Tezi Cenevre'de Müsait Bir Hava İçinde Konuşulacak", *Tan*, 11 Aralık 1936, s. 1, 3; "Cenevre'ye Heyet Gönderiliyor", *Tan*, 12 Aralık 1936, s. 1.

32 "T.R. Aras Konsey'de Sancak İşini Anlattı", *Tan*, 15 Aralık 1936, s. 1, 3; "Konseyin Kararları", *Tan*, 18 Aralık 1936, s. 1; *Yeni Adana*, 29 Aralık 1936, s. 1; *Tan*, 31 Aralık 1936, s. 1; Heyet'i Adana'da karşılayan Antakyalılar gözlemci heyete yapılan mezalimi, haksızlıkları ve hukuksuzlukları anlatmışlardır. Bkz. *Akşam*, 2 Ocak 1937, s. 1.

33 Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 84-85.

34 *Milliyet*, 22 Ocak 1990, s. 1; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 28, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015, s. 369-370.

cumhurbaşkanlığını bırakıp Hatay'ı almak için bölgenin çete reisi olmayı planladığından bahsettiğini aktarmıştır.³⁵

Atatürk, 5 Ocak'ta devlet erkânını Eskişehir'de Hatay meselesini konuşmak üzere toplantıya çağırmıştır. Dört saat süren toplantıda dünyanın aldığı vaziyet karşısında Hatay için bir askerî harekâtın olmamasını Mareşal Fevzi Çakmak ve Başbakan İsmet İnönü istemiştir. Ancak Atatürk onlar gibi düşünmemiştir. Toplantıdan sonra Konya üzerinden Ulukışla'ya askerî birlikleri denetlemek üzere yaptığı seyahat hem Türk hem de Avrupa basınında bomba etkisi yaratmıştır.³⁶ Gezi sonrası Ankara'ya geçen Atatürk, Hasan Rıza Soyak'a cumhurbaşkanlığından hatta milletvekilliğinden istifa edip Hatay topraklarına geçip orada Hatay'ın kurtuluşu için çalışmak istediğinden bahsetmiştir.³⁷ 10 Ocak'ta da Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Ponsot'u, Ankara Palas'ta Nuri Conker, Kılıç Ali ve Diyarbakırlı Kazım Paşa ile ağırlamıştır. Bu görüşmede Atatürk, Ponsot'a yüksek ses ve geniş perdede “*Beni üzüyorsunuz! Korkuyorum ki beni işi başka türlü çözmek zorunda bırakacaksınız*” diyerek hitap etmiştir.³⁸

Atatürk, Cenevre'ye gitmeden önce ve görüşmeler sırasında Hatay'da resmî dilin Türkçe olması konusunda taviz vermemesi gerektiğini Aras'a tembih etmiştir.³⁹ 16 Ocak'ta Aras, İsviçre'ye gitmiş ve 20 Ocak'ta Cenevre'de başlayan görüşmelerde Tefrik Rüştü Aras, Numan Menemencioglu ve Hasan Rıza Soyak hazır bulunmuştur. Ayrıca Milletler Cemiyeti'ni temsilen Hatay'a gönderilen gözlemci heyet de sancaktan ayrılmak üzere hareket etmiş ve görüşmelere katılmıştır.⁴⁰ Müzakereler devam ederken Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na 16 Ocak'ta şifreli bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, Fransız başvekilinin daveti üzerine yanına gittiğinden, başvekilin Paris'e gelir gelmez İspanya meselesi ile karşı karşıya kaldığından bu yüzden Hatay meselesi ile daha yeni ilgilenmeye başladığından, pazar günü kendisini tekrar davet edeceğinden, yapacağı incelemenin neticesini Davaz'a bildireceğinden,

35 Ayrıca yanlarına uğrayan Yunus Nadi'nin Fransızlar senin blöf yapmadığını biliyor. Hatay senindir dediğini de Altay anılarında aktarmaktadır. Bkz. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 493-494; Orgeneral Asım Gündüz'de anılarında Mustafa Muğlalı Paşanın Atatürk'e kendisine yetki verilmesi dâhilinde Antakya ve İskenderun'u Fransızlardan alacağını aktarmaktadır. Bkz. Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 230-231.

36 *Tan*, 5 Ocak 1937, s. 1; *Tan*, 6 Ocak 1937, s. 1; *Tan*, 7 Ocak 1937, s. 1; *Yeni Adana*, 9 Ocak 1937, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 572-576.

37 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 578.

38 Hulusi Turgut, *Kılıç Ali'nin Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 335-344; Turgut Güner, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 421-422.

39 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-C, D:74-1, F:27; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-C, D:74-1, F:33-15.

40 *BCA*, 30.18.1.2/71.4.15; “Heyetimiz Akşam Cenevre'ye Gidiyor”, *Tan*, 16 Ocak 1937, s. 1; Ankara polis müdürü bu seyahate refakat etmektedir. Bkz. *Tan*, 17 Ocak 1937, s. 1; *Yeni Adana*, 21 Ocak 1937, s. 1.

ertesi günü ise Hariciye Nazırı Delbos ile görüşeceğinden bahsetmiştir. Telgrafın devamında Hatay ile ilgili projenin başvekil tarafından okunduğu; ancak bu hususta Davaz ile münakaşaya girmek ve proje metninden bahsetmek istemediği bu durum karşısında Davaz'ın başvekil bütünü efkâr-ı umumiyenin heyecanla beklediği cevabı alacaklarından şüphe duymadığı aktarılmıştır. Telgrafta değinilen bir başka konu ise Polonya sefirinin Davaz'a ziyaretidir. Bu ziyarette Davaz, Hatay konusunda izledikleri politikayı en ince ayrıntısına kadar delilleri ile aktardığını vurgulamaktadır. Polonya sefiri ise “*size hak vermemek kabil değildir. Hariciye Nazırı M. Bekin'nin bizzat Cenevre'de bulunacağı*” dediği belirtilmektedir. Telgrafta Cenevre'de İngiliz, Fransız, Polonya ve Romanya hariciye nazırlarının yanı sıra Rusya Dışişleri Komiseri Litvinof'un da hazır bulunacağı bilgisine yer verilmiştir.⁴¹

23 Ocak 1937'de İtalya'da çıkan *Messagero di Rodi* gazetesi Türk-İtalyan ilişkilerinin yanı sıra Hatay meselesine de değinmiştir. Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin iyiye gittiği, İtalya'nın hiçbir zaman esirgemediği iyi niyetin karşılığını alamadığı, Trablus Harbi bittiğinde İtalya tarafından Türklerin menfaatlerine karşı hareket edilmediği, Yunanlıları Anadolu'ya sevk edenlerin İtalyanlar olmadığı gibi umumi harpten sonra İtalya'nın hiçbir Türk arazisine göz dikmediği gazetede yayımlanan köşe yazısında işlenmiştir. Hatta İtalya'nın Türk-Yunan dostluk antlaşmasına katkı sağladığı ileri sürülmüştür. Ancak Türkiye'nin Habeşistan Harbi sırasında İtalya'ya karşı menfi propaganda yaparak itimsizlik ettiği ancak Türkiye'ye dost görünen ülkelerin Türkiye aleyhinde çalıştığını yeni anlayacağı aktarılırken Hatay meselesine dair şunlar ifade edilmiştir: “*İskenderun meselesinde Türkiye'ye karşı samimi surette alakadar olan İtalya, o zamanki sebepler dolayısıyla Boğazların yeni rejimi konferansına iştirak etmemişlerdi. Ademi iştiraki Montrö mukavelesi ahkamina karşı muayyen bir muhalefetten ileri gelmemiştir.*”⁴² İtalya'nın değişen dünya dengeleri içinde Akdeniz ve Karadeniz'de zayıf konuma düşeceğinden Hatay meselesine mesafeli kaldığı görülmektedir. Aynı gazete dört gün sonra “İtalya ve Türkiye” başlığı ile Tefik Rüştü Aras'ın İtalya Büyükelçisi Conte Ciano'nun buluşmasına yer vermiştir. Bu buluşma ile Ankara'nın İtalya'nın dürüstlüğüne ikna olduğu, Trablus Harbi'ne ve İtalya'nın Anadolu'da gözü olduğuna dair görüşlerin düşman birliği tarafından ileri sürülerek Türkiye-İtalya ilişkilerine daima zarar vermek istendiği bu nedenledir ki Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ve İngiltere öncülüğünde kurulan Akdeniz Paktına sıkı sıkıya bağlandığı vurgulanmıştır. Gazetede, Ankara'nın gözününün nasıl açılacağı şöyle belirtilmekteydi: “*Türkiye, gözlerini*

41 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44165, Gömlek: 209558, Sıra: 71.

42 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 16.

açabilmesi için Sancak meselesi gibi bir hadisenin vukuu lazımdı. Ankara da ancak şimdi yılanın içinde olduğunun ve tehlikenin başka taraflardan geldiğinin farkına varıldı. İtalya matbuatının İskenderun ve Antakya meselesine dair göstermiş olduğu fiili hareket karşısında Türkiye hatasını tanımaya mecbur oldu.” Yazıda, İtalya halkının Türkler için duyduğu sempati karşısında Türkler tarafından büyük bir yanlışlık yapılmış olduğunun yüksek sesle söylenebileceği vurgulanmaktaydı. Sultan rejimi altındaki Türk milletinden alayla bahsedilirken genel harp, Türk-Yunan savaşı ve bu iki harbi takip eden Türk-İngiliz ihtilafında Türk milletinin kıymeti tecrübe ile sabit olduğu söylemi dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Atatürk’ten ve Türk milletinden övgüyle bahsedildiği görülmektedir. *“Harikulade bir Şef’in fazileti ile böyle bir milletin tekrar doğuşunu İtalyan halkı takip etmektedir”* cümleleri ile bir önceki ifade teyit edilmektedir. Makalenin devamında, Türkiye’den Avrupa-Asya Cumhuriyeti olarak bahsedilirken Türk-İtalyan ilişkilerinin dostane hâle gelmesini İtalyanların kalpten alkışlayacağı belirtilmiştir. Makalede ilişkilerin dostane bir hâle gelmesi durumunda Montreux Antlaşması’nın İtalya hükümeti tarafından onaylanacağı da ileri sürülmüştür. Söz konusu tekrar Hatay meselesine gelince yazıda İtalya’nın karamsar tutumu *“şimdiye kadar çekingen davranması sebebi Cenevre’nin pek malum olan Habeşistan’a karşı gösterdiği sevgiden ve bunu takip eden Akdeniz vaziyetinin karşılığında ileri geldiği”* cümleleri ile açıklanmıştır. Hatta Boğazlar rejiminin değişmesine Türkiye’den sonra İtalya’nın da istekli olduğu iddia edilmiştir. Türkiye, Lozan ile nasıl rahata erdiyse Milletler Cemiyeti’nin İtalya’nın Akdeniz’deki statükosunu koruyacak beyanatlarına Türkiye’nin tam bir itimatla destek vermesinin kendilerini rahatlatacağı vurgulanmıştır. Makalenin yazarı, İtalya’nın kendi denizinde hükümler hakkını alması için Türkiye’nin İtalya ile görüşmeye girmesini isteyeceğini ve yakında gerçekleşecek görüşmede her iki millet arasında yeni bir samimi dostluk devrinin başlayacağını niyet etmiştir.⁴³ Kısacası İtalya, Hatay meselesinin Cenevre’de görüşüldüğü ve sonuçlandırılması istendiği toplantıda ön koşul olarak Türkiye’den Akdeniz ve Boğazlar konusunda İtalya’ya destek olmasını istediği gazetesinin beyanatından anlaşılmaktadır.

Dış basında bu gelişmeler yaşanırken Atatürk’ün Hatay konusunda dikte ettiği yazılar Asım Us imzası ile 22 Ocak 1937’den 27 Ocak’a kadar beş gün arka arkaya çıkmıştır. Atatürk beş yazısında özetle Fransız Dışişleri Bakanlığına ağır ithamlarda bulunmakta, Hatay konusunda Türk hükümetinin tereddütte olmaması gerektiğini belirtmekte, Fransız delegelerin Hatay konusunda Türkleri aldatabiliriz düşüncesine kapılırlarsa gülünç hatta acınacak bir duruma düşeceklerini ve davası haklı olanın Türkiye olduğu ileri

43 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 17.Bkz. (Ek-2)

sürmekteydi.⁴⁴ Nihayetinde 27 Ocak 1937'te Sandler Raporu kabul edilmiş, Türk tezleri büyük ölçüde onaylanmıştır. Rapora göre sancak, dış ilişkilerde Suriye'ye bağlı ayrı bir varlık olacak, resmî dil Türkçe olacak, diğer bir dilin kullanımına konsey karar verecek, sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacak ve bunlar Milletler Cemiyeti'nin kararı ile yürürlüğe girecek ve uygulamasını Fransız delege gerçekleştirecek, sancağın toprak bütünlüğünü Fransa ve Türkiye yapılacak bir antlaşmayla sağlayacak, Suriye ise Milletler Cemiyeti'nin izni olmadan sancağın hâkimiyet ve istiklali aleyhinde hiçbir karar alamayacak, sancağın ordusu olmayacak, güvenlik mahalli polislerce sağlanacak, Suriye ile sancak arasında para ve gümrük birliği sağlanacak, Sancak Statüsü'ne Türkiye'nin İskenderun Limanı'ndan yararlanması için bir madde eklenecek, konseyin karar ve tavsiyeleri üçte iki çoğunlukla sağlanacaktır.⁴⁵ Suriye'de ise yeni statünün kabulü, Arap milliyetçilerinin tepkisine neden olmuştur. Atatürk, Arap ulusunun kahramanı olarak görülürken yaşananlardan sonra Araplar, Türkiye'ye düşmanlık beslemeye başlamışlardı.⁴⁶ Atatürk alınan netice itibarı ile Bakanlar Kurulu'nu, İnönü'yü, Aras'ı ve Fevzi Çakmak'ı tebrik etmiştir.⁴⁷ Bu tarihlerde bölge halkı her zaman olduğu gibi bütün gayretiyle Türkiye ile olan kültürel bağlarını sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Koç Üniversitesi Arşivi'nde bulunan 1937 tarihli belgede Antakya Türk Lisesi'nde öğrenim gören Tayfun Çalım ve Rifat Bahadır adlı iki öğrencinin Cumhuriyet gazetesinde Tiyatro Mektebi'ne dair haberi okudukları ve bu okula gitmek için okul yönetimine mektup yazdıkları görülmektedir.⁴⁸ Belgeden de anlaşılacağı üzere Hatay'daki Türk öğrencilerin Türk basınına takip ettiğini söylemek mümkündür. Zira Türk öğrencilerin Türkiye'deki okullarda okumak istemeleri anavatana duydukları hasreti özetlemek bakımından manidardır.

Bu gelişmeler yaşanırken İsmet İnönü, 8 Mayıs 1937'de İngiltere Kralı VI. George'un taç giyme törenine katılmak üzere Türkiye'den ayrılmış Londra'da yapmış olduğu temaslarda İngiltere Dışişleri Ofisi'ne uğramıştır. İnönü, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Hatay konusunda yapmış olduğu görüşmeyi günlüğünün 14 Mayıs tarihli kısmına şöyle kaydetmiştir:

44 Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 133-141; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: IV-18-e, D: 74-1, F: 29-1; Volkan Payaşlı, "Bir Entelektüelin Gazeteci ve Siyasetçi Kimliği Üzerine Değerlendirmeler: Asım Us ve Kurun Gazetesi (1935-1939)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 42, 2022, s. 146-147.

45 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 534, Kutu: 37296, Gömlek: 149603, Sıra: 23; *BCA*, 030.10.0.0/222-501-4; "Sandler'in Raporu", *Tan*, 28 Ocak 1938, s. 1, 8; "Milletler Cemiyeti Anlaşmayı Tasdik Etti", *Yeni Adana*, 28 Ocak 1937, s. 1; *Yeni Adana*, 29 Ocak 1937, s. 1; *Tan*, 28 Ocak 1937, s. 1.

46 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 534, Kutu: 37296, Gömlek: 149603, Sıra: 23.

47 *BCA*, 030.10.0.0/222-501-4; *Tan*, 28 Ocak 1937, s. 1.

48 *Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivi*, Envanter No: ADK. OB04.29. Bkz. Ek-3; "Ankara Tiyatro Mektebi Nasıl Çalışıyor?", *Cumhuriyet*, 4 Mart 1937, s. 5.

“Paris’ten geçerken Fransız ricali ile temas ederek aramızdaki meseleleri mütalaa ettiğimizi söyleyerek başladım. Sancak ve hudut meselelerini anlattım. Harita getirerek onun üzerinde takip ettik. Son aldığımız tedbirleri Fransızların mübalağa ettiklerini ve nihayet suçlu olduklarını, Suriye’de Fransız politikalarının bize hasmane olduğunu, esas meselenin emniyet işi olduğunu, bizim muhtemel emellerimize ihtimal vermek için sebep olmadığını, hudutları yeniden konfirme ettiğimizi anlattım. Dikkatle ve alaka ile dinleyerek Fransızlar ile münasebetlerimizin iyileşmesinde samimi olarak alakalarını göstermeye çalışıyordu. Sancak’ta dil işine girdik. İki dili kabul etmemekliğimizi anlamaz görünerek müsavî vaziyette Arapçanın kabulü zarurî olduğunu müdafaa etti. Bizim için esas davanın şüphe ve endişeler hilafına terretorial olmayıp dahili istiklal ve kültür istiklali meselesi olduğunu, eğer Türkçeye farklı bir vaziyet verilmezse harfler ve dini tesir, dolayısı ile Türk kültürününün muhafaza olunamayacağını, her halde bu meseleden çıkmamız lazım geldiğini, meselenin fikirlerde kati bir tasfiyesi ile hitama erdirilesinde hepimizin büyük siyasi menfaatlerimiz olduğunu tekrar ettim. Elinden geleni yapacağını, fakat gayri mümkün istememekliğimiz lazım geldiğini, C.A kararı dahilinde kalacaklarını söyledi.”⁴⁹

Günlüğün devamında İnönü, Hatay meselesi hallolmadıkça Türkiye’nin hiçbir paktta yer almayacağını Eden’a aktardığını, kredi meselesini dile getirdiğini belirtmekteydi.⁵⁰ Bu görüşme kısa sürede netice vermiş İngiltere, Fransız müttefikine Türk isteklerinin anlayışla karşılanmasını bildirdikten sonra 29 Mayıs’ta Sancak Anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasaya göre 40 kişilik bir meclis oluşturularak 4 yılda bir seçim yapılacak, cumhurbaşkanı 5 yılda bir seçilecek, cumhurbaşkanı ise başbakanı atayacak, icra heyeti başbakanla birlikte 5 kişiden oluşacak, seçimler iki derece olacak, resmî dil Türkçe olacak, mecliste ve yüksek mahkemelerde iki dil kullanılabilir, mazbatalar iki dilde yazılacak, resmî mekteplerde bir mektebin bulunduğu köy veya mahallede hâkim olan dil hangisi ise ilk tedrisat o dille yapılacak, yeni rejim 29 Kasım’da uygulanacak ve seçimler ise 15 Nisan 1938’den önce gerçekleşecekti.⁵¹ Bu karar üzerine 3 Haziran’da Suriye Meclisi toplanarak, yapılan antlaşma ve statüyü tanımadıklarını, sancağın Suriye topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu belirten bir bildiri yayımlamıştır.⁵² Türk-Fransız ilişkileri yumuşamaya doğru giderken 4 Eylül’de yeniden oluşturulan Antakya Başkonsolosluğu’na Firuz Kesim tayin edilmiştir.⁵³ Bu sırada İsviçre’nin Nyon şehrinde Akdeniz korsanlığını önlemek üzere düzenlenen konferansta Türkiye’nin Atatürk’ün emri üzerine İtalya aleyhinde İngiltere

49 İsmet İnönü, *Günlükler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 177-178.

50 İsmet İnönü, *Günlükler*, s. 177-178. Ayrıca bkz. “Başvekilimiz Paris’te Fransız Ricali ile Görüştü”, *Tan*, 9 Mayıs 1937, s. 1; “Başvekilimiz İsmet İnönü Londra’da”, *Yeni Adana*, 10 Mayıs 1937, s. 1.

51 *BCA*, 490.1.0.0/3.15.44; “Dün Cenevre’de Fransızlarla İki Anlaşma İmzalandık”, *Tan*, 30 Mayıs 1937, s.1/8; *Yeni Adana*, 31 Mayıs 1937, s. 1.

52 Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 10; Olcay Özkaya Duman, *Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak’tan Hatay Devleti’ne Yerel Basın ve Faaliyetleri*, ATAM, Ankara, 2019, s. 148-149.

53 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 38114, Gömlek: 155153, Sıra: 5.

ve Fransa'nın yanında yer alma isteği Hatay meselesi sürerken Celal Bayar'ın İnönü'nün yerine başbakan olarak geçmesi ile sonuçlanmıştır. Zira İnönü, bu konferansa Türkiye'nin katılmamasını istemekteydi. Aynı zamanda İnönü'nün Hatay konusundaki pasif tutumu iç siyasette taşların yerinden oynamasına neden olmuştur.⁵⁴ Gelişmelerin ardından Atatürk 1 Kasım 1937'de Hatay meselesini ikinci kez Meclis'e taşıyarak Hatay halkının layık olduğu mesut ve müstakil idareye kavuşması amacıyla gösterilen çabaların olumlu bir neticeye vardığını ve bu rejimin tatbikine kısa bir süre kaldığını dile getirmiştir.⁵⁵ 29 Kasım'da Hatay rejiminin yürürlüğe girmesinin ardından Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Hatay Halkevinde bir tören tertip edilmesini, Hatay'ın tarihinden, coğrafyasından ve yeni rejimin Hatay'a bahsettiği özgürlüklerden bahsedilmesini ve Araplara karşı saldırgan bir üslup kullanılmamasını belirten telgrafını Hatay'a göndermiştir.⁵⁶ Hatay'da Türk halkının sesini duyuran *Yenigün* gazetesi 13 maddelik bir kutlama programını büyük bir sevinçle halka duyurmuştur.⁵⁷ Yeni rejim Türkler tarafından coşku ile karşılanırken Suriye yanlıları ve Arap milliyetçilerinin de tepkilerine neden olmuştur. Suriye bayrağının Hatay'dan indirilmesi üzerine Suriye Meclisi ve basını, Milletler Cemiyeti'ni, Türkiye ve Fransa'yı şiddetle tenkit etmiş, *El Kabes* ve *Fetel* Arap gazeteleri de sancağın Suriye'nin bir parçası ve 29 Kasım'ın Suriye için bir matem günü olduğu yönünde yayınlar yapmıştır. Yaşananlar üzerine Fransız manda idarecileri ve Araplar, Türkler üzerinde baskı ve şiddet uygulamıştır.⁵⁸ Bu gelişmelerin ardından Atatürk, Hatay'ın yeni rejimi üzerine *Ulus* gazetesine verdiği demeçte, Suriye Fevkalade Komiseri Dö Martel'in Hatay Türklerini serbestçe bugünü kutlamaktan men edecek tedbirler almış ise buna yazık demekle yetineceğini, Cenevre'de tayin olunan rejimin ilk safhasının Hatay Türklüğünün yüksek azim ve enerjisi ile gerçekleştiğini, yeni rejimin tatbikinin Türkiye ile Fransa için bir şeref ve haysiyet meselesi olduğunu beyan etmiştir. Bu konu üzerine Fransa'ya verilecek notada, "*Hatay işindeki gayri dostane ve garip hareket tarzı hakkında Fransa'dan resmen malumat*" bilgisi yer almıştır.⁵⁹ Hatay'da Fransızlar, Türkler aleyhinde faaliyette bulunmaya devam etmişlerdir. Roma

54 Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası* (1919-1980), C. I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 322.

55 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 20, Devre: V, 1 Kasım 1937, s. 8; *Atatürk'ün Söylev...*, s. 421-422.

56 *BCA*, 490.1.0.0/3.15.44.

57 "29 İkinci teşrin 1937 Bayram Programı", *Yenigün*, 8 Aralık 1937, s. 1.

58 *BCA*, 030.10.10.0/22.501.23. Bayrak olayı için bkz. "Delege Beyanatta Bulundu", *Yenigün*, 11 Aralık 1937, s. 1; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında Hatay* (1918-1939), ASAM, Ankara, 2002, s. 84.

59 "Hatay Gününde", *Tan*, 2 Aralık 1937, s. 1; Türkiye'nin her yerinde Hataylı Türklere yapılan haksızlıklar için mitingler düzenlenmiştir. Bkz. *Tan*, 3 Aralık 1937, s. 1; "Büyük Şef", *Yeni Adana*, 2 Aralık 1937, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 606; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 12-13.

Büyükelçisi H. Ragıp Baydur, Hatay'a dair verdiği bazı bilgilerde Fransız delegesinin sancakta Türk aleyhtarı olarak tanınmış memurları atadığı, birtakım Türkleri Kürt Dağı'na sürdüğü ve Arap gazetesine Türkler aleyhinde beyanatta bulunduğu notu yer almaktaydı.⁶⁰ Baydur bir başka telgrafında da İtalyan gazetelerinde konuya dair çıkan haberlerin özetlerine yer vermiştir. Telgrafta, Antakya ve İskenderun'da çıkan karışıklıklara yer verilirken Fransız delegesinin yolsuzluklarından bahsedilmiştir. İki gazete-den yapılan alıntı ise Baydur tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“Jurnale Ditalya ve Tribuna gazeteleri dün neşrettikleri telgraflarda Sancaktaki son hadiseler Türkler hakkında mezalimde bulunmak için Fransız delegesi (üç grup açılmadı) bütün Türk mahalleleri zabıta kuvvetleri tarafından işgal olunmuş ve ekalliyetlere mensup dükkanlar açık olduğu halde Türklerin dükkanları kapalı tutulmalarından başka birtakım keyfi tevkifat yapılmakta ve mevkuflar İskenderun'a gönderilmektedir.”⁶¹

Aralık 1937'de Türk hükûmeti kendi bilgisi dışında ve Hatay Türklerinin aleyhine seçim komisyonu tarafından 10 Aralık 1937'de hazırlanan seçim yarasını⁶² Fransa ile daha önce yapılan antlaşmalara özellikle 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'nın ruhuna aykırı bulduğundan kabul etmemiştir. Aynı zamanda 15 Aralık'ta takip edilen bu usulün yanlışlığı ve hükûmetin bir oldubitti ile karşı karşıya bırakıldığı Dışişleri Bakanı Aras tarafından Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Avenol'a bildirilmiştir.⁶³ Bu gelişmelerden sonra Paris'ten dönen Suriye Başvekili Cemil Mürdüm, Ankara'ya uğramış önce Başbakan Celal Bayar ardından Tevfik Rüştü Aras ve nihayetinde Atatürk ile görüşmüştür. Görüşmelerde Türkiye-Suriye dostluğu ön plana çıkarken Atatürk, Mürdüm'e “Suriye'yi müstakil ve mesut görmekte bahtiyar olacağımı” dile getirmiştir.⁶⁴

Türkiye, 24 ve 25 Aralık'ta Milletler Cemiyeti genel sekreteri ile konsey başkanına seçim yarasına yönelik itirazlarını belirtirken konseyden Türk hükûmetiyle iş birliği

60 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 21.

61 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 22.

62 “İntihap Heyeti Vazifesini Bitirdi, Seçim İki Dereceli Olacak”, *Yeni Adana*, 11 Aralık 1937, s. 1; *Anadolu*, 11 Aralık 1937, s. 1.

63 Serhan Ada, *Türk –Fransız İlişkilerinde...*, s. 147-148; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, s. 607-608.

64 Cemil Mürdüm'ün Ankara ziyaret programı için bkz. *BCA*, 030.10.0.0/200.368.7; “Suriye Başvekili Ekselans Cemil Mürdüm Ankara'da”, *Anadolu*, 22 Aralık 1937, s. 1; *Anadolu*, 23 Aralık 1937; “Büyük Şef, Suriye Başvekilini Kabul Buyurdular”, *Anadolu*, 24 Aralık 1937, s. 1; *Yeni gün*, 24 Aralık 1937, s. 1.

yapılarak yönetmeliğin yeniden düzeltilmesini istemiştir.⁶⁵ Sancak Statüsü'nün uygulamaya geçmesini geciktiren bu olaylar Türk-Fransız ilişkilerini kopma noktasına getirmiş ve 29 Aralık'ta Türkiye, 1930 Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'nı yenisi yapılmak üzere feshetmiştir.⁶⁶

2- Hatay Meselesinin Cenevre'de Ele Alınması: Karşılıklı İddialar ve Atatürk'ün Diplomatik Başarısı:

1938 yılı başlangıcı sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda tüm dünyayı kaygılandırarak gelişmelere sahne olmuştur. Almanya ve İtalya'nın revizyonist ve irredantist politikaları etkisini hissettirmeye başlamış ve bu ortamda Fransa değişen dünya dengeleri içinde İngiltere'nin baskısı ile Türkiye'yi yanına çekmek istemiştir. 24 Ocak 1938'de Tefvik Rüştü Aras, Cenevre'ye gitmiş İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'nin bulunduğu bir ortamda Fransız Dışişleri Bakanı Delbos ile seçim nizamnamesi ve Türk-Fransız dostluk antlaşmasının yenilenmesi üzerine müzakerelerde bulunmuştur.⁶⁷ Bu doğrultuda Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta Sovyetlerin verdiği paralarla yayımlanan Sovyet Büyükelçiliği'nin direktif ve kontrolü altında neşriyatta bulunulan *L Humanite* gazetesinin Hatay Meselesini garazkarane bir surette konu edinerek Türkiye'ye karşı Suriye ve Lübnan'ı müdafaa eden makaleler paylaştığını belirtmiştir. Davaz, makale yazarı Gabriel Rerl'in Cenevre toplantısı öncesinde Eden ile Delbos'un sancak konusunda anlaştıkları başlıklı makale metnini telgrafa ekleyerek dışişlerinin dikkatine sunmuştur.⁶⁸ 27 Ocak'ta Milletler Cemiyeti, Hatay meselesini nihayete erdirmek için yüzüncü toplantısını gerçekleştirmiş⁶⁹, 31 Ocak'taki oturum sonucunda seçim nizamnamesinin tadili için Belçika, İngiltere, Fransa, İsveç ve Türkiye temsilcilerinden oluşan bir Beşler Komisyonu'nun kurulmasında mutabakata varılmıştır. Beşler Komisyonu'na Türkiye'yi temsilen Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioglu seçilmiştir. Türk hükümeti, Hatay'da oluşacak yerel mecliste Türklerin çoğunluğunun temsili için yoğun bir çaba sarf etmiş ve bu çabalar

65 Türk Hükümeti'nin itirazı şöyleydi: "...Cemiyeti Akvam komisyonunun izhar ettiği intihap programında Cemiyeti Akvam'ın 29 Mayıs 1937 tarihindeki mukarrerata ve bilhassa eksperler komisyonunun reddetmiş olduğu esasları tekrar programına koymak sureti ile eksper komisyonu kararına da muhalif hükümler olduğu açık delillerle ispat etmek sureti ile Cemiyeti Akvam konseyi nezdinde programını ve onun tatbikini protesto etmiş ve bu hususta sarih itirazı kayıtlar dermeyan etmiştir." Bkz. "Hatay Seçimi Hakkında Türkiye'nin İhtirazi Kayıtları", *Ulus*, 28 Aralık 1937, s. 1; *Anadolu*, 29 Aralık 1937, s. 1.

66 "Türkiye İntihap Raporunu Kabul Etmedi", *Yeni Gün*, 29 Aralık 1937, s. 1; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Belleten*, C. XVII, S. 185-188, 1983, s. 989.

67 "Hariciye Vekilimiz", *Anadolu*, 26 Ocak 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 26 Ocak 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 27 Ocak 1938, s. 1.

68 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 28327, Gömlek: 152389, Sıra: 47.

69 "Hatay Hakkındaki İtirazımız Bugün Konuşulacaktır", *Anadolu*, 27 Ocak 1938, s. 1.

sonucunda 40 mebusun 22'sinin Türklere verilmesi karara bağlanmıştır. Sancak Statüsü ve anayasası dikkate alınarak 19 Mart 1938'de yeni bir seçim nizamnamesi hazırlanmış⁷⁰ ve Fransız hükûmetine bildirilmiştir.⁷¹ Antakya'da çıkan *Yenigün* 20 Mart 1938 tarihli nüshasında “Türk Tezi Cenevre’de Tamamen Kabul Edildi Hataylılara Müjde” başlığı ile gelişmeleri duyurmuştu. Başlığın altında ise Atatürk tarafından Hatay davasını üstlenmesi için görevlendirilen Kuva-yı Milliyeci Tayfur Sökmen’in “*Hariciye Genel Sekreterimiz, Sayın Bay Numan Rifat Menemencioğlu yüksek kıyaset ve kuvvetli müdafası neticesi olarak Türk tezinin bütün esaslarını kabul ettiği gibi her Hataylı dilediği cemaat listesine yazılmak ve rey vermek serbestisine malik olacaktır. Bütün hemşerilerime saygılar arz ederken, Doktor Vedii Bilgine Abdullah Maruf Cilli’ye ve Kırkhan’da mevkuf bulunan İbrahim Şahine de geçmiş olsun deriz.*” sözüne yer verilmiştir.⁷² 94 maddelik nizamnameye göre 29 Mayıs kararları göz önünde bulundurularak gerekli görülürse 15 Nisan 1938’de öngörülen seçimlerin tarihi tehir edilebilecekti. Seçimler 30 Haziran’da tamamlanacak ancak seçimlerin uzaması hâlinde son günü 15 Temmuz olacaktı. Milletler Cemiyeti nezdinde Hatay’a seçim komisyonunun yanında 20 kadar murakıp gönderilecektir. Türkiye’nin isteği üzerine murakıplar arasına Yunanistan ve Yugoslavya’dan birer temsilci ilave edilmiştir. Murakıpların temel görevi seçmenler üzerindeki baskıları azaltmaktır.⁷³ 17 Nisan’da Tefvik Rüştü Aras, manda yönetiminin idari ve siyasi yönetim merkezi olan Beyrut’a giderek Fransız Yüksek Komiseri Cont dö Marttel ile görüşmüş ve neticede “*İntihabat tam ve kati bir serbesti içinde yapılacaktır*” sözünü almıştır. Türkiye’ye dönen Aras’ı binlerce Türk karşılayarak Atatürk’e selamlarını iletmelerini Aras’tan istemiştir.⁷⁴

15 Nisan’da başlaması gereken seçimler komisyon heyetinin Hatay’a 20 Nisan’da varması nedeniyle Milletler Cemiyeti gôzetimi altında 3 Mayıs’ta başlayabilmiştir.⁷⁵

70 Nizamname için bkz. “Hatay Seçimine Dair Talimatname Ahkamı İstedğimiz Şekle Girdi”, *Cumhuriyet*, 28 Mart 1938, s. 8; “İntihabat Nizamnamesini Aynen Neşrediyoruz”, *Yenigün*, 14 Nisan 1938, s. 1. Yeni Hatay nizamnamesi metni ise 30 Nisan’da yayımlanmıştır. Bkz. *Yenigün*, 30 Nisan 1938, s. 3.

71 “Hatay İntihabı”, *Yeni Adana*, 21 Mart 1938, s. 1; “Türklerin Talebi Tamamen Kabul Edildi”, *Yenigün*, 18 Mart 1938, s. 1.

72 *Yenigün*, 20 Mart 1938, s. 1; Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluş ...*, s. 99.

73 *BCA*, 30.10.0/224-510-12; “Hatay Seçimi İçin Kat’i Nizamname Dün Kabul Edildi”, *Ulus*, 20 Mart 1938, s. 1; “Hatay İntihap Komitesi Mesaisini Bitirdi”, *Cumhuriyet*, 21 Mart 1938, s. 3; *Yenigün*, 22 Mart 1938, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 609-610.

74 “Sayın Aras’ı Çoşkun Tezahüratla Karşıladık”, *Yenigün*, 19 Nisan 1938, s. 1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 44.

75 Heyet üyeleri mahkeme azaları ve ajanlarda dâhil olmak üzere 25 kişiden ibarettir. Bkz. *Yenigün*, 10-12 Nisan 1938, s. 1; “Kontrol Heyeti Şehrimize Geliyor”, *Yenigün*, 20 Nisan 1938, s. 1; “Kontrol Heyeti Resmen Geldi”, *Yenigün*, 22 Nisan 1938, s. 2; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılıma Hatay*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 80. Türkiye’deki Hatay doğumluların oylarını kullanmak için bölgeye gönderilmiştir. Bkz. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 38; Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 101.

Anayasaya göre seçimler iki dereceli olacak, 20 yaşını doldurmuş her Hataylı erkek istediği cemaate yazılabilecekti. Ancak seçmen kayıtları başlar başlamaz Türk cemaatine yazılmak isteyen kökenleri Hititlere dayanan Eti Türkleri sistematik baskılara maruz kalmışlardı. Türkler silah zoruyla Arap listelerine yazdırılmıştır. Fransız mandater memurları Suriye'deki Taşnak ve Hınçak Ermenilerini birleştirmiş ve birçok Ermeni ve Arap'ı Hatay'a göndererek Türkler aleyhinde propaganda yaptırmışlardı. Şam'da çıkan *El Kabes* gazetesi de Hatay'da yolsuzluk, tazyik ve tedhiş hareketleri hakkında Türkiye'nin Fransa ve Milletler Cemiyeti'ne nota verdiğini yazmıştır.⁷⁶ Dönemin tanıklarından ve ileride Hatay Devleti başbakanı olacak Abdurrahman Melek anılarına yaşanlar ile ilgili izlenimlerini şöyle aktarmıştır:

“Antakya'da görülmeğe değer şöyle bir manzara vardı. Sokaklarda kafile kafile işsiz insanlar dolaşmakta idi. Bunlar intihapta rey vermek için gönderilmiş Hatay doğumlu kimselerdi. Polisler ve jandarmalar hariçten gelenlerle, şehirde dolaşanlarda silah arıyorlardı. Türk Halk Partisine mukabil “Usbetü'l Ameli'l Kavmi” ve Vahdet'ül Arabiye” namları altında gayri Türk unsurlardan müteşekkil bir cephe kurmuştu. Her iki taraf arasında bazen söz, taş ve sopa, bazen de silahlı tecavüzler eksik olmuyordu... 15 Nisan 1938'de Hatay'da seçim işleri başladı. Statü mucibince Milletler Cemiyeti komisyonu nezdinde Hatay'daki cemaatlerin mümessilleri de bulunacaktı. Birinci dereceden müntahiplerin rey kartları her cemaat için başka renkte tesbit edilmişti; Türkler kırmızı kart alıyorlardı. Sandık başlarında, şehirde ve köylerde Türklerle diğer unsurlar arasında, bazen de polis ve jandarmalar ile kavgalar döğüşümler eksik olmuyordu. Suriye'den kamyonlarla getirilen yabancılar bir saat içinde rey verdikten sonra çekilip gidiyorlardı.”⁷⁷

Bütün bu olumsuz gelişimlerin ardından Türkiye'nin Paris büyükelçisi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Halk Cephesi'ne muhalif Fransız Adliye Nazırı Mösyö Reynaud ile görüştüğünü, kendisine iki hükûmet arasında tamamen uyuşma olduğunu ancak Türk hükûmetinden ve matbuatından aldığı haberlere göre alınan kararların Hatay'da uygulanmadığını dile getirdiğini belirtmiştir. Reynaud'un da kendisine yakında Mösyö Bonet'yi ziyaret ederek anlattığı hususları ona iletceğini, iki memleket ilişkilerinin son zamanlardaki olaylara nazaran çok samimi olduğunu ancak Hatay meselesinin iki taraf arasındaki ilkelere bağlı olduğunu, konuya

76 *Yeniğün*, 3 Mayıs 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 21 Mayıs 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 22 Mayıs 1938, s. 1; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında ...*, s. 96-97.

77 Türklerin şapkalının yırtılması, halkevlerine baskın gibi yaşanan kanlı hadiseler için ayrıca bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A:I-18-C, D:74-1, F: 64; “Kayıtlar Tahrif Edildi, Silahlı Partizan Haydutlar Gene bir Köy Bastılar, Türkleri Yaraladılar”, *Yeni Mersin*, 4 Mayıs 1938, s. 1; “Fesatçı Şebeke”, *Yeni Mersin*, 5 Mayıs 1938, s.1; *Yeni Sabah*, 10 Mayıs 1938, s. 1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 40-46; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ün Hatıralar ...*, s. 611-612; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle ...*, s. 100-101; Selim Çelenk, *Hatay'ın Kurtuluş ...*, s. 92-93; Hulki Öcal, *Hatay Savaşı...*, s. 135; Nuri Aydın Konuralp, *Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, Iskenderun, 1970, s. 151-152.

da tam hâkim olmadığını ancak münasebetlerin düzelmesi için her şeyin yapılması gerektiğini aktarırken, Atatürk'ün dış siyasette gösterdiği olağanüstü dehayı hayret ve takdirle takip ettiğini, Türkiye'nin coğrafi ve tarihi olarak barışa hizmet ettiğinin bütün Fransız partilerince bilindiğini ifade etmiştir. Ayrıca “*en büyük arzusu da bir vesile ile memleketimizi ziyaret ederek Atatürk'ümüzle görüşmek fırsatını elde edebilmek olduğunu ve bu takdirde çok memnun olacağını*” telgraf sonunda belirtmiştir.⁷⁸ Alman basınından *Deutshche Allgemeine Zeitung* gazetesi ise “Alexandrette” başlığı altında yayımladığı bir makalede Hatay'da cereyan eden hadiselerle uzun uzadıya yer vererek, Türk basınının Avusturya seçimi hakkındaki olumsuz tavrına rağmen Hatay'da seçimlerin olumlu ve hayırlı bir neticeye hâsıl olmasını, Türkiye'ye güneydeki büyük Arap milleti ile dostane ilişkiler geliştirmesine imkân verilmesini temenni etmiş, İkinci Dünya Savaşı'na doğru giderken Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer alma arzusunu zımnen dile getirmiştir.⁷⁹ Türklere yapılan mezalim tahammül edilemez bir hal alınca Fransa'ya verilen notanın ardından doktorların dinlenme önerisine aldırış etmeyen Atatürk, Fransızlara gözdağı vermek üzere 20 Mayıs'ta güney seyahatine trenle çıkmış önce Mersin'deki⁸⁰ ve sonrasında da Adana'daki askerî birlikleri ziyaret etmiştir.⁸¹ Bu sıralarda dahi Delege Garreau, Reyhaniye 'deki evleri basmış, İttihadı Vatani Partisi'ne mensup Arapların Türklere yaptığı baskı ve şiddeti, Türk kadınlarının Fransız askerleri tarafından saçlarından sürüklenmesini görmezden gelmiş ve seçim komisyonunu ellerinde bir alet olarak kullanmıştı.⁸² Bu olaylar yaşanırken Türkiye Cumhuriyeti Washington Büyükelçisi Münir Ertegün, Hatay'da yaşananların ABD basınından *Baltmiro Sun* gazetesine nasıl yansıdığına dair telgrafını 2 Haziran'da Ankara'ya göndermiştir. Antakya'nın iki silahlı bölgeye ayrılmış bir şehre döndüğü, Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun artan Türk-Arap gerginliğini azaltmak maksadı ile seçimleri durduğu, şehirde Türk ailelerinin Arap ve Arapların ise Türk mahallelerinden çekilmekte oldukları Daphne'de bir Türk ailesinin ölü olarak bulunduğu, bir Hristiyan saldırısının intikamı alınmak üzere Müslümanların birkaç Hristiyan'ı öldürdüğü, Hatay'da bir Türk devletinin oluşumunu gerçekleştirmek üzere Türk kuvvetlerinin Sancağı işgal edebilecekleri endişesine düşüldüğü, Arap Cezire aşiretlerinin İskenderun civarında silahlanmakta oldukları gazetede öne çıkan konular arasında yer aldığı telgrafta vurgulanmıştır.⁸³ Ayrıca Alman basınının

78 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 37910, Gömlek: 152950, Sıra:20. Bkz. Ek-4.

79 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 501, Kutu: 319963, Gömlek: 125879, Sıra: 29.

80 “Büyük Şef Dün Mersin'i Şereflendirdiler”, *Yeni Mersin*, 21 Mayıs 1938, s. 1.

81 “Büyük Kurtarıcımız Bugün Sabırsızlıkla Bekliyoruz”, *Yeni Adana*, 24 Mayıs 1938, s. 1.

82 *Yeni Mersin*, 1 Haziran 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 1 Haziran 1938, s. 1; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılma...*, s. 81.

83 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101865, Sıra: 1. Bkz. Ek-5.

Hatay davasına büyük ilgi gösterdiğini ve Türkiye lehine yayın yaptığını, Türkiye Cumhuriyeti Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ'ın çeşitli gazetelerden aldığı 5 makaleyi Fransızca'ya çevirterek Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiğini telgrafından anlamak mümkündür.⁸⁴

Almanya'nın Avusturya'yı ve ardından Çekoslovakya'yı ilhakı Fransa'yı çaresiz bırakmıştır. Ayrıca, İngiltere Almanya'nın Türkiye üzerindeki ticari nüfuzunu kırmak için Türkiye ile 27 Mayıs 1938'de 16 milyon sterlinlik bir kredi antlaşması imzalamıştır.⁸⁵ Atatürk'ün kararlı tutumu ve güney gezisi ile Fransa'ya gözdağı vermesi kısa sürede olumlu sonuç vermiş ve 3 Haziran'da seçimleri bahane ederek tatil eden, Türklere yapılan baskılara göz yuman Garreau görevden alınmış, yerine Binbaşı Collet getirilmiştir. Asayişin bir an önce sağlanmasını isteyen Fransızlar, Türkiye yanlısı ve bölge Türklerinin temsilcisi olan Abdurrahman Melek'i 6 Haziran'da Hatay valiliğine atamıştır. Melek de kendisi gibi bölgenin bağımsızlığı için mücadele eden Vedi Münir Karabay'ı belediye başkanlığına, Süreyya Halef'i ise kaymakamlığa atamıştır.⁸⁶ Seçimlerdeki baskı ve yolsuzluklar devam edince Türkiye, 22 Haziran'da Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne bir nota göndererek, Hatay'a gönderilen komisyonla her türlü ilişkilerin kesildiğini zira komisyonun tarafsız davranmadığını belirtmiştir.⁸⁷

İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte Fransa, Türkiye ile anlaşmanın yollarını aramıştır. Nitekim bu arayışın yansımaları, ABD Türkiye Büyük Elçisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı telgrafta görülmektedir. Telgrafta, Fransız kabinesinin İskenderun meselesinin çözüme kavuşması ve buna müteakip askerî bir ittifak için müzakerelerin başlatılmasına karar verdiğine değinilmiştir. İskenderun meselesi çözümlerse Türkiye'nin sağlayacağı askerî yardım sayesinde Rus-Fransız ittifakının da güçleneceği *New York Herald Tribune* gazetesinde yayımlanan bir makalede belirtilmiştir. İlişikte sunulan İngilizce makalede özetle Karadeniz'in Güneydoğu Avrupa'nın dış dünyaya açılan ön kapısı olduğu, bu kapıdan sadece Türkiye tarafından korunan Çanakkale'den geçileceği, bunun ise ancak Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir

84 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 501, Kutu: 31963, Gömlek: 125879, Sıra: 24.

85 İngiltere'den alınan kredinin Alman basınına yansımaları için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 501, Kutu: 31963, Gömlek: 125879, Sıra: 18; Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 100; "Türk-İngiliz Mali Münasebatın İnkişafı", *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1938, s. 1. Türkiye, sanayileşmek için makineler ve demiryolu malzemesi almak, Zonguldak kömür limanı ve diğer limanları yapmak ve ülke madenciliğini geliştirmek için 10 milyon sterlin, ayrıca savaş malzemesi sağlamak için silahlanma kredisi olarak 6 milyon sterlin almıştır. Bkz. Dogobert Van Mikusch, *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 505-506.

86 "Fransız Delege Garo Değiştirildi", *Yeni Sabah*, 4 Haziran 1938, s. 1; "Mahut Delege Garo Nihayet Azledildi", *Yeni Adana*, 4 Haziran 1938, s. 1; *Yeni Sabah*, 6 Haziran 1938, s.1; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 49.

87 "Milletler Cemiyetine Bir Nota Daha Verdik", *Yeni Mersin*, 23 Haziran 1938, s. 1.

antlaşma ile mümkün olacağı ve böyle bir antlaşmanın bu kapının anahtarının Fransa'ya verilmesi anlamına geleceği ifade edilmiştir. Olası bir savaş durumunda Almanya'nın Avrupa'nın kuzey yolunu kapatacağı düşünülürse Rusya ile Fransa arasındaki bağlantıyı sağlayacak olan Çanakkale'nin hayati bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Aynı gazete sonbahara doğru Fransa büyükelçisinin Ankara'yı ziyaret edeceğini, o zamana kadar Hatay meselesinin halledileceğini bundan ötürü de bir Türk-Fransız ittifakının yapılacağını ileri sürmüştür.⁸⁸ Rodos konsolosu da Hatay konusunda Türk-Fransız ittifakının gerçekleşmesi hâlinde adalarda askerî hazırlıkta bulunan ve bu vesile ile Türkiye'ye saldırıyı planlayan Mussolini'nin amaçlarına set çekileceğini Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir.⁸⁹ Aslında Türkiye'nin de Fransa'ya ihtiyacı olduğunu söylemek mümkündür. Zira Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki askerî heyet, Hatay'a Doğu Kıtası Yüksek Komutanı Fransız General Huntziger'in başkanlığındaki heyet ile müzakereye gönderilmiştir.⁹⁰ Bu konuda Türkiye'nin ABD büyükelçisi, Beyrut'tan aldığı habere istinaden Ankara'ya önemli bilgiler sunmaktadır. Antakya'nın Türk valisi ile Fransız kıtaatının kumandanının Ermeni temsilcilerini davet ederek kendilerine sancağın Türkiye tarafından işgal ve idaresi hâlinde Ermeni menfaatini ihlal etmeyeceğine dair vaatte buldukları ancak buna rağmen bu vaade inanmadıkları, Türk ve Fransız erkân-ı harbiye reislerinin anlaşarak Türk ordusunun salı günü Antakya'ya girmesinin beklendiği, Hatay'ın Türkiye ve Fransa tarafından müştereken idare edileceği belirtilmektedir. Sunulan bilginin devamında *New York Times* gazetesinden iktibas yapılarak Yakın Doğu'da kuvvetli bir Türk-İngiliz ve Fransız bloğunun vücuda geldiği, Almanya ve İtalya'nın Türkiye'yi kendi yanlarına çekme çabalarının boşa olduğu çünkü Atatürk'ün hiçbir zaman Alman dostu olmadığı bilakis İngiltere'ye teveccüh gösterdiği bahsi geçen üç devlet arasında çok kuvvetli bir ittifak meydana geldiği, ilk fırsatta Fransa'nın Hatay'ı Türkiye'ye terk edeceğinin beklendiği ve böylelikle Arap birliğinin önüne geçileceği, Yakın ve Orta Doğu'da İngiliz ve Fransız menfaatlerinin tehlikeye düşmesi ihtimali karşısında, Hatay'da Türklerin Araplara karşı bir tehdit kozu olarak elde tutulacağı, Suriye ve Irak'ta Arapların İngiltere ve Fransa'yı tehdit etme durumu söz konusu olursa buralara Türklerin girmesinin mümkün olacağı aktarılmıştır.⁹¹

88 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101859, Sıra: 3; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101859, Sıra: 2.

89 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 541, Kutu: 44226, Gömlek: 210245, Sıra: 10.

90 "Orgeneral Asım Gündüz Hatay'da", *Yeni Mersin*, 14 Haziran 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 14 Haziran 1938, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar ...*, s. 614.

91 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101861, Sıra: 1.

Türk-Fransız askeri arasındaki müzakereler 3 Temmuz'da sona ermiştir. Antlaşma metninde Türk askerinin nerede konuşlanacağına, askerlerin selamlaşma ve haberleşmelerinin nasıl gerçekleşeceğine dair bilgiler yer almıştır. Her iki taraftan 2.500 kişilik bir askerî birlik, iş birliği hâlinde Hatay'daki seçimlerin güvenliğini sağlayacaktı.⁹² Atatürk durumu 2 Temmuz'u 3 Temmuz'a bağlayan pazar gecesi Savarona yatında öğrenmiş, bunun üzerine Fransızlara güven olmaz düşüncesiyle Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey'e Türk askerinin ertesi gün Hatay'a girmesi emrini vermiş ve bunun Fransız yetkililere bildirilmesini istemiştir. Pazar günü her taraf kapalı olmasına rağmen Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Fransız Hariciye yetkilisine telefonla ulaşmış, Atatürk'ün arzusunu yetkiliye iletmiştir. Fransız Dışişleri Bürosu açılarak Harbiye Nezareti'nden istenilen yazının çıkması ardından 48. Dağ Alayı Payas ve Hassa istikametinden “*Yaşasın Atatürk, Yaşasın Türk Ordumuz*” tezahüratları ile Antakya'ya girmiştir.⁹³ Bunun üzerine Hatay'dan binlerce teşekkür telgrafı Atatürk'e gönderilmiş ve Atatürk telgraflara cevapla “*Sizin için artan saadet ve refah dilerim*” demiştir. Aynı gün tüm yurttan gelen telgraflara karşılık “*Hatay milli meselemizin dostça tedbirlerle müspet neticeye ulaştırılmasından duyulan sevinç yerindedir.*” cevabını Anadolu Ajansı ile halka duyurulmuştur.⁹⁴ Türk askerinin Hatay'a girmesi, halk tarafından coşkuyla karşılanması ve Türk-Fransız antlaşması dış basında geniş yankılar bulmuştur. Bunlardan bir tanesi de *New York Times* idi. Gazete Fransa'nın, Türkiye ile antlaşma yaparak Rus donanmasının Karadeniz üzerinden Çanakkale'ye oradan da Akdeniz'e geçirileceğini ileri sürmüş ve bu durumun Fransa'nın pozisyonunu güçlendireceği yorumunda bulunmuştur. Aynı gazetede yayımlanan bir makalede deniz yardımı sayesinde, Fransa diğer bir müttefiki olan Çekoslovakya üzerinden Batı Avrupa'ya bağlantı sağlayarak Sovyet hava güçleri ile birleşmesini gerçekleştirecek ifadelerine yer verilmiştir. Türkiye haritası bir kare

92 *BCA*, 30.10.0/224-510-12; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 9; *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 501, Kutu: 31963, Gömlek: 125879, Sıra: 19; “Hatay'daki Türk-Fransız Askerî Anlaşması İmza Edildi”, *Yeni Adana*, 4 Temmuz 1938, s. 1; “Ordumuz Dün Gece 21de Hatay'a Girdi”, *Yeni Mersin*, 5 Temmuz 1938, s. 1; Genelkurmay Başkanının Fevzi Çakmak, Gündüz'e verdiği emirde asker sayısının 3 bin olmasını ve bunların ağırlıklı olarak topçu birliklerinden oluşması gerektiği görülmektedir. Bkz. Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılma...*, s. 86.

93 *Yeni Adana*, 5 Temmuz 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 7 Temmuz 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 8 Temmuz 1938, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 616-618; Hulki Öcal, *Hatay Savaşı...*, s. 141-143; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 56-58; Hamdi Selçuk, *Bütün Yönleriyle...*, s. 111-113. Türk ordusu Hatay'a girince çocuklarını kurban etmek isteyenler olmuştur. Bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 2; Nuri Aydın Konuralp, *Hatay'ın Kurtuluş...*, s. 159-160. Atatürk, hastalığının ağır seyrettiği Haziran-Temmuz 1938'de bulunduğu Savarona yatında dahi Hatay meselesini yakından takip etmiştir. Hatta Hatay'ın bundan sonra Türkiye'ye nasıl iltihak olacağına dair Bakanlar Kurulunu yatta gizli toplantıya çağırıldığına Başbakan Celal Bayar tanık olmuştur. Bkz. Afet İnan, *Tarihe Tamkılık ...*, s. 107.

94 “Atatürk'ün Hataylılara Cevabı”, *Yeni Mersin*, 9 Temmuz 1938, s. 1; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 618.

içinde verilerek, “Türkiye önemli bir stratejik pozisyon kazandı. Fransa ile yapılacak bir antlaşma, Türk birliklerinin siyahla gösterilen İskenderun sancağına girişine izin verecek. Türkler, nihai mülkiyeti bekliyor. Bu hayati bölge, yakın doğudaki diğer bölgelerle ilişkisi bakımından yüksek askeri ve deniz önemine sahiptir.” ifadelerine yer verilmiştir.⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığınca mercek altına alınan⁹⁶ Polonya basınından *Kurjer Poranny* ise “İskenderun Sancağı ve Türkiye’nin Muzafferiyeti” başlığı altında 23 Mayıs seçim kayıtlarına göre sancakta Türk nüfusunun binden fazla olduğu ve ileride oluşturulacak mecliste Türklerin % 50 temsil hakkına sahip olacağı bilgisine yer vermiştir.⁹⁷

Askerî antlaşmanın imzalanmasından sonra seçim işlerini yürütmek üzere Türkiye’yi temsilen Orta Elçi Cevat Açıkalın görevlendirilmiştir. 15 Temmuz’da Fransızlarla görüşen Açıkalın, Fransız Yüksek Komiseri Albay Collet ile Hatay Valisi Abdurrahman Melek ve Hatay Halk Partisi Başkanı Abdülğani Türkmen’in yer aldığı bir yüksek seçim komisyonu oluşturmuştur. Ayrıca bu komisyona her cemaati temsilen birer kişi alınmış ve komisyona bağlı bir Türk ve bir Fransız’ın yer aldığı özel mahkeme kurulmuştur. Suriye’den gelen Hatay doğumlu olmayan Ermeni ve Arapların listelerden silinmesine ve seçim kayıt işlerine 22 Temmuz’da başlanmasına karar verilmiştir. Kayıtların 10 gün süreceği, milletvekili seçimlerine ise 20 Ağustos’ta başlanacağı açıklanmıştır.⁹⁸ 20 Temmuz’da Collet ve Açıkalın imzalı Yüksek Seçim Kurulu seçim beyannamesini yayımlamıştır. Beynamede “*Fransız ve Türk hükümetleri mümessilleri, her türlü kargaşalığı men ve tenkil eylemek ve vaziyeti şahsi menfaatler lehine veyahut Sancağın hakikî politik menfaatlerine muğayir ideolojiler lehine istismara kalkışacak herkesi kanun huzurunda takip etmek için en şiddetli tedbirleri almakta tereddüt etmeyeceklerdir*” denilmektedir.⁹⁹

95 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101859, Sıra: 1. Bkz. Ek-6.

96 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 3. Hatay meselesi hakkında Polonya basınında yer alan haber ve yorumlar için bkz. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 9.

97 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 11. Gazetede temsil oranları şöyle verilmiştir: Türk 9.249, Alevi 3.087, Ermeni 3.569, Arap 1.964, Ortodoks Rum 1.085, Kürt 262, diğerleri 391. Diplomatik arşivde, Polonya’da çıkan *Kurjer* gazetesi muhabiri J. Laskowski ile ilgili bilgiler yabancı ziyaretçiler servisi başlığı altında sunulmuştur. Belgede yazarın Türkiye’yi ve diğer doğu memleketleri gezip ekonomik meseleleri incelemek üzere Türkiye’ye geldiğinden, Türkiye hakkında lazım gelen bilgilerin kendisine bakanlıkça verildiğinden, Hatay’a giden yazarın topladığı bilgileri bakanlığa aktardığından bahsedilmiştir. Ayrıca belgede New York Times’in yakın şark muhabiri olan Josep M. Levi ilgili bilgiler yer almaktadır. Bkz. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 566, Kutu: 250, Gömlek: 2155, Sıra: 5.

98 “Fevkalade Murahhasımız Antakya’da”, *Yeni Mersin*, 16 Temmuz 1938, s. 1; *Yeni Adana*, 18 Temmuz 1938, s. 1; “Hatay’da Seçim Yarın Başlıyor”, *Yeni Adana*, 21 Temmuz 1938, s. 1; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında...*, s. 107; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgalden Katılma...*, s. 89-90.

99 *Yeni Mersin*, 21 Temmuz 1938, s. 1.

10 Ağustos 1938 tarihinde Ankara tarafından görevlendirilen Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, Orta Elçi Cevat Açıkalın ve Türk Başkonsolosu Fethi Denli, Hatay'dan Dörtyol'a gelmişlerdi. Bu toplantıda Vali Abdurrahman Melek ve Tayfur Sökmen de yer almıştır. Toplantıda 22 adayın Ankara tarafından 18 azınlık mebusun ise Abdurrahman Melek tarafından tespitine ve bunların Türk görüşüne aykırı hareket etmeyecek kişilerden meydana gelmesine, hükûmette kimlerin görev alacağına ve 40 mebusun 2'sinin Rum, 2'sinin Ermeni, 2'sinin Arap, 32'sinin ise Türk olmasına ve Türk milletvekillerinin listesinin 15 Ağustos'a kadar Cevat Açıkalın'a bildirilmesine karar verilmiştir. Bu liste Cevat Açıkalın tarafından Hatay Halk Partisi'nde yapılan bir toplantıda açıklanmıştır. Seçim komisyonunca da 21 Ağustos'ta ilan edilmiştir. Açıkalın, Tayfur Sökmen'in devlet reisliğine, Abdülgani Türkmen'in meclis reisliğine, Abdurrahman Melek'in de hükûmet reisliğine seçileceklerini tebliğ etmiştir.¹⁰⁰ 22 Temmuz'da başlayan seçimler 24 Ağustos 1938'de sonuçlanmış ve Ankara'nın belirlediği adaylar ile seçim kazanılmıştır. Hatay Millet Meclisi – Türkiye'nin ilk Meclis'i gibi- 21 pare top atılarak 2 Eylül Cuma günü ilk toplantısını yapmış, cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen, başbakanlığa Abdurrahman Melek, meclis başkanlığına da Abdülgani Türkmen'i seçmiştir. 6 Eylül 1938'de ise devletin idare şeklini belirten Hatay Anayasası kabul edilmiştir. Hatay Devleti'nin yönetim şekli cumhuriyet, başkenti ise Antakya olmuştur. Hatay Devleti altı ilçeden ve on bir nahiyeden oluşmuştur. Bayrağı Türk Bayrağı'ndan ilham alınarak Atatürk'ün isteği doğrultusunda ve Hatay Bayrağı Kanunu gereği al zemin üzerine beyaz bir ay ve etrafı beyaz ve ortası al bir yıldız olarak belirlenmiştir.¹⁰¹ Atatürk'ün, 4 Eylül 1938'de Hatay Millet Meclisince cumhurbaşkanlığına seçilen Tayfur Sökmen'e gönderdiği kutlama telgrafında şunlar yazmıştır:

100 Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl...*, s. 61-62; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu...*, s. 106; Hamit Pehlivanlı vd., *Türk Dış Politikasında...*, s. 109-110; Afet İnan, *Tarihe Tanıklık...*, s.194-195.

101 BCA, 030.18.01/02.86.15.10; *Hatay Devleti Resmî Gazete*, 2 Eylül 1938, Sayı 56-62; Ayrıca bkz. Bağımsız devletin kurulması ile alınan en önemli kararlardan bir diğeri Hatay Devleti Parlamentosu'nun Türkiye'deki yasaları olduğu gibi kabul edeceğiydi. Dönemin Hatay Devleti Resmî Gazetesi, 11 Mart 1939 tarihli sayısında bu yönde önemli bilgiler vermiştir. Buna göre Hatay Meclisi gene 11 Mart 1939 da aldığı kararla Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını Hatay kanunları olarak aynen kabul etmiştir. *Hatay Devleti Resmî Gazete*, 11 Mart 1939, No. 45; "Hatay Hükümeti Resmen Teşekkül Etti", *Yeni Adana*, 3 Eylül 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 3 Eylül 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 4 Eylül 1938, s. 1.

“Hatay Meclisi tarafından Hatay başkanlığına seçildiğinizi bildiren telgrafınızı sevinçle aldım. Bu değerli bölgenin en yüksek mevkii ve görevini kazanarak üstlenmiş olmanızdan dolayı sizi kutlarken gelişmesini sürekli ilgi ve seviyle izleyeceğim. Hatay’daki çalışmalarınızda başarılar diler, Hatay’ın yeni yönetim altında pek çok mutluluk ve refahlar görmesini yürekten dilerim.”¹⁰²

3- Hatay Devleti’nin Kurulmasına Yönelik Arap ve Batı Basınındaki Tepkiler

Hatay Devleti’nin kurulması ile dış basında Türkiye’ye ve bölgeye yönelik olumsuz haberler yer almıştır. Paris’te çıkan *Le Jour* gazetesi 7 Eylül’de Suriye başvekilinin söylemleri ile yazıldığı düşünülen ve Ayan Hariciye Encümen azasından birinin imzasını taşıyan başmakalede Hatay Anlaşması aleyhinde ifadelerle yer verildikten sonra Çanakkale’deki tahkimatın Alman subayları idaresi altında yapıldığını ileri sürmüştür.¹⁰³ Arap Ajansı ve Lübnan’da çıkan *El-Vekaletiarabi* ve *El Mülkiyetiarabi* gazeteleri, Sancak’taki Türklerin Arap köylerine saldırarak mezraların yağma edildiğine, Arapça plak dinlediği için Suriye askerinin öldürüldüğüne, Türk-Fransız askerleri arasında çarpışmalar yaşandığına yönelik asılsız iddiaları sütunlarına taşımışlardı. Aynı iddiaları Suriye basınında da görmek mümkündür. Hatta daha da ileri gidilerek Suriye Başvekili Cemil Mürdüm’ün Hatay rejimini tanımadığı ve yeni rejimin iptali için girişimlerde bulunduğuna yönelik haberler yapılmıştır.¹⁰⁴ *El İhram* gazetesi ise Paris’te bulunan Cemil Mürdüm’ün Fransızlar tarafından ileri sürülen koşulları tanımadığını ve meselenin çözülmesi için uzun müddet orada ikamet edeceğini yazmıştır.¹⁰⁵ *El Kabes* gazetesi ise “*Dram bitti, perde kapandı verdi maskeler yere düştü. Biz Fransa’nın imzasına ve şerefine itimat ettik. İcap ederse harbe de sulha da hazırız.*” başlığı altında Fransa’nın Hatay

102 “Ekselans Tayfur Sökmen Büyük Şefe Hatay’ın Bağlılığını ve Sevgisini Arzetti”, *Yeni Adana*, 6 Eylül 1938, s. 1; *Yeni Sabah*, 5 Eylül 1938, s. 1; *Yeni Mersin*, 6 Eylül 1938, s. 1; *Yeniğün*, 8 Eylül 1938, s. 1; *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 694; Tayfur Sökmen de Atatürk’e şu telgrafi göndermiştir: “*Hatay Millet Meclisi tarafından bugün Hatay Reisliğine seçildiğimi ve bu vazifeyi ifaya başladığımı yüksek huzurunuzla arz etmekle şereflenirim. Türkiye’nin Ulu Önderi tarafından gösterilen yüksek alaka ve yardım sayesinde istiklale kavuşmuş olan Hatay’ın, Ulu Şef Atatürk’e ve BMM’ne karşı beslediği minnet, şükran ve bağlılık hislerini ve bu vesileyle de arz etmekle son derece bahtiyarım. Vazifemin ifası sırasında yüksek alaka ve irşatlarınızın esirgenmemesi dileğiyle candan bağlılığımı ve sonsuz saygılarımı arz ederim.*” Bkz. Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu...*, s. 108-109; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar...*, s. 620.

103 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 38250, Gömlek: 153173, Sıra: 57.

104 “Lübnan Gazetecileri”, *Yeniğün*, 13 Eylül 1938, s. 1-2; Ayrıca bkz. *Yeniğün*, 14 Eylül 1938, s. 1; “Suriye Baş vezirine Göre”, *Yeniğün*, 16 Eylül 1938, s. 1; *Yeniğün*, 21 Eylül 1938, s. 1.

105 Fransa’nın ileri sürdüğü şartlar: 1- İskenderun’da teşekkül eden yeni hükümeti kati surette tanımak. 2- Cezire mıntıkasının muhtelit bir idariye ile Fransa’nın iştiraki ile kurmak. 3- Muahedenin 25 sene müddeti bitince Fransız ordusunun işgalini tanımak. 4- Alevi mıntıkasında Fransız ordusunun kale ve istihkâm inasını kabul etmek. Bkz. “Suriye Muahedesi”, *Yeniğün*, 21 Eylül 1938, s. 2.

konusunda Suriye'yi aldattığına yönelik haber yapmıştır.¹⁰⁶ Suriye ve Lübnan'da çıkan bazı gazeteler Hatay Devleti aleyhine neşriyata devam etmekteydi. Gazetelerde Arap mekteplerinin kapatıldığı ve Arap talebelerin kovuldukları ve Arap muallimlerin açığa alındığı yönünde gerçeği yansıtmayan haberler yapılmaktaydı.¹⁰⁷

Suriye basınının temel amacı bölgede huzursuzlukların olduğuna yönelik asılsız haberlerle dünya kamuoyunu ikna etmektir. Avrupa basınında da bu tür haberleri görmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti Roma büyükelçisi de *La Stampa* gazetesinin Şam muhabirinin yazmış olduğu bir makaleyi Ankara'ya göndermiştir. Makalede Almanya'nın Asya'daki siyasetine karşı koymak isteyen İngiltere'nin desteği sayesinde Türkiye'nin Hatay meselesini başarı ile sonuçlandığı, Arap dünyasındaki protestolara rağmen Fransa'nın sessiz kaldığı, Beyrut ve Şam'da İngiltere'nin yardımına muhtaç olduğu için Fransa'nın her şeye boyun eğdiği, İskenderun'un verilmesinin Arap haklarının ihlali ve topraklarının işgali anlamına geldiği bilgisi yer almaktaydı.¹⁰⁸ *Baltimore Sun* gazetesinin Suriye muhabirinin neşrettiği makalede Hatay'ı Türkiye'ye vermesinden ötürü 18 yıl Miletler Cemiyeti'nin verdiği yetki ile Suriye'yi yöneten Fransa'nın ulus devlet kıyafetine bürünmüş Araplar tarafından şikâyet edildiği, Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'yi memnun etme maksatlarının olası bir savaş hâlinde boğazlardan geçmek olduğu, Arapların İskenderun'un yeni varlığını tanımadıkları anlatılmaktaydı.¹⁰⁹ 29 Aralık 1938'de Türkiye'nin Fransız Büyükelçisi Suat Davaz'ın Ankara'ya gönderdiği 4 sayfalık telgraf Fransa'nın Türkiye'ye olan ihtiyacını görmek bakımından önemlidir. Davaz telgrafta dışişleri bakanı ile görüşüğünü 4 Temmuz tarihli anlaşmaların yeni senenin ilk haftasında TBMM'ye sevk edilerek onaylanacağını bakana anlattığını, bakanın ise bu durumdan memnun olduğunu ve teşekkürlerini zati devletlerine iletmesini rica ettiğini aktarmaktadır. Davaz da aynı hafta ve günlerde antlaşmanın Fransa Meclisi'nde de onaylanacağından emin olduğundan bahsetmektedir. Davaz, Hatay meselesinin süratle çözülmesinin her iki ülke açısından iyi olacağını belirtmekle beraber Mösyö Saro'nun kendilerine olayları izah ettiğini ve meseleyi kısa zamanda çözeceklerini ifade etmektedir. Telgrafın devamında "*Almanya'da Suriye'yi İtalyanlara terk edeceğinize dair bazı havadisler intişar etmiştir. Bunun hakkında beni tenvir buyurmanızı rica ederim dedim. Bana dedi ki: 'gerek Meclisi Mebusan ve Ayan encümenlerinde ve Meclis kürsüsünde söylediğim veçhile kimseye bir karış toprak terk edemeyiz ve şunu ilave edeyim Berlin'de böyle bir havadisın çıkması büsbütün nabemahal bir şeydir.'*"

106 "Kont dö Martel'in Beyanatını Şiddetle Tenkid Ediyorlar", *Yeniğün*, 23 Eylül 1938, s. 2.

107 "Hatay'da Arap Mektepleri Kapatılmamıştı.", *Yeniğün*, 2 Ekim 1938, s. 1.

108 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209372, Sıra: 11.

109 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 502, Kutu: 23253, Gömlek: 101867, Sıra: 1.

yazmaktadır. Davaz, İtalya-Fransa ilişkilerine değinince bakanın endişelendiğini, Tunus ve Cibuti’de bulunan İtalya ile iktisadi manada görüşeceklerini aktarırken konu Hatay meselesine dönmüştür. Mösyö Bonne, Davaz’a Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında üçlü bir anlaşmaya işaret ettiğinde Davaz cevaben “*Siz vaidiniz veçhile meseleyi İngiltere’ye izah ile alınacak cevabı bildirecektiniz*” demiş; ancak bir cevap alamadıklarının belirtmiştir. Telgrafta yer alan karşılıklı konuşmada Bonne, Mösyö Massigli ile görüşerek Türk-Fransa dostluğuna değinmiştir. Ayrıca tüm meseleleri çözeceklerini dile getirdiğini, Boğazlar dolayısıyla Türkiye’nin önemli bir mevkiye sahip olduğunu, barışçıl siyasetini dikkatle takip ettiğini Hatay meselesini çözerlerse aralarında hiçbir sorunun kalmayacağını aktarmıştır. Telgrafın devamında Davaz’ın “*Hatay meselesinin kati bir surette biran evvel intacile aramızda pürüzlü hiçbir noktanın kalmaması elzemdi.*” sözleri dikkat çekicidir. Ayrıca telgraf Bonne’nin daima müteyakkız olacakları ve Türk-Fransa dostluğunu bozacak yayınlara Fransa’da izin vermeyecekleri şeklinde sonlanmaktadır.¹¹⁰

Atatürk’ün Hatay meselesi ile ilgili son sözü ise TBMM’nin 1 Kasım 1938’deki açılışında Celal Bayar tarafından Atatürk adına okunan metne şöyle yansımıştır:

“Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malûmunuzdur. Bu millî davayı bir Türk- Fransız dostane anlaşmasile halletmek yolundaki mesai muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müşterek işgali bu anlaşmanın bariz tezahürü oldu. Bu sayede sükün yerleşti ve intihabat ikmal olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisine ve istiklâlîne kavuştu (Bravo sesleri, şiddetli ve sürekli alkışlar). Müstakil Hatay Devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dâhilî emniyetini de kendi vasıtalarıle temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılacağını ümid ediyoruz. Geçen sene «Yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve âmîl olacaktır» demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk- Fransız anlaşması iki Devlet arasındaki münasebetleri çok dostane bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsal edilen neticelerin istikrarı Türk- Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne bir esas teşkil edeceği kanaatindeyim.”¹¹¹

1939 yılına İkinci Dünya Savaşı’nın en keskin etkisi ile girilirken Fransa’nın Türkiye ile dostluğunu korumaya çalıştığını arşiv belgelerinden de okumak mümkündür. 17

110 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 525, Kutu: 38092, Gömlek: 154917, Sıra: 117.

111 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 27, Devre: V, 1 Kasım 1937, s. 7; Yeni Mersin, 2 Kasım 1938, s. 1; Yeni Adana, 2 Kasım 1938, s. 1; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 431. İktisat Vekili Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Atatürk’ün Fransızlarla ilişkilerin bozulmasını göze alarak izlediği politikayı desteklerken İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve Şükrü Kaya desteklemek istememiştir. Onlar Hatay meselesini Fransızlarla dostluğun bozulmadan diplomatik yollarla çözmek istemiştir. Celal Bayar, Fransızların Hatay’ı ekonomik olarak sıkıştıran sınırları kapama hususuna karşılık Türkiye sınırlarını açması Bayar’ın Atatürk’ün politikasına destek vermesi olarak kendisince yorumlanmıştır. Bkz. Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar...*, s. 92-93.

Mart 1939'da Fransız Büyükelçisi Massigli'nin, Beyrut'tan aldığı bir habere atfen Ankara'ya yazdığı mektupta bu durum teyit edilmektedir. Mektupta Türkiye-Suriye sınırının demiryolu boyunca düzeltileceği, Halep'in Hatay'a ilhakı konusunda Türkiye ile Fransa arasında müzakerelerin başladığına dair yalan haberlerin ne Beyrut'tan ne de Ankara Hariciye Vekâleti tarafından ortaya çıkarıldığına ihtimal vermediklerini, bu haberlerin Türkiye ve Fransa arasını açmak maksadıyla yapıldığı ileri sürülmüştür. Haberi yapan muhabirin Suriye Ali Komiserliği nezdinde Suriye'den atılmasının istendiği vurgulanırken aynı şekilde tehlikeli davranışlara Türkiye tarafından da son verilmesi istenmektedir. Bunun üzerine Hatay meselesinin çözümüne gidilirken Türk-Fransız dostluğunun bozulmaması için Hariciye Vekâleti, Dâhiliye Vekâleti'ne *“gazetelerimizde bu gibi yazıların intişarı Fransa'ya olan münasebatımızı ve bahusus öteden beri halline çalıştığımız Hatay meselesini eyi bir neticeye bağlanması yakındaki mesaimize işkal edecek mahiyette olduğundan gazetecilerimizin bu gibi hususlarda daha müteyakkız davranmaları hususunun temin buyurulmasını yüksek makamlarının nazırı ehemmiyet ve tasvibine arz ederim.”* şeklinde bilgi notu düşmüştür.¹¹² Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'un Ankara'ya gönderdiği telgrafta dikkat çekidir. Telgrafta İtalya basının Türk-Fransız antlaşmasından sonra kendi hâkimiyetinde bulunmayan Hatay'ın Fransa tarafından Türkiye'ye verilmesinin *“totaliter memleketlerden hiçbir tehlikeye maruz olmayan Türkiye'nin demokrasi memleketleri ile ittifakının büyük devletlerle arasındaki ihtilaflardan uzak kalmak siyasetine istinat eden Balkan anlaşmasına muhalif bulunduğunu yazıyor”* ifadesi yer almaktaydı.¹¹³

23 Haziran 1939'da Refik Saydam hükûmeti döneminde Türkiye ile Suriye arasındaki toprak sorununu çözen Türk-Fransız dostluk antlaşmasının ilki Paris'te, Türkiye Cumhuriyeti Paris Büyükelçisi Suat Davaz ile Fransa Dışişleri Bakanı Bonnet tarafından imzalanmıştır. Diğeri ise Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransız Büyükelçisi Massigli arasında yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre Hatay, Türkiye topraklarına katılacaktır. Uyruk değiştirmek isteyenlere 6 aylık bir süre tanınmış, bu zaman zarfında uyruk değişikliği yapılmazsa 18 yaşını dolduranların Türk vatandaşı sayılacağı belirtilmiştir. Ayrıca 18 ay içinde Suriye ve Lübnan'a göç etme hakkı tanınmıştır. Göç edecekler taşınmaz mallarını tasfiye edebilecek taşınır mallarını da yanında götürebileceklerdi. Fransız uyruklulara ait taşınmaz mallar için Türkiye, Fransa'ya 35 milyon Frank ödeyecektir. Türkiye kendi sınırları dâhilinde Fransa da Suriye sınırları dâhilinde iki komşu ülkenin toprak bütünlüğü ve rejimine yönelik

112 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 525, Kutu: 38250, Gömlek: 153173, Sıra: 41.

113 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 43948, Gömlek: 207598, Sıra: 15.

tehlikeyi önlemek ile yükümlüydüler. 30 Mayıs 1926 tarihli dostluk anlaşmasının süresi ise 15 Mart 1940'a kadar geçerli olacaktır. 29 Haziran'da Hatay Millet Meclis'i oy birliği ile Türkiye'ye katılma kararı almıştır.¹¹⁴ 10 Temmuz'da Fransa maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret etmiştir. Saraçoğlu, Fransız temsilcisine nihai antlaşmanın İngilizlerle bu zamana kadar yapılan yazılı ve yazısız görüşmelerin Fransızlar tarafından da kabul edildiğine dair bir mektup yazılmasını istediklerini aktarmıştır. Bir mektup müsveddesini Saraçoğlu'na vererek üzerinde istedikleri düzeltmeleri yapabileceklerini söylemiştir. Saraçoğlu da mali, iktisadi ve askerî alandaki taahhütlere katıldıklarını belirtmiştir. 15 Temmuz'da Massigli ve dört beş gün sonra ise Fransız General Hunziger askerî temaslarda bulunmak için Ankara'ya gelmiştir. Maslahatgüzarın Saraçoğlu'ndan Hatay'daki 14 Temmuz Bayramı'na katılmalarını; ayrıca Fransız askerlerinin bölgeyi terk etmeden Hatay'ı terk edecek olan gayri Müslümanların hayvanları ile sınır dışına çıkmalarına müsaade edilmesini istemiştir. Saraçoğlu ise “*yangın, ev yıkmak gibi hareketlere tesaddi etmemeleri şartile daha şimdiden gitmelerine müsaade edilmesi için emir vereceğini*” kendisine söylemiştir.¹¹⁵

Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı dış basında geniş yer bulmuştur. *Der Neu Tag* gazetesi “İtalya'nın Meşhudatı-Bahrisefit Statüsü İhlal Olundu-Sancak Anlaşması Paris'te imzalandı” başlığı altında Fransa hükûmetinin, Türkiye ile yapılan anlaşma gereğince Suriye ve Lübnan'daki misyonunun üçüncü devletle paylaşılacağı anlamına gelmediğini belirtmiştir. Roma'da yayımlanan *Stampa* gazetesi ise İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye terkinin İtalya tarafından itirazsız kabul edilemez olduğunu, bu durumun Suriye'nin aleyhinde olduğunu ve Akdeniz'in statükosunu olumsuz etkileyeceğini, Fransa'nın Suriye'ye haksızlık ettiğini aktarmıştır. *Neue Tag* gazetesinden iktibas yapılarak İtalya matbuatı bu hareketin Milletler Cemiyeti'nin ilkelerine ve hukukuna aykırı olduğunu, “*Suriye mandasını Fransa'ya tevdi eden devletler meyanında İtalya'nın da bulunduğu ve İngiltere ile yaptıkları paktı tahattür ettirmektedir. Bu pakt Bahrisefit statükosunu garanti etmektedir.*” şeklinde yorumlamıştır. Bu sebeple Hatay'ın Türkiye'ye verilmesinde İtalya'nın da söz hakkına sahip olduğunu, demokrasi devletlerinin bu duruma

114 Antlaşma metninin tamamı için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 571, Kutu: 35721, Gömlek: 141002, Sıra: 6. Bkz. Ek-7. Ayrıca bkz. *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 541, Kutu: 44154, Gömlek: 209356, Sıra: 90. Serhan Ada, *Türk-Fransız...*, s. 211-212; Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, *İşgal 'den Katılma...*, s. 105; “Güzel Hatay Bugün Anavatana Kavuştu”, *Yeni Mersin*, 24 Haziran 1939, s. 1; “Hatay'ın Türkiye'ye İlhakı ve Türk-Fransız Yardım Deklarasyonu”, *Yeni Adana*, 24 Haziran 1939, s. 1; “Hatay Bayrakları İndirilerek Yerlerine Şanlı Bayrağımız Asıldı”, *Yeni Mersin*, 30 Haziran 1939, s. 1; *Yeni Adana*, 30 Haziran 1939, s. 2. 23 Temmuz'da Fransız askerleri tamamen Hatay topraklarını terk etmiştir. Bkz. “Son Fransız Kıtaatı Saat On Bir Kırkta Hatay'dan Tamamen Ayrıldı”, *Yeni Mersin*, 25 Temmuz 1939, s. 1; “On Binlerce İnsanın Hazır Buldukları Bu Merasimde Hatay Bayrağı Direğine Türk Bayrağı Çekildi”, *Yeni Adana*, 24 Temmuz 1939, s. 1.

115 *Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi*, Fon: 525, Kutu: 38404, Gömlek: 153568, Sıra: 9.

sessiz olsa dahi İtalya'nın bu sefer bu haksızlığa göz yummayacağını ilave etmiştir. Makalenin devamında Paris ve Londra'nın uluslararası tansiyonu yükselttiğinden ve doğacak olumsuzluklardan mesul olacağından, İtalya'nın bu kozları elinde tutacağından bahsedilmektedir. Daha da ilginç bir nokta gazetenin sancaktaki iki yüz bin Arap'a şiddet uygulandığı, Arapların azınlıkta olan Türklerin boyunduruğu altına girdiği iddiasıdır. Gazete daha da ileri giderek sancaktaki Türk azınlığın Arapların ancak üçte birini oluşturduğunu ve bundan dolayıdır ki iki yüz bin Arap'ın düşmanı olmakta haklı olacağını ileri sürmüştür.¹¹⁶

Dışişleri Bakanlığı'ndaki bir başka belge de Hatay'ın Türkiye'ye iltihakının Suriye'de nasıl karşılandığına dair önemli bilgileri içermektedir. Belgede ticaretle uğraşan Arap ve Ermenilerin geçmişteki siyasi faaliyetleri yüzünden Hatay'da rahat olamayacakları endişesi ile Halep, Şam ve Beyrut'a göç ettikleri ve bunların temas ettikleri kişilere Hatay'ın Türkiye'ye iltihak ettiği beyanında buldukları yer almaktaydı. Arap basınının bazılarının yaşananları “şehit sancak” olarak nitelediği ancak Türkiye'ye hücum tarzında makaleler yazmadıkları, Halep'in ise Hatay dışında kalmasından bölge halkının memnun olmadığı vurgulanmaktaydı. Belgede en çok dikkat çeken husus, dillerde dolaşan İngiltere'nin Hatay'ın Türkiye'ye iadesine onay vermesi, Halep ve havalisinin Türkiye'ye ilhakı, El ceziredeki petrolerden Türkiye'nin yararlanması, Türkiye'nin Musul üzerindeki emellerinden hızlı bir şekilde feragat etmesi olmuştur. Bu haberlerin *Duitsche Nachrichten* adlı bir Münih gazetesinin Atina muhabiri tarafından verildikten sonra Roma'da yayıldığı hususu dikkatlere sunulmuştur.¹¹⁷ Yine Türk istihbaratının Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf dikkat çekicidir. Telgrafta *Al Cemaat'ül İslamiye* adlı Kudüs Arap gazetesinin Hatay'ın ilhakı etrafında Alman ve İtalyanlar tarafından yapılan olumsuz propagandaların benzerini yaptığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalsaydı barış konferansında yer alıp yenilen ve yenilen devletlere istediğini dikte ettirebileceği konusu telgrafta işlenmişti. Ayrıca Türkiye'nin Yunan savaşını Müslümanların desteği olmadan kazandığı ileri sürülürken Arap olan ve olmayanların düşmanlığına karşılık İskenderun Sancağı'nı bir ödül olarak kabul ettikleri vurgulanmıştır. Telgrafın devamında Müslümanlardan ve Araplardan soyutlanmış ve Doğu'nun sempatisini kaybetmiş bir Türkiye'nin, Almanya ve İtalya'nın Anadolu'daki emellerine engel olamayacağı iddia edilmiştir.¹¹⁸ İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Türkiye'nin Atatürk döneminden itibaren statükodan yana olan İngiltere ve Fransa'ya yaklaşması, Almanya ve İtalya'nın Türkiye aleyhindeki eylem ve

116 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 525, Kutu: 38246, Gömlek: 153103, Sıra: 1.

117 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 541, Kutu: 44157, Gömlek: 209373, Sıra: 11.

118 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon: 522, Kutu: 2602, Gömlek: 23726, Sıra: 1.

söylemlerinin sertleşmesine neden olmuştur. Ancak Atatürk'ün izlediği dış politika sayesinde Hatay 21 yıl süren Fransız esaretinden kurtulmuştur.

Sonuç

Ankara İtilafnamesi ve Lozan Antlaşmalarında bölge hakları saklı tutulsa da Fransızlar hiçbir zaman Türklere karşı iyi davranmamıştır. Zira Fransızlar, Türk okullarında Türkçe konuşulmasını yasaklayarak Türklerin, Türkiye ile kültürel bağlarını koparmaya çalışmıştır. Bölge halkının dinî ve millî bayramlarını kutlamasına dahi izin vermemiştir. Fransızlar “böl-yönet” anlayışı ile üç tarzı idare şeklini İskenderun Sancağı'nda uygulamış, Türkleri memnun etmek için Sancağı; Halep'e, Arapları memnun etmek için Şam'a tarafsız siyaset izlerken de Beyrut'a bağlamışlardır. Atatürk'ün değişen dünya dengelerine göre bir siyaset takip ettiği söylem ve eylemlerinden anlaşılmalıdır. Yeri geldiği zaman bu siyasetin sertleştiğini yeri geldiği zaman yumuşadığını söylemek mümkündür. Nitekim Hatay meselesi Cenevre'de görüşülürken Ulukışla'daki ve Hatay da seçimler yapılırken Adana'daki askerî birlikleri ziyaret etmesi bu duruma örnek verilebilir. Aynı şekilde Atatürk'ün *Kurun* gazetesi başyazarı Asım Us'a dikte ettirdiği yazıların içerik analizi yapıldığında, Fransa'ya ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gözdağı verdiği görülmektedir. Atatürk'ün Hatay'da resmî dilin Türkçe olması konusunda Tefvîk Rüştü Aras'a ısrarcı davranması, talimatı bölgede Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu tezine dayanmaktadır. Arşiv belgelerinden Atatürk'ün yüksek dehası ve Hatay konusunda ne kadar kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen belgelerden, İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Fransa'nın İngiltere'nin de baskısıyla Türkiye'ye yanaşmak zorunda kaldığı ve Atatürk'ün bu durumu iyi değerlendirdiği çıkarımına varılabilir. Bu bağlamda Fransa olası bir savaş hâlinde Rusya ile karadan, denizden ve havadan irtibat sağlamak istemektedir. Bu durum ancak Türkiye'yi kazanmakla olacaktır. Belgeler analiz edildiğinde Karadeniz'le bağlantı sağlamanın tek yolu Çanakkale olarak görülmektedir. Fransa'nın, Hatayı Türkiye'ye verirse Karadeniz'e açılan kapının anahtarını cebine atacağını düşündüğü dönemin dış basınına bakıldığında ayrıca Türkiye'nin Roma, Berlin ve Varşova büyükelçilerinin Dâhiliye Vekâleti ile olan yazışmalarından anlaşılmaktadır. Türk diplomatların Hatay konusunda Atatürk'ten aldıkları talimatlarla Fransız yetkilileri bilgilendirmelerinin ve ikna etmelerinin Hatay meselesinin çözümüne yardımcı olduğu söylenebilir. Washington, Roma, Berlin, Paris ve Londra büyükelçiliklerinin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri telgraflar titizlikle mercek altına alınmış ve işlenmiş bu doğrultuda izlenen politikanın seyri değişmiştir. Ancak değişmeyen tek şey Atatürk'ün Hatay konusunda ısrarı olmuştur. Bunu arşiv belgelerinde, dönem hatırat ve basınında görmek mümkündür. Türk hükûmeti, Atatürk'ten

farklı olarak Hatay konusunda daha temkinli ve askerî bir hareketten yana olmaması yönünde bir politika izlemiştir. Atatürk'ün Hatay'da yapılacak seçimlerde Türk çoğunluğunu göze alan bir seçim kanununun hazırlanması için dost ülkelerin desteğini istemesi manidardır. Bu bağlamda 40 kişilik bir Hatay Millet Meclisi'nde çoğunluğun Türklere verilmesi için Atatürk'ün Fransa'ya diplomatik bir baskı uyguladığı anlaşılmaktadır. Atatürk'ün dış politikayı iyi analiz etmesi ile gerekirse Fransa ile olan dostluğun bozulmasını dahi göze alarak izlediği politika Fransa'yı çaresiz bırakmış, Türk askerinin Hatay'a girmesi ile bağımsızlığın ilk aşaması tamamlanmış ve Hatay Devleti kurulmuştur. Suriye'de ve dış basında Türkiye aleyhinde propaganda faaliyetleri Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı sonrasında da devam etmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanları Fransa'nın Suriye'yi aldattığı, sancakta Arap nüfusunun fazla olduğu ve Türklerin Araplara zulmettiği -gerçeği yansıtmayan- söylemleri olmuştur. Elde edilen belgelerden hareketle 1939 yılına girerken Fransa'nın Türkiye ile olan dostluğunun bozulmaması için olağanüstü bir çaba harcadığı söylenebilir. Almanya ve İtalya'nın, Hatay konusunda sergileyeceği tutum Türkiye'nin değişen dünya dengelerinde aldığı yere bağlı olmuştur. Zira Hatay meselesinin Türkiye lehinde çözümlenmesi ile Alman ve İtalyan basınının Türkiye aleyhinde saldırgan bir tutum izlediği dışişlerine gelen belgelerden anlaşılmaktadır. Meselenin çözümlenmesinden önce ise İtalyan ve Fransız diplomatların Atatürk'ten ve onun kurduğu modern Türkiye Cumhuriyeti'nden övgüyle bahsetmeleri dikkate değerdir. Suriye'den iktibas edilerek yapılan yayınlarda Şam'ın Fransa'nın haksız yere verdiği karara uymayacağı yönünde olmuştur. Ayrıca belgelerden hareketle Avrupa'da bazı basın-yayın organlarının Hatay'ın Türkiye'ye iltihakını tarafsız bir şekilde yorumladığı tespit edilmiştir. Arşiv belgelerinden anlaşılabileceği üzere Atatürk'ün direktif ve ısrarları ile iskeleti oluşturulan Hatay Millet Meclisi yıllardır Fransız mandası altında esir kalan Türk insanının esaretine Türkiye'ye iltihak kararı ile son vermiştir. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi üzerine temellendirilen bu çalışma, uluslararası ilişkiler bağlamında ve senkron tarih anlayışını baz alarak hazırlandığından Hatay'ın Atatürk sayesinde nasıl ve neden Türkiye'ye iltihak ettiğinin anlaşılmasına da vesile olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Bu çalışma başta İstiklal Harbimizin lideri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin banisi Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere onun silah arkadaşlarına ve harbin gizli kahramanlarına; ayrıca tüm şehit ile gazilerimizin ve aynı zamanda asrın felaketi olarak tarih kayıtlarına giren 6 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremde hayatlarını kaybedenlerin aziz hatırasına ithaf edilmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: This study is first dedicated to the memory of the leader of our War of Independence, the founding great leader of the Republic of Türkiye, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, his comrades-in-arms and the secret heroes of the war, also to the cherished memory of all our martyrs and veterans as well as those who lost their lives in the February 6 Kahramanmaraş-centered earthquake, which entered the historical records as the catastrophe of the century.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivi

2. Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Hatay Devleti Resmî Gazetesi

3. Süreli Yayınlar

Açık Söz

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Tan

Yeni Adana

Yeni Mersin

Yenigün

4. Araştırma Eserler

Akşin, Abdülhalat: *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Altay, Fahrettin: *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 28, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

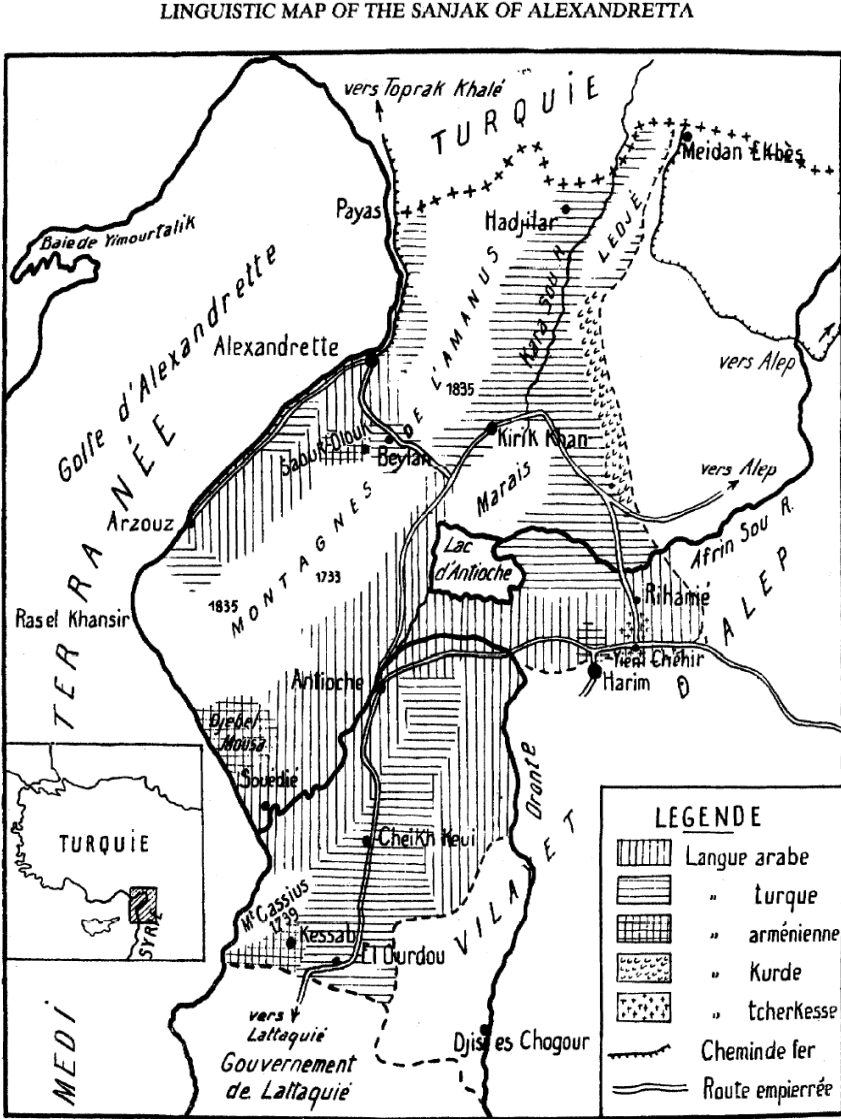

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, ATAM, Ankara, 2006.
- Çelenk, Selim: *Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları*, Antakya, 1997.
- Dağıstan, Adil-Sofuoğlu, Adnan: *İşgalden Katılıma Hatay*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.
- Dinamo, Hasan İzzettin: *Kutsal Barış 4*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer: “Sancak (Hatay) Sorunu”, *Türk Dış Politikası, (1919-1980)*, C. 1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gündüz, Asım: *Hatıralarım*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- Gürer, Turgut: *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Hale, William: *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.
- İnan, Afet: *Atatürk'ten Mektuplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- İnan, Afet: *Tarihe Tanıklık Edenler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- İnan, Afet: *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- İnönü, İsmet: *Günlükler*, YKY, İstanbul, 2017.
- İskenderun-Antakya Meselesi*, Ankara, 1936.
- Kocatürk, Utkan: “Prof. Dr. Afet İnan'la Bir Konuşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.3, Temmuz 1985, s. 711-740.
- Kocatürk, Utkan: *Atatürk Çizgisinden Geçmişten Geleceğe*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- Konuralp, Nuri Aydın: *Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, İskenderun, 1970.
- Kurat, Yuluğ Tekin: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Kalite Matbaa, Ankara, 1976.
- Le Sandjak Lutte Pour Son Independance-1936*, Bağımsız Hatay Topluluğu, Antakya, 1936, s. 9.
- Mayakon, İsmail Müştak: “Hata-Hatay ve Oronte-Uratube, Harita Üzerinde Mukayeseli Bir Etüd”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1936, s. 1.
- Mazıcı, Nurşen: *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Melek, Abdurrahman: *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Mikusch Dogobert Van: *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Öcal, Hulki: *Hatay Savaşı*, Desen Matbaa, Ankara, 1953.

- Özkaya Duman, Olcay: *Bağımsızlığa Giden Yolda Sancak'tan Hatay Devleti'ne Yerel Basın ve Faaliyetleri*, ATAM, Ankara, 2019.
- Payaslı, Volkan: “Bir Entelektüelin Gazeteci ve Siyasetçi Kimliği Üzerine Değerlendirmeler: Asım Us ve Kurun Gazetesi (1935-1939)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 42, 2022, s. 107-167.
- Payaslı, Volkan: *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2017.
- Pehlivanlı, Hamit vd.: *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, ASAM, Ankara, 2002.
- Sarınay, Yusuf: “Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 12, S. 34, 1996, s. 3-65.
- Satloff, Robert B: “Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 22, No. 2, April 1986, p. 147-180.
- Selçuk, Hamdi: *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Eski Günleri*, Sucuoğlu Matbaa, İstanbul, 1972.
- Serhan Ada, *Türk-Fransız ilişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sevük, İsmail Habib: *Atatürk'le Beraber*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Soyak, Hasan Rıza: *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Soysal, İsmail: “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”, *Belleten*, C. XVII, S. 185-188, 1983, s. 959-1044.
- Sökmen, Tayfur: *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Tansel, Selahattin: *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, MEB, İstanbul, 1991.
- Tellal, Erel: “SSCB'yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, C.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Turgut, Hulusi: *Kılıç Ali'nin Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Us, Asım: *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Yavuz, Bige: “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 8, S. 23, 1992, s. 273-308.
- Yavuz, Bige: *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

EKLER

Ek-1:

Ek-2:

T. C.
RODOS KONSOLOSLUĞU

- 2 -

Rodos.....

Umumi : .....

Hususi : .....

Hulâsa :

Bir zamanlar, belki, sultan rejimi altında ananevî hırafat ve çok kayıd-
larla bağlı olan Türk milleti hakkında istihza ile bahsedilebilirdi. Fakat
umumî harbde, Turk-Yunan harbinde ve bu iki harbi takib eden Turk-İngiliz
ihtilafında bu milletin kıymeti tecrübe ile sabit oldu.

Bilhassa biz İtalyanlar, uzun zamanlar-da geçmiş hadiselerden bu mille-
tin yüksek teşkilatçı ruhunu tanıdık, ve harikulade bir Şef'in fazileti ile
böyle bir milletin tekrar doğuşunu hususi alâka ile takib etdik.

Türkiye ile dostane bir iştirakin faidesini hakkile takdir eder ve bize
karşı göstermiş olduğu yeni hislerinden dolayı azametli Avrupa-Asya Cumhuri-
yetini kalbden alkışlarız.

Tabiidirki Ankara da Roma ile eski zamanki münasebatına girişmek arzu-
sundadır. Boğazlar rejimi hakkındaki Montreux muahedesini İtalya hükûmeti
de kabul eder. Şimdiye kadar çekingen davranması sebebi Cenevre'nin pek ma-
lûm olan Habeşistan'a karşı gösterdiği sevgiden ve bunu takib eden Akdeniz
vaziyetinin karışıklığından ileri gelmiştir. Boğazlar yeni rejiminin tasav-
vur, tedkik ve katî bir neticeye bağlanmasına Türkiyeden sonra en ziyade alâ-
kadar olan ancak İtalyadır.

Nasılki hakikaten Türkiye, zahiren olmasa bile, Lozan muahedenamesinin
sükutunu ilân etmek fırsatını elde edebilmesini bildise Milletler Cemiyeti-
nin durumundaki hadis olan Akdeniz vaziyetinin gerginliği ve bu gün olduğu
gibi, İtalya ve İngiltere anlaşması önünde ve İtalya'nın Akdeniz istatükosu-
na müteakiben ve temamilen riayet edilmesi hakkındaki sarîh beyanâtı karşı-
sında şübhesizdirki tam bir itimad ile kendi denizinde hükümlerinin hakkını
tekrar alması için İtalya ile müzakereye girişmesinin isteyecektir. Yakında
vukubulacak mülakatın her iki millet arasında yeni bir samimi dostluk dev-
rinin başlamasına işaret olacağına artık katî bir surette kanaat getirecektir.

13.04.2022 tarih ve 34269117 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

mektup

Ek-3:

Ka
106

Antakya Lisesi
27-3-37

Sayın direktör :

4-3-37 tarihinde Cumhuriyet gazetesindeki
Okuduğumuz "Coşku" mektubüne geçmek istiyoruz.
Tabii ne türlü hareket edeceğimizi bir türlü bilmiyoruz.
Gazetede de fazla malumat yoktur.
Onun için size ufak bir zehmet olacak,
her halde buna ehemmiyet vermeyeceksiniz.
Eğer bu işiyle yaparsanız bizleri son derece
memnuniyet edeceksiniz.
Biz şimdi Antakya Türk Lisesine devam
ediyoruz.
İstediginiz zamanı geliniz, evlerinizi
bekliyoruz.
Baki hüsnat ve saygılarımızı sunmuş
efendiyi hizmetleri.

B.
Esat

28
29

Gelecekler :

Gayfur Galım ve Rifat Bahadır.

Bizim yazılarımız bu işi geçirmek için
teşkilatımızda bu işi
daha fazla alacağız, yazılarımızı bildireceğiz.

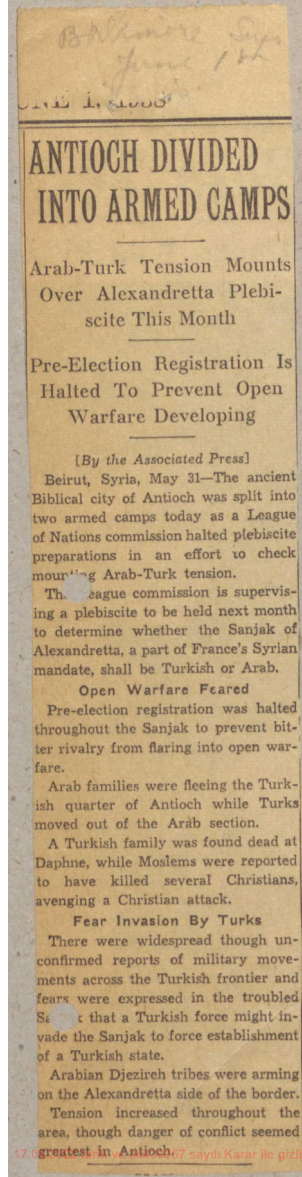
Ek-4:

tarafeyn arasında karargir olan esaslar dairesinde hareket edilmesine vabestedir.”

Mösyö Reynaud meselenin tafsilatına vakıf olmadığı ve şu kadar ki verdiğim izahat üzerine lazım gelen tesiri yaptığını ve iki memleket münasebatının behemehal düzelmesi her neye mütevakıf ise onun yapılması kanaatinde musir bulunduğunu söyliyerek bahsı kıymetli büyük Şefimize intikal ettirdi ve Atatürkün bilhassa siyaseti hariciyede gösterdiği fevkelâde dehaya hayret ve takdirle tıpkı ettiği gibi memlekette husule getirdiği Büyük İnkılabı da çok sevinçle görmekte olduğunu ve Türkiye'nin coğrafî ve tarihî vaziyetine göre sulh için büyük bir amil bulunduğunu takdirkâr lisanla ifade ederek bu keyfiyetin Fransızların bütün partilerince asla nazarı dikkatten dur tutulmadığını ilâve etti. En büyük arzusu da bir vesile ile memleketimizi ziyaret ederek Atatürkümüzle görüşmek fırsatını elde edebilmek olduğunu ve bu takdirde çok memnun olacağını söyledi. Ben de Fransanın en büyük hatiplerinden olan ve malî mesailde büyük şöhret sahibi olan sizin gibi bir zatın büyük Şefimiz ve memleketim hakkındaki güzel hislerinizden çok memnun ve müteşekkir kaldım diye cevap verdim. Badehu söz Hitler ve Mussolini mülakatına geçti. Mösyö Reynaud'nun iki sene evvel İtalyaya yaptığı seyahatte Kont Ciano'ya Almanyanın pek kısa zamanda Brenner hududuna geleceğini söylediğini ve mumaileyhin buna asla inanmak istemediğini anlattıktan sonra İtalya siyasetini

04.08.2022 tarih ve 34761868 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Ek-5:

Ek-6:

THE NEW YORK TIMES, FRIDAY, JULY 1, 1938.

TURKEY DEMANDS RULE OVER SANJAK

Premier Reveals a Virtual Agreement With French About Alexandretta

SYRIANS ACCUSE FRANCE

Charge She Is Handing Over Autonomous Area in Return for a Military Alliance

ANGORA, Turkey, June 30 (AP).—Premier Jela Bayar today told the Turkish National Assembly that the autonomous Sanjak of Alexandretta "must be Turkish-ruled."

He discussed the advanced stage of negotiations recently entered into with the French Government looking toward a military alliance. Turkish troops, under marching orders, were on the Sanjak border and were expected to cross soon on general staff instructions, ostensibly to help French troops police the district.

The Turkish Assembly granted President Kemal Ataturk's government full power to prolong or denounce Turk-French treaties applying to the Alexandretta district.

Syrians Accuse France

BEIRUT, Lebanon, June 30 (AP).—Syrian Nationalists have opened a bitter campaign against what they characterize as the French plan to hand the Sanjak of Alexandretta over to Turkey in return for a Franco-Turkish military alliance.

Nationalist leaders called for a policy of non-cooperation in the autonomous sanjak, declaring that France was ready to sacrifice the territory, despite a large Syrian majority there.

France has agreed to permit Turkish troops to enter Alexandretta to help French soldiers police the area against disorders such as already have marked preparations for election of a constitutional assembly some time next month. The number of Turkish troops to enter is still under discussion by French and Turkish representatives.

The constitutional assembly will decide whether the autonomous district shall remain within the framework of a Syro-Lebanese federation or become Turkish. The district, containing the Mediterranean Port of Alexandretta, lies on the southern Turkish border.

Terms Virtually Settled

PARIS, June 30 (AP).—The complicated problems of administering the Sanjak of Alexandretta, were said tonight to have been virtually settled between French and Turkish diplomats.

Sources close to the French Foreign Office said different points of view concerning the number of French and Turkish troops in the district were compromised and "settled" Turkish confirmation. It was said the French Foreign Office would be notified by the French Ambassador to Ankara.

TURKEY GAINS AN IMPORTANT STRATEGIC POSITION

An agreement with France will let Turkish troops enter the Sanjak of Alexandretta, shown in black. Ultimate possession is expected by the Turks. This vital region is of high military and naval importance in its relation to other areas in the Near East.

17.05.2022 tarih ve 1439357 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Ek-7:

Ankara, le 23 Juin 1939

Monsieur le Ministre,

Par Sa lettre du 23 Juin, Votre Excellence a bien voulu, en se référant à l'Arrangement en date de ce jour portant règlement définitif des questions territoriales entre la Turquie et la Syrie, porter à Ma connaissance ce qui suit:

" Sans préjudice des dispositions spéciales des Accords en date de ce jour, le Gouvernement Turc est décidé, si la demande lui en est faite par les intéressés, à faire bénéficier des dispositions de l'article 4 de l'Arrangement et du Procès-Verbal s'y référant, les personnes physiques et morales de nationalité étrangère, établies à la date de l'Arrangement dans les territoires visés à l'article 1er dudit Arrangement et désirant transférer hors du territoire leurs avoirs en monnaies étrangères et le produit de la liquidation éventuelle de leurs biens de toute nature."

J'ai l'honneur d'accuser réception de cette communication dont j'ai pris acte.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma très haute considération.

Signé: R. MASSIGLI

Son Excellence
Monsieur René MASSIGLI
Ambassadeur de France

(N.K.R.)

15.03.2021 tarih ve 32363030 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Genç Cumhuriyetin İlk Deniz Hukuku Zaferi Bozkurt Lotus Davası ve Uluslararası Yankıları Üzerine Örnekler*

The First Victory of Maritime Law in the Young Republic: The Lotus Case and its International Repercussions

Elçin YILMAZ**

*Makaleye konu olan çalışma, 25-27 Ekim 2021 tarihinde düzenlenen "Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu'nda" sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: E.Y. 0000-0001-6385-8504

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Elçin Yılmaz,
İzmir Ekonomi Üniversitesi, Ortak Dersler
Bölümü, İzmir, Türkiye

E-posta/E-mail:
elcin.yilmaz@ieu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.06.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.07.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
24.10.2023

Kabul/Accepted: 24.10.2023

Atıf/Citation: Yılmaz, Elcin. "Genç Cumhuriyetin İlk Deniz Hukuku Zaferi Bozkurt Lotus Davası ve Uluslararası Yankıları Üzerine Örnekler" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 101-121.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1309001>

ÖZ

2 Ağustos 1926 tarihinde Türk gemisi Bozkurt ile Fransız bandıralı Lotus'un çarpışması Fransa ve Türkiye arasında önce siyasi daha sonra da hukuki bir süreci başlatmıştır. Bozkurt-Lotus davasının başlangıcı, yargılama süreci ve davanın uluslararası mahkemeye taşınması birçok bilimsel araştırmaya kaynaklık etmiştir. Bu çalışmada konu ile ilgili yazılan temel ulusal kaynaklardan istifade edilmiş bunun yanı sıra sürece taraf olmayan Amerika ve İngiltere'nin konuyu nasıl ele aldığı incelenmiştir. Amerikan ve İngiliz kaynaklarından elde edilen detaylı bir çalışmaya rastlanılmamış olması sebebi ile çalışmada davanın Amerikan ve İngiliz resmi belgeleri ve basını üzerinden okumasını yapmak amaçlanmıştır. Böylece henüz yeni kurulmuş ve çağdaş hukuk devrimlerini henüz gerçekleştirmiş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1926'da verdiği bu önemli hukuk mücadelesinin uluslararası algısı üzerinde bilimsel bir örnek oluşturmak amaçlanmıştır. Kaynak olarak çalışmada İngiliz arşiv belgeleri, İngiliz basınında "The Times" başta olmak üzere bir çok ulusal ve yerel gazetede haberler incelenmiş, Amerikan Ulusal Arşivi'nde konuyla ilgili resmi yazışmalar, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na sunulan raporlar ve Amerikan basınında öne çıkan bazı haberlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bozkurt Lotus Davası, Mahmut Esat Bozkurt, Türkiye, Fransa, Lahey Adalet Divanı, İngiltere, Amerika

ABSTRACT

The August 2, 1926 collision on the high seas between the Lotus, a French steamer, and the Bozkurt, a Turkish steamer, started first a political and then a legal process between France and Türkiye. The beginning of the Lotus Case, its trial, and then transfer to international court have been the source of much scientific research. This study benefits from the main national sources written on the subject and additionally examines how the USA and Britain, who were not parties to the process, handled the issue. Because no detailed study could be

obtained from American and British sources, this article aims to read the case through the official documents and press of America and Britain and thus set a scientific example of the international perception of this important legal struggle in 1926 for the Republic of Türkiye, which had been newly established and realized its modern legal revolutions. The article examines British archival documents and news articles in many national and local newspapers as sources, especially *The Times* in the British press, and also benefits from the official correspondence on the subject in the American National Archive, reports submitted to the American Ministry of Foreign Affairs, and some prominent news articles in the American press.

Keywords: Bozkurt-Lotus (The Lotus) Case, Mahmut Esat Bozkurt, Türkiye, France, the International Court of Justice, Britain, America

Extended Abstract

The Lotus Case was a prominent event for the young Republic of Türkiye in the 1920s, because this case gave Türkiye an opportunity after the 1923 Treaty of Lausanne to show the new Turkish State as being contemporary, independent, and equal to other European states in every international area, especially in law. The accident occurred as follows: A collision on the high seas between the French steamer *the Lotus* and the Turkish steamer *the Bozkurt* in 1926 resulted in the sinking of the Turkish vessel and the death of eight Turkish nationals. When the French ship reached İstanbul, the Turkish authorities instituted criminal proceedings against the French officer on watch at the time of the collision (i.e., Lieutenant Desmons). The Turkish Court rejected Desmons' objection that Türkiye had no jurisdiction and, after a trial, sentenced him to 80 days in prison and a fine of 22 pounds. The French Government evaluated Türkiye's action as a violation of international law and demanded reparations. The arguments put forward by the two parties involved whether or not Türkiye had any jurisdiction to prosecute the case according to the principles of international law. Türkiye and France agreed to refer this dispute over jurisdiction to the Permanent Court of International Justice. In court, then Minister of Justice Mahmut Esat Bozkurt represented the Turkish side. The court ultimately decided that Türkiye had not violated international law by instituting criminal proceedings against Desmons. The case was followed with great interest by Britain and America. These two countries made statements about the case both in their official papers and their press. For instance, the British press frequently reported on the event based on French newspapers. In addition, the press made some comments against Türkiye, using words such as "arrogant" and "capricious" to define Türkiye's attitude toward British authors. While British newspapers were making comments about the case and Türkiye, British official documents only made brief mention of how the incident was perceived in terms of the French press. Compared to the British official documents, American official documents dealt with the issue in more detail. For instance, the

American official documents on the issue conveyed the views of both the French press as well as the Turkish press about the case. These documents discussed whether the Turkish courts had been impartial and stated that the International Court of Justice in Hague would ultimately bring a solution to the problem. The American press also stated that the French government had made strong protests and would take more active measures. In addition, the US press talked about how French Prime Minister M. Poincare had found Türkiye's attitude to be a clear violation of international law and how the French government could accept no further delays in liberating Desmons. The US Press also stated France to have all along contended that Türkiye, by arresting an officer on its ship, had set Turkish law, which was applicable solely in its own territorial waters, against the well-recognized rule of international maritime code. This code stated that in the case of an accident, the involved parties were solely under the disciplinary jurisdiction of the admiralty courts of their own countries. In addition, the American press asserted that Türkiye had given in and turned over the affair to the international court due to Premier Poincare's ultimatum to Türkiye regarding Desmon's release. When the Permanent Court of International Justice ultimately declared that Türkiye's actions had not constituted a violation of the principles of international law, some American newspapers interpreted this result as a success for Turkish policy. As mentioned before, Türkiye had signed the Treaty of Lausanne in July 1923. One of the successes of this peace treaty was the abolishment of capitulations. As a result, the Lotus Case ruling in favor of Türkiye is understood again to exemplify how the capitulations had come to an end. With the example of the Lotus Case, all European states, especially France, understood once again that the old Ottoman State had come to an end and that the new Turkish Republic had been born with its own independence and contemporary principles.

Giriş

Lozan'dan 3 yıl sonra, 2 Ağustos 1926 tarihinde Kuruçeşme'den Mersin'e gitmek üzere hareket eden Bozkurt gemisi, Beyrut'tan hareket edip İstanbul'a doğru yola çıkan "Masejeri Maritim" şirketine ait Fransız bandıralı "Lotus" gemisi ile Midilli Adası yakınlarındaki Sığır limanı önünde 23:30'da çarpıştı. Çarpışmada 8 Türk vatandaşı hayatını kaybetti. Lotus, kazada yaralanan yolcularla birlikte İstanbul limanına geldi, daha sonrasında Fransa'ya geri dönerken, Deniz Şubesi Müdürü Cami Bey olayla ilgili incelemeleri başlattı. Lotus kaptanı Jan Desmons¹, Bozkurt'un süvarisi Hasan Kaptan ve üç Fransız tayfası sorgulandı. Sorgulama sonrasında Desmons ve Hasan Kaptan tutuklandı.² Olayın açık denizde olması, Fransız kaptanın Türkiye Cumhuriyeti Devleti mahkemesi tarafından tutuklanması, Türkiye ve Fransa arasında diplomatik yazışmalara konu oldu.³ Ayrıca Fransız basını Türkiye karşıtı ağır eleştirel ifadeler kaleme alarak Türklerin devletlerarası hukuka vakıf olmadıklarını belirtti.⁴ Fransa'nın Türkiye büyükelçisi, Fransız hükümler altındaki bir geminin kaptanının tutuklanamayacağı iddiasıyla Fransız kaptanın tahliyesi ile ilgili girişimlerde bulundu. Ancak bu girişim sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 25 Ağustos 1926 tarihli notada Türk makamlarının bu olaydan dolayı Fransız kaptanı tutuklayamayacağını, bu tutuklamanın hukuk kurallarına aykırı olduğunu ve Fransa ile Türkiye arasında tatsızlık doğuracağını bildirdi. Bu nota üzerine Türkiye Cumhuriyeti yargınının bağımsız olduğunu ve mahkemeye hiçbir suretle müdahale edilemeyeceğini ifade eden cevabi notasını Fransız Hükümeti'ne gönderdi.⁵

Dava süreci devam ederken uzmanlardan oluşan heyetin yaptığı soruşturma sonrasında iki taraf da hatalı bulundu. İstanbul Savcısı Fuat Bey, iddianamenin hazırlanması için Cemil Bey'i görevlendirdi. İddianamede her iki kaptanın da yeni Ceza Yasası'nın 383. ve

1 Bazı kaynaklarda "Demons", bazı kaynaklarda da "Desmons" olarak geçmektedir. Bu çalışmada yabancı arşiv ve gazetelerde geçtiği şekilde "Desmons" olarak kullanılmıştır.

2 Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 351-352; Alvin K. Anil, vd., "The Evaluation of Principles Involved in The Lotus Case, *Legal Lock Journal*, S. 1, No. 4, s. 86.

3 Bu yazışmalar için bkz. Tarık Ziya Işıttan, *Mahmut Esat Bozkurt Hayati-Şahsiyeti-Eserleri*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, 1944, s. 26-30.

4 Tarık Ziya Işıttan, *Mahmut Esat...*, s. 19; Sercan Alabay, "95. Yıldönümünde SS Lotus Bozkurt Davasına İlişkin Fransız Basınında Çıkan Bazı Haberlere Dilsel Bir Bakış", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 10, No. 3 (2021), s. 866.

5 Gülseren Akalın, "Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (Bildiriler)*, C. II, Ankara, (2005), s. 1555

455. Maddeleri⁶ gereğince cinayetle yargılanması talep edildi ve ilgili iddianame Hatemi Bey'e gönderildi.⁷ Kaptanların ağır cezada yargılanmasına karar verildi. Aynı günlerde "Fransız Denizcilik Cemiyeti" de yaşananlar dolayısıyla Fransa hükümetine başvurdu. Başvuruda ilgili olay Türk karasuları dışında gerçekleştiğinden Türkiye'nin herhangi bir yargı yetkisine sahip olmadığı belirtildi. Fransa hükümetinin Türk hükümetine müdahalede bulunmasını istedi. Fransız Başbakanı M. Poincare ve hükümetinin de bu iddiayı benimsemesiyle birlikte Bozkurt-Lotus olayı uluslararası siyasal bir zemine taşındı.

Ağır Ceza Mahkemesi, 28 Ağustos 1926'da her iki kaptanı Ceza Yasası'nın 383. ve 455. maddelerine göre yargılamaya tabi tuttu. Gerçekleştirilen sorgulamada Desmons, Türk mahkemesinin kendisini yargılayamayacağını mahkeminin buna yetkisi olmadığını ifade etti. Sorgulama neticesinde mahkeme, Lotus tayfalarının da dinlenilmesine ve kaptanların tutukluluk halinin devamına karar verdi ve duruşmayı 11 Eylül tarihine erteledi. Desmons'un tutukluluk halinin devam etmesi Fransız kamuoyunda sert tepkilere yol açtı. Fransız Dışişleri Bakanı Briand, Türkiye Elçisi Fethi Bey ile temasa geçti ve Desmons'un tutukluluk haline son verilmesini istedi. Türk basını ise Fransız basının taktığı tavrı doğru bulmayanlar ile Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkileri zedelememek adına Desmons'un serbest bırakılmasının daha iyi olacağını yazanlar arasında ikiye bölündü. Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) ise geri adım atmanın Türkiye'nin uluslararası saygınlığı açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağına, Lozan'da kapitülasyonların kaldırılmasıyla sağlanan tam bağımsızlığın zarar göreceğine dikkat çekiyordu.⁸ Konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ile görüşen Mahmut Esat, davanın Lahey Adalet Divanı'na götürülmesi konusundaki görüşünü ilterek, Türkiye'nin haklılığını uluslararası mahkemede çözümlenmenin hukuksal olarak dava

6 383. madde: "Bir kimse tedbirsizlik veya dikkatsizlik veya sanat ve meslekte tecrübesizlik veya nizam ve emir ve kaidelere riayetsizlik neticesi olarak bir yangına veya batmaya ve deniz kazasına veya umumi bir tehlikeye mutazammın tahribata ve musibetlere sebebiyet verirse otuz aya kadar haps ve yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye mahkum olur. Eğer bu fiilden bir şahsın hayatınca tehlike hasıl olursa altı aydan bir seneye kadar haps ve elli liradan yüz elli liraya kadar ağır cezayı nakdiye ve bundan ölüm vukua gelirse beş seneden fazla olmamak üzere haps ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye mahkum olur.

455.madde:"Tedbirsizlik veya dikkatsizlik veya meslek ve sanatta acemilik veya nizam ve veamir ve talimata riayetsizlik ile bir kimsenin ölümüne sebebiyet veren şahıs bir seneden dört seneye kadar hapis ve otuz liradan ikiyüz liraya kadar ağır cezayı naktiye mahkum olur. Eğer fil bir kaç kişinin mecruiyetine sebebiyet vermiş...ise iki seneden sekiz seneye kadar hapis ve iki yüz liradan aşağı olmamak üzere ağır cezayı nakdiye mahkum olur." Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye...*, s. 353.

7 Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye...*, s. 354.

8 Mahmut Esat Bozkurt, 1892 yılında Kuşadası'nda doğmuş, İstanbul Hukuk Mektebini bitirdikten sonra İsviçre'de öğrenim görmüştür. Daha sonra İstiklal Savaşı'na katılmak üzere yurda dönmüş, birinci dönemden 1943 yılındaki ölümüne kadar İzmir milletvekilliğini sürdürmüştür. Lozan Barış görüşmelerine katılan heyette olan Mahmut Esat Bey, 1922-1923 yıllarında İktisat Bakanlığı'ndan sonra Batılılaşma hareketlerinin somut göstergeleri olan Atatürk'ün hukuk devrimlerinin yapıldığı dönemde, 1924-1930 arası Adalet Bakanlığı yapmıştır. Bozkurt-Lotus davasında da Türk temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Durmuş Tezcan, "Bozkurt- Lotus Davasının Önemi ve Yeri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, (1994), s. 269-270.

kazanılsa da kazanılmasa da Türkiye'nin onurunu ve şerefini zedelemeyeceğini ifade etti.⁹ Mahmut Esat, ayrıca gazetelere konu hakkında şu beyanatı verdi:

*"Davamızda çok haklıyız. Böyle kati ve samimi bir kanaatle hakkımızı müdafaaaya gidiyoruz. Şu kadarını söyleyebilirim ki, Türk adliyesinin "Bozkurt-Lotus" hadisesinde kullandığı yetki, benzer vakalarda bütün medeni milletlerce kabul edilen ve tatbik olunan usulün aynıdır. Fransızlar bizzat böyle hareket etmişler ve etmektedirler. Türk milleti de aynı hakkı kullanmaktan başka bir şey yapmış değildir. Bağımsızlığına sahip medeni bir millet sıfatıyla böyle hareket etmeliğimiz icap ederdi ve öyle yapıldı. Devletler hukuku esaslarına muhalif hareket etmedik. Türk adliyesi en medeni ve hukuk sahasında en ileri milletlerin kanunlarıyla, teşkilatıyla ve zihniyetiyle donanmıştır. Bozkurt-Lotus davasını böyle görmek ve bu bakımdan anlamak lazımdır. Çünkü dava bu esaslara göre idare edilmiştir."*¹⁰

Mahmut Esat yine konuyla alakalı olarak bir başka beyanatında şu ifadeleri kullandı:

*"...Mesele bazılarınca belki küçük görünebilir. Fakat hakikat Türk adliyesinin medeni milletler adliyesine eş olarak bağımsızlık davasıdır. Fazla bir şey istediğimizde yoktur. Bazı Fransız gazetelerinin ve bazı insaflı Fransızların itiraf ettikleri üzere kapitülasyonlara alışık olanların Lozan Barış Antlaşması icabınca memleketimizde Türklüğün lehine meydana getirilen yeni vaziyete alışmaları zordur. Fakat Türk Milleti eski devirlerle alakadar en küçük bir ananın iadesine razı olamaz. Dikkat etmek lazımdır ki, bu cephede açılacak en ufak bir gedik milletin hakimiyeti hesabına çok acı teamüllere varabilir. Mazinin bu teamülleri ise meçhulümüz değildir. Davamızın her medeni millete yapılan muamelenin bizden esirgenmesine tahammülü yoktur. Buna tahammül etmemek bizim hakkımızdır. Hakkımızı müdafaa ediyoruz."*¹¹

Her iki beyanattandan da anlaşılacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Mahmut Esat Bey için mesele sadece bir kaza davası değil, ülkenin bağımsızlığı meselesidir. Lozan'da büyük mücadeleler ile kaldırılan kapitülasyonların rüyasını başka devletlere bir daha gördürmeme meselesidir. Mahmut Esat'ın kararlılığı ve Türkiye'nin tutumundan en ufak bir şüphe duymaması sonucunda hükümet, Bozkurt-Lotus davasının Lahey Adalet Divanı'na götürülmesini kararlaştırdı. Davayı takip, müzakere ve müdafaa için Mahmut Esat Bey görevlendirildi. Dışişleri Bakanlığı'nın 22 Eylül 1926 tarihinde Mahmut Esat Bey'e bu konuda yetki vermesi önerisi İcra Vekilleri Heyeti tarafından aynı gün kabul edildi.¹²

9 Kemal Arıburnu, *Atatürk ve Çevresindekiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s. 24-25; Tarık Ziya İşıtman, *Mahmut Esat...*, s. 19-20.

10 Şaduman Halıcı, *Mahmut Esat Bozkurt*, Toplu Eserler II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 468.

11 Şaduman Halıcı, *Mahmut Esat Bozkurt...*, s. 471

12 Bozkurt-Lotus Vapurları'nın çarpışması sonucu Fransa ile doğan ihtilafın halli için Adliye Vekili Mahmud Esad Bey'e yetki verilmesi hakkındaki karar için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30.18.1.1. Yer No: 21.60.17. (22.09.1926); *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.1. Yer No: 25.42.4. (06.07.1927).

Türkiye, konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürmeye hazırlanırken Fransa, Desmons'un serbest bırakılması talebini yineledi. Mahmut Esat'ın liderliğinde, Dışişleri Bakanlığı hukuk müşavirleri ile Devletler Hukuku Profesörü Cemil ve Ceza Profesörü Baha Beylerden oluşan bir komisyon Desmons'un kefaletle serbest bırakılması talebini değerlendirdi. Ancak mahkeme, olay aydınlığa kavuşturuluncaya kadar kaptanın tutukluluk halinin sürmesine karar verdi. Mahkeme bu karar ile Fransa'ya serbest bırakılma taleplerinin reddedildiğini, kovuşturmanın kendi yargılama yetkisinde olduğunu, ancak yine de Fransa Hükümeti'nin bazı tereddütleri var ise konunun Lahey Adalet Divanı'na götürülebileceğini belirtti. Fransa da konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürmeyi kabul etti; ancak Desmons'un dava sonuçlanıncaya kadar kefaletle serbest bırakılması talebini yineledi. 11 Eylül'de yargılamaya devam edildi, bununla birlikte Desmons 13 Eylül'de altı bin lira kefaletle serbest bırakıldı ve yargılamanın tutuksuz devam edilmesine karar verildi. 14 Eylül'de yapılan yargılama sonucunda Desmons, iki ay yirmi gün hapse 22 lira ağır para cezasına, Hasan Kaptan ise dört ay hapis ve 33 lira ağır para cezasına çarptırıldı. Ankara'da ise Mahmut Esat Bey'in başkanlığında Profesör Cemil Bey ile Hukuk Müşaviri Veli Bey'in Lahey'e gitmesi kararlaştırıldı. Türk heyeti, 23 Eylül'de İstanbul'dan Cenevre'ye hareket ettiler. 27 Eylül'de Cenevre'ye ulaşan Türk heyeti, Fransız heyeti ile birlikte tahkimname imzalayıp, Lahey Adalet Divanı'na verdiler.¹³ Türk Hükümeti'nin Lahey Adalet Divanı'na müracaat etmeye karar vermesi sonrası Mahmut Esat'ın teklifi üzerine bir Türk hakim mahkeme üyesi olarak katılmasına karar verilmiştir. Zira dava bir oy farkla kazanıldığı için bu karar davayı kazanmanın anahtarı olacaktır. Hükümet bu azalığa İstanbul hakimlerinden Feyzi Daim Bey'i tayin

13 Bozkurt-Lotus vapurlarının çarpışmasından dolayı Fransız Hükümeti ile düzenlenen sözleşmenin kabulü hakkındaki karar için bkz. *BCA*, Fon Kodu: 30.1.1.1. Yer No: 21.71.17 (24.11.1926). Tahkimname için bkz. Mustafa Balcıoğlu, vd., *Bozkurt-Lotus Davası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 14-16. Falih Rıfıkı Atay, "Çankaya" adlı kitabında tahkimnamenin imzalanışını şöyle anlatmıştır: "*Fransa ile aramızda bir Bozkurt hâdisesi çıktı idi. Bin türlü tartışmadan sonra işi La Haye mahkemesi kararı ile halletmekte mutabık kalmıştık. Adalet Bakanı rahmetli Mahmut Esat ve bir arkadaşı İsviçre'ye gittiler. Orada meşhur Fransız hukukçusu Fromageot ile buluşacaklar ve bir tahkimname hazırlayacaklardı. Meselenin en nazik tarafı da bu tahkimname idi. Fromageot öyle şartlar ileri sürmüştü ki eğer tahkimname bu şartlar üzerinden yapılırsa, davayı kaybedeceğimize asla şüphe yoktu. Bizimkiler bir uzlaşma çaresi bulamamışlar. Dış Bakanlığı vasıtası ile Atatürk'e durumu anlatmışlardı. Geldikten sonra bize hikâye ettiğine göre Mahmut Esat tamamıyla ümitsiz, yatak odasına çekilmiş bekliyordu. Bir tesadüf olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesine ait bir iş için Siirt Milletvekili Mahmut'la beraber Çankaya'ya gitmiştik. Rahmetli lider yemek salonundaki ocağın başında kitap okuyordu. Bizi dinlemeğe başladıktan biraz sonra Dış Bakanlığından geldiler. Mahmut Esat'ın şifresini kendisine verdiler. Sabırla, uzun uzun dinledi. Düşündü, taşındı. Fromageot'nun şartlarını âdeta tersine çeviren bir telgraf dikte etti. Sonuna da, eğer Fransızlar buna razı olmazlarsa Türk heyetinin hemen geri dönmesine dair bir cümle ilâve etti. Konuşmamızı bitirmiş, Mahmut'la beraber yola çıkmıştık: - Canım, dedim, Paşamızın dehasına şüphe yok ama hukukçu da değil. Atatürk'ü benden daha önce tanımış bekliyordu. - Öyledir o dedi. Ertesi gün tahkimnamenin Atatürk'ün diktesine göre yapılmasına Fromageot'un razı olduğu haberi geldi. Meclis pek neşeli idi. Dayanamadım: Bir gün önce kendisinden ayrıldıktan sonra Mahmut'la aramızda geçen konuşmayı olduğu gibi anlattım. Güldü: - Doğrudur, dedi, ben hukuk pek bilmezsem de, Bozkurt için Fransa'nın Türkiye ile bir mesele çıkarmayacağını bilirim." Falih Rıfıkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 630-631*

etmiştir.¹⁴ Davanın seyri konusunda Feyzi Daim'in mahkeme üyesi olması kadar tahkimname de etkili olmuştur. Fransızların daha önce hazırladığı tahkimnamede Bozkurt-Lotus olayına yönelik Divan'a şu soru yöneltilmişti:

“Türkiye, Kaptan Jan Desmons’u tutuklamakla devletler arası hukuka uygun hareket etmiş midir?” Olayın divana bu şekilde sunulmasının Türkiye aleyhine olacağını öngören Mahmut Esat Türkiye’ye kanıtlayıcı yükümlülüğü getiren bu soruyu beğenmemiş, karşı önerisini sunmuş ve kabul ettirmişti. Buna göre kabul edilen tahkimnamede soru şu şekli almıştı:

“Türkiye Kaptan Jan Desmons’u tutuklamakla devletler arası hukuka aykırı hareket etmiş midir?”¹⁵ Böylece iddayı kanıtlayıcı yükümlülüğü Fransa’ya bırakılmıştır.

Lahey Adalet Divanı’nda Fransa, olayın Türk toprakları ve karasuları dışında meydana geldiğini ve Türk mahkemelerinin açık denizde Fransız gemisi üzerinde işlenen bir suçla ilgili davaya bakmaya yetkili olmadığını öne sürmüştü. Türkiye ise 6 Ağustos 1927 günü verdiği cevapta uluslararası hukuk ilkelerinin devletlere kendi toprakları haricinde kanunların cinayet saydığı bir suçu gerçekleştirdikten sonra ülkeye gelen bir vatan-dışı yargılama hakkı verdiğini, ilgili çarpışmanın da bu nitelikte olduğunu belirtti. Ayrıca Fransa’nın cezaya çarptırılmış olan Lotus’un nöbetçi kaptanının kefaletle serbest bırakılmasını istemesinin, Türkiye’nin adli yetkisini tanıdığı anlamına geldiğini de ekledi. Bunun yanı sıra, kazada ölenlerin eşlerinin ve çocuklarının Türk adaletine başvurmaları ile davanın açıldığını, o sırada her iki geminin kaptanının kendi istekleri ile geldikleri Türk topraklarında buldukları için tutuklandığını ve yargılandığını söyledi.¹⁶ Mahmut Esat Bey, dava boyunca Fransızların aynı iddiaları savunması üzerine, Türkiye’de yapılan yargılamalarda Türk mahkemelerinin eşitliği bozmadan davrandığını, kapitülasyonların Lozan Barış Antlaşması’nın 28. maddesi ile kaldırıldığını savundu.

Divan, bu soruna ilişkin kararını 7 Eylül 1927’de açıkladı. Lozan Barış Antlaşması’nın 28. ve ona ekli olan “İkamet ve Adli Yetki Sözleşmesi’nin” 15. maddelerine gereğince kapitülasyonların kalktığı belirtilmiş ve Türk adli makamlarının bu davaya bakma yetkisini sınırlayacak uluslararası bir kuralın da bulunmadığı açıklanmıştı. Böylece divan, Türk tarafını haklı bularak kaptan Desmons’un tazminat talebini de reddetti. İlgili kararda şöyle deniliyordu:

14 Lahey Adalet Divanı’nda görüşülecek olan Bozkurt-Lotus meselesinde hükümetimizi İstanbul Birinci Hukuk Mahkemesi Başkanı Feyzi Daim’in temsil etmesi hakkındaki karar için bkz. *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.1. Yer No: 22.82.21. (12.01.1927).

15 Gülseren Akalın, “Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk”, s. 1558.

16 Gülseren Akalın, “Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk”, s. 1559.

“*Divan: Hususat-ı atiyeye vicahen ve aranın inkısamı neticesinde Reisin rey’-i munzamına binaen ekseriyetle karar vermiştir şöyle ki:*

1.2 Ağustos 1926 tarihinde Fransız Lotus vapuru ile Türk Bozkurt vapurları beyinde vukua gelen müsademe neticesinde ve Fransız vapurunun İstanbul ‘a vusulünü müteakib Türk kanunlarına tevfiikan Lotus vardiyasında kumanda eden mülazım Desmons aleyhine Bozkurt rakeblerinden sekiz Türk tebaasının ölümü dolayısıyla takibat-ı cezaiye icra etmekle Türkiye 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan İkamet ve Salahiyet-i Kazaiye Ahidnamesinin 15inci maddesi hilafında Hukuk-ı Düvel prensiplerine mugayir hareket etmemiştir;

2. Binaberin Türkiye’nin mülazım Desmons aleyhine takibat icra etmekle hukuk-ı düvel prensipleri hilafına hareket ettiğinin tahakkuku şartıyla mumai leyhe itası tezekkür edilecek olan tazminat hakkında ita-yı karara lüzum görmemektedir.”¹⁷

Karar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde uygulanan hukuk sisteminin egemenlik haklarına dayalı çağdaş hukuku referans aldığıın kanıtı ayrıca da kapitülasyonlar döneminin geride kaldığının belgesi idi.¹⁸

Tarık Ziya İşıtman, Mahmut Esat Bozkurt adlı eserinde, Mahmud Esat’ın Adliye Bakanı olarak, devlet adamı sıfatıyla başardığı bu işin değerinin çok büyük olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Lozan’dan 3 yıl sonra, bir Türk vapuru bir Fransız vapuru ile açık denizde çarpışıyor. Türk vapuru batıyor. Sekiz Türk’ün canı da kayboluyor. Lotus vapuru İstanbul’a gelince Türk adliyesi hadiseye el koyuyor. Fransız büyükelçiliği kaptanın serbest bırakılmasını istiyor, biz adliyeye hükümetin hiçbir suretle müdahale edemeyeceği cevabını veriyoruz. Fransız matbuatı işi kızıştırıyor. Türkiye’nin aleyhinde şiddetli yazılar yazılıyor.

...Bu esnada Mahmut Esat heyecan içindedir. Adliyemizin tuttuğu yolun doğruluğundan emindir. Kuvvetli hukuk tahsili milli şeref ve haysiyete taalluk eden meselelerdeki hassasiyeti ona istikametini kolayca tayin ettiren bir yıldız sabıtlığı ile rotasını şaşırtmıyordu. Gazetelerimiz, hukukçularımız arasında, tereddüde düşenler, acaba haksız mıyız? Desmons’u serbest bırak sak iyi olur diyenler de vardı. Mahmut Esat herkesi ikna etmeye çalışıyor ve bu meselelerde geri çekilmenin hem milletlerarası itibarımızı sarsacağını, hem de çok sevdiği ve inandığı Başvekilinin Lozan’da binbir müşkülata kaldırdığı adli kapitülasyonlara Türkiye kapılarını yeniden aralamak olacağını söylüyordu.”¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Lozan Barış Antlaşması ile yüzyıllar boyu süren ve egemenlik haklarını sınırlayan kapitülasyonlar meselesini ortadan kaldırmıştır.

17 Mustafa Balcıoğlu vd., *Bozkurt - Lotus Davası...*, s. 518.

18 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 226.

19 Tarık Ziya İşıtman, *Mahmut Esat...* s. 20.

Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilen çağdaş, laik ve demokratik devrimlerle Lozan'da elde edilen başarı daha da kalıcı hale getirilmiştir. Özellikle hukuk alanında yapılan devrimler devletin çağdaş bir yapıya kavuşmasında büyük önem taşımıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında atılan adımlar kısa bir sürede büyük kazanımlar elde edilmesine sebep olmuştur. Bozkurt-Lotus davası dolayısıyla Lahey Adalet Divanı'nın vermiş olduğu Türkiye lehindeki karar da bu kazanımların önemli örneklerinden birini teşkil etmiştir. Türkiye'nin yalnızca kendi ülkesinde suç işleyen vatandaş ve yabancıları değil yurt dışında bir Türk vatandaşına karşı suç işleyen yabancıya karşı dahi yargılama yetkisine sahip olduğu ve bunun da uluslararası hukuka uygun olduğu böylece kanıtlanmıştır.²⁰

1. İngiliz Resmî Belgelerinde ve Basınında Bozkurt-Lotus Davası

İngiliz resmî belgelerinde Bozkurt-Lotus Davasına, konuya ilişkin Fransız basınının tutumuna değinilen 14 Eylül tarihli bir yazıda tesadüf edilmektedir. Özellikle Fransız kaptan Desmons'un Türk mahkemeleri tarafından kefalet ile serbest bırakılmasının Fransız Başbakan Poincare'nin ısrarcı tutumu değil Türk mahkemesinin tarafsız ve adil yargılaması sonucu olduğu kanısına varılmıştır. Oysa ki Fransız basınının bu serbest bırakılma kararını Poincare'nin güçlü diplomasi tavrına bağladığı belirtilmiştir.²¹

İngiliz basını konuyu Türk-Fransız ilişkileri perspektifinden ele almakta ve bu dava ile birlikte iki ülke ilişkilerinde soğuk rüzgarlar estiğini, Fransız basınının özellikle Desmons'un tutuklanmasına karşı çok sert tepkiler ortaya koyduğunu ifade etmektedir.²² 6 Eylül 1926 tarihli "The Times", Fransız dış politikasının etkisiyle Türkiye'nin konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürmeye razı olduğunu, fakat Desmons'u serbest bırakmayı reddettiğini ve bu konunun Fransa Türkiye arasındaki ilişkileri zorlaştırdığını belirtmiştir. Oysaki Türkiye davayı Lahey Adalet Divanı'na götürmeyi Fransa'ya kendisi önermiş, bu konuda Türkiye ikna edilmek durumunda kalmamıştır.²³ Aynı gazete, 10 Eylül 1926 tarihinde de konuyu yeniden ele almış, Fransız basınının önemli yayın organlarından "Temps" in Türkiye için "*Ankara hükümetinin yöntemlerini tarif edecek kadar sert kelimeler yoktur*" ifadelerine yer vermiştir.²⁴

20 Mehmet Akzambak, *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt I-II*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 280.

21 Lord Crewe- Sir W. Tyrell, "Lotus Case", 14 Eylül 1926, Tel. No. 356, FO, 424/265.

22 Fransız basınının Desmons'un tutukluluğundan dolayı kızgın olduğu belirtiliyor. "The Lotus Case", *The Times*, 16 Eylül 1926, s. 4.

23 "The Lotus Case", *The Times*, 6 Eylül 1926, s. 11.

24 "The Lotus Case", *The Times*, 10 Eylül 1926, s. 11.

İngiliz basını tarafından Desmons ve Hasan Efendi'nin İstanbul Asliye Ceza Mahkemesi'nde yargılanmaları yakından takip edilmiştir.²⁵ 13 Eylül tarihli haberde, Desmons'un tutukluluğu hakkında Briand ile Fethi Bey'in görüşükleri belirtilerek, Fransız subayının uzun süre gözaltında tutulmasının son zamanlarda Fransız basınında sert tepkilere yol açtığı söylenerek aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

*"Mahkeme çok kalabalıktı. Yabancı elçiler, gazeteciler, kazada ölenlerin yakınları... Mahkemede her iki tarafın raporları savunuldu. Desmons'un suçlu olmadığını ve kazanın Bozkurt yüzünden olduğu Fransız tezi savunuldu. Uzman kanıtları Türk donanma otoriteleri tarafından mahkemeye sunuldu. Türk tezi her iki geminin de suçlu olduğu yönünde idi. Lahey'e başvuru yapıp yapılmayacağı bilinmiyor. Tek gerçek Desmons'un Ağustos başından beri tutuklu olduğu."*²⁶

İngiliz basını, Eylül ayı içerisinde konu hakkında Fransız Başbakanı M. Poincare'nin Büyükelçi Fethi Bey ile görüşmesine, Desmons'un tutukluluğuna son verilmesi için Fransız hükümetinin ve basınının Türkiye'ye baskı yaptığına değinmiştir. Özellikle davanın Lahey Adalet Divanı'na götürülmesine karar verilmesine rağmen Fransa, vatan-daşının serbest bırakılacağından emin olmak istiyor yorumları dikkat çekmektedir.²⁷

İngiliz basını, Fransa ve Türkiye'nin davayı Lahey Adalet Divanı'na taşıma noktasında anlaşmış, ancak Fransa'nın tutukluların derhal serbest bırakılmasını istemesine rağmen Türk mahkemesinin soruşturmaya bir süre daha devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Desmons'un Türk mahkemeler tarafından tutuksuz yargılanmak üzere tahliye edilmesini de sayfalarına şöyle taşımıştır:

*"... Seksen gün hapis cezasına çarptırılan Fransız bandıralı Lotus'un ikinci kaptanı Lieut Desmons Temyiz Mahkemesi kararını verinceye kadar serbest kalacak."*²⁸

*"Uyuşmazlık Lahey mahkemesine sunulacak. Burada, Türk Hükümeti'nin, yenilenen Fransız beyanlarına cevaben, Lotus anlaşmazlığını Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın kararına sunmayı teklif ettiğine dair İstanbul'dan tavsiyeler alınmıştır. Paris'ten gelen haberlere göre Fransız hükümeti bu öneriyi kabul edecek gibi gözüküyor."*²⁹

25 "The Lotus Case", *The Times*, 25 Eylül 1926, s. 9.

26 "The Lotus Case", *The Times*, 10 Eylül 1926, s. 11.

27 "France Troubles-The Lotus Case", *Sheffield Daily Telegraph*, 13 Eylül 1926, s. 5; "Sentenced French Officer", *Western Daily Press*, 17 Eylül 1926, s. 12; "Sentence On French Liner Officer", *The Citizen*, 16 Eylül 1926, s. 7; "The Affair Of The Lotus", *Belfast Telegraph*, 16 Eylül 1926, s. 6; "The Lotus Case", *Sheffield Daily Telegraph*, 18 Eylül 1926, s. 7.

28 "Sentence On French Liner Officer", *The Citizen*, 16 Eylül 1926, s. 7; "Sentence on French Liner Officer", *Gloucester Journal's*, 18 Eylül 1926, s. 14; "The Lotus Case", *The Yorkshire Post*, 19 Ekim 1926, s. 6.

29 "Lotus Case", *Aberdeen Press Journal*, 4 Eylül 1926, s. 7.

“Türk hükümeti Desmons’un Fransa’ya gitmek üzere İstanbul’dan ayrılmasına karar verdi.”³⁰

“Ağustos’un başından beri İstanbulda tutuklu bulunan Desmons serbest bırakıldı. Türk yetkililer Desmons’u tutuklamaya yetkileri olduğu iddiasıyla onu tutukladılar. Kendi karasularında yüzen başka uluslara ait gemilere karışma hakkı olduklarını iddia ediyorlar. Fransız Dışişleri Bakanı Briand, Türk büyükelçisi Fethi Bey’i Paris’te ağırladı ve tutuklu Fransız devlet görevlisinin Türkiye tarafından serbest bırakılması konusunda ısrar etti. Türk hükümeti, Lahey’deki tahkim mahkemesinden, Türk ceza mahkemesinin konuyla ilgilenme yetkisine karar vermesinin istenmesini önerdi.”³¹

İngiliz basını, Desmons’un Fransa’ya dönüşünün hem yakınları hem de Fransız devlet adamları tarafından büyük bir sevinçle karşılandığını belirtmiştir.³²

Davanın başından sonuna kadar İngiliz basınının gelişmeleri takip ettiğini ve konuyu genel olarak daha çok Fransız gazetelerinin tepkisinden yola çıkarak ele aldığını görmekteyiz.³³ Bazı gazetelerde Türkiye’nin uluslararası kuralları hiçe saydığı ve olağan denizcilik mevzuatına keyfi bir şekilde müdahale ettiği söylemleri de bulunmaktadır. Türkiye’nin bu kaza sonrasındaki tutumunu “keyfi ve kaprisli” bulan yazılar bu anlamda dikkati çekmektedir.

“...Bir İngiliz gemisi ile bir Türk gemisi kaza yapsa aynı durum ortaya çıkar mı? Bazı uluslararası deniz hukuku organları, ortamı açıklığa kavuşturmak için bir karar verebilir ve Türkiye’nin olağan denizcilik mevzuatına bu çok keyfi bir şekilde müdahale etmeye çalışması halinde, sert önlemlerin alınması gerektiğini gösterebilir. Deniz hukuk kuralları uluslararasıdır ve Türklerin kaprisleri, bu kadar eski bir geleneği kesintiye uğratamaz. Belirli bir ülkenin belirli yasaları, karasularında doğal olarak geçerli olabilir. Ancak Türkiye, açık denizdeki yabancı gemilere kendi yasalarını uygulamaya çalışırsa, o zaman ilgili yabancı hükümetlerin bu konuda söyleyecekleri bir şeyler olması gerekir ve onların sözleri “Türk lokumu kadar tatlı olmaz!”³⁴

Bu gibi yazıların yanı sıra, İngiliz basını davayı tüm denizcilik dünyasını etkileyecek düzeyde önemli bulmuştur. Birçok uluslararası davanın çözüme kavuşturulduğu Lahey

30 “The Lotus Case”, *Birmingham Gazette*, 20 Eylül 1926, s. 1

31 “Release Of ‘Lotus’ Officer”, *The Yorkshire Post*, 14 Eylül 1926, s. 10; “The Lotus Case- A Suggested Compromise”, *The Northern Whig and Belfast Post*, 18 Ekim 1926, s. 3.

32 “The Lotus Case - Great Reception for Liberated French Officer”, *Belfast News Letter*, 1 Ekim 1926, s. 6.

33 Dönemin yüksek tirajlı üç Fransız gazetesinin (L’homme Libre, Le Parisien ve Le Petit Journal) davaya ilişkin söylemini ele alan çalışmaya göre, bu gazeteler kazanın hemen ertesinden, davanın nihai kararının açıklanmasına kadar geçen süre içinde hakarete varan sertlikte yorumlar yapmışlardır. Sercan Alabay, “95. Yıldönümünde SS Lotus Bozkurt Davasına İlişkin Fransız Basınında Çıkan Bazı Haberlere Dilsel Bir Bakış” s. 872.

34 “The Lotus Affair”, *Liverpool Journal of Commerce*, 6 Ekim 1926, s. 6.

Adalet Divanı'nın bu sefer de Lotus davasını çözüme kavuşturduğu kabul edilmiş ve Fransa'nın karara tepkisi vurgulanmıştır.³⁵ Temyiz Mahkemesi'nin, Türkiye lehinde verdiği kararın Fransa meclisi tarafından tepki ile karşılanmaması, Fransız Dışişleri Bakanı M. Briand'ın, kararı tereddütsüz kabul edeceklerini ve tahkim mahkemesine olan inançlarının sarsılmayacağını ifade etmesi İngiliz basını tarafından önemli görülmüştür. Ayrıca İngilizler Musul sorunun çözümüne atıf yaparak bu konuda hayal kırıklığına uğrayan Türkiye'nin Bozkurt-Lotus davasını Lahey Adalet Divanı'na götürme isteğini olumlu karşılamıştır.³⁶

2. Amerikan Resmî Arşiv Belgelerinde ve Basında Bozkurt-Lotus Davası

Amerikan resmî arşiv belgelerinde Bozkurt- Lotus davası ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Öncelikle olayın nasıl gerçekleştiği resmî belgelerde ifade edilmiştir. Fransız buharlı vapuru ile küçük bir Türk gemisi olan Bozkurt'un Ege Denizi'nde çarpışma sonucu battığı ve mürettebatından 10 kişi hariç tümünün öldüğü belirtilerek, kaptanların İstanbul'a vardıklarında tutuklandıkları ve o zamandan beri gözaltında tutuldukları belirtilmiştir.³⁷ Belgede tutuklamanın Türk basınına göre haklı görüldüğü, Türk-Fransız ilişkilerinin olay nedeniyle bozulduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte Türk basınında yer bulan haberlere de değinilmiştir:³⁸

“Ticaret Bakanlığı tarafından görevlendirilen bir soruşturma komisyonu, Boz Kurt'un Türk kaptanı ile Lotus'un Fransız nöbetçi zabitanın eşit derecede ihmalkâr davrandıklarını ve uluslararası mevzuatın 19,21,27 ve 29. maddelerine göre suçlandıklarını belirtti. Konu, ilçe başsavcılığına intikal etmiş ve 28 Ağustos'ta duruşma yapılmıştır. Mahkeme, Fransız subayının, açık denizde meydana gelen kazanın sadece Fransız mahkemelerinin yargı yetkisine tabi olduğu yönündeki iddiasını reddetmiştir. “Cumhuriyet” gazetesi, bunun yabancılar arasında kapitülasyon rejimi zihniyetinin devam eden yaygınlığının kanıtı olduğunu söyleyerek, Fransız Ulusal Denizciler Derneği tarafından Türk makamlarına gönderilen Fransız subayının serbest bırakılması için yapılan dilekçeyi alaya alıyor.

Fransız maslahatgüzarı 27 Ağustos'ta Ankara'ya gitti ve yerel olarak bu ziyaretin bu olayla bağlantılı olduğunu varsayılıyor; özellikle de Fransız Dışişleri Bakanı'nın Türk Büyükelçisini tatil yaptığı yerden Paris'e çağırıldığı bildiriliyor.”³⁹

35 “The Lotus Case”, *Sheffield Daily Telegraph*, 10 Ocak 1928, s. 4.

36 “The Lotus Case”, *The Shipley Times and Express*, 12 Kasım 1928, s. 8.

37 İstanbul yerine Konstantinople ifadesi kullanılmaktadır.

38 Davanın, Türk basınında nasıl ele alındığı hakkında bkz. Şule Sevinç Kişi, “Bozkurt Lotus Davası ve Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in Uluslararası Hukuktaki Büyük Zaferi”, *Çaka Bey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi*, ed. Mustafa Yıldırım, Kemal Ramazan Haykıran, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2018, s. 276-280.

39 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926- 11 Mayıs 1927, s. 12.

Söz konusu belgede, Fransız basını tarafından, M. Poincare'nin Türk hükümetine yaptığı baskı sonucu Desmons'un kefaletle serbest bırakıldığı da belirtilmiştir. Devamında, Türk görüşünü Lahey Adalet Divanı'nda savunmak üzere görevlendirilen Türk heyetinin 2 Ekim'de Cenevre'de Fransız heyeti ile temasa geçtiği, bu davada en ilginç olan şeyin ise Ankara'da Fransız hükümetinden Lotus'un nöbetçi subayına İstanbul'daki bu tutukluluk sırasında gösterilen iyi muamele için teşekkürlerinin ifade edildiği bir notun alınması olarak bildirilmiştir.⁴⁰

Amerikan belgelerinde, davanın Türk basını tarafından nasıl ele alındığına da yer verilmiştir. Konuyla ilgili "Cumhuriyet", "Akşam" ve "Milliyet" gazetelerinin yazıları herhangi bir yorum ve değerlendirme yapılmadan aynen aktarılmıştır. Örneğin, bir belgede "Cumhuriyet" gazetesinin Fransa'nın tutumunu eleştirdiği ve bu tutumun gazete tarafından yabancılar arasındaki kapitülasyon rejimi zihniyetinin devamı şeklinde yorumlandığı ifade edilmiş; ancak bu konuda herhangi bir yorum yapmadan davanın seyri ile ilgili gelişmeler nesnel bir biçimde aktarılmıştır:⁴¹

Bozkurt- Lotus davası ile ilgili dikkati çeken bir diğer belgede de Musul sorununa ilişkin olarak uluslararası bir hakem heyetinin huzuruna çıkmayı reddeden Türk hükümetinin, bu meselede Lahey Adalet Divanı'na başvurmayı kendisinin önermesinin ilgi

40 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926- 11 Mayıs 1927, s. 25.

41 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926- 11 Mayıs 1927, s. 26.

çekici olduğu belirtilmiştir.⁴² Belgede, “Echo De Turquie”⁴³ dergisinin konuyla ilgili geniş yankı uyandıran başyazısı da yer bulmuştur. “Echo de Turquie” başyazısında davanın Lahey mahkemesine taşınmasının ilgili tarafların bağımsızlığına veya onuruna bir hakaret olarak yorumlanamayacağını ifade etmiş, mevcut davada, ne müzakere ne de yazışma yoluyla çözülemeyen anlaşmazlık, Lahey Adalet Divanı’na taşınmışsa, her iki ülkenin devlet adamlarını tebrik etmek gerekir demiştir. Dergi, Lotus davasının kapitülasyonlarla hiçbir alakasının olmadığını da belirtmiştir.⁴⁴ Belgede, davaya bakan Türk mahkemesinin raporunu sunduğu ve bu rapor neticesinde her iki kaptanın da eşit derecede sorumlu bulunduğu ifade edilmiştir. Yargılamanın tarafsız olup olmadığı tartışılırken bu konuda görüş ayrılıkları olduğu belirtilmiştir. Davanın gerçek detaylarının, Fransız hükümeti tarafından gündeme getirilen Türk mahkemesinin yargı yetkisi soru-

- 42 Central File: Decimal File 867.9111/162, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926- 11 Mayıs 1927, s. 19. Musul meselesi Türkiye ve İngiltere’yi sert bir biçimde karşı karşıya getiren Lozan Konferansı’nın en tartışmalı konularından biri olmuştur. Türkiye, Misâk-ı Milli sınırları çerçevesinde Musul topraklarının Türkiye’ye bırakılmasını istemiş, İngiltere ise kendi çıkarlarını gözeterek bunun mümkün olamayacağı tezini ileri sürmüştür. Bu uyuşmazlığı çözmek üzere Lord Curzon, Musul sorununun bir hakem heyetine havale edilmesini önermiştir. Ancak İsmet Paşa, Musul’da bir plebisit yapılmasını istemiş ve Curzon’un bu önerisini reddetmiştir. Lord Curzon da İsmet Paşa’ya cevaben halkın çoğunluğu cahil olan, kısmen göçebe hayatı yaşayan, kuvvetli ırki ve dini inançları bulunan bir ülkede plebisit düzenlemenin uygun olmayacağını dile getirmiştir. Buna ek olarak Curzon, İsmet Paşa hakem heyetini kabul etmezse, İngiliz hükümetinin Milletler Cemiyeti’ni Musul sorununa müdahaleye davet edeceğini söylemiştir. Nihayetinde, 25 Ocak 1923’te Lord Curzon Milletler Cemiyeti’ne bir dilekçe sunmuş ve bu dilekçede Türkiye ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının en kısa zamanda Milletler Cemiyeti Konseyi’ne getirilmesini rica etmiştir. Konferansın birinci evresinin sonunda İsmet Paşa ve Lord Curzon Musul sorunu doğrudan müzakereler yoluyla çözmekte bu da olmazsa konuyu Milletler Cemiyeti’ne havale etmekte anlaşmıştır. Konunun Milletler Cemiyeti’ne havale edilmesi hususunda TBMM içerisinde bazı milletvekilleri oldukça tepki göstermiş ve bunun Misâk-ı Milli’den taviz vermek anlamına geldiğini ifade etmiştir. Onlara göre zaten Milletler Cemiyeti İngiltere demektir. İngiltere’nin başat rol oynadığı bir cemiyette Türkiye lehine bir karar çıkması da olanaksızdır. Netice itibarı ile konferansın ikinci evresinin sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nda Musul sorunu Türkiye-Irak sınırı bağlamında ele alınmıştır. Buna göre adı geçen sınır, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden 9 aylık bir süre içinde Türkiye ve İngiltere arasında dostça çözümlenecektir. Ancak öngörülen süre içinde bir antlaşmaya varılmazsa, sorun Milletler Cemiyeti’ne götürülecek ve orada çözüme kavuşturulacaktır. Bu arada ilgili taraflar sınır değişikliği konusunda her hangi bir değişikliğe yönelik hareket içinde olmayacaklardır. Dolayısıyla Türkiye, İngiltere’nin hakim olduğu Milletler Cemiyeti’ne konuyu götürmekte başlangıçta tehlike görüp bu teklife sıcak bakmasa da nihayetinde kalıcı barışın önündeki bu büyük engeli ortadan kaldırmak üzere uzlaşa sağlanmıştır. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 306-311; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 215-222; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 148-155; Mustafa Budak, *99 Soruda Lozan*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018, s. 95; Kenan Özkan, “Lozan Konferansında Ele Alınan Konular ve Çözüm Yolları”, *50 Soruda Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması*, ed. Çağrı Erhan, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, s. 233-249.
- 43 L’echo De Turquie, Ankara’da Cumhuriyet döneminde yayınlanan ilk Fransızca dergidir. Francois Georgeon, “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, (Çevrimiçi), s. 325, <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/368/tur, 04.05.2023>.
- 44 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926-11 Mayıs 1927, s. 19.

nyula tamamen gölgede kaldığı da belgede dile getirilen diğer bir husustur. Konunun Lahey Adalet Divanı'na götürülmesi de sorunu çözecek bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵

Amerikan basını Bozkurt-Lotus davasını yakından takip etmiştir. Basında kaza ve sonrasındaki gelişmeler kamuoyuyla paylaşılmıştır. Örneğin kazanın nasıl gerçekleştiği, Fransız başbakanının, gemi kaptanı Desmons'un serbest bırakılmasıyla ilgili Türkiye'den talebi ve bu talebin karşılığında olumsuz bir tepki aldığı, Desmons'un Türk mahkemeler tarafından kefaletle serbest bırakıldığı ve Fransa'ya hareket ettiği gibi bilgilere yer verilmiştir.⁴⁶ Bunun yanı sıra Amerikan basınında, Fransa'nın Türkiye'nin tutumunu sert bir şekilde eleştirdiği ve Türk mahkemelerinin Desmons'u tutuklamasının ve yargılamasının uluslararası hukuka aykırı olup olmadığı tartışmaları da gündeme getirilmiştir.⁴⁷ Fransız deniz kaptanlarının Desmons'un tutuklanmasından duydukları rahatsızlığı Fransız Başbakanı Poincare'ye çektikleri bir telgrafla bildirdikleri ve telgrafta tüm Fransız denizcilerinin durumdan kaygı duydukları ifade edilmiştir.⁴⁸ Amerikan basınında dava ile ilgili altı çizilen diğer bir husus, davanın Lahey Adalet Divanı'na taşınması olmuştur.⁴⁹ Türkiye'nin Lahey Adalet Divanı'nda kendi tezini savunmak için hazırlık yaptığı belirtilirken Fransa'nın sert tepkisi karşısında Türkiye'nin savunmasının merak uyandırdığı ifade edilmiştir.⁵⁰ Yer alan bir başka habere göre Fransa, Türkiye'ye Desmons'un serbest bırakılması ile ilgili bir talepte bulunmuş, Türkiye'nin önerisi ve Fransa'nın bu öneriyi kabul etmesi ile dava uluslararası mahkemeye taşınmıştır.⁵¹ İlgili basında yer alan haberlerde daha çok Fransa'nın tezine yer verildiği ve Türk mahkemelerinin tutumunun ve yargı yetkisinin sorgulandığı gözlenmiştir.⁵² Davanın uluslararası

45 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926-11 Mayıs 1927, s. 23.

46 "Desmons Leave Turkey for France", *The New York Times*, 21 Eylül 1926, s. 21; "Poincare Demands Release for Desmons", *The New York Times*, 13 Eylül 1926, s. 18; "France Sends Stern Protest to Turkey", *The New York Times*, 3 Eylül 1926, s. 5; "Turkish Press Admits Error in Lotus Case", *The Christian Science Monitor*, 20 Eylül 1926, s. 3; "France Protests "Insult" By Turks", *The Evening Star*, 16 Eylül 1926, s. 36.

47 "France Demands", *The Evening Star*, 13 Eylül 1926, s. 6.

48 "Sea Captains Protest", *The Evening Star*, 17 Eylül 1926, s. 2.

49 "World Court at Hague Faces a Busy Session", *The Christian Science Monitor*, 21 Haziran 1927, s. 8.

50 "Turkey Plans Lotus Case Defense", *The New York Times*, 18 Eylül 1926, s. 6.

51 "Paris Refers Case to Hague Court", *The Evening Star*, 14 Eylül 1926, s. 14.

52 Desmons'un Türk mahkemesi tarafından tutuklanarak yargılanmaya başlaması sonrası Fransa'nın Türkiye'ye ultimatom vererek kaptanın derhal serbest bırakılmasını istemesi, Türkiye tarafından kesin ve net bir şekilde reddedilmiştir. Genç cumhuriyetin mahkemelerinin bağımsız olduğu ve yargıya hiçbir şekilde müdahale edilemeyeceği belirtilmiştir. Bu tutum, Türkiye tarafından davanın başlangıcından sonuna kadar sürdürülmüştür. Davanın uluslararası mahkemeye taşınmasının temel sebebi de Türk bağımsız yargısının verdiği kararın uluslararası hukuka uygun olduğunu kanıtlamaktır.

mahkemeye taşınması ise Fransa'nın Türkiye'ye yaptığı baskı ile ilişkilendirilmiştir.⁵³ Amerikan basını Lahey Adalet Divanı'nın soruşturma sonucunda Türkiye'yi haklı bulduğunu ve Türkiye'nin Desmons'u tutuklamakla uluslararası hukuku ihlal etmediği sonucuna vardığını da kamuoyuyla paylaşmıştır.⁵⁴ 1927 yılının sonlarında yer alan bir haberde Bozkurt-Lotus olayının son yılın en önemli olaylarından biri olduğu ve Fransa'nın tezinin uluslararası mahkeme tarafından kabul edilmediği dile getirilmiştir. Uluslararası mahkemenin bu kararından Amerikan hükümetinin bazı konularda istifade edebileceği şeklinde olumlu değerlendirmeler içeren yazıda şunlar dile getirilmiştir:

“Kendi hukukçularımızdan bazıları, mahkemenin bu tutumunun, Dünya Mahkemesi'ne kayıtsız şartsız başvurmamızın bizi göçmenlik ve vatandaşlık meseleleriyle ilgili olarak aleyhte bir karara tabi tutacağından korkan Washington'dakilere yeterli bir cevap olduğunu düşünüyor. Her ne olursa olsun, mahkemenin kararının kabulü, mahkemeye başvurmayı sıradan hale getirme yönünde muazzam bir ilerlemeyi işaret ediyor. Sadece birkaç on yıl önce, Türk hükümeti bir Fransız deniz kaptanını böyle bir davranıştan dolayı cezalandırmayı düşünseydi, Fransa şüphesiz hükümete karşı bir deniz gösterisi yapardı.”⁵⁵

Amerikan basınının Bozkurt-Lotus davasını olabildiğince nesnel bir biçimde aktardığı görülmüştür. Zaman zaman Fransız tezine ağırlık veren yazılar paylaşılsa da netice de uluslararası mahkemenin verdiği karar desteklenmiş ve bu kararın kendi hakları açısından da fayda oluşturabileceğinin altı çizilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin davadan geri adım atmaması yolundaki kararlı tutumu ile ulaşılan sonuç saygıyla karşılanmıştır.

Sonuç

Bozkurt-Lotus davası bu zamana kadar bir çok bilimsel kaynak tarafından konu edilmiştir. Çalışmada bu bilimsel araştırmalardan faydalandığı gibi aynı zamanda şimdiye kadar detaylı olarak incelenmediği tespit edilen konu hakkındaki İngiliz ve Amerikan basını ile Amerikan arşiv belgeleri analiz edilmiştir. Böylelikle çalışmanın, bu konuda var olan bilimsel literature bir katkı sağlaması amaçlanmıştır. Yapılan araştırma ve inceleme sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Lozan Barış Anlaşması ile Osmanlı'dan kalan kapitülasyonlar taviz verilmeksizin tamamen kaldırılmış, söz konusu anlaşmadan 3 yıl sonra yaşanan Bozkurt-Lotus

53 “French Force Turks to Turn Over Lotus Case to World Court”, *The Daily Worker*, 17 Eylül 1926, s. 3.

54 “Court Upholds Turkey”, *The Philadelphia Inquirer*, 8 Eylül 1927, s.4; “Turkey Is Upheld By Hague Tribunal”, *The Evening Star*, 8 Eylül 1927, s. 17.

55 “Armistice Day Review”, *Daily Sentinel*, 11 Kasım 1927, s. 4.

davasında Fransa kapitülasyonlara özgü eski alışkanlıklarını devam ettirme gayesiyle Türkiye'ye karşı tavır almıştır. Türkiye ise uluslararası hukuka başvurularak diplomatik ve hukuki yollarla davayı kendi lehine çözüme kavuşturmuştur. Bozkurt-Lotus davasının Türkiye açısından ifade ettiği önemin en başında, Lozan Anlaşması ile kaldırılan kapitülasyonların Fransa tarafından fiilen devam ettirilme isteğine karşı Türkiye'nin hem uluslararası hukuka saygı duyarak gösterdiği hukuki gayret ve bunun yanında bağımsızlığından ödün vermeyerek gösterdiği mücadele gelmektedir. Olayın akabinde konu hem Fransa-Türkiye arasında diplomatik yazışmalara sebep olmuş hem de her iki ülkenin basınına yansımıştır. Bazı Fransız gazeteleri Türkiye'ye karşı sert bir tutum sergileyerek eleştirmiş, özellikle davanın Türkiye lehine sonuçlanması sonrası yazılarında daha eleştirel bir tavır sergilemişlerdir.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün tam yetki verdiği Mahmut Esat Bozkurt, en başından beri bu davada Türkiye'nin haklı olduğunu bilerek Türk mahkemelerine tam bir güven içinde kararlılıkla mücadele etmiştir. Ayrıca yaşanan bu zafer sonrasında Türkiye-İngiltere arasında yaşanan Musul Sorunu'nun Türkiye aleyhine çözülmesi sonrasında uluslararası hukuka ve uluslararası hukuk organlarına duyulan güvenin kırılması önemli oranda tedavi edilebilmiştir. Türkiye'nin uluslararası alanda elde ettiği bu büyük zafer, ülkede büyük bir sevinç yaratmıştır.

İngiliz resmî arşivlerinde konuyla ilgili süreç Fransa'nın tutumu açısından kısa bir yazışmaya konu olmuştur. Buna karşılık İngiliz basınının konuya oldukça geniş yer ayırdığı görülmektedir. Olay serinkanlılıkla takip edilmiş; ancak Türklerin tutumunu kaptırılsın yazılara da yer verilmiştir. İngiliz basını, Fransız basınının gösterdiği tepkiye yer vermiştir. Lahey Adalet Divanı'nda Türkiye lehine açıklanan kararın ise bütün denizcilik hukuk kurallarını etkileyecek düzeyde önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Musul konusunda Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratan Lahey'in, bu sefer aynı hayal kırıklığını Fransızlara yaşattığının altı çizilmiştir.

Bozkurt-Lotus davası Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından da yakından takip edilmiştir. Bakanlığa, Amerikan büyükelçiliği tarafından sunulan yazılarda 1926 ve 1927 yılına damga vuran bu konu detaylı olarak işlenmiştir. İngiliz basını gibi Amerikan Dışişleri de konuyu daha çok Türk basınının konuyla ilgili gazetelerde yer alan yazılardan ve Fransız kamuoyunda yer alan yazılardan ele almıştır. Buna karşılık Amerikan basını, İngiliz basını kadar konuya yer vermemekle birlikte, yazılarda Fransa'nın tutumu ve Türkiye'nin kararlı duruşu vurgulanmıştır. Olayın son yılın en önemli olaylarından biri olduğunu vurgulayan Amerikan basını dava sonucunun kendi ülkelerinin

sorunlarının çözümü açısından da faydalı olacağını belirtmiş ve genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni dış politika tutumunu ve değişen vizyonunu takdir etmiştir.

Sonuç olarak, her iki ülke de konuyu başından sonuna kadar ilgiyle ve dikkatle izlemiş ve sonucunda Lahey Adalet Divanı'ndan çıkan kararı saygıyla kabul edeceklerini belirtmişlerdir. Bu noktada Mahmut Esat Bozkurt'un davayı uluslararası mahkemeye taşımak noktasında aldığı kararı ve herkesi ikna etme çabasının ne kadar doğru ve hukuka uygun olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Çünkü Türkiye bu kazayı sadece kendi Ağır Ceza Mahkemeleri'nde yargılamış ve sonuçlandırmış olsaydı, bu kararın objektifliği tartışma konusu olabilirdi. Oysa ki uluslararası mahkeme, iki noktada kesin kararını ortaya koymuştur. İlk olarak Türk mahkemelerinin bu davada yargı yetkisinin olduğunu, Desmons'un tutuklayarak Türk mahkemelerinin hukuka aykırı davranmadığını, ifade etmiştir. İkinci olarak da Türk mahkemelerinin verdiği kararın hukuka uygunluğu onanmıştır. Karar, Türkiye Cumhuriyetinin, mağduru Türk vatandaşı olan yurt dışında işlenmiş suçlarda bile yargı yetkisine sahip olduğunu bütün dünyaya kanıtlamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁵⁶

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Amerikan Ulusal Arşivi

İngiliz Ulusal Arşivi

2. Süreli Yayınlar

Aberdeen Press Journal

Belfast Telegraph

Birmingham Gazette

---

56 Kullanılan belgelerin künnyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Gloucester Journal's
Liverpool Journal of Commerce
Sheffield Daily Telegraph
The Citizen
The Evening Star
The Daily Worker
The Nothern Whig and Belfast Post
The Shipley Times and Express
The Times
The Yorkshire Post
Western Daily Press
The Philadelphia Inquirer
The New York Times
The Christian Science Monitor
Daily Sentinel

3. Araştırma Eserler

- Akalın, Gülseren: “Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (Bildiriler)*, C. II, 2005, s. 1555-1565.
- Arkzambak, Mehmet: *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt I-II*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- Alabay, Sercan: “95. Yıldönümünde SS Lotus Bozkurt Davasına İlişkin Fransız Basınında Çıkan Bazı Haberlere Dilsel Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 10/3, 2021, s. 864-874.
- Alvin K. Anil, vd., “The Evaluation of Principles Involved In The Lotus Case”, *Legal Lock Journal*, S. 1, No. 4, 2021, s. 85-95.
- Arıburnu, Kemal: *Atatürk ve Çevresindekiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.
- Atay, Falih Rıfki: *Çankaya*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Balcıoğlu, Mustafa, vd.: *Bozkurt Lotus Davası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.
- Budak, Mustafa: *99 Soruda Lozan*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.
- Demirci, Sevtap: *Belgelerle Lozan*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Halıcı, Şaduman: *Mahmut Esat Bozkurt*, Toplu Eserler II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Halıcı, Şaduman: *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

- Işıtman, Tarık Ziya: *Mahmut Esat Bozkurt Hayati-Şahsiyeti-Eserleri*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, 1944.
- Kişi, Şule Sevinç: “Bozkurt Lotus Davası ve Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’in Uluslararası Hukuktaki Büyük Zaferi”, *Çaka Bey’den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi*, ed. Mustafa Yıldırım, Kemal Ramazan Haykıran, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2018, s. 240-289.
- Oran, Baskın: *Türk Dış Politikası*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Özkan, Kenan: “Lozan Konferansında Ele Alınan Konular ve Çözüm Yolları”, *50 Soruda Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması*, ed. Çağrı Erhan, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, s. 233-249.
- Şerafettin Turan: *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- Sonyel, Salahi: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Tezcan, Durmuş: “Bozkurt- Lotus Davasının Önemi ve Yeri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 1994, C. 2, S. 4, s. 267-274.

4. Elektronik Kaynaklar

- Georgeon, Francois: “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, (Çevrimiçi), s. 325, <https://atamdergi.gov.tr/tammetin-pdf/368/tur>, 04.05.2023.

İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Basınında Muasır Medeniyet Tartışmaları, İslâm Modernizmi ve Mehmet Âkif

Contemporary Civilization Debates, Islamic Modernism and Mehmet Akif in the Turkish Press from the Second Constitutional Era to the Republic

Nuri SAĞLAM*

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: N.S. 0000-0003-2559-9681

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nuri Sağlam,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk
Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: nsaglam@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 12.07.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.07.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
18.07.2023
Kabul/Accepted: 15.08.2023

Atıf/Citation: Sağlam, Nuri." İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Basınında Muasır Medeniyet Tartışmaları, İslâm Modernizmi ve Mehmet Âkif." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 123-151
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1326639>

ÖZ

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonraki süreçte Hristiyan Avrupa karşısında arda adına yaşadığımız büyük felaketler, Türk basınında özellikle “din” ve “medeniyet” kavramları etrafında gittikçe hararetlenen uzun soluklu tartışmalara yol açtı. Bütün bu medeniyet tartışmalarının ağırlık noktasını hem sürekli bir İslâmlık-Hristiyanlık mukayesesi yahut karşıtlığı hem de İslâmlıkla Protestanlık arasında ilkesel bir özdeşlik kurma söylemleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu makalede, öncelikle başta Ziya Gökalp ve Celal Nuri İleri olmak üzere muasır medeniyet ölçütü olarak salt Protestan Avrupa toplumlarını referans alan kimi aydınların İslâmda “Lutheryen” bir reform yapılması gerektiği yönündeki söylemleri ana hatlarıyla özetlenmektedir. Makalenin devamında dini bizatihi kendi şahsî konforları için siyasî bir âlet yahut toplumsal baskı aracı olarak kullanagelen bazı İslâm ulemasının bütün bu reformist söylemlere haklı bir gerekçe oluşturan itikadî ve amelî fetvalarından birkaç örnek verilmektedir. Son olarak Müslüman Türk milleti nezdinde hiç kuşkusuz mümtaz bir mevkie sahip olan Mehmet Âkif’in “İslâm modernizmi” içindeki özgün yerine ve bu münasebetle de kimi Batıcı liberal aydınların yine Âkif’in “medeniyet” kavramıyla ilgili bazı ifadelerini çarpıtarak onu “medeniyet düşmanı” ilan eden söylemlerinin sadece semantik değil sentaktik açıdan da herhangi bir rasyonel dayanağı bulunmadığına dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Tarih, Muasır Medeniyet, Protestan İslâm, İslâm Modernizmi, Mehmed Âkif

ABSTRACT

After the declaration of the Second Constitutional Monarchy, the great disasters Türkiye experienced one after the other in the face of Christian Europe led to long-term increasingly heated debates in the Turkish press, especially around the

concepts of religion and civilization. The focus of all these civilizational debates involved constant comparisons and contrasts between Islam and Christianity and discourses on how to establish a principal consubstantiality between Islam and Protestantism. Therefore, this article outlines the discourses of certain intellectuals, namely Ziya Gökalp and Celal Nuri İleri, who referred only to Protestant European societies as a criterion of contemporary civilization, stating that a Lutheran reform should be made in Islam. The following sections present a few examples of the theological and practical fatwas of certain Islamic scholars who used religion as a political tool or a tool of social pressure for their own personal comfort, justifying all these reformist discourses. Finally, the article mentions the unique place of Mehmet Akif, who undoubtedly holds a distinguished position in the heart of the Muslim Turkish nation with regard to Islamic modernism. In connection to this, the work also mentions how certain discourses of Western liberal intellectuals who distorted some of Akif's statements about the concept of civilization and declared him to be an "enemy of civilization" lacked any rational basis, not only in terms of semantics but also syntactics.

Keywords: Political History, Contemporary Civilization, Protestant Islam, Islamic Modernism, Mehmet Akif

Extended Abstract

The Ottoman intellectuals who had gained some superficial information about Western civilization up to the Tanzimat, generally through various embassy reports and books, had the opportunity to get to know Western civilization more closely during the modernization that followed the Tanzimat. In this process, they realized that Western civilization had developed in a way that could not be compared to Ottoman civilization. They believed that, in order to reach the level of progress of European societies, very radical reforms should first be made in political and social life.

Therefore, they engaged in voluminous long-term activities aimed at simultaneously changing both the political regime and the social mentality. Their primary goal was to break the domination over individual and social life by various interest groups who were profiting from the current conditions in both political and social life and who constantly abused Islam for their own interests. To do this, the government system first needed to be secularized, separating religion from the state.

Hence, one can say a religious project was underway in the minds of Ottoman intellectuals and statesmen during the modernization period, no matter to which school of thought they belonged. Still, to think that this project was more of a civilization project rather than a purely absolute religious project would be more accurate. In addition, the main basis of civilization involves religion, and both concepts have been used for a long time to convey practically the same meanings. Taking this situation into account would make seeing the consolidation of any reformist thought toward the institutional or religious structure of Islam more accurate through Islamic references as a necessary condition for a new civilization conception rather than as a policy for

gaining political legitimacy. As Menapirzade Nuri and Ahmet Midhat Efendi in particular emphasized, this was because those who claimed Islam as also being opposed to civilization had based their claim on the semantic similarity between the words civilization and progress and on those who were against the concept of progress. Moreover, some ignorant scholars were found to try to portray this claim as a religious ruling. In addition, Western Orientalists who claimed that Islam prevented progress were encountered. Finally, Western states also used the concept of civilization as an exploitative political instrument and used the discourse of bringing civilization to the entire Islamic geography. Many compelling internal and external factors similar to these also occurred.

Therefore, despite their different worldviews, Ottoman intellectuals who admired the Europe's level of development had to consider the concepts of civilization and progress alongside the religion of Islam as a result of all these political and social reasons. In other words, they had to undertake the defense of Islam against both ignorant Islamic scholars as well as Orientalists who claimed Islam to prevent progress. According to Engelhardt, however, the main goal of this process of social change that was conceptualized through such terms as Westernizing, Europeanizing, contemporizing, and modernizing, was to bring Muslim Ottoman society closer to the Christian European society in all aspects. To do this, both the government and society first needed to be saved from the domination of religion as it had in Europe and be given a secular structure.

As a matter of fact, the environment of relative freedom created by the Second Constitutional Monarchy and the great disasters Türkiye experienced against Western states in the following period led to the emergence of extremely radical discourses around the issues of religion, civilization, and European civilization. Western intellectuals' contemporary civilizational conceptualizations had initially envisaged a Lutheran reform in Islam that caused intense long-lasting debates in the Turkish press.

Hence, this article will first summarize the discourses of certain Ottoman intellectuals, namely Ziya Gökalp and Celal Nuri İleri, who referred to Protestant European societies only as a criterion of contemporary civilization and stated that a Lutheran reform should take place in Islam. Then the study demonstrates a few examples of the fatwas of some Islamic scholars who had used religion as a means of political or social pressure for their personal comfort, which resultantly justified all these reformist discourses. The article's second section will touch upon Mehmet Akif's original place in

Islamic modernism. The final section will attempt to draw attention to the lack of any rational basis in the discourses that had declared Akif to be an enemy of civilization by distorting some of his statements on the concept of civilization, not only in terms of semantics but also in terms of syntax.

Giriş

Tanzimat’a kadar Batı medeniyeti hakkında umumiyetle muhtelif sefaretnameler ve kitaplar vasıtasıyla birtakım sathî malumata sahip olan Osmanlı aydınları, Tanzimat’tan sonraki modernleşme sürecinde, Osmanlı medeniyeti ile mukayese edilemeyecek ölçüde gelişmiş olan Batı medeniyetini daha yakından tanıma imkânı bulmuşlar ve Avrupalı toplumların terakki düzeyine ulaşabilmek için her şeyden evvel siyasî ve sosyal hayatta çok köklü inkılâpların yapılması gerektiğine inanmışlardı. Bu yüzden aynı anda hem siyasal rejimi hem de toplumsal zihniyeti değiştirmeye dönük uzun soluklu ve oylumlu bir faaliyet içine girdiler. Öncelikli hedefleri gerek siyasî gerekse toplumsal hayatta mevcut şartlardan nemalanan ve dolayısıyla İslâmı salt kendi çıkarları için sürekli istismar eden çeşitli menfaat odaklarının bireysel ve toplumsal hayat üzerindeki tahakkümünü kırmak ve din ile devlet işlerini birbirinden ayırarak hükûmet sistemini laikleştirmekti. Dolayısıyla hangi fikir akımına mensup olursa olsun modernleşme dönemi Osmanlı aydınlarının ve devlet adamlarının kafalarında şu veya bu şekilde bir “din projesi” olduğu¹ söylenebilirse de bu projenin salt ve saf bir din projesi olmaktan ziyade bir medeniyet projesi olduğunu düşünmek, keza medeniyetin başlıca esasının din olduğu ve her iki kavramın öteden beri hemen hemen aynı anlamları ihtiva edecek şekilde kullanılageldiği² hesaba katılırsa İslâmın kurumsal yahut inançsal yapısına dönük herhangi bir reformist düşüncenin yine İslâmî referanslarla tahkim edilmesini de “siyasî bir meşruiyet kazanma” politikasından ziyade yeni bir medeniyet tasavvurunun gerekli şartı olarak görmek, muhtemelen daha isabetli bir yaklaşım olur. Bunda, bilhassa Menapirzade Nuri ve Ahmet Midhat Efendi’nin vurguladığı üzere, “terakki” kavramına karşı oldukları için “medeniyet” ile “terakki” kelimeleri arasındaki anlamsal yakınlıktan dolayı İslâmiyetin medeniyete de muhalif olduğunu iddia eden ve bu iddiayı dinî bir hüküm suretinde göstermeye çalışan birtakım “efkâr-ı atıka erbabı” cühela tafesiyle³ beraber İslâmın terakkiye mâni olduğunu ileri süren Batılı müsteşrikler ve nihayet bütün İslâm coğrafyasına “medeniyet götürme” söylemiyle bu kavramı esasen sömürü-politik bir

-
- 1 İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 28.
  - 2 Ömer Seyfeddin, “Hars-Medeniyet-Temeddün”, *İslâm Mecmuası*, Y. 2, S. 27, 28 Cemaziyelahir 1333-20 Nisan 1331, s. 632-636; Ş. Tarih, “Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında-2”, *İslâm Mecmuası*, nr. 61, 1334, s. 1156-1158; Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1989, s. 240-241.
  - 3 Nuri [Menapirzade], “Medeniyet”, *İbret*, nr. 8, 18 Rebiulahir 1289-13 Haziran 1288, s. 1-2; Ahmet Midhat, *Terakki*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1306, s. 6-7.

enstrüman olarak kullanagelen Batılı devletler⁴ gibi dahilî ve haricî daha nice zorlayıcı faktörün de rolü vardır. Bu yüzden her ne kadar dünya görüşleri farklı da olsa Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine büyük hayranlık duyan Osmanlı aydınları, bütün bu siyasî ve sosyal saikler yüzünden en geniş anlamıyla “asayışte kemal; rahat ve suhuletle yaşama; refah ve asayışte yaşayış; refahiyet ve saadet üzere yaşama”⁵ şeklinde tanımladıkları “medeniyet” ve “terakki” kavramlarını elbette “İslâm” diniyle birlikte mütalaa etmek yahut bir başka deyişle hem “efkâr-ı atika erbabı” cühela tafesine karşı medeniyetin hem de İslâmın terakkiye mâni olduğunu ileri süren müsteşriklere karşı İslâmın müdafaasını aynı anda üstlenmek zorundaydılar...

Bununla beraber “garplılışma”, “Avrupalılışma”, “batılılaşma”, “asrîleşme”, “muasırlaşma” ve “modernleşme” gibi kavramlarla adlandırılan bu toplumsal değişim sürecinin ana hedefi, Engelhardt'a göre Osmanlı toplumunu bütün vecheleriyle Avrupa toplumuna yaklaştırmaktı. Bunun için de her şeyden evvel Avrupa'da olduğu gibi gerek hükûmeti gerekse toplumu dinin tahakkümünden az çok kurtarıp seküler bir yapıya kavuşturmak icap ediyordu.⁶ Nitekim İkinci Meşrutiyetin yarattığı görece hürriyet ortamı, sonraki süreçte Batılı devletler karşısında ardi ardına yaşadığımız büyük felaketlerin de tesiriyle “din”, “medeniyet” ve “Avrupa medeniyeti” meseleleri etrafında son derece radikal söylemlerin ortaya çıkmasına yol açacak ve bu cümleden olarak bilhassa Batıcı aydınların her şeyden önce İslâm'da Lutheryen bir reform yapmayı öngören asrî medeniyet tasavvurları, bütün Türk basınında oldukça hararetli ve uzun soluklu tartışmalara sebep olacaktı.

Dolayısıyla bu makalede, öncelikle başta Ziya Gökalp ve Celal Nuri İleri olmak üzere muasır medeniyet ölçütü olarak salt Protestan Avrupa toplumlarını referans alan bazı aydınların İslâm'da “Lutheryen” bir reform yapılması gerektiği yönündeki söylemlerini ana hatlarıyla özetleyecek; devamında dini kendi şahsî konforları için siyasî bir âlet yahut toplumsal baskı aracı olarak kullanagelen bazı “efkâr-ı atika erbabı” İslâm ulemasının bütün bu reformist söylemlere haklı bir gerekçe oluşturan itikadî ve amelî fetvalarından birkaç örnek verecek ve nihayet Müslüman Türk milletinin millî

4 İsmail Gasprinski, *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1302, s. 4-5; Halil Halid, *Hilâl ve Salîb Münâzaası*, Mısır, 1325, s. 6-13; Yako Şaun, “Hervé'ye Bir Selam”, *İnsâniyet*, nr. 2, 20 Şaban 1327-12 Ağustos 1326, s. 11-12; Celal Nuri, “İslâm'da Vücüb-ı Teceddüd-3”, *İctihad*, nr. 41, 15 Şubat 1327, s. 1000-1004; Seyyah, “Medeniyet Meşalesi”, *Vakit*, nr. 1251, 23 Ramazan 1339-1 Haziran 1337/1921, s. 3.

5 Namık Kemal, “Medeniyet”, *İbret*, nr. 84, 2 Zilkade 1289-20 Kânunievvel 1288, s. 1-2; Şemseddin Sami, “Medeniyet-1”, *Hafta*, C. 1, nr. 9, 19 Zilkade 1298, s. 130; Musa Kâzım, “Medeniyet-i Sahîha ve Diyânet-i Sahîha”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 991/6191, 4 Rebiulevvel 1316/11 Temmuz 1314, s. 3.

6 *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniyyenin Tarih-i Islahatı 1826-1882*, ed. Engelhardt, çev. A. Reşad, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1328, s. 7.

belleğinde hiç kuşkusuz mümtaz bir mevkie sahip olan Mehmet Âkif'in "İslâm modernizmi" içindeki özgün yerine temas etmeye ve bu münasebetle de kimi Batıcı liberal aydınların yine Âkif'in "medeniyet" kavramıyla ilgili bazı ifadelerini çarpıtarak onu "medeniyet düşmanı" ilan eden söylemlerinin esasen sadece semantik değil sentaktik açıdan da hiçbir rasyonel dayanağı bulunmadığına dikkat çekmeye çalışacağım.

1. Muasır Medeniyet Referansı Olarak Lutheryen İslâm Söylemi

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkezi Selanik'te toplanan bazı aydınlar, siyasî inkılâbın ardından çok daha çetrefil ve zorlu bir faaliyet içine girdiler. Zira modernleşme sürecinin iki ana hedefinden biri olan siyasî inkılâp gerçekleşmiş ve sıra Batılı manada yeni ve seküler bir hayatın istihsalı için gerekli olan toplumsal devrime gelmişti. Dolayısıyla Niyazi Berkes'in bu süreçte cereyan eden medeniyet yahut Doğu-Batı tartışmalarında "dinlerin bir yana bırakıldığı"⁷ görüşü realiteyle uyuşmuyor, tam aksine hemen bütün münazara ve münakaşaların merkezinde İslâmlık-Hristiyanlık mukayesesı yer alıyordu. Kaldı ki Max Nordau'ya göre dünya hayatına dair eski ve yeni anlayışlar arasında daimî bir zıtlık vardır ve bu tezat her medenî insan üzerinde elîm bir tesir uyandırır. Bu itibarla kaybolan toplumsal huzur ve sükûnu tekrar ele geçirebilmenin iki yolunun olduğu ve bunlardan birinin seçilmesi halinde huzura kavuşulacağı düşünülür. Bu iki usulden biri tam bir azim ile geriye dönme, diğeri de yine tam bir azim ve sebatla ileri gitme fikrine dayanır. Bu ise ya esaslarını kaybettiği düşünülen bütün geleneksel ve kadîm olgulara eski esaslarını iade etmek yahut onları tamamen ortadan kaldırmak şeklinde tezahür eder. Birinci usule göre halka yeniden itikat telkin edilmeli, herkes kiliseye celp ve sevk olunmalı, kralın kudreti, papazın itibarı artırılmalı, ihtilal ve inkılâpların hatırası hafızalardan silinmeli, serbest fikir mahsulü kitaplar ve bu vesile ile biraz da hür kafalar yakılmalı, eğitim kürsülerinin yerini vâiz kürsüleri almalı, ibadet ve oruca devam edilmeli, mezarlar ve ilahi tilavet edilmeli, kilise bayramlarından ve azizlerin hayat hikâyelerinden lezzet alınmalı, herkes menkıbeler ve mucizeler tarihiyle aydınlanmalı, zenginler fakirlere yeterli miktarda sadaka vermeli, şayet bu sadakalar kâfi gelmezse fakir kendisine her gün kebab ve şarap verilecek olan cennete gidinceye kadar sabretmeli; işte o vakit dünya üzerinde saadet yeniden doğacak ve zenginler sükûn içinde asude bir hayat sürececek, yoksullar da öldükten sonra daha iyi bir hayat için ümidini muhafaza edecektir. İkinci usule göre ise orta çağdan kalma bütün eski itikatlar ve kurumsal yapılar yıkılmalı, eğer papazlar ve hahamlar adı şarlatanlar gibi telakki ediliyorsa ona göre muamele görmeli, krallar meziyetsiz veya gasıp

7 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 381.

sayılırsa saraylardan ihraç edilmeli, ilmî tenkide mukavemet edemeyen her türlü kanun lağvedilmeli ve insanlar arasındaki bütün ilişkilerde yalnız akıl ve mantık hükümran olmalıdır. Birinci usul taraftarları, ikinci usul taraftarlarıyla sürekli bir mücadele hâlinindedir ki siyasî hayatımızın ve mevcut fikirlerimizin esas noktasını işte bu sonu gelmez kavga teşkil etmektedir.⁸

Bu cümleden olarak İkinci Meşrutiyetten sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Fırkasının sosyal politikalarında etkin bir rol oynayan Ziya Gökalp, o sıralarda kaleme aldığı “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler” başlıklı yazısına “Biz siyasî inkılâbı yaptıktan sonra ikinci bir vazifenin önünde kaldık: İctimaî inkılâbı hazırlamak!...” cümlesiyle başlıyor ve hâlihazırdaki toplumsal hayatı kökten değiştirmeyi hedefleyen bu inkılâbın ancak “iktisadî, ailevî, bediî, felsefî, ahlakî, hukukî, siyasî hususiyetleriyle yeni bir yaşayış yaratmakla kabil” olabileceğini söylüyordu. Bu yazının sonuna doğru “Avrupa medeniyetleri çürük, hasta, müteaffin esaslar üzerine istinat etmiştir. Bu medeniyetler inkıza, izmihlale mahkûmdur. Hakiki medeniyet ancak Yeni Hayatın inkişafıyla başlayacak olan Türk medeniyetidir.”⁹ diyen Gökalp, ilerleyen zaman içinde yeni Türk medeniyetinin ibdası için sık sık “haberleri olmadan İslâmlaşmış” olduklarını vurguladığı Protestan Avrupa devletlerini örnek gösterecek¹⁰ ve nihayet 1923 yılında yayımladığı bir

8 M. Nordau, *Medeniyet Yalanları*, çev. A. Selahaddin, Tefeyyüz Matbaası, İstanbul, 1328, s. 149-151.

9 Demirtaş [Ziya Gökalp], “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, nr. 8, 10 Ağustos 1327, s. 138-141.

10 “İslâmiyet ve Asrî Medeniyet-I”, *Tanin*, nr. 2831, 3 Muharrem 1335-18 Teşrinievvel 1332/31 Teşrinievvel 1916; “İslâmiyet ve Asrî Medeniyet-II”, *Tanin*, nr. 2833, 5 Muharrem 1335-20 Teşrinievvel 1332/2 Teşrinisani 1916. [*Tanin* gazetesinde imzasız olarak yayımlanan bu makaleler, birkaç ay sonra yine imzasız olarak *İslâm Mecmuası* tarafından iktibas edilmiştir. (“İslâmiyet ve Asrî Medeniyet-I”, *İslâm Mecmuası*, nr. 51, 15 Rebiulahir 1335-26 Kânunisani 1332, s. 1016-1022; “İslâmiyet ve Asrî Medeniyet-II”, *İslâm Mecmuası*, nr. 52, 7 Cemaziyevvel 1335-1 Mart 1332, s. 1033-1040.). Gel gelelim 1918 yılında *Yeni Mecmuâ*’da yayımladığı “Türkçülük Nedir-3” başlıklı yazısında bu makalelere atıfta bulunan Gökalp, “Geçen sene *Tanin*’de neşrettığımız ‘İslâmiyet ve Asrî Medeniyet’ unvanlı makalelerde bu meseleyi mufassalan teşrih etmiştik.” demek suretiyle söz konusu makalelerin kendisine ait olduğunu ve ayrıca bu makalelerin *La Pensée Turque* adlı dergide Fransızca olarak da yayımlandığını belirtmektedir. (ZIA GUEUK ALP. “L’Etat Islamique peut-il être un Etat moderne? I, II, III”, *La Pensée Turque*, Nr. 5, 6, 8; 16 Février 1917, 1er Mars 1917, 1er Avril 1917; s. 137-142, 169-175, 251-256.) *La Pensée Turque* dergisinde yayımlanan ve başlığını “İslâm Devleti Modern Devlet Olabilir mi?” şeklinde tercüme edebileceğimiz bu makalelerin sadece III numaralı Ziya Gökalp’in “İslâmiyet ve Asrî Medeniyet-I” unvanlı makalesinin Fransızcasıdır. İlk iki makalenin ise *Tanin*’de “İttihat ve Terakki Kongresi” başlığı altında imzasız olarak yayımlanan toplam 8 sayılı makale serisinin 6 ve 7’nci tefrikalarının Fransızcası olduğunu tespit ettik. Bununla beraber yine *İslâm Mecmuası*’nın 48. sayısının dış kapağında, mecmuanın içindeki yazılardan birisinin künyesi şöyle veriliyordu: “Din ve Şeriat (İslâmiyetle medeniyet-i asriyenin tamamıyla kabil-i itilaf olduğu) (*Tanin*’den), Gökalp Ziya”. Oysa ne *İslâm Mecmuası*’nın bu sayısının içinde ne de *Tanin*’de “Din ve Şeriat” başlıklı bir yazı yoktu. Buna mukabil *İslâm Mecmuası*’nın bu sayısında “İttihat ve Terakki Kongresi-6” başlıklı imzasız bir yazı vardı. Keza bir sonraki sayıda da devam eden bu yazı, dış kapakta bu sefer şöyle kaydedilmişti: “Din ve Şeriat” (İttihat ve Terakki Kongresi) 7’inci Makale (*Tanin*’den), Gökalp Ziya”. Bu künyenin mecmuanın içindeki karşılığı ise “İttihat ve Terakki Kongresi-Geçen Sayıdan Mabad” şeklindeydi. Böylece *Tanin*’de imzasız olarak yayımlanan söz konusu sekiz makalenin de Ziya Gökalp’e ait olduğu şüpheye mahal vermeyecek şekilde anlaşılmış oluyordu. İşte *Tanin*’de imzasız olarak yayımlanmış olan mezkûr yazıları Ziya Gökalp’e izafe etmemizin gerekçesi budur. *Tanin* gazetesinin 2807 sayılı ve 5 Teşrinievvel 1916 tarihli nüshasında başlayan bu yazı serisinin atıfta bulunduğumuz 6 ve 7’nci tefrikalarının künyeleri de şöyledir: “İttihat ve Terakki Kongresi 6-7”, *Tanin*, nr. 2812-2813; 14-15 Zilhicce 1334/29-30 Eylül 1332/12-13 Teşrinisani 1916.]

makalesinde “Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, garp medeniyetindenim.”¹¹ ifadesiyle genel bir çerçeve içine alacağı yeni Türk medeniyetinin hukuki boyutunu, yine aynı yıl neşrettiği *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde, “Bu asrın milletleri arasına geçebilmek için en esaslı şart, millî hukukun bütün şubelerini teokrasi ve klerikalizm bakiyelerinden büsbütün kurtarmaktır. (...) Kurûn-ı vustaî devletlerin bu iki âlâmet-i mümtâzesinden tamamıyla kurtulmuş olan devletlere ‘asrî devlet’ namı verilir.”¹² cümleleriyle netleştirecektir.

Esasen söz konusu süreçteki “asrî medeniyet” tasavvurunun ana izleğini veren bu paradigma hem usul hem de esas itibarıyla öteden beri farklı fikir akımlarına mensup aydınlar arasında süregelen Batılılaşma, asrîleşme yahut medenileşme münakaşalarının odağında da imâ “din” olgusunun bulunduğunu göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Ziya Gökalp’in “Yeni Hayat” anlayışını şerh etmek ve geniş toplumsal kitlelere yaymak amacıyla bir grup Batıcı aydın tarafından 1911’de Selanik’te çıkarılan *Yeni Felsefe Mecmuası*, mezkûr bağlamda son derece stratejik bir yayın politikası takip edecekti. Zira dönemin ünlü Fransız antropoloğu Charles Letourneau’dan tercüme edilerek derginin henüz dördüncü sayısında yayımlanan bir makale, “Biz burada muhtelif kavimlerde dinî itikatların ne gibi tesirler husule getirdiğini ve ne şekillerde tasavvur edildiğini irâe edeceğiz. Din kelimesine atfedilen büyük hâleyi söndürmek için bundan daha mantıkî bir tedkik olamaz.”¹³ sözleriyle başlıyor ve mecmuanın altıncı sayısında yer alan bir başka yazıda ise “Din müessesileri kimlerdir? Şüphesiz artık onların yetişilmez ulviyetlerinden, kutsiyetlerinden bahsetmek bütün aklî ve fennî deliller karşısında biraz gülünç olur...”¹⁴ deniliyor ve nihayet dinlerin “insanlara hayalî bir saadet vaat ederek onları aldattığı” iddia ediliyordu. Oysa bundan evvel, ilk Türk pozitivist olarak bilinen Beşir Fuad bile Avrupalı pozitivistler gibi Hristiyanlık aleyhinde yazdığı birçok yazısında, doğrudan doğruya Hristiyanlık dinini değil bu dini kendi menfaatleri için bir zulüm âleti olarak kullandıkları gerekçesiyle sadece Hristiyan ruhban sınıfını hedef alıyordu.¹⁵ İkinci Meşrutiyet her ne kadar geniş bir fikir ve basın hürriyeti sağlamışsa da Osmanlı toplumu özellikle dine müteallik konularda böylesine hür ve cesur fikirleri kolaylıkla hazmedebilecek bünyeye henüz kavuşmamıştı. Nitekim söz konusu yazıların uyandırdığı şiddetli tepkiler üzerine mezkûr nüshayı Selanik ve İstanbul’daki satış noktalarından toplatmak zorunda kalan mecmua sahipleri, bir beyanname yayımlayarak

11 Ziya Gökalp, “Medeniyetimiz-2”, *Yeni Mecmua*, nr. 69/3, 1 Şubat 1339/1923, s. 24-36.

12 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339, s. 161.

13 Charles Letourneau, “Umumiyet İtibarıyla Din-1”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 4, 30 Eylül 1911, s. 26-30.

14 Rıza Nüzhet, “Hristiyanlık: Mazisi, Âtisi”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 6, 1 Teşrinisani 1911, s. 21-27.

15 Orhan Okay, “Beşir Fuad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 5-6.

muhataplarından özür dilemişler¹⁶ ve bundan sonra takip edecekleri “ihtiyatlı” siyaseti de toplumsal hayatta hüküm süren “itikadî, ananevî, ahlakî ve iktisadî esasları sarsmak ve tebdil edebilmek için uzun süre sabırlı bir şekilde çalışmak”¹⁷ şeklinde belirlemişlerdir.

Bu cümleden olarak Batıcılık cereyanının en maruf şahsiyetlerinden biri sayılan Celal Nuri, 1912 yılında yayımladığı “İslâmda Vücûb-ı Teceddüd” başlıklı üç sayılı yazı serisinin ikincisinde, “İslâmiyet, Martin Luther’in on altıncı asırda icrasına muvaffak olduğunu, daha yedinci asırda ve pek şümüllü olarak yapmış idi.” demektedir, yazısının devamında bugün dünyanın en gelişmiş aksamının birbirinden türemiş “üç (klasik) dine merbut” olduğunu ve “bir (Reform) maksadı üzerine müesses” bulunan İslâmın esasen “Yahudilik ve Hristiyanlığın ıslah ve tekâmülü” olduğunu belirtmekte¹⁸ ve bu düşüncesini bir yıl sonra yayımladığı *İttihâd-ı İslâm* unvanlı eserinde çok daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Nitekim bu eserin mukaddimesinde “Şark nedir? Garp nedir? Bu iki âlem arasında itilaf mümkün müdür? İslâmiyet kurûn-ı hâzırda nasıl tarif olunabilir? İslâmın mazisi ile alakası ne mertebededir, kezalik onun istikbalde ne gibi bir rolü olabilir?...”¹⁹ kabilinden birtakım sorular sorarak bütün kitap boyunca bu sorulara cevap arayan Celal Nuri, kitabın “İçtihat Meselesi” alt başlıklı bölümünde İslâmiyeti, Yahudilik ve Hristiyanlığın “ıslah görmüş şekli” olarak niteliyor ve devamında yine “Hazret-i Muhammed, Martin Luther’in on altıncı asırda icrasına muvaffak olduğu ıslahatın daha pek büyüğünü, pek şümüllü ve mükemmelini yedinci asırda yapmıştır.”²⁰ demek suretiyle Lutheryen İslâm anlayışını iyice pekiştiriyordu. Nitekim 29 Mart 1882 tarihinde Sorbon’da verdiği meşhur konferansında “İslâmiyetin terakkiye mani” olduğunu ileri süren Ernest Renan’a karşı tıpkı Namık Kemal²¹, Ali Ferruh²² ve Atâullah Bâyezidof²³ gibi doğrudan doğruya reddiye yazdığı hâlde her nedense yarım bıraktığı bu eserini ikmal etmesi için 1918 yılında kendisine ricada bulunan yakın dostu Ahmed Sâkî’ye, işlerinin yoğunluğu ve mezkûr meseleye dair araştırmalarının uzun süre sekteye uğradığı²⁴ mazeretiyle olumsuz cevap vermesi bu yüzdendi. Yine bu yüzden ertesi yıl kaleme aldığı bir başka yazısında “Edyân-ı kitâbiye zaten yekdiğerinden mütevellid

16 Müessisler, “Hakikat Karşısında”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 7, 15 Teşrinisani 1911, s. 1-2.

17 Tahrir Heyeti, “Yeni Hayat”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 17, 15 Nisan 1912, s. 1-5.

18 Celal Nuri, “İslâmda Vücûb-ı Teceddüd-2”, *İctihad*, nr. 40, 15 Kanunisani 1327, s. 983-989.

19 Celal Nuri, *İttihâd-ı İslâm*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331, s. 5.

20 Celal Nuri, *İttihâd-ı İslâm...*, s. 38-39.

21 Namık Kemal, *Renan Müdafaaanesi*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1326.

22 Ali Ferruh, *Teşhîr-i Ebâtl*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306.

23 Atâullah Bayezidof, *Reddi-i Renan-İslâmiyet ve Fünûn*, çev. Madam Gülnar Deleberof-Ahmet Cevdet, Dersaadet, 1308.

24 Celal Nuri, “İslâmiyet Mâni-i Terakki midir?”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 88, 29 Zilhicce 1336-5 Teşrinievvel 1918, s. 1037.

olduğundan bunların hutû-ı umûmiyedeki iştirakinden bilistifade bilcümle mezâhib erbabının üss-i uhuvvetini ilan etmek ehass-ı âmâlimizdir.”²⁵ diyecekti.

Hangi fikir akımına mensup olurlarsa olsunlar bütün Osmanlı aydınları medeniyetin başlıca esasının din olduğu konusunda hemfikirlerdi. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi dinin itikadî ve kurumsal yapısıyla ilgili düşüncelerinde farklılıklar söz konusuydu. Batı medeniyeti karşısındaki tavırlarını da esasen dine bakışlarındaki bu farklılıklar belirliyordu. Bu yüzden mesela Mehmed Âkif’in başyazarlığını yaptığı *Sebilürreşad* dergisinde, memleketimizde Avrupa medeniyetinin icaplarını tatbik etmek için hükümet tarafından yapılan birtakım ıslahatların yanı sıra “halkın zihniyetinde, efkâr ve itikadında, dininde bile” bazı ıslahatların tasavvur edildiğinden bahisle “Avrupa medeniyetini bilâ-tadilat memleketimize sokmak isteyen bir sınıf vardır ki maksatlarını müdafaa zımında kaleme, şifahen münakaşatta bulunuyorlar, tahrikat icra ediyorlar.”²⁶ deniliyor fakat İttihat ve Terakki hükûmetinin desteklediği *İslâm Mecmuası*, *Sebilürreşad*’ın bu iddiasını “Avrupa medeniyeti Hristiyan olan Avrupa milletlerine mahsustur. Bizim beynelmileliyetimiz İslâmlıktır. Medeniyetimiz de Müslüman milletlere has olan ‘İslâm medeniyeti’ olacaktır.”²⁷ ifadesiyle karşılıyordu. Keza yine *İslâm Mecmuası*’nda Celal Nuri’nin mezkûr *İttihâd-ı İslâm* kitabını eleştiren Musa Carullah, bu yazısında “İslâmın en büyük ehemmiyeti Protestanlık imiş! Şâri-i Kebîr’in şerefi de Lutherlik imiş!”²⁸ demesine rağmen gerek o dönemde “İslâmiyetin Luther’i”²⁹ gerekse günümüzde “modernist İslâmcı”³⁰ veya “İslâm reformatörü”³¹ olarak nitelenecekti...

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Türk basınında özellikle “din” ve “medeniyet” kavramları üzerinden sürdürülen asrîleşme, medenîleşme yahut Batılılaşma münakaşaları, Trablusgarp Harbinden itibaren içine düştüğümüz siyasî ve sosyal felaketler yüzünden daha farklı boyutlar da kazanmış ve özellikle yeni Türkiye Devletinin siyasî rejiminin Cumhuriyet olarak ilan edileceği sıralarda hayli hararetlenmişti. Nitekim Balkan Harbi sıralarında Osmanlı devletinin kurtuluşu ve Türk milletinin istikbalini temin için son birkaç asırdır medeniyet âleminde saltanat süren Hristiyan Batılı devletlerin teveccühünü kazanmak, siyasî ve sosyal hayatta onların arzuları doğrultusunda garplılaşmak mecburiyetinde

25 Giridi Ahmed Sâki, *Celâl Nuri Bey ve Cezri Fikirleri*, Kitaphane-i Südi, İstanbul, 1335-1338, s. 30.

26 Mustafa Râkım, “Avrupa Medeniyetinin İç Yüzü”, *Sebilürreşad*, nr. 288, 21 Rebiulahir 1332-6 Mart 1330, s. 37.

27 Ömer Seyfeddin, “Hars-Medeniyet-Temeddün”, s. 636.

28 Musa Carullah, “Şeriat-i İslâmiyeye Benim Nazarım”, *İslâm Mecmuası*, Y. 1, S. 1, 16 Rebiulevvel 1332-30 Kânunisanı 1329, s. 10-13.

29 Hâşim Nâhid, *Türkiye İçin Necat ve İtila Yolları*, Şems Matbaası, İstanbul, 1331, s. 213; Alimcan el-İdrisî, “Musa Carullah Bigiyef”, *Türk Yurdu*, Y. 4, C. 8, nr. 11, 30 Temmuz 1331, s. 2696-2703.

30 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 396.

31 Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 24.

olduğumuz ileri sürülüyor³²; esasen kökü Namık Kemal'e dayanan³³ ve sonraki süreçte kurtuluşumuz için Batı medeniyetini bir bütün olarak kabul etmekten başka çare olmadığını dile getiren aydınlarca sürekli tahkim edilen bu saf ve nahif düşünce tarzı, özellikle Mondros Mütarekesinden Sevr Antlaşmasına kadar geçen gergin bekleyiş sürecinde oldukça fazla taraftar buluyordu. Fakat bu manada asıl garplılaşma tartışmaları Ağaoğlu Ahmed'in Malta sürgünlüğü sırasında kaleme alıp 1923 yılı başlarından itibaren *Türk Yurdu* dergisinde tefrika ettiği "Üç Medeniyet" başlıklı bir makale serisi ile başlıyordu ki yazar bu makalelerin ilkinde Batı medeniyetinin galip, İslâm ve Buda medeniyetinin mağlup olduğunu, bizim Batı medeniyetini almaktan başta çaremizin bulunmadığını fakat medeniyet denilen mefhum bir "küll" olduğu için Garp medeniyetini "bütün noksanları ve faziletleri ile kabul" etmemiz gerektiğini belirtiyor ve yazısını "Kafamız, kalbimiz, tarz-ı telakkimiz, zihniyetimiz itibariyle ona uymalıyız. Bunun haricinde halas yoktur."³⁴ yargısıyla bitiriyordu. Sonraki yazılarında meramını daha sarıh ve makul bir şekilde anlatacak³⁵ olmakla beraber, bu ifadeler, İslâmcı ve muhafazakâr aydınların oldukça şiddetli tenkitlerine uğradı. Ağaoğlu yine bu sıralarda *Vatan* gazetesinde yayımladığı bir başka yazısında söz konusu düşüncesini daha keskin bir dille tekrar edince³⁶ bütün Türk basını kısa süre içinde âdeta garpperestler ve şarkperestler denebilecek iki ana cepheye ayrıldı ve Batı medeniyetine dair olumlu olumsuz, mutedil yahut radikal birçok fikirler serdedildi. *Sebilürreşad* dergisi başta olmak üzere *Tevhid-i Efkâr* gazetesi başyazarı Velid Ebüzziya ile *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Türkçü ve Batıcı aydınların Batı medeniyetini bir bütün halinde kabul etmemiz gerektiği görüşüne şiddetle karşı çıktılar. Ancak tekniği Batı'dan alıp ahlakımız, hukukumuz, sanatımız, felsefemiz velhasıl bütün gelenetik kodlarımız bakımından Şarklı kalmamızı sağlayacak uluslararası bir piyasa hiçbir zaman var olmamıştı.³⁷ Bu yüzden yine o tarihlerde verdiği bir konferansta, Viyana mağlubiyetinden itibaren medeniyetimizin yaklaşık iki yüz elli yıldır nasıl çürüdüğünü adım adım takip eden Yahya Kemal, nihayet "Asrî olan medeniyeti bir 'küll' olarak kabul etmek, tam medenî olabilmek için şarttır."³⁸ diyordu.

32 Ahmet Muhtar, "Ya Garplılaşırız Ya Mahvoluruz", *İkdam*, nr. 5716, 9 Safer 1331-4 Kânunisani 1328, s. 3-4; Ahmet Muhtar, "Çare-i Halas", *İkdam*, nr. 5719, 12 Safer 1331-7 Kânunisani 1328, s. 3-4.

33 Namık Kemal, "İstikbal", *İbret*, nr. 1, 7 Rebiulevvel 1289-1 Haziran 1288, s. 1-2.

34 Ağaoğlu Ahmed, "Üç Medeniyet", *Türk Yurdu*, Y. 10, nr. 1, 15 Mart 1339, s. 14-22.

35 Ağaoğlu Ahmed, "Bir Medeniyet Nasıl Alınır?", *Akşam*, nr. 1972, 2 Nisan 1340/1924-27 Şaban 1343.

36 Ağaoğlu Ahmed, "Garplılaşmak Mecburiyeti", *Vatan*, nr. 151, 16 Muharrem 1342-29 Ağustos 1329/1923.

37 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi...*, s. 9.

38 "Yahya Kemal Beyin Konferanslarından: Türk Milliyeti ve Bugünkü Medeniyet", *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 761, 24 Receb 1341-12 Mart 1339. [Yahya Kemal'in bugüne kadar fark edilmemiş ve dolayısıyla Yahya Kemal külliyatına girmemiş olan 8 makale, 1 mektup, 1 mülakat ve 3 konferanstan oluşan toplam 13 metnini tespit ettik ve bu metinlerden 8 adet makaleyi yayımladık. Bkz. Nuri Sağlam, "Yahya Kemal'in Külliyatına Girmemiş Bazı Makaleleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 53, Bahar 2023, s. 139-158. Diğer metinleri de yakın zamanda neşredeceğiz.]

Esasen gerek Tanzimat gerekse İkinci Meşrutiyet dönemi aydınları, gelişmiş Batılı toplumların geçirdiği değişim ve dönüşüm safhalarını sadece usul bakımından örnek alarak -ki buna taklit etmek de denebilir- kendi toplumsal hayatımızı, kendi dinî ve kültürel değerlerimizle birlikte yeniden inşa etmeyi hedefliyorlardı. Nitekim Türkçülüğün gagesinin “muasır bir İslâm Türklüğü” olduğunu belirten Ziya Gökalp, muasırlaşmayı da “Bugün bizim için muasırlaşmak demek, Avrupalılar gibi dretnotlar, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmek demektir; muasırlaşmak şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek değildir. Ne zaman malumat ve masnuât iktibas ve iştirası için Avrupalılara ihtiyaçtan müstağnî olduğumuzu görürsek o zaman muasırlaşmış olduğumuzu anlarız ...”³⁹ şeklinde tarif ediyor; Batıdan manevî medeniyet değil yalnız maddî medeniyet almak gerektiğini vurgulayan ve bu konuda tıpkı Âkif gibi Japonya’yı örnek gösteren Ömer Seyfeddin de “Biz de ne vakit onlar gibi yapar, yalnız Garp’tan usûl ve âliyât alır, kendi milliyetimizi, kıymetlerimizi, örflerimizi ve mefkûremizi kuvvetlendirirsek ‘medeniyet’i kabul etmiş sayılacağız.”⁴⁰ diyordu. Dahası en müfrit batıcılardan biri olan ve bu yeni hayat yolunda “Bütün meselenin kökleşmiş zihin itiyatlarını bir an evvel kırmak”⁴¹ olduğu inancını taşıyan Ahmed Emin (Yalman) bile “En ciddi manasıyla garplılaşmak demek, garp medeniyetini vücuda getiren esasları ve şeraiti ve bunların husule getirdiği yüksek neticeleri hayatımıza sokmak demektir.”⁴² diyor fakat bu ameliyeyi

*“Garplılaşmaktan bizim anlamamız lazım gelen mana, son asırdaki ticari ve sinai inkılâpların bilhassa garp memleketlerinde husule getirdiği mütakamil mesai usullerini, muhite hakimiyeti temin eden teşhizatı, ilmi, marifeti kendimize esaslı bir surette mal etmekten başka bir şey olamaz. Öyle bir nizam ki sathi ve körü körüne bir taklit mahsulü olmasın, garp medeniyetinin bütün iyi cihetlerini kabul etsin, fakat kendimize ait meziyetleri ve milli ve dini hüviyeti istihfaf etmesin.”*⁴³

şeklinde açıklıyordu. Keza Türkçü düşüncenin en önde gelen şahsiyetlerinden olan Hamdullah Suphi, *Türk Yurdu* mecmuasının “Türk milletini geri çekmek isteyen bütün irticalara karşı garp medeniyetini benimseyen ve bütün kurtuluş çarelerini o medeniyetin bize intikalinde görenlerin, Türk milletini garp milletleri ailesine sokmak isteyenlerin bir telkin vasıtası.”⁴⁴ olduğunu söylüyor ve Türk Ocağının misyonunu ise “Dinî bir cemiyet yerine bir millet ikame etmek, Türk milletini İslâmî ve Asyaî medeniyetten

39 Ziya Gökalp, “İçtimaiyat: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak-1”, *Türk Yurdu*, C. 3, nr. 35, İstanbul, 1329, s. 336.

40 Ömer Seyfeddin, “Tasfiye ve İslah”, *Tanin*, nr. 1941, 6 Mayıs 1330, s. 4.

41 Ahmed Emin, “İlk Adım”, *Vatan*, nr. 64, 15 Şevval 1341-31 Mayıs 1329, s. 1.

42 Ahmed Emin, “Garplılaşmak Ne Demektir?”, *Vatan*, nr. 156, 21 Muharrem 1342-3 Eylül 1339, s. 1.

43 Ahmed Emin, “Garplılaşmak Bahsi”, *Müşterek Gazete*, nr. 5, 10 Eylül 1339-28 Muharrem 1341, s. 1.

44 Hamdullah Suphi, “Başlangıç”, *Türk Yurdu*, Y. 10, nr. 1, 15 Mart 1339, s. 1-2.

hayatî ve beşerî bir medeniyet olan garp medeniyetine doğru çekmek.” şeklinde belirttikten sonra “İslâm medeniyetinin bir hususiyetinden ibaret olan Türk üslûpları ancak bugüne göre çok derin bir istihaleye, bir ıstıfaya uğramadan aramızda yaşayamaz. Her adımda İslâmî mefhumlardan doğan dünkü medeniyetimizin galip medeniyet karşısında baştanbaşa mağlup olduğunu ve yere serildiğini görüyoruz.”⁴⁵ diyordu.

Bütün bunlarla beraber her düşünce akımında olduğu gibi gerek Batı medeniyetçisi gerekse Batı medeniyeti karşıtı söylemlerin aynı mutedil zemin üzerinde yürüdüğü elbette iddia edilemez. Bunlar arasında maalesef karşılıklı olarak yekdiğerini hem tedirgin hem de rencide edecek ve dolayısıyla bu mutedil zemini bilinçli yahut bilinçsiz bir şekilde sarsacak birtakım aşırı fikirler de ileri sürülüyor ve bunlar, hangi cenahtan olursa olsun salt milletin istikbalini temin için ortaya konulan samimî ve iyi niyetli çabaları zedeleyip tarafların birbirlerine “din düşmanı” yahut “mürteci” gözüyle bakmalarına yol açıyordu. Mesela yine Batılılaşma adına,

*“Biz garbın medeniyetini almaya muhtacız ve bu medeniyeti alırken yalnız fabrikalarının tarz-ı inşalarını, makinelerinin sûret-i tevzîni, elhasıl medeniyet-i hâzırasının sînâi mahsulünü değil belki o cihân-ı dîgerin bütün bünyesini, hatta ciğerinin iltihapları, böbreklerinin cerihaları, bağırsaklarının pıslığı ve fakat aynı zamanda yüreğinin kan fişkırın metânet-i hareketi ve dimağının harikalar icat eden nesc-i muntazamı ile birlikte bütün gövdesini almaktan korkmayacağız ve çekinmeyeceğiz.”*⁴⁶

denilebiliyordu. Keza “Bugün bizim sırtımızda yabancı bir din, yabancı bir hukuk hüküm sürüyor. İşte bugünkü gençler millî bir din meydana koyarlar. Dinde bir reform yaparlar. Diğer milletlerin hayat-ı içtimaiyelerinde bu reform harekâtı olmuştur ve bizde de mutlak olacaktır.”⁴⁷ yahut

*“İbadethanelerde ayakla basılan yerlere secde etmemek için tertibat yapılmalıdır. Vaaz veya mevlid dinlemeye gelenlerin kundura ile girip rahatça oturabilmeleri için sıralar yapılmalıdır. Oruç da ıslah edilmeli. Sabahtan akşama kadar aç, susuz iş görmeye fikren ve bedenen çalışmaya ve gece yarısından sonra tka basa yeyip yatmaya bugünkü medenî hayat müsait değildir. Allah’a yakın olmak için yegâne çare ilmen yükselmek ve fikren tenevvür etmektir. Dünyasını imar edemeyenlerin ahreti mamur olacağına inanmak batıl bir akidedir. Medeniyet bir seyl-i hurûşân gibi akıp gidiyor. Zamanın ihtiyacatını idrak etmeyen milletler boğulmaya mahkûmdurlar.”*⁴⁸

45 Hamdullah Suphi, “Türk Ocağı Memlekette Ne Yaptı?”, *Akşam*, nr. 2172, 28 Teşrinievvel 1340-29 Rebiulevvel 1341, s. 1.

46 K., “Garp Medeniyeti”, *Haber*, nr. 25, 21 Eylül 1339-9 Safer 1342, s. 1.

47 Enver Behnan, “Medenî Türkçülük”, *Cumhuriyet*, nr. 169, 26 Teşrinievvel 1340-27 Rebiulevvel 1343, s. 3.

48 Selim Sırrı, “Dinde Teceddüde Doğru Bir Hareket Lazımdır”, *Cumhuriyet*, nr. 511, 10 Teşrinievvel 1341-31 Rebiulevvel 1344, s. 2.

kabilinden birtakım cezrî fikirler serdedilebiliyordu. Dahası Türkiye’deki emperyalist misyonu emniyet teşkilatının raporlarına da yansımış olan “Genç Hristiyanlar Cemiyeti”⁴⁹ için medeniyet adına övgüler düzülüyor; bu cemiyetin köylere varıncaya kadar şubelerinin açılması ve gençlerimizin sokakta dolaşmak yerine bu “ilim ve irfan ocağına” girmeleri gerektiği telkin ediliyor⁵⁰ yahut Türk Ocakları için “İktisadî ve siyasi rol oynamayı bir tarafa bırakarak halk için yalnız birer içtimaî merkez olmalı ve Genç Hristiyanlar Cemiyetinin gördüğü vazifeleri görmelidir.”⁵¹ şeklinde tuhaf bir misyon biçilebiliyordu. Bu ve benzeri fikirler, Batı medeniyeti karşısındaki en makul ve mutedil bakışları bile bulandırıyor ve bu süreçte söz gelimi millî terbiye usulünü garplılaştırma-ya matuf teknik bir tasarruf dahi milliyet ve din değiştirmek kadar tehlikeli ve muzır bir faaliyet⁵² olarak algılanabiliyordu.

Buna mukabil öteden beri cami kürsülerinde vaaz veren birtakım cahil hocalar “gençlerdeki dinsizlik modasını neredeyse mazur gösterecek” ve hatta Mehmed Âkif’e dahi “Eğer dinin ne olduğunu bunlardan öğrenseydim mutlaka İslâmın en büyük düşmanını olurum.”⁵³ dedirtecek denli İslâmî hurafe ve İsrailiyat derekesine indiriyor ve keza ulema sınıfından bazıları mesela kadınların yüzlerindeki peçeyi amentünün bir rüknü gibi gösteriyor⁵⁴ yahut şapka giyen bir Müslümanın kesinlikle kâfir olduğunu kanıtlamak için âdetâ “Biz dinimize kalplerimizin kanaatıyla lisanımızın ikrarı kadar, feslerimizin sarığı ve püskülü ile de merbutuz.” dercesine müstakil bir risale yazılabiliyor⁵⁵ ve dolayısıyla Batıcı aydınların reformist fikirlerini çok daha keskinleştiren bu tür söylemler mesela Süleyman Nazif’in “Yeni intişar eden bir risaleye göre muharriri ile kendi kıyafetindeki hoca efendilerden başka her mümin, hepimiz -haşa sümme haşa- kâfirmişiz. Hiçbir kazma, dîn-i İslâma bu risaleyi yazan hâsir kalemden daha derin bir mezar kazamaz.”⁵⁶ cümlelerinin de işaret ettiği üzere İslâmın değil fakat İslâmcılık cereyanının bir süredir “irtica” yahut “kara tehlike” olarak anılmasına âdetâ meşruiyet ve hatta belki biraz da makuliyet kazandırıyor!...

İkinci Meşrutiyetten sonraki süreçte “din” ve “medeniyet” etrafında cereyan eden tartışmaların umumî manzarasıyla beraber Batı medeniyetçisi aydınların muasır

49 Sadri Edhem, “Genç Hristiyanlar Cemiyeti”, *Son Telgraf*, nr. 92, 16 Eylül 1340-16 Safer 1343, s. 1.

50 Baha, “Gençler Cemiyet-i Hristiyanıyesi”, *Tanin*, nr. 552, 19 Ramazan 1342-23 Nisan 1340, s. 2.

51 Sabiha Zekeriya, “Türk Ocakları Ne Olmalıdır?”, *Vatan*, nr. 378, 24 Ramazan 1342-28 Nisan 1340, s. 3.

52 Ahmet Hikmet, “Garp Medeniyetçiliği”, *Resimli Gazete*, nr. 38, 24 Mayıs 1340, s. 2-3.

53 Mehmed Âkif, “Hasbihal”, *Sırat-ı Müstakim*, nr. 95, 22 Cemaziyelahir 1328-17 Haziran 1326, s. 290.

54 Mehmed Fahreddin, “Nisâiyyündan Cevad Sami Beye Açık Mektup”, *Sebilürreşad*, nr. 202, 4 Şaban 1330-5 Temmuz 1328, s. 385.

55 İskilipli Mehmed Âtîf, *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, İstanbul, Matbaa-i Kader, 1340

56 Süleyman Nazif, “İmana Tasallut”, *Son Telgraf*, nr. 141, 5 Teşrinisani 1340-7 Rebiulahir 1343, s. 3.

medeniyet tasavvurundaki açık yahut örtük reformist izleği kısmen de olsa aydınlattığını umduğum bütün bu söylemler, elbette ideolojik birer dünya görüşünün yansımalarıydı. Ama hiçbir ideolojik görüş, doğası gereği saf ve katı bir forma sahip değildi. Bir başka deyişle Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset"⁵⁷ adlı kitabında da açıkça görüleceği üzere bütün bu fikir akımlarının hepsinde birbirleriyle örtüşen, kesişen, çakışan veya çatışan birçok noktalar vardı. Kaldı ki Batıcılık doktriner bir fikir akımı değil Peyami Safa'nın da belirttiği gibi "dinî taassuba karşı medenî ihtiyaçların sezilişinden doğma bir terakki iştiyaki"⁵⁸ idi. Ancak işin en çetrefil ve içinden çıkma ihtimali neredeyse imkânsız olan yanı da esasen birer zihinsel varlık olan kavramların herhangi bir şekilde zapturapt altına alınamayacak kadar akışkan olmalarıydı. Nitekim bu yüzden "medeniyet" kavramına dair *Şehbal* dergisinde yayımlanan ilginç bir yazıda "Medeniyet nedir?" sorusuna cevap olarak mesela "Medeniyet, tahkikat-ı hakayık-e eşyanın bir hulasasıdır." yahut "Medeniyet, hakikatin âlem-i vücûddan zevalidir." kabilinden bir kısmı büsbütün zıt anlamlı olmak üzere tam on beş adet hüküm cümlesi kurulmaktaydı.⁵⁹ Nihayet gerek Batı medeniyeti karşısında aldığı tavrı, gerekse Batılı devletler tarafından açık bir sömürü-politik enstrüman olarak kullanılan "medeniyet" kavramıyla ilgili bazı ifadeleri dolaşısıyla İslâmcılık akımının önde gelen şahsiyetlerinden Mehmed Âkif'in de aynı anda hem "modernist" hem "medeniyet düşmanı" olarak nitelenmesi de bu yüzdendi.

2. İslâm Modernizmi ve Mehmed Âkif

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk matbuatında "garplılaştırma", "Avrupalılaştırma", "batılılaştırma", "asrîleşme", "muasırlaşma", "medenîleşme", "çağdaşlaşma", "modernleşme", "reform", "terakki", "teceddüd", "teccid" ve saire kabilinden zaman içinde çeşitlenerek kullanılagelen kavramların muhafazakâr Müslümanlar arasında öteden beri hiç de olumlu anlamlar çağrıştırmadığı bilinen bir husustur. Bu cümleden olarak "İslâm modernizmi" tabiri de İslâm dininin gerek amelî gerekse itikadî normlarından bir kısmının inkârı yahut mevcut şeklinin ıslahı veya büsbütün değiştirilmesi olarak algılanmakta⁶⁰ ve bu yüzden İslâm toplumlarında asırlardır dinin aslı unsurları olarak işlev gören fakat gerçekte dinin özüyle hiçbir alakası bulunmayan batıl inanç ve hurafelere karşı tamamen İslamî bir safiyet, samimiyet ve ciddiyetle ortaya konulan herhangi bir söyleme derhal "modernist" damgası vurulmakta ve böylece aklî ve mantikî hiçbir kanıt yahut mesnet arama gereği duyulmaksızın söz konusu söylemin dinle

57 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Yayınları, Ankara, 1976.

58 Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1990, s. 60-61.

59 Nilüfer, "Medeniyet Nedir?", *Şehbal*, nr. 31, 15 Kânunievvel 1326, s. 139.

60 Mehmet S. Aydın, "Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi", *İslamî Araştırmalar*, C. 4, S. 4, Ekim 1990, s. 273-274.

bütün rabıtası tek hamlede kesilmektedir. Dolayısıyla burada dikkat edilmesi gereken asıl husus söylemin ne anlama geldiğinden ziyade onu kavramsallaştırma ediminin bizzat kendisi olmalıdır! Çünkü hangi niyetle ileri sürülmüş olursa olsun referanslarını bizzat dinden alan herhangi bir söylem, -biraz aşağıda vereceğim bazı örneklerden de anlaşılacağı üzere- öteden beri yine dinî referanslarla red ve cerh edilebilmekte ve bu tür tartışmalar gündelik hayatın somut problemlerine hiçbir çare üretmediği gibi itikadî bilinci de çoğu zaman yaralamaktadır.

İkinci Meşrutiyetten sonraki süreçte İslâm'la Protestanlık arasında yakın bir ilgi kuran bir kısım aydın, dinde tıpkı Protestanlık muadili radikal bir reform yapmayı ön görürken Mehmed Âkif başta olmak üzere öteden beri daima “modernist” kavramıyla aydınlaştırılan bazı İslâmcı aydınlar da zaman içinde hurafe, bidat ve batıl inançlarla özünü kaybetmiş olduğunu müşahede ettikleri İslâm'ı tekrar Asr-ı Saâdet dönemindeki saf haline döndürmek gerektiğini düşünüyorlardı. Din, medeniyet ve terakki kavramları çerçevesinde yürütülen bütün bu mütalaa, müdafaa ve münakaşalar, esasen Batı medeniyeti karşısında uzun süredir geri kalmış olan İslâm coğrafyasının fakruzaruret içinde sefil bir hayat sürüyor olması realitesine dayanıyordu. Kaldı ki İkinci Meşrutiyetin ilanından aşağı yukarı kırk yıl önce Ahmet Midhat Efendi tarafından ortaya atılan “ittihad-ı İslâm” fikrinin çıkış noktası da buydu.⁶¹ Gel gelelim bu tarihlerden itibaren gelişen İslâmcılık akımı içindeki bir kısım ulema, Batı medeniyeti karşısındaki tedenni ve inkıraza mâni olmak ve milleti istikbale hazırlamak için birtakım rasyonel çareler üretmek yerine, bu amaçla ortaya atılan her türlü terakki, teceddüd ve temeddün fikrinin yahut alınacak herhangi bir tedbirin daha işin başından itibaren Şeriata uygun olup olmadığını ölçüp biçme yarışı içine girmişlerdi.

İkinci Meşrutiyetin ilan edildiği sıralarda mensubu olduğu toplumun maddî ve manevî değerlerinin büyük bir hızla çözümlenip dağılmaya başladığını yakından müşahade eden Mehmed Âkif, bu inkırazın birinci dereceden sorumlusu olarak kendisinin de içinde bulunduğu aydınları, devlet ricalini ve din adamlarını görmüş ve dolayısıyla “rezâil-i ictimâiyemizi ortaya koyup halkı bunlardan tenfir” için evvelâ bu üç kesimi tenvîr etmek gerektiğine inanmıştı. Bu yüzden “Kendimi milletimin huzurunda gördüğüm gündən beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim.”⁶² diyen Âkif, toplumsal yapıdaki çöküşün tek çaresini kayıtsız şartsız batılılaşmakta arayan aydınlara ve özellikle de hemen her türlü rasyonel düşünceye Şeriat adına muhalefet eden mutaassıp İslâmcı ulema-

61 Nuri Sağlam, *Hürriyetçi Söyleme Karşı Hür Olmanın Ağır Bedeli: Ahmet Midhat Efendi ve Yeryüzünde Bir Melek Romanına Yönelik Eleştiriler*; Erdem Yayınları, İstanbul, 2017, s. 29-33.

62 Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1966, s. 55.

ya karşı âdeta tek başına son derece sahil ve samimî bir cephe oluşturmuştu. Nitekim onun bu hususiyeti, *Safahât*'ın birinci kitabındaki “Hasta” başlıklı şiirinden itibaren açık bir şekilde görülmektedir. Bu manzumede yatılı bir okulda verem illetine yakalanan bir gencin dramı anlatılmaktadır. Başlangıçta pek ciddiye alınmayan bu hastalığa basit bir göğüs nezlesi teşhisi konulmuştur. Yanlış teşhis ve yanlış tedavi yüzünden iyice ilerleyen hastalığın verem olduğu ancak tedavi edilemeyecek bir safhaya evrildikten sonra anlaşılmış fakat bu arada ne yazık ki hastanın sadece üç beş günlük bir ömrü kalmıştır. Okul müdürü ile doktor, hastalığın diğer öğrencilere bulaşma riskini bahane ederek kimi kimsesi olmayan bu hasta öğrenciyi okuldan uzaklaştırmaya karar verirler. Akıbetini anlayan ve sadece birkaç günlük ömrü kaldığını bilen öğrencinin yalvarıp yakkarmaları sonuç vermez ve nihayet “son sınıftan iki vicdanlı refikin” yardımıyla bir arabaya bindirilip okuldan uzaklaştırılır. Dikkat edilirse bu manzum hikâyedeki okulun devleti, okul müdürünün devlet ricalini, doktorun aydın kesimi ve nihayet hastanın da cemiyeti sembolize ettiği açıkça görülecektir. Muhtemelen şair, şiirine, fertten millete ve devlete kadar çok geniş açılımlı çağrışımlara yol açan “Hasta” başlığını bu yüzden koymuş olmalıdır. Eğer Âkif bu manzumede sadece mağdur bir gencin yaşadığı müferrit bir olayı hikâyeye edecek olsaydı, şiirin içeriğine daha uygun ve daha belirleyici bir ad seçer ve meselâ Tevfik Fikret gibi “Hasta Çocuk” yahut benzeri bir başlık koyardı. Oysa onun asıl muhatabı aydın kesim ve devlet ricali gibi toplumsal hastalıklarımızı teşhis ve tedavi etmekle yükümlü insiyatif sahipleriydi. Bu itibarla daha işin başından itibaren milletin istikbali için son derece zorlu ve bedeli ağır bir mücadeleye girişecekti. Çünkü her şeyden evvel Şeriatı daima kendi şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanan ve bu sebeple Batıya açılan bütün pencereleri kapatmak isteyen bazı güç odakları, uzun zamandan beri en makul bir rasyonel fikrin üzerine bile hiçbir hedef gözetmeksizin âdeta kâbus gibi çöküyordu. Nitekim Mehmed Âkif, 1910 yılında kaleme aldığı bir yazısında, dönemin -Vezneciler’le Fatih semtleri arasındaki- en kalabalık caddesinin neredeyse ortasında bulunan bir türbenin münasip bir mahalle nakledilerek yolun genişletilmesi gerektiğini söylediği için Şeriat adına şiddetli itirazlara maruz kaldığından şikâyet ediyor, “Zavallı Şeriat! Kimlerin elinde hem ne gibi işlere alet olduğunu biliyor musun? Allah aşkına biz daha ne zamana kadar Şeriatı üzerimize çökmüş bir kâbus, karşımıza çıkmış bir umacı tahayyül edeceğiz?” diye soruyor, herhangi bir hayırlı işe teşebbüs edileceği zaman bile “sakın Şeriat buna mâni olmasın!” diye endişeye düşüldüğünden yakınıyor⁶³ ve bu durumu “Hayrımıza bir teklif vâki olsa bakarız: Şeriatı muvafık mı, muhalif mi?

63 Mehmed Âkif, “Hasbihal”, *Sırât-ı Müstakim*, C. 5, Aded: 107, 17 Ramazan 1328-9 Eylül 1326, s. 37-38.

Neûzübillah: Bu hal, Şeriata ne büyük bühtandır!”⁶⁴ kabilinden ifadelerle çeşitli yazı, vaaz ve tefsirlerinde sık sık tekrarlıyordu.

Keza yine bu sıralarda yayılmaya başlayan kolera salgını dolayısıyla *Sırât-ı Müstakim* gazetesine gelen bir mektupta, bir zamanlar memlekete kolera yahut veba gibi bulaşıcı bir hastalık gelince fedakârlık yapılarak para ile hafızlar tutulup memleketin dört bir yanında *Kur’an* okutulduğu hatırlatılıyor ve “*Sırât-ı Müstakim* hükûmete bu eski fakat dindarane usulü ihya etmesini tavsiyede bulunsa büyük bir hayır işlemiş olacak...” deniliyordu. Bu mektup münasebetiyle bir yazı yayımlayan Mehmed Âkif, bu yazısında özet olarak gerek münferit gerekse bulaşıcı ne kadar hastalık varsa bunların tedavisi için tıbbın tavsiye edeceği çarelerden başka yapılacak hiçbir şey olmadığını belirtiyor ve “*Kur’an-ı Kerim* hastalara, ölümlere okunmak için nâzil olmamıştır. *Kur’an*’daki şifa, cehelenin anladığı gibi değildir!...”⁶⁵ diyordu. Nitekim bu itikadını daha sonra *Safahat*’ında “İnmemiştir hele *Kur’an* bunu hakkıyla bilesin/Ne mezarlıklarda okunmak ne de fal bakmak için” dizelerinde tekrar edecekti. Ancak Mehmed Âkif’in itikadının hilafına imam ve müezzinlere yönelik bir tebliğ yayımlayan Meşihat, bu tebliğde -tıpkı Koronavirüs salgınının ilk günlerinde minarelerden yüksek sesle yayımlanan dualar gibi- bilumum cami ve mescitlerde müezzinlerin namazlardan önce Ahkâf suresini, namazlardan sonra salât-ı münciyye duasını okumalarını, imamların da bütün Osmanlı tebaasını kolera hastalığından koruması için Allah’a yakarmalarını emrediyordu.⁶⁶ Bunun üzerine İslâmcılık akımının puritanist kanadını temsil eden *Beyânülhak* gazetesi Meşihat’in tebliğiyle birlikte Mehmed Âkif’in yazısını da naklederek bu yazının altına dercettiği mütalaada Fahreddin Razi’nin *Tefsîr-i Kebîr*’ine istinaden *Kur’an* okumanın hem ruhî hem de cismanî hastalıklara şifa olduğunu ileri sürüyor ve böylece Âkif’in aklî mütalaalarını naklî bir referansla güya cerh etmiş oluyordu!⁶⁷

Gelgelelim Türk basınında Şeriat adına bundan çok daha vahim manzaralar vardı. Mesela daha evvel peçeyi âmentünün bir rûknü gibi gösterdiğini belirttiğim İslâmcı ulemeden Mehmed Fahreddin, Trablusgarp savaşı dolayısıyla içine düştüğümüz sıkıntılı günlerin izalesi ve istikbalin temini için bu sefer hac, zekât, kurban ve sadaka-i fitr gibi malî ibadetlerin bedellerinin Donanma’ya bağışlanarak deniz gücümüzü tahkim etmek

64 Mehmed Âkif, “Hutbe ve Mevâiz: Üçüncü Mev’iza”, *Sebîlirreşad*, C. 2-9, Aded: 50-232, 14 Rebiulevvel 1331-7 Şubat 1338, s. 406.

65 Mehmed Âkif, “Hasbihal: Koleraya Dair”, *Sırât-ı Müstakim*, C. 5, Aded: 115, 4 Teşrinisani 1326-17 Zilkade 1328, s. 178-179.

66 “Bilumum Cevâmi ve Mesâcid-i Şerife Eimme ve Müzzinine: Makam-ı Vâlâ-yı Meşihat-i İslâmiyyeden”, *Takvîm-i Vakayî*, nr. 678, 18 Zilkade 1328/7 Teşrinisani 1326, s. 4.

67 “Bâb-ı Vâlâ-yı Fetevâ-penâhiden Bilumum Cevâmi ve Mesâcid-i Şerife Eimme ve Müezzinine”, *Beyânülhak*, nr. 86, 19 Zilkade 1328/8 Teşrinisani 1326, s. 1626-1629.

gerektiği ve bunun Müslümanlar üzerine öncelikli bir farz olduğu içtihadıyla Meşihattan bir fetva talebinde bulunmuştu.⁶⁸ Dönemin İslâm ulemasını ikiye bölen bu içtihat, aynı doğrultuda yayınlar yapan *Sırât-ı Müstakim*, *Hikmet*, *Babalık* ve *Hakikat* gazeteleri ile böyle bir içtihadı reddeden *Beyânülhak* ve *Maşrık-ı İrfân* gazeteleri arasında 1910 yılının Kasım ve Aralık ayları boyunca devam eden şiddetli bir münakaşaya yol açmış ve üstelik bir yıl sonra Trablusgarp harbi başlangıcında yeniden alevlenen bu münakaşalarda tartışmaya müdahil olan İslâm alimlerinden her biri -ki bir tarafta Mehmed Fahreddin, Şebenderzade Filibeli Ahmed Hilmi ve Ahmed Hamdi Akseki; diğer tarafta ise Elmalılı Hamdi Yazır, Mustafa Sabri ve İskilipli Mehmed Âtîf gibi meşhur alimler bulunuyordu- karşı cephedekileri saf dışı bırakmak yahut kelimenin en hafif anlamıyla muarızlarını teşhil etmek için kendi iddia ve argümanlarını dayandıracak Ayet, Hadis ve fikhî kaynak bulmakta hiç güçlük çekmemişti! Dahası söz konusu içtihadı şiddetle reddeden ulemanın en maruf simalarından biri olan İskilipli Mehmed Âtîf, mezkûr münakaşa sırasında bir yandan “bazı cehelenin anladıkları gibi Donanma gibi emr-i hayra doğrudan doğruya zekât ve fitrenin sarfı caiz değildir” diyor fakat aynı zamanda fikhî bir kaynağa istinaden,

“Bu cihetlere zekât ve fitrenin sarf olunması dahi mümkündür. Şöyle ki: Bir kimse zekât ve fitresini evvela bir fakire vermeli, saniyen o fakire zekât ve fitreden aldığı parayı mesela Donanma ianesine sarfet diye emretmeli. Eğer fakir kendi ihtiyarıyla o parayı Donanma ianesine verirse hem fakir ve hem de o kimse sevaba nail olduğu gibi o kimse zekât ve fitresini dahi ifa etmiş olur.”⁶⁹

kabilinden gerek İslâm gerekse insanlık adına son derece rahatsız edici birtakım tuhaf fetvalar nakledebiliyordu! Yine bu cümleden olarak İtalyanların Trablusgarp’ı işgale başladığı sıralarda İttihat ve Terakki Fırkasıyla muhalefet arasında, ulema- dan Mustafa Sabri ve Elmalılı Hamdi (Yazır) gibi muhalif mebusların salt kendi siyasî ikballeri için İslâmî normları istedikleri gibi eğip büktükleri ve maalesef vatan, millet ve din adına son derece esef verici bir başka münakaşa daha cereyan ediyordu ki teknik açıdan detayına girme imkânımız olmayan bu münakaşa sırasında⁷⁰ mezkûr din alimleri *Kur’an* ve Hadislerden verdikleri dinî referanslarla halkı açıktan açığa hükûmete ve

68 Müftî Fahreddin, “El-hakku bi’l-ittibâi ehakk: Hak, ittibâa ehakkır”, *Hikmet*, nr. 31, 14 Zilkade 1328/4 Teşrinisani 1326, s. 2-4.

69 İskilipli Âtîf, “Nazar-ı Şeriatta Kuvve-i Berrîyye ve Bahriyyenin Derece-i Ehemmiyet ve Vücûbu”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 109, 2 Şevval 1328-23 Eylül 1336, s. 77.

70 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, 26 Teşrinievvel 1327, s. 217-243; *MMZC*, 27 Teşrinievvel 1327, s. 244-263.

kanunlara karşı itaatsizliğe teşvik ediyor⁷¹ ve dahası bunun bütün Müslüman ahali için bir “vazife-i mukaddese” olduğunu ileri sürüyorlardı!...

Bütün bunlar ve burada bahis konusu etme imkânı olmayan daha nice esef verici hadise, Âkif’in “Zavallı Şeriat! Kimlerin elinde hem ne gibi işlere alet olduğunu biliyor musun?” sorusunun ne kadar acı bir realiteye dayandığını açıkça göstermekteydi. Nitekim *Safahât*’ında “Hayır, hayal ile yoktur benim alışverişim.../İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.” diyen Âkif’e “Kaç hakiki Müslüman gördümse hep makberdedir/Müslümanlık, bilmem amma, galiba göklerde dir!” dedirten menfur hadiseler ihtimal ki dinin doğrudan doğruya bu tür şahsî menfaat odaklı kirli bir siyasete alet edildiği hadiseler olmalıdır.

Hâl böyleyken “Doğrudan doğruya *Kur’an*’dan alarak ilhamı/Asrın idrakine söylet-meliyiz İslâmı” dizeleri bile Âkif’i “modernist” ve hatta bu kavramın çağrıştırdığı bir başka sözcükle “sahte” İslâmcı⁷² yapmaya kâfiydi! Dahası *Safahât*’ın *Âsım* kitabında yer alan bu dizelerin hemen öncesinde İbni Rüşd, İbni Sina, Gazalî, Seyyid Şerif Cürcanî, Fahreddin Razi gibi büyük İslâm âlimlerini zikreden ve bu âlimlerin İslâmı kendi asırları-na söylettiğini belirten Âkif⁷³ gerek bu mısraları gerekse yukarıda zikrettiğimiz türbe nakli, kolera salgını ve benzeri bazı yazıları üzerinden “modernist” kategorisine sokulmakta ve böylece İslâmcılık akımı içindeki yeri sorunlu hâle getirilmektedir.⁷⁴

Diğer yandan Âkif’in *Safahât*’ındaki “Kim bilir hangi şenâatle oyulmuş gözler!/ Medeniyet denilen vahşete la’netler eder.”, “Tükürün onların asla güvenilirmez sözüne!/ Medeniyet denilen maskara mahlûku görün”, “Medeniyet! size çoktan beridir dış biliyor;/Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor.” yahut İstiklâl Marşı’ndaki “Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar!” dizeleri, onun bu defa “medeniyet düşmanı” olduğuna öteden beri kesin birer kanıt olarak kullanılacaktır!⁷⁵

Aynı anda hem “modernist İslâmcı” hem de “medeniyet düşmanı” olabilme paradoksu bir yana, Türkçenin semantik ve sentaktik kuralları içinde kalındığı sürece bu dizelerden bir medeniyet düşmanlığı çıkarmak mantıksal olarak imkânsızdır. Çünkü her

71 Mustafa Sabri (Tokat Mebusu), “Hilâf-ı Kanun Verilen Emirlerle İtaat Lazım mıdır?”, *Tesisat*, nr. 122, 25 Zilkade 1329-3 Teşrinisani 1327/16 Teşrinisani 1911; Antalya Mebusu Hamdi, “İnnema’t-tâatü fi’l-ma’rûf”, *Tesisat*, nr. 124, 27 Zilkade 1329-5 Teşrinisani 1327/18 Teşrinisani 1911.

72 Necip Fazıl Kısakürek, *Edebiyat Mahkemeleri*. 4. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2020, s. 51-52.

73 Mehmed Âkif, *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 349.

74 İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında...*, s. 189-201.

75 Şükûfe Nihal, “Bana Göre Mehmet Akif, *Tan*, nr. 1228, 31 İlkânun 1938, s. 5; Halil Berktaş, *Weimar Türkiyesi*, Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, s. 144-145; Halil Berktaş, *Özgürlük Dersleri*, Kitap Yayınları, İstanbul, 2010, s. 85.

şeyden önce dilde herhangi bir ifadenin anlamını belirleyen iki değişken parametre vardır ki bunlar “maddî bağlam ya da toplumsal durumdur.”⁷⁶ Bu yüzden Türkçede “dediğin”, “dedikleri”, “denilen” gibi ifadeler, bazen doğrudan ilintili oldukları sözcükleri aslî anlamlarından çıkararak metaforik birer araç işlevi görürler. Bir başka deyişle “medeniyet denilen” ibaresindeki “medeniyet” kavramı, bilindik müspet anlamlarıyla “medeniyet” olmaktan çıkmış ve bambaşka bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla burada “medeniyet” kavramının aslî manasından çıkarılma eylemiyle Mehmet Akif arasında hiçbir bağlantının bulunmadığına dikkat edilmelidir.

Bu noktada halledilmesi gereken ikinci husus “medeniyet” kavramının niçin “vahşet” “maskara mahlûk” yahut “canavar” sözcükleriyle eşleştirildiği meselesidir ki bu doğrudan doğruya toplumsal durumla ilgili bir meseledir. Zira yazımızın girişinde de belirttiğimiz üzere bir süredir “medeniyet mürşidi” maskesi takınan Batılı devletler, bu kavramı bütün Asya ve Afrika coğrafyasında âdeta sömürü-politik bir maymuncuk olarak kullandıkları için⁷⁷ “medeniyet” kavramı o sıralarda Avrupa’nın hem maddî gelişmişlik düzeyini hem de emperyalist iştihasını karşılayan metaforik bir anlam kazanmıştı. Nitekim bir başka Türk şairi Mehmed Emin Yurdakul’un Balkan savaşları sırasında emperyalist Avrupa’nın medeniyet namına sergilediği vahşetlere karşı yine o sıralarda kaleme aldığı *Ey Türk Uyan* adlı yekpare şiir kitabında “Sizin olsun medeniyet dediğiniz vahşetler/Hepinizin o uğursuz yüzünüze lanetler!”⁷⁸ diye haykırışı ve 1919 yılında yazdığı bir başka şiirinde “Bugün bize demirler uzatıyor medeniyet!”⁷⁹ deyişi de bu yüzdendi.

Bununla beraber Âkif eğer gerçek manasında “medeniyet” düşmanı olsaydı, mesela en müfrit Batıcılardan “Avrupa bizim hocamızdır.”⁸⁰ veya “Bir ikinci medeniyet yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyile isticnas etmeye mecburuz.”⁸¹ diyen Abdullah Cevdet’in “Medeniyet-i hazıra bir seyl-i hurûşandır ki mecrasını Avrupa kıtasında açmıştır, önüne gelen her mevânii bâ-kemâl-i şiddet zîr ü zeber eder.”⁸² yahut Selim Sırrı’nın “Medeniyet bir seyl-i hurûşan gibi akıp gidiyor, zamanın ihtiyacatını

76 Terry Eagleton, *Edebiyat Olayı*, çev. B. Yüce, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 42.

77 İsmail Gasprinski, *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1302, s. 5-7; Bir Doktor Muallim, “Yunanistan ve Medeniyet Rehberliği.” *Vakit*, nr. 573, 2 Ramazan 1337-1 Haziran 1335/1919, s. 1.

78 Mehmed Emin, *Ey Türk Uyan*, Türk Yurdu Yayınları, İstanbul, 1330, s. 27.

79 Mehmed Emin, “Vilson’a”, *Memleket*, nr. 102, 23 Şaban 1337-21 Mayıs 1335/1919, s. 1.

80 Abdullah Cevdet, “Şime-i Husûmet”, *İctihad*, nr. 89, 16 Kânunisani 1329, s. 1979-1984.

81 Abdullah Cevdet, “Mutmain Değilim”, *İctihad*, nr. 52, 31 Kânunisani 1328, s. 1176-1177.

82 Abdullah Cevdet, “Fas Hükümet-i İslâmiyyesinin İnkırazı”, *İctihad*, nr. 5, Nisan 1905, s. 70.

idrak etmeyen milletler boğulmaya mahkûmdur.”⁸³ ifadelerine koşut olarak “Beşeriyet coşkunu bir sel gibi ummân-ı terakkiye atılmak için alabildiğine akıyor. Bu selin önünde durulamaz. İşte biz de ya boğulacağız ya o sel ile beraber gideceğiz.”⁸⁴ demezdi! Eğer bütün bunlara rağmen Mehmed Âkif yine de “modernist” yahut “medeniyet düşmanı” olarak nitelenmeye devam edilecekse ortaya herhalde daha somut ve daha ikna edici kanıtlar konulmalıdır...

Sonuç

Türk modernleşme tarihinde cereyan eden “din” ve “medeniyet” münakaşaları bugüne kadar çok sayıda nitelikli çalışmaya konu olmuşsa da özellikle İkinci Meşrutiyetten Cumhuriyetin ilanına kadar geçen yaklaşık on beş yıllık toplumsal değişim süreci birçok açıdan hâlâ müphem ve karanlık noktalar barındırmaktadır. Bu cümleden olarak bu makalede evvela söz konusu süreçte “din” ve “medeniyet” kavramları etrafında cereyan eden münakaşaların umumî seyri kronolojik olarak incelenmiş ve bu süreçte İslâm’la Protestanlık arasında sık sık ilgi kuran bazı Batıcı aydınların dinde tıpkı Protestanlık muadili radikal bir reform yapmayı hedefledikleri gözlemlenmiştir. Devamında bu aydınların “Lutheryen” yahut “reformist” İslâm anlayışlarına karşı, başta Mehmed Âkif olmak üzere İslâmî tekrar Asr-ı Saadet dönemindeki saf haline döndürme gayreti içine girmiş olan bazı İslâmcı aydınlar için yapılagelen “modernist” yakıştırmasının doğru olmadığı ve yine bu cümleden olarak Mehmed Âkif’e ayrıca yöneltilen medeniyet düşmanlığı suçlamasının da sentaktik ve semantik dayanıklardan tamamen yoksun olduğu tespit edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

83 Selim Sırrı, “Dinde Teceddüde Doğru Bir Hareket Lazımdır”, *Cumhuriyet*, nr. 511, 10 Teşrinievvel 1341-31 Rebiulevvel 1344, s. 2.

84 Mehmed Âkif, “Mev’iza”, *Sebilürreşad*, 48/230, 29 Safer 1331-24 Kânunisanı 1328, s. 373-376.

KAYNAKÇA

1. Resmî Yayınlar⁸⁵

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

2. Süreli Yayınlar⁸⁶

Akşam

Beyânülhak

Cumhuriyet

Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası

Haber

Hafta

Hâkimiyet-i Milliye

Hikmet

İbret

İctihad

İkdam

İnsâniyet

İslâm Mecmuası

La Pensée Turque

Memleket

Müşterek Gazete

Resimli Gazete

Sebilürreşad

Sırât-ı Müstakim

Son Telgraf

Şehbal

Takvîm-i Vakayi

Tan

Tanin

Tercümân-ı Hakikat

Tesisat

Türk Yurdu

Vakit

85 Resmî yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

86 Süreli yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Vatan

Yeni Felsefe Mecmuası

Yeni Mecmua

3. Araştırma Eserler

- Abdullah Cevdet [Karlıdağ]: “Fas Hükûmet-i İslâmiyyesinin İnkırazı”, *İctihad*, nr. 5, Nisan 1905, s. 70.
- Abdullah Cevdet [Karlıdağ]: “Mutmain Değilim”, *İctihad*, nr. 52, 31 Kânunisanı 1328, s. 1176-1177.
- Abdullah Cevdet [Karlıdağ]: “Şime-i Husûmet”, *İctihad*, nr. 89, 16 Kânunisanı 1329, s. 1979-1984.
- Ağaoğlu Ahmed: “Bir Medeniyet Nasıl Alınır?”, *Akşam*, nr. 1972, 2 Nisan 1340/1924-27 Şaban 1343, s. 1.
- Ağaoğlu Ahmed: “Garplılaşmak Mecburiyeti”, *Vatan*, nr. 151, 16 Muharrem 1342-29 Ağustos 1329/1923, s. 1.
- Ağaoğlu Ahmed: “Üç Medeniyet”, *Türk Yurdu*, Y. 10, nr. 1, 15 Mart 1339, s. 14-22.
- Ahmed Emin [Yalman]: “Garplılaşmak Bahsi”, *Müşterek Gazete*, nr. 5, 10 Eylül 1339-28 Muharrem 1341, s. 1.
- Ahmed Emin [Yalman]: “Garplılaşmak Ne Demektir?”, *Vatan*, nr. 156, 21 Muharrem 1342-3 Eylül 1339, s. 1.
- Ahmed Emin: “İlk Adım”, *Vatan*, nr. 64, 15 Şevval 1341-31 Mayıs 1329, s. 1.
- Ahmet Hikmet [Müftüoğlu]: “Garp Medeniyetçiliği”, *Resimli Gazete*, nr. 38, 24 Mayıs 1340, s. 2-3.
- Ahmet Midhat: *Terakki*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1306, s. 6-7.
- Ahmet Muhtar: “Çare-i Halas”, *İkdam*, nr. 5719, 12 Safer 1331-7 Kânunisanı 1328, s. 3-4.
- Ahmet Muhtar: “Ya Garplılaşırız Ya Mahvoluruz”, *İkdam*, nr. 5716, 9 Safer 1331-4 Kânunisanı 1328, s. 3-4.
- Akçura, Yusuf: *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Yayınları, Ankara, 1976.
- Ali Ferruh: *Teşhîr-i Ebâtil*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306.
- Alimcan el-İdrisî, “Musa Carullah Bigiyef”, *Türk Yurdu*, Y. 4, C. 8, nr. 11, 30 Temmuz 1331, s. 2696-2703.
- Antalya Mebusu Hamdi: “İnnema’t-tâatü fi’l-ma’rûf”, *Tesisat*, nr. 124, 27 Zilkade 1329-5 Teşrinisanı 1327/18 Teşrinisanı 1911.
- Ataullah Bayezidof, *Reddi-i Renan-İslâmiyet ve Fünûn*, çev. Madam Gülnar Deleberof-Ahmet Cevdet, Dersaadet, 1308.

- Aydın, Mehmet S.: “Fazlur Rahman ve İslâm Modernizmi”, *İslâmî Araştırmalar*, C. 4, S. 4, Ekim 1990, s. 273-274.
- Baha: “Gençler Cemiyet-i Hristiyanıyyesi”, *Tanin*, nr. 552, 19 Ramazan 1342-23 Nisan 1340, s. 2.
- Berkes, Niyazi: *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 19. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Berktaş, Halil: *Özgürlük Dersleri*, Kitap Yayınları, İstanbul, 2010.
- Berktaş, Halil: *Weimar Türkiyesi*, Kitap Yayınları, İstanbul, 2009.
- Bir Doktor Muallim, “Yunanistan ve Medeniyet Rehberliği.” *Vakit*, nr. 573, 2 Ramazan 1337-1 Haziran 1335/1919, s. 1.
- Celal Nuri [İleri]: “İslâmda Vücub-ı Teceddüd-2”, *İctihad*, nr. 40, 15 Kanunisanı 1327, s. 983-989.
- Celal Nuri [İleri]: “İslâmda Vücûb-ı Teceddüd-3”, *İctihad*, nr. 41, 15 Şubat 1327, s. 1000-1004.
- Celal Nuri [İleri]: “İslâmiyet Mâni-i Terakki midir?”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 88, 29 Zilhicce 1336-5 Teşrinievvel 1918, s. 1037.
- Celal Nuri [İleri]: *İttihâd-ı İslâm*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1331.
- Çantay, Hasan Basri: *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1966.
- Demirtaş [Ziya Gökalp]: “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, nr. 8, 10 Ağustos 1327, s. 138-141.
- Eagleton, Terry: *Edebiyat Olayı*, çev. B. Yüce, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Enver Behnan [Şapolyo]: “Medenî Türkçülük”, *Cumhuriyet*, nr. 169, 26 Teşrinievvel 1340-27 Rebiulevvel 1343, s. 3.
- Giridî Ahmed Sâkî: *Celâl Nuri Bey ve Cezri Fikirleri*, Kitaphane-i Sûdî, İstanbul, 1335-1338.
- Halil Halid: *Hilâl ve Salîb Münâzaası*, Mısır, 1325.
- Hamdullah Suphi [Tanrıöver]: “Başlangıç”, *Türk Yurdu*, Y. 10, nr. 1, 15 Mart 1339, s. 1-2.
- Hamdullah Suphi [Tanrıöver]: “Türk Ocağı Memlekette Ne Yaptı?”, *Akşam*, nr. 2172, 28 Teşrinievvel 1340-29 Rebiulevvel 1341, s. 1.
- Hâşim Nâhid: *Türkiye İçin Necat ve İtila Yolları*, Şems Matbaası, İstanbul, 1331.
- İskilipli Âtîf: “Nazar-ı Şerîatta Kuvve-i Berriyye ve Bahriyyenin Derece-i Ehemmiyet ve Vücûbu”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 109, 2 Şevval 1328-23 Eylül 1336, s. 77.
- İskilipli Mehmed Âtîf: *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, Matbaa-i Kader, İstanbul, 1340.
- İsmail Gasprinski: *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1302.

- K.: “Garp Medeniyeti”, *Haber*, nr. 25, 21 Eylül 1339-9 Safer 1342, s. 1.
- Kara, İsmail: *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kısakürek, Necip Fazıl: *Edebiyat Mahkemeleri*, 4. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2020.
- Letourneau, Charles: “Umumiyet İtibariyle Din-1”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 4, 30 Eylül 1911, s. 26-30.
- Mardin, Şerif: *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mehmed Âkif [Ersoy]: “Hasbihal: Koleraya Dair”, *Sırât-ı Müstakim*, C. 5, Aded: 115, 4 Teşrinisani 1326-17 Zilkade 1328, s. 178-179.
- Mehmed Âkif [Ersoy]: “Hasbihal”, *Sırât-ı Müstakim*, C. 5, Aded: 107, 17 Ramazan 1328-9 Eylül 1326, s. 37-38.
- Mehmed Âkif [Ersoy]: “Hasbihal”, *Sırât-ı Müstakim*, nr. 95, 22 Cemaziyelahir 1328-17 Haziran 1326, s. 290.
- Mehmed Âkif [Ersoy]: “Hutbe ve Mevâiz: Üçüncü Mev’iza”, *Sebilürreşad*, C. 2-9, Aded: 50-232, 14 Rebiulevvel 1331-7 Şubat 1338, s. 406.
- Mehmed Âkif [Ersoy]: “Mev’iza”, *Sebilürreşad*, 48/230, 29 Safer 1331-24 Kânunisani 1328, s. 373-376.
- Mehmed Âkif [Ersoy]: *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Mehmed Emin [Yurdakul]: “Wilson’a”, *Memleket*, nr. 102, 23 Şaban 1337-21 Mayıs 1335/1919, s. 1.
- Mehmed Emin [Yurdakul]: *Ey Türk Uyan*, Türk Yurdu Yayınları, İstanbul, 1330.
- Mehmed Fahreddin: “Nisâiyyûndan Cevad Sami Beye Açık Mektup”, *Sebilürreşad*, nr. 202, 4 Şaban 1330-5 Temmuz 1328, s. 385.
- Musa Carullah: “Şeriat-i İslâmiyeye Benim Nazarım”, *İslâm Mecmuası*, Y. 1, S. 1, 16 Rebiulevvel 1332-30 Kânunisani 1329, s. 10-13.
- Musa Kâzım: “Medeniyet-i Sahîha ve Diyânet-i Sahîha”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 991/6191, 4 Rebiulevvel 1316/11 Temmuz 1314, s. 3.
- Mustafa Râkım: “Avrupa Medeniyetinin İç Yüzü”, *Sebilürreşad*, nr. 288, 21 Rebiulahir 1332-6 Mart 1330, s. 37.
- Mustafa Sabri (Tokat Mebusu): “Hilâf-ı Kanun Verilen Emirlere İtaat Lazım mıdır?”, *Tesisat*, nr. 122, 25 Zilkade 1329-3 Teşrinisani 1327/16 Teşrinisani 1911, s. 1-2.
- Müessisler: “Hakikat Karşısında”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 7, 15 Teşrinisani 1911, s. 1-2.

- Müftü Fahreddin: “El-hakku bi'l-ittibâi ehakk: Hak, ittibâa ehaktır”, *Hikmet*, nr. 31, 14 Zilkade 1328/4 Teşrinisani 1326, s. 2-4.
- Namık Kemal: “İstikbal”, *İbret*, nr. 1, 7 Rebiulevvel 1289-1 Haziran 1288, s. 1-2.
- Namık Kemal: “Medeniyet”, *İbret*, nr. 84, 2 Zilkade 1289-20 Kânunievvel 1288, s. 1-2.
- Namık Kemal: *Renan Müdafaanamesi*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1326.
- Nilüfer: “Medeniyet Nedir?”, *Şehbal*, nr. 31, 15 Kânunievvel 1326, s. 139.
- Nordau, Max: *Medeniyet Yalanları*, çev. A. Selahaddin, Tefeyyüz Matbaası, İstanbul, 1328.
- Nuri [Menâpirzade]: “Medeniyet”, *İbret*, nr. 8, 18 Rebiulahir 1289-13 Haziran 1288, s. 1-2.
- Okay, Orhan: “Beşir Fuad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 5-6.
- Okay, Orhan: *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1989.
- Ömer Seyfeddin: “Hars-Medeniyet-Temeddün”, *İslâm Mecmuası*, Y. 2, S. 27, 28 Cemaziyelahir 1333-20 Nisan 1331, s. 632-636.
- Ömer Seyfeddin: “Tasfiye ve Islah”, *Tanin*, nr. 1941, 6 Mayıs 1330, s. 4.
- Rıza Nüzhet: “Hristiyanlık: Mazisi, Âtisi”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 6, 1 Teşrinisani 1911, s. 21-27.
- Sabiha Zekeriya [Sertel]: “Türk Ocakları Ne Olmalıdır?”, *Vatan*, nr. 378, 24 Ramazan 1342-28 Nisan 1340, s. 3.
- Sadri Edhem: “Genç Hristiyanlar Cemiyeti”, *Son Telgraf*, nr. 92, 16 Eylül 1340-16 Safer 1343, s. 1.
- Safa, Peyami: *Türk İnkulâbına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1990.
- Sağlam, Nuri: “Yahya Kemal’in Külliyyatına Girmemiş Bazı Makaleleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 53, Bahar 2023, s. 139-158.
- Sağlam, Nuri: *Hürriyetçi Söyleme Karşı Hür Olmanın Ağır Bedeli: Ahmet Midhat Efendi ve Yeryüzünde Bir Melek Romanına Yönelik Eleştiriler*, Erdem Yayınları, İstanbul, 2017.
- Selim Sırrı [Tarcan]: “Dinde Teceddüde Doğru Bir Hareket Lazımdır”, *Cumhuriyet*, nr. 511, 10 Teşrinievvel 1341-31 Rebiulevvel 1344, s. 2.
- Seyyah: “Medeniyet Meşalesi”, *Vakit*, nr. 1251, 23 Ramazan 1339-1 Haziran 1337/1921, s. 3.
- Süleyman Nazif: “İmana Tasallut”, *Son Telgraf*, nr. 141, 5 Teşrinisani 1340-7 Rebiulahir 1343, s. 3.
- Ş. Tarık: “Bir Muvahhid ile Mülhid Arasında-2”, *İslâm Mecmuası*, nr. 61, 1334, s. 1156-1158.

- Şemseddin Sami: “Medeniyet-1”, *Hafta*, C. 1, nr. 9, 19 Zilkade 1298, s. 130.
- Şükûfe Nihal [Başar]: “Bana Göre Mehmet Akif”, *Tan*, nr. 1228, 31 İllkânun 1938, s. 5.
- Tahrir Heyeti: “Yeni Hayat”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, nr. 17, 15 Nisan 1912, s. 1-5.
- Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmanîyenin Tarih-i Islahatı 1826-1882*, ed. Engelhardt, çev. A. Reşad, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1328.
- Ülken, Hilmi Ziya: *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yako Şaun: “Hervé’ye Bir Selam”, *İnsâniyet*, nr. 2, 20 Şaban 1327-12 Ağustos 1326, s. 11-12.
- ZIA GUEUK ALP: “L’Etat Islamique peut-il être un Etat moderne? I”, *La Pensée Turque*, nr. 5, 16 Février 1917, s. 137-142.
- ZIA GUEUK ALP: “L’Etat Islamique peut-il être un Etat moderne? II”, *La Pensée Turque*, nr. 6, 1er Mars 1917, s. 169-175.
- ZIA GUEUK ALP: “L’Etat Islamique peut-il être un Etat moderne? II”, *La Pensée Turque*, nr. 8, 1er Avril 1917, s. 251-256.
- Ziya Gökalp: “İçtimaiyat: Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak-1”, *Türk Yurdu*, C. 3, nr. 35, İstanbul, 1329i, s. 336.
- Ziya Gökalp: “Medeniyetimiz-2”, *Yeni Mecmua*, nr. 69/3, 1 Şubat 1339/1923, s. 24-36.
- Ziya Gökalp: “Türkçülük Nedir?-3”, *Yeni Mecmua*, S. 29, 24 Kânunievvel 1918, s. 41-44.
- Ziya Gökalp: *Türkçülüğün Esasları*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339.

Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa Çatışmasının Fransız Kamuoyundaki Algılanış Biçimi

The Perception of Mustafa Kemal Pasha-Enver Pasha Conflict in the French Public Opinion during the National Struggle Period

Mustafa KIRIŞMAN*

*Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İzmir, Türkiye

ORCID: M.K. 0000-0002-9247-9770

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mustafa Kirişman,
Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: mustafa.kirisman@deu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 12.09.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
23.10.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
08.12.2023
Kabul/Accepted: 11.12.2023

Atıf/Citation: Kirişman, Mustafa: "Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Enver Paşa Çatışmasının Fransız Kamuoyundaki Algılanış Biçimi." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 153-179
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1359149>

ÖZ

Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde Erkan-ı Harbiye Reisliği, Harbiye Nazırlığı ve Başkumandan Vekilliği görevlerini aynı anda üstlenerek ülkenin kaderinde söz sahibi olmuş önemli bir şahsiyetti. Osmanlı Devleti'nin savaş bitiminde yenilen tarafta yer alması üzerine Enver Paşa ve beraberindekiler 1 Kasım 1918 tarihinde ülkeyi terk etmişlerdi. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da kongreler dönemini başlatmış; bu sürecin sonunda Millî Mücadele Hareketi vücut bulmuştu. 1920-1921 yılları hem Millî Mücadele'nin kritik safhalarının yaşandığı, hem Fransa'nın Antep ve çevresinde işgalci konumunda olduğu, hem de Enver Paşa'nın yeni bir mücadele arayışına girdiği döneme denk gelmiştir. Enver Paşa'nın yurtdışındaki faaliyetleri ve Anadolu'ya geçmeye yönelik düşüncesi, Mustafa Kemal Paşa ile arasında gerilime yol açmıştır. Fransızlar ise Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki ilişkinin ne düzeyde olduğunu, ortak hareket edip etmediklerini anlamaya çalışmışlardır. Zira Fransa, Antep ve çevresinde işgalci konumda olan bir ülke olarak Türkiye üzerinde yeni bir siyasa geliştirme ihtiyacına girecektir. Bu çalışma, Fransız kamuoyunun Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki ilişkiyi nasıl kavradığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ankara Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa, Fransa, Basın, Kamuoyu

ABSTRACT

Enver Pasha was a critical figure who had a say in the fate of the country by simultaneously assuming the duties of the Chief of Military Affairs, Minister of War and Deputy Commander-in-Chief in the Ottoman Empire during the First World War. As the Ottoman Empire was on the defeated side at the end of the war,

Enver Pasha and his entourage left the country on November 1, 1918. Mustafa Kemal Pasha, who set foot in Samsun on May 19, 1919, initiated the period of congresses in Anatolia and The National Struggle Movement emerged at the end of this process. The years 1920-1921 coincided with the period when the critical phases of the National Struggle occurred, France was the occupier in Antep and its surroundings, and Enver Pasha was in search of a new struggle. Enver Pasha's activities abroad and his idea of moving to Anatolia caused tension between him and Mustafa Kemal Pasha. The French, on the one hand, tried to understand the level of the relationship between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha and whether they acted together or not. France, as an occupying country in Antep and its surroundings, needed to develop a new policy on Türkiye. This study tries to reveal how the French public understood the relationship between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha.

Keywords: The Ankara Government, Mustafa Kemal Pasha, Enver Pasha, France, Press, Public Opinion

Extended Abstract

The Ottoman Empire became involved in the First World War by bombing the Sevastopol Port of Russia on October 29, 1914. Enver Pasha played a critical role in the course of the war by simultaneously undertaking the duties of the Minister of War, Chief of the Military Staff, and Deputy Commander-in-Chief. Enver Pasha and a group of former administrators had to leave the country as a result of the Ottoman Empire's acceptance of defeat with the Armistice of Mudros signed on October 30, 1918. Enver Pasha had contacts in various countries, especially Russia, during his time abroad. Using these contacts, he attempted to become a power element both in Central Asia and in the Ottoman geography. At first, he thought of establishing an army in Central Asia and attacking the British colonial roads with support from Russia. However, following the Battle of İnönü, he began to adopt the idea of crossing into Anatolia more. This idea caused a conflict between Enver Pasha and Mustafa Kemal Pasha. In this period, the French Government was criticized by its public opinion for the existing occupation in Antep (Aintab) and its surroundings. Questioning the logic of being an occupier in this region, thousands of kilometers away from France, the French public wanted to prevent further loss of soldiers and money. The French Government began to seek a dialog formula with Ankara at the point when its national interests met with the demands of its public opinion. Meanwhile, news about the National Struggle Movement in Anatolia and Mustafa Kemal Pasha began to appear in the French press, and some French writers began to publish books about the National Struggle. In such an environment, the tension between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha was reflected in the French press. Even in some books published in France at that time, various opinions were put forward on this issue. This tension was so high that it even came to the fore in the French parliament. The French Government was questioning the results of the partition agreements with Britain specific to the Ottoman geography while trying to calculate the consequences of

reconciliation with the Ankara Government after the Battle of Sakarya resulted in a Turkish victory. At this point, whether the center of gravity in Anatolia was on the side of Mustafa Kemal Pasha or Enver Pasha became a matter of curiosity in French public. This study examines how the tension between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha during the War of Independence was perceived by French public.

We used thirteen different French newspapers for this study. We particularly focused on *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Journal*, and *Le Matin*, the so-called big five newspapers. *Le Temps*, a newspaper close to the state, *l'Humanité* and *Le Populaire*, representing the radical left, *Le Radical*, a weekly–monthly publication with a socialist tendency, *Journal des Débats* appealing to the bourgeois class, *Le Gaulois*, a right-leaning paper; and although their circulations were low, *Le Figaro*, which had a strong influence, and *L'Action Française* with Bonapartist tendencies, and *Excelsior*, known for their visual materials and published weekly, were the other sources of our research. In addition, to understand the opinion of the French Government, we used French diplomatic documents and parliamentary debates of the French Chamber of Deputies. Moreover, the book named *L'Aventure Kémaliste (Kemalist Adventure)*, which was published in Paris during the years of our research, is among the sources used.

The results revealed that in the French public opinion, the tension between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha was misinterpreted as a “cooperation” rather than a “disagreement” or a “conflict” until the Ankara Treaty was signed between the Ankara Government and France on October 20, 1921. It was observed that in French politics, it was claimed that Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha acted together and that Enver Pasha established the dialog between Ankara and Moscow. In addition, it was observed that the idea that these two important figures, who were allegedly in cooperation, were also pro-German was adopted. Furthermore, the press was in line with the opinions of French politicians in that period until the Ankara Treaty. Some columnists even claimed that the cooperation between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha was organized by Germany and Russia to put the French in trouble in Muslim geographies, especially in North Africa. In addition, this study based on newspapers with different political tendencies determined that the French newspapers approached our research topic from the same perspective, regardless of their political tendencies. It seems that the French public at last began to fully understand the tension between Mustafa Kemal Pasha and Enver Pasha only with Franklin Bouillon’s visit to Ankara following the Turkish victory in the Battle of Sakarya. More specifically, after the Ankara Treaty was signed at the end of this visit, the French began to show considerable interest in Mustafa Kemal Pasha

and the Turkish War of Independence and constantly sent journalists to Ankara. However, it is noteworthy that even in some news published after the visit, unrealistic information and claims on the subject continued to appear in the French public occasionally. This may be due to the limited communication conditions of the period and perhaps the disinformation of French news sources abroad.

Giriş

Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'te Rusya'nın Sivastopol Limanını bombalayarak Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmuştur. Enver Paşa ise bu savaş boyunca Harbiye Nazırlığı, Erkan-ı Harbiye Reisliği ve Başkumandan Vekilliği gevlerini aynı anda üstlenerek savaşın gidişatında önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mtarekesiyle yenilgiyi kabul edip savaş dışı kalması neticesinde Enver Paşa ve beraberindeki bir grup sâbık idareci ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. Yurtdışında bulunduğu süre içerisinde, başta Rusya olmak üzere çeşitli ülkelerle temaslarda bulunan Enver Paşa bu temasları sayesinde gerek Orta Asya'da gerekse Osmanlı coğrafyasında belli bir gc nsuru haline gelmeye çalışmıştı. Başlarda Rusya'dan alacağı destekle Orta Asya'da bir ordu kurup İngiliz sömürge yollarına saldırmayı düşündüyse de İnönü Muharebeleri'nden sonra Anadolu'ya geçme fikrini daha çok benimsemeye başlamıştı. Bu fikir Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında ihtilafa yola açmıştı. Yine bu dönemde Fransız Hükümeti, Antep ve çevresinde srdrdği işgalden ötürü kendi kamuoyu tarafından eleştirilmektedir. Fransa'dan binlerce kilometre uzakta bulunan bu bölgede işgalci kalmanın mantığını sorgulayan Fransız kamuoyu, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan asker ve para kaybının artık son bulmasını istemektedir. Fransız Hükümeti kendi kamuoyundan gelen taleplerle ulusal çıkarlarının birleştiği noktada Ankara ile diyalog formülü aramaya başladı. Bu sırada Fransız basınında Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketi ve Mustafa Kemal Paşa'yla ilgili haberler çıkmaya başlamış, kimi Fransız yazarlar Millî Mücadele'yi anlatan kitaplar yayınlamaya başlamıştı. İşte bu gelişmelerin yaşandığı bir ortamda Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında yaşanan gerilim Fransız basınına da yansımış ve hatta o dönemde Fransa'da yayınlanmış bazı kitaplarda da bu konuyla ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştı. Öyle ki bu gerilim Fransız parlamentosunda dahi gündeme gelmiştir. Zira Fransız Hükümeti bir yandan Osmanlı coğrafyası özelinde İngiltere ile yaptığı paylaşım anlaşmalarının sonuçlarını sorguluyor diğer yandan Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk zaferiyle sonuçlanması zerine Ankara Hükümeti'yle uzlaşmanın neticelerini hesaplamaya çalışıyordu. Bu noktada Anadolu'daki ağırlık merkezinin Mustafa Kemal Paşa'dan yana mı, yoksa Enver Paşa'dan yana mı olduğu Fransız kamuoyunda merak konusu olmuştu. Bu alışma, Millî Mücadele döneminde yaşanan Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki gerilimin Fransız kamuoyu tarafından nasıl algılandığını irdelemektedir.

Burada araştırma konumuza doğrudan temas eden bazı yayınlardan bahsetmek uygun olacaktır. Enver Paşa'yla yaşanan gerilimde bazı vazifeler üstlenen iki önemli kumandanın anıları son derece önemlidir. Bunlardan birincisi Kazım Karabekir'in *Türk İstiklal*

Harbimizde Enver Paşa, diğeri ise Sami Sabit Karaman'ın *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa* adlı eseridir. Bu iki eser de o dönemde Enver Paşa'nın faaliyetleri hakkında bilgi içeren, Ankara Hükümeti ve kimi kumandanlar arasında gidip gelen telgraflardan oluşmaktadır. Salahi Sonyel'in *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması* adlı makalesi ise konuyu İngiliz arşiv belgelerine göre değerlendiren önemli bir çalışmadır. Yaptığımız araştırmalarda Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında yaşanan çatışmanın Fransa boyutunun ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Fransa'nın Türkiye siyasetinde bir makas değişikliğine gitmeye hazırlandığı bu dönemde, Fransız kamuoyunun Anadolu'daki güç dengelerini nasıl algıladığı irdelenmeye değer görülmektedir.

Bu çalışma için on üç farklı Fransız gazetesinden istifade ettik. Fransa'nın görece merkezde yer alan ve beş büyükler olarak tabir edilen gazetelerinden *Le Petit Parisien*, *Le Petit Journal*, *Le Journal* ve *Le Matin*'den faydalandık. Devlete yakın bir gazete olan *Le Temps*, radikal solu temsil eden *l'Humanité* ve *Le Populaire*, yine sosyalist eğilime sahip, haftalık-aylık yayın yapan *Le Radical*, burjuva sınıfına hitap eden *Journal des Débats*, sağ eğilimli *Le Gaulois*, tirajları az olmasına rağmen belli etki alanı olan *Le Figaro*, Bonapartist eğilimli *L'Action Française* ve görsel malzemeleriyle dikkat çeken ve haftada bir çıkan *Excelsior* araştırmamızın kaynağını oluşturan gazeteler olmuştur. Araştırma konumuzun yaşandığı yıllarda Paris'te basılmış *L'Aventure Kémaliste* (Kemalist Macera) adlı kitap, Fransız Temsilciler Meclisi Zabıt Cerideleri ve Fransız Diplomatik Belgeleri faydalanılan diğer kaynaklar arasında yer almaktadır.

1. Enver Paşa'nın Yurttan Ayrılışı

Birinci Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin yanında savaşa dahil olan Osmanlı Devleti, 1918 yılının Eylül ayına girildiğinde mağlubiyet üzerine hesaplar yapmaya başlamıştı. Talat Paşa eylül ayı içerisinde, savaşı devam ettirmek adına görüşmelerde bulunmak üzere Almanya'ya gitmiş ancak olumlu sonuç alamamıştı. İtilaf Devletleri'nin 15 Eylül 1918'de Bulgarlara karşı başlattığı taarruz, 29 Eylül'de Üsküp'ün işgaliyle sonuçlanmıştı. İngilizler 19 Eylül 1918'de Filistin'e doğru büyük bir taarruz kalkışmış ve kısa sürede Filistin'i işgal edip Suriye'ye dahi girmişti. Talat Paşa'nın Almanya'dan İstanbul'a döndüğü gün olan 27 Eylül 1918'de, Almanlar barış görüşmelerine başlamak istediğini bildirdi. 29 Eylül 1918'de Bulgaristan Selanik Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekildi.¹ Yaşanan bu gelişmelerin üzerine, Osmanlı Devleti 4 Ekim 1918'de İspanya aracılığıyla barış müracaatında bulundu.²

1 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3, K. 4, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 47-48 ve 681-685.

2 *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 30.

Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup olarak ayrılması, eleştiri oklarının Talat, Enver ve Cemal Paşalara yönelmesine neden oldu. Zira Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında savaşa girmesinin baş sorumlusu olarak onlar görölmüş, Vükela Heyeti'nde dahi eleştirilerin hedefi olmuşlardı. Enver Paşa, Almanlara gereğinden fazla güvenip ordu kaynaklarını israf etmekle suçlanıyordu. Cemal Paşa, Filistin ve Suriye'de meydana gelen yönetimsel bozulmadan sorumlu tutuluyordu. Pusuda fırsat bekleyen muhalifler, İtilaf Devletleri'nin safında yer alanlar, İttihat ve Terakki yönetimine karşı intikam duyguları besleyenler ve menfaat kapısının kapandığını görüp muhalif duruş takınmaya başlayanlar hükümet için ciddi birer endişe aracı olarak belirmişti.³ Bunun üzerine Sadrazam Talat Paşa 7 Ekim 1918 tarihinde Vahdettin'e istifasını sunduysa da resmî açıklama 13 Ekim 1918'de yapıldı. Talat Paşa'nın yerine gelen Ahmet İzzet Paşa 14 Ekim'de yeni kabineyi kurdu.⁴

Bu arada Enver Paşa savaşın kaybedildiğine kani olmuştu. Ancak O, inzivaya çekilmeyi tercih etmeyerek, mücadelesini farklı coğrafyalarda sürdürmeye karar verdi. Zira Enver Paşa Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan yeni dönemi savaşın ikinci evresi olarak tanımlıyordu. Hatta Kuruçeşme'deki evinde yapılan son toplantıda arkadaşlarına, “*unutmayın, daha önce Balkan Savaşı'nı da ikinci safhasında kazanmıştık*” diyerek çıkışmıştı.⁵ Bu bağlamda, Enver Paşa'nın 1918 yılının Ekim ayında Halil ve Nuri Paşalarla yaptığı yazışmalar önemlidir. Enver Paşa'nın Halil Paşa'ya 15 Ekim 1918'de çektiği telgrafta; Azerbaycan ve şimali Kafkas hükümetlerinin takviye edilmesini, Azerbaycan mahalli kuvvetlerinin süratle tanzim edilmesini, Azerbaycan'da bulunan birliklerin orada bırakılmasını ve çok sayıda silah ve cephane gönderilmesini istedi. Yine aynı tarihte Nuri Paşa'ya çektiği telgrafta oyunu kaybettiklerini, bu vaziyette Azerbaycan'ın istiklalini teminin son derece mühim olduğunu ifade etti.⁶ 23 Ekim 1918'de Halil Paşa'ya, 26 Ekim'de Nuri Paşa'ya çektiği telgraflarda ise, eğer bir hayat eseri varsa Azerbaycan'a gelerek orada faaliyetlerde bulunmak istediğini yazdı. Halil Paşa, Enver Paşa'ya verdiği cevapta Azerbaycan'da hiçbir çalışma ortamı bulamayacağını belirterek buraya gelmesi gerektiğini ifade etti.⁷

Enver Paşa mücadelesini sürdürmek için arayışlarına devam ettiği sırada, Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) imzalayarak savaştan mağlup olarak

3 Ziya şakir, *İttihat ve Terakki Nasıl Öldü?*, C. 3, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2018, s. 527-530.

4 Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s. 201-203.

5 Masayuki Yamauchi, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 19.

6 şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 440-443.

7 şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa...*, s. 448.

ayrılmıştı. Bunun üzerine İttihat ve Terakki 1 Kasım 1918’de son kongresini yaparak kendisini feshetti.⁸ Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesi İtilaf Devletlerine, güvenliklerini tehdit eden bir durumun yaşandığı yerlere işgal hakkı veriyordu. Bu madde, işgalcilerle İstanbul’u dahi işgal etme fırsatı sunduğu gibi Osmanlı Devleti’ni idare eden, cephelelerde kendilerine karşı savaşan komutanları da hapse atabileceği ve hatta ölüm cezasına dahi çarptırabileceği ihtimalini doğuruyordu. Gelinen noktada Enver Paşa’nın İstanbul’u terk etmesi gerekliliği ortaya çıkmıştı. Enver Paşa, ülkeyi nasıl terk edeceklerine ilişkin ilk görüşmeyi 20 Ekim’de, Osmanlı Genelkurmayı’nda görevli Alman subayı Hans von Seeckt ile yaptı. Von Seeckt İttihatçı liderlerin Almanya’ya gitmek istemeleri halinde bir Alman savaş gemisiyle kendilerini gönderebileceklerini ilettiler.⁹

1918 yılının 1 Kasım’ını 2 Kasım’a bağlayan gece Enver, Cemal, Talat Paşalar, Beyrut Valisi Cemal Azmi, eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Rüsuhi Beyler ile Talat Paşa’nın kayımbiraderi Hayreti Bey Alman torpidobotu *R-01* ile yurdu terk ettiler. Torpidopot onları Alman işgali altındaki Kırım yarımadasında bulunan Gözleve’ye (Evpatorya) getirdi. 3 Kasım’da Sivastopol’e ve oradan yine aynı gün Akmescit (Simferopol)’e ulaştılar. 7 Kasım 1918’de takma isimlerle Berlin’e hareket ettiler.¹⁰ Önce Suavi sonra Ali takma adını kullanacak olan Enver Paşa Berlin’e hareket eden trene binmemişti.¹¹

2. Enver Paşa’nın Yurtdışındaki Faaliyetleri

Kimseye haber vermeden kafileden ayrılan Enver Paşa kalabalığa karışarak Kırım’ın bir kıyı noktasına varmıştı. Burada pek de vasıflı olmayan bir yelkenli kiraladıktan sonra denize açıldı. Hedefi, Kafkas sahillerine varmaktı. Ancak havanın patlamasıyla tekne Kırım sahiline sürüklendi.¹² Çok geçmeden İtilaf Devletleri’nin Transkafkasya’daki Osmanlı birliklerini etkisiz hale getirdiğini öğrenen Enver Paşa, Kafkasya’ya geçmek yerine Berlin’e gitti.¹³ Berlin’de önce İngiliz Askeri Kurulu mensubu Binbaşı Ivor Hedley’le görüşerek, ona Bolşeviklerle bir olup Müslüman coğrafyalarda İngilizlere karşı ihtilallere girişmek için Moskova’ya gideceğini ancak İngiltere’yle iş birliği yapmaya daha sıcak baktığını bildirdi. Enver Paşa’nın bu teklifi, onun eninde sonunda

8 Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa...*, s. 201-203.

9 Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 42.

10 Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa...*, s. 209.

11 Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı: Enver Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 190; Bardakçı, *Enver...*, s. 163.

12 Aydemir, *Enver Paşa...*, s. 481-482.

13 Mustafa Çolak, *Komitenin Kahramanı...*, s. 191.

Bolşeviklerle çalışacağına kanaat getirilmesinden ötürü İngilizler tarafından kabul görmedi.¹⁴ Enver Paşa, Berlin’de Bolşeviklerin Berlin temsilcisi Karl Radek’le görüşmüştü. Bu görüşmede, Enver Paşa’nın Bahaeddin şakir Bey ile birlikte Rusya’ya geçerek Sovyetlerle iş birliği yapması kararlaştırılmıştı. Almanya’dan Rusya’ya gitmek üzere uçakla yolculuğa çıkan ikili, pilotaj hatası yüzünden Rusya yerine Letonya’ya inmişlerdi. Letonya’da tutuklanan Enver Paşa ve Bahaeddin şakir Bey kendilerini Kızılay mensubu olarak tanıtmışlardı. Letonya Hükümeti tutukladıkları kişilerin kim olduğunu öğrenmeye çalıştığı sırada Enver Paşa ile Bahaeddin şakir Bey, tutuldukları yere inen bir Alman uçağına binerek kaçmayı başarmıştı. Enver Paşa’nın Moskova’ya ikinci kez gidiş denemesi de uçakla olmuş; uçağın havada bozulması sebebiyle ölümden dönmüştü. Nihayet 1920 yılının Ağustos ayında Moskova’ya varabilen Enver Paşa, Bolşeviklerle görüşerek İngiltere aleyhinde iş birliği yapma hususunda anlaştı.¹⁵ 1-7 Eylül 1920 tarihlerinde Rus işgali altındaki Bakü’de düzenlenen şark Milletleri Kurultayı’na katıldı. Kurultay’da Enver Paşa’nın nutku okundu. Nutukta, Birinci Dünya Savaşı’na emperyalist Almanya’yla birlikte girmekten duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Daha da ilgini, Rusya’yla ilgili tespitiydi. Eğer bugünkü Bolşevik Rusya 1914 yılında olmuş olsaydı, Türkiye’nin Rus saflarında olacağını ancak Türklerin bu savaşta arlığa karşı mücadele verdiğini ne sürdü.¹⁶

Enver Paşa Bolşeviklerle bulunduğu temaslardan sonra Mustafa Kemal Paşa’ya bir mektup yazdı. 26 Ağustos 1920 tarihli mektubuna “Kardeşim efendim” diyerek başlayan Enver Paşa, on gün evvel Moskova’ya vardığını ve burada İşlam muhitinde teşkilat icrasıyla memleketin kurtuluşu için çalışmak maksadında olduğunu ifade etti. Bu konuyu Ruslarla görüştüğünü ve Rusları kendi fikrine uygun bulduğunu belirtti.¹⁷ 26 Eylül 1920’de Mustafa Kemal Paşa’ya yazdığı ikinci mektupta, Rusların, şark’taki mücadele- nin komünizm prensipleri yerine İngiliz ve kapitalizm aleyhtarlığı üzerinden yürümesini tavsiye ettiklerini ifade etti. Türkistan, Afganistan, Kırgızistan, Dağistan, Kafkas, erkes gibi şark memleketlerinde Türklere karşı büyük bir muhabbet beslendiğini, Türkistan-ı Rus ile Afganistan’ın Türk memur ve zabitan talep ettiğini belirterek Mustafa Kemal Paşa’dan destek istedi.¹⁸ Mustafa Kemal Paşa, bu mektuba 4 Ekim 1920 tarihli mektubuyla cevap verdi. Öncelikle şark devletlerinin genel durumları ve orada beliren millî hareketlere ilişkin verdiği bilgilerin kendi fikirlerine uyum sağladığını

14 Salahi Sonyel, “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal – Enver atışması”, *Bellefen*, C. 54, S. 209, 1990, s. 383.

15 Emir şekip Arslan, *Sürgünde  lm: Enver, Talat ve Cemal Paşa*, Truva Yayınları, İstanbul, 2020, s. 35-38.

16 Aydemir, *Enver Paşa...*, s. 545-546.

17 *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkni*, Yay. Haz.: Erhan ifci, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 38.

18 Murat Bardaı, *Enver...*, s. 539-542.

ifade etti. Mektubunda, İngilizlerin Doğu’da meydana gelen Bolşevik girişimlerini engellediği, Ankara Hükümeti’nin her türlü imkânsızlığa rağmen bölgede İngilizlere karşı durduğunu belirtti. İngilizlerin Şark’ta yapmak istediklerini engelleyebilecek tek ülkenin Türkiye olduğunu, bu yüzden batı emperyalizminin ve kapitalizminin Anadolu’ya taarruz ettiğini yazdı. Ankara Hükümeti, taarruzun uzun sürme ihtimaline karşı, olası sonuçları düşünerek Doğu’da bir dayanak noktası oluşturmak adına, Bolşevik Rusya Cumhuriyeti’yle bir anlaşma imzalamaya teşebbüs etmişti. Anlaşmanın ebediyen kurtuluş ve bağımsızlık sağlayabilmesi için Hilafet makamı aracılığıyla tüm İslam dünyasında nüfuzu olan Türkiye’nin, ister ırkdaşı olsun ister olmasın bu nüfuzunu devam ettirmesine ve hatta arttırabilmesine bağlı olduğunu vurguladı. Mustafa Kemal Paşa, bu düşünceler ışığında İslam ülkelerinde beliren millî hareketleri bir takım hususi teşkilatlara bağlayarak bütünlük oluşturulmasının, Türk davasının kesin zaferi açısından doğrudan yardımcı olacağını öne sürdü. Kurulacak olan teşkilatın Rusya’da mı yoksa başka tarafsız bir ülkede mi olması gerektiği üzerinde düşünülebileceğini, Ruslarda rahatsızlık oluşmaması için teşkilatın Panislamizm vurgusundan kaçınması gerektiğini de vurguladı. Enver Paşa’nın memur ve zabitan talebiyle ilgili olarak Anadolu’da devam eden savaştan ötürü buna imkân bulunmadığını ifade etti.¹⁹

Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa’ya 4 Mart 1921 tarihinde Moskova’dan bir mektup daha gönderdi. Bu mektupta ise amcası Halil Paşa’nın vereme yakalandığı ve istirahat için Anadolu’ya göndermek istediğini belirtti. Bu sayede Halil Paşa’nın bizzat Mustafa Kemal Paşa’yla görüşerek amaçlarını, faaliyetlerini ve yapmak istediklerini birebir anlatabileceğini düşünmüştü. Mektupta Halil Paşa’nın anlatacaklarını da özetlemişti. Şark’taki Müslüman nüfusu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı bünyesinde toplayarak onları kurtarmak ve ayrıca İngilizlere karşı kullanmak niyetinde olduğunu belirtiyordu. İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı’nın komünist bir programı olmayacağını ancak dünya komünistleriyle müşterek hedef doğrultusunda ortak çalışma yürüteceklerini söylüyordu. Türkiye’de ise hükümette gözü olmayacak sol görüşlü bir partinin kurulmasını öneriyordu.²⁰ İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı, İslam dünyasında emperyalizme ve kapitalizme karşı başkaldırıcı örgütleyecekti. İttihat, III. Enternasyonal çizgisinde faaliyet gösterecek, bu sayede Doğu ülkelerindeki Müslümanlar İngiliz ve Fransız emperyalizminin gücünü kıracaktı.²¹

19 Murat Bardakçı, *Enver...*, s. 542-544.

20 Murat Bardakçı, *Enver...*, s. 545-548.

21 Zafer Toprak, “Bolşevik İttihatçılar ve İslam Komiterni – İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihat-ı Selamet-i İslam)”, *Toplumsal Tarih*, S. 43, Temmuz 1997, s. 7.

Enver Paşa'nın yurtdışındaki faaliyetlerine ilişkin detayları dönemin tanıklıklarından da görebiliyoruz. Başlarında Enver Paşa'nın bulunduğu bir grup İttihatçı Berlin, Moskova, Azerbaycan, Kafkasya ve Afganistan arasında mekik dokuyor, bir ülkeyi diğerine karşı kullanarak gc devşirmeye ve böylelikle amaçlarını gerçekleştirmeye çalışıyordu. Enver Paşa, Halil Paşa'dan Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile temasa geçerek İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı eliyle Asya'daki Müslüman milletleri ayaklandırıp Anadolu'daki milli savaşı desteklemek isteğini iletmesini istemişti. Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Lev Karahan'la görüşen Halil Paşa, Enver Paşa'nın bu isteğinin kesin olarak reddedildiği bilgisini Enver Paşa'ya ilette.²² Tüm bu gelişmelerin neticesinde, 12 Mart 1921 tarihinde tüm vekletlerin ve Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla çıkan bir kararnameyle Enver ve Halil Paşaların Anadolu'nun herhangi bir mahalline girmesi i ve dış siyasete faydalı olmayacağından, geldikleri takdirde derhal memleketten ihraç edilmelerine karar verildi.²³ Bunun zerine Halil Paşa Trabzon'dan ayrılarak 16 Nisan 1921'de Tuapse'ye geçti.²⁴ 29 Mayıs 1921'de ise Enver Paşa ve arkadaşları hakkında tutuklama emri çıkartıldı. Bunun sebebi Enver Paşa'nın gizli bir komünist maskesi altında Anadolu'da taraf taraf isyanlar vücuda getirmek üzere Moskova'dan ayrıldığına dair istihbaratlardı.²⁵ Enver Paşa ve yanındakiler bundan umdukları sonucu alamayınca, Batum'da toplanarak Türkiye Halk şuraları Fırkası'nı kurdular. Hemen arkasından bu fırkanın adını İttihat ve Terakki'ye çevirdiler. Enver Paşa destekçilerinin amacı, Anadolu'da bulunan ve Anadolu'ya sokulan taraftarlarla gizlice örgütlenerek Enver Paşa'yı Trabzon'a çıkarmak, oradan Anadolu ilerine sokarak hareketin başına geçirmekti.²⁶ Hatta kendilerine yakın bir takım kimselere Mustafa Kemal'in etkinliğini kaybettiği, bu yüzden Ankara ve çevresinde anarşinin baş gösterdiği söylenerek bu kimselerin her an ülkeye girmek için sınıra yakın yerlerde dolaştıklarına dair haberler

22 Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, İzmıt Selüloz Yayınevi, 1949, s. 106-108.

23 Enver ve Halil Paşalar ile emsali zevatın dahili ve harici siyasetimize aykırı grldğinden Anadolu'ya gelmelerinin yasaklanmasına ilişkin kararnamenin için bkz: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1.2.38.18.

24 *Bitemeyen Savaşta Kut'l Amare: Halil Paşa'nın Hatıratı*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2016, s. 247-253.

25 Murat Bardaı, *Enver...*, s. 561-563.

26 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 275. Hazan Rıza Soyak, eserinde Enver Paşa ve destekçilerinin yukarıda bahsedilen planlarına dair Son Beyrut Valisi ve İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey'in Kck Talat Bey'e gönderdiği 17 Kasım 1921 tarihli mektubunu yayınlamıştır. Bu mektupta, Anadolu düşmanı Sakarya'dan def etmişken Mustafa Kemal'e karşı harekete geçmenin doğru olmadığını ancak Mustafa Kemal ile hesap görülecek zamanın da uzak olmadığını; Anadolu, Yunan gibi şeni bir düşmanla uğraşırken arkadan bir cephenin şu aşamada açılmaması gerektiğini belirtmiştir. Sonradan İzmir Suikastı yargılamalarında sanık olarak yer alacak olan Azmi Bey'e mektupta kullandığı ifadeler sorulmuş; kendisi bu ifadelerden pişmanlık duyduğunu belirtmiştir. Kaynak için bkz.: Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar...*, s. 276-277.

alınıyordu.²⁷ 13 Eylül 1921’de Sakarya Meydan Muharebesi’nin Türk zaferiyle sonuçlanması Mustafa Kemal’in liderliğindeki Türk Millî Mücadelesi’ne olan güveni arttırmış, mecliste kendisine yönelik muhalefetin sönümlenmesine yol açmıştı. Sakarya Meydan Muharebesinin akabinde Şark Cephesi Kumandanı olan Kazım Karabekir Paşa, Enver Paşa’nın Trabzon kayıkçılar kâhyası Yahya’ya yazdığı bir mektubu ele geçirmişti. Kâhya Yahya’nın tahliye ettirdiği bazı mahkûmlardan ve asker firarilerinden bin küsur mevcutlu bir tabur teşkil etmişti. Enver Paşa mektubunda, bu taburun Ankara’ya dayanarak Mustafa Kemal’i alaşağı edeceğine ilişkin temennisinden bahsetmişti. Kazım Karabekir Paşa, Enver Paşa ile ilgili edindiği bilgiler üzerine Sami Sabit Bey’i 13. Fırka Kumandanı tayin ederek Trabzon’a gönderdi. Sami Sabit Bey Trabzon’a geldikten sonra Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti’nin en etkin kişilerinden olan ve aynı zamanda Enverci olan kâhya Yahya’nın adamlarını tutukladı. Zira bu kişi Cemiyet adına liman vergisi topluyor, bu paranın bir kısmını kendine ve Trabzon’da bulunan Halil Paşa, Küçük Talat gibi ittihatçı kimselerin giderlerine ayırıyordu. Yahya Bey ise bir süre saklanmıştı.²⁸ Sakarya Meydan Muharebesi’nin Türk zaferiyle sonuçlanması, Ankara Hükümeti’nin Enver Paşa ve destekçilerine yönelik attığı adımlar ve eski Bahriye Nazırı Cemal Paşa, eski Beyrut Valisi Azmi Bey gibi kişilerin itidalli müdahaleleri Enver Paşa’nın Anadolu’ya girmesine olanak bırakmadı.²⁹

3. Fransız Kamuoyundaki Yankılar

Fransız kamuoyu, Sakarya Meydan Muharebesi’ne kadarki dönemde Anadolu’daki Millî Mücadele Hareketinin mahiyetine ilişkin pek az bilgiye sahipti. Buna karşın kamuoyunun vakıf olduğu bir gerçek vardı. Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi’ni imzalayana dek ülke yönetimini Enver, Talat ve Cemal Paşalar elde tutmuştu. Anadolu’daki Millî Mücadele Hareketinin başında ise Mustafa Kemal Paşa vardı. Ülkede hala önemli etkileri olduğu düşünülen Enver, Cemal ve Talat Paşalar ülke dışında bir takım faaliyetlerde bulunuyorlardı. İşte tam da bu nokta Fransızlar Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlamaya çalışmışlardır.

Fransız basınında, Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında yaşanan çatışmaya ilişkin kayda değer bir haberin 1921 yılına kadar yer almadığı görülmekle birlikte, 1920

27 Kılıç Ali, bu bilgiyi destekler mahiyette, Tanin gazetesinde yayınlanan Tarihi Mektuplar serisinde yer alan, Rüstem imzasıyla yurtdışından Cavit Bey’e gönderilen bir mektuptan şu alıntıyı yapmıştır: “*Mustafa Kemal nüfuzunu kaybetmiş, anarşi durumu ortaya çıkmışsa içeriye girmek, aksi takdirde yani Mustafa Kemal millete ve orduya hakim ise girmemek şartıyla, sınırın yakın bulunan Batum’a girmeyi kabul ettim.*” Kaynak için bkz.: *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Hatıraları*, Der: Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 414-415.

28 Sami Sabit Karaman, *İstiklâl Mücadelesi...*, s. 30-37.

29 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten...*, s. 275-276.

yılında Fransız siyaset ortamlarında bu konuyla ilgili ilginç görüşlerin var olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri, Fransız parlamenter Charles Maurice Bellet'in 27 Mart 1920 tarihinde Fransız Hükümetinin Türk sorununda izlediği politika hakkında Temsilciler Meclisinde yaptığı bir konuşmaydı. Bellet Fransa'nın izlediği Türkiye siyasetini eleştirmişti. Ona göre Almanlar İstanbul'da hala etkin konumdaydı. Üstelik sabık Sadrazam Talat Paşa Almanya'da yaşıyor, eski Başkumandan Vekili Enver Paşa Almanya'dan aldığı emirle Rusya ve Türkiye arasında bir siyaset kurarak Azerbaycan'da devlet kurmaya çalışıyordu. Bellet, Mustafa Kemal Paşa'yı da Enver ve Talat Paşalardan ayırmamış; kendisi için Alman müttefiki, İttihat ve Terakki Partisi'nin halefi ve hatta "Almanya'nın adamı" nitelemesini kullanmıştı.³⁰ Yine bu yönde başka bir örnek ise 19 Haziran 1921 tarihinde Fransız, İngiliz ve İtalyan heyetlerin Paris'te bir araya geldiği sırada Fransa Başbakanı Aristide Briand'ın fikirleridir. Briand, Yakın Doğu'daki vaziyet için Enver Paşa'nın rolünün dikkate alınması gerektiğini, zira Kemalistleri Moskova'ya yaklaştıran şeyin Enver Paşa'nın çabaları olduğunu öne sürmüştü.³¹ Yanılgılı bu fikirler, 1921 yılında Paris'te basılan *L'Aventure Kémaliste* (Kemalist Macera) adlı bir kitapta da dile gelmiştir. Kitabın yazarı Ömer Kazım³²'a göre, Ankara Hükümeti Enver ve destekçilerinden şikâyetçi olduğunu dış dünyaya yaymaya çalışıyordu. Kazım'ın gözünde gerçek bunun tam tersiydi. Kemalistler ile Jöntürkler arasında hiçbir fark yoktu. Ankara Hükümeti'nde yer alanların çoğu ittihatchiydi. Kemalistlerle İttihatçılar arasında farklılık olduğunu dış dünyaya göstermek, İtilaf Devletleri'ne sempatik görünmenin bir yoluuydu. Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında bir çatışma olduğu propagandasını yaymak da yine aynı amaca yönelikti. Yazar bu temelsiz iddialarının çatısına da yabancı devletleri oturtuyordu. Ona göre Almanya ve Rusya Ankara Hükümeti'ni destekliyor ve yönetiyor; bu iki ülkeyle Ankara Hükümeti arasındaki ilişkiyi de bizzat Enver Paşa yönetiyordu.³³

Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'nın arasındaki ilişkiye dair haberlerin çıktığı 1921 yılının ocak ayından, Fransız Hükümetiyle Ankara Hükümeti arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'na kadar geçen sürede Fransız kamuoyunda, konuyla alakalı çok çeşitli görüşün öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte basında gerçek dışı haberlerin yer aldığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, *L'Action Française* yazarlarından

30 "Chambre-Séance du 27 Mars 1920", *Journal Officiel de la République Française*, 28 Mars 1920, s. 757.

31 *Documents Diplomatiques Français (10 Janvier 1920-31 Décembre 1921)*, s. 835.

32 Ömer Kazım'ın kim olduğuna ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak kitabın önsözü ve içeriği irdelendiğinde bir süre İstanbul'da yaşadığı, Birinci Dünya Savaşı bitmeden ülkeden ayrıldığı ve Ankara Hükümeti karştı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kitabın Dr. Durmuş Yılmaz tarafından *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hatı* adıyla Türkçe çevirisinde de Ömer Kazım hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

33 Ömer Kazım, *L'Aventure Kémaliste*, L'Édition Universelle, Paris, 1921, s. 35-43.

Maurice Pujo “*Boşe-Bolşevik komplosu, Müslümanlar ve Yahudiler*”³⁴ başlıklı bir makale yayınlamıştı. Pujo, Bolşeviklerin Kuzey Afrika’da pan-islamist rüyayı canlandırarak oralarda yaşayanları Fransızlara karşı ayaklandırmaya çalıştığını öne sürmüştü. Lenin’i Enternasyonalist diktatör olarak tanımlayan yazar, Lenin’in bu taktiği Asya’da ve hatta tüm dünyada uygulamaya çalıştığını yazmıştı. Maurice Pujo, en fanatik milliyetçilik çeşidi olarak gördüğü Müslüman milliyetçiliğine mensup olarak nitelediği Enver Paşa’nın ve Hindu vatanseverlerin Lenin tarafından istihdam edildiğini ifade etmişti.³⁵ Yazar, “Boşe” olarak nitelediği Almanların Yahudiler üzerinden Kuzey Afrika’da giriştikleri faaliyetlerle Bolşeviklerin Enver Paşa üzerinden uygulamaya çalıştıkları siyaseti birbirine benzetmişti. Fransa’nın Kuzey Afrika’daki varlığının Enver Paşa aracılığıyla tehdit edileceğini düşünen yazar, bunun arkasındaki gücün Ruslar olacağını öne sürmüştü. İçinde çelişkilerin ve doğru olmayan bilgilerin bulunduğu bir başka haber *L’Action Française* adlı gazetede çıkmıştı. “*Kemal Paşa Almansever Türklerin Faaliyetlerini Araştırıyor*” başlıklı haberde, Mustafa Kemal Paşa’nın Enver, Talat ve Cemal Paşalarla ilgili İstiklal Mahkemesi’ne soruşturma talimatı verdiği öne sürülmüştü. Buna ek olarak, gazete İstanbul’da faaliyet gösteren *İleri* gazetesinden alıntılattığı şu pasajı paylaşmıştı: “*Hepimiz İtilaf Devletleri’nin, Ankara Hükümeti’nin lideriyle doğrudan ilişkiler kurarak Kemal ve Türk Almanseverler arasında olan anlaşmazlıktan faydalanması gerektiğine inandık. Bilakis, Kemal aldığı bu önlemlerle müttefiklerin sempatisini kazanıyor.*”³⁶

1921 yılının Ağustos ayında Fransız kamuoyunda Kemalist saflar arasında ayrılıkların meydana geldiğine dair düşünceler yayılmaktaydı. Bu ayrılıkların başını çekenlerin “aşırı-cılar” olarak nitelendirildiği bir haberde, Enver Paşa’nın da dahil olduğu aşırı-cıların Mustafa Kemal’in başarısızlıklarından istifade ederek iktidarı ele geçirmeye çalıştıkları vurgulanmaktaydı.³⁷ Sakarya Savaşı’nın devam ettiği sırada *Le Figaro*’da “*Kemalistler Gücü Tutabilecekler mi?*” başlıklı bir makale yayınlanmıştı. Savaşın gidişatının kısaca özetlendiği bu yazının sonunda, Kemalistlerle Enver Paşa destekçilerinin arasının giderek daha dostane hale geldiği belirtilmişti. Savaşın bitiminde ise bu ilişkinin bir sonuç doğuracağı ön görülmüştü: Yunanlar yenilirse Kemalistler iktidarda kalacaktı. Eğer bu senaryonun tersi gerçekleşir de Yunanlar kazanırsa, İttihatçılar ve Enver Paşa yönetimi devralacak ve Türkler her zamankinden daha çok Rus yanlısı olacaklardı.³⁸

34 Boşe (la boche) Fransızların her iki dünya savaşında da Almanları nitelemek için türettiği, ahmak serseri gibi anlamlara karşılık gelebilecek argo bir tabir.

35 Maurice Pujo, “Le Complot Boche-Bolcheviste les Musulmans et les Juifs”, *L’Action Française*, 1 Ocak 1921, s. 1.

36 “Kemal Pacha Fait Enqueter sur l’Activité des Germanophiles Turcs”, *L’Action Française*, 14 Şubat 1921, s. 3.

37 “La Question d’Orient et les Allies”, *Le Temps*, 6 Ağustos 1921, s. 1.

38 J. Teisager, “Les Kemalistes Garderont-Ils le Pouvoir?”, *Le Figaro*, 6 Eylül 1921, s. 1.

Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki gerilimin Fransız basınına yansıdığı -tespit edilebilen- ilk haberin 1 Kasım 1921 tarihinde *Le Matin*'de çıktığı görölmektedir. Gazetede çıkan imzasız başyazıda Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Bouillon arasındaki uzlaşının nasıl sağlandığı anlatılırken, ara ara Bouillon'un ifadelerine de yer verilmişti. Bilindiği üzere, Franklin Bouillon Fransa'yı temsilen Ankara'ya gelmiş, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, çeşitli kimselerle iştişarelerde bulunmuştur.³⁹ Franklin Bouillon'un Ankara'ya gelmesi, Fransa'nın Millî Mücadele Hareketi ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili daha somut ve detaylı bilgi elde etmesine vesile olmuştur. Bu köşe yazısı da Ankara Hükümeti'yle Fransız Hükümeti arasında imzalanan, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın hemen ardından kaleme alınmıştır. Yazıda, Mustafa Kemal'in yurttaşlar arasında bir seçim yaparak Anadolu topraklarını korkaklara, Enver gibi hainlere yasakladığı; yönetimi, 40-45 yaş arası erkeklerden oluşan genç, entelektüel, ahlaki ve fiziksel direniş gösterebilecek seçkinlerden oluşturduğu ifade edilmişti.⁴⁰ 28 Kasım 1921 tarihli bazı Fransız gazetelerinde ise Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki gerilim tam olarak ortaya konulmuştu. Enver Paşa'nın Ankara Hükümeti'ne Sovyet Türkiye şefi imzası taşıyan ultiमतom vererek askeri hareketle tehdit ettiği öne sürölmüştü. Buna karşılık, Ankara Hükümeti'nin sabık Jöntürk lideri hakkında ne yapılması gerektiğini araştırdığı yazılmıştı.⁴¹

Journal des Debats'da yayımlanan “*Enver Paşa'nın Entrikalari*” başlıklı bir haberde Enver Paşa'nın Müslöman gönüllölerden bir ordu oluşturmak için Batum'dan Dağıstan'a geçtiği, Sovyetlerin ise Ankara Hükümeti'ne karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne destek vermeyi düşündüğu belirtilmişti.⁴² 28 Aralık 1921 tarihinde *Le Petit Journal*'de ortaya atılan bir iddiaya göre Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın ordusuyla birlikte Anadolu'ya yüröme ihtimaline karşı Kazım Karabekir komutasında bir ordu oluşturuyordu.⁴³

Le Gaulois'da Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında yaşanan gerilime Kazım Karabekir Paşa'nın üçöncü bir unsur olarak eklendiğini öne süren bir köşe yazısı yer almıştı. C. C. isimli bir yazar “*Üçgen*” başlıklı makalesinde İstanbul, Ankara ve

39 Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken – Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022.

40 “Comment M. Franklin Bouillon et Mustapha Kemal ont su Reconcilier la France et l'İslam”, *Le Matin*, 1 Kasım 1921, s. 1.

41 “Enver Pacha Contre Kemal”, *Le Journal*, 28 Kasım 1921, s. 3; “Un Ultimatum d'Enver Pacha Aux Kemalistes”, *Le Petit Parisien*, 28 Kasım 1921, s. 3.

42 “Les Menées d'Enver Pacha”, *Journal des Debats*, 6 Aralık 1922, s. 2.

43 “Kemal Envoie des Troupes Contre Enver”, *Le Petit Journal*, 17 Aralık 1921, s. 3.

Kafkasya'nın coğrafi olarak bir üçgen oluşturduğunu, bu üçgenin her bir köşesinin farklı bir siyasi merkezi temsil ettiğini yazmıştı. Enver Paşa, Kafkaslarda Türkistan Tatarlarından ve Kemalist ordudan kaçanlardan oluşturduğu otuz bin kişilik orduya konsantre olmuştu. Enver Paşa kurduğu orduyu arkasına alarak Padişah'la uzlaşmaya çabılıyor, Mustafa Kemal'e karşı Anadolu'ya girme konusunda izin bekliyordu. Bunun karşılığında Mustafa Kemal, Gürcü Hükümeti'nden Enver Paşa ve destekçilerinin sınır dışı edilmelerini istemişti. Kemalistler Enverist hareketi önlemek adına her türlü çabayı gösteriyordu. Enver'in destekçileri için Trabzon'da askeri bir mahkeme dahi kurulmuştu. Diğer Kazım Karabekir'in kurduğu öne sürülen Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Padişah'ın hâkimiyetini, Kürdistan ayaklanmasını ve Konya'daki kaynamayı yeniden canlandırmaya çalıştığı iddia edilmişti.⁴⁴ *Le Gaulois*'nin aktardığının aksine bu cemiyeti Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinden ayrılanlar kurmuştu. Cemiyetin başında ise Hoca Raif Efendi bulunuyordu.⁴⁵

1922 yılının ocak ayında, Fransız basınının okuyucularına Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında cereyan eden gerilimle ilgili sağlıklı haberler sunmadığı görülmektedir. Örneğin, bazı Fransız gazetelerinde Enver Paşa'nın tutuklandığına ilişkin haberler yayınlanmıştır. İddiaya göre, Kafkasya'da Ankara Hükümeti'ne karşı komplo kuran Enver Paşa'nın Moskova Hükümeti'nin talimatıyla Rusya'nın güneyindeki bir şehirde tutuklandığını belirtilmişti.⁴⁶ *Le Petit Parisien* Enver Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın talebiyle Petrograd'da durdurulduğunu öne sürmüştü. Gazete, gerekçe olarak Enver Paşa'nın Ankara Hükümeti'ne karşı bir komploya iştirak ettiğini ifade etmişti. Yine aynı gazete, bir başka iddiaya göre Enver Paşa'nın Buhara'daki Kızıl Ordu'nun başına geçtiğini de yazmıştı.⁴⁷ 19 Ocak 1922 tarihinde yayınlanan bazı Fransız gazetelerinin İstanbul'dan aldıkları bilgiye göre ise Enver Paşa'nın Kafkaslarda yakalandığı ve Kemalistlere teslim edileceğine dair haberler çıkmıştı.⁴⁸ *Le Matin*, Londra kaynaklı haberinde Kemalistlerin Enver Paşa'yı vatana ihanetten yargılayacağını ileri sürmüştü. Kemalistler Enver Paşa'nın yakalanmasını Sovyetlerden bizzat talep etmişti ve kısa süre

44 C. C., "Triangle", *Le Gaulois*, 6 Ocak 1922, s. 2.

45 Erdal Aydoğan, Asaf Özkan, "Erzurum Muhafaza-i Mukaddesât ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 1, 2011, s. 321.

46 "Arrestation d'Enver Pacha (?)", *Journal des Debats*, 12 Ocak 1922, s. 2.

47 "Enver Pacha Reparaît", *Le Petit Parisien*, 14 Ocak 1922, s. 3.

48 "Enver Pacha serait Livre aux Kemalistes", *Le Petit Journal*, 19 Ocak 1922, s. 3; "Enver Pacha aurait été Arrêté", *Le Petit Parisien*, 19 Ocak 1922, s. 3; "Enver Pacha Arrêté au Caucase sera Livre aux Autorites Kemalistes", *Le Matin*, 19 Ocak 1922, s. 3; "Enver Pacha Prisonnier des Kemalistes", *Le Journal*, 19 Ocak 1922, s. 1.

içinde Enver Paşa'nın Ankara'ya gönderilerek yargılanacağı ifade edilmişti.⁴⁹ *Le Gaulois*'da çıkan “*Enver Paşa'nın Sefer Planı*” başlıklı bir haberde, Enver Paşa'nın Kafkaslarda bir ordu hazırladığı, bu orduyla Ankara'ya yürüyeceğı, Mustafa Kemal'in ise bunu engellemek için Ruslardan yardım istediğı yazılmıştı. Gazete bu haberi verirken Enver Paşa ile ilgili olarak bir süredir çelişkili haberlerin ortalık dolaştığını altını çiziyor, arkasından Enver Paşa'nın öldüğüyle ilgili haberlerin de döndüğünü belirtiyordu. Enver Paşa'yla ilgili bir diğer haber ise kendisinin Sovyetler tarafından yakalanarak Ankara Hükümeti'ne teslim edildiğı ve İstiklal Mahkemesi'nde yargılanacağıydı. Gazete, tüm bu haberlerin doğrulanamadığını yazmıştı. Moskova'dan gelen bilgilere göre; Enver Paşa'nın Rusya'da olduğı, Sovyetlerin yardımıyla Panislamist ve Pantürkist emeller dahilinden sefere hazırlandığı belirtilmişti. Gazete, Almanya'nın bu planda önemli bir rol oynadığı ve ayrıca bu planın hazırlanmasında II. Meşrutiyet'in önemli isimlerinden ünlü Doktor Nazım Bey'in önemli rolü olduğunu ifade etmişti.⁵⁰ Bu haberlerin yazıldığı tarihlerde Enver Paşa Türkistan'da Sovyetlere karşı savaşıyordu. Enver Paşa'ya göre, Sovyetler kendisini Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ellerinde bir koz olarak tutmuştu. Sakarya Meydan Muharebesi'nin akabinde Sovyetler Ankara Hükümeti'nin savaşı kazanacağına kani olmuş, bu nedenle kendisinin Anadolu'ya geçmesine izin vermemişlerdi. Böylece Enver Paşa Türkistan'a giderek Sovyetlere karşı mücadeleye girişmeye karar vermişti.⁵¹ Enver Paşa, 8 Kasım 1921 tarihinde Buhara'da görülmüş, burada Zeki Velidi Togan'la görüştükten sonra Basmacılarla katılarak 14 Şubat 1922'de Duşenbe'yi ele geçirmişti. Enver Paşa tedrici bir surette Türkistan'daki milli ayaklanmanın lideri haline gelmiş ve Enver Paşa Sovyetlere karşı tehlikeli bir hasım olarak ortaya çıkmıştı. Sovyetlerin Duşenbe Konsolosu Nagorniy, Enver Paşa'ya yazdığı mektupta kendisinin Buhara'daki olaylara müdahil olmamasını istemişti. Enver Paşa ise verdiğı cevapta Türkistan'da işgal ettikleri toprakları boşaltmalarını istemişti.⁵² Sovyet Hariciye Komiser Yardımcısı Karahan, Ankara Hükümeti'nin Moskova Büyükelçisiyle görüşerek Enver Paşa'nın Orta Asya'da kendilerine karşı asileştiğini ve Enver Paşa'nın Sovyetlerin düşmanı olduğunu bildirmişti.⁵³

Le Temps, Ankara Hükümeti'nin Dâhiliye Vekaletinden yapılan bir açıklamaya yer vermişti. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin girdiğı son savaşın, Almanya'nın Türkiye'ye

49 “Les Kemalistes Jugeront Enver Pacha pour Haute Trahison”, *Le Matin*, 20 Ocak 1922, s. 3.

50 C. C., “Le Plan de Campagne d'Enver Pacha”, *Le Gaulois*, 3 Mart 1922, s. 4.

51 Burada belirtilenler Enver Paşa'nın Naciye Sultan'a gönderdiği 27 Eylül 1921 tarihli mektubunda ifade edilmiştir. Kaynak için bkz: Murat Bardakçı, *Enver...*, s. 286.

52 Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları, Ankara, 1975, s. 282-283.

53 Murat Bardakçı, *Enver...*, s. 341.

indirdiği cüretkâr darbenin ve Enver Paşa'yla yandaşlarının entrikalarının bir sonucu olduğu ifade edilmişti. Hâlbuki Türkiye'nin çıkarları İngiltere ya da Fransa ile çakışmıyordu. Enver Paşa'nın yerine geçen hükümet, İngiltere ile iyi ilişkilerin kurulacağına güvenmişti. Üstelik Türk halkının çoğunluğu Lloyd George'un 1918 Ekim'inde verdiği sözlerin yerine getirileceğinden emindi.⁵⁴ Ankara Hükümeti, bu bildirmede tanımlanmış hedefler olarak, her şeyden önce kendi sermayesinin ve topraklarının mutlak egemenliğini beyan etmişti. Rum ve Ermeni azınlıklar için; benzer ayrıcalıkların Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan'daki Müslümanlara verilmesi koşuluyla, Macaristan'la 4 Haziran 1920'de imzalanan Trianon Antlaşması'nda sahip oldukları hakların aynısı vermeyi garanti ettikleri yazılmıştı. Dahiliye Vekaleti'nin bildirisi şöyle bitiyordu: “*Büyük Britanya'nın düşmanlığından ötürü üzüntü duyduk ancak adil ve onurlu bir barışın Türk-İngiliz dostluğunu devam ettireceğine ve bunun İngiliz İmparatorluğu için çok daha değerli bir dostluk olacağına inanıyoruz. Zira karşılıklı isteklerimizin gerçekleşmesi için Müslüman halklar üzerindeki etkimiz ve coğrafi konumumuz dikkate alınmalıdır.*”⁵⁵

Le Petit Parisien'in Roma'dan edindiği bilgilere göre Milliyetçi Türk Hareketi Mezopotamya, Hindistan ve Afganistan'da güç kazanıyordu. Haberin devamında Cemal Paşa'nın Afganistan'da bir ordu tertip ettiği, bunun üzerine Enver Paşa'nın da Kabil'e geldiği iddiası ortaya atılmıştı.⁵⁶ Bu haberden üç gün sonra, *Excelsior*'da çıkan bir başka haberde Enver Paşa'nın Kızıl Ordu'nun başında Buhara'ya girdiği, bağımsız hüküm süren yönetimi dağıtıp Moskova'ya bağlı bir Sovyet yönetimi kurduğunu ileri sürülmüştü.⁵⁷

Le Gaulois'da yayımlanan “*Almanlar, Sovyetler ve Enver Paşa*” başlıklı bir yazıda, Enver Paşa'nın 1908'den beri Jöntürkler arasından yetişmiş en büyük hain olduğu, çılgın fikirlerle kitleleri yanına çekebilen bu kişinin aynı zamanda Rus ve Almanya'nın en çok aradığı kişi haline geldiği yazılmıştı. Gazete bu ithamların yanı sıra Enver Paşa'nın Almanlar ve Sovyetlerin Yakın Doğu ve Uzak Doğu'daki karanlık planlarının enstrümanı haline geldiğini, bu sayede Moskova'nın ve Berlin'in çıkarlarıyla çatışmayacak şahsi planlarını da hayata geçirme fırsatı bulduğunu ileri sürmüştü.⁵⁸

54 *Le Temps*'un burada kastettiği, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un 5 Ocak 1918'de yaptığı açıklama olması muhtemeldir. Lloyd George, konuşmasında Türkiye'yi başkentinden ve nüfusunun çoğunluğu ırk bakımından Türk olan Anadolu ve Trakya'daki zengin ve şanlı ülkesinden yoksun bırakmak için savaşmadıklarını söylemişti. Kaynak için bkz: Fahri Taş, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu'nun Görünümü”, *ATAM Dergisi*, C. 8, S. 39, 1997, s. 734.

55 “Une Déclaration Turque”, *Le Temps*, 7 Mart 1922, s. 1. *Le Temps*'un, bir İngiliz gazetesi olan *Morning Post*'a dayandırdığı bu habere ilişkin somut bir bilgiye rastlanılmamıştır.

56 “Le Mouvement Nationaliste Turc Gagne l'Inde et l'Afghanistan”, *Le Petit Parisien*, 10 Mart 1922, s. 3.

57 “Enver Pacha Entre à Boukhara”, *Excelsior*, 14 Mart 1922, s. 3.

58 C. C., “Les Allemands, les Soviets et Enver Pacha”, *Le Gaulois*, 31 Mart 1922, s. 4.

1922 yılının Mart ayında çıkan bu haberlerden birkaç hafta sonra, *Le Temps* gazetesinde çıkan bir haberde Buhara’da pek çok çatışmanın yaşandığı, Enver Paşa’nın anti-Bolşevik ordunun başında yer aldığı ve Buhara Cumhurbaşkanı’nın Afganistan’a kaçtığını yazmıştı.⁵⁹

1 Mayıs 1922 tarihinde bazı Fransız gazetelerinde Türkistan İhtilal Ordularının kumandanı Enver Paşa’nın 13 Nisan 1922’de Sovyetlerle müttefik antlaşması imzaladığına gerçek dışı haberler yayınlanmıştı.⁶⁰ 25 maddeden oluşan bu antlaşma sayesinde Moskova Türkistan’ı bir Sovyet Cumhuriyeti olarak tanıdı. Gazete, Türkistan’ın Sovyetlere bağlandığı anlatan bir maddeyi okuyucularıyla paylaşmıştı. Buna göre Kızıl Türkistan artan hububat, odun, pamuk, yn gibi ürünlerini Sovyetlerden başka bir ülkeye satmamayı taahhüt etmişti. 10 yılı kapsayan bu antlaşma sayesinde Türkistan ordusu Rus askeri eğitmenlerin emrinde olacaktı.⁶¹

Journal des Debats’da yayınlanan “*Enver Paşa’nın Entrikaları*” başlıklı köşe yazısı aslında her şeyi özetleyen şu cümleyle başlıyordu: “*Orta Asya’da gelişen olaylarla ilgili pek az şey biliniyor.*”⁶² İttihat ve Terakki’nin sabık lideri Enver Paşa birkaç ay önce Taşkent’e varmış, oradan da Buhara’ya geçmişti. Uzun zamandır Bolşevik karşıtlığının yatağı haline gelen Buhara’da Sovyetlerle Basmacıları uzlaştırmaya çalışmıştı. Türkistan, Buhara, Semerkant, Taşkent, Hokand, Margilan, Andican şehirlerinde ve Krasnovodsk-Taşkent demiryolu hattında Halk komiserlerinin tiranlığı baş göstermişti. Bolşevikler ilk başlarda Tacik, Buharalı, zbek, Kırkız ve Türkmen milliyetlerini görmezden gelmişti. Fakat sonradan eyalet yönetiminde Müslümanlara söz vermeye başlamışlardı. Örneğin Taşkent Afganistan, Pakistan, Hindistan, Moğolistan, Çin gibi vre ülkeler için Sovyet yanlısı propaganda alanı haline gelmişti. Ancak Türkistan’ın güneydoğusunda bulunan tarım ve sanayi zenginliğiyle bilinen Fergana’da Bolşevik karşıtı isyancı çetelerin üstünlüğü her zaman mevcuttu. şir Muhammed Bek üç yıldır gerilla mücadelesi vermiş ve Margilan’la Pamir arasındaki bölgeyi Sovyet kontrolünden çıkartarak kendi kontrolüne geçirmişti. Hisar’ın dağlık bölgesi olan Buhara Hanlığı’nın doğu kısmı da aynı yönetime bağlıydı. 1920 yılının sonbaharında Bolşeviklerin taarruzu neticesinde Afganistan’a sığındı. Bolşeviklerin karşı devrimcilere yönelik acımasız davranışları Türkmen Laki aşiretlerini ve komşularını ayaklandırđı. Aşiret liderlerinin önderliğindeki yerliler Bolşevikleri dağlık bölgelerden tahliye olmaya zorladı ve Fergana

59 “La Situation en Boukharie”, *Le Temps*, 23 Nisan 1922, s. 2.

60 Yaptığımız araştırmalarda sözü geçen antlaşmanın varlığına dair herhangi bir emareye rastlanmamıştır.

61 “Le Turkestan Allie des Soviets”, *Journal des Debats*, 1 Mayıs 1922, s. 4; “Les Soviets au Turkestan, La Role d’Enver Pacha”, *Le Gaulois*, 1 Mayıs 1922, s. 1.

62 “Les Menees d’Enver Pacha”, *Journal des Debats*, 25 Haziran 1922, s. 1.

isyancılarıyla temasa geçtiler. Gazete tam da bu noktada Enver Paşa'nın gizemli bir el tarafından Basmacılarla müzakereye gönderildiğini ve fakat onları sakinleştirmek yerine onların başına geçtiğini yazmıştı. Üç aydır komuta ettiği gruplarla Bolşevik garnizonlarına karşı başarılı baskınlar gerçekleştirmişti. Ankara Hükümeti Enver taraftarlarının Anadolu'nun kuzey kıyılarında ayaklanmaya girişmesinden ötürü endişeleniyordu. Gazete, Kastamonu ve Adapazarı'nda hareketlenmelerin olduğunu, buralarda ayaklananların başında Enverci olarak addedilen Galatalı Şevket Bey'in yer aldığını yazmıştı⁶³. Enver Paşa'nın liderliğinde Orta Asya'nın kalbinde kurulacak bir Türk Devleti Ankara Hükümeti'ni zor durumda bırakabilirdi. *Journal des Debats* bu uzun makalenin sonunda Enver Paşa ve Basmacı hareketinin Afganistan'da bir etkisinin olup olamayacağı sorusunu sormuştu. Yazıda, Afganların İngilizlerin elinden kurtulmasına yardım eden Bolşeviklerin, Kabil'deki popülaritesinin çoktan bittiğini öne sürülmüştü.⁶⁴ Hokand Muhtar Hükümetinin 1918 yılında ortadan kaldırılması Basmacı hareketinin doğmasına yol açmıştı. Zira hükümsüz kalan Türkistan'da asayişsizlik ve açlık baş göstermiş, Sovyetlere karşı derin bir güvensizlik oluşmuştu. Bağımsız Türkistan'ı kurmak için başlatılan hareketin merkezi başlarda Kokand olmuş, kısa sürede sonra çevre kentlere yayılmıştı. 1918 yılının ortalarında Basmacı hareketi Fergana vadisini de içine almıştı. 3 Mayıs 1920'de Şir Muhammed Beg Geçici bir Türkistan Hükümeti kurdu. Taşkent'teki Sovyet yönetimi Fergana İhtilal Komitesi'ni kurarak Kızıl Ordu'yla birlikte Basmacıları bastırmaya çalıştıysa da bunda başarılı olmadı ve komite 20 Ağustos 1920'de lağvedildi. Kızıl Ordu 1920'de Harezm ve Buhara'ya girmesiyle bu iki şehirde de ayaklanmalar baş gösterdi. 1920 ve 1921 yıllarında Fergana, Harezm ve Buhara'da şiddetli çatışmalar meydana geldi. Sovyetler 1922 yılında Türkistan'daki tüm kurtuluş savaşçılarına karşı her yerde genel taarruza geçti. Enver Paşa ise yukarıda da belirttiğimiz üzere 8 Kasım 1921'de Buhara'da görülmüştü. Kendisini Buhara'ya Sovyetler göndermişti. Ancak o Sovyetleri desteklemekten vazgeçerek Basmacı Hareketine katıldı.⁶⁵

Journal des Debats'nın 13 Haziran 1922 tarihli nüshasında Bolşevik ordularının Türkistan'da başarısızlığa uğradıkları ve kaçışmaya başladıkları yazılmıştı.⁶⁶ Bu haber-

63 Karakol Cemiyeti'nin kurucularından olan Galatalı (Albay) Şevket Bey, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi sonrası yakalanarak Malta'ya gönderildi. 25 Ekim 1921'e dek Malta'da sürgün hayatı yaşadı. Galatalı Şevket Bey yurda döndükten sonra herhangi bir görev üstlenmedi ve 10 Ekim 1922'de emekli oldu. Yaptığımız araştırmalarda, 1922 yılında Kastamonu ve Adapazarı çevresinde bir ayaklanma meydana geldiğine ve Galatalı Şevket Bey'in böyle bir ayaklanmada yer aldığına dair haberlerin gerçek dışı olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi için bkz: Ergun Hiçyılmaz, *Türk Devrimi'nde Bir Gizli Örgüt Karakol*, Destek Yayınevi, İstanbul, 2012; İhsan İdikut, *Türk Lavrensleri*, Öztürk Matbaası, İstanbul 1953.

64 "Les Menées d'Enver Pacha", *Journal des Debats*, 25 Haziran 1922, s. 1.

65 Baymirza Hayit, *Türkistan...*, s. 278-283.

66 "Echec des Bolcheviks au Turkistan", *Journal des Debats*, 13 Temmuz 1922, s. 2.

den üç gün sonra Enver Paşa'nın Türkistan'da Bolşevik ordusuna karşı ağır bir mağlubiyet aldığına dair haberler çıkmıştı.⁶⁷ Bunun üzerine Afganistan'a doğru ilerleyen Enver Paşa ve ordusu burada Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Fahri Paşa tarafından durdurulmuştu.⁶⁸ *Le Populaire*'de çıkan bir haberde Enver Paşa'nın kendisini Halife ve Türkistan ile Transkafkasya'nın Emiri olarak ilan ettiği yazılmıştı.⁶⁹

Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922 tarihinde, saat 22.30 sularında, Tiflis'te, kaldığı otele doğru ilerlediği sırada Çeka binasının civarında bulunan Jovkodovfski sokağında duran bir otomobilden çıkan grubun silahlı saldırıyla katledilmişti. Fransız gazeteleri bu haberi 27 Temmuz 1922 tarihinde verebilmişler ve bu haberlerde Enver Paşa'nın da yer yer adı geçmiş; Cemal Paşa'nın Enver ve Talat Paşalar ile Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı boyunca idare eden liderler olarak betimlemişti.⁷⁰ Buna ek olarak, örneğin *Le Populaire*, liderlerden Talat ve Cemal Paşaların öldürüldüğü, kendisini Türkistan Emiri ilan eden Enver Paşa'nın ise bu sayede hayatta kalmaya devam ettiğini yazmıştı.⁷¹ *Le Temps*, Cemal Paşa'yı öldürenlerin Ermeniler değil Çeka Bolşevikleri olduğu iddiasında bulunmuştu. Buna gerekçe olarak, Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı uzlaştırarak Sovyet etkisine karşı mücadeleye yönlendirme çabasında olmasını göstermişti.⁷² Cemal Paşa'nın 21 Temmuz 1922 tarihinde saat 22.30 civarında Batum'daki Türk Temsilciliğinden ayrıldığı sırada, Rus Çeka binasının on metre yakınında bulunan Jovkodovfski Sokağında bir araçtan çıkan yaklaşık on kişilik grubun silahlı saldırısına uğradığı ve yanındaki iki yaveriyle birlikte orada hayatını kaybettiği bilinmektedir. Bunun haricinde suikastla ilgili üç iddia ortaya konmaktadır. Bunlardan birincisi Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'nın arasını düzeltmeye çalışması yahut Enver Paşa'nın Sovyetlere karşı Türkistan'da silahlı mücadeleye girişmesinden ötürü Rusların öldürmüş olabileceğidir. İkinci iddia, Cemal Paşa'nın Sovyetlerin desteğiyle Afganistan'daki İngiliz nüfuzunu azaltma peşinde olmasından dolayı İngilizlerin öldürttüğüdür. Üçüncü iddia ise Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından öldürülmüş olabileceğidir.⁷³ Ancak bugüne kadar yapılan akademik çalışmalarda Cemal Paşa suikastının faillerine ilişkin somut bir

67 “Une Défaite d’Enver Pacha”, *Le Figaro*, 16 Temmuz 1922, s. 3; “Enver Pacha aurait Echoue”, *Le Petit Parisien*, 16 Temmuz 1922, s. 3; “Enver Pacha Battu par l’Armee Rouge”, *L’Humanité*, 16 Temmuz 1922, s. 3.

68 “Les Troupes d’Enver Pacha Arretent Fahri Pacha”, *Le Populaire*, 16 Temmuz 1922, s. 3.

69 “Enver Pacha s’est Proclame Emir”, *Le Populaire*, 26 Temmuz 1922, s. 3.

70 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Kırışman, “Enver, Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları”, *Tarih ve Günce*, S. 9, Yaz 2021, s. 475-510.

71 “Djermal Pacha et Ses Deux Aides de Camp Assassines à Tiflis”, *Le Populaire*, 27 Temmuz 1922, s. 1.

72 “L’Assassinat de Djermal Pacha”, *Le Temps*, 29 Temmuz 1922, s. 2.

73 Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, TTK Yayınları, Ankara, 2019, s. 387-393.

bilgi yer almamaktadır. Bunda suikastın faillerinin yakalanamamış olmasının etkisi büyüktür.

Le Figaro Bakü kaynaklı bir haberde, Buhara Devrimci Birlikleri'nin lideri Enver Paşa'nın Bolşevik ordusuyla girdiği savaşta yaralandığını ancak hafif yaralı olarak kurtulduğunu öne sürmüştü.⁷⁴ *Journal des Debats*'nın Kabil'den edindiği bilgilere göre, Kara-Djadou ve Hor'daki halkların Taşkent'teki yenilgi üzerine Enver Paşa'ya karşı ayaklanmışlardı. Enver Paşa ayaklanmacıları bastırmak için birlikler göndermişti. Gazeteye göre Enver Paşa bu çatışmada yaralanmıştı.⁷⁵

Le Figaro'da S. Alexinsky isimli bir yazar Enver Paşa'yla ilgili bir makale yayınlamıştı. Yazının başlığı Fransızca haliyle oldukça retorik görünen “*L'Envers d'Enver*”, yani “*Enver'in Öbür Yüzü*” idi.⁷⁶ 1920 yılının Eylül ayında Doğu Halkları Kongresi'nde kendini Bolşevik yanlısı olarak gösteren Enver Paşa, kongrede Fas, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Arabistan ve Kürdistan'ın delegesi olarak ortaya çıkmıştı. Bolşevikler de ona Kafkasya'da ve Rusya Asya'sındaki Müslümanlar arasında propaganda yapma özgürlüğünü vermişti. Enver Paşa, 1921 yılında ise Bolşeviklerle anlaşarak Pan-İslamist düşüncelerini benimsemeyen ve sadece Türk millî davasıyla ilgilenmeyi tercih eden Mustafa Kemal ile çatıştı. Hatta Türkiye-Gürcistan sınırı civarında bulunan Acara'da ayaklanma başlatmaya çalışarak Batum'da İslam için yeni bir askerî harekât merkezi oluşturmaya çalıştı. Bu girişimi başarısız olan Enver Paşa sınırsız enerjisini ve büyük hırslarını daha iyi kullanmayı umduğu Türkistan'a gitmek durumunda kaldı. Enver Paşa'nın gittiği Türkistan'da neler yaşadığını bilmediklerini söyleyen yazar, onun 19 Mayıs 1921 tarihinde Sovyetlere yönelik ultimatomeni dile getirmişti: “*Buhara, Hive ve Türkistan halkının sarsılmaz iradesini Cumhuriyet Halk Komiserleri Konseyi'ne iletmekle sorumluyum: Rusya Sovyetler Cumhuriyeti bu ülkelerin bağımsızlığını tanımak durumundadır.*” Enver Paşa bu üç ülkenin Birleşik Halklar Konseyi adına, iki hafta içinde bu topraklardan yabancı orduların tahliyesini ve Sovyetlerin tüm idari organlardan tasfiyesini istemişti. Son olarak Sovyetlerin Savaş Komiseri Lev Troçki'den ve Sovyet Orduları Komutanı Lev Kamenev'den Müslüman halk ordularıyla bir savaşa girmemeleri adına Buhara, Hive ve Türkistan'dan derhal çekilmelerini talep etmişti. Enver Paşa, zalim komiserlerin boyunduruğu altında acı çeken Müslümanların iradesinin yerine gelmemesi durumunda, Müslümanların topraklarını yabancı yöneticilerden

74 “Les Révolutionnaires de Bakou Battus par les Bolchevistes”, *Le Figaro*, 30 Temmuz 1922, s. 3.

75 “Les Opérations d'Enver Pacha en Afghanistan”, *Journal des Debats*, 30 Temmuz 1922, s. 6; “Les Opérations d'Enver Pacha en Afghanistan”, *Le Radical*, 30 Temmuz 1922, s. 1.

76 S. Alexinsky, “L'Envers d'Enver”, *Le Figaro*, 7 Ağustos 1922, s. 4.

kurtarmak için silaha sarılacağını ilan etmişti. Yazar, Kızıl Ordu'nun iki üç haftadır Türkistan'daki isyancılarla savaş halinde olduğunu, Enver Paşa'nın petrolün başkenti olan Bakü'yü ele geçirmeyi hedeflemiş olabileceğini yazmıştı.⁷⁷

Le Matin'in Moskova'dan edindiği bilgilere dayandırılan bir haberde Enver Paşa ve maiyetindeki 60.000 kişilik ordunun Bolşeviklerle savaştığı, Hazar Denizi'nden Mangışlak yarımadasına geçtiğini, Novo-Alexandrovskiy'i bombaladığını ve Novo Petrovsk'u işgal ettiğini öne sürmüştü. Buna ek olarak, gazete ilginç bir iddiada daha bulunmuştu. Batıya doğru yürüyüşe geçtiği söylenen Enver Paşa, İran sınırında Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Birbirlerine her zaman rakip olduğu ve husumet beslediği söylenen bu iki liderin anlaşmaya vardıkları iddia edilmişti. Hatta Kemalistlerin Enver Paşa'nın ilerleyişine karşı çıkılmamasına ve hatta Enver Paşa'nın başarısız olması halinde kendisine sığınma hakkı verilmesine karar verdikleri yazılmıştı.⁷⁸

Le Temps'un Akşam gazetesinden alıntılanmış bir haberde Enver Paşa'nın serüveninden ve bu serüvene ilişkin ilginç detaylardan bahsedilmişti. Küçük Asya'da Sakarya Savaşı yaşanırken, Enver Paşa Batum'a gelmiş ve kendisini Kemalist kadroya kabul ettirmeye çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştı. Sakarya Savaşı'nda Türk ordusunun Anadolu'ya doğru çekildiğini öğrendiğinde, ülkenin kaderini eline almanın zamanının geldiğini düşünmüştü. Taraftarlarını Batum'da olağanüstü bir kongreye çağırmıştı. O esnada Enver Paşa'nın planlarını boşa çıkartan Kemalist zafer haberi kendisine ulaşmıştı. Böyle olunca Orta Asya'daki bir arkadaşının teklifini kabul ederek Taşkent'e gitmişti. Türkistan'ın başkentine vardığında Türkmen liderlerle ve Kafkasya seferi sırasında Ruslar tarafından yakalanan ve Bolşevik birliklerin başında bulunan birçok Türk subayla temasa geçmişti. Daha sonra Taşkent'ten ayrılarak, Buhara sınırında bulunan Lakay aşiretinin lideri İbrahim'in yanına gitmişti. Hem İbrahim'le hem de Alişan adında bir başka aşiret lideriyle ittifak kurmuştu. Ruslara karşı büyük bir isyan başlatma konusunda hem fikir olan aşiret reisleri Enver komutasında birleşmeye karar vermişler ve Ruslara saldırmışlardı. Bununla birlikte Türkistan'da iç savaş ortaya çıkmış, Ruslar önemli sayıda kuvveti bu bölgeye göndermişti. Mücadelenin en başında Enver Paşa'nın kazandığı başarılar bundan ibaretti. Sonradan hazırlıklarını tamamlayan Ruslar bu maceracılara karşı sistematik bir taarruza girişmişti. Enver Paşa Buhara'dan ayrılırken ona ülkenin Cumhurbaşkanı ve Harbiye Nazırı eşlik etmişti. Ancak birliklerinin Ruslar tarafından iyice sıkıştırıldığını gördüklerinde, Enver Paşa ile Buhara Emiri arasında tartışma çıkmıştı. Hatta Enver Paşa'nın bazı arkadaşları Afganistan'a kaçmıştı. Kendisi

77 S. Alexinsky, "L'Envers d'Enver", *Le Figaro*, 7 Ağustos 1922, s. 4.

78 "Enver Pacha Oppose aux Bolcheviks une Armée de 60.000 Hommes", *Le Matin*, 9 Ağustos 1922, s. 3.

Almanya'ya gitmeye karar verdiyse de, Rus saldırıları devam etmiş ve kendisine sadık birkaç yüz adamla birlikte her taraftan kuşatılmıştı. En sonunda, umutsuzluk içinde at sırtında düşman hatlarına koşmuş ve mitralyöz atışıyla vurulmuştu. Onu takip eden bir grup asker de yanına düşmüştü. İlk etapta, sıradan askeri üniforması giyen Enver Paşa'nın cesedi tespit edilememişti. Ceset dört gün boyunca savaş alanında kaderine terk edilmişti. Ruslar, daha sonradan savaştıkları isyancıların bizzat sabık Osmanlı Başkomutanı tarafından yönetildiğini öğrenmişlerdi.⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında yaşanan çatışmanın kısa bir özetinin yer aldığı bu haber, Enver Paşa'nın hazin sonunu da detaylandırmış ve belki de Fransız basınında konuyla ilgili olabildiğince doğru bilgilerin verildiği ender yazılardan birini oluşturmuştur. Yukarıda da değindiğimiz üzere Enver Paşa Basmacılar katılarak 14 Şubat 1922'de Duşenbe'yi ele geçirmişti. Duşenbe'de elde edilen başarıları üzerine Afganistan'ın Maksudi kabilesine mensup dört subay ve 147 asker, Afganistan Emiri Emanullah Han'ın gönderdiği 30 kadar asker Enver Paşa'nın birliklerine katılmıştı. Enver Paşa bir sonraki aşama olarak Duşenbe ile Baysın hattındaki Rus birliklerini püskürtmeyi hedeflemiş; bu uğurda 19 Mayıs 1922'de Kızıl Orduların Hive, Buhara ve Türkistan'dan çekilmesi için Sovyet Hükümetine ültimatom vermişti. Bunun üzerine Sovyetler 15 Haziran 1922'de karşı tarafa geçerek Duşenbe'yi ele geçirdiler. Kızıl Ordu 4 Ağustos 1922'de Enver Paşa'nın bulunduğu Abiderya köyüne baskın tertip ettiler. Yanındaki 25 kadar atlı ile Çegan Tepesine doğru hareket eden Enver Paşa, Rus süvarisi tarafından vurularak hayatını kaybetmişti.⁸⁰

Sonuç

Fransız kamuoyunda, Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki gerilim, 20 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması'na kadar bir anlaşmazlıktan çok iş birliği şeklinde yorumlanmıştır. Fransız siyaset kulislerinde Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'nın ortak hareket ettikleri, Ankara ile Moskova arasındaki diyalogu bizzat Enver Paşa'nın kurduğu öne sürüldüğü gözlemlenmiştir. Bunun yanında, iş birliği içinde olduğu iddia edilen bu iki önemli şahsiyetin Alman yanlısı oldukları düşüncesinin benimsendiği görülmüştür. Bu fikirlerin Fransız kamuoyunda vücut bulmasının iki sebebi olabilir: Bunlardan birincisi Fransa ile Ankara hükümeti arasında Antep ve çevresinde yaşanan savaştır. Fransa Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'yle karşıt safalarda yer almış ve bu karşıtlık Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti ile Antep ve çevresinde devam etmiştir. İki savaşa Fransa Osmanlı Devleti ve Ankara Hükümeti olmak

79 "La Mort d'Enver Pacha", *Le Temps*, 29 Aralık 1922, s. 2.

80 Murat Bardakçı, *Enver...*, s. 344-369.

üzere karşısında iki farklı erk görmüştü. Dolayısıyla Fransızların bir süreliğine Enver Paşa yönetimiyle Mustafa Kemal Paşa'nın başında olduğu Ankara Hükümeti'nin arasındaki ilişkisizliği süzemediği anlaşılmaktadır. Bir diğer sebep ise Fransız kamuoyunun Ankara Anlaşması imzalanana dek Millî Mücadele Hareketine yeteri kadar ilgi göstermemiş olmasıdır. Fransa her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış olsa da ülkede hemen her alanda büyük bir yıkım meydana gelmişti. Ayrıca Versay Antlaşması uyarınca Almanlardan gelmesi gereken savaş tazminatı konusunda da ciddi problemler yaşanmaktaydı. Dolayısıyla Fransız kamuoyundaki ilgisizliğin sebebinin Fransızların kendi gündemlerine odaklanmış olmalarında arayabiliriz.

Yine Ankara Anlaşması'na kadarki dönemde basının da Fransız siyasetçilerinin düşüncelerine eşlik ettiği görülmektedir. Hatta bazı köşe yazarları Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki iş birliğinin Almanya ve Rusya tarafından organize edildiğini ve bu organizasyonun Fransızları başta Kuzey Afrika olmak üzere Müslüman coğrafyalarda zora sokmak için kullanıldığını öne sürdükleri gözlemlenmiştir. Ayrıca birbirinden farklı siyasi eğilimlere sahip gazetelerden faydalandığımız bu çalışmada, gazetelerin, siyasi eğilimleri ne olursa olsun, araştırma konumuza aynı bakış açısıyla yaklaştıkları tespit edilmiştir.

Fransız kamuoyunun Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki gerilime tam olarak vakıf olmaya başlaması, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk zaferiyle sonuçlanması üzerine Franklin Bouillon'un Ankara'yı ziyaret etmesiyle mümkün olduğu görülmektedir. Nitekim bu ziyaretin sonunda imza edilen Ankara Anlaşması'ndan sonra, Fransızlar Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadeleye büyük ilgi göstermeye başlamışlar ve Ankara'ya devamlı surette gazeteci göndermişlerdir. Ancak ziyaret sonrasında çıkan kimi haberlerde dahi konuyla ilgili gerçek dışı bilgi ve iddiaların zaman zaman Fransız kamuoyunda yer almaya devam ettiği gerçegi dikkat çekicidir. Bunda, dönemin haberleşme şartlarının kısıtlılığı ve belki de Fransızların yurtdışındaki haber kaynaklarının dezenformasyona uğramış olabileceği düşünülebilir. Fransız gazetelerinin Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında yaşanan gerilime dair verdiği haberlerin satır aralarında çoğunlukla Sovyetlerin geçtiği görülmektedir. Bu durum aslında Fransızların bu iki önemli şahsiyet arasında ve Millî Mücadele sürecinde Rusların rolünü anlama ve bununla ilgili kamuoyu oluşturma çabası olarak da değerlendirilebilir. Zira Fransızlar Millî Mücadelenin başarıya ulaşması halinde Sovyetlerle Ankara Hükümeti arasında kurulmuş olması muhtemel işlişkelerin gerisinde kalmak istemeyecekti. Tüm bu düşünceler bir araya geldiğinde, Fransız basınının Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki ilişkiye gösterdiği ilginin Fransız devlet kademelerinde soru işaretlerine yol açtığı

ve bu sayede Ankara Hükümeti'yle diyalog kurma konusunda itici güç olduğu fikri ortaya konabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Documents Diplomatiques Français.

Journal Officiel de la République Française (Débats Parlementaires - Chambre des Députés).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (30.18.1.1.2.38.18.)

2. Araştırma Eserler

Arslan, Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm: Enver, Talat ve Cemal Paşa*, Truva Yayınları, İstanbul, 2020.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları, Der: Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa*, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.

Aydoğan, Erdal, Özkan, Asaf, "Erzurum Muhâfaza-i Mukaddesât ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 1, 2011, s. 315-338.

Babacan, Hasan, *Mehmed Talat Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

Bardakçı, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3, K. 4, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Bitmeyen Savaşta Kut'ül Amare: Halil Paşa'nın Hatıratı, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2016.

Çolak, Mustafa, *Komitenin Kahramanı: Enver Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları, Ankara, 1975.

Karaman, Sami Sabit, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, İzmit Selüloz Yayınevi, 1949.

Kırışman, Mustafa, "Enver, Talat ve Cemal Paşaların Öldürülmelerinin Fransız Basınına Yansımaları", *Tarih ve Günce*, S. 9, Yaz 2021, s. 475-510.

- Kiazim, Omer, *L'Aventure K maliste*, L'Edition Universelle, Paris, 1921.
- Selçuk, Fatih, *Dengeler Değişirken – Milli Mücadele 'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022.
- Sonyel, Salahi, “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal – Enver  atışması”, *Bellekten*, C. 54, S. 209, 1990, s. 381-402.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Taş, Fahri, “Mondros Mütarekesi Sonrasında Anadolu'nun Görünümü”, *ATAM Dergisi*, C. 8, S. 39, 1997, s. 725-757.
- Toprak, Zafer, “Bolşevik İttihatçılar ve İslam Komiterni – İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı (İttihad-ı Selamet-i İslam)”, *Toplumsal Tarih*, S.43, Temmuz 1997, s. 6-13.
- Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
- Yamauchi, Masayuki, *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ziya şakir, *İttihat ve Terakki Nasıl  ld ?*, C. 3, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2018.

3. Süreli Yayınlar

Journal des Debats
L'Action Française
Excelsior
Le Figaro
Le Gaulois
Le Journal
Le Matin
Le Petit Journal
Le Petit Parisien
Le Populaire
Le Radical
Le Temps
L'Humanite

Cumhuriyetin İlanına Metodolojik Bir Muhalefet: Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesi

A Methodological Opposition to the Proclamation of the Republic: The İstikbal Newspaper Published in Trabzon

Nurettin ÇAKICI*

*Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İnsan
ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
Trabzon, Türkiye

ORCID: N.Ç. 0000-0001-9193-122X

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nurettin Çakıcı,
Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon,
Türkiye
E-posta/E-mail:
nurettinçakici@trabzon.edu.tr

Başvuru/Submitted: 19.06.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
19.09.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
11.10.2023
Kabul/Accepted: 15.10.2023

Atıf/Citation: Çakıcı, Nurettin.
"Cumhuriyetin İlanına Metodolojik Bir
Muhalefet: Trabzon'da Çıkan İstikbal
Gazetesi" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-
Recent Period Turkish Studies* 44 (2023):
181-211
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1316948>

ÖZ

Kamuoyu oluşturulması ve kamuoyunun yönlendirilmesinde en etkili araçlardan birinin basın olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda bakıldığında yayımlanmaya başlandığı 1918 yılından itibaren İstikbal Gazetesi, Millî Mücadele'nin gerekçelerini ve amaçlarını ortaya koyarak, bölge halkının mücadelenin safında toplanmasında oynadığı rol ile bunu göstermiştir. Faik Ahmet Bey'in öncülüğünde çıkarılan gazetede, cumhuriyetin ilanı süreci öncesi ve sonrasıyla ele alınmıştır. Gazetede cumhuriyetin ilanına yönelik hazırlıkların yapıldığı sıralarda cumhuriyetin ilan edilmesinden yana bir yayım politikası takip edilmiştir. İstikbal Gazetesi'nde ilanın halka danışılmadan ve aceleyle getirilerek gerçekleştirildiği hâkim görüş olarak öne çıkmıştır. Bu duruma gazete tarafından oldukça sert eleştiriler yöneltilmiştir. Millet hâkimiyeti ve meclis üstünlüğüne sıklıkla vurgu yapılan İstikbal Gazetesi'nde, meclis dışında herhangi bir kişi ya da makama geniş salâhiyet verilmesi de tenkit edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı sürecinde takip edilen yönetime muhalif bir tavır sergileyen gazetede gerek hükümete gerekse Halk Fırkası'na sert eleştiriler yöneltildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, İstikbal Gazetesi, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Meclis, Millî Mücadele

ABSTRACT

The press is undeniably one of the most effective tools in forming and directing public opinion. In this context, İstikbal Newspaper had demonstrated this since its first publication in 1918 with the role it played in rallying the people of the region to the side of the struggle by revealing the reasons and aims of the National Struggle. The newspaper, which was published under the leadership of Faik Ahmet Bey, discussed the developments before and after the proclamation of the republic. During the preparations for proclaiming the republic, the newspaper followed a publication policy in favor of this. The dominant opinion in İstikbal Newspaper was that the proclamation had been realized without consulting the

public and in a hurry. This situation was harshly criticized by the newspaper. *İstikbal Newspaper* frequently emphasized the sovereignty of the nation and supremacy of the parliament and also criticized the granting of broad powers to any person or authority other than the parliament. Displaying an oppositional attitude toward the method followed during the proclamation of the republic, the newspaper criticized both the government and the People's Party.

Keywords: Republic, *İstikbal Newspaper*, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Turkish Constitution of 1921), Assembly, National Struggle

Extended Abstract

Although the proclamation of the republic was left until after the peace treaty, a number of radical changes were known to have been made during the National Struggle that formed the basis of the Republican regime. The first important step that was taken toward these changes and innovation movements can be expressed as the establishment of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) in April 1920. While the establishment of the TGNA underlined the will of the nation, it also allowed the National Struggle movement to gain legitimacy. Secondly, the emphasis on the sovereignty of the nation in Article 1 of the Constitution adopted on January 20, 1921 marked an important step that had been taken in the process leading to the proclamation of the republic. In addition to these, the abolition of the sultanate on November 1, 1922 was a declaration that no authority or person could be effective other than the parliament and that the appropriate time to name the regime that was now being de facto implemented was believed to have come.

The discussions on determining the republican regime as the form of government were brought to the agenda by both national and local press organs. First published on December 10, 1918, *İstikbal Newspaper* was one of these organs supporting the National Struggle movement. The newspaper dealt with the pre- and post-proclamation of the republic with the news articles it published and later made serious criticisms against the method that had been followed during the proclamation. Although the newspaper had accepted the regime that existed before the proclamation to already be a republic and included articles praising the republican regime, it criticized how the proclamation had been imposed by taking advantage of the cabinet crisis.

From the beginning of the preparations for the amendments to the 1921 Constitution to the proclamation of the republic, *İstikbal Newspaper* closely followed the developments within this scope and conveyed these goings on to readers with an oppositional approach, though this oppositional attitude was not directed toward the republican regime. With the adoption of the new regime, the powers of parliament had

been reduced compared to the parliamentary governmental system, and the prime ministerial and especially presidential offices had been given broad powers. The newspaper interpreted this situation as a departure from the principles of sovereignty and nationalism and a shift away from the axis of democracy. In this context, the newspaper increased its dosage of criticism and emphasized how granting wide powers to a person or office other than the parliament could lead to the transformation of the political system into a dictatorship in the future. The articles published in the newspaper emphasized that the powers of the parliament should not be given to any one person or authority.

Although *İstikbal Newspaper* stated that the proclamation of the republic had been carried out in a hurry as a *fait accompli*, the news articles it published also accepted the inevitability of the republican regime being established after the sultanate was abolished. This situation may be viewed as a contradiction. However, the main issue the newspaper addressed was how the change had been made in a short period of time, not by consulting the nation but with the encouragement and guidance of a certain cadre of people. In addition, the oppositional attitude of the press toward the proclamation of the republic and the regulations of 1923 shows the press at that time to have had broad freedoms. Indeed, the articles *İstikbal Newspaper* published were seen to have an extremely high level of criticism against the government and the *Halk Fırkası* [People's Party]. *İstikbal Newspaper* displayed an oppositional attitude toward the methods followed while proclaiming the republic and expressed its thoughts on the supremacy of the parliament and the sovereignty of the nation with great courage and open-heartedness, which played an important role in maintaining awareness in public consciousness.

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir. İtilaf Devletlerinin mütarekenin ardından başlayan işgal faaliyetlerine karşı yerel düzeyde başlayan direniş hareketleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçmesi ile birlikte daha örgütlü ve merkezî bir nitelik kazanmıştı. Zira ilk etapta teşkilatlandıkları bölgeleri savunmak ve işgalleri sonlandırmak amacıyla Müdafaa-i Hukuk, Muhafaza-i Hukuk ve Redd-i İlhak gibi adlar ile kurulan cemiyetler, Sivas Kongresi sırasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilmişti.¹ Millî Mücadele'nin başlangıcından Lozan Barış Antlaşması'na uzanan süreçte bir yandan İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı bağımsızlık savaşı verilerken diğer taraftan da yeni bir Türk devletinin temellerinin atıldığı görülmektedir. Millî Mücadele'nin askeri safhası tamamlandıktan sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile birlikte yeni Türk devleti, bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştı.² Bundan sonraki süreçte toplumun kalkındırılması adına iktidarı ellerinde bulunduran kadronun hedefleri doğrultusunda sosyal, iktisadi ve siyasi alanda birtakım köklü değişikliklerin yapıldığı bilinen bir gerçektir. Cumhuriyetin ilanı da bu değişiklikler ya da yenilik hareketlerinin en önde gelenlerinden biri idi.

Cumhuriyetin ilanı her ne kadar barış antlaşması sonrasına bırakılsa da esasen Millî Mücadele döneminde cumhuriyet rejimine temel oluşturan bir takım köklü değişiklikler yapılmıştır. Sözü edilen değişiklikler ya da yenilik hareketlerine yönelik atılan ilk önemli adım, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılması olarak ifade etmek mümkündür. TBMM'nin açılmasıyla bir yandan millet iradesinin altı çiziliyor diğer taraftan da Millî Mücadele hareketi meşruluk kazanmış oluyordu. İkinci olarak 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde millet hâkimiyetine yapılan vurguyla ilana giden süreçte önemli bir aşama kaydedildiği bir gerçektir.³ Bunların yanı sıra 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla da meclisin üstünde herhangi bir makam ya da kişinin etkin olamayacağı belirtilmiş⁴ ve artık fiili olarak uygulanmakta olan rejimin adının konulması için uygun zamanın gelmesi beklenmiştir.

-
- 1 Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan direniş hareketleri ve kurulan cemiyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım: İstiklal Harbi'nin Gerçekleri*, C. II, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 203-225; Mustafa Budak, *Misâk-ı Millî'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 27-58.
  - 2 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 75-92.
  - 3 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 62.
  - 4 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 36. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 277-280; Nurettin Güz, "Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı", *Seçuk İletişim*, 1/1, 1999, s. 4.

Etimolojik manada “halka ait olan devlet” şeklinde ifade edilmesi mümkün olan cumhuriyet rejimini⁵ hükümet şekli olarak belirlemeye yönelik tartışmalar gerek ulusal gerekse yerel basın organları tarafından gündeme taşınmıştır. 10 Aralık 1918 tarihinde yayımlanmaya başlanan ve Millî Mücadele hareketini desteklemek amacıyla çıkarılan *İstikbal Gazetesi*⁶ de bu organlardan biriydi. Yayımladığı haber ve makaleler ile cumhuriyetin ilanını öncesi ve sonrasıyla birlikte ele alan gazetede, ilan sürecinde takip edilen yönetime yönelik ciddi eleştiriler de yapılmıştır. Esasen gazetede ilandan önceki mevcut rejimin zaten cumhuriyet olduğunun kabul edilmesine ve cumhuriyet rejimini öven yazılara yer verilmesine⁷ karşın ilanın kabine buhranından istifade edilerek, bir “emrivaki” ile gerçekleştirilmesi tenkit edilmiştir.⁸ Bu kapsamda “Cumhuriyetin ilanına metodolojik bir muhalefet” ifadesiyle cumhuriyetin ilan edilmesine değil ilan sürecinde takip edilen yönetime vurgu yapılmak istenmiştir. Zira gazetede yer alan haber ve makalelerde ilanın halka danışılmadan aceleye getirilerek gerçekleştirildiği öne çıkarılmıştır.

İstikbal’in haber kaynakları başta Anadolu Ajansı, Ankara ve İstanbul basını olmak üzere Avrupa basını, Moskova telsizi ve Batum üzerinden gelen Gürcü gazeteleriydi.⁹ Gerek muhabirleri aracılığıyla gerekse takip ettiği basın organlarından edindiği bilgiler çerçevesinde cumhuriyetin ilanı sürecinde milli hâkimiyet ve meclis üstünlüğü konularına gazetede sıklıkla vurgu yapılmıştır. Haberlerin genelinde hükümet şeklinin cumhuriyet olarak kabul edilmesine olumlu yaklaşıldığı fakat bu şekliyle meclis üstünde bir makam teşkil edilmesinin tenkit edildiği görülmektedir. Gazetede Birinci ve İkinci TBMM’nin düşünce yapısı ile ilgili değerlendirmelere de yer verilmiştir. Ayrıca Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak değişiklik ya da değişiklikler ile millet hâkimiyetinin sınırlandırılmaması hususuna dikkat çekilmiştir. Cumhurbaşkanıya verilmek istenen yetkiler de

5 Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 344-345; Kemal Gözler, “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54/1, 1999, s. 52. “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Millî Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi” adlı eserinde hâkimiyet anlayışı üzerine analizler yapan Sancaktar, cumhuriyetin bir kanun hâkimiyeti olduğunu ve kanunları da milletin seçmiş olduğu meclis yaptığı için sözü edilen rejimin bir halk hâkimiyeti, idaresi olarak ifade edilebileceğini dile getirmiştir. Bahsi geçen eserde cumhuriyet idaresinde insanın özgür bir birey olduğuna değinilmekle birlikte cumhuriyet idaresinin çoğunluk esasına dayandığına da vurgu yapılmıştır. Bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Millî Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s. 508-511.

6 İstikbal Gazetesi, 10 Aralık 1918 tarihinde yayımlanmaya başlamış ve 11 Mart 1925’te kapatılmıştır. Faik Ahmet Bey tarafından çıkarılan gazete, aktif olduğu süreçte toplam 1.426 sayı yayımlanmıştır. Bkz. Ömer Ali Keskin, “Millî Mücadele’ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; “İstikbal”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 2014, s. 183; Engin Çağdaş Bulut, Hikmet Öksüz, “TBMM’nin Açılışının Trabzon’da Çıkan İstikbal Gazetesine Yansımaları”, *Türkiyat Mecmuası*, 30/1, 2020, s. 660.

7 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

8 Faik Ahmet, “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

9 Mesut Çapa, “Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 3/10, 1992, s. 134.

gazetede öne çıkan konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı gerek Millî Mücadele döneminde gerekse cumhuriyetin ilanı sürecinde dönemin önemli vilayet merkezlerinden biri olan Trabzon'da yayımlanan İstikbal Gazetesi'nin ilanın gerçekleştirilme sürecinde takip edilen yöntem muhalif yaklaşımını ortaya koymaktır.

1. Cumhuriyetin İlanı ve İstikbal Gazetesi

Cumhuriyetin ilanında önemli bir rol oynayan Mustafa Kemal Paşa'nın gerek nereden etkilendiği hususuna gerek Millî Mücadele sürecinde gerekse cumhuriyet ilan edilene kadar gerçekleştirdiği faaliyetlere genel hatlarıyla değinilmesi cumhuriyetin ilan sürecinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Okuduğu eserlerden hareketle Mustafa Kemal Paşa'nın etkilendiği düşünürlerin iki grupta toplanabileceğini ifade eden Zeki Eraslan, bunlardan ilkinin “*Yeni Osmanlılar Cemiyeti*” çatısı altında bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰ Sözü edilen cemiyetin önde gelen simaları arasında yer alan Ziya Paşa ile vatan ve hürriyet şairi olarak da bilinen Namık Kemal'in, Mustafa Kemal Paşa'yı düşünsel manada etkilediği ileri sürülebilir. Mustafa Kemal Paşa'yı etkileyen gruplardan ikincisi ise Avrupa kaynaklı bir düşünce sistemidir.¹¹ Mustafa Kemal Paşa'nın Fransız İhtilali'nden ve ihtilalin düşünsel hazırlayıcılarından biri olan Jean Jacques Rousseau'dan etkilendiğini söylemek mümkündür. Rousseau'nun yanı sıra Mostesquieu'den de etkilenen Mustafa Kemal Paşa, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve Mostesquieu'nun *Kanunların Ruhü* adlı eserlerini incelemiştir. *Kanunların Ruhü* adlı eserin özellikle cumhuriyet ile ilgili kısımlarının altını çizmesi, cumhuriyet rejiminin onun fikri yapısı içerisinde yer bulduğunu göstermesinin yanında uygun ortam ve koşulların oluşması durumunda sözü edilen rejimi benimseyebileceğine yönelik ipuçları içermektedir.¹²

Mustafa Kemal Paşa, düşünsel dünyasını etkileyen düşünür ve şahsiyetlerin katı bir takipçisi olmamış ve edinmiş olduğu bilgi birikimini analiz ederek kendine has bir

10 Zeki Eraslan, “İkili İktidar Dönemi Anayasası Olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanununun (1921 Anayasası'nın) Düşünsel Temellerine Bakış”, *1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022, s. 212.

11 Zeki Eraslan, “İkili İktidar Dönemi Anayasası Olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanununun (1921 Anayasası'nın) Düşünsel Temellerine Bakış”, s. 212.

12 Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 13-14. Ayrıca Hanioglu, *Atatürk* adlı eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın Fransa'daki siyasi modeli ne ölçüde taklit edilmeye değer bulunduğunu, üçüncü cumhuriyet döneminde siyasal partiler üzerine yapılan çalışmaları incelemek için özel olarak çevirtmesinden anlamının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton&Oxford, 2011, s. 134-135. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce dünyasını etkileyen düşünürler ve gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Tarık Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960; Bayram Kodaman, *Cumhuriyet'in Tarihi – Fikri Temelleri ve Atatürk*, 5. Baskı, Alter Yayıncılık Reklamcılık Limited Şirketi, Ankara, 2005.

sentez oluşturmuştur. Onun millet idaresine ilişkin düşüncelerini uygulama fırsatı bulunduğu sürecin Millî Mücadele yıllarına rastladığı bilinmektedir. Zira bu dönemdeki söylem ve faaliyetlerinin cumhuriyet rejimi ile ilgili olduğu kabul görmektedir. Millî Mücadele döneminde 22 Haziran 1919 tarihinde yayımlanan Amasya Genelgesi'nde yer alan “*Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” ilkesi¹³ ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinde öne çıkarılan “*milli irade*” vurgusu esasen cumhuriyet rejimini çağrıştırmaktaydı.¹⁴ Öte yandan Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi henüz toplanmadan önce kendisine “*Şekli hükümet cumhuriyet olacaktır*” dediğine anılarında yer vermiştir.¹⁵ Diğer taraftan yeni Türk devletinin benimseyeceği yönetim şekline ilişkin ilk resmi işaretin 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile verildiği yaygın bir kanaattir.¹⁶ Zira kanunun ilk maddesinde “*Hâkimiyet bila kaydu şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*”¹⁷ denilmekteydi. Saltanatın kaldırılması da şartlar olgunlaşınca devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olarak belirleneceğine yönelik bir fikir vermekteydi.¹⁸ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa cumhuriyetin ilanından yaklaşık bir ay önce Neue Freie Presse Gazetesi muhabirine verdiği demeçte Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesindeki ifadelerin esasen cumhuriyet olarak özetlenebileceğini belirtmişti. Söz konusu demecinin devamında ise Türkiye'nin yenileşme hareketlerinin henüz nihayet bulmadığını, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik ve düzenlemelerin yapılacağını ve Türkiye'de fiili olarak uygulanmakta olan şeklin kanunen de kısa süre içerisinde tespit edileceğini vurgulamıştı.¹⁹

13 İbrahim İnce, “Cumhuriyet Düşüncesi İle İlgili Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/4, 2019, s. 339.

14 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 24, 51, 116; Ayrıca Millî Mücadele yıllarında toplanan kongrelerin yapısı, nitelikleri ve toplanış amaçları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.

15 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümine Kadar Atatürk'le Beraber*, 5. Baskı, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 72. Millî Mücadele hareketi için silah, cephane ve mali yardım imkânlarını araştırmak üzere Moskova'ya gönderilen Halil (Kut) Paşa ile Fuat Sabit Bey, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ile belirtilen bağlamda Mayıs 1920'de bir görüşme yapmıştı. Çiçerin, bu görüşmenin detaylarını Lenin'e iletmek için yazdığı belgede Türkiye'de kurulacak rejim ile ilgili “*Nasil olsa her türlü cumhuriyet olacak*” demekteydi. Dolayısıyla Sovyet Rusya Hükümeti Hariciye Komiseri tarafından böyle bir öngöründe bulunulması dikkate değerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politicheskoj İstorii*, (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi-RGASPI). Fond Adı: Grigoriy Konstantinoviç Orconikidze. Fond: 159, Opis: 2, Delo: 57, List: 1, 16 Mayıs 1920.

16 Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Vekilleri: Millî Mücadele Döneminde Seçimler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 107.

17 “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”, *Ceride-i Resmîye*, 7 Şubat 1337/1921, s. 1.

18 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

19 “Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet ve Garplılaşmak Üzerine Beyanatta Bulundu”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: T.B.M. Meclisinde ve Kurultaylarında (1919-1938) I-III*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 86-87.

İkinci dönem TBMM'nin 11 Ağustos 1923'te toplanmasından yaklaşık iki ay sonra devletin hükümet merkezinin Ankara olması kararlaştırılmıştı.²⁰ Artık fiili olarak tatbik edilmekte olan rejimin adının konularak devlet başkanının belirlenmesi gerekmekteydi. Bahsi geçen gelişmeler her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın devletin hükümet şeklini cumhuriyet olarak belirlemek istediğini gösterse de Mustafa Kemal Paşa bunun için uygun bir zeminin oluşturulması gerektiğinin bilincindeydi. Zira meclis içerisindeki müzakereler ile tabii bir çoğunluk sağlanamayacağı muhtemeldi. Dolayısıyla “*İnce politika taktikleri ile bir teslimiyet havası yaratılmalı idi*”.²¹ Bu kapsamda mecliste hükümetin birtakım sebepler ile eleştirilmesi ve güç çalısır bir duruma sokulmasından faydalananak, Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyetin ilanı için istikamet belirlediği anlaşılmaktadır.²² Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın telkini ile Ali Fethi (Okyar) Bey Hükümeti'nin istifa ettiği ve istifa eden hükümetten tekrar vekillige seçilenler olması durumunda kabul etmemeleri gerektiğinin kararlaştırıldığı görülmektedir.²³ Dolayısıyla ilan öncesinde ortaya bir kabine buhranı çıkmış/çıkarılmış ve buhranın çözülmesi için Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, hükümet şeklinin cumhuriyet olarak benimsenmesinden başka çare olmadığını belirtmiştir.²⁴ Yapılan hazırlıkların ardından Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinin sonuna “*Türkiye Devleti'nin şekli-i hükümeti, Cumhuriyettir*” ibaresi eklenerek fiili olarak uygulanan sistemin adı konulmuştur.²⁵ Sözü edilen kanunda 1923 yılında yapılan değişiklik ile düzenlenen diğer hususlar Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda şu şekilde yer almıştır:

“[Madde 2] *Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdir. Resmî lisanı Türkçedir.* [Madde 4] *Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin inkısam ettiği şubaları idareyi icra vekilleri vasıtasıyla idare eder.* [Madde 10] *Türkiye Reisiscumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti-i Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifeli Riyaset yeni Reisiscumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.* [Madde 11] *Türkiye Reisiscumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.* [Madde 12] *Başvekil Reisiscumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından gene Meclis âzası arasından*

20 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu. 30-10-0-0, Yer No: 122-866-4, 17 Ekim 1923.

21 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 437.

22 Ercan Yalçın, “Kurtuluş Savaşı Komutanları Ekseninde Cumhuriyet Rejimi Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/22, 2011, s. 120.

23 Kemal Atatürk, *Nutuk...*, s. 613-623; İsmet İnönü, *Hatıralar*, haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 440-441; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, 26. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 146.

24 Falih R. Atay, *Çankaya...*, s. 438.

25 Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifak'tan Günümüze*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 119.

*intihap olunduktan sonra heyet-i umumiyesi Reiscumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değil ise keyfiyeti tasvip Meclisin içtimana talik olunur.*²⁶

İlanın basına yansımalarına bakıldığında, devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olarak belirleneceği duyumunun alınmasından sonra ulusal basında olduğu gibi yerel basın temsilcilerinden biri olan İstikbal’de de cumhuriyetin ilanı meselesinin gündeme taşındığı görülmektedir. İlandan yaklaşık bir ay önce Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak olan değişikliğin hazırlandığı ve BMM Hükümeti yerine hükümet şeklinin cumhuriyet olacağı belirtilmiştir. İlk cumhurbaşkanının ise Mustafa Kemal Paşa olacağı başköşeden bildirilmiştir.²⁷ İstikbal’in başyazarı Faik Ahmet (Barutçu) Bey, cumhuriyetin bir şekli ilmiye olduğunu dolayısıyla böyle bir karar alınarak ilmin gereğine göre hareket edildiğini söylemiştir. Fakat millet hâkimiyetinin sınırlanmaması gerektiğine de özellikle dikkat çekmiştir. Faik Ahmet Bey, 27 Eylül’de kaleme aldığı başmakalesinde cumhuriyetin ilan edileceğinin önceden belli olduğunu zira 1 Kasım 1922 tarihinde alınan karar ile birlikte bu şekle doğru bir adım atıldığını ifade etmiştir.²⁸ Ulusal basındaki genel kanaat de saltanatın kaldırılmasından sonraki mevcut sistemin adının zaten cumhuriyet olduğu yönündedir.²⁹ Fakat halkın henüz radikal değişikliklere hazır olmaması rejimin adının konulmasını geciktirmiştir. Zira cumhuriyet kelimesi bir yıl önce kullanılmış olsaydı ciddi bir dirençle karşılaşılacağı olasıydı.³⁰ Dolayısıyla zaruri olarak şartların olgunlaşması için uygun anın gelmesinin beklendiği yaygın bir görüş olarak kamuoyunda dillendirilmiştir.

Gerek kabine buhranını gerekse cumhuriyetin ilan sürecini İstikbal Gazetesi’nden takip etmek mümkündür. Gazetede 7 Kasım’da yayımlanan Kerim imzalı bir makalede kabine buhranı ve cumhuriyetin ilan kararının alınması aşamasında sürecin nasıl ilerlediği detaylarıyla birlikte aktarılmıştır. Bu bağlamda 26 Ekim Cuma gecesi kabine buhranının duyurulduğu ve bu buhranın süratle halledilmesi hususunda herkesin hemfikir olduğu belirtilmiştir. Hükümetin kuvvetli olmadığı kabul edildiği ve kuvvetli bir hükümet kurulması için mebusların hararetle bir tartışma içerisine girdiği ifade edilmiştir. Fakat söz konusu tartışmalardan bir netice çıkmamıştır. Pazartesi günü Halk Fırkası toplantısında da mebuslar kuvvetli bir hükümet oluşturamamış ve fırka mensupları Mustafa Kemal Paşa’dan yardım istemiştir. Mustafa Kemal Paşa da meselenin hızlı bir şekilde

26 Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa...*, s. 119.

27 “Şekli Hükümetimiz Cumhuriyet Oluyor İlk Reiscumhur: Mustafa Kemal Paşa”, *İstikbal*, 26 Eylül 1923, s. 1.

28 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

29 Nurettin Güz, “Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı”, s. 4.

30 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C. II, 2. Baskı, haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997, s. 885.

çözülmesi için Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılmasının gerekliliğini izah etmiştir.³¹ Ayrıca kuvvetli ve mesul bir hükümet oluşturabilmek için başbakanın cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmesi gerekliliği de belirtilmiştir. Ardından hazırlanmış olan değişiklik projesi mecliste görüşüldükten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi kabul edilmiştir.³² İstikbal Gazetesi'nde süreç bu şekilde anlatılmakla birlikte gazetede yer alan makale ve haberlerin genelinde cumhuriyetin ilanının kabine buhranından istifade edilerek³³, bir emrivaki ile aceleye getirilerek³⁴ gerçekleştirildiği üzerinde durulmuştur. Faik Ahmet Bey'in cumhuriyetin ilanı ile ilgili düşüncelerini açık bir biçimde ifade ettiği görülmektedir. Gazetede kabine buhranının cumhuriyeti doğurmakla nihayet bulunduğu başköşeden bildirilirken³⁵, Faik Ahmet Bey'e göre ilan aceleye getirildiği için yapılmak istenen şeyin şekli, mahiyeti ve detayları tayin ve tespit edilememiştir. Ona göre böyle bir yöntem takip edilerek kamuoyundaki tereddüt ve muhtemel mukavemetler engellenmeye çalışılmıştır.³⁶ İstikbal Gazetesi'nde yer alan haberlerde cumhuriyete karşı olunmadığı; fakat cumhuriyetin ilan ediliş yöntemine yönelik oldukça eleştirel bir tutum sergilendiği görülmektedir.³⁷

İstikbal Gazetesi'nde 31 Ekim'de yayımlanan Faik Ahmet Bey'in başmakalesinde, Heyet-i Vekile buhranının Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bir teklif ile "...devlet buhranı..." şekline dönüştüğüne dikkat çekilmiştir. Faik Ahmet Bey, Paşa'nın kabine buhranına çare olmak üzere hükümet şeklinin değiştirilmesi ve cumhuriyetin ilan edilmesi hususunda bir teklif verdiğini ifade ederek genel bilgiyi özetlemiştir. Faik Ahmet Bey'in ifadelerine göre bu durum, mevcut buhrandan daha büyük bir buhranın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kabinenin istifa etme sebebi ile ilgili hiçbir haberin olmaması, cumhuriyetin ilanı için mevcut buhrandan istifade edilmek istendiği şeklinde değerlendirilmiş ve bu durum "...müretteb bir şey..." olarak yorumlanmıştır.³⁸ Öte yandan başmakalede meclisin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapmaya yetkisi olmadığı, sadece millet tarafından seçilen olağanüstü meclislerin bahsi geçen yetkiye sahip olabileceği dile getirilmiştir. Başyazısında önceki şeklin mi yoksa cumhuriyet şeklinin mi isabetli olduğu konusunda tartışmaya girmeyeceğini belirten Faik Ahmet Bey, bir

31 Kerim, "Cumhuriyet Kararı Nasıl Verildi", *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1339 (7 Kasım 1923), s. 1.

32 Kerim, "Cumhuriyet Kararı Nasıl Verildi", *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1339 (7 Kasım 1923), s. 1.

33 Faik Ahmet, "Buhrandan Buhrana", *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1.

34 Faik Ahmet, "Emrivaki", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

35 "Heyeti Vekile Buhranı Cumhuriyeti Doğurmakla Nihayet Buldu", *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1.

36 Faik Ahmet, "Emrivaki", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

37 Mesut Çapa, *Faik Ahmet Barutçu: Hayatı ve Kişiliği*, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 1998, s. 42-43.

38 Faik Ahmet, "Buhrandan Buhrana", *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1.

milletin devlet şekli hususunda oy hakkı olmaz ve fikrine danışılmazsa ona izafe edilen hâkimiyetin bir anlamı kalmayacağına vurgu yapmıştır.³⁹

İstikbal'de 1 Kasım'da yayımlanan bir haberde cumhuriyetin ilanı nedeniyle Ankara başta olmak üzere memleketin her tarafında şenlikler yapıldığı, Yeni Gün ve Hâkimiyeti Milliye gazetelerinin cumhuriyeti överek, muvaffakiyet temennilerinde buldukları belirtilmekteydi. Trabzon'da ise hükümet dairesinde gerçekleştirilen bayramlaşma merasiminden sonra 101 pare top atıldığı ve kutlamalar yapıldığı ifade edilmekteydi.⁴⁰ Öte yandan gazetede, kabinenin oluşturulması ve tasvibi ile ilgili de bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda cumhurbaşkanının meclise bir tezkire verdiği ve mevcut 166 üyenin oybirliği ile meclisin kabineyi onayladığı belirtilmiştir.⁴¹ Diğer taraftan gazetede, İsmet Paşa Kabinesi'nin cumhuriyetin birinci kabinesi ve birinci hükümeti olarak göreve başladığı⁴² dile getirilmekle birlikte başbakanın, hükümetin takip edeceği mesai hakkında mecliste bir beyanat verdiği aktarılmıştır.⁴³

2. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Tadilat Meselesi ve İstikbal Gazetesi'ndeki Yankıları

TBMM'ye kurucu bir nitelik kazandıran Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, hâkimiyeti monarktan alarak kayıtsız şartsız olarak millete vermişti. İkinci maddesinde yürütme ve yasama yetkisinin milletin yegâne temsilcisi olan TBMM'de toplandığı açıklanmıştı. Bu durum kuvvetler birliği ilkesinin benimsendiğini göstermekteydi. Üçüncü maddesinde ise Türkiye Devleti'nin BMM tarafından idare olunduğu ve hükümetinin de BMM Hükümeti olduğu belirtilmişti.⁴⁴ Bu sistemde meclis içerisinden çıkan, ona bağımlı ve onun denetimi altında çalışan bir İcra Vekilleri/Bakanlar Kurulu mevcuttu. Kurul üyeleri içlerinden birini başkan seçmekle birlikte meclis başkanı, bu kurulun doğal başkanı olarak kabul edilmekteydi. Meclisin üyeleri arasından seçtiği kişiler vasıtasıyla yürütme işlerini yerine getirmesi, sözü edilen kişileri denetleyebilmesi ve azledebilmesi ile yerlerine yenilerini seçebilmesi meclis hükümeti sisteminin tipik özellikleriydi.⁴⁵

39 Faik Ahmet, "Buhrandan Buhrana", *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1.

40 "Millete Düşen: Cumhuriyeti Tesid ve Şenlik", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1. Trabzon'daki kutlamalar hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Muzaffer Başkaya, Mesut Yılmaz, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Milli Bayram Kutlamaları (1923-1950)", *Journal Of Social and Humanities Sciences Research*, 5/27, 2018, s. 3201-3215.

41 "Cumhuriyet Kabinesinin Mecliste Tasvibi", *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1339 (2 Kasım 1923), s. 1.

42 Kerim, "Cumhuriyet Hükümeti İşe Başladı", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

43 "Cumhuriyetin Başvekili Diyor ki", *İstikbal*, 2 Teşrin-i Sani 1339 (2 Kasım 1923), s. 1.

44 Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 59.

45 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 255-259.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda bir devlet başkanı makamı olmamasına karşın meclis başkanı, doğal olarak devlet başkanına ait bazı işleri yerine getirmekteydi. Fakat bu durum yani devlet başkanının olmaması meclis hükümeti sisteminin teorik yapısına uymak gibi bir zorunluluktan kaynaklanmamaktaydı. Monarşinin başında zaten bir devlet başkanı varken Anadolu'da oluşturulan sistemin bir devlet başkanlığı meydana getirmesi saltanat yanlılarını oldukça rahatsız edecek ve haliyle tek vücut olmaya en çok ihtiyaç duyulan dönemde milli birliğin bozulmasına neden olacaktı. Bu kaygı kısmen ortadan kalktıktan sonra Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle cumhuriyet ilan edilerek devlet başkanlığı makamı oluşturulacaktı.⁴⁶

Devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olarak belirleneceğinin anlaşılmasından sonra Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılması muhtemel değişiklik İstikbal Gazetesi'nde muhtelif yönleriyle ele alınmıştır. Gazetede öncelikle mevcut örneklerden hangisinin benimseneceği hususunun gündeme taşındığı görülmektedir. Biri Amerika Birleşik Devletleri'nde diğeri Fransa'da olmak üzere hâlihazırda iki model vardı. Amerika Birleşik Devletleri'nde millet tarafından seçilen cumhurbaşkanının yetkisi oldukça geniştir. Burada cumhurbaşkanının bir imparator kadar yetkisi olmasına karşın birleşik devletler, “cemahir-i müttehide” temsilcilerinden oluşan bir Ayan Meclisi ile cumhurbaşkanının yetkilerini bir dereceye kadar sınırlandırabilmekteydi. Birçok iş Ayan Meclisi'nin onayı ile yapılmaktaydı. Fakat yürütme kudreti cumhurbaşkanının elinde bulunmaktaydı. Fransa'ya bakıldığında cumhurbaşkanının yetkisinin sınırlı olduğu ve tüm görev ve sorumluluğun kabineye ait olduğu görülmektedir. Burada cumhurbaşkanı, Ayan ve Mebusan Meclisleri tarafından ortaklaşa seçilmekte ve hâkimiyet parlamentoda ortaya çıkmaktaydı.⁴⁷

Faik Ahmet Bey'e göre Türkiye'de Ayan Meclisi olmadığı için cumhuriyet ilan edildiğinde ya bahsi geçen modellerden biri kabul edilmeli ya da bir Ayan Meclisi oluşturularak cumhurbaşkanı bu iki meclis tarafından seçilmeliydi. Cumhuriyet şekli için yeni icatlara kalkışılmaması ve mevcut modellerden millet hâkimiyetine en yakın olanının tercih edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Öte yandan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak olan değişikliğe yönelik değerlendirmelerinde hiçbir yerde alelde meclis ve parlamentolara değişiklik yapma yetkisi verilmediğini belirtmekteydi. Söz konusu değişikliğin seçimle belirlenecek bir kurucu meclis tarafından yapılması gerektiğinin üzerinde durmaktaydı. Yapılması düşünülen her işin milletin fikir ve iradesine dayandırılarak yapılmasını söylemekteydi. Böylelikle hem devletin istikrar ve nizamı sağlanmış olacak

46 Ergun Özbudun, *1921 Anayasası...*, s. 66-67; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 260.

47 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

hem de hâkimiyet-i milliye prensiplerine göre hareket edilmiş olacaktı.⁴⁸ 28 Eylül'de gazetede başköşeden verilen bir haberde cumhuriyetin Avrupa modellerine benzemeyeceği belirtilerek kabul edilecek olan cumhuriyet şeklinin kendine has nitelikler taşıyacağı ifade edilmişti. Buna göre meclis, bir cumhurbaşkanı seçecek ve meclisin ayrıca bir başkanı olmayacaktı. Bu durumda cumhurbaşkanı aynı zamanda meclisin de başkanı bulunacaktı.⁴⁹ Bu hususta Faik Ahmet Bey, Batı aynen taklit edilmeyecek diye cumhurbaşkanının yetkilerini gereğinden fazla genişletip parlamentonun nüfuz ve kudretinin azaltılmaması hususuna özellikle dikkat çekmişti.⁵⁰

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişikliklere yönelik görüşmelerin devam ettiği günlerde mesele İstikbal Gazetesi tarafından yakından takip edilmiştir. Gazete, 10 Ekim tarihli haberinde projenin son halinde cumhurbaşkanının beş sene süreliğine TBMM tarafından seçileceği, meclisin ayrı bir başkanının olmasının yanında meclisin de tabii başkanı olduğu belirtilmiştir. Haberin devamında cumhurbaşkanının başbakanı seçtiği başbakanın da kabineye girecek kişileri seçtiğine değinilmiş ve meclisin süresi ile ilgili bilgi verildikten sonra projenin görüşmelerine halen devam edildiği ifade edilmiştir.⁵¹

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikler hususunda “Teşkilât-ı Esasiyeciler” ve “Cumhuriyetçiler” olmak üzere mecliste iki akım bulunmaktaydı.⁵² Bunlardan ilki hâkimiyetin mecliste toplanmasını istemekteydi ve cumhuriyet şeklinin aleyhindeydi. İkincisi ise Teşkilât-ı Esasiyecilerin fikirlerine tamamen karşıydı. Fakat gazetede yer alan haberde bu iki gruptan cumhuriyetçilerin baskın çıkacağına kesin gözüyle bakılmaktaydı. Zira çoğunluğun Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılması mümkün görünmemekteydi. Ayrıca Teşkilât-ı Esasiyeciler olarak adlandırılan mebuslar Halk Fırkası'ndan çıkmayı ya da çıkarılmayı göze alamayacakları için muhalefet edemeyecek ve ister istemez Halk Fırkası grubunda belirlenen kararı kabul edeceklerdi.⁵³

Faik Ahmet Bey tarafından 11 Ekim'de kaleme alınan bir makalede, meclisteki iki akımdan biri olan Teşkilât-ı Esasiyecilerin mevcut şeklin küçük bir düzeltme ile muhafazasını diğerlerinin ise hazırlanan cumhuriyet projesinin kabulünü istediği belirtilmiştir. Teşkilât-ı Esasiyeciler memleketin menfaatini ve genel menfaati, hâkimiyetin mecliste

48 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

49 Faik Ahmet, “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

50 Faik Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.

51 “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1.

52 “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1.

53 “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1.

toplantısında görmekteydi. Cumhuriyetçiler ise hâkimiyet-i milliyenin az çok sınırlandırılmasını ve yürütmenin meclisten daha geniş salâhiyete sahip bir cumhurbaşkanının elinde devlet işlerinin daha muntazam işleyeceği kanaatine sahipti. Faik Ahmet Bey'e göre yürütmenin meclis uhdesinden alınarak kabineye verilmesinin millet hâkimiyetini sınırlandıracağına şüphe yoktu. Yürütme yetkisine sahip olan hükümet, meclis karşısında hatta belki de birazda meclisin üstünde bir salâhiyet elde edecekti. Ayrıca Faik Ahmet Bey, cumhurbaşkanının da yetkilerinin genişletilmek istendiğine dikkat çekmişti. Yapılacak olan değişiklikle meclisin eski kudretini kaybedeceği buna karşılık hükümetin ve cumhurbaşkanının yetkilerinin meclisten daha geniş bir hal alacağını vurgulamıştı.⁵⁴

Teşkilât-ı Esasiye projesinin getireceği yeni sistemde bir devlet başkanlığı yani cumhuriyetin gereği olarak bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuştu. Bakanların ve başbakanın seçilmesi meclisin uhdesinden alınarak cumhurbaşkanına verilmişti. Dolayısıyla meclis hükümeti sisteminin şeffaf biçiminden uzaklaşmıştı. Fakat o dönemde esasen daha güçlü ve meclisten de bir dereceye kadar bağımsız bir hükümet oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın amacı da bu idi.⁵⁵ Bu kapsamda oluşturulan yeni sistemde bütün yetkileri meclise veren Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle meclis yetkilerinin bir kısmı yine meclis adına kullanılmak üzere cumhurbaşkanına ve İcra Vekilleri Heyeti'ne (Bakanlar Kurulu'na) verilmişti. Böylelikle meclisin İcra Vekilleri Heyeti tarafından yürütülen işlere müdahale etmesi sonucunda yürütme ve yasama ilişkilerinde sıklıkla vuku bulan aksaklık giderilmişti.⁵⁶ Faik Ahmet Bey bu durumun yani hükümetin, meclisten bağımsız olarak güçlenmesinin meclisin etkinliğini azaltacağına inanmaktaydı. Bu nedenle bazı mebuslar mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmemesi ve yürütmenin tahakküm altına alınmaması gerektiğini savunmaktaydı.⁵⁷ Faik Ahmet Bey'e göre meclis, hukuk ve salâhiyetine sahip çıkmak için direnmezse bugünkü şekilde de yarınki şekilde de hiçbir zaman hükümetin tahakkümüne mâni olamayacaktı. Her fırsatta meclisin hâkimiyetine sahip çıkması gerektiğine vurgu yapan Faik Ahmet Bey, Teşkilât-ı Esasiye

54 Faik Ahmet, "İki Cereyan", *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.

55 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 284-285. Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*'ta yer alan ifadelerinde Birinci TBMM'nin Misâk-ı Milli ilkelerini kabul ettiğini ve bu ilkelerin gerçekleştirilmesini sağlamak için çalıştığını belirtmekle birlikte bir süre sonra mecliste ortaklaşa çalışmanın güçleştiğini belirtmiştir. Çok basit konularda bile oyların dağıldığını ve meclisin iş yapamaz hale geldiğini ifade etmiştir. Öte yandan mecliste ortaya çıkan grupların birbirleri ile yarışmaya başladığı ve birbirlerini dinlememek yüzünden mecliste neredeyse bir kargaşa ortamının doğduğuna dikkat çekmiştir. Yine mebuslar hükümet üyelerini seçerken güç bir durumla karşı karşıya kalmaktaydı. Sözü edilen gelişmeler ve o dönemdeki şartlar göz önüne alındığında, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olarak belirlenmesi oldukça anlamlı görünmektedir. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk...*, s. 463-464, 620.

56 Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 40.

57 Faik Ahmet, "İki Cereyan", *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.

Kanunu'nda yapılacak değişikliğin görüleceği süreçte meclisin durgun bir göl manzarasından başka bir görüntü vermeyeceğine de dikkat çekmişti.⁵⁸ Zira mebusların Halk Fırkası'ndan çıkarılmayı göze alamayacaklarından karara muhalif bir görüş bildirmeyeceklerini düşünmekteydi.⁵⁹

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılarak oluşturulmak istenen “cumhuriyet projesi”nin bir emrivaki ile kabine buhranından faydalanılarak ilan edildiğine inanılmaktaydı. Faik Ahmet Bey, henüz somut bir durum olmadığı halde yapılmak istenen şeyin şekil ve mahiyeti ile esas ve detayları tespit edilmeden cumhuriyet ilan edildiğini düşünmekteydi.⁶⁰ Aslında değişiklik meselesi gündeme geldiğinde esaslı fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Hatta proje üzerinde çalışan uzmanlar cumhurbaşkanına verilmek istenen yetkiler hususunda fikir ayrılığına düşmüştü. Hükümet ve hükümet yanlıları meclisin hâkimiyet ve salahiyetini sınırlandırarak cumhurbaşkanının salahiyetlerini genişletmek istiyordu. Fakat encümen üyeleri bu durumu kabul etmek istemiyordu. Öte yandan mebusların bazıları Teşkilât-ı Esasiye prensiplerinin muhafazasını savunmaktaydı. Sözü edilen fikir ayrılıkları projenin tamamlanmasına engel olmakla birlikte durum gittikçe daha da karmaşık bir hal alıyordu. Örneğin nüfuzlu bir mebus bir gazete muhabirine verdiği demeçte: “Bizim tadilat yapmağa salahiyetimiz yoktur, biz meclis-i müessesan [kurucu meclis] değiliz, milletten aldığımız salahiyetin hududuna tecavüz edemeyiz”⁶¹ demektedir. Faik Ahmet Bey de projenin pek çok eksik noktası bulunduğunu ileri sürmekte ve mevcut Meclisin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapmaya hukuken salahiyettar olmadığını düşünmekteydi. Ona göre de bunu, kurucu bir meclisin yapması gerekmektedir.⁶²

Faik Ahmet Bey, 1 Kasım'da kaleme aldığı makalesinde yeni düzenlemeler ile birlikte meclisin artık hâkimiyetinin bir kısmına veda ettiğini ifade etmiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla millet hâkimiyeti mecliste ortaya çıkmaktaydı. Fakat bundan sonraki süreçte TBMM'nin kabine üzerinde sadece denetim hakkı kaldığına ve yetki alanının daraltıldığına vurgu yapmıştır.⁶³ Öte yandan cumhurbaşkanına geniş yetkiler vermek is-

58 Faik Ahmet, “İki Cereyan”, *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.

59 “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1.

60 Faik Ahmet, “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

61 Faik Ahmet, “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

62 Faik Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.

63 Esasen Faik Ahmet Bey, TBMM'nin Meclis Hükümeti Sistemi'nin uygulandığı dönemde sahip olduğu salahiyetlerin azaltılmasını tenkit etmiştir. Fakat yasama, yürütme ve yargı yetkilerini meclis uhdesinde toplayan bu sistem olağanüstü hallere mahsus idi. Fatih Mehmet Sancaktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 201. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'yı düşünsel manada etkilediği bilinen Jean Jacques Rousseau da sözü edilen yasama, yürütme ve yargı erklerinin mecliste toplanması gerektiğini düşünmekteydi. Bkz. Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları-Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1971, s. 367.

teyden mebuslar bu kadar geniş salâhiyetin tehlikelerini ve bunların diktatörlüğe yol açabileceğini, tarihin bunun örnekleriyle dolu olduğunu cumhurbaşkanlığı makamında oturan Mustafa Kemal Paşa'ya söyleyemeyeceklerini dile getirmiştir. TBMM'nin salâhiyetlerine sahip çıkamayan bu mebusların herhalde maaşlarını almaktan başka bir vazifeleri kalmadığını belirten Faik Ahmet Bey, bu kişilerin seçim dönemlerinde seçim bölgelerine giderek milletin yüzüne nasıl bakacağı sorusunu sormaktan da geri durmamıştır. Makalesinin sonunda yapılan değişiklikte hâkimiyetin uğradığı son şeklin bu olduğunu ifade eden Faik Ahmet Bey, “*Son şekil diyoruz, acaba hakikaten bu son şekil midir onu da bilemiyoruz*”⁶⁴ diyerek ileride olası bir değişiklik daha yapılabileceğine dikkat çekmiştir.

3. Cumhurbaşkanına Verilmek İstenen Salâhiyetler Meselesi

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu için hazırlanan tadilatın ortaya çıktığı günlerde İstikbal Gazetesi'nde üzerinde durulan konulardan biri de cumhurbaşkanına diğer bir ifade ile Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek istenen salâhiyetler meselesidir. Bu konuda Faik Ahmet Bey'in öncelikle meclis ile cumhurbaşkanının salâhiyetleri arasında bir kıyas yaptığı görülmektedir. Ona göre son halde cumhurbaşkanının salâhiyeti meclise göre daha geniştir. Zira daha önce yasama ve yürütme kuvvetleri mecliste, hazırlığı devam eden projede ise cumhurbaşkanının üstünde toplanmaktaydı.⁶⁵ Bir diğer deyişle cumhurbaşkanı hem meclisin hem de yürütmenin başkanı oluyordu. Yürütme kuvveti başkanını sıfatıyla bir yandan başbakanı tayin ediyor diğer yandan da meclise karşı kanunları ret ve iade edebilme hakkına sahip oluyordu. Bununla birlikte TBMM'nin başkanı olmak sıfatıyla da yasama gücünü uhdesinde bulunduruyordu. Böylelikle kuvvetler ayrılığı ilkesi mecliste değil cumhurbaşkanlığı makamında birleşiyordu. Faik Ahmet Bey, bahse konu olan değişiklikte belli başlı cumhuriyet modellerinden bu noktada ayrı düşünüldüğünü düşünmekteydi. Ona göre bir imparator kadar salâhiyeti olduğu düşünülen Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı bile sadece yürütme kuvvetinin başkanıydı. Fransa'da ise cumhurbaşkanının fiili olarak “icra-yı hükümet etmediği”, görev ve salâhiyetin kabine ile parlamentoda ortaya çıktığı görülmekteydi.⁶⁶

64 Faik Ahmet, “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

65 Faik Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.

66 Faik Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.

Batı'daki modellerden ayrıldığı düşünülen ikinci bir nokta da cumhurbaşkanının seçimi meselesiydi.⁶⁷ Hazırlığı devam eden değişiklik projesi hakkında aldığı duyumlar üzerinden değerlendirmeler yapan Faik Ahmet Bey, yeni sistemde cumhurbaşkanını doğrudan doğruya meclisin seçeceğini dile getirmiştir. Fakat ona göre cumhurbaşkanı tek meclis tarafından seçilemezdi. Zira mevcut cumhuriyet modellerinde cumhurbaşkanı ya da başkan iki meclis tarafından belirlenmekteydi.⁶⁸

İstikbal Gazetesi'nde çıkan haberlerde meclisin salahiyyetinin azaltılması ve cumhurbaşkanının salahiyyetinin genişletilmesi meselesi üzerinde sıklıkla durulmuştur. Bu bağlamda projede hâkimiyetin millete ait olduğu ve yürütme ile yasama kuvvetlerinin milletin yegâne temsilcisi olan TBMM'de topladığı belirtilmekteydi. Fakat projenin başka bir maddesinde İcra Vekilleri Başkanının cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmesi ve meclisin sadece bu durumu onaylaması, yürütme kuvveti ve salahiyyetinin meclisten alınması olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle meclisin yürütme kuvvetine sahip olması durumunun bir laftan ve süsten ibaret kaldığı gazetede eleştirel bir tutumla vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanının bununla da yetinmediği ve gerek duyulduğunda meclise başkanlık ederek yasama kuvvetine de uhdesine alabileceği ileri sürülmekteydi.⁶⁹ Bu bağlamda meclisin başbakana ya da bakanlardan birine olası bir gensorusu durumunda cumhurbaşkanının sahip olduğu salahiyyet ile meclise başkanlık ederek ilgili kişileri vetodan kurtarabileceği yetkisi elde ettiğine değinilmiştir.⁷⁰ Bununla birlikte 28 Ekim'de İstikbal Gazetesi'nde yer alan bir haberde cumhurbaşkanının her istediğini meclise başkanlık ederek kabul ettirebileceği de dile getirilmekteydi.⁷¹

67 Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan "Başkanlık" sisteminde yürütme ile yasama birbirinden ayrılmıştır. Her ikisinin de halk tarafından seçildiği görülmektedir. Yürütme organında görev alan bakanlar meclisten çıkmamakla birlikte bunlar, başkan tarafından görevlendirilir ve görevden alınırlardı. Bu sistemde yasama, yürütmenin güdümüne girmemekteydi. Yani başkan, meclisten bir kanun çıkartmak için Meclis içerisinde bulunan muhalefet partileriyle pazarlık yapmak durumunda idi. Atilla Yayla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014, s. 69-70. Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı yürütme organının bütününe temsil etmekteydi. Ancak yetkileri yine yürütme organı tarafından sınırlandırılmaktaydı. Başkan, yürütme yetkilerinin tamamına hâkim olmakla bir "monark"a benzetilmekle birlikte sahip olduğu yetkilerin yine yürütme organı tarafından sınırlandırılmasıyla da "uygulayıcı pasif başkanlara" da benzetilmekteydi. Esat Çam, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 105. Fransa'da ise Üçüncü Cumhuriyet döneminde cumhurbaşkanı 7 yıllığına iki meclisin ortak toplantısında çoğunlukla seçilmekteydi. Yürütme gücünü elinde toplayan cumhurbaşkanı, "devlet şefi" olarak tanınlanmaktaydı. Buradaki sistemde cumhurbaşkanı sorumluluk taşımamakta, yürütme işlerinde kendisine yardımcı olan bakanların iki meclis önünde sorumlu olduğu görülmekteydi. Yasama faaliyetleri iki meclis tarafından gerçekleştirilmekteydi. Sözü edilen bu iki meclis genel oy ile halkın çoğunluk esasına göre seçtiği milletvekillerinden oluşmaktaydı. Bir yasa tasarınsın kanun haline gelmesi için iki meclis tarafından aynen kabul edilmesi gerekmekteydi. Buradaki sistemde anayasada değişiklik yapılması hususu iki Meclisin ortak oturumunda çoğunluk sağlanarak alınacak karara bağlanmıştır. Bkz. Esat Çam, *Çağdaş Devlet...*, s. 154-155.

68 Faik Ahmet, "Cumhuriyet Şekli", *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.

69 "Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyyetler", *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

70 Faik Ahmet, "Emrivaki", *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

71 "Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyyetler", *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

Yürütme ve yasamanın mecliste belirlediği söylenmesine karşın bu iki kuvvet gerçekle cumhurbaşkanının üstünde ve makamında toplanıyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında, cumhurbaşkanının meclisten çok daha fazla kuvvet ve hâkimiyet sahibi olduğu ortaya çıkıyordu.⁷² Esasen daha öncede değinildiği gibi yeni sistemde, meclisin yetkilerinin bir kısmı yine meclis adına kullanmak üzere cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna verilmişti. Böylelikle yasama ve yürütme sürecinde karşılaşılan birtakım aksaklıklar giderilmişti. İstikbal'de tenkit edilen mesele yeni sistem ile meclis hükümeti sisteminin karşılaştırılarak, yeni sistemde meclisin yetkilerinin azaltılmasına yapılan vurguydu. Zira önceki sistemde yasama ve yürütme yetkileri mecliste toplanmaktaydı. Öte yandan cumhurbaşkanına verilmek istenen yetkiler üzerinden üstü kapalı bir biçimde Mustafa Kemal Paşa'ya da muhalif bir tavır takınıldığı anlaşılmaktadır.⁷³

Gazetede, cumhurbaşkanının beş sene⁷⁴ mebusların ise dört sene müddet için seçileceği hususu da ele alınmıştır. Genel seçim iki sene üzerine yapılmış olmasına ve millettten bu süre için yetki alınmasına rağmen mebuslara meclis içerisinde

72 “Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyetler”, *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

73 Bu kapsamda Erzurum Kongresi sürecinde Mustafa Kemal Paşa ile Trabzon delegeleri arasında birtakım fikir ayrılıklarının ortaya çıktığını belirtmek gerekmektedir. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye başkan seçilmesi hususuna Erzurum Kongresi'ne katılan Trabzon delegelerinin muhalefet ettiği görülmektedir. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi: Milli Mücadele Tarihi- I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 75-81. Öte yandan İstikbal Gazetesi'nde, İkinci Grubun muhalif simalarından biri olarak öne çıkan Ali Şükrü Bey'i destekleyen yazılara yer verilmesi de üstü kapalı bir biçimde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet edilmesine misal oluşturması bakımından dikkate değerdir. Hüseyin Albayrak, *Trabzon ve Doğu Karadeniz İleri Milli Mücadele Basını (1918-1923)*, Ortahisar Belediyesi Yayınları, Trabzon, 2019, s. 333-335. Bunların yanı sıra gerek halifeliğin kaldırılması gerekse Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sürecinde *İstikbal*'in dolayısıyla da Faik Ahmet Bey'in muhalif tavrının devam ettiği görülmektedir. Sözü edilen kapsamda geniş bilgi için bkz. Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000; Volkan Aksoy, “Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansımaları”, *History Studies*, 10/8, 2018, s. 1-18; Veysel Usta, “Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu”, *Tarih ve Toplum*, 21/126, 1994, s. 27-31. Fazıla Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008.

74 Gazetede yer alan bazı haberlerde cumhurbaşkanının beş sene müddetle seçileceği “Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyetler”, *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1; “Teşkilatı Esasiyede Tadilat Meselesi”, *İstikbal*, 10 Teşrin-i Evvel 1339 (10 Ekim 1923), s. 1. belirtilmesine karşın “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tevzihan Tadiline Dair Kanun*” metninde bu durum bir seçim dönemi olarak ifade edilmiştir. Bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa...*, s. 119. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 5. maddesinde meclisin görev süresi iki yıl olarak belirtilmişti. Dolayısıyla normal şartlarda seçimin 1925'te yapılması gerekmekteydi. Ergun Özbudun, *1921 Anayasası...*, s. 82. Ancak 20 Nisan 1924 tarihli yeni anayasada meclisin görev süresi dört yıla çıkarılmış ve iki yıllığına seçilmiş olan meclis bundan yararlandırılarak görev süresi 1927 yılına kadar uzatılmıştır. Yeni anayasada cumhurbaşkanının görev süresi ile ilgili bir değişiklik yapılmamış ve 1921 Anayasası'nda 29 Ekim 1923 tarihindeki düzenleme ile cumhurbaşkanının görev süresi “bir seçim dönemi” olarak bırakılmıştı. Bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa...*, s. 119. Dolayısıyla gazetede cumhurbaşkanının beş sene müddet için seçileceği hususunda verilen bilginin neye, nereye dayandırıldığı tespit edilememiştir. Bu noktada haber kaynağının sehven bilgi vermiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.

kaybedecekleri hâkimiyet karşılığında bir taviz verildiğine dikkat çekilmiştir. Öte yandan ilkelerde⁷⁵ devlet başkanlığının Meclisin manevi şahsiyetinde toplandığı ve seçimin de bu esaslar çerçevesinde yapıldığı belirtilmesine karşın projede ayrı bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmaktaydı. Bu durum millet hâkimiyetinin aleyhinde bir tutum olarak yorumlanmıştır. Gazetede yer alan haberde meclis içerisindeki mebusların bir kısmının vicdanının sesine kulak vererek şöyle bir öz eleştiri yapması beklenmiştir:⁷⁶

“Ya hu biz bu işleri millete sormadan nasıl yaparız. Biz umdeler etrafında intihap olduk. Umdelerde ise Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ruhu ve manası hâkimdir. Meclisin müddeti iki senedir. Devlet riyaseti Meclisin uhdesindedir. Meclis icrası ve teşrii salahiyetleri haizdir. Bu esasat dâhilinde ilan edilen umdelere tevfikân intihap olduk. Şimdi bunun aksini yapmağa kalkışırsak hâkimiyet bila kaydu şart milletindir sözünün manası nerede kalır, bu suiistimali göz göre göre nasıl yaparız.”

Gazetede Ankara’da çıkan haberlere dayanılarak bahsi geçen konuda benzer düşünceye sahip olanların varlığından da söz edilmiştir. Cumhurbaşkanı hem Halk Fırkası’nın hem meclisin hem de hükümetin başkanı idi. Cumhurbaşkanı’nın hükümetin başkanı olarak görülmesi başbakanı tayin etmesine bağlanmaktaydı. Bütün bu salahiyetlere sahip olan cumhurbaşkanı’nın seçimi başkanı bulunduğu firkanın kazanamaması durumunda meclisi feshedebileceğinden endişe duyulmaktaydı.⁷⁷

İstikbal Gazetesi’nde TBMM’nin üstünde bir makam oluşturulması hususu da metodolojik olarak oldukça eleştirilmiştir. Gazetede yer alan yazılarda hâkimiyet kayıtsız şartsız milletin ise meclisin üstünde bir makam teşkil edilmeden önce bunun millete sorulması ve milletin görüşü alınması gerektiği düşünülmekteydi. Aksi halde millet hâkimiyetinin manasız bir söz haline geleceği dile getirilmekteydi.⁷⁸ Öte yandan gazetede Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda yapılan değişikliğin ve dolayısıyla cumhuriyetin ilanının basit bir çoğunlukla kabul edilmesinin de birtakım tehlikeler doğurabileceğine vurgu yapılmaktaydı. Çünkü karar 158 mebusun katılımıyla alınmıştı. Faik Ahmet Bey, aynı üye sayısının katılımıyla ilerde başka bir şekle örneğin imparatorluğa geçilmesinin imkân dâhilinde olduğunu belirterek, böyle bir ihtimal için açık kapı bırakılmaması gerektiğini düşünmekteydi. Bu kapsamda “...kendisine fevkalade salahiyetler bahşedilen

75 II. Dönem TBMM seçimleri kararlaştırıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatı ile açıkladığı ve daha sonra Halk Fırkası’na dönüştüreceğini belirttiği Dokuz Umde Bildirisi kastedilmektedir. Bkz. Ahmet Demirel, *Tek Partinin...*, s. 33. Dokuz Umde hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 516-518.

76 “Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyetler”, *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

77 “Reisicumhura Verilmek İstenen Salahiyetler”, *İstikbal*, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (28 Ekim 1923), s. 1.

78 Faik Ahmet, “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

herhangi bir kimsenin zatiyetini teminat...” olarak göstermenin mantıklı olmadığını dile getirmektedir. Geniş salâhiyet ya da kuvvete sahip olmanın her zaman suistimale müsaade ettiğini ifade eden Faik Ahmet Bey insanın fıtratı gereği hükmetmeye meyilli olduğunu da altını çizmektedir. Dolayısıyla bu tür eğilimlerin önünü kesmek için salâhiyetler konusunda bir denge oluşturulması gerektiğini düşünmektedir.⁷⁹

Faik Ahmet Bey İstikbal Gazetesi'nde yer alan yazısında cumhurbaşkanlığı makamına çok geniş salâhiyet verilmesini doğru bulmadığını belirtmektedir. Ona göre o makamda oturacak olan da bir insandı ve o insanın sahip olduğu geniş salâhiyetlerin sağladığı avantaj ile mevcut rejimi diktatörlüğe dönüştürmek için eline fırsat geçmesi olasıydı. Bu nedenle uyanık olunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Fakat yazısının sonuna doğru *“...artık görüyoruz ki iş işten geçmiş olan olmuş ve daha da birçok şeylerin olması tahtı ihtimale girmiştir...”* diyerek durumun teminatsız bir hal aldığını vurgulamaktaydı. Cumhurbaşkanlığı makamına verilen salâhiyetlere ve bu salâhiyetlerin devleti diktatörlüğe dönüştürebileceğine yönelik olarak endişelerini dile getirdiği yazısını şu ifadeler ile bitirmektedir:⁸⁰

“Temenni edelim ki reisicumhurumuzun akli selimi içimizdeki endişelerin tahakkukuna ve memleketi mütemadi ve neticesi meçhul sarsıntılara düşürmeğe meydan vermesin yoksa... daha çok yanar, pek samimi hislerle başlayıp başardığımız uğrunda bütün milletçe hesapsız ve hudutsuz fedakarlıklara katlandığımız milli inkılabın yad-ı hazininden başka ortada bir şey bırakmamış oluruz.”

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik çalışmalarının süreceği gerek ulusal gerekse yerel basın aracılığıyla gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Kânun-ı Esasi Encümeni üyeleri ile mütehassıslardan oluşan komisyonun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak olan değişiklikleri tespit edeceği belirtilmiştir. Sözü edilen komisyon ilk toplantısını 20 Kasım 1923'te yapmış ve bu toplantıda izlenecek yol müzakere edilmiştir.⁸¹ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak yeni değişiklik çalışmaları İstikbal Gazetesi'nde Faik Ahmet imzalı bir makalede yer almıştır. Faik Ahmet Bey, Ankara'dakilerin sürekli olarak şekil değiştirmekle uğraştığı ve bu durumun onların başka bir düşünceleri olmadığı kanaatini uyandırdığını söylemiştir. Öte yandan şekil değiştirme hayallerinin arkasında başka bir maksat olduğu korkusunun da yaygınlık kazandığı üzerinde durmuştur.⁸²

79 Faik Ahmet, “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

80 Faik Ahmet, “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

81 Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 245-246.

82 Faik Ahmet, “Çıkılmaz Yol”, *İstikbal*, 5 Kânun-i Evvel 1339 (5 Aralık 1923), s. 1.

Gazetede yeni değişiklik projesinde cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi veren 25. maddeye atfen değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda bir girişim olduğunu dile getiren Faik Ahmet Bey, meclisi feshetme yetkisinin bir heyete ya da bir makama verilmesi⁸³ hususunun “hâkimiyeti ferdiyeye rücu” olarak telakki edildiğini vurgulamıştır.⁸⁴ Öte yandan bu durumun vaktiyle hararetle savunulan prensipleri alt üst edeceğini ifade etmiştir. Ona göre çok da uzun sayılamayacak bir süre önce padişahların meclisleri feshettiği ve millet hâkimiyeti tesis edildikten sonra artık meclislerin hiçbir surette feshedilemeyeceği hususunda söz verilmişti. Ancak verilen sözün bir ehemmiyeti kalmadığı, milletin sorunları ve memleketin hakiki işleri ile uğraşılması gerekirken şekil ve sistem değiştirme hayallerinin peşine düşüldüğü dile getirilmiştir. Bu durum Faik Ahmet Bey tarafından “çıkılmaz yol” olarak değerlendirilmiştir.⁸⁵ Sonuç olarak 1924 Anayasası’nda cumhurbaşkanına meclisi feshetme yetkisi verilmemiştir. Fakat birkaç mebus tarafından böyle bir teklif verilerek⁸⁶, bunun Kânun-ı Esasi Encümeni’ne sevk edilmesi ve sonrasında da tartışmalara konu olması gerek ulusal gerekse yerel basın organları tarafından gündeme taşınmıştır.⁸⁷

4. Hâkimiyet-i Milliye ve Zihniyet Meselesi Açısından TBMM

İstikbal Gazetesi’ndeki makale ve haberlerde Birinci ve İkinci TBMM’yi hâkimiyet-i milliye ve zihniyet meselesi açısından karşılaştıran değerlendirmelere yer verildiği görülmektedir. İlk TBMM’nin açılışına ve işleyişine ilişkin bilgiler verilen gazetede İkinci TBMM’nin fikri yapısı, niteliği ve salahiyetlerine de ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Ayrıca Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda değişiklik öncesi ve sonrasını kapsayan süreçte milli egemenliğin mecliste nasıl tecelli ettiği ve meclis içerisinde yer alan mebusların düşünce ve tutumlarında ne tür değişim ve dönüşümlerin yaşandığına yönelik olarak genellikle Faik Ahmet Bey’in imzasını taşıyan yazılar kaleme alınmıştır.

83 Bu kapsamda cumhuriyet henüz ilan edilmeden önce tadilat hazırlıklarının devam ettiği sırada yine Faik Ahmet Bey tarafından kaleme alınan bir makalede hâkimiyet-i milliyenin sınırlandırılarak, geniş salahiyetli bir devlet başkanlığı makamı oluşturulacağı ifade edilmişti. 26 Ekim’de çıkan yazıda henüz kesinleşmemiş bilgilere göre meclis tarafından seçilecek, yasama ve yürütme yetkilerine haiz bir cumhurbaşkanı makamı teşkil edileceği belirtilmişti. Cumhurbaşkanının ise meclisi feshetme salahiyetine sahip olacağı da dile getirilmişti. Bkz. Faik Ahmet, “Hâkimiyet Takyid Edilemez”, *İstikbal*, 26 Teşrin-i Evvel 1339 (26 Ekim 1923), s. 1.

84 Faik Ahmet, “Çıkılmaz Yol”, *İstikbal*, 5 Kânun-i Evvel 1339 (5 Aralık 1923), s. 1.

85 Faik Ahmet, “Çıkılmaz Yol”, *İstikbal*, 5 Kânun-i Evvel 1339 (5 Aralık 1923), s. 1.

86 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda yapılacak yeni tadilatın Halk Fırkası’nda müzakere edildiği ve layihanın Kânun-ı Esasi Encümeni’ne verildiği *İstikbal* Gazetesi tarafından baş köşeden verilmiştir. Bkz. “Teşkilatı Esasiyede Tadilat”, *İstikbal*, 4 Kânun-i Evvel 1339 (4 Aralık 1923), s. 1.

87 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti’nin...*, s. 243-355.

Birinci Meclis, iki seçim sonucunda seçilen mebuslardan oluşmakta ve bu mebuslar arasında birçok farklı düşüncüyü temsil eden kişiler yer almaktaydı.⁸⁸ Hatta Birinci Meclis içerisinde düşünce ayrılıklarının baş gösterdiği dönemde Mustafa Kemal Paşa tarafından oluşturulan ve Birinci Grup olarak adlandırılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Gurubu ile daha sonra yine aynı adla kurulan fakat İkinci Grup⁸⁹ olarak bilinen iki güçlü grup yer almaktaydı. Bunların dışında yine farklı görüş ve düşünceye sahip kişiler tarafından kurulmuş guruplar da meclis içerisinde faaliyet göstermekteydi.⁹⁰

İstikbal Gazetesi'nde üzerinde hassasiyetle durulan temel mesele Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklik ve cumhuriyetin ilanı sonrasında meclisin uhdesindeki salahiyetlerin azaltılarak tek elde toplanması ve millet hâkimiyetinin sınırlandırılmasına yönelikti. Gazetede yer alan yazılarda Türkiye Devleti'nin BMM Hükümeti tarafından yönetileceği ve halkın kendi yazgısını bizzat kendisinin idare edeceği belirtilmesine karşın bu salahiyetlerin yeni sistemle birlikte başbakanlık ve özellikle de cumhurbaşkanlığı makamı uhdesinde toplandığı vurgulanmakta ve bu durum tenkit edilmekteydi.⁹¹ Gazeteye göre Birinci Meclis'in üstünde bir makam yoktu. Fakat İkinci Meclis'in üstünde bahsi geçen makamların oluşturulduğu ve meclis ile hükümetin cumhurbaşkanlığı makamının emir ve başkanlığı altında bırakıldığı ifade edilmekteydi.⁹² Bu nedenle İkinci Meclis, istenen her şeyin yapılması için "bulunmaz bir meclis" olarak nitelendirilmekteydi. Ayrıca "bila kaydu şart itaatkâr bir meclisten her zaman her şeyin..." beklenebileceğine dikkat çekilmekteydi.⁹³ Diğer taraftan Birinci ve İkinci Meclis'e mebuslar bağlamında bakıldığında, ilk meclis içerisinde yer alan mebusların ikinciye nazaran şahsi fikir ve düşüncelerini etki altında kalmadan daha serbest bir şekilde ifade edebildikleri dile getirilmekteydi.⁹⁴ Dolayısıyla Birinci Meclis'in ikinciden daha demokratik olduğu gazetede hâkim görüş olarak öne çıkmaktaydı.

88 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 175-179.

89 Birinci Grubun kuruluşundan yaklaşık 14 ay sonra 1922 yılının temmuz ayında kurulan İkinci Gruba Hüseyin Avni (Ulaş) Bey liderlik etmekteydi. Onun verdiği bilgilere göre grubun kurucuları başta kendisi olmakla birlikte Emin (Gevelioğlu), Süleyman Necati (Güneri), Mehmet Besim (Fazlıoğlu), Rifat (Çalık), Vasıf (Karakol) ve Selahattin (Köseoğlu) beylerden oluşmaktaydı. Grubun temel özelliği Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında toplanan yetki yoğunluğuna ve meclis üstünlüğü ilkesine aykırı bazı uygulamalara karşı ortaya çıkmış bir muhalefet hareketi olmasıydı. Bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 379-380.

90 Birinci Meclis'te yer alan gruplar hakkında daha geniş bilgi için bkz. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin...*, s. 175-214.

91 Faik Ahmet, "Teminatsız Vaziyet", *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

92 Faik Ahmet, "Teminatsız Vaziyet", *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

93 Faik Ahmet, "Teminatsız Vaziyet", *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

94 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

Faik Ahmet Bey Birinci ve İkinci Meclisi kıyasladığı başyazısında, Birinci Meclis'in memleketi düşman istilasından kurtarmakla kalmadığı aynı zamanda hâkimiyet-i milliyenin "kıskanç bir müdafî" olduğuna dikkat çekmekteydi.⁹⁵ Ona göre iki meclis arasındaki en büyük fark millete gösterdikleri hürmet ve millettten aldıkları nüfuz ve kudrete sahip çıkma hususunda gösterdikleri hassasiyet ve başarıydı. Bu bağlamda Birinci Meclis'in görevini layıkıyla yerine getirdiğini düşünen Faik Ahmet Bey, aynı konuda İkinci Meclisi ise yetersiz görmekteydi. Hürriyet ve hâkimiyet anlayışları açısından iki meclisin birbirlerinden farklı olduğunu düşünen Faik Ahmet Bey, İkinci Meclis'in kendi "içtihat ve hürriyetine" sahip olmadığını, mebusların bağımsız fikir ve hareketlerinin yoğun bir sınırlamaya maruz bırakıldığını dile getirmekteydi.⁹⁶ Bunların yanı sıra Halk Fırkası'nın meclisten hâkimiyeti aldığını ve "Fırka Divanı" namı altında toplanan bir zümreye verdiğini düşünmekteydi. Faik Ahmet Bey'e göre kudret ve nüfuz tamamen Fırka Divanı'nın elindeydi ve divanın kararlarına itiraz ve muhalefet edilememekteydi. İkinci Meclis bu haldeyken Birinci Meclis hâkimiyet-i ferdiyeye karşı çok kuvvetli bir direnç ve dirayet gösterebilecek nitelikteydi.⁹⁷

İki Meclis arasındaki farkların seçim şekline de kaynaklandığını ifade eden Faik Ahmet Bey, Birinci Meclis'in tamamen hür bir seçimle milletin sinesinde çıktığını belirtmekteydi. Seçim yapılması mümkün olan yerlerde herkes istediği mebusu seçebilmişti. Birinci Meclis'te seçim yapılamayan yani işgal altında olan yerlerden getirilen "sipariş" bazı kişiler de mecliste yer almıştı. Esasen bu durum Birinci Meclis'in samimiyet ve saflığını bir dereceye kadar ihlal etmişti. Şayet meclis bu unsurlardan da azade kalabilmiş olsaydı, daha samimi daha kudret ve nüfuz sahibi bir meclis olabilecekti. Faik Ahmet Bey'e göre İkinci Meclis'te ise milletin hakiki temsilcisi olarak pek az kişi gösterilebilirdi. Ona göre birincisi millet meclisi, ikincisi ise daha ziyade hükümet meclisi idi. Faik Ahmet Bey iki meclis arasındaki farkı "intihap farkı, intisap farkı, zihniyet farkı" olarak açıklamaktaydı.⁹⁸

6 Kasım 1923'te *İstikbal* Gazetesi'nde yayımlanan Faik Ahmet imzalı başyazıda cumhuriyetin ilanının dört saat içerisinde fırkadan, encümeden ve ardından da meclisten çıkarılmasının normal karşılanmasının pek mümkün olmadığı belirtilmekteydi. Makalede, böyle bir kararın bu kadar kısa süre içerisinde alelacele alınması karşısında memleketin derin hayrete düştüğü ve herkesin kalbinin şüphe ile dolduğu ifade

95 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

96 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

97 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

98 Faik Ahmet, "Zihniyet Farkı", *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.

edilmişti. Yarın aynı yol ile bir saat içinde daha mutlak başka bir şeklin benimsenmeyeceği hususunda artık teminatın kalmadığına dikkat çekilmiş ve İkinci Meclis “kıskançlığı mevcut olmayan bulunmaz bir meclis” olarak nitelendirilmişti. Öte yandan kamuoyunun sözü edilen kararın alınış şekline telaş ve endişeye düşmesinin normal karşılanması gerektiğine dikkat çekilmişti. Esasen milletin çekincesinin sebebi cumhuriyet değildi. Zira önceki şekil de cumhuriyetten başka bir şey değildi. Bahse konu olan çekince hâkimiyet-i milliyeyi tehlikeye düşürecek bir vaziyetin meydana getirilmesinden kaynaklanmaktaydı.⁹⁹

Gazetede cumhuriyetin ilan ediliş yöntemiyle ilgili olarak meselenin “...pek karanlık bir şekilde cereyan ettiği...” dile getirilmekteydi. Bu nedenle halkın mebuslara olan güveninin sarsıldığına dikkat çekiliyor ve meselenin aslının anlaşılması için kamuoyunun aydınlatılmaya ihtiyacı olduğuna vurgu yapılıyordu.¹⁰⁰ Zaten mecliste karara 158 kişi iştirak etmiş¹⁰¹ ve birçok mebus oylamaya katılmamıştı. Usule uygun olmakla birlikte kararın alınmasında üçte iki çoğunluk sağlanamamıştı.¹⁰² Aynı makalede İkinci Meclis’in bu konudaki zaafının gözden kaçırılacak gibi olmadığı, diğer mebusların karara iştiraktan neden çekimserlik gösterdiği hususunun da aydınlatılması gerektiği ifade edilmişti. Makalede “...yine yaşasın cumhuriyet diye bağırırım, yine şeklin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını can-u gönülden temenni edelim...” denilmekle birlikte geçmişte pek kötü deneyimler ile karşılaşıldığına dikkat çekilerek, millet hâkimiyetinin korunması için ihtiyatlı adımların atılması gerektiğinin altı çizilmekteydi.¹⁰³

Faik Ahmet Bey, millet hâkimiyetinin tesis edilmesi hususunda milletin emsalsiz fedakârlıklar gösterdiğine sıklıkla vurgu yapmaktaydı. Millet hâkimiyetinin takyid edilmesi yani sınırlandırılması söz konusu olduğunda, milletin bunu sabır ve sükûnet ile karşılamak gibi bir miskinlik göstermeyeceğini dile getirmekteydi. Millet hâkimiyetine kayıtsız şartsız sahip oluşunun bir tesadüf ve lütf eseri olmadığını söyleyen Faik Ahmet Bey, milletin hâkimiyetini uzun bir mücadele ve azim sonunda kazandığını dolayısıyla ona kimse'nin dokunamayacağını ifade etmekteydi. Faik Ahmet Bey 26 Ekim'de kaleme aldığı başmakalesinde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişiklik hazırlıkları sürecinde Ankara'dan

99 Faik Ahmet, “Tenevvür İhtiyacı”, *İstikbal*, 6 Teşrin-i Sani 1339 (6 Kasım 1923), s. 1.

100 Faik Ahmet, “Tenevvür İhtiyacı”, *İstikbal*, 6 Teşrin-i Sani 1339 (6 Kasım 1923), s. 1.

101 Kerim, “Cumhuriyet Kararı Nasıl Verildi”, *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1339 (7 Kasım 1923), s. 1. 29 Ekim'de yapılan cumhurbaşkanı seçimini, oturuma katılan 158 mebusun 158'inin de oyunu alan Mustafa Kemal Paşa kazanmıştır. 30 Ekim'de ise İsmet (İnönü) Paşa cumhuriyetin ilk hükümetini kurmuş ve Ali Fethi (Okyar) Bey ise meclis başkanlığına seçilmiştir. Bkz. Ahmet Demirel, *Tek Partinin...*, s. 62-65; Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 482.

102 Faik Ahmet, “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.

103 Faik Ahmet, “Tenevvür İhtiyacı”, *İstikbal*, 6 Teşrin-i Sani 1339 (6 Kasım 1923), s. 1.

aldığı millet hâkimiyetinin sınırlandırılacağına yönelik duyumlardan dolayı sözü edilen hususları meclisteki mebuslara hatırlatmak istediğini belirtmiştir.¹⁰⁴ Zira bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulacağı ve o makama meclisi feshetme hakkı tanınacağı şeklinde de duyumlar almıştı. Ona göre meclisin hukuk ve salahiyetinin sınırlandırılarak, yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir şahsın uhdesinde birleştirilmesinin anlamı “...yıkılan irsi saltanatı ferdiye yerine müntehap bir saltanatı ferdiye...” ikamesinden başka bir şey değildi. Meclisin sahip olduğu salahiyetlerin fertlere verilmesine milletin rızası olmayacağına dikkat çeken Faik Ahmet Bey, böyle bir şekle eğilim gösterilmesinin iyi neticeler doğurmayacağını söylemeyi bir vazife addettiğini ifade etmekteydi.¹⁰⁵

Gazetede 31 Ekim’de çıkan bir başmakalede Meclisin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda değişiklik yapma salahiyetini kendinde görmesine karşı çıkılmaktaydı. Makalede yer alan bilgilere göre bu durum milletin istek ve fikirlerine tamamen zıt görülmekteydi. Zira hâkimiyet milletin ise o zaman onun mukadderatı hakkında söz söylemeğe kimse- nin yetkisi olmamalı idi. Millete sorulmadan, milletin fikir ve iradesi alınmadan devlet şeklinin değiştirilmeye çalışılması hâkimiyeti milliyeye “tecavüz” olarak yorumlanmaktaydı.¹⁰⁶ Öte yandan L.D. imzalı bir başka makalede ise yazar yeni devlet şeklini ilan eden topların atıldığını ve topların çıkardığı gürültülerin kulaklarına hiç de yabancı gelmediğini belirterek, bu durumu eski cülus zamanlarına benzetmekteydi. Buradan hareketle eski cülus zamanları ile cumhuriyetin ilanı arasında yakın ve kuvvetli bir bağ olabileceği imasında bulunmaktaydı. Zira “*Cumhuriyeti halk kabileleri değil bir fırkanın reisi teklif etmiş ve onun mebusları da kabul etmişler*” idi.¹⁰⁷ Bahsi geçen teklifin kabul edilmesi yazar tarafından mebusların şükran borcu olarak yorumlanmaktaydı. Mebusların ettiği yemini ve sadık kalacakları esasları unuttuklarına dikkat çeken yazar, “*Efendinin emri yanında yeminin kıymeti olur mu? Zaten o yeminden evvel kayıtsız şartsız itaat için söz vermemişler mi idi*” diyerek mebusları tenkit etmekteydi.¹⁰⁸ Aynı makalede yazar hayalinde canlandırdığı yokluk içindeki bir Anadolu köylü kadınının şu sözleri üzerinden kendi fikirlerini dışa vurarak, bir yandan mebusların tutumunu diğer taraftan da kabul edilen yeni hükümet şekli ile meclisin üstünde oluşturulan makamlarla millet hâkimiyetinin sınırlandırılmasını eleştiriyordu: “*Biz bu hale size keyif, size saltanat kurmak için mi geldik? Hani bizim refahımız? Hani bizim saltanatımız.*”¹⁰⁹

104 Faik Ahmet, “Hâkimiyet Takyid Edilemez”, *İstikbal*, 26 Teşrin-i Evvel 1339 (26 Ekim 1923), s. 1.

105 Faik Ahmet, “Hâkimiyet Takyid Edilemez”, *İstikbal*, 26 Teşrin-i Evvel 1339 (26 Ekim 1923), s. 1.

106 Faik Ahmet, “Buhrandan Buhrana”, *İstikbal*, 31 Teşrin-i Evvel 1339 (31 Ekim 1923), s. 1; Faik Ahmet, “İki Cereyan”, *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.

107 L.D., “Yüz Bir Pare Top”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

108 L.D., “Yüz Bir Pare Top”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

109 L.D., “Yüz Bir Pare Top”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.

Gazetede yer alan 4 Kasım 1923 tarihli bir makalede millet hâkimiyetinin bağımsızlık kadar kutsal bir değer olduğu dile getirilmekteydi. Birinci Meclis döneminde halk hâkimiyetine dayanan bir hükümet şekli belirlenerek, meclis dışında hiçbir makama ve şahsa meclisin üstünde bir salâhiyet verilmemişti. Böylelikle sözü edilen kutsiyete sahip çıkılmış ve "... herhangi bir inhisar şebekesinin tasallutuna tahkimatına..." fırsat verilmemişti.¹¹⁰ Fakat benimsenen yeni şekil ile milletin mukadderatının bir zümrenin eline verildiği düşünülmekteydi. Bu durumun başlangıçta belirlenen millet hâkimiyeti ilkeleleriyle bağdaşmadığı dile getirilmekteydi. Aynı makalede yazar isim ve şekilden ibaret olan yeni sistemin bir "şebekenin sathında" olduğunu ve millete sirayet ettirilmediğini söylemekteydi. Millî Mücadele'ye başlandığı sıralarda belirlenen ilkelerden uzaklaşıldığı ifade eden yazar geline nokta "Bugün ortada halkçı diye bir isim, cumhuriyet diye de bir şekil var. Fakat hakikat nerede!" diyerek herhangi bir kişi ya da zümreye geniş yetkiler verilmesini ve millet hâkimiyetinin sınırlandırılmasını tenkit etmekteydi.¹¹¹

Sonuç

Millî Mücadele'nin askeri safhasının tamamlanmasının ardından imzalanan barış antlaşması ile birlikte yeni Türk devleti, uluslararası alanda bağımsız bir devlet olarak kabul görmüş ve hızlı bir şekilde yenilik hareketlerine yönelmişti. Cumhuriyetin ilanı sözü edilen yenilik hareketlerinin en önde gelenlerinden birisiydi. Esasen Millî Mücadele sürecinde gerek 1921 Anayasası gerekse saltanatın kaldırılması cumhuriyet rejimine geçileceğinin en bariz işaretleri olarak öne çıkmıştı. Fakat bu durumun ne toplum nazarında ne de meclis bünyesinde kolaylıkla kabul görmeyeceğinin farkındalığı ile şartların olgunlaşması yönünde bir strateji takip edilmişti. Zira uzun yıllar boyunca süregelen bir sistemden yeni bir rejime geçilmesi ve bu olgunun toplumun bütün kesimleri tarafından benimsenmesi zor idi. Cumhuriyet ilan edildiğinde bile gerek ulusal gerekse yerel basın organları tarafından ilana değil fakat ilan sürecinde takip edilen usul üzerinden hükümete sert eleştiriler yöneltilmiş ve tepki gösterilmişti. Trabzon'da yayımlanan İstikbal Gazetesi de bu örneklerden birini teşkil etmekle birlikte 1923 yılının Eylül ayı sonlarından Aralık ayı başlarına kadar yayımladığı haber ve makalelerle bu sürece ışık tutmuştur.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki değişikliklere yönelik hazırlıkların başlamasından cumhuriyetin ilanına uzanan süreç ile bu kapsamdaki gelişmeler, İstikbal Gazetesi

110 L.D., "Şekil, İsim, Hakikat", *İstikbal*, 4 Teşrin-i Sani 1339 (4 Kasım 1923), s. 1.

111 L.D., "Şekil, İsim, Hakikat", *İstikbal*, 4 Teşrin-i Sani 1339 (4 Kasım 1923), s. 1.

tarafından yakından takip edilmiş ve muhalif bir yaklaşımla okuyuculara aktarılmıştır. Sözü edilen muhalif tutum cumhuriyet rejimine yönelik değildi. Kabul edilen yeni rejim ile meclis hükümeti sistemine nispeten meclisin yetkilerinin azaltılarak başbakanlık ve özellikle cumhurbaşkanlığı makamlarına geniş salâhiyetler verilmesine yönelikti. Gazetede bu durum hâkimiyet-i millîye prensiplerinden uzaklaşılması ve demokrasi ekseninden kayılması olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda eleştirinin dozajı daha da arttırılarak meclis dışında bir kişi ya da makama geniş salâhiyet verilmesinin ilerleyen süreçte siyasal sistemin diktatörlüğe dönüştürülmesine sebep olabileceği vurgusu yapılmıştır. Gazetede yayımlanan yazılarda böyle bir sistem ile karşı karşıya kalınmaması için meclisin sahip olduğu yetkilerin herhangi bir kişi ya da makama verilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Millet hâkimiyetinin sınırlandırılmaması gerektiğine sıklıkla yer verilen İstikbal Gazetesi'nde göze çarpan başka bir husus da Meclisin hukuken Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapamayacağı meselesiydi. Gazetede söz konusu değişikliğin millete danışılarak ve seçimle belirlenen bir kurucu meclis tarafından yapılması gerektiği düşüncesinin hâkim bir görüş olarak öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu şekilde hareket edilir ise millet hâkimiyetinin mecliste tecelli edeceğine inanılmaktaydı. Öte yandan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik hazırladıkları sürecinde ve cumhuriyetin ilanı sonrasında meclis, hürriyet ve nitelik açısından kıyaslanmıştır. Bu bağlamda Birinci Meclis çatısı altındaki mebusların görevini hakkıyla yaptığı belirtilmiştir. Ancak İkinci Meclis içerisindeki mebusların kendi görüş ve düşüncelerini özgürce ifade etmekten oldukça uzak olduğuna dikkat çekilmiştir. Gazetede bu durumun baskın bir şekilde öne çıkarılmasının nedeni mebusların kendi şahsi menfaatlerini düşünerek, cumhuriyetin ilanı ile birlikte Meclisin dışında bir makama çok geniş salâhiyetler verilmesine gür bir ses çıkarmamış olmalarıydı. Dolayısıyla İkinci Meclis, ilan sürecinde İstikbal Gazetesi tarafından "itaatkâr" bir meclis olarak nitelendirilmiştir.

İstikbal Gazetesi'nde cumhuriyetin ilanının bir emrivaki ile aceleyle getirilerek gerçekleştirildiği ifade edilmesine karşın yayımladığı haber ve makalelerde saltanatın kaldırılmasıyla cumhuriyet rejimine geçileceğinin aşikâr olduğu da kabul edilmekteydi. Bu durumun bir çelişki olarak görülmesi mümkündür. Ancak gazetede ele alınan temel mesele değişikliğin millete danışılarak değil belirli bir zümrenin teşvik ve yönlendirmesiyle kısa bir süre içinde yapılmasıydı. Cumhuriyetin ilanı sürecinde takip edilen yöntem muhalif bir tavır sergileyen İstikbal Gazetesi, meclis üstünlüğü ve millet hâkimiyetine yönelik düşüncelerini açık bir biçimde ifade etmiş ve halkın bilincinin açık tutulmasında önemli bir rol oynamıştır.

İstikbal Gazetesi'nin başyazarlığını yürüten Faik Ahmet Bey, meclisin üstünde oluşturulan cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık makamları ile cumhurbaşkanına verilen salâhiyetler üzerinden kapalı bir biçimde de olsa Mustafa Kemal Paşa'yı tenkit etmiştir. Faik Ahmet Bey'in cumhuriyetin ilanı sürecinde ve sonrasındaki muhalif tavrının sadece kabul edilen yeni hükümet şekli ile ilgili olmadığı sanılmaktadır. Zira Faik Ahmet Bey cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılarak sözü edilen muhalif tavrını sürdürmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹¹²

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii, (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi-RGASPI)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmî Yayınlar¹¹³

Ceride-i Resmîye

3. Süreli Yayınlar

İstikbal

4. Araştırma Eserler

Ahmet İzzet Paşa: *Feryadım: İstiklal Harbi'nin Gerçekleri*, C. II, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Akbal, Fazıla: *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınevi, Trabzon, 2008.

---

112 Arşiv kaynaklarının ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

113 Resmî yayınların ayrıntılı künyeleri dipnotlarda verilmiştir.

- Aksoy, Volkan: “Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması”, *History Studies*, 10/8, 2018, s. 1-18.
- Albayrak, Hüseyin: *Trabzon ve Doğu Karadeniz İlleri Milli Mücadele Basını (1918-1923)*, Ortahisar Belediyesi Yayınları, Trabzon, 2019.
- Alpkaya, Faruk: *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Atatürk, Kemal: *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri T.B.M. Meclisinde ve Kurultaylarında (1919-1938) I-III*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Atay, Falih Rıfkı: *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *Tek Adam: Mustafa Kemal 1922-1938*, C. III, 26. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Başgil, Ali Fuat: *Esas Teşkilat Hukuku*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- Başkaya, Muzaffer, Yılmaz, Mesut: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trabzon'da Milli Bayram Kutlamaları (1923-1950)”, *Journal Of Social and Humanities Sciences Research*, 5/27, 2018, s. 3201-3215.
- Budak, Mustafa: *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bulut, Engin Çağdaş, Öksüz, Hikmet: “TBMM'nin Açılışının Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesine Yansımaları”, *Türkiyat Mecmuası*, 30/1, 2020, s. 657-670.
- Çam, Esat: *Çağdaş Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çapa, Mesut: “Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 3/10, 1992, s. 133-168.
- Çapa, Mesut: *Faik Ahmet Barutçu: Hayatı ve Kişiliği*, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 1998.
- Demirel, Ahmet: *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Demirel, Ahmet: *İlk Meclisin Vekilleri: Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Demirel, Ahmet: *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923 – 1946)*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Dursunoğlu, Cevat: *Milli Mücadelede Erzurum*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

- Eraslan, Zeki: “İkili İktidar Dönemi Anayasası Olarak Teşkilat-ı Esasiye Kanununun (1921 Anayasası'nın) Düşünel Temellerine Bakış”, *1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Makaleler*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2022, s. 207-238.
- Faik Ahmet, “Hâkimiyet Takyid Edilemez”, *İstikbal*, 26 Teşrin-i Evvel 1339 (26 Ekim 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Cumhuriyet Şekli”, *İstikbal*, 27 Eylül 1923, s. 1.
- Faik Ahmet: “Çıkmaz Yol”, *İstikbal*, 5 Kânun-i Evvel 1339 (5 Aralık 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Emrivaki”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “İki Cereyan”, *İstikbal*, 11 Teşrin-i Evvel 1339 (11 Ekim 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Teminatsız Vaziyet”, *İstikbal*, 5 Teşrin-i Sani 1339 (5 Kasım 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Tenevvür İhtiyacı”, *İstikbal*, 6 Teşrin-i Sani 1339 (6 Kasım 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Türkiye Cumhuriyeti”, *İstikbal*, 3 Teşrin-i Evvel 1339 (3 Ekim 1923), s. 1.
- Faik Ahmet: “Zihniyet Farkı”, *İstikbal*, 19 Teşrin-i Sani 1339 (19 Kasım 1923), s. 1.
- Goloğlu, Mahmut: *Erzurum Kongresi: Milli Mücadele Tarihi-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gözler, Kemal: “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54/1, 1999, s. 51-62.
- Güneş, İhsan: *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Güz, Nurettin: “Cumhuriyetin İlanına Basının Bakışı”, *Selçuk İletişim*, 1/1, 1999, s. 3-12.
- Hanioğlu, M. Şükrü: *Atatürk: An Intellectual Biography*, Princeton University Press, Princeton&Oxford, 2011.
- İnce, İbrahim: “Cumhuriyet Düşüncesi İle İlgili Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/4, 2019, s. 337-354.
- İnönü, İsmet: *Hatıralar*, haz. Sebahattin Selek, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2014.
- Kansu, Mazhar Müfit: *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 5. Baskı, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Kerim: “Cumhuriyet Hükümeti İşe Başladı”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1
- Kerim: “Cumhuriyet Kararı Nasıl Verildi”, *İstikbal*, 7 Teşrin-i Sani 1339 (7 Kasım 1923), s. 1.
- Keskin, Ömer Ali: “Milli Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; “İstikbal”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2, 2014, s. 183-198.

- Kili, Suna, Gözübüyük, A. Şeref: *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifak'tan Günümüze*, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kodaman, Bayram: *Cumhuriyet'in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, 5. Baskı, Alter Yayıncılık Reklamcılık Limited Şirketi, Ankara, 2005.
- Kubalı, Hüseyin Nail: *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları-Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1971.
- L.D.: “Şekil, İsim, Hakikat”, *İstikbal*, 4 Teşrin-i Sani 1339 (4 Kasım 1923), s. 1.
- L.D.: “Yüz Bir Pare Top”, *İstikbal*, 1 Teşrin-i Sani 1339 (1 Kasım 1923), s. 1.
- Mardin, Şerif: *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Özbudun, Ergun: *1921 Anayasası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
- Sancaktar, Fatih Mehmet: *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.
- Sancaktar, Fatih Mehmet: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasa, Seçim ve Meclis Tecrübesi (1876-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.
- Soysal, İsmail: *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Soysal, Mümtaz: *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979.
- Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 36. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.
- Tanör, Bülent: *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.
- Tunaya, Tarık Z.: *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- Turan, Şerafettin: *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- Usta, Veysel: “Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu”, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, 21/126, 1994, s. 27-31.
- Yalçın, Ercan: “Kurtuluş Savaşı Komutanları Ekseninde Cumhuriyet Rejimi Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10/22, 2011, s. 115-139.
- Yalman, Ahmet Emin: *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, C. II, 2. Baskı, haz. Erol Şadi Erdiñç, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 1997.
- Yayla, Atilla: *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014.

Toprağa Bağlı Bir Milliyetçilik Teorisi Olarak Mavi Anadolu İdeali

The Blue Anatolian Ideal as a Theory of Territorial Nationalism

Fahri DANIŞ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Erzurum, Türkiye

ORCID: F.D. 0000-0001-5872-6873

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fahri Daniş,
Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Erzurum, Türkiye
E-posta/E-mail: fahri.danis@atauni.edu.tr

Başvuru/Submitted: 12.09.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.09.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
02.10.2023

Kabul/Accepted: 03.12.2023

Atf/Citation: Daniş, Fahri. "Toprağa Bağlı Bir Milliyetçilik Teorisi Olarak Mavi Anadolu İdeali" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 213-239
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1359139>

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu milliyetçiliği, yeni teşekkül eden ulus-devlete ait milli kimlik tahayyülü kurarken, Türk Tarih Tezi'nde somutlaştığı üzere Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bir etnik devamlılık fikrini merkeze almıştır. Bu kapsamda öne çıkartılan Hitit ve Sümer gibi medeniyetlerin kökenlerinin Orta Asya'ya dayandırılması fikri, Türk kimliğinin çağdaş bir aidiyet biçimi olduğu savını kuvvetlendirmiştir. Cumhuriyet'in kurucu felsefesinin dayandığı bu esaslar pek çok kesim tarafından eleştirilmiş, özellikle Anadolucu çevreler tarafından alternatif açıklamaların dillendirilmesine sebebiyet vermiştir. Resmi söylemin Batıcı ifade biçimini daha da ileri taşıyan Mavi Anadolucular, 1940'lı yıllardan itibaren Türk düşünce dünyasında etkili olmuşlardır. Bu çalışmanın amacı literatürde genellikle salt bir edebi-estetik akım, kültürel bir duruş ya da Batılılaşma ekolü olarak gösterilen Mavi Anadoluculuk hareketinin, esasında siyasi çıktılara da haiz toprağa bağlı bir milliyetçilik teorisi olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktır. Nitekim milliyetçilik kuramlarının kavram setleriyle bakıldığında, Mavi Anadolucu hareketin, Türk Tarih Tezi'nin merkezindeki 'etnik devamlılık' fikrini 'toprağa bağlılık' ilkesiyle değiştirdiği ve kimliğin sıklet merkezini Orta Asya'dan Anadolu'nun kozmopolit geleneğine dayandırdığı, dolayısıyla alternatif bir aidiyet biçimi öngördüğü ortadadır. Bu kapsamda çalışmada, Mavi Anadoluculuk hareketinin erken cumhuriyet dönemindeki fikri temelleri de dikkate alınarak, hareketin erken dönemdeki yansımaları üzerinde durulmuş ve başlıca üç isim (Halikarnas Balıkcısı, Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu) etrafında şekillenen hareketin, toprağa bağlı bir milliyetçilik teorisi olarak ortaya koyduğu esaslar incelenmiştir

Anahtar Kelimeler: Mavi Anadoluculuk, Türk milliyetçiliği, Batılılaşma, Halikarnas Balıkcısı, toprağa bağlı milliyetçilik

ABSTRACT

The founding nationalism of the Republic of Türkiye, while establishing the national identity imagination of the newly formed nation-state, centered on the idea of an ethnic continuity extending from Central Asia to Anatolia as embodied in the Turkish History Thesis. In this context, the idea of basing the origins of civilizations such as the Hittites and Sumerians on Central Asia has strengthened

the argument that Turkish identity is a contemporary form of belonging. These principles, on which the founding philosophy of the Republic is based, have been criticized by many circles and have led to the expression of alternative initiatives, especially by Anatolianist circles. Carrying the Western form of expression of the official discourse further, the Blue Anatolianists have been influential in the world of Turkish thought since the 1940s. The aim of this study is to reveal that the Blue Anatolianism movement, which is generally shown in the literature as a pure literary-aesthetic movement, a cultural stance or a school of Westernization, should actually be considered as a theory of nationalism based on the land (territorial nationalism) and that also has political outcomes. As a matter of fact, when looked at with the concept sets of nationalism theories, it is obvious that the Blue Anatolianist movement replaced the idea of “ethnic continuity” at the center of the Turkish History Thesis with the principle of “loyalty to the land” and based the center of gravity of the identity on the cosmopolitan tradition of Anatolia from Central Asia, thus envisaging an alternative form of belonging. In this context, by also taking into account the intellectual foundations of the Blue Anatolianism movement in the early republican period, the study focused on the reflections of the movement in the early period and examined the principles put forward by the movement, which was shaped around three main names (The Fisherman of Halicarnassus, Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu), as a theory of territorial nationalism.

Keywords: Blue Anatolianism, Turkish nationalism, Westernization, the Fisherman of Halicarnassus, territorial nationalism

Extended Abstract

Every nation-state needs a historical conception that will feed its cultivated sense of national identity and give it mythological and symbolic aspects. The thought in this field is shaped, above all, around an origin myth that will provide the nation-state with a reason for existence, distinguish it from others, and give its citizens the feeling of being “ancient”. A “legitimate” history thesis outlines the official identity boundaries of the nation-state and informs its citizens about the ancestral lineage to which they belong. At the same time, it meets the standards of its time because it is covered in a scientific outfit. In this sense, the official history thesis is also a “thesis of belonging”.

It was crucial for the fledgling Turkish Republic of the 1930s to develop a historical perspective that would define its people and give meaning to their belonging. In this view, the First and Second Turkish History Congresses are crucial in terms of making the state’s official understanding of history visible. By disseminating the official history thesis, these congresses demonstrate the supremacy of the government’s own identity conception. In order to establish the geographical basis of the inhabitants of the Turkish nation-state, the fundamental content of the Turkish History Thesis is primarily shaped by the creation of the territorial genealogy of Anatolia. The idea that the existence of ancient civilizations of Anatolian origin like the Sumerians, Hittites, and Etruscans in this geography is “ancient” compared to the others - like the Greeks or Armenians - gives historical validity to the relationship between modern Turkish identity and the idea of homeland. Here, a new set of symbols, myths, and traditions supplied by the line of historical and ethnic continuity based on Central Asia can be used to replace the Ottoman-Islamic past with a legitimate one.

The goal of Blue Anatolianism is to diversify and enhance the official Turkish History Thesis rather than to depart from it. In the early republican period, Blue Anatolianists, who advocated “to bring the West here, to themselves, instead of going to the West”, became the creators of their own unique discourse. The need to define a geography that is more “local” and closer to the young Republic’s center, as a reaction to the “extreme” nature of the idea of origin that will base the nation-state identity of the Turkish History Thesis, is where this alternative perspective expresses itself most clearly. The official history theory, which based citizenship identification on ethnicity, had a “surreal” component, although Blue Anatolianists promoted a territorial interpretation of culture. In reality, the alternative discourse that Blue Anatolianism contributes to the fundamental framework of national identity gives meaning to its originality as a theory of territorial nationalism.

Intellectually, the Neo-Greekism advocated in the 1910s by authors like Yahya Kemal and Yakup Kadri forms the foundation of the Blue Anatolia thesis. This also highlights the concept of humanism, which forms the basis of the thesis’s effort to diversify the official historical narrative. The desire to link this geographical association with Anatolia has its roots in Neo-Greeks, who believe that “in order to understand Europe, we need to start from Greece” and foresee a Turkish identity facing the West. However, this Anatolia is not the generalizing Anatolia of the official history thesis, nor is it the Anatolia of the Anatolianist ideology, which would develop a conservative mystification in the years to come. Neo-Greek Anatolia is a geographical extension of the Mediterranean and Aegean seas, and unmistakably resembles European territory.

The Blue Anatolianist movement shifts the construction of belonging in the official discourse from the ethnic to the geographical. As a result, the present Mediterranean interpretation, which replaces the nomadic pathos emanating from Central Asia that serves as the foundation of the Turkish History Thesis, also becomes the focus of a secular and humanist worldview with Anatolia at its core, opening the way to multiculturalism.

The uniqueness of Blue Anatolianism as a theory of territorial nationalism lies in the fact that the identity it advances is based on geographical inheritance, and in a sense, it equates being a citizen of the Republic of Türkiye with being the heir of all communities who have lived here since the earliest times of Anatolia. The movement’s founding theorist, the Fisherman of Halicarnassus, stated in one of his writings that the core of modern Turkish identity is a singular identity that “started to flow long before the

Hittites” and embodies the traits from all "Phrygian, Lydian, Ionian, Persian, Byzantine, Seljuk, and Ottoman" civilizations.

One of the most significant cultural outputs of the movement was the writings of Azra Erhat (a pupil of the Fisherman of Halicarnassus), particularly her translations from classical Greek. On the other hand, Blue Anatolianism developed into a formalized political and cultural movement thanks to the activities of Sabahattin Eyüboğlu, an intellectual from the same time period.

Giriş

Ünlü milliyetçilik kuramcısı Anthony D. Smith, milliyetçilikleri ‘etnik’ ve ‘toprağa bağlı’ olmak üzere iki başlık altında değerlendirmeyi önerir.¹ Bu tasnife göre etnik devamlılığa vurgu yapan ilk grup milliyetçiliklerin aksine, belirli bir toprak parçasına kutsallık atfederek topluluğun mevcudiyetini o toprak parçasıyla özdeşleştiren milliyetçilikler, toprağa bağlı milliyetçilik olarak adlandırılır. Bir milliyetçiliğin etnik ya da toprağa bağlı nitelikli oluşu, o milliyetçiliğin referans verdiği millî kültür aranjmanıya doğrudan alakalıdır ve bu doğrultuda ‘ulus-devlet kurucu’ milliyetçilikler, tabiatları gereği toprağa bağlı milliyetçiliklerdir. Zira bir ulus-devlet kurmak aynı zamanda o siyasi birimin üstünde yükseleceği toprak parçasını ‘vatan’ kılmak ve ardından belirli bir topluluğu vatanla özdeşleştirerek kutsallaştırmak anlamına gelir. Etnik milliyetçiliklerin de zorunlu olarak başvurduğu bu pratik, ‘vatan’ın kutsanması ve millî mevcudiyetin temeli addedilmesi, toprağa bağlı milliyetçiliklerde mekânın kimliğin çekirdeği haline gelişiy-le ayrılır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu milliyetçiliği, toprağa bağlı karakterinin yanında etnik niteliği de bünyesinde barındırır. Bunun sebebi büyük oranda, inşa edilen millî kimlikle ilişkilendirilen ‘kadim atalar’ın bu coğrafyanın dışında olması, Türk milliyetinin soy kütüğünün Orta Asya’ya dayandırılması ve çekilen etnik devamlılık hattının ‘ulus-aşırı’ karakteridir. Erken Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Tezi üzerinden temellendirilmeye çalışılan millî kimlik tasavvuru, bu ikiliği aşmak adına Anadolu’nun tarih öncesi halklarının kökenlerini Orta Asya’yla irtibatlandırır.² Böylece hem Anadolu coğrafyasının toprağa bağlı soy kütüğü üzerinde hem de Türklüğün bu topraklardaki mevcudiyeti nezdinde bir meşruiyet zemini oluşturulmak istenir.

Türk düşünce dünyasına 1940’larda giren Mavi Anadoluçuluk tezi, tam olarak millî kimlik etrafında dönen bu tartışmalardan ve resmî tarih tezine yönelik eleştirilerden beslenir. Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), Azra Erhat ve Sebahattin Eyüboğlu gibi aydınların fikirleriyle şekillenen tez, millî kimliğin karakteri üzerine gayet orijinal bir açılım olmasının yanında bir tarih tasarımı, medeniyet tasavvuru ve edebiyat akımı olarak da değerlendirilebilir. Bir milliyetçilik teorisi olarak Mavi Anadoluçuluk, en temelde resmî ulus-devlet milliyetçiliğinin etnik karakterini saf dışı bırakıp toprağa bağlı bir millî kimlik tasavvurunu gündeme taşır. Tanıl Bora’nın ifadesiyle “*Batı’dan daha*

1 Anthony D. Smith, “Ethnic and Territorial Nationalism”, *Encyclopedia of Nationalism*, ed. Athena Leoussi, Transaction Publishers, London, 2001, s. 62-64.

2 Büşra Ersanlı, *Türkiye’de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 128-129.

Batılı olma” iddiasındaki Mavi Anadoluocular,³ Batı uygarlığının temellerindeki Yunan faktörünü İyonya coğrafyasıyla değiştirip ‘muasırlaşma’ pratiğini ‘öze dönüş’le eşleştirirler. Bu alternatif medeniyet tahayyülü, Türk milletinin ‘zaten’ Batılı olduğu önermesini doğal olarak kapsadığı gibi toprağa bağlı bir kimlik tasavvuru üzerinden Türklüğe daha Batılı ve modern bir karakter de yükler.

Seküler ve elitist bir milliyetçilik söylemi olarak Mavi Anadolu ideali, Erken Cumhuriyet dönemi içerisindeki kimlik ve tarih tartışmalarında minör bir yer kaplasa da tezin muhteviyatı, Türk Hümanizması içerisindeki kökenleri ve Türkiye’de farklı milliyetçiliklerin kesişim noktasında hala layıkıyla anlaşılmayı bekleyen bir düşünce hareketi görünümündedir. Örneğin Türk Tarih Tezi’ne bir eleştiri bağlamında değerlendirilebilecek başka bir hareket olan muhafazakâr Anadoluçulukla resmî ulus-devlet milliyetçiliğiyle ya da Batıcı fikriyatla Mavi Anadoluçuluk arasındaki sınırların tespit edilmesi oldukça önemlidir. Pratikte bir karşılığı olmamış, başka bir deyişle siyaseten belirli bir kesime hitap edememiş bir milliyetçilik teorisi üreten Mavi Anadoluçuluk hareketinin çözümlenmesi Erken Cumhuriyet devrindeki kimlik tartışmalarına alternatif bir perspektif sunacaktır.

Bu çalışmanın iddiası Mavi Anadolu hareketini, literatürde ele alındığı şekliyle salt bir edebi ya da felsefi akımdan ziyade orijinal bir milliyetçilik görüşünün teorisi olarak ele almak gerektiğidir. Dolayısıyla meseleye milliyetçilik araştırmaları perspektifinden bakan bu çalışma, söz konusu sahaya ait kavramsal setler üzerinden Mavi Anadolu görüşleri sınayacaktır. Literatürde Mavi Anadoluçuluk ile ilgili çalışmalara bakıldığında, söz konusu metinlerin pek çoğunun bu tezi bahsedilen tarzda, edebi ve kültürel alana ait minör bir ses olarak incelediği görülür. İletişim Yayınları’nın *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* serisinin “Modernleşme ve Batıcılık” bölümünde Kaya Akyıldız’ın kaleme aldığı “Mavi Anadoluçuluk” kısmı⁴ veya Tanıl Bora’nın kapsamlı *Cereyanlar*’ındaki ilgili bölümler,⁵ tabiatıyla meseleye yüzeysel yaklaşımlarının yanında Mavi Anadolu tezini bir milliyetçilik kuramından ziyade Batılılaşma ekolü olarak ele alırlar. Murat Belge’nin Mavi Anadoluçuluk hareketini “Türk edebiyatında *genesis*” teması çerçevesinde incelediği yazısı, kuramın siyasi olarak ele alınışı bağlamında, bir

3 Tanıl Bora, *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 88.

4 Kaya Akyıldız, “Mavi Anadoluçuluk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 465-482.

5 Tanıl Bora, *Cereyanlar...*, s. 88-90.

nevi köprü görevi görür.⁶ Emre Yıldırım'ın Mavi Anadolu hareketini milliyetçilik kuramları bağlamında ele aldığı incelikli doktora tez çalışması⁷ ve Elif Gençkal Eroder'ın yakın tarihli makalesi⁸ haricindeyse bu konuda akademik olarak orijinal araştırmaların son derece sınırlı olduğunu belirtmek gerekir.

Bu çalışmada, öncelikle Cumhuriyet'in ilk döneminde Türk kimliğinin nasıl tahayyül edileceğine yönelik resmî bakış açısının oluşumu ortaya koyulacak ve bu bağlamda Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi üzerinde durulacaktır. Cumhuriyet'in idealize ettiği ulus-devlet kimliğinin etnik karakterli yapısının bu konudaki alternatif açıklamaları temellendirdiğinden bahisle toprağa bağlılık esasını önceleyen birtakım karşı argümanların geliştiği ileri sürülecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, resmî söylemin Batıcı karakterini devralmakla ve hatta onu daha da ileriye taşımakla beraber bir grup aydının henüz 20. yüzyılın başlarından itibaren Akdeniz'i ve İyonya'yı merkeze alan bir medeniyet-kimlik tahayyülü oluşturmaya başlamaları üzerinde durulacaktır. Literatürde geçtiği şekliyle Nev-Yunanilerin, bu makalenin ana konusunu oluşturan Mavi Anadolucuların fikrî anlamda öncülleri olduğu iddia edilecek ve iki yaklaşım arasındaki düşünsel hat netleştirilmeye çalışılacaktır. Makalenin son bölümünde, alternatif bir kimlik tahayyülü projesi ve bir toprağa bağlı milliyetçilik teorisi olarak Mavi Anadolu idealinin Türk Tarih Tezi'ne ve resmî söyleme yönelttiği eleştiriler, bunun üzerinden aldığı pozisyon ve temel görüşleri ortaya koyulacaktır. Bunu yaparken hareketin önde gelen üç ismi; Halikarnas Balıkcısı, Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu merkezli bir okuma gerçekleştirilecek ve bu üç ismin fikir dünyalarıyla şekillenen Mavi Anadolu ideali somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Son olarak Mavi Anadolu fikriyatın, bir toprağa bağlı milliyetçilik teorisi olarak ele alınmasının literatüre katacakları üzerinde durulup, kuramsal ve pratik düzlemde ona yöneltilebilecek eleştirilerden bahsedilecektir.

6 Murat Belge, "Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkcısı", (Çevrimiçi), *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-210-ekim-2006/2393/mavi-anadolu-tezi-ve-halikarnas-balikcisi/4876>, 2006 , (Erişim Tarihi: 10.09.2023).

7 Emre Yıldırım, *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

8 Elif Gençkal Eroder, "An 'alternative' imagination of national identity in Turkey: the blue Anatolianists' perception of culture, civilization, and the West", (Çevrimiçi), *Turkish Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683849.2022.2138752>, 27 Ekim 2022, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

1. Erken Cumhuriyet Döneminde Millî Kimliğin Temellendirilmesi ve Türk Tarih Tezi

Ulus-devletin inşa edilen millî kültürü besleyecek ve ona mitik, sembolik unsurlar sunacak bir tarihyazım fikrine sahip olması gerekir. Bu yönde bir fikir, her şeyden önce ulus-devlete mevcudiyet sebebi sunacak, onu diğerlerinden ayrı kılacak ve mensuplarını ‘kadim’ hissettirecek bir köken miti etrafında temellenir.⁹ John Armstrong’un “*mythomoteur*” kavramıyla karşıladığı bu “kurucu mit” fikri,¹⁰ millî kimliğe otantiklik katacak orijinal bir tarih konseptinin çekirdeğini oluştururken aynı zamanda ‘bilimsel’ olma iddiasını da uhdesinde taşır. Bilimsellik zırhına bürünmüş ve dolayısıyla çağının gerekliliklerini yerine getiren ‘meşru’ bir tarih tezi, ulus-devletin çizdiği resmî kimlik sınırlarını belirtir ve vatandaşlarına aidiyetlerinin kadim güzergâhını sunar. Bu anlamıyla resmî tarih tezi, aynı zamanda bir “aidiyet tezi”dir.¹¹

Bir köken mitinin tarihsel, antropolojik ya da arkeolojik olarak bilimselliğini ispata girişmek, son derece yararsızdır. Her ulus-devlet kendi mensuplarını tanımlayıp bu ‘muhayyel cemaat’ e standart bir kimlik tahayyülü belirlerken,¹² bu kimliğin art alanını da çok uzak bir geçmişe dek uzanan, kültürel devamlılığı haiz bir ‘köken’ fikriyle meşrulaştırmak zorundadır. Bu entelektüel inşa pratiğinin bilimselliğinden ziyade, toplumsal işlevi önemlidir. Nitekim 20. yüzyıl, başarısız olmuş pek çok köken miti ve tarih tezinin yanında, resmî ulus-devlet kimliğine belirli bir anlam katabilmiş, meşrulaştırıcı fonksiyonunu yerine getirmiş köken mitleriyle doludur.¹³

1930’ların genç Türkiye Cumhuriyeti için kendi tebaasını tanımlayacak ve aidiyetlerini temellendirecek bir tarih anlayışının tesisi hayati önemde olmuştur. 1932 ve 1937 yıllarında gerçekleştirilen Birinci ve İkinci Türk Tarih kongreleri, bu anlamda devletin resmî tarih fikrini görünür kılmaları hasebiyle son derece önemlidir.¹⁴ 1930 yılında

9 Anthony D. Smith, *Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986, s. 57-58.

10 John A. Armstrong, *Milliyetçilikten Önce Milletler*, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları İstanbul, 2018, s. 99.

11 Büşra Ersanlı, “Bir Aidiyet Fermanı: ‘Türk Tarih Tezi’”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C. 4, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 800-811.

12 Burada açıkça milliyetçilik kuramcısı Benedict Anderson’un meşhur çalışmasına ve millî kimliğin ya da millî topluluğun tahayyül edilebilir-tasarlanılabilir karakterine gönderme yapılmaktadır. Bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

13 Bu hususta bkz. İlhan Tekeli, “Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, ed. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 35-36.

14 Her iki kongrenin de bildiri metinlerine bakıldığında, temel meselenin ‘aidiyetin menşei’ konusu olduğu ve asıl tartışma noktasının da bu menşein tarihsel hakikatlerle uygunluğu problemi olduğu görülür. Bkz. Türk Tarih Kurumu, *Birinci Türk Tarih Kongresi: Ankara 2-11 Temmuz 1932*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010; Türk Tarih Kurumu, *İkinci Türk Tarih Kongresi: İstanbul 20-25 Eylül 1937*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

Atatürk'ün emriyle hazırlanmaya başlanan ve 1931-1941 yılları arasında liselerde temel tarih ders kitabı olarak okutulan, yazarları arasında Afet İnan, Yusuf Akçura, Şemsettin Günaltay gibi isimleri barındıran “Türk Tarihinin Ana Hatları”, bu noktada resmî tarih tezinin temeli kabul edilebilir.¹⁵ Oldukça tartışmalı geçen ve Fuad Köprülü başta olmak üzere pek çok ciddi tarihçinin muhalefetine sahne olan Türk Tarih Kongreleri ise iktidarın kendi kimlik tahayyülünün hâkimiyetini ifade eder.¹⁶ “*Tarihe... etnik bir bakışı dayatabilmek*” ve “*bugünün okuyucusunu geçmişin kişilikleriyle aynı potada toplamak*” amacına hizmet eden kongreler, Erken Cumhuriyet devrinin aidiyet formasyonunu sınırlama ve dolayısıyla tanımlama pratiklerini yerine getirir.¹⁷

Türk Tarih Tezi'nin temel muhteviyatı her şeyden önce, Türk ulus-devleti vatandaşının coğrafi mevcudiyetini köklendirmek amacıyla, Anadolu'nun toprağa bağlı soy kütüğünü belirlemek üzerine şekillenir. Sümer, Hitit, Etrüsk gibi Anadolu menşeli antik kavimlerin bu coğrafyadaki varlıklarının diğer halklardan - örneğin Yunanlar ya da Ermenilerden 'kadim' olduğunu vurgulamak, modern Türk kimliğinin vatan konseptiyle bağına tarihsel bir meşruiyet katar. Burada Orta Asya'ya dayandırılan tarihsel ve etnik devamlılık hattının sunduğu yeni bir sembol, mit ve gelenek yığını temelinde, Osmanlı-İslam geçmişinin yerini alacak otantik bir zemin oluşturulması söz konusudur.¹⁸ Bu iktidarın söylemsel bir tercihi olarak kendisini ve vatandaşlarını ait gördüğü medeniyet tasavvurunun bir sonucu olarak gayet pragmatik bir tercihtir. Özkırmılı'nın da ifade ettiği gibi tarih, ya da millî topluluğun tarihteki pozisyonu; milliyetçi anlatıya dâhil edilen ve dışarıda bırakılan unsurların, “*antik tarih dükkani*”ndan seçilen mitlerin ve sembollerin idealize bir seçkisine dayanır.¹⁹

Türk Tarih Tezi'nin ilk ve en önemli işlevi Anadolu coğrafyasından bir vatan oluşturmak, başka bir deyişle Türk milletinin toprağa bağlı devamlılığını kanıtlamak olsa da bu, tezin salt coğrafi içerikli bir kimlik tahayyülünü beslediği anlamına gelmez. Hatta tezin coğrafi merkezi, Anadolu üzerinde fikrî ve siyasi tapu iddia eden tüm savlarına

15 Büşra Ersanlı, *Türkiye'de Resmi...*, s. 119-120.

16 Tarih tezinin yılmaz savunucularından, sonraki dönemde Türk Tarih Kurumu Başkanlığı da yapmış olan Şemsettin Günaltay, millî kimliği temellendiren yeni tarih yaklaşımına yönelik eleştirileri cevapladığı 1938 tarihli makalesinde, “*emsalsiz Türk dehasının, asırların karanlıkları içinden bulup çıkardığı*” Türk Tarih Tezi'nin mutlak zaferini kesin bir dille duyurur. Bkz. Şemsettin Günaltay, “Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi”, *Bellekten*, C. 2, S. 7/8, 1994, s. 338.

17 Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 309.

18 Şefik Taylan Akman, “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2011, s. 86.

19 Umut Özkırmılı, “The ‘Perennial’ Question: Nations in Antiquity or the Antique Shop of History”, *Nations and Nationalism*, C. 13, S. 3, 2007, s. 523-537.

rağmen, Anadolu değil Orta Asya'dır. Türk Tarih Tezi'nin Orta Asya ile olan devamlılığı vurgulayan veçheleri, aynı zamanda Türk ulus-devlet kimliğinin etnik karakterinin sınırlarını da belirler. Bu doğrultuda Genç Cumhuriyet'in, millî kimliğini temellendirmek amacıyla dört kolla sarıldığı alanlardan biri de antropolojidir.²⁰ Türk Tarih Kurumu asbaşkanı Afet İnan'ın Cenevre Üniversitesi'nde 1939 yılında savunduğu "Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi" başlıklı doktora tezi, bu alandaki girişimlerin temeli kabul edilebilir. Anadolu'da yaşayan 64.000 kişi üzerinde yapılan kapsamlı bir anket araştırmasına dayanan çalışma, "Türk Irkının Vatanı Anadolu" alt başlığını taşır.²¹ İnan'ın temel gayesi, Türk Tarih Tezi'nin de önemli bir çıktısı olarak, Avrupa uygarlığını şekillendiren teknolojik yeniliklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen topluluklar tarafından Batı'ya taşındığını kanıtlamak ve böylece "Türk ırkı"nın Batılı muadillerinden daha az "çağdaş" olmadığını ispat etmektir.²² Tarih tezinin bir tamamlayıcısı görünümündeki Güneş Dil Teorisi de bu bağlamda ele alınması gereken, otantik bir aidiyet olarak Türklüğü Batılılığın öncesine yerleştiren bir girişimdir.²³

Gerçekten de Türk tarih ve dil tezlerinin ayırt edici yanlarından biri, muhteviyatındaki Batıcı karakterleridir. İçerisinde bulunduğu coğrafya itibariyle karşılaştırmalı bir okuma yapıldığında bu, Ortadoğu ve Balkanlardaki çağdaş milliyetçiliklerle ve onların köken mitleriyle benzer bir durum oluşturur.²⁴ Tarihsel olarak Batı medeniyetinin bir parçası olduğu, dolayısıyla zaten 'çağdaş' bir millî kimliğe sahip bulunduğu yönündeki sav, 1930'larda kurumsallaşma aşamasında bulunan hemen her devlet için vazgeçilmez bir prensip gibidir. Bu bağlamda Türk Tarih Tezi, Türklüğü açık bir şekilde Batılı bir düşünsel havzanın - daha doğrusu eksiksiz bir tarif verilecek olursa, Gökalp'in tasnifi uyarınca "Batı medeniyeti"nin²⁵ - içerisinde konumlandırır. Ulus-devlet kimliğinin etnik kökeni açık bir şekilde Orta Asya'da, toprağa bağlı kökeni ise Anadolu'da temellenmekle birlikte bu iki aidiyetin, Türklüğün ve Anadoluğun, esasında Batılı

20 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 125-147.

21 İnan'ın, çalışmasının ana hatlarını ve bulgularını sunduğu *Belleten*'deki yazısı için bkz. Afet İnan, "Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri Üzerine Büyük Anket ve Umumi Neticeleri", *Belleten*, C. 4, S. 13, 1994, s. 39-51.

22 Zafer Toprak, *Cumhuriyet ve...s.* 137.

23 Gökhan Yavuz Demir, "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 19, 2010, s. 385-396.

24 Ortadoğu için bkz. Joseph A. Massad, *Desiring Arabs*, University of Chicago Press, Chicago, 2008. Balkanlar için bkz. Maria Todorova, "The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality, and the Study of Eastern European Nationalism", *Slavic Review*, C. 64, S. 1, 2005, s. 140-164.

25 "İşte Türkcülüğün vazifesi, bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan Türk harsını [kültürünü Ç.N.] arayıp bulmak, diğer cihetten Garp medeniyetini tam ve canlı bir surette alarak millî harsa aşlamaktır." Ziya Gökalp, *Türkcülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2019, s. 41-42. Gökalp'te kültür-medeniyet ayrımıyla ilgili bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 54-72.

konseptler olduğu savı, tarih tezinin önemli çıktılarında biridir.²⁶ Başka bir deyişle devletin ve kimliğin üzerinde yükseldiği zemin, mevcut Osmanlı-İslam mirasının aksine, çağdaş Batı ilmiyle tespit edilmiş ve gerek antropolojik gerekse arkeolojik faaliyetlerle meşrulaştırılmış alternatif bir medeniyet tasavvuruna dayanır. Bu medeniyet tasavvurunun bünyesinde barındırdığı bazı ‘imkânsız’ sentezler ise resmî tarih tezinin ve daha da genelde ulus-devlet kimliğinin ‘yumuşak karnı’ olarak eleştirilerin temelini oluşturacaktır.

2. Türk Tarih Tezi’ne Muhafazakâr Anadolu Karşı Çıkış

Türk Tarih Tezi’nin Batıcı ve Orta Asya’ya götüren ‘etnikçi’ yapısına başlıca karşı çıkış, Anadolu fikriyattan gelir. Henüz Millî Mücadele döneminde temelleri atılan bir düşünce sistemi ve milliyetçi söylem olarak Anadoluçuluk; ayakları yere basan, pratikte halk arasında karşılık bulabilecek ve gerçekçi bir aidiyet tasavvuru ortaya koyar.²⁷ Hareketin bir numaralı teorisyeni görünümündeki Hilmi Ziya Ülken’in deyimıyla “Türkiyecilik” ya da “Memleketçilik” olarak da adlandırılabilir Anadoluçuluk, “hayali bir vatan” fikrine karşı çıkarak miladı 1071’e çeker ve “sınırları şehitlerin kanyıyla çizilmiş” gerçek bir coğrafya olarak Anadolu’yu somut bir toprağa bağlı kimliğin temeli olarak kodlar.²⁸ Anadolu tarih tasavvuru Osmanlı geçmişi reddetmez fakat henüz Fatih devrinden itibaren devletin tebaasıyla, mevcudiyetinin çekirdeğini oluşturan Anadolu halkıyla yabancılaşması üzerinde özellikle durulur.²⁹ Bu ‘köksüzleşme’ karşısında Anadoluçular, Selçuklu mirasını Osmanlı geçmişi önünde konumlandırma eğilimindedir.

Anadolu kimlik tasavvuru, “Türk ırkı, Oğuz kavmi, Anadolu milleti” teslisiyle özetlenebilecek bir yapıya sahiptir.³⁰ Dolayısıyla etnik aidiyete ve onu merkeze alan söyleme yani Türkçülüğe karşı çıkmakla birlikte aynı zamanda etnik aidiyeti Anadolu’ya eşitleyerek alternatif bir söylem de oluşturmuş olur. Anadoluçulukta aidiyetin merkezi açık bir şekilde toprağa bağlıdır fakat bu kimlik tasavvuru, etnik bir aidiyetin yani milletin de temelini oluşturmuştur. Bunun bir sonucu olarak Anadolu fikriyat, teoride sahip olması

26 Ulaş Töre Sivrioğlu, “Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 6, 2015, s. 19-20.

27 Fahri Danış, “Hilmi Ziya Ülken’de Milliyetçiliği Haritalandırma”, *Özne Dergisi*, S. 34, 2021, s. 880-881.

28 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s. 480.

29 Ülken’in *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* başta olmak üzere geç dönem yapıtlarında Anadoluçuluk salt kültürel bir uyanış hareketi olarak değerlendirilir. Oysa Hilmi Ziya’nın gençlik döneminde kaleme aldığı ve 2020 yılına kadar gün yüzüne çıkmayan *Anadolulunun Bugünkü Vazifeleri*’ne bakıldığında, ortaya siyasi karakteri de haiz bir manifesto, “Anadolu milleti” şeklinde sınırları çizilmiş net bir kimlik projesiyle karşılaşırız. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Hayali (1918-1921): Feryat, Dağın Parçaları, Anadolu’nun Bugünkü Vazifeleri, Anadolu’nun Hakiki Merkezi*, der. Ali Utku, Doğubatı Yayınları, İstanbul, 2020.

30 Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu...*, s. 96-97.

beklenen çokkültürlü – örneğin Anadolu’daki diğer etno-dinî cemaatleri kapsayıcı, bir toplumsal tahayyül ortaya koymaz. “Anadolu milleti”nin teşekkül aşamasının kökeni açıkça 1071’le sınırlandırıldığından, Türk hâkimiyetinden önceki dönemler bu mirasa dâhil edilmez. Neticede Anadolu milliyetçilik, net bir şekilde muhafazakârdır ve dahası İttihatçılığın devamı saydığı, eleştirmekten hiç geri durmadığı Gökâlî’nin fikrî liderliğinde kurulan seküler cumhuriyet projesine de açıkça karşıdır.³¹

Muhafazakâr Anadoluçuluk, temelde kurucu Türk milliyetçiliğinin ve ulus-devlet idealinin en merkezindeki fikirlere bir karşı çıkışı ifade eder. Türk Tarih Tezi’nin ve kimlik tahayyülünün seküler ya da Batıcı karakteri karşısında Anadolu hareketinin muhafazakâr yapısı, iki milliyetçilik biçimini açık bir şekilde ayırır. Öte yandan her iki milliyetçi söylemin de toprağa bağlı ya da kültürel nitelikli oluşu, onları teoride yaklaştırır ki bu da açıkça II. Meşrutiyet döneminden itibaren Türkiye’de milliyetçiliğin Fransız modelinden etkilenmesiyle alakalı gözükmektedir.³² Anadolu aydınlar, henüz Millî Mücadele döneminde dile getirmeye başladıkları fikirlerini açık bir şekilde Gökâlî’nin sistemli bir şekilde tenkidi üzerine kurgularken devleti, milleti ve kültürü aynı perspektiften değerlendirme eğiliminde olmuşlardır.

1924-1925 yılları arasında yalnızca on iki sayı halinde yayımlanan *Anadolu Mecmuası*, muhafazakâr Anadoluçuluk hareketinin tarihsel ve siyasal açıdan olgunlaştığı başlıca meca olur.³³ Dergide Mükrimin Halil Yinanç’ın temellerini attığı Anadolu merkezli tarih anlayışının metodolojisi, Mehmet Halit Bayrı’nın halk kültürünü ihya etme amacındaki folklor çalışmaları, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun ‘Anadolu milleti’ kavramsallaştırmasının sınırlarını belirlemeye yönelik kuramsal tartışmaları ve Hilmi Ziya Ülken’in bütüncül bir perspektifle kaleme aldığı yazıları önemli bir yer tutar. Sonraki yıllarda *Hareket*, *Millet* ve *Dikmen* gibi dergilerle fikir dünyasındaki serencamını sürdüren Anadoluçuluk, Türkiye Köylü Partisi’ni kuran Remzi Oğuz Arık vasıtasıyla aktüel siyaset sahnesinde

31 Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu...*, s. 90.

32 Temelinde toprağa bağlılık ve bu kökten neşet eden bir kültürel yaklaşım bulunan Fransız modeli ile etnik ya da dilsel karakteri öne çıkartan Alman modeli milliyetçilik arasındaki ayrım için bkz. Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, London, 1994, s. 3-4.

33 *Anadolu Mecmuası*’nın bütün sayıları, 2011 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından bir araya getirilip dili sadeleştirilerek yayımlandı. Bkz. *Anadolu Mecmuası*, der. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

temsil şansı da bulur.³⁴ İkinci Dünya Savaşı yılları, Anadolu hareket açısından bir anlamda kırılma noktası olur. Bayrı ve Fındıkoğlu'nun, 1940'ların başında Anadolu idealleri Turancılık'ın bir "ilk adımı" kabul eden yaklaşımları, hareketin muhafazakâr ve seküler yorumları arasındaki farkı belirgin bir hale getirir.³⁵

Devletin resmî tarih söylemiyle çağdaş ve alternatif bir milliyetçilik biçimi olarak Anadoluçuluk, bir yanıyla Kemalist kimlik tasavvurunun sert bir eleştirisini ihtiva ederken bir yanıyla da onun belirli kazanımlarını sahiplenen, hatta ona eklenen bir düşünce sistemi görünümündedir.³⁶ Anadoluçuluk içerisinde 1940'larda kendisini gösteren kırılma, resmî milliyetçi söylemin ve onun ürettiği Türk ulus-devlet kimliği yorumunun daha Batıcı ya da seküler karakterli bir güzergâh izleyeceğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Öte yandan muhafazakâr Anadolu düşünceci, ilerleyen yıllarda Türk siyasal hayatında milliyetçilikten ziyade İslamcı çevrelerde bir karşılık bulmasının sebebi de bu mühim yol ayrımıyla alakalı gözükmektedir.³⁷ Nitekim Anadoluçulukla benzer bir kapsam içerisinde konuşsa da tamamen farklı bir hareket olarak Mavi Anadoluçuluk tam olarak bu noktadan, milliyetçiliğin seküler ve muhafazakâr yorumları arasındaki fark üzerinden anlam kazanacaktır.

3. Mavi Anadolu Alternatifi ya da Millî Hümanizma Arayışı

Mavi Anadoluçuluk, tavır olarak resmî Türk Tarih Tezi'nden bir kopuştan ziyade, onu çeşitlendirme ve Batılı karakterini daha da ileriye götürme amacına sahiptir. "Batı'ya gitmek yerine Batı'yı buraya, kendilerine taşımayı" teklif eden Mavi

34 Arık, Türkiye Köylü Partisi kurulduktan iki sene sonra bir uçak kazasında hayatını kaybeder. Arık'ın partisi, Türk siyasal hayatında Anadolu idealleri merkeze alan ilk ve tek oluşum olarak değerlendirilebilir. Arık'ın vefatının ardından 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi'yle birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını alan parti, aynı zamanda 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüşecek yapının da temelini oluşturur. Bkz. Mehmet Pınar, "Anadoluçuluk Ekseninde Türkiye Köylü Partisi (1952-1958)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 37, 2017, s. 317-341.

35 Mithat Atabay, "Anadoluçuluk", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C. 4, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 530-531.

36 Frank Tachau, muhteviyatındaki muhalif unsurlara rağmen Anadoluçuluğun, en nihayetinde "resmî ideoloji içerisinde nevezur etmiş" olduğunu söyler. Bkz. Frank Tachau, "The Search for National Identity among the Turks", *Die Welt des Islams*, C. 8, S. 3, 1963, s. 176. Muhafazakâr Anadoluçuluğun, Erken Cumhuriyet dönemindeki siyasi izdüşümleri için bkz. Metin Çınar, *Anadoluçuluk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

37 Bu noktada Nurettin Topçu ile başlayan ve belirgin farklılıklar içermekle birlikte Peyami Safa ile Necip Fazıl'da da kendisini gösteren "muhafazakâr-devrimci" Anadolu düşünce ekolü kastedilmektedir. Kapitalizm karşıtlığını sosyalizmden beslenen argümanlarla dillendiren bu ekol, 1981'e dek yayın hayatını sürdüren *Hareket* dergisi etrafında örgütlenecek ve Dergâh Yayınları vasıtasıyla da yakın dönem Türk muhafazakârlığının en önemli mecralarından biri haline gelecektir. Topçu'nun Anadolu milliyetçilik yorumuyla ilgili – bu konudaki tarihsel perspektifini gösteren – en önemli çalışmalarından biri için bkz. Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017. Ayrıca bkz. Tanıl Bora, *Cereyanlar...*, s. 377-383.

Anadolucular,³⁸ Erken Cumhuriyet dönemi içerisinde kendilerine has, *unique* bir söylemin üreticisi olurlar. Bu alternatif perspektif kendisini en çok, Türk Tarih Tezi'nin ulus-devlet kimliğini temellendirecek köken fikrinin 'aşırı' niteliğine bir tepki mahiyetinde, daha 'yerel' ve genç Cumhuriyet'in merkezine daha yakın bir coğrafya tayin etme ihtiyacında belli eder. Resmî tarih tezinin 'gerçek üstü' ve vatandaşlık kimliğini etnik kökene dayandıran muhteviyatının aksine Mavi Anadolu kültürün toprağa bağlı bir yorumunu dolaşıma sokarlar. Zaten Mavi Anadolu idealinin, bir toprağa bağlı milliyetçilik teorisi olarak asıl orijinalliği, millî kimliğin temel yapısına getirdiği bu alternatif söylem üzerinden anlam kazanır.

Mavi Anadolucuların, Cumhuriyet'in resmî kimlik tahayyülünden koştukları yahut ona alternatif bir perspektif kazandırmaya yöneldikleri nokta, kurucu söylemin temelindeki Gökalp eleştirilerinde temellendirilebilir. Gökalp'teki 'kültür-medeniyet' ayrımı; medeniyetin 'edinilebilir' niteliğine karşılık kültürün özcü ya da değişmez karakterini ön plana çıkartarak bu ikisinin Batı ile Doğu arasındaki ilişki biçimini belirleyebileceği iddiasına dayanır.³⁹ Buna karşılık Mavi Anadolucuların ya da genel olarak erken dönem hümanistlerinin görüşleri, Batı'nın yalnızca medeniyetini değil fakat kültürünü de tamamıyla benimsemek gerekliliğini öne çıkartır. Batı'nın köklerinin zaten Anadolu'da (ya da Batı Anadolu, İyonya'da) olduğu tezi, Batılılaşma konseptine yönelik kuşkucu bakışları da ekarte eder. Eyüboğlu'nun sözleriyle "*her yeniliği benimsetecek bir eskilik bilinci*"nin hâkim kılınması,⁴⁰ Batılılaşmayı öze dönmeye eşitler.

Fikrî olarak Mavi Anadolu tezinin temelinde, 1910'lu yıllarda Yahya Kemal ve Yakup Kadri gibi yazarlarca dillendirilen Nev-Yunanilik bulunur. Bu, aynı zamanda tezin resmî tarih anlatısını çeşitlendirme girişiminin çekirdeğindeki fikri, hümanizmi ön plana çıkartır. "Avrupa'yı anlamak için Yunan'dan başlamak lazım"⁴¹ geldiğini düşünen Nev-Yunaniler, yüzü Batı'ya dönük bir Türk kimliği tasavvur ederlerken coğrafi olarak

38 Barış Karacasu, "Cevat Şakir Kabaağaçlı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 472.

39 "Görülüyor ki hars [kültür Ç.N.] ile medeniyeti birbirinden ayıran, harsın bilhassa duygulardan, medeniyetin bilhassa bilgilerden mürekkep olmasıdır. İnsanda duygular usule ve iradeye tabi değildir. Bir millet, diğer milletin dini, ahlaki, bedii [sanatsal Ç. N.] duygularını taklit edemez." Bkz. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün...*, s. 36.

40 Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 208.

41 Emre Yıldırım, "Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları", s. 175.

bu aidiyeti Anadolu ile irtibatlandırma girişiminin de kökenini oluştururlar.⁴² Fakat bu Anadolu, ne sonraki yıllarda muhafazakâr bir mistifikasyona kavuşacak Anadolu fikriyatın Anadolu'sudur ne de resmî tarih tezinin genellemeci ve işlevsel Anadolusudur. Nev-Yunanilerin Anadolu'su, açık bir şekilde Avrupa'nın bir parçası görünümündeki Akdeniz ve Ege coğrafyalarının bir uzantısıdır. Yakup Kadri'nin düşüncelerinde bu fikir, alabildiğine somut bir şekilde seçilir:

“Garplular bu hadiseye ‘Yunan Mucizesi’ adını veriyorlar. Hâlbuki buna ‘Akdeniz Mucizesi’ demek daha doğru olur. Zira Yunanlara mal edilen fikir, sanat ve medeniyet unsurlarında, Mısırlılar başta olmak üzere, Akdeniz kıyılarında yerleşmiş bütün milletlerin payı vardır... Buna göre Akdeniz’i bütün insani değerlerin eritilip süzüldüğü bir pota telakki edersek, hiç de mübalağaya düşmüş olmayız.”⁴³

Genel olarak 20. yüzyıl başları, Fransız Şarkiyatçılığı ve tarihçiliğiyle irtibat halindeki Levant aydınlarının Yakup Kadri benzeri fikirleri savunduğu, bir millî mitoloji ve kutlu köken bulma arzusuyla Akdeniz’in fikrî tapusu üzerinde hak iddia ettikleri bir dönemdir. Meşhur Fransız Helenist Victor Berard’ın Homeros’un eserleri başta olmak üzere pek çok Yunan klasiğinin temelinde Fenike ve diğer Sami medeniyetlerin olduğu yönündeki tezi, bu yöndeki düşüncelerin kökenini oluşturur.⁴⁴ Yakup Kadri ve Yahya Kemal gibi Nev-Yunaniler, Batılılaşma probleminin çözümünü Batı’nın en temelindeki öze nüfuz etmekte, Yunan ve Latin edebiyatlarına aşinalıkta görürler. Onlara göre Akdeniz havzası etrafında şekillenen bu medeniyet dairesine hakiki bir girişin tek yolu, hümanizmi layıkıyla özümsemiş bir millî karakter tasavvurundan geçer.

Esasında bu fikir, ‘millî hümanizm’ ideali; bir ucundan resmî Kemalist söylemle de irtibatlandırılabilir bir sentez girişimini ifade eder. *“Millî varlığa dayanarak Garp medeniyetine tam giriş”⁴⁵* şiarını benimseyen bir grup aydın, *Yücel* (1935-1956) ve

42 Gerek Yahya Kemal gerekse Yakup Kadri’nin düşünce dünyalarında Nev-Yunanilik olarak adlandırılan yaklaşım, erken dönemlerine has bir fikir teatisi olarak öne çıkar. Önceleri *“Biz... coğrafya ve kısmen de medeniyet bakımından Yunanluların varisi sayılırdık”* diyen Yahya Kemal, hayatının ilerleyen yıllarında *Dergâh Dergisi* çevresindeki muhafazakar topluluğun fikrî önderi haline gelir. Bkz. akt. Beşir Ayvazoğlu, *Bozgunda Fetih Rüyası*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 50. Esasında Yahya Kemal’deki Batı konsepti, onun fikriyatındaki muhafazakâr özde dahi kendisini estetik açıdan belli eden, *“imtidad”* yani *“sürekli bir değişim içinde hüviyetimizin muhafazası”* şeklinde ifade edilebilecek bir Neo-Klasik üslupla kendisini gösterir. Bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam*, Birlik Yayınları, Ankara, 1985, s. 93.

43 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Edebiyat ve Gençlik Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 122.

44 Bu görüşün en meşhur çağdaş temsilcileri arasında İngiliz tarihçi Martin Bernal gelir. Bkz. Martin Bernal, *Kara Athena: Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985*, çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998. Ayrıca daha yakın bir zamanda yazan Kojin Karatani de Yunan medeniyetinin temelinde yer alan İyonya felsefe ve düşüncesinin payını vermeye davet eder. Bkz. Kojin Karatani, *Izonomi ve Felsefenin Kökenleri*, çev. Ahmet Nüvit Bingöl, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.

45 Tanıl Bora, *Cereyanlar...*, s. 98.

İnsan (1938-1941) gibi mecralarda Yunan-Batı medeniyetine koşulsuz bir mensubiyetin millî güzergâhını çıkarmaya çalışırlar.⁴⁶ En temelde bir kültür-medeniyet tasavvuru olup Türk düşünce dünyasının yüzyıllara dayanan ‘Garplılaşma’ meselesine bir çözüm getirme arayışından doğsa da bu fikriyatın ortaya idealize edilmiş bir millî kimlik tasavvuru sunduğu da açıktır.

Erken hümanistleri Mavi Anadolu’ya hareketi bağlayan hat, Yahya Kemal’in Paris’teki üstadı Fransız tarihçi Camille Jullian’ın meşhur “*Fransız milletini bin yılda Fransız toprağı yarattı*” sözüyle anlaşılabilir.⁴⁷ Nev-Yunaniler ya da diğer erken hümanistler, Anadolu merkezli bir millî kimlik tahayyülü ortaya koyarken söz konusu Anadolu’nun sınırlarını çekip onu (yeniden) tanımlama faaliyetine de hususi bir önem atfederler. Bu tanımlama pratiği sonucunda ortaya çıkan Anadolu; Batı coğrafi ve medeniyet dairesinin doğal bir parçası olduğu halde yüzyıllara dayanan bir Türk toprağı olma vasfını da korur. Bir toprağa bağlı Türk milliyetçiliği eskizi olarak Mavi Anadolu tezi- nin temellendiği teorik sentez, tam olarak bu düzlemde anlam kazanır.

4. Mavi Anadolu’cuların Temel Görüşleri

1940’larda Türk fikir dünyasında belirgin bir ekol olarak ortaya çıkan Mavi Anadolu’culuk, Halikarnas Balıkcısı olarak bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı (1890-1973) tarafından sistemli bir hale getirilir.⁴⁸ Onun Bodrum’da geçirdiği sürgün yılları Ege-Akdeniz merkezli yeni bir dünya görüşü geliştirdiği, pastoral bir vatansızlığın harcını attığı bir zaman dilimi olur. Burada kaleme aldığı roman ve hikâyelerin yanında Balıkcı, ‘Mavi Anadolu’ ideali adını verdiği ve dünyanın altıncı kıtası saydığı Akdeniz’in güzelleşmesine dayanan bir medeniyet tasavvuru ortaya koyar. Bu fikriyat, resmî tarih anlatısının Batıcı özünü daha da güçlendiren fakat onun Orta Asya’da temellenen etnik karakterini saf dışı bırakan bir söylemin merkezini oluşturacaktır.

46 Can Karaböcek, “Türk Düşüncesinde Hümanizm Arayışı: Milli Kimlik İnşasında Bir Uğrak”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, IX/2017, s. 130-143.

47 Julian’ın toprağa bağlılık üzerinden Galyalılık-Fransızlık ilişkisini kurması ve genel olarak Fransa’da millî kimliğin tahayyülündeki etkisiyle ilgili bkz. Matthew D’Auria, *The Shaping of French National Identity: Narrating the Nation’s Past, 1715-1830*, Cambridge University Press, New York, 2020, s. 234-249. Yahya Kemal’in Julian’la irtibatı için bkz. Nihat Sami Banarlı, *Yahya Kemal’in Hatıraları*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1960, s. 45-47.

48 Kabaağaçlı, 19. yüzyıl sonlarının meşhur Osmanlı aydını ve sadrazamı Ahmet Cevad Paşa’nın kardeşi, kendisi de bir devlet adamı ve tarihçi olan Mehmed Şakir Paşa’nın oğludur. Babasının Girit valiliği sırasında burada doğan Cevat Şakir çocukluk yıllarını Atina’da, orta ve lise eğitimini Robert Koleji’de geçirdikten sonra tarih okumak üzere Oxford Üniversitesi’ne gider. Yurda döndükten sonra kaleme aldığı bir hikâye sebebiyle İstiklal Mahkemesi’nde yargılanır ve sürgün cezası alır. Halikarnas Balıkcısı’yla ilgili detaylı bir biyografi için bkz. Ömer Faruk Şerifoğlu, *Son Bir Fren: Halikarnas Balıkcısı’nın Sarmal Yaşamı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Mavi Anadolu milliyetçilik teorisi ve özelde Halikarnas Balıkçısı'nın fikriyatı, literatürde biraz da hatalı bir biçimde “kültürel milliyetçilik” olarak adlandırılır.⁴⁹ ‘Kültürel milliyetçilik’ olarak tasniflendirebilecek bir milliyetçilik türünün garipliği bir yana – zira kültürel olmayan yani tanımladığı millî kimliği bir kültürel örüntüler bütünüyle desteklemeyen herhangi bir milliyetçilik yoktur – bu en temelde Balıkçı'nın resmî tarih tezine getirdiği yeni bakış açısıyla alakalıdır. Türk Tarih Tezi, resmî ulus-devlet kimliğinin sınırlarını Orta Asya merkezli bir etnik karakter üzerinden çizerken Halikarnas Balıkçısı ve Mavi Anadolucular, bu merkezi Anadolu coğrafyasına kaydırırlar. Milliyetçiliğin ‘kültürel’ olarak adlandırılan bu yorumu, esasında toprağa bağlı milliyetçiliğin eksiksiz bir tarifidir. Öte yandan Halikarnas Balıkçısı için coğrafya temelli bu alternatif aidiyet biçiminin çekirdeği olan Anadolu, ne ekstra Batıcıların ne de muhafazakârların tahayyülündeki Anadolu'dur. Balıkçı'nın Anadolu'su büyük oranda İyonya'dan ibarettir⁵⁰ ve açık bir şekilde Akdeniz'in bir parçasıdır:

“Hepimiz birbirimize benzeriz... Aynı dilleri konuşuruz, zekalarımız hemen hemen aynıdır. Yaşama bakış açımız aynıdır, onun sayesinde ki farklı ya da benzer kişilerin oluşturduğu geniş ve bozulmayan bir birlik ortaya çıkarmışızdır. Avrupa bir şeydir; Asya, Afrika da başka şeydir. Bu Akdeniz yöresi, bir coğrafya teriminde birleşen bu üç kıtanın her birinden daha gerçekçi bir birliğe sahiptir. Coğrafyacılar beş anakara (kıta) sayıyorlar. Ben size diyorum ki Akdeniz bunların altıncısı, hatta birincisidir!”⁵¹

Bu Bora'nın ifadesiyle tam olarak yeni bir *pathos* yani dünya görüşü tahayyülüdür.⁵² Öte yandan bunun bir diğer anlamı; Halikarnas Balıkçısı ve diğer Mavi Anadolucuların, resmî söylemin etnik yönü ağır basan kimlik söylemine Akdeniz merkezli coğrafi bir temel sunduklarıdır. Türk Tarih Tezi'nin temeli olan Orta Asya kaynaklı göçebe dünya görüşünün yerini alan bu Akdeniz tasavvuru, merkezinde Anadolu olan, çokkültürlülüğe kapı aralayan, seküler ve hümanist bir dünya görüşünün merkezi olur.

Balıkçı'nın medeniyet tasavvuru, bir yandan Anadolu'yu Yunan ve sonra bütün Batı medeniyetinin merkezine yerleştirirken bir yandan da bazı kültürel sentezler üzerinden Akdenizli Anadolu imgesindeki Türk rolünü besler. İslamiyet'in Türklerce yorumu olarak kabul ettiği Bektaşiliğin ve zeybek geleneğinin Antik Yunan'daki *bakhos* ayinleriyle

49 Bkz. Mahmut Şenol, “Medeniyet Tartışmalarında Mavi Anadoluçuluk Akımının Yeri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 21-22, 2009, s. 107; Nermin Yazıcı, “Halikarnas Balıkçısı'nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler”, *Türkbilgi*, XXII/2011, s. 166.

50 Murat Belge, “Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkçısı”, (Çevrimiçi), *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-210-ekim-2006/2393/mavi-anadolu-tezi-ve-halikarnas-balikcisi/4876>, 2006 , (Erişim Tarihi: 10.09.2023).

51 Halikarnas Balıkçısı, *Altıncı Kıta Akdeniz*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 15-16.

52 Tanıl Bora, *Cereyanlar...*, s. 89.

irtibatlandırılması ya da Yunan tanrılarının esasında Anadolu kaynaklı oldukları gibi savlar, hem Anadolu'daki Türk mevcudiyetini temellendirme hem de Batı karşısındaki hiyerarşik üstünlüğü yeniden tesis etme yönündeki girişimlerdir.⁵³ Balıkcı'nın ve diğer Mavi Anadoluocuların bu yöndeki uğraşları, Ulus Baker'in altını çizdiği üzere “*İyonya-Atina felsefi gelişme hattını bir anlamda göz ardı etme pahasına*” gerçekleştirilir.⁵⁴

Mavi Anadolu tezinin toprağa dayanan bir milliyetçilik teorisi olarak orijinalliği, ortaya koyduğu kimlik tasavvurunun coğrafi kalıtım esasına sabitlenmesinde, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayı, Anadolu'nun antik dönemlerinden itibaren burada yaşayan bütün toplulukların varisi olmaya eşitlemesinde yatar. Balıkcı'nın bir dememesinde bahsettiği gibi: “Hititlerden çok daha önce akmaya koyulan” ve bütün “Frig, Lidya, İyon, Pers, Bizans, Selçuk, Osmanlı” uygarlıklarının kendi karakteristiklerini taşıyan özgün bir kimlik, bugünün Türk kimliğinin çekirdeğini oluşturur:

“Uzayıp gelen bu zincirin baklalarının her biri, önceki baklaların ya da kuşakların kanında [kanından Ç.N.] gelmiş ve daha önceki uygarlığın – iyi kötü – bir sonucu, semeresi olmuştur. Kişinin bu gerçeği inkâr etmesi, Türkiyeli bir Türk yurttaşı değilim demesine gelir. Böyle bir Türk yurttaşı düşüncesi, kan ve uygarlık bakımından kendisinden öncekilerin varisi ve hatta yurdunun yurttaşı sayılmaması demektir.”⁵⁵

Balıkcı'da kimliğin sıklet merkezi coğrafya ve hümanist anlayıştan doğan zengin bir çokkültürlülük olsa da siyasal yazılarında zaman zaman geçen ‘kan’ ve ‘soy’ gibi ifadeler, özellikle tarihi romanlarındaki şovenist üslup, bu anlayışla bir çelişki oluşturur. Gerçekten de Halikarnas Balıkcısı'nın Mavi Anadolu ideali üzerine düşünürken akılda tutulması gereken başlıca şarlardan biri, onun popüler içerikli tarihi romanlarıyla fikrî yazılarını birbirlerinden ayırma zorunluluğudur. Örneğin *Uluç Reis* romanında geçen, “*Türkleri öldürmek, Türk kanı içmek susayışı ile*”⁵⁶ denizlere açılan Fransızların “*hepsi uzun saçlıydı ya; hatta onları biz zenne sanmıştık da şaşırmıştık*”⁵⁷ ifadeleriyle aşağılanmaları ya da *Turgut Reis*'te Rüstem Paşa'nın kökeni itibarıyla “*Hırvat yani kul yani tutsak çeşidinden*”⁵⁸ kabul edilmesi, açıktır ki Balıkcı'nın dünya görüşüyle uyuşmaz. Zira aynı Balıkcı siyasi bir dememesinde, Türk olmayı tanımlarken soyu açıkça önemsizleştirir:

53 Balıkcı'nın bu yöndeki girişimlerinin en önemli kaynaklarından biri için bkz. Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1983.

54 Ulus Baker, “Mavi Yolculuk ve Felsefe”, (Çevrimiçi), <https://www.scribd.com/document/239565/Ulus-Baker-Mavi-Yolculuk-ve-Felsefe#>, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

55 Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu'nun Sesi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 203.

56 Halikarnas Balıkcısı, *Uluç Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 2.

57 Halikarnas Balıkcısı, *Uluç...*, s. 122.

58 Halikarnas Balıkcısı, *Turgut Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 303.

*“Türk dediğimizde günümüzde Anadolu’da yurtlanmış olan bizlerin salt Selçuk ve Oğuz kanından olduğumuz anlaşılmasın... Unutmamalı ki, yeniçerilerin çoğu Hıristiyan halkından devşirilirdi. Ancak burada kandan söz etmiyoruz; kültürden söz ediyoruz. Kültürünse soyla ilgisi yoktur.”*⁵⁹

Balıkçı’nın yegâne tilmizi ve en sadık takipçisi olan Azra Erhat’ta (1915-1982) Mavi Anadolu idealinin hümanist kapsayıcılığı daha belirgin bir hale gelir. *“Ne mutlu Anadolu’luyum diye yazasım geliyor”* diyen Erhat,⁶⁰ Mavi Anadolu tezinin, Anadolu coğrafyasını klasik dünyaya bağlayan çeviri faaliyetlerine bitmek tükenmek bilmeyen bir azimle koyulur.⁶¹

Tahayyül edilen ulusal kimliğin arkasını yasladığı önemli dayanaklardan biri olarak millî edebiyat ve onun içerdiği; yazıya dökülmüş efsaneler, hikâyeler, anlatılardan müteşekkil ‘millî kanon’ fikri, her ulus-devlet için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Mavi Anadolu idealinin toprağa bağlı bir milliyetçilik olarak orijinalliğinin asıl kaynağı olan hümanizma esaslı ya da klasik dünyanın aslî öz olarak benimsenmesi prensibi, bu doğrultudaki edebi çalışmaların fakat özellikle klasik dillerden Türkçeye yapılacak çevirilerin önemini bir kat daha arttırır.⁶² Bir anlamda bu, Mavi Anadolu teorisinin pratikteki en önemli çıktısıdır ve Erhat’ın, Yunanca’dan yaptığı incelikli çeviriler, Anadolu insanının ‘özünü keşfedeceği’, yaşamlarının tonlarını belirleyecekleri referans kaynakların erişilebilir hale gelmesi anlamını taşır.

Erhat, Mavi Anadolu’nun edebi ve kültürel cephaneliğinin en çalışkan neferlerinden biri olarak Halikarnas Balıkcısı’nın toprağa bağlı nitelikli kültür okumasını aynen benimsenir:

*“İrklar, kökenler, kaynaklar onca karışık ki kim Türk kim değil diye kesinlikle saptanamaz bugün. O halde ulusçuluğun olumlu, verimli ve tek bilimsel sayılabilecek yolu yöntemi kafatasları ölçerek biçilen sonuçlar, gülünç ve güvenilmez sonuçlar çıkarmak değil, eskiden kalma anıt ve yapıtları, yeni her türlü uygarlık belirtelerini ve verilerini yurdumuzda filiz vermişse, onlara sahip çıkmaktır.”*⁶³

59 Halikarnas Balıkcısı, *Arşipel*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 147.

60 Azra Erhat, *Mavi Anadolu*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969, s. 9.

61 1915’de İstanbul’da doğan Erhat, 1934’te Brüksel’deki Emil Jacquain Klasik Lisesi’ni bitirir ve ardından büyük filolog Eric Auerbach’ın öğrencisi olur. 1948’de, çalışmakta olduğu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nden Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi isimlerle beraber, “solcu” oldukları iddiasıyla uzaklaştırılır. Hasan Ali Yücel’in Tercüme Bürosu’nda çalışarak pek çok mühim Yunan ve Latin klasiğini Türkçeye çevirir. Erhat’la ilgili biyografik bilgi için bkz. Azra Erhat, *Osmanlı Münveverinden Türk Aydınına*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.

62 Çeviri faaliyetinin millî kültürün yeniden tanımlanışındaki rolüyle ilgili bkz. H. Ertuğrul Umudum, “Çeviriden Uyanışa Hilmi Ziya Ülken”, *Özne Dergisi*, S. 34, 2021, s. 1107-1124.

63 Azra Erhat, *Homeros: Gül ile Söyleşi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 60.

Erhat ve esasında Mavi Anadolu idealistleri için ulusçuluğun aslı işlevi, “yurdumuzda filiz veren” her türlü uygarlık belirtisini sahiplenmektir. Millî kimliğin, dolayısıyla millî kültürün referans noktasının toprağa bağlılık esasında sabitlenmesi anlamına gelen bu şiar, aynı zamanda Mavi Anadolu hareketinin diğer kimlik tahayyüllerinden ve milliyetçiliklerden ayrıldığı temel noktayı da gözler önüne serer. Bugünkü çağdaş Batı’nın her türlü başarısının arkasında görülen “Yunan mucizesi”,⁶⁴ Anadolu’nun da içerisinde bulunduğu daha geniş bir Akdeniz medeniyetinin ufak bir parçası ve hatta onun taklitçisi seviyesine indirilirken mevcut Türk kimliği, bu mirasın siyasi ve kültürel sahibi olarak yeniden tanımlanır. “*Lydia, Phrygia, Karia gibi Küçük Asyalı denilen uygarlıkların arasında ancak Anadolu’nun konukları arasında bir konuk olan*”⁶⁵, “*baskısında bulunduğu dinlere kapıyı açan*” ve “*bugün de senin alın yazını yazmakta*”⁶⁶ olan Platon’la özdeşleşen Yunan uygarlığı, böylece modern Türk kimliğinin art alanında bulunan daha büyük bir medeniyet havzasının önemsiz bir üyesi haline gelir.

Çeviri çalışmalarının yanında Erhat’ın 1960’larda kaleme aldığı *Mavi Anadolu* ve *Mavi Yolculuk* gibi eserler, adeta Türkiye’nin turistik tanıtımına hizmet ederler. Bir anlamda Erhat; Türkiye’yi, Akdenizli ve Egeli dolayısıyla Batılı bir entite olarak yeniden kurmak için bir imaj tasarlamak ister. Her türlü etnik referanstan azade, siyasi olmaktan öte entelektüel karakterli ve kültürün coğrafi aktarımı prensibine dayanan bu yaklaşım, Ekrem Akurgal ve Arif Müfid Mansel gibi Türk arkeolojisinin öncülerinin ya da Vedat Günyol gibi edebiyat hayatının aktif isimlerinin de katkısıyla önem kazanır.⁶⁷ Fakat neticede Erhat’ta Mavi Anadolu idealinin farklı veçheleri de görünür olmakla birlikte –örneğin çok güçlü olmasa da mevcut bulunan halkçılık vurgusu⁶⁸ – en temelde hümanizmanın üzerinde durulduğu ve meselenin siyasi yanının büyük oranda ikinci plana itilip kültürel niteliğinin öne çıktığı söylenebilir. Mavi Anadolu idealinin bir diğer büyük sesi Sabahattin Eyüboğlu’nda, bahsedilen siyasi vurgu biraz daha önem kazanır.

Akyıldız’ın da ifade ettiği gibi Eyüboğlu (1909-1973), Mavi Anadolu yaklaşımının “*siyasal ve ideolojik programını en açık haliyle ortaya koymuş*” mensubu

64 Azra Erhat, *İşte İnsan*, Adam Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21.

65 Azra Erhat, *Mavi...*, s. 10.

66 Azra Erhat, *İşte...*, s. 76.

67 Seçil Deren, “Kültürel Batılılaşma”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 382-428.

68 Bu vurgu en çok Erhat’ın, halk ile aydın arasında bulunan düşmanlığı ortadan kaldıracak ve “*insanlığı insanlık yolunda daha ileri taşıma*” misyonuyla kuşanmış “*örnek insan*” mefhumunda öne çıkar. Bkz. Azra Erhat, *İşte...*, s. 224.

görünümündedir.⁶⁹ Eyüboğlu'nun, bizatihi Yücel'in teşvikiyle Tercüme Bürosu'nda başlayan çeviri faaliyetleri, Erhat ve hümanizme yakın diğer aydınlarla irtibata geçmesini sağlar. 1938'de *İnsan* dergisinde kaleme aldığı "Yeni Türk San'atkarı Yahut Frenkten Türke Dönüş" başlıklı makalesi, Mavi Anadolu idealinin ilk derli toplu genel bir programını sunmakla beraber, Türk hümanizmasının Erken Cumhuriyet dönemindeki karakterini de ortaya koyar.

Eyüboğlu'na göre, her şeyden önce "Avrupa'dan dönmek, Avrupa'yı terk etmek değil, onu kendimize karıştırmaktır."⁷⁰ Çağdaşlaşma meselesine, Batı'nın özünde zaten bizde olan bir temeli keşfetmek şeklindeki bakış, Türk hümanizmasının ve aynı zamanda Mavi Anadolu hareketinin en derinindeki fikirlerden birini oluşturur. "Frenk dünyaya görüşü ile Türk kıymetlerini anlayış",⁷¹ aynı zamanda Türkiye'nin modern bir Batılı ulus-devlet şeklindeki tahayyülünün ancak çağdaş kavramlarla ve kimlik formasyonlarıyla gerçekleştirilebileceğinin de bir itirafıdır. Nitekim Nurullah Ataç da "kendimizi Batı usulleriyle tanınamamız gerektiğini" söylerken tam olarak aynı noktanın altını çizerek.⁷² Bu, genç ulus-devletin idealize ettiği 'Türk'ün, esasında kendisine yabancılaşmış olduğu gerçeğinden hareketle, kendi kimliğinin arkasındaki kültürel sistemi 'yeniden' tanıması, benimsemesi anlamına gelir.

Mavi Anadoluçuluk, yeniden tanımlanması gerektiği sonucuna vardığı Türk kimliğinin kültürel arka planını yeni ve çağdaş bir revizyona tabii tutarak toprağa bağlılık prensibini devreye sokar. Yani kimliği ve ona rengini katan kültürü coğrafi bir formda, bir ulus-devletin mevcudiyetini kutsallaştırıp meşrulaştıracak tarzda yeniden kurmaya girişir. Eyüboğlu'nun bu noktadaki orijinal katkısı, Balıkcı'nın romantize ettiği ve tarihsel düzlemde kabaca yerli yerine koyduğu Anadolu kimliğine güncel bir yorum katmak olmuştur. Bu noktada Eyüboğlu'nun başvurduğu anahtar konsept 'halk' kavramıdır.

Eyüboğlu'nda halk, etnik ya da dinsel diğer aidiyet biçimlerinin aşırılığına bir tepki mahiyetinde, Mavi Anadoluçuların hümanist perspektiflerinin de etkisiyle, en kapsayıcı kimlik formasyonu halini alır. Halk, bu kullanımıyla Türk milletinin ya da İslam

69 Kaya Akyıldız, "Mavi Anadoluçuluk", s. 468. 1908 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Eyüboğlu, üniversite eğitimini Fransa'da filoloji okuyarak tamamlar ve İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı bölümünde akademik görevine başlar. Sonraki yıllarda eğitim müfettişliği ve Talim Terbiye Kurulu üyeliği de yapar. Eyüboğlu'yla ilgili biyografik bilgi için bkz. Samih Rifat, "Mavi ve Kara-Sabahattin Eyüboğlu: Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi", *Cogito*, S. 21, 1999, s. 211-227.

70 Sabahattin Eyüboğlu, "Yeni Türk San'atkarı Yahut Frenkten Türke Dönüş", *İnsan*, C. 1, S. 1, 1938.

71 Sabahattin Eyüboğlu, "Yeni Türk San'atkarı Yahut Frenkten Türke Dönüş", s. 77.

72 Nurullah Ataç, *Dişelim – Söz Arasında*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 33.

ümetinin tam karşıtı, doğrudan ‘Anadolulu’ anlamına gelir.⁷³ “*Milliyetçilik ve İslamcılık gibi yobazlıklar*”dan azade görülen Anadolu halkı,⁷⁴ Eyüboğlu’na göre her biri menfi statüdeki etnik karakterli kurucu Türk milliyetçiliğinden, “*Arabın zezem suyunu... alinterinden daha kutsal sayan*”⁷⁵ Osmanlı’nın taraftarlığından ya da radikal “*softa*” takımından ayrı, mutlak ‘iyi’ ve ‘saf’ bir konumda bulunur. İdealize edilen bu saflık hali de Yunus Emre ve Pir Sultan Abdal gibi halkın bağrından çıkan karakterler vasıtasıyla somutlaştırılır, bir anlamda millî kimliğin prototipini sunacak şekilde yeniden kurgulanır.

Balıkçı’nın tarihsel tasarımını aynen devralan Eyüboğlu, Anadolu coğrafyasının eski sahiplerinin ortaklaşa yaratmış buldukları “öz” bir kültürün mevcudiyetinden sıklıkla bahseder.⁷⁶ Etnik, dinsel ya da dilsel faktörlerin değil, tamamen aynı mekânı paylaşmanın bireye yüklediği pastoral bir aidiyet duygusundan beslenen bu kültür kavramsallaştırması, Mavi Anadolu milliyetçilik teorisinin temelini oluşturur. Eyüboğlu’nun bu teorik taslağa en önemli katkısıysa bu kimlik biçiminin adını koymak, onu pratiğe dökmek adına lazım geldiğini düşündüğü bir faaliyete girişmek, Mavi Anadolucuların tahayyülündeki cumhuriyet vatandaşını ‘halk’a sabitlemektir. Bu sabitleme – ya da adını koyma – girişimi, aynı zamanda Mavi Anadolu ekolü içerisindeki en kapsayıcı ve en hümanist yorumun da ortaya çıkması anlamına gelir. Nitekim *Mavi ve Kara*’da Eyüboğlu’nun açıkça vurguladığı üzere “*en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda öz malımızdır bizim*” ve “*ya o ya bu değil, hem o hem buyuz biz.*”⁷⁷

Sonuç

Mavi Anadoluçuluk en temelde bir ulus-devlet adına kimlik tasavvuru meydana getirmesi, bu kimliği biçimlendirecek bir kültür ve uygarlık tahayyülü ortaya koyması hesabıyla milliyetçi bir söylemdir. Başta Eyüboğlu olmak üzere, Mavi Anadolucuların milliyetçilikle, özellikle de kurucu milliyetçilikle aralarındaki mesafe ne kadar belirgin olsa da bu hususun altını çizmek gerekir. Fakat Mavi Anadoluçuların temel tezleri hiçbir zaman doğrudan Türk siyasi hayatında karşılık bulmamış, bir anlamda pratikte politik bir pozisyona denk düşmemiştir. Cumhuriyetin kurucu felsefesinin zaten Mavi Anadolu teziyle belli açılardan paralellikler göstermesi ya da Türk hümanizminin siyasi ve sosyolojik açıdan kitleleşmesinin önündeki engellerin bunda etkili olduğu söylenebilir.

73 Emre Yıldırım, “Kayıp Kimliğin İzinde”, s. 268.

74 Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve...*, s. 14-53.

75 Sabahattin Eyüboğlu, *Pir Sultan Abdal*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 77.

76 Emre Yıldırım, “Kayıp Kimliğin İzinde”, s. 266-267.

77 Sabahattin Eyüboğlu, *Mavi ve...*, s. 9-10.

Öte yandan Türk fikir dünyasında Mavi Anadolu'nun izleri daha kalıcı olmuş, bu da günümüzde dahi hareketin milliyetçi bir fikriyattan ziyade kültürel ya da estetik bir duruş olarak ele alınmasına sebebiyet vermiştir. Aynı yaklaşım Mavi Anadoluçuluğun göbek bağıyla bağlı bulunduğu muhafazakâr Anadoluçuluk için de geçerli olmuş, Hilmi Ziya'nın erken dönem eserlerinin gün yüzüne çıktığı 2020'lerin başlarına denk Anadolu hareketinin siyasal temayüzleri – bizzat Ülken'in de etkisiyle – görmezden gelinmiştir.

Oysa toprağa dayalı bir milliyetçilik teorisi olarak Mavi Anadoluçuluk, kurucu Türk milliyetçiliğinin ve onun sınırlarını çizdiği Türk kimliğinin formasyonunu bir anlamda yapıbozuma uğratmıştır. Cumhuriyetin idealize ettiği ulus-devlet kimliğinin en merkezindeki 'etnik devamlılık' fikrini ve Orta Asya'ya dayandırılan köken anlayışını toprağa bağlılık prensibi ve Anadolu'yla değiştirmiştir. Bu, Türklükten öte, daha doğrusu onu da kapsayan daha geniş bir aidiyet şeklinin, Anadolu kimliğinin 'halk' konsepti etrafında yeniden kurgulanması ve salt mekânsal bir varoluş biçimi olarak kutsanması anlamına gelir. Bu yeniden okuma pratiği aynı zamanda alabildiğine çağdaş ve Batılıdır. Zira Batı'nın kavramlarıyla, meşru bilimsel araçsallaştırmalarıyla yapılmış, Türkiye'yi Avrupalı muadilleri gibi gerçek – Orta Asya fantezisinden öte, sınırları şehitlerimizimizin kanlarıyla çizilmiş – bir toprak parçası üzerinden karakterize eder.

Nitekim Mavi Anadoluçuluk, toprağa dayalı bir milliyetçilik teorisi olmasının yanında aynı zamanda bir Batılılaşma ekolü, Türkiye'nin yüzyıllara dayanan çağdaşlaşma meselesiyle ilgili gayet orijinal güzergâhlar ortaya koyan bir modernleşme akımıdır. Hareketin Türk hümanizmde temellenen kökenleri, çağdaşlaşmayı Batı'ya gitmekten ziyade Batı'yı bu topraklara getirmeye eşitlerken 'Yunan mucizesi'ni dahi mümkün kılan bir İyonya güzelleme yapar. Uygarlığın beşiği olarak Anadolu, Batı'yı Batı yapan her şeyin kökeni olarak kodlanırken bu yönüyle ayrıcalıklı, kutsal bir coğrafya haline gelir. Dolayısıyla bu görüşe göre Türk aydınının yapması gereken tek şey; çağdaş Batı'nın kavram setleri ve araçları vasıtasıyla kendi özümüzü yeniden keşfetmek, Yunan ve Roma klasiklerindeki kahramanlarla özdeşlik kurup zaten bağrında bulunan bu 'Batılılığı' halka aktarmaktan ibarettir.

Mavi Anadoluçuluk her milliyetçilik fikri kadar romantik ve en fazla yönelttiği eleştiriler üzerinden mevcudiyet kazandığı kurucu milliyetçilik sistematiği kadar gerçekçidir. Mavi Anadoluçular, Baker'in deyişiyle yalnızca “*tarihin yerine mitolojiyi geçirip*”⁷⁸

78 Ulus Baker, “Mavi Yolculuk ve Felsefe”, (Çevrimiçi), <https://www.scribd.com/document/239565/Ulus-Baker-Mavi-Yolculuk-ve-Felsefe#>, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

gerçek-ötesi bir kimlik eskizi çizmekle kalmazlar, aynı zamanda bu hayali geçmişin günümüz Anadolusu ile uyumu ya da ‘ekstra-Batılı’ pozisyonları sebebiyle ıskaladıkları toplumsal koşullardan da büyük oranda bihaber gözükürler. Neticede Mavi Anadolucular, hapsoldükleri ‘elitizm’ çemberini aşp, kucaklamayı umdukları Anadolu’ya ulaşamazlar. Zira her milliyetçilik, kendi tarih anlatısını mitolojik öğelerden mülhem, sembolik araçlar üretebilecek bir mekanizma şeklinde üretir ve bu şekilde ortaya bir kimlik tasavvuru koyarken, meydana gelen ideal kimliğin başarısı onun ne ölçüde benimsendiği gerçeğindedir. Bu anlamda Mavi Anadolucuların romantize ettiği Anadolu’nun, İyonya’dan ötesini kapsadığını iddia etmek oldukça güçtür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Araştırma Eserler

- Akman, Şefik Taylan: “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2011, s. 80-109.
- Akyıldız, Kaya: “Mavi Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 465-482.
- Anadolu Mecmuası*, der. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Anderson, Benedict: *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.
- Armstrong, John A.: *Milliyetçilikten Önce Milletler*, çev. Erdem Türközü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Atabay, Mithat: “Anadoluculuk”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C. 4, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 515-541.
- Ataç, Nurullah: *Diyelim – Söz Arasında*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Ayvazoğlu, Beşir: *Yahya Kemal: Eve Dönen Adam*, Birlik Yayınları, Ankara, 1985.

- Ayvazoğlu, Beşir: *Bozgunda Fetih Rüyası*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Banarlı, Nihat Sami: *Yahya Kemal'in Hatıraları*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1960.
- Bernal, Martin: *Kara Athena: Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985*, çev. Özcan Buze, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bora, Tanıl: *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Brubaker, Rogers: *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, London, 1994.
- Çınar, Metin: *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Danış, Fahri: "Hilmi Ziya Ülken'de Milliyetçiliği Haritalandırmak", *Özne Dergisi*, S. 34, 2021, s. 873-899.
- D'Auria, Matthew: *The Shaping of French National Identity: Narrating the Nation's Past, 1715-1830*, Cambridge University Press, New York, 2020.
- Demir, Gökhan Yavuz: "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş-Dil Teorisi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 19, 2010, s. 385-396.
- Deren, Seçil: "Kültürel Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 382-428.
- Erhat, Azra: *Mavi Anadolu*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1969.
- Erhat, Azra: *İşte İnsan*, Adam Yayınları, İstanbul, 1996.
- Erhat, Azra: *Homeros: Gül ile Söyleşi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.
- Erhat, Azra: *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ersanlı, Büşra: *Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ersanlı, Büşra: "Bir Aidiyet Fermanı: 'Türk Tarih Tezi'", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, C. 4, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 800-811.
- Eyüboğlu, Sabahattin: "Yeni Türk San'atkarı Yahut Frenkten Türke Dönüş", *İnsan*, C. 1, S. 1, 1938.
- Eyüboğlu, Sabahattin: *Pir Sultan Abdal*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Eyüboğlu, Sabahattin: *Mavi ve Kara*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gökalp, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2019.
- Günaltay, Şemsettin: "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatlara Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi", *Bellekten*, C. 2, S. 7/8, 1994, s. 337-365.
- Halikarnas Balıkcısı: *Anadolu Tanrıları*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1983.

- Halikarnas Balıkcısı: *Altıncı Kıta Akdeniz*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Halikarnas Balıkcısı: *Arşipel*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Halikarnas Balıkcısı: *Turgut Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Halikarnas Balıkcısı: *Uluç Reis*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Halikarnas Balıkcısı: *Anadolu'nun Sesi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2022.
- İnan, Afet: "Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri Üzerine Büyük Anket ve Umumi Neticeleri", *Bellekten*, C. 4, S. 13, 1994, s. 39-51.
- Karacasu, Barış: "Cevat Şakir Kabaağaçlı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 200 s. 472-482.
- Karaböcek, Can: "Türk Düşüncesinde Hümanizm Arayışı: Milli Kimlik İnşasında Bir Uğrak", *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, IX/2017, s. 130-143.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Edebiyat ve Gençlik Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Karatani, Kojin: *İzonomi ve Felsefenin Kökenleri*, çev. Ahmet Nüvit Bingöl, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.
- Massad, Joseph A.: *Desiring Arabs*, University of Chicago Press, Chicago, 2008.
- Özkırımlı, Umut: "The 'Perennial' Question: Nations in Antiquity or the Antique Shop of History", *Nations and Nationalism*, C. 13, S. 3, 2007, s. 523-537.
- Parla, Taha: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Pınar, Mehmet: "Anadoluculuk Ekseninde Türkiye Köylü Partisi (1952-1958)", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 37, 2017, s. 317-341.
- Rifat, Samih: "Mavi ve Kara-Sabahattin Eyuboğlu: Buralı Bir Aydın İçin Portre Denemesi", *Cogito*, S. 21, 1999, s. 211-227.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre: "Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 6, 2015, s. 1-27.
- Smith, Anthony D.: *Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986.
- Smith, Anthony D.: "Ethnic and Territorial Nationalism", *Encyclopedia of Nationalism*, ed. Athena Leoussi, Transaction Publishers, London, 2001, s. 62-64.
- Şenol, Mahmut: "Medeniyet Tartışmalarında Mavi Anadoluculuk Akımının Yeri", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 21-22, 2009, s. 105-124.
- Şerifoğlu, Ömer Faruk: *Son Bir Fren: Halikarnas Balıkcısı'nın Sarmal Yaşamı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Tachau, Frank: "The Search for National Identity among the Turks", *Die Welt des Islams*, C. 8, S. 3, 1963, s. 165-176.

- Tekeli, İlhan: “Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?”, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, ed. Salih Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 35-36.
- Todorova, Maria: “The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality, and the Study of Eastern European Nationalism”, *Slavic Review*, C. 64, S. 1, 2005, s. 140-164.
- Topçu, Nurettin: *Yarınki Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.
- Toprak, Zafer: *Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- Türk Tarih Kurumu: *Birinci Türk Tarih Kongresi: Ankara 2-11 Temmuz 1932*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Türk Tarih Kurumu: *İkinci Türk Tarih Kongresi: İstanbul 20-25 Eylül 1937*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Umudum, H. Ertuğrul: “Çeviriden Uyanışa Hilmi Ziya Ülken”, *Özne Dergisi*, S. 34, 2021, s. 1107-1124.
- Ülken, Hilmi Ziya: *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ülken, Hilmi Ziya: *Anadolu Hayali (1918-1921): Feryat, Dağınık Parçalar, Anadolunun Bugünkü Vazifeleri, Anadolu'nun Hakiki Merkezi*, der. Ali Utku, Doğubatı Yayınları, İstanbul, 2020.
- Yazıcı, Nermin: “Halikarnas Balıkcısı'nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler”, *Türkbilgi*, XXII/201 s. 163-170.
- Yıldırım, Emre: *Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluculuk Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Elektronik Kaynaklar

- Baker, Ulus: “Mavi Yolculuk ve Felsefe”, (Çevrimiçi), <https://www.scribd.com/document/239565/Ulus-Baker-Mavi-Yolculuk-ve-Felsefe#>, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).
- Belge, Murat: “Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkcısı”, (Çevrimiçi), *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-210-ekim-2006/2393/mavi-anadolu-tezi-ve-halikarnas-balikcisi/4876>, 2006, (Erişim Tarihi: 10.09.2023).
- Eroler, Elif Gençal: “An ‘alternative’ imagination of national identity in Turkey: the blue Anatolianists’ perception of culture, civilization, and the West”, (Çevrimiçi), *Turkish Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683849.2022.2138752>, 27 Ekim 2022, (Erişim Tarihi: 12.09.2023).

Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" Romanlarında Eşkıyalık Teması (1919-1939)

The Theme of Banditry in Kemal Tahir's Novels "Yorgun Savaşçı" and "Rahmet Yolları Kesti" (1919-1939)

Ercan UYANIK*

*Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

ORCID: E.U. 0000-0003-0821-4663

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ercan Uyanık,
Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye
E-posta/E-mail: ercan.uyanik@deu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 04.01.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested: 02.03.2023
Son Revizyon/Last Revision Received: 04.12.2023
Kabul/Accepted: 14.12.2023

Atıf/Citation: Uyanık, Ercan. "Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" Romanlarında Eşkıyalık Teması (1919-1939)" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 241-281. <https://doi.org/10.26650/YTA2023-1229492>

ÖZ

Bu çalışmada özgün fikirleri ve titiz çalışmaları ile Türk Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olan Kemal Tahir'in, eşkıyalık olgusu hakkındaki düşünceleri ele alınmıştır. Yazarın "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" adlı romanlarındaki "eşkıyalık teması" incelenmiştir. Edebi anlamda köy romanının ayrılmaz bir parçası olarak ele alınan eşkıyalık olgusu, pek çok romancı tarafından "sosyal eşkıyalık" çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu hususta Kemal Tahir, aykırı bir fikir benimsemesi sebebiyle farklı bir yere sahiptir. Yazar, köyü ele aldığı tüm romanlarında eşkıyalık olgusu üzerinde durmakla birlikte, "Rahmet Yolları Kesti" adlı romanı bu bakımdan en çok tartışılan eseri olmuştur. Benzer bir durum eşkıyalık bağlamında olmasa da "Yorgun Savaşçı" romanı için de yaşanmış, o dönemde büyük tartışma konusu haline gelmiştir. Söz konusu bu iki roman yayımlandıkları ilk zamanlarda ideolojik çerçevede ele alınmışlardır. Bu sebeple ne yazar ne de eserlerinin günümüze değin hak ettiği değeri bulamadıkları gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı, Rahmet Yolları Kesti, Eşkıyalık, Tarihi Roman

ABSTRACT

In this study, the thoughts of Kemal Tahir, who has an important place in Turkish literature with his original ideas and meticulous studies, on the phenomenon of banditry are discussed. The "banditry theme" in the author's novels "Yorgun Savaşçı" and "Rahmet Yolları Kesti" is analyzed. The phenomenon of banditry, which is considered as an integral part of the village novel in literary terms, has been evaluated by many novelists within the framework of "social banditry". In this regard, Kemal Tahir has a special place due to his adoption of a contrary idea. Although the author emphasizes the phenomenon of banditry in all his novels dealing with the village, his novel "Rahmet Yolları Kesti" has been the most discussed work in this respect. A similar situation was experienced in the novel

"Yorgun Savaşçı", although not in the context of banditry, and it became the subject of great debate at the time. When these two novels were first published, they were discussed within an ideological framework. For this reason, it has been observed that neither the author nor his works have found the value they deserve until today.

Keywords: Kemal Tahir, Yorgun Savaşçı, Rahmet Yolları Kesti, Banditry, Historical Novel

Extended Abstract

Kemal Tahir holds a significant position in the annals of Turkish literature and intellectual discourse. His life's dedication revolved around delving into the intricacies of the nation's realities. Utilizing novels as a medium, he sought to communicate both history and reality. His perspectives on historical and social matters have been subjects of deliberation within intellectual and literary circles. An enduring topic of discussion has been Kemal Tahir's stance on banditry. Central to his main thesis is the argument that a bandit "cannot be a hero", portraying banditry as a social phenomenon. Although banditry is subtly alluded to in many of his village-themed novels, this study accentuates his views through an examination of the novels "Yorgun Savaşçı" and "Rahmet Yolları Kesti". The former unfolds during the National Struggle era, marked by the absence of state authority, revealing the widespread prevalence of banditry. The latter, set in the mid-1930s concurrent with the establishment of the Ankara Government and the solidification of state authority, is noteworthy for its portrayal of a bandit narrative. In both of Kemal Tahir's novels, various individual and societal elements pertinent to the genesis of banditry are underscored. These elements encapsulate the author's overarching perspectives on the phenomenon. According to the author, the notion of appreciating honest bandits is a concept proposed by "semi-intellectuals" resulting from an evaluation that is detached from Anatolian cultural norms. It remains nothing more than a folkloric imagination. Bandits, or robbers, are individuals with a low sense of social morality, displaying cowardice, susceptibility to manipulation by others, aversion to work, and an inability to do anything other than feign. There is a certain period of banditry. Banditry is the product of a period of turmoil and war. The most decisive factor in the emergence of banditry is the power of the state. If the state is strong in the political, economic and military fields, it does not last long even if bandit movements are seen. Banditry arises from a combination of factors, including the pursuit of notoriety, a desire for bravery, avarice for monetary gain, and other individual motives. The perpetuation of banditry is further influenced by the populace's fear and mistrust of the state, with the continuation of such activities contingent upon the strength or weakness of the state. In instances where villagers perceive a lack of power, there is a tendency to idealize bandits, portraying them as heroes and transforming them into

legendary figures. The allegiance of a bandit aligns with the stronger party, manipulated by those individuals. Kemal Tahir equated banditry with theft, positing that it does not manifest in a well-ordered and fearless society. In societies undergoing moral decay, banditry tends to emerge, and the admiration for banditry persists.

In conclusion, as we intricately intertwined the bandit phenomenon depicted in Kemal Tahir's novels "Yorgun Savaşçı" and "Rahmet Yolları Kesti" with the author's perspectives within the realms of both Turkish literature and historical reality, it becomes evident that Kemal Tahir faced substantial criticism throughout his lifetime. The true essence of what the author aimed to convey remains challenging to assess objectively. The limited recognition bestowed upon his views and literary persona in the 20th century has contributed to certain challenges confronting Turkish society today. Presently, there is a more objective approach to the author. Nevertheless, it remains challenging to surpass comparisons with Yaşar Kemal, particularly concerning the concept of banditry. Currently, we find significant parallels between the author's viewpoint on banditry and historical actualities. This circumstance calls for an assessment of his novels not solely in the context of banditry but also with regard to other historical and literary facets, free from comparisons and biases. Kemal Tahir has bequeathed a substantial legacy contributing to our comprehension of the challenges in literature, art, and society in the 21st century. The extent to which we can preserve, convey, and transmit this heritage to new generations will be highly valued.

Giriş

Edebiyat ve tarih arasında, insanlığın var oluşundan beri hiç kopmayan hatta giderek daha da artan derin bir bağ bulunmaktadır. Her iki alanın da odak noktasını oluşturan insanların, çevrelerinde yaşanan olayları anlamlandırma ve toplum içerisinde kendilerine bir yer edinme çabaları tarihsel süreç içerisinde, çeşitli değişikliklere uğrayarak en eski çağlardan günümüze varlığını sürdürme gelmiştir. Söz konusu bu arayış antik dönemlerde mitler ve efsaneler ile sözlü kültür çerçevesinde kendisini göstermişken, gelişen dünya düzeni içerisinde bu mit ve efsaneler insanoğlunun dünyayı anlamlandırmasında ve bunları aktarmasında yetersiz kalmış, bu süreçte pek çok yeni edebi tür oluşmuştur. Batıda Rönesans'ın ardından kendisini toplum içerisinde belli bir konuma yerleştirmeye başlayan insan, bu bağlamda "modern roman"ı geliştirmiştir. Öncesinde destan ve masallardan ayırmanın imkânsız olduğu roman türü; toplumsal gelişmeler özellikle de burjuvazinin yükselişine paralel olarak toplumsal gerçeklere yönelen kendine özgü bir yapı kazanmıştır.

Türk toplumunda ise roman ilk olarak Batı örneklerinin tercümelemleri ile edebi hayata girmiş olup Tanzimat Dönemi itibariyle topluma ayna tutmanın yanı sıra aynı zamanda toplumu bilinçlendirme misyonunu da üstlenmiştir. Burada büyük ölçüde amaç; toplumu geliştirmektir. "*Tanzimat'ta Batılılaşma hareketinin bir parçası olarak başlayan Türk romanının ana sorunsalı 1950'lere kadar Batılılaşma olmuştur*".¹ Bu süreçte daha çok İstanbul ve çevresindeki şehir hayatı romanların belirleyici atmosferini oluşturmuştur. Köy ve köylü ile ilgili olarak ise oldukça basit ve yüzeysel kalan bir anlatım benimsenmiştir. Çoğunlukla Anadolu'ya yüz çevrilmiş, kurtuluş aydınlar nezdinde Batı'da aranmıştır. Bu bağlamda köyü ve köylüyü "Bir Gerçek Hikâye" (1876) ve "Bahtiyarlık" (1885-1886) adlı eserlerinde işleyen önemli isimlerin başında Ahmet Mithat Efendi gelmektedir. Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin bu eserlerinin köyü anlatan ilk eser olması hususunda bir belirsizlik hâkim olup net bir fikir birliği sağlanamamıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin söz konusu eserlerini köy edebiyatı içerisinde kabul etmeyenler daha sonraki yıllarda yayımlanan Nabizade Nazım'ın "Karabibik" (1891) ve Mehmet Murat'ın (Mizancı Murat) "Turfanda mı Turfa mı?" (1892) adlı eserlerini bu hususta öne çıkarma eğilimi içerisinde olmuşlardır. Bununla birlikte her hâlükârda köyü ve köylüyü anlatan eserlerin 19. yüzyılın sonlarında Türk Edebiyatı içerisinde yer almaya başladığı görülmektedir.

Birçok alanda köy ve köylünün öne çıkarıldığı Cumhuriyet Dönemi'nin başlangıcı itibariyle ise toplumu bilinçlendirme misyonu giderek artmış, bu süreçte Anadolu ve

1 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 7.

köy yaşamı romanlarda sıkça yer bulmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, modernleşmenin ancak köyden başlatılabilecek milli bir kalkınma hareketi ile başarıya ulaşabileceğine inanmıştır.

1950'li yıllara gelindiğinde, Anadolu ve köy teması, Türk romanı içerisinde kendisine geniş yer bulmaya başlamıştır. Bu süreçte köy romanlarının bu denli çoğalmasına katkı yapan en büyük etmen “Köy Enstitüleri” ve bu enstitülerden yetişmiş aydınların toplumu bilinçlendirme çabaları olmuştur. O zamana değin İstanbul merkezli bir aydın grubu varken Köy Enstitüleri ile birlikte Anadolu kökenli köyü ve köylüyü yakından tanıyan yeni bir aydın grup meydana gelmiştir. Bu süreçte söz konusu bu aydınlar toplumu realist bir bakış açısı ile bilinçlendirmeyi hedeflemişler ancak anlatılarında romanizm etkilerine de sıklıkla rastlanmıştır. İlerleyen zamanlarda köy romanı, ortak bir bakış açısı çerçevesinde benzer yapısal özellikler kazanmıştır. Böylece Türk Edebiyatı içerisinde yeni bir alt tür olarak Köy Edebiyatı meydana gelmiştir.

Köy romancılığına yeni bir anlayış kazandıran isim ise Kemal Tahir olmuştur. O, ilk olarak diğer köye ve köylüye yönelen yazarlardan farklı olarak Anadolu'da Batı tarzı bir feodal yapının var olmadığını ve buna bağlı olarak da Anadolu köylüsünün feodal yapı gereği ortaya çıkan sorunlara sahip olmadığını savunmuştur.

“Ona göre, iyiyi kötüyü kesin çizgilerle ayırmak; köylüyü övmek veya köydeki varsayılan feodal yapının karşısına, emeğine sahip çıkan bir cesur adam çıkarmak veya bilinçli bir sosyalisti köye göndermek, Anadolu gerçeğini bulmada uygun yollar değildir.”²

Kemal Tahir, Türk edebiyat tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı toplum yapısı ve Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) üzerine ortaya attığı tezleri, pek çok kesim tarafından eleştirilmiştir. Onu, genel olarak takımın dışında bırakan durum; Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaygın olan geçmişi kötüleyip şimdiki yüceltme anlayışından farklı bir yol izlemiş olmasıdır. Asıl büyük kopuşun ise toprak reformu hakkındaki görüşleri ve Fethi Naci ile yaptığı tartışma sonucu yaşandığı görülmektedir.

“Kemal Tahir'in edebiyat ve düşünce dünyasında sakıncalı bir tarikatın mensubu gibi, yurtsuz bırakılmaya çalışılması, yazarın düşünme biçiminin onu eleştirenlere göre bir ideolojik ikametgâhi olmamasındandır. “Türkiye nasıl kurtulur” sorusuna verdiği cevaplar, Türk solu tarafından yeterince solcu bulunmamış, sağ tarafından ise hep kuşkuyla karşılanmıştır. Bir anlamda Kemal Tahir ne İsa'ya ne Musa'ya yaranabilmiştir”³.

2 Mehmet Narlı, “Köy Romanı İçinde Kemal Tahir”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın Kemal Tahir*, S. 181, 2012, s. 231.

3 Polat Safi, “Yargılamak mı Anlamak mı? Vefatından 37 Yıl Sonra Kemal Tahir'i Okumak”, *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 117.

Yazarın özellikle hapisane yıllarında tarih okumalarına ağırlık verdiği bilinmektedir. İkincil kaynaklar ile başladığı bu okumalara, Naima ve Peçevi gibi kaynaklarla devam etmiş, Cevdet Tarihi'ni okumak en büyük tutkusu haline gelmiştir. Böylelikle yalnızca Türk Edebiyatı içerisinde belirleyici bir rol oynamakla kalmamış, dolaylı olarak da tarih hatta sosyoloji alanlarında da etkili olmuştur.

“Yazar; toplumsal ve tarihsel konuları insanı(mızı) tanımak ve tanıtmak adına bir romancı bakış açısı ile ele almıştır. Kemal Tahir'e göre “İnsanı tanımak demek onun hangi aşamalardan geçip bugünkü duruma geldiğini bilmek demektir”⁴.

Bu kapsamda yazar, tarihi tüm gerçekliği ile topluma aktarmanın büyük öneme sahip olduğunu düşünmektedir. Yazarın romanlarında özenle üzerinde durduğu Millî Mücadele, Batılılaşma, Anadolu toplum yapısı, din ve eşkıyalık gibi belirli konular vardır. Bu konuların tarihi gerçeklikten uzak bir şekilde yansıtıldığını düşünen Kemal Tahir'in amacı, var olan gerçekliği tüm çıplaklığı ile yansıtmak olmuştur. Bu nedenle Kemal Tahir, roman içerisindeki didaktik unsurları, tek belirli bir karakter üzerinden vermekten ziyade tüm roman örgüsü içerisinde vermeyi tercih etmiştir. Romanlarında gerek köyü ve köylüyü gerekse şehir ve şehir hayatını yansıtırken sosyolojik bir bakış açısı ile yaklaşım tarihsel ve tabii şartları anlamlandırarak sunmaya çalışması da onu farklı kılan diğer bir özelliği olmuştur.

Köy romanı içerisinde sıklıkla değinilen ve Kemal Tahir'in de büyük ölçüde yer verdiği, unsurlardan biri de “Eşkivalık” olmuştur. Toplumcu gerçekçi romancıların birçoğu, köyün sosyal yapısını ele alırken eşkıyalık temasına da değinmişlerdir. Eşkivaların köy romanlarında öne çıkmasının ana sebebinin Anadolu'da 16. yüzyıldan başlayarak özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında toplum içerisinde ama iyi ama kötü önemli bir unsur oluşturması olmakla birlikte esas büyük neden; eşkıyaların taşıdığına inanılan sosyal isyancılık potansiyeli olmuştur.

Eşkivalık; tarih, edebiyat, toplumbilim gibi çeşitli alanların inceleme konusu olmuştur. Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan eşkıyalık ve başkaldırı temaları genel olarak pek çok yazar tarafından birbirleriyle eş değer olarak ele alınmıştır. Eşkivalık eşittir devletin adaletsiz yaklaşımına karşı toplum için başkaldıran bir kahraman anlayışı hâkimdir. Bir anlamda bir soylu eşkıya tipi yaratılmıştır. Berna Moran eşkıya anlatılarının dört ana bölümden oluştuğunu belirtir;

4 Cengiz Yazoğlu, “Kemal Tahir'in Tarihe Bakışı”, *Biyografya 4- Kemal Tahir*, ed.: Ayşegül Yaraman, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 53-54.

- 1) Kahraman çocukluk yıllarını kapsayan ve başkaldırısına neden olan olaydan önceki durum anlatıldığı ilk ana bölümde, acımasız ağaların ya da beylerin yönetimi altında zulüm gören köylünün durumu sergilenir.
- 2) İkinci bölümde, kahramanın kendisine ya da anası, babası, karısı gibi sevdiği bir yakınına karşı ağanın yaptığı büyük bir kötülük yer alır ve bunun sonucu kahraman dağa çıkar ve eşkıya olur.
- 3) Eşkıyalık dönemine ayrılan üçüncü bölümde, kahramanın soylu eşkıya olarak yoksul köylüye yaptığı iyilikler; zalimlere verdiği cezalar ve kendi öcünü alması anlatılır.
- 4) Dördüncü bölümde kahramanın sonunu okuruz. Eşkıya kahraman ya halkına döner ve onlar da kahramana sahip çıkarlar ya da ortadan kaybolur.⁵

Berna Moran'ın değindiği eşkıyadan kahraman yaratma anlayışı yazın dünyasında çok yaygın olsa da eşkıyalık kavramı üzerinde bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu bağlamda birbirine taban tabana zıt iki görüş meydana gelmiştir. Bunlardan ilki, eşkıyalığa adeta bir halk kahramanı misyonu yükleyerek onu yücelten romantik anlayıştır. Söz konusu anlayışın, “*Räuberroman*” adı ile 18. yüzyılda öncelikle Almanya’da hemen ardından İngiltere’de ortaya çıkan bir roman türüne bağlı olarak geliştiği düşünülebilir. Ancak bu tarihten çok daha önce; Türk sözlü geleneğinde 16. yüzyıl itibarıyla Köroğlu, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, ve Dadaloğlu gibi ozanların şiir ve destanlarında kahramanlıkları ile ön plana çıkan bir sosyal isyancı tipinin varlığına rastlanmaktadır. Bu durum ozanların özellikle taşlama türüne ait şiirlerinde toplumsal eleştiriye sıklıkla rastlanmasına bağlı olarak gelişmiştir. Bolu Beyi’nden babasının intikamını almak üzere dağlara çıkan, yiğitlik ve iyilikseverliği ile destanlaşan isyancı Köroğlu ile ozan Köroğlu halk zihninde kaynaşmıştır.⁶ Böylelikle aslında çok daha eski bir efsaneye dayanan Köroğlu, taşıdığı mitolojik unsurlar ile birlikte tarihteki gerçek bir kişiye atfedilmiştir. Asıl adı Haydar olan Pir Sultan Abdal ise Alevi geleneği ve tarikatı içerisinde yetmişmiş bir ozandır. Genellikle Osmanlı bürokrasisine karşı bir tutum ortaya koyduğu bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı’ya karşı ayaklanmış ve idam edilmiştir. Bir 17. yüzyıl ozanı olan Karacaoğlan’ın tam olarak nerede doğduğu bilinmemektedir. Ancak şiirlerinde geçen yer isimleri, örf, adet, gelenek gibi unsurlar incelendiğinde Türkiye’nin güney bölgesinde yaşayan bir Türkmen aşiretine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde “isyancı” ve “yiğitlik” gibi temalara sıklıkla değindiği görülmektedir. 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl arasında Güney Anadolu’nun Toroslar bölgesinde konargöçer bir yaşantı süren Avşar boyuna mensup olan Dadaloğlu’nun şiirleri ise

5 Berna Moran, *Türk Romanına...*, s. 106-107.

6 Köroğlu hakkındaki farklı rivayetler ve destanın halk nezdinde algılanışına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Pertev Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984.

yerleşik hayata geçmek istemeyen Türkmen aşiretlerinin sesi olmuştur. Tarihsel kayıtlar incelendiğinde bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Toroslar ve çevresindeki bölgede varlıklarını sürdüren konargöçer Türkmen aşiretlerini yerleşik hayata geçirme politikası yürüttüğü görülmektedir.⁷

“Sosyal Eşkîyalık”⁸ anlayışının ülkemizdeki önde gelen temsilcilerinden Yaşar Kemal'in,⁹ eserlerini yazarken Köroğlu, Pir Sultan Abdal vb. ozanların ortaya koyduğu “sözlü kültür”den fazlasıyla yararlandığı görülmektedir. Bu durum eşkıyalığın hem tarihsel olarak gelişimini hem de edebi eserlerde yer edinmesini 16. yüzyıla değin götürmektedir.

Bu husustaki ikinci yaklaşım eşkıyanın, bir kahraman olmadığı devlete ve halka pek çok zarar verdiği yönünde olmuştur. Eşkîya sözcüğünün dilimize Arapçadan girmiş bir sözcük olan “şaki” sözcüğünün çoğulu olarak dağda kırdan yol kesip haraç alan kişiler, haydutlar olarak tanımlanması ise ikinci yaklaşım ile bağımlı gözler önüne sermektedir. Kemal Tahir'in bu anlayışa yakın olduğu hatta “eşkîya romantizmi”ne karşı ilk itirazı geliştirdiği görülmektedir.

Eşkîyalık bağlamındaki görüş ayrılıklarının büyük çoğunluğu ideolojik bakış açıları arasındaki farklılıktan ve söz konusu bu olgunun kendi dönemi içerisinde değerlendirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bunun bir de doğruluğu yadsınamayacak; tarihsel, gerçek bir boyutu vardır. Eşkîyalık olgusuna tarihsel bir döngü içerisinde bakabilmek hangi yaklaşımın gerçeğe daha yakın olduğunu ortaya koyabilmemiz açısından önemlidir.

1. Eşkîyalığın Tarihçesi: Değişen Devlet Dinamiği İçerisinde Dönüşen Eşkîyalık Teması

*Eşkîyalık, sebepleri itibariyle benzerlik ve yakınlık göstermekle birlikte, farklı zaman ve coğrafyalarda yansıma bulup zuhur etmesi itibariyle de karmaşık bir görüntü oluşturur. Bu yüzden eşkıya hareketlerinin zaman, sınır ve faaliyet coğrafyasını tespit edebilmek kolay değildir.*¹⁰

7 Osmanlı Anadolu'su göçebelerinin yazılı ve sözlü kaynakları için bkz. İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15-26.

8 “Sosyal/Toplumsal Eşkîyalık” kavramı daha çok Eric J. Hobsbawm'ın 1969 yılında yazdığı “Bandits” kitabıyla gündeme gelmiştir. Bkz.: Eric J. Hobsbawm, *Eşkîyalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011. Yaşar Kemal, “İnce Memed 1” romanını 1955 yılında yayımlamış, İnce Memed'in anti tezi olarak kabul gören Kemal Tahir'in “Rahmet Yolları Kesti” romanı ise 1957 yılında yayımlanmıştır.

9 Yaşar Kemal'in romanlarındaki eşkıyalık teması hakkında bkz.: Gökhan Topluk, “Kemal Tahir ve Yaşar Kemal Örnekleri Üzerinden Eşkîyalık Yazımına Bir Bakış”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S.1, 2017, s. 59-78.

10 Mehmet Karagöz, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri (1680-1700)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, 2006, s. 374.

Eşkîyalık, 16. yüzyılın ikinci yarısında, genel olarak Akdeniz bölgesinde özelde ise Anadolu'da yoğun nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan işsizlik sonucunda gelişmeye başlamış, devletin gücü ve aldığı önlemlerin sertlik derecesine göre etkisi artış ve azalış gösteren bir olgudur. Osmanlı Devleti 16. yüzyıla gelindiğinde en zirve noktasına ulaşmıştır ancak bu tarihten itibaren ekonomik, askeri, siyasi pek çok alanda çağın gerisine düşerek büyük bir bunalım içerisine girmiştir. Tarihler 1519 yılını gösterdiğinde ise Bozoklu Şeyh Celal'in önderliğinde topraksız köylüler ve ağır vergiler karşısında ezilen Anadolu halkı isyan etmiştir. Bozoklu Şeyh Celal'in ismi ise bundan sonra 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Anadolu'da çıkacak isyanlarda yaşamaya devam etmiştir. Bu isyanların çoğunlukla sosyal ve ekonomik faktörlerden kaynaklandığı görülmüştür. Eşkîyaların, güvenlik ve asayiş sorunlarının yanında gerek ülke içindeki gerek sınır boylarındaki faaliyetlerinin ulusal olduğu kadar uluslararası ve diplomatik sorunlara da neden olduğu görülmüştür. Örneğin eşkıyanın seyahat halinde olan diplomatlara saldırarak can ve mal güvenliklerini tehdit etmesi veya İran gibi komşu ülkelerin köy ve aşiretlerine hücum gerçekleştirmesi sonucunda uluslararası problemler de ortaya çıkmıştır.¹¹

Osmanlı'nın ekonomik bunalımının kapılarını aralayan ilk somut olay Avrupalılar arasında yaşanan keşif mücadeleleri sonucunda Akdeniz'in dünya ticaret ağı içerisinde belirleyiciliğini kaybetmesi olmuştur. Bu olay Osmanlı Devleti'ne ekonomik anlamda büyük bir kayıp yaşatmakla birlikte bu süreçte Amerika'dan gelen gümüşler ile Osmanlı parasının değeri de düşmeye başlamıştır. Söz konusu bu ekonomik sıkıntı savaş teknolojileri anlamında da Osmanlı'yı geride bırakmış ve askeri alanda bir takım yeni düzenlemelere gidilmesine sebebiyet vermiştir. Bu süreçte savaş dönemlerinde ateşli silah kullanabilecek çok sayıda askere ihtiyaç duyulmuştur. İşsizliğin arttığı bu ortamda pek çok kişi savaş zamanlarında silahlanıp askere katılıyor, savaş bittiğinde ise artık eli silah tutan bu isimler yanlarına birkaç kişi daha toplayarak dağa çıkıp eşkıya oluyorlardı. Eşkîyalar, tabiat ve coğrafyadan maksimum düzeyde istifade edebilmek adına genellikle bahar aylarında ve harman zamanında faaliyetlerini yoğunlaştırıyor soğukların ve kışların bastırmasıyla ise azaltıyorlardı.¹²

Bu kapsamda bakıldığında eşkıyalığın devlete karşı bir başkaldırı niteliği taşıdığını söylemek oldukça güçtür. Eşkîyalığın daha ziyade toplumun ekonomi ve otoriteye dayalı boşluğundan doğan bir olgu olduğunu söylemek ise çok daha mümkündür.

11 Süleyman Demirci-Fehminaz Çabuk, "Celâli Kürt Eşkîyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkîyalık Faaliyetleri (1857-1909)", *History Studies*, C. 6, S. 6, Aralık 2014, s. 80-81, 86-87.

12 Efkan Uzun, "Osmanlı Örneklemini Üzerinden Sosyal Eşkîyalığa Bir Bakış", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 10, S. 3, 2006, s. 33.

Sosyo-ekonomik temelleri 14. yüzyıl itibarıyla atılmaya başlayan ancak 16. yüzyılda yüze çıkan bu eşkıyalık hareketleri 17. yüzyılda büyük bir artış göstermiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda mali buhran geçiren İmparatorluk Osmanlısı'nın muhtelif bölgelerinde suh-teler, işsiz köylüler, sekbanlar, bölükbaşlar, çiftbozanlar ve leventlerin çıkardığı Celali İsyancıları ile mücadele eden Osmanlı yöneticileri, bu isyanlar sırasında kendilerine sistemli bir mücadele şekli belirlemiş ve bunu şiddetle uygulamayı başarmıştı.¹³ Bu dönemde konargöçer hayata devam eden Türkmen ve Kürt aşiretler; sürdürdükleri bu yaylak kışlak hayatında devlete ait arazi ve tarlalara zarar vererek Osmanlı'yı bu kötü dönemde ekonomik olarak yıpratmışlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin genel politikası haline gelen Türkmen ve Kürt konargöçer aşiretlerin iskânı,¹⁴ aşiretler tarafından hoş karşılanmamış ve Dadaloğlu örneğinde de görüldüğü gibi devlete karşı bir başkaldırı davasına dönüşmüştür. 17. yüzyıl başlarında imparatorlukta eşkıyalık hareketleri tüm hızıyla sürerken Batı Anadolu Bölgesi de bu oluşumdan büyük ölçüde etkilenmeye başlamıştı.¹⁵ Eşkîyalık, 18. yüzyıla gelindiğinde ise bambaşka bir nitelik kazanarak taşrada pek çok genç için bir özenç, bir iş alanı haline gelmiştir. 19. yüzyıl ise Osmanlı için adeta savaşlar, yenilgiler ve eşkıyalık çağı olmuş, eşkıyalık zirve noktasına ulaşmıştı. Bu süreçte özellikle 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonucunda, kır bekçileri ve derbentçiler işsiz kalmış bu durum onların düzen bozucu tavırlar içerisine girmelerine sebebiyet vermiştir. Yine aynı dönemlerde, Rusya ile yapılan savaşlar (1828-29 Osmanlı Rus Savaşı ve 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı) ve milliyetçi ayaklanmalar sonrasında önce Yunanistan'ın (1830) ardından Sırbistan'ın (1878) kademeli bir şekilde bağımsızlığını kazanmasıyla Osmanlı hem büyük oranda toprak kaybı yaşamış hem de büyük bir ekonomik sıkıntı içerisine girmiştir. Bu durum devletin vergi oranlarını yükseltmesine neden olmuş, söz konusu bu vergileri toplayan voyvoda ve mütesellimlerin aşırıya kaçan hareketlerine ayanların keyfi uygulamaları da eklenince asker kaçaklarının ve eşkıyalık faaliyetlerinin sayısında artış gözlenmeye başlamıştır. Bu süreçte devlet, çeşitli yöntemler ile eşkıyalık hareketlerini engellemeye çalışmıştır. Örneğin Sadrazam Said Paşa'nın başkanlığında 26 Temmuz 1908'de toplanan Meclis-i Vükela, Rumeli'de eşkıyalık hareketlerine karışanların silahlarını hükümete teslim etmek ve bir daha bu tür faaliyetlerde bulunmamak şartıyla af edilmelerine dair irade-i

13 Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev.: Zeynep Altuok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 215.

14 Konargöçerlerin iskânı için bkz. Tufan Gündüz "Konar Göçer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989, s. 161-163.

15 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 165-177-293.

seniyyeyi onaylamıştır.¹⁶ Hükümet, 28 Temmuz’da vilayetlere tebliğ edilen genelgeyle Meşrutiyet’in ilanından önce suç işlemiş olanların suçlarını, altı yıl içinde yeni bir suç işlememeleri koşuluyla affetmişti.¹⁷ Böylece Ege Bölgesi’nde pek çok eşkıya ve eşkıya yatağı serbest bırakılmıştı.¹⁸ Ancak bu karara uymayan pek çok eşkıya da olmuştur. Karara uyan eşkıyaların içerisinde ise anlaşmalarını bozup yeniden dağa çıkanlar oldukça fazladır. Kısacası Osmanlı Devleti’nin siyasi, sosyo-ekonomik yapısında meydana gelen ciddi zayıflama ve bozulmaların, eşkıyalığın ortaya çıkmasına zemin hazırladıkları görülmüştür.¹⁹

2. Eşkıyalık Temasının Edebi İzdüşümü

Anadolu coğrafyasında 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu süreç içerisinde nam salmış pek çok eşkıya ile ilgili çeşitli türküler bestelenmiş ve halk hikâyeleri yazılmıştır. 19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı Devleti içerisinde yeni bir medeniyet anlayışının hâkim kılınmaya çalışılması ve buna bağlı olarak millet kültürünün kökenlerinin incelenmeye başlanmasıyla birlikte geçmişten gelen bu halk hikâyelerinin, farklı yazarların kaleminden roman içerisinde yeniden hayat bulması sağlanmıştır. Bu bağlamda halk hikâyelerinin romana aktarılmasının başarılı örneklerinin verilebilmesi ise daha sonrasında Milli Edebiyat Akımı ile gerçekleştirilmiştir. Bu akımı benimseyen pek çok yazar milli bir edebiyatın; ancak Halk Edebiyatının, ana kaynak olarak kullanılması ile mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Eşkıya olgusu bu dönemde romanlar için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Böylelikle eşkıyalık olgusu ilk olarak 1919 yılında yayımlanan Ömer Seyfettin’in “Yalnız Efe” adlı romanında yer bulmuştur. Sabahattin Ali’nin 1937 yılında yayımlanan “Kuyucaklı Yusuf” adlı eseriyle ise farklı bir boyuta ulaşmıştır.

Eşkıyalık olgusu, 1950’li yıllarda ise daha fazla dikkat çeken bir unsur halini almıştır. 1950’li yıllar, Köy Enstitüsü temelli aydınların katkısıyla Köy Edebiyatı’nın büyüklük yükseliş kazandığı bir dönem olmuştur. Bu yazarlar, Romantik ekolün bir yansıması

16 “Numero 3- Rumeli-i Şahanede Tarik-i Şekavete Sülük Edenlerin Bazı Şerâitle Afvları Hakkında İrade-i Seniyye”, 21 Cemaziyülahir 1326/14 Temmuz 1324. Meclis-i Mahsus-ı Vükela Mazbatası için bkz.: *Düstur*, Tertib-i Sâni, C. 1, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1329, s. 3-4.

17 Affedilen suçlular, altı yıl içinde yeni bir suç işlemeleri durumunda cezaları ikiye katlanacaktı.

18 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, C. I, İ. 137, 5 Ağustos 1325, s. 530-532. Ertesi gün bu karar, “Rumeli-i Şahanede Tarik-i Şekavete Sülük Edenlerin Bazı Şerâitle Afvları Hakkında İrade-i Seniyye” olarak kamuoyuna duyuruldu. Ne var ki bu düzenlemeye ve çağrıya olumlu karşılık verenler olduğu gibi, birçok çete de duyarsız kaldı. Yeni rejim bu af kanunundan başka, politik ve âdi suçlular için de af kanunları çıkarttı. Hiç kuşkusuz bu mahkûmların içinde eşkıyalar ve eşkıyalara yataklık ve yardımcılık yapan kişiler de vardı. Eşkıyalığın yaygın olduğu Aydın Vilayeti’nde ve Ege’nin başka köylerinde birçok eşkıya grubu aften yararlandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İzmir Şubesi, Ege’deki diğer şubelerin de yardımıyla duyurularda bulunarak eşkıya çetelerinin, silahlarını bırakmalarını istedi. Kemal Yakut, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Eşkıyalığın Önlenmesine İlişkin Düzenlemeler”, *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 140.

19 Sabri Yetkin, *Ege’de Eşkıyalık*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 118-119.

olan toplum içinde eşitlik anlayışını benimsemişlerdir. Bu anlayışa göre var olan toplumsal düzenin bozulduğuna inanan ve hiçbir çıkış yolu bulamayan bireyin, düzene başkaldırmaktan başka çaresi kalmamıştır. Aynı zamanda bu anlayışı benimseyen yazarların; eşkıyalara bir kahraman, zenginden alıp fakire veren bir "Orta Çağ Şövalyesi" misyonu yükledikleri görülmektedir.

*"Eşkîya, normalin dışında, ağaya başkaldıran, emeğin mücadelesini veren, kendi çapında toprak reformu yaparak ağadan alıp fakir köylüye dağıtan bir "halk kahramanı" olarak ele alınmıştır. Sabahattin Ali, Fakir Baykurt, Yaşar Kemal, Orhan Kemal gibi yazarların eserlerinde öne çıkan bu tipler, hemen her yazarda benzer çizgilerde yer almıştır."*²⁰

1950'li yılların sonunda ise eşkıyalık hususunda günümüze kadar sirayet edecek büyük bir tartışma başlamıştır. Bu tartışmayı alevlendiren ise Kemal Tahir'in 1957 yılında yayımlanmış olduğu "Rahmet Yolları Kesti" adlı romanı olmuştur. Toplumcu gerçekçi yazarların içerisinde Tahir, eşkıyalık konusunda farklı bir görüş benimsemiştir.

*"Yazar, Robin Hood misali zenginden alıp fakire dağıtan İnce Memed'in karşısına Rahmet Yolları Kesti ile çıkararak bu yolun "esnaf"larının yolunu kesmiştir. Bir anlamda "Köy romanı" balonunu patlatmıştır."*²¹

Kemal Tahir, romanlarında her fırsatta eşkıyalığın soygunculuktan hiçbir farkı olmadığını vurgulamıştır. Ona göre eşkıyalar ancak yaptıklarının yanlarına kalacağını anladıkları vakit güçlü kesilirdi. Dağ başı padişahlıkları da onları zapt edecek daha güçlü bir düzen ortaya çıkıncaya kadardı. Kısacası eşkıyalar, başkaldırmak ile boyun eğmek arasında iki zıt kutupta varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Kemal Tahir'in eşkıyalarının dış görünüm, giyim-kuşam vb. özellikler bakımından da folklorik eşkıya tipolojisinden ayrıldığı görülmektedir. Kurgu ve gerçeklik arasında sıkışıp kalan eşkıyaların özellikle de Batı Anadolu'da eşkıyalık faaliyetleri yürüten "zeybeklerin" nev-i şahsına münhasır bir giyim tarzı vardır. Bu özellikleri ile Avrupalı seyyahların bile dikkatini çekmiş pek çok kartpostal ve gravürde yer almışlardır. Bunun yanında zeybek çeteleri içerisinde giyim kuşamın sosyal konumu belirliyor olması göze çarpmaktadır. Yani efelerin, zeybeklerin, kızanların kıyafetleri statülerine göre farklılık arz etmektedir. Efeler daha gösterişli giyinirken kızanlar çok daha sade giyinmişlerdir. Dağlarda kıyafetleri sıradan olan zeybeklerin köye indiklerinde zeybek kıyafetlerini giydikleri bilinmektedir. Kurtuluş Savaşı esnasında ise sürekli zeybek kıyafetleri ile

20 Sezai Coşkun, *Esir Şehrin Hüür İnsanı Kemal Tahir: İnsan, Eser, Fikir*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 574.

21 Ezel Erverdi, "Bir Hakkı Teslim Etmek", *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 28.

dolaşmaları; giyim kuşamı köylüye ve düşmana karşı bir nam bir korku salma aracı olarak kullandıklarının bir göstergesi olmuştur. Bunun yanında eşkıyalar eylemlerine başlamadan önce sıradan bir köylüden farksız bir dış görünüşe sahiplerdir. Yaptıkları kaçakçılık ve soygunculuk faaliyetleri sonucunda giyim kuşamları değişikliğe uğramıştır. Kemal Tahir'in bilhassa "Rahmet Yolları Kesti" romanında eşkıyalar; her ne kadar Maraz Ali'nin hal ve tavır olarak hayranlık duyduğu karakterler olsalar dahi gerek giyim kuşam gerekse yaşayışları bakımından oldukça sefil bir halde yansıtılmıştır.

Romanlarını tarihi anlatmak için bir araç olarak gören Tahir, savaş dönemlerinin eşkıyalığı besleyen bir süreç olduğuna sıklıkla değinmiştir. Trablusgarp Savaşı itibarıyla durmadan savaşan ve neredeyse sürekli kaybeden Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, eşkıyalık eylemlerini güçlendiren bir süreç olarak Kemal Tahir'in romanlarında yer bulmuştur. Yazarın "Yorgun Savaşçı" adlı romanı, Millî Mücadele Dönemi gibi eşkıyalığın arttığı bir tarihsel atmosferde geçmesi açısından önemlidir.

*"Kemal Tahir, roman yayımlandıktan birkaç yıl sonra sola egemen olacak olan "çeteci" eğilimleri ve "gerillacılık" çizgisini öngörmüş o zamana dek ilerici yazarlar tarafından romantize edilmiş olan Millî Mücadele sırasındaki çeteci akımların maskesini düşürmüştür. Rahmet Yolları Kesti de aynı şekilde yüceltilen eşkıyalık kurumunun bir eleştirisi niteliğindedir."*²²

Ancak bu roman yayımlandığı yıllarda bağımsız bir şekilde ele alınmamıştır. Yaşar Kemal'in "İnce Memed" adlı romanına karşı bir tez oluşturduğu düşünülerek büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Gerçekte, Kemal Tahir, romanını direkt olarak Yaşar Kemal'e bir karşılık olarak yazmamıştır. Onun esas amacı toplum içerisindeki var olan yanlış kanyı ortadan kaldıracaktır. Çalışmamızda, eşkıyalığın bir geçiş sürecinin ürünü mü yoksa her devir var olacak bir olgu mu olduğu hususunda bizlere Kemal Tahir'in gözünden bir yansıma sunması açısından; tarihsel faktörler de dikkate alınarak söz konusu bu iki eserin üzerinde özellikle durulmuştur.

3. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" adlı romanlarındaki eşkıyalık temasını belirlemektir. Araştırma boyunca bilgi toplama yöntemi olarak nitel araştırmanın alt kollarından biri olan doküman ve belge analizi esas alınmıştır. Bu bağlamda; Şerif Aktaş'ın "Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş" ile "Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlil" adlı kitaplarıyla Mehmet Tekin'in "Roman Sanatı I Romanın Unsurları" başlıklı kitabından faydalanılmıştır. Söz konusu kitaplardaki tema

22 Güneş Ayas, "Kemal Tahir ve Dostoyevski Üzerine Düşünceler", *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul 2010, s. 180.

incelemesi hakkındaki bilgiler ışığında Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" romanları incelenerek eşkıyalık ile ilgili bilgiler tespit edilmiştir. Ayrıca Türk tarihi ve edebiyatında eşkıyalığı konu alan çalışmalar kullanılarak çalışmanın geçerliği ve güvenilirliği sağlanmıştır. Araştırmanın içeriği oluşturulurken geçerlik ve güvenirliliğin esaslarından olan inandırıcılık, aktarılabilirlik, güvenilebilirlik, ifadelerin gerçekliği, anlaşılabilirliği temel alınmasına, uygun veri toplama ve analiz yöntemlerinin kullanılmasına, betimsel, yorumlayıcı ve değerlendirmeci geçerliğin olmasına dikkat edilmiştir.

4. Bulgular

Kemal Tahir, romanlarını tarihi ve gerçeği aktarabilmek için bir araç olarak kaleme almıştır. Tarihsel ve toplumsal konularda ortaya attığı görüşleri düşün ve edebiyat çevrelerinde tartışma konusu olmuştur. Eşkîyalık hakkındaki görüşleri uzun bir süre tartışılmıştır. Kemal Tahir, eşkıyadan kahraman "olamayacağını" temel tez olarak öne sürmüştür. O, eşkıyalığı bir toplum gerçeği olarak ele almıştır. Köyü anlatan birçok romanında eşkıyalığa az da olsa değinmiştir. Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" romanlarında; eşkıyalığın oluşumu kapsamında ortak olarak üzerinde durduğu birtakım bireysel ve toplumsal faktörler vardır. Bunlar, yazarın eşkıyalık konusundaki genel görüşlerini yansıtmaktadır. Kemal Tahir eşkıyalığı hırsızlıkla eş değer olarak ele almıştır. Ona göre düzenli ve korkusuz bir toplumda eşkıyalık olmayacaktır. Ahlaki çöküntü içerisinde olan toplumlarda ise ya eşkıyalık olacak ya da eşkıyalığa duyulan hayranlık sonlanmayacaktır.

Eşkîyalığın yoğun olduğu dönemlerde eşkıyalık olgusuna bakışın son derece berrak olduğunu fakat dönemden uzaklaştıkça pek çok tarihi olay ve olguda olduğu gibi eşkıyalığa bakışın da bulanıklaştığı ve zaman içerisinde bambaşka bir mahiyet kazandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Eşkîyalığa bakıştaki bu değişimde en çok türkû, hikâyeye ve romanlara yansıyan yanlış anlatıların etkili olduğu vurgulanmıştır.

Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" romanlarındaki eşkıya temasını hem Türk Edebiyatı hem de tarihsel gerçeklik çerçevesinde ele alan bu çalışmada, yazarın aktarmak istediklerinin objektif bir şekilde değerlendirilemediği bulgusuna ulaşılmıştır. Günümüzde ise yazara daha objektif bir şekilde yaklaşıldığı tespit edilmiştir. Ancak eşkıyalık anlayışı hususunda halen Yaşar Kemal ile karşılaştırılmaktan öteye gidilememiştir. Bugün geldiğimiz noktada yazarın eşkıyalığa bakışı ve tarihsel gerçeklik arasında büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu durum onun romanlarının, yalnızca eşkıyalık hususunda değil diğer tarihi ve edebi öğeler açısından da ön yargılardan uzak bir şekilde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

5. Tartışma

Yorgun Savaşçı: “*Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe...*”²³

Romanın Yapısı

Kemal Tahir’in tarihi bir roman özelliği gösteren *Yorgun Savaşçı* eserinde zaman sıra dizimsel olarak ilerlemektedir. 6 Şubat 1919’da başlayan roman 1920 bahar aylarında sona erer.²⁴

Roman yazar tarafından üç bölüm halinde ele alınmıştır. Kitabın ilk ve en uzun bölümü olan “Von Kres Paşa’nın Dürbünü” İstanbul’da geçmesi sebebiyle okuyuculara eşkıyalık bağlamında pek bir bilgi sunmamaktadır. Ancak dönemin genel durumunu aktarması ve yazarın Osmanlı toplum yapısı hakkındaki tezlerini sunması açısından oldukça önemli bir bölümdür.

Bölümün isminden yola çıkarak Sezai Coşkun, dürbünün roman içerisinde iki fonksiyonda görüldüğüne dikkat çekmiştir. İlk olarak romanın başkarakteri Cehennem Topçu Cemil, İttihat ve Terakki’nin önemli üyelerinden biri olan Doktor Reşid’in ölümünü bu dürbün ile görmüştür. Bu sebeple dürbün adeta bir devrin bitişini simgelemektedir, Doktor Reşid Bey’in ölümü ile beraber İttihat ve Terakki devri de kapanmıştır. İkinci olarak ise bir Alman Paşası tarafından hediye edilen bu dürbün Cemil’e savaş dönemlerini anımsatmaktadır. Ancak Coşkun’un bu hususta asıl dikkat çektiği nokta dürbünün Türk aydınının kendi toplumuna yabancılaşmasını simgelediği düşüncesidir. Kemal Tahir, Batılılaşmanın doğru bir şekilde gerçekleşmediğini, aydınları kültürlerinden uzaklaştırarak kendi toplumlarına, Batı’nın oryantalist anlayışıyla bakmalarına neden olduğunu düşünmektedir. Yazar bu anlayışını da romanında şu cümlelerle aktarmıştır; “*Onlar öyle dürbünlerdir ki Paşa Amca, Von Kres Paşalar, önceden neleri hazırlamışlarsa, ancak onu gösterirler! İstersen Kâbe’de ol! Von Kres Paşa’nın dürbünü, kan, ölüm, çöküntü Türkçesi hep rezillik gösterir, yüzde elli de aptallık...*”²⁵ Bu bağlamda Kemal Tahir aydınların; topluma, halka onları anlamadan bir dürbün ile uzaktan baktığını vurgulamaktadır.

23 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı* romanında 1919 yılından başlayarak 1920 yılı ortalarına doğru Millî Mücadele’nin güçlendiği döneme kadar geçen olayları bir Osmanlı yüzbaşısı ve İttihat ve Terakki üyesi olan Yüzbaşı Cemil’in hikâyesi üzerinden anlatmaktadır. Bu dönem hem savaş süreci hem de Osmanlı Devleti içerisinde siyasi otorite boşluğu olması bakımından eşkıyalık hareketlerinin öne çıktığı bir dönem olmuştur.

24 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*’daki anlatımlarında roman kahramanlarının hayatına ilişkin geri dönüşlerde 1903 yılına kadar gider. Bu geri dönüşlerde de kronolojik zaman akışına uygun bir anlatım benimser. *Yorgun Savaşçı* romanının vaka zamanı ile anlatım zamanı için bkz.: Nilüfer Aka, “Kemal Tahir’in “Yorgun Savaşçı” Romanında Yapı ve İzlek”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, 2015, s. 156-158.

25 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017, s. 94-95.

Yazar Anadolu'da geçen ikinci bölümü ise "Karanlığın Dibinde" olarak isimlendirmiştir. Bu bölüm bize "Dönemeç" adındaki üçüncü bölüm ile birlikte eşkıyalık bağlamında asıl verileri sunmaktadır. Anadolu sanki hep geceyi yaşamaktadır, oldukça kasvetli bir hava resmedilmiştir.²⁶ Söz konusu bu iki bölümde ordu ve Eşkiya karşılaştırılmasına sıklıkla yer verilerek Anzavur Ayaklanması ve Çerkez Ethem'e büyük oranda vurgu yapılmıştır.

Yorgun Savaşçı Romanının Kurgusu ve İçeriği

Kemal Tahir'in romanlarını yazma amacı; insanı keşfederken aynı zamanda toplumsal sorunlara çözüm önerileri getirebilmek olmuştur. Bu bağlamda yazarın her romanı, düşünsel bir tartışmaya kapı aralamaktadır. Kemal Tahir, doğuda devletin önemi üzerinde sıklıkla durmuştur. Ona göre Doğu'da ilk toplumsal örgütlenmeler güçlü bir devlet organizasyonu sonucu ortaya çıkmıştır. Devletin bu yapısı ise insan davranışları üzerinde etkili olmuştur. Doğu toplumlarında insanların bireycilikten uzak olması devletin bu etkin rolünden ileri gelmektedir.

Kemal Tahir'in eşkıyalık hakkındaki düşünceleri kapsamında da devlet, merkezi bir yere sahiptir.

*"Kemal Tahir'e göre eşkiya hareketleri, Osmanlı devlet sistemi ve toplum yapısıyla ilgilidir. Anadolu topraklarında eşkıyalığın var olması Osmanlı toplumunda "kahraman" anlayışının eşkiyadan öteye geçememesinden kaynaklanmaktadır."*²⁷

Kemal Tahir'e göre, eşkiyadan kahraman yaratmak isteyenlerin, sıklıkla üzerinde durduğu gibi eşkiyalar, devlet otoritesi ya da herhangi bir yerel otoriteden baskı gördükleri için isyan edip dağa çıkmamışlardır. Aksine Kemal Tahir, eşkıyalığın ortaya çıkabilmesi için otoritenin azalmış olması gerektiğinden bahseder. Ona göre eşkıyalık bir devir işidir. Eşkıyalığın ortaya çıktığı dönemlerde çoğunlukla devlet büyük bir çöküntü içerisine girerek pek çok konuda çaresiz bir konuma gelmiştir. Bu çöküntü süreçlerinde; devlet önceleri durumu düzeltmek adına çok katı ve sert önlemler alırken ilerleyen süreçte özellikle savaş durumlarında eşkiyaları ortadan kaldırmak için hiçbir çaba göstermeyecek hale gelmektedir. Bu durum özellikle Anadolu'da, merkezden ve denetimden uzak olan yerel yönetimlerde varlığını daha hızlı ve fazla hissettirmiştir.

26 Kemal Tahir'in Milli Mücadele yılları Anadolu'su tasviri için bkz.: Özlem Fedai, "Kemal Tahir'in Gözünden Milli Mücadele Yılları Anadolu'sunda Yozlaşma ve Çürüme", *Hece, Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın Kemal Tahir Özel Sayısı*, S. 181, 2012, s. 165-172.

27 Sezai Coşkun, *Esir Şehrin...*, s. 295.

Denetimin tam anlamıyla yapılamadığı bu bölgelerde işsiz, kopuk olarak nitelendirilen bir kimse eline bir silah uydurarak yanına aldığı kendisiyle aynı kaderi paylaşan birkaç kişiyle dağa çıkmış ve biraz nam biraz plan ile bir eşkıyaya dönüşerek bir vakit körlerin diyarındaki tek gözlü kral oluvermiştir. Eşkıyaların pek çoğu buldukları bölgelerde halka eziyette bulunmuşlardır. Toplumun yeniden gözleri görmeye başlayıp devlet düzeni sağlandığında ise eşkıyaların aflarla veya zorla ortadan kaldırılmaları yoluna gidilmiş bazıları idam edilmiş olmakla birlikte birçoğu da devletle veya kendi aralarında yaşanan çatışmalar sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte devletin otoritesini yeniden kazandığında eşkıyalığın bastırılması hususunda pragmatik bir yol izlediği görülmektedir. Öncelikle eşkıyalar yerel güçler veya merkezden gönderilen serdarlar ile durdurulmaya çalışılmıştır. Dönemin koşullarına göre en son çare olarak da eşkıyalar ile anlaşma yoluna gidildiği bilinmektedir. Bunun yanında bazı eşkıyaların ise bizzat kendilerinin devlet ile anlaşmak istemesi az görülen bir olay değildir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde de tam da böyle devlet gücünün etkili olmadığı bir eşkıya devri yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti, kaybettiği savaşlar neticesinde ortaya çıkan yoğun toprak kaybı, borçlanma, işsizlik, siyasi ve ahlaki çöküntü koşulları altında kendini ansızın I. Dünya Savaşı'nın içerisinde bulmuştur. Söz konusu bu savaş ortamı, hem devlet hem de halk açısından ekonomik durumun daha da kötüye gitmesine sebebiyet verirken bu süreçte merkezi yönetimin taşradaki denetimini de tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu ortam eşkıyalık faaliyetlerinin büyük bir artış göstermesine neden olmuştur. Osmanlı'nın savaştan yenik çıkması ile de toplumun gözündeki nefret okları birinci sırada savaşa girilmesinden sorumlu tuttıkları İttihat ve Terakki üyelerine (askerlere, bürokratlara) daha sonrasında ise yurdu işkâl eden kuvvetlere yönelmiştir. Eşkıyalar bu süreçte bir anlamda kısa süreliğine de olsa halkın gözünde bir meşruluk kazanmıştı. Çünkü "*Savaşlar insanların üstünden silindir gibi geçmiş... Evleri ezmiş, karı koca, ana oğul bağlarını koparmış...*"²⁸ Osmanlı'nın üzerine, karanlık bir sis bulutu çökmüş, bu bulanık gecede iyi kötüden, kahraman, soyguncudan ayırtılamaz olmuş, "*Askerler başıbozuğa dönüşmüş, başıbozuklar askere...*"²⁹ Söz konusu bu eşkıya devri, Millî Mücadele esnasında da büyük bir yoğunlukla sürmüş, Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin varlığını devam ettirmiştir. Eşkıyalar ise bu yılgınlık sürecinde eli silah tutan bir grup olmaları sebebiyle öne çıkmışlardır. Ancak bu süreçte eşkıyaların topluma yararları olmakla birlikte belki çok daha fazla zararları olmuştur. Bu bunalım sürecini; eşkıyalar çoğu zaman halkın

28 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı...*, s. 181.

29 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı...*, s. 240.

mallarına zorla el koymak, insan kaçırıp fidye istemek gibi meseleler için uygun bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Kurtuluşa destek olanlar ise tek bir yolda ilerlememiş, duruma ve mekâna göre farklı tutumlar sergilemişlerdir.

Kemal Tahir bu durumu, "Yorgun Savaşçı" adlı romanının Anadolu'da geçen kısımlarında arka planda da olsa Çerkez Ethem³⁰ ve ordu üzerinden vermeye çalışmıştır. Kitap, ana konusu eşkıyalık olmasa da Kemal Tahir'in eşkıyalık anlayışı ile ilgili pek çok bilgi sunması sebebiyle konumuz açısından önemlidir.

Kemal Tahir, Millî Mücadele yıllarını ele aldığı bu romanında; toplumu büyük ölçüde kötüye sürükleyen durumun, devletin siyasi ve ekonomik bağlamda çözülmesi olduğu yönündeki düşüncelerini aktarmayı ana amaç olarak belirlemiştir. Ona göre Osmanlı gibi bir toplumda, eşkıyalığın ortaya çıkışı ve yükselişi de bu durumun bir yansıması biçiminde gelişmiştir.

Kemal Tahir, Osmanlı Devleti'nin çöküş süreci içerisinde; İstanbul'daki aydın çevre ve Anadolu'daki halkın ortaya koydukları girişimleri ayrı ayrı ele almıştır. Burada İstanbul'daki aydın çevre olarak nitelendirdiğimiz grup aslında İttihat ve Terakki mensuplarıdır. Ancak artık onların devirleri bitmiştir. Savaştan yenik çıkmanın faturası halk nezdinde orduya ve birtakım bürokratlara yüklenmiştir. Bir anlamda bu gidiş çeteci olma gidişi, çağ eşkıya olma çağıdır. Halkın gözünde eşkıya ve askerın pek bir farkı kalmamış, hatta öyle ki eşkıya askerden daha üst konuma yükselmiştir.

Toplumun, İttihatçılık ile eşkıyalık arasında kaldığı bir ortamda yazar, eşkıyalığı tek başına ele almamıştır. Askerler ile başıbozukların karşılaştırması şeklinde ilerlemeyi tercih etmiştir.

*"Doğu-Batı çatışması ile Anadolu Türk toplum ve tarihi arasında kurduğu bağ Kemal Tahir'in düşüncelerinin temelini oluşturmaktadır."*³¹ O, Batı toplumu ile Doğu toplumu hakkındaki tarihsel ve sosyolojik bilgi ve düşüncelerini iyi bir şekilde harmanlamıştır. *"Ona göre Anadolu insanı Batı insanından farklıdır. Bu nedenle basmakalıp düşüncelerle değil iyice tahlil edilerek*

30 Çerkes Ethem, 19. yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç etmiş olan Çerkes Şabsığ kabilesinden gelen Pşevulardan Ali Bey'in oğludur. Mondros Ateşkes Anlaşması ile savunmasız bırakılan Anadolu halkı yerel direniş örgütleri olan Kuva-yı Milliye birliklerini oluşturdu. Özellikle 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi, bölge halkının hızlıca teşkilatlanmasına neden oldu. Bu düzensiz halk örgütlenmelerinin içinde en önemlilerinden biri de Çerkez Ethem'in öncülüğünde kurulan Kuvve-i Seyyare'dir. Bu birlik, işgallere karşı koymada ve yerel isyanları bastırmada büyük yararlılık göstererek, merkezi otoritenin güçlenmesinde oldukça etkin rol oynamıştır. Çerkez Ethem ve kuvvetleri, belirli bir dönemden sonra otorite tanımaz hale gelmiştir. Özellikle düzenli orduya geçiş konusunda Ankara Hükümeti ile çatışan Çerkez Ethem, sonunda otoriteye karşı koyamayıp, Yunanlıların işgal ettiği İzmir'e sığınmıştır. Böylelikle Çerkez Ethem ve biraderleri vatan haini ilan edilmiştir.

31 Ertan Eğribel, "Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılığa ve Doğu Sorunu", *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 63.

*keşfedilmesi gerekir.*³² Anadolu'daki eşkıyalık olgusunun nasıl bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gerektiği sorusunun cevabını da tarihsel ve sosyolojik incelemeleri sonucunda ortaya koymuştur. Bu bağlamda roman içerisinde Dr. Münir Bey karakterinin Mezopotamya uygarlıkları üzerine kazılar yapan Alman Karlos'tan aktardıkları önemlidir.

*“Siz de her iş devlete yararlılığı ile değerlendirilir. Siz de devlet tehlikeye düştüğü zaman devletten sorumlu olanlar, bir dakika önce en korkunç suçlamalarla geri ittikleri en akıl almaz sistemi kabullenmekte bir an duraklamazlar. Batı'da bütün monarklar geriliği tutukları halde, sizin padişahların ilerici kesilmeleri bundandır.”*³³

Yazar, bu cümlesiyle bir anlamda Türkiye coğrafyasında devlete karşı başkaldıran eşkıyanın var olamayacağını da dile getirmiştir. Çünkü Osmanlı toplumunda modern anlamda devletçi bir yapı söz konusudur. Özel mülkiyet gelişmemiş buna bağlı olarak sınıflı bir toplum meydana gelmemiştir. Kemal Tahir, Batı'da devletin olmadığı zamanlarda dahi toplumların var olabileceğini ancak Doğu'da toplumların devletsiz var olmayacağını belirtmiştir. Bu kanıyı destekleyen ipucunu ise ağalık ile ilgili şu cümleleriyle sunmuştur;

*“Yiğitlik, atla silahla, toprakla olur, lafı yalan... Yiğitlik ya köylülerle olur ya hükümetle... Köylüyü de bırak... ille hükümetle... Bizim gibilerin başkaldırması sür-git değildir, ara sıradır. Cilvedir köylü bizi neden tutar? Hükümetle çatışmamızın cilve olduğunu bilir de ondan... Sonunda, ucuz pahalı, bir yolunu bulup anlaşacağımızı bilir!”*³⁴

Kemal Tahir'in birbirini destekleyen bu iki ifadesinden anlaşılacağı üzere Osmanlı'da ağalıkta olduğu gibi eşkıyalıkta da devlete karşı başkaldırı, bir cilve niteliğinde gelişmiştir. Osmanlı'da Batı'dakine benzer büyük bir toplumsal tabakalaşma söz konusu değildir. Bu nedenle ağalığı da eşkıyalığı da devlet kendisi yaratmıştır. Devletin kendi eliyle yaratmış olduğu bu sınıflar her daim onun kontrolü altında kalmıştır.

Ancak bir devir gelmiştir ki halkın artık eşkıyadan başka sırtını dayayabileceği hiç kimse kalmamıştır. Daha öncesinde özellikle II. Meşrutiyet ile birlikte halkın gözünde kahraman olanlar, savaştan yenik çıkılmasıyla tamamen gözden düşmüştür. Bu süreçte halkın, eşkıyaya korku ile karışık saygı duyması eşkıyaların yaptığı iyiliklerden değil ortada güvenebilecekleri başka bir kişinin/grubun kalmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Kemal Tahir romanında bu süreçte ordunun içerisinde bulunduğu vahameti şu cümlelerle aktarmıştır.

32 Güven Avcı, “Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe”, *Biyografiya 4- Kemal Tahir*, ed.: Ayşegül Yaraman, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 121.

33 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı...*, s. 145.

34 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı...*, s. 343.

*"Trablusgarp'tan beri arka arkaya yenilmiş bir ordunun subayı olmak zordu. İşe hürriyet savaşçıları olarak başlamışlar; eşkıyalığa özenen baldırı çıplak oğlanların ağzıyla "Sarıbacak"lığa kadar tekerlemişlerdi. "Millet bize artık kızmıyor bile, subay takımını adamdan saymıyor! Sözlerimizin yarısında başlarını çevirmelerinden belli..." Batakçı kumarcılara, hileli iflasla piyasaları dolandıran tüccarlara dönmüşlerdi."*³⁵

Savaş ortamı ile birlikte ordunun içerisinde bulunduğu kötü durum dahi eşkıyalığın tam olarak meşru bir hale gelmesini sağlamamıştır. Bu süreçte köylülerin eşkıyalara yemek dahi verseler onlara yataklık ettikleri gerekçesiyle mahkemelerde yargılandıkları ve idam cezalarına çarptırıldıkları görülmektedir. Roman içerisinde geçen "soyguncular", "pis eşkıyalar", "bir eşkıya nasıl bey olabilirmiş?" gibi sözlerle de yazar, eşkıyaların en güçlü oldukları dönemlerde dahi iyi bir şekilde anılmadıklarını göstermeye çalışmıştır.

Eşkîyalık ile ilgili ipuçlarının esas olarak verilmeye başlandığı ikinci bölüm, romanın başkahramanı Cehennem Topçu Cemil'in İstanbul'u belirsizlik içerisinde terk ederek Anadolu'ya geçmesiyle başlar. Ona Anadolu'ya gitme fikrini veren subay barınma evindeki Binbaşı İsmail Üsküp'ün söylemiş olduğu şu sözler, dönemin eşkıya anlayışını yansıtmaya açısından büyük bir öneme sahiptir;

*"...Yanla Kuşçubaşı'nın çiftliğine... Baktın canın sıkıldı, bir at çek altına, sarın fişekliği... Bul bizim deli Çerkez Reşit'i... Namussuz Çakırcalı'nın on beş yıl sürdürdüğü dağ padişahlığını, benim bildiğim Çerkez Reşit kardeşle sen yüz yıl sürdürürsünüz! Kötülere çal kurşunu... Gâvur-Müslüman ayırma... Bakalım bunun sonu n'olur?..."*³⁶

Söz konusu bu cümle; artık eşkıyalık yapmaktan başka çare olmadığını dönemin tam bir eşkıya devri olduğunu vurgulamaktadır. Aynı cümlede Çakırcalı'nın³⁷ namussuz olarak ifade edilmesi, eşkıyaların o karışık dönemde dahi pek sevilen karakterler olmadığını göstermektedir.

Millî Mücadele yılları çerçevesinde gelişen romanda düzenli bir ordunun olmaması üzerinde de sıklıkla durulmuştur.

*"Yorgun Savaşçı", bağımsızlık savaşının düzenli orduyla kazanılabileceğini kanıtlayan bir yapıttır. I. Dünya Savaşı'nın yıkımından çıkmış, mağlup ve de onuru zedelenmiş yorgun subay ve erlerin yeniden ordulaşma çabası yapıtın çekirdek ögesini oluşturur"*³⁸.

35 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 446.

36 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 215.

37 1872-1911 yılları arasında yaşamış olup Ödemiş ve çevresinde eşkıyalık yapan Çakırcalı Mehmet Efe'nin yaşamı için bkz.: Ercan Uyanık, *20. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu'da Eşkîyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2017.

38 Tevfik Çavdar, "Roman, Tarih ve Kemal Tahir", *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 59.

Bu hususta dikkat çeken en büyük nokta başıbozukların ve subayların asker bulmada yaşadıkları zorlukların karşılaştırması yönündedir. Cemil'in yanına katıldığı 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey, bütün roman boyunca işe yarayabilecek asker arayışındadır. Halkı bir şekilde organize etmeye çalışmaktadır. Ancak nerdeyse hiç kimseyi bulamamıştır. Buna karşılık Çerkez Ethem kısa bir süre içerisinde kalabalık bir grubu toplayabilmiştir. Ateşkesten bu yana birçok kişinin beylik silahı ve mermilerini alarak kaçtıklarını ve herhangi bir çeteye yazıldıklarına değinilmektedir. Bunun en büyük sebebi olarak da devir eşkıyalık devri anlayışından yola çıkarak eşkıyaların silahıyla geleceğe aylık bağlamasını öne sürmüşlerdir. Yazar bu karşılaştırma ile “*Ya devlet başa ya kuzgun leşe...*” vurgusu yapmıştır.

Bekir Sami Bey'in yaşamış olduğu bu zorluklara rağmen onun yanına katılanların gönülden toplum için savaştıkları görülmektedir. Buna karşılık Çerkez Ethem'in yanındakiler ise kendi çıkarlarını düşünen, zora geldikleri vakit direkt isyana kalkışabilme potansiyeli olan kimseler olarak betimlenmiştir.

Başıbozuklar ve askerler arasındaki bu karşılaştırma yalnızca asker toplama konusunda sınırlı kalmamıştır. Oluşturulan grupların niteliği üzerinde de durulmuştur. Özellikle kitabın Bursa'da geçen üçüncü bölümünde yer alan şu cümleler bu karşılaştırmayı en iyi şekilde yansıtmaktadır;

“Meydanda, Kuvayı Seyyare Umum Komutanı Ethem Bey'in atlıları, ekmeklerinin ortasını açıp kazanların önünden geçiyorlar; içine kavurma koydurup atlarının yanına gidiyorlardı. Birkaç günden beri Bursa'nın otellerinde, hanlarında kaplıcalarında iyice dinlenmişler; kılıklarına çekidüzen vermişlerdi. Her fırsatta daha iyisiyle değiştirdikleri binekleri de göz alıcıydı”.

“Erlerin giyimleri yamalı, postalları yırtıktı ama yüzlerinde dövüşü çapulculara bırakmamış gerçek savaşçıların güvenci vardı”³⁹.

Ordunun olmayışı, eşkıya çetelerinin Millî Mücadele içerisinde neden etkili olduklarının bir göstergesidir. Eli silah tutan bir grup olarak eşkıyaların, düzenli ordunun olmadığı bir mücadelede etkili olmaları doğaldır. Tarihsel gerçeklik içerisinde pek çok eşkıya liderinin düzenli orduya karşı isyan etmesi de bu durumdan kaynaklanmaktadır. Çünkü ordunun varlığı bir anlamda devlet otoritesinin de varlığı demektir.

Kurtuluşun nasıl olması gerektiği konusunda bir birlik sağlanamaması da eşkıyaların bu süreçte öne çıkmasının diğer bir nedenidir. Roman içerisinde Anadolu'daki ve İstanbul'daki komutanlar birlik sağlayamamışlardır. Eşkıyalar ise cephelere hâkim

39 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı...*, s. 483.

olmuşlardır. Ancak hâkimiyet, ülkeyi kurtarmaktan ziyade kendi şahsi çıkarları çerçevesinde gelişmiştir. Durumu, yazarın şu cümlesi açık bir şekilde aktarmaktadır;

“Saldırıya hazırlandığı söylenen düşmanın karşısında üç komutandan biri Demirci Mehmet Efe’yle, Yörük Ali Efe eşkıya düpedüz... Demirci için Yunan taburu Nazilli’de silahsız insanları öldürürken Bozdoğan’da Ziraat Bankası’nı kendi hesabına soyduğu söyleniyordu. Yörük Ali İzmir’de askerlik birliğinin Kafkasya’ya gideceğini anlayınca savuşup dağa çıkmış bir asker kaçağıydı. Ethem’se, Vali Rahmi Bey’in oğlunu para sızdırmak için kaçırılan adam...”⁴⁰

Burada yazar eşkıyadan kahraman yaratmak isteyenlere indirilmiş bir darbe niteliğinde üç tarihi karakter ortaya koymuştur. Demirci Mehmet Efe’nin⁴¹ halkı Yunanlılar tarafından öldürülürken Ziraat Bankası soygununu kendi çıkarı için gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Bu soygunun dahi zaman zaman toplum için gerçekleştirildiği düşünülse de yazar, Demirci’nin soygunu çıkarı için gerçekleştirdiği üzerinde önemle durmuştur. Yörük Ali’nin⁴² Kafkasya’ya gitmekten korkarak dağa çıkıp eşkıya olması üzerinde vurgu yapılması da bizlere eşkıyaların anlatıldığı gibi yiğit, korkusuz insanlar olmadıklarını göstermektedir. Tarihsel bağlamda eşkıyaların birçoğunun asker kaçağı olduğu düşünülürse Kemal Tahir’in burada doğru bir yere değindiği görülmektedir. Yazar Çerkez Ethem için ise ittihatçılıkla eşkıyalık arasında bir karakter çizmiştir.

Çerkez Ethem, tarihsel gerçeklik içerisinde oldukça tartışmalı bir yere sahiptir. Roman içerisinde de ağabeyleri ile birlikte üzerinde en çok durulan karakterlerden biri olmuştur. Bir vakit Teşkilat-ı Mahsusa’da⁴³ çalışmıştır. Ancak kardeşleri ile birlikte

40 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 392.

41 Demirci Mehmet Efe, Yunan birliklerinin 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgali ile başlayan süreçte, Kuva-yı Milliye bünyesinde faaliyet gösteren çete reislerinin en önemlilerinden biridir. Ancak düzenli orduya geçiş sürecinde zorluk çıkarmış ve Büyük Millet Meclisine karşı isyan çıkarmıştır. Eşkîyalığın ortadan kaldırılması amacıyla 30 Mart’ta Nazilli’de oluşturulan Nasihat Heyeti kaza dâhilinde eşkıyalık yapan çetelere teslim olmaları için gerekli nasihat ve telkinlerde bulunmuştu. Demirci çetesi ve Ortakçılı Mehmet Efendi çetesi de bütün çete üyeleriyle birlikte teslim olacaklarını bildirmelerine karşın son anda vazgeçmişler, jandarma müfrezeleriyle girdikleri çatışmanın ardından tekrar dağa çıkmışlardı. İzmir’in işgali sonrası geçen 3 aylık süreçte Demirci Mehmet Efe çetesi bütün uğraşlara rağmen bir türlü ele geçirilememiştir.

42 Kurtuluş Savaşı’nda Aydın yöresinde büyük yararlıklar göstermiş efelerdendir. 27 Mayıs 1919’da Aydın’ın işgali sonrası Menderes Nehri kuzey kısmı Yunanlıların kontrolü altına girince Yörük Ali Efe, Kılıoğlu Hüseyin Efe ve Kozalaklı Mehmet Efe ile beraber Çine Yağcılar Köyü’nü karargâh haline getirmişlerdir. Yörük Ali Efe düzenli ordu birlikleri kurulduktan sonra da bölgede etkinliğini devam ettirdi. Özellikle asayişsizlik olaylarının çözümünde bölgedeki idari birimler ondan yardım istemişlerdi. Çerkez Ethem’in Ankara Hükümeti’ni devirmek için kendisine ilettiği iş birliği tekliflerine itibar etmemiştir. Aksine bu teklifi getirenleri tevkif ederek Ankara İstiklal Mahkemesi’ne göndererek idam ettirmiştir. Batı Cephesi’nde düzenli ordunun kurulmasıyla Yörük Ali Efe kuvvetleri de 37. Alay ismini alarak 57. Tümen’e katılmıştır. Millî Mücadele dönemindeki hizmetleri nedeniyle İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

43 II. Meşrutiyet Dönemi’nde 1913-1918 yılları arasında faaliyet gösteren istihbarat ve propaganda teşkilâtı.

Harp Divanı'nda⁴⁴ çok sayıda dosyalarının olması sebebiyle hükümetle başlarının dertte olduğu ve bu nedenle dağa çıktıkları belirtilmiştir. Çerkez Ethem'in kıyıcılığı üzerinde de sıklıkla durulmuştur. Bu durum ise genellikle toplumsal koşullara bağlanmıştır. Çerkez Ethem'in özellikle Anzavur'un⁴⁵ bastırılmasında tek etkili olan kendisiymişçesi- ne büyülenmesine ve buna bağlı olarak kıyıcılığının artmasına dikkat çekilmiştir.

Roman içerisinde vurgulanan bir diğer nokta ise Demirci Mehmet Efe'nin de Çerkez Ethem'in de bu düzenin çok uzun süre böyle gitmeyeceğini bilmeleridir. Osmanlı'nın baltasının kütükten çıkmasıyla onları temizleyeceklerini düşünmektedirler. Merkezi otoritenin bozulmasıyla kimin eşkiya kimin vatansever olduğunun belli olmadığı bir süreç yaşanmaktadır. Ülkede “*Bu geçitte ya asacaksın ya da asılacaksın*”⁴⁶ tarzı bir eşkiya anlayışı hâkimdir. İstanbul hükümeti ise bu süreçte Kuva-yı Milliye'yi bozguncu-eşkiya ilan etmiş ve onlar için bir fetva yayımlamıştır.

“Barış şartlarının ağırlaştırılması, İstanbul'un geçici olarak işgali, hep Kuvayı Milliyeci gâvurların yüzündendi. Yunan da İzmir'e bu sebepten çıkmıştı. Milliciler vatani kurtarmak bahanesiyle işlemedik cinayet bırakmıyorlar; halktan zorla para toplayıp, zorla asker alıyorlardı. Karşı duranlara işkence edilmekte, köyler basılıp kasabalar vurulmaktaydı. Gâvurluktu bu işler, gâvurluk olduğuna da fetva çıkmıştı. Millet eşkiyalara başkaldırmalı, bunları bulduğu yerde tepelemeliydi.”

Yazar bu durum ile dönemin karışık yapısını ortaya koyarken eşkiyalığın göreceli durumuna da bir kez daha değinmiştir. Devlet, kendi çıkarlarına aykırı hareket etmesi sebebiyle ülke için savaşan Kuvâ-yı Milliyecileri eşkiya ilan etmiştir. Gerçek anlamda eşkiya olarak nitelendirebileceğimiz, kıyıcılığı dilden dile dolanan Ahmet Anzavur'u ise onların karşısına çıkarmıştır. Anzavur'un, Gönen'de eline geçen bütün subayları, jandarmaları, müftüyü, Müdafaa-yı Hukuk Derneği başkanını astırdığı, kasabayı ise topyekûn talan ettiği söylenmekteydi. Roman içerisinde “*Bu Anzavur padişahın Anzavur'u da, öldürdüğü bunca subay padişahın subayı değil mi?*”⁴⁷ şeklinde durumun çelişkili yapısına vurgu yapılmıştır.

44 Olağanüstü zamanlarda (özellikle savaş, sıkıyönetim, ihtilâl, büyük felâket vb.) kanunlara aykırı hareket ederek mevcut siyasî, askerî ve içtimâî düzeni değiştirme çabasında olan veya içinde yaşadığı topluma kanun dışı eylemlerle zarar verenleri yargılamak üzere kurulan yüksek mahkemedir.

45 Ahmet Anzavur, Kuvâ-yı Milliye hareketine karşı ayaklanma başlatmış eski bir Osmanlı jandarma subayı ve Kuvâ-yı İnzibâtiye kumandanıdır.

46 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 454.

47 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 417.

Romanın sonlarında dile getirilen “*Çerkez Anzavur’u ezen Çerkez Ethem, kurtuluşa başkaldırmış Türkleri tepelemeye gidiyor!*”⁴⁸ sözü Osmanlı devletinin içine düşmüş olduğu durumu tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır. Bu yolda subaylar başıbozuk, asker kaçağı eşkıyalar ise subay olmuştur. Kitapta eşkıyalığın, o dönemde yaşayan herkesin kişiliğinin içerisine bir nakış gibi işlendiği görülmektedir. Çünkü eşkıyalık yapmaktan başka çarenin olmadığı bir dönem yaşanmıştır. Bu süreçte eşkıya olmayanlar “sen eşkıyasın diye” itham edilmiş, eşkıyalar ise bir kahraman edasıyla “güya eşkıyaların” peşine düşürülmüşlerdir. Yani Kemal Tahir’in de deyimiyle;

“Yığılık eskiden bir çetinse, şimdilerde on çetindir. Çünkü çöküntü çağındayız. At izi, it izine karışmıştır. Ülke devletsiz, devlet sahipsizdir...”.

Kemal Tahir genel olarak bu romanında eşkıyalığın ortaya çıkmasında; devletin güçsüzleşmeye başlamasına paralel olarak halkın büyük bir sefalet ve ahlaki çöküntü içerisine girmesi ile topluma hâkim olan karışıklık ve korku unsurlarının etkisi üzerinde durmuştur. Yazara göre eşkıyanın ortaya çıkmaması için devlet ve halk uyumu oldukça önemlidir. Devlet, halkı refah ve mutluluğa kavuşturduğu vakit eşkıyanın devri de sona ermiş demektir.

Rahmet Yolları Kesti: “Yığıt Bu Dünyada Nam İçin Yaşar”⁴⁹

Romanın Yapısı

Roman yapısal olarak, giriş, gelişme ve sonuç niteliğindeki üç bölüme ayrılmıştır. Kitap; zaman bakımından ise “Yorgun Savaşçı” dan daha önce yazılmış olmasına rağmen kronolojik bağlamda daha ileri bir tarihi 1930’lu yılları ele almaktadır. Artık Osmanlı Devleti yıkılmış, Ankara Hükümeti kurulmuştur. Roman atmosferine bir devlet otoritesi hâkimdir. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde henüz savaş yaralarını yeni yeni sarıyor dış politika da bir yandan Lozan Barış Anlaşması’ndan kalan sorunları halletmeye çalışırken bir yandan da yaklaşan II. Dünya Savaşı süreci içerisinde barış siyaseti uygulamaya çalışıyordu. İç siyasette ise devletin refahını artırabilmek adına toplumsal, kültürel, siyasi vb. alanlarda pek çok inkılap gerçekleştiriyor büyük sermaye sahiplerinin olmaması nedeni ile ekonomi de devletçilik politikasını uyguluyordu. Eşkîyalık devri ise çoktan sona ermişti.

48 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*..., s. 483.

49 Kemal Tahir’in “Rahmet Yolları Kesti” romanı 1957 yılında yazılmıştır ve vaka zamanı 1930’lu yılları yansıtmaktadır. Roman’da Türk tarihi ve edebiyatında büyük bir tartışma konusu olan eşkıyalık olgusu yaygın anlayıştan farklı bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Ağalık sisteminin eşkıyalıkla ilişkisini ve bunun giderek bir zorbalığa dönüştüğünü, halk arasında eşkıyalığa duyulan hayranlığın aslında çaresizlikten kaynaklandığını dile getirmiştir. Kendi düzenini kurmuş eşkıya eskilerinin; genç yaşta bir kızı kaçırmak için planladığı oyunlar, uzun ve yağmurlu bir kış gecesinde meydana gelen olaylar hem eşkıya ve ağanın hem halkın hem de zulme uğrayanların gözünden yansıtılmıştır.

Kemal Tahir'in çalışmamızda incelemesini yapmış olduğumuz, “Yorgun Savaşçı” ve “Rahmet Yolları Kesti” adlı romanlarının da bulunduğu bazı eserleri ele alındığında, kitap başlamadan verilen alıntılar, bölüm başlıkları ve bölüm epigraflarının, kitap hakkında belirli ipuçları verecek şekilde özenle hazırlanmış olduğu görülür. Bunların bazıları “Yorgun Savaşçı”daki gibi daha ayrıntılı bir irdeleme sonucunda ortaya çıkarken bazıları ise “Rahmet Yolları Kesti” de olduğu gibi daha yalın bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

Kemal Tahir, 1957 yılında ilk yayımlandığı andan itibaren eşkıyalık bağlamında çeşitli tartışmalara yol açan “Rahmet Yolları Kesti” adlı romanına Andre Maurois'den yapmış olduğu şu alıntı ile başlamıştır; “*Ahlak düzeni sağlam olmayan ve soyguncularıyla başa çıkamayan bir toplum ruhunda arta kalmış barbarlık duygusunun da baskısıyla soyguncularına karşı hayranlık duyar.*”

Alıntı elbette yazar tarafından alelade bir şekilde seçilmemiştir. Bu alıntıyla yazarın, henüz anlatmak istediklerine başlamadan okuyucuyu, eşkıyalık hususunda düşüncelere sevk etmeyi amaçladığını ya da “Sosyal Eşkîya” anlayışını benimseyenlere bir nevi gönderme yaptığını söylemek mümkündür. Ancak kesin olarak söyleyebileceğimiz konu, söz konusu bu alıntının zihnimizde oluşturduğu “Kemal Tahir soyguncular ile kimleri kast ediyor” düşüncesinin kitabın ilerleyen sayfalarında “Eşkîyalar birer soyguncu mudur?” düşüncesine kendisini bıraktığıdır.

Sezai Coşkun ise bu alıntıdan yola çıkarak Kemal Tahir'in roman içerisinde toplumun ahlaki yapısının bozulmuşluğuna sıklıkla vurgu yaptığına değinmiş, “*Bir alevî köyünde dini dolayısıyla ahlaki otoritenin en üstünde bulunan Dede'nin yozlaşmışlığına vurgu yapılması, eşkıyaların Dede'yi, bu ahlaksızlığını da sebep göstererek soymaları bu anlamda önemli unsurlardır*”⁵⁰ diye eklemiştir.

Bunun dışında kitabın birinci bölümü olan “Nam Uğruna”nın bölüm epigrafi olarak seçilmiş, roman içerisinde de özellikle Maraz Ali karakteri üzerinden pek çok defa vurgulanan “*Yiğit bu dünyada nam için yaşar*” cümlesi; Kemal Tahir'in eşkıyalık algısı ile ilgili bizlere ikinci ipucunu vermektedir. Ona göre “Nam Alma” arzusu, eşkıyalığın ortaya çıkmasında önemli bir nedendir ve söz konusu bu dürtü, içerisinde toplumsallıktan uzak, son derece kişisel bir yapı barındırmaktadır. Böylelikle yazar, eşkıyalığın ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biri olarak gördüğü “Nam Alma” arzusunu okuyucuya daha romana başlamadan sunmuş ve roman boyunca “*Bu dünyada namsız yiğit*

50 Sezai Coşkun, *Esir Şehrin...*, s. 240.

*meyvesiz ağaca benzer...”, “Nam adamın ayağına gelmez gidip arayacaksın. Namın yaptığını sırasında ne para yapar, ne silah...”*⁵¹, “Bu yollarda namı almak kolay, taşımak zor...”, “*Nam tüccar malı değil ki, pazarda ucuz pahalı bir tane uydurasın...*”⁵² gibi cümlelerle, çeşitli yer ve şekillerde tekrar tekrar vurgulanmıştır.

Romanın Kurgusu ve İçeriği

Kemal Tahir, “Rahmet Yolları Kesti” adlı romanını tamamıyla eşkıya olgusu üzerine kurguladığı görülür. “*Yazara yönelik ilk ciddi eleştiriler de bu roman üzerinden başlamıştır. Kemal Tahir, 13 yılını Anadolu köylüsüyle geçirmiştir. Osmanlı tarihi üzerine yaptığı okumalar ve bu tecrübeleri neticesinde, eşkıya konusunda dönemin mevcut anlayışından farklı bir yaklaşım ortaya koyma ihtiyacı hissetmiştir. Rahmet Yolları Kesti, böyle bir ihtiyacın ürünüdür.*”⁵³ Söz konusu bu roman, Çorum’un Sungurlu kasabasında Sarıca⁵⁴ adındaki bir Alevi⁵⁵ köyünde geçmektedir.

Yazarın eşkıyaları basit soyguncular olarak ele aldığı, romanında çizdiği eşkıya portresinde açıkça görülmektedir. Yazara göre eşkıyalar toplumun genelini düşünen namuslu insanlar olmak bir yana dursun kendi çıkarlarını dahi tam anlamıyla koruyamayan insanlardır. Muhtar, Çerçi, Din adamı gibi dönemin yerel güçlerinin kişisel çıkarlarında adeta birer piyona dönüşmüşlerdir. Bu yerel güçlerden biri olan Dede Kasım’ın⁵⁶ yeni rejimin kurulması ile birlikte yerel otoritesi azalmaya başlamış o da ticaret işine girişme kararı almıştır. Çerçi Süleyman ise bu durumdan pek de hoşnut olmamıştır. Bunun üzerine Çerçi Süleyman ile Sarıca Köyü Muhtarı, Dede’ye karşı bir olup bir plan hazırlamışlardır. Planlarına göre; Uzun İskender’in başını çektiği Katır Adil ve Kuru Zeynel’den oluşan eski eşkıya grubu Dede’nin evini soyacaktır.

Roman, Maraz Ali’nin Çerçi Süleyman Ağası’nın kendisine verdiği silahı köylülerden Bektaş Emmi ve eşeği üzerinde denemek istemesiyle başlar. Bu silah, Maraz Ali’nin

51 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975, s. 167.

52 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları...*, s. 174.

53 Sezai Coşkun, *Esir Şehrin ...*, s. 89.

54 Çorum-Sungurlu-Sarıcalar Köyü: Köyün adı, 1921 yılı kayıtlarında Sarıca olarak geçmektedir. Önceleri Sungurlu ilçesine bağlıyken, 4 Temmuz 1987’de Uğurludağ ilçesine, 1990’lı yıllarda yeniden Sungurlu ilçesine bağlanmıştır.

55 “Ali’ye mensup” anlamına gelen kelimenin çoğul şekli Aleviyye ve Aleviyyûn’dur. Alevî terimi İslâm kültür tarihinde Hz. Ali soyundan gelenler manasında, ayrıca siyasi, tasavvufi ve itikadî anlamda kullanılmaktadır. Hz. Ali soyundan, oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye, Ömer ve Abbas vasıtasıyla gelenlere Alevî denilmiştir. Emevîler’in son dönemlerinden itibaren Hz. Ali’nin soyundan gelenler, özellikle Hasan ve Hüseyin’in neslinden olanlar için şerif, seyyid, emîr gibi lakaplar yanında Alevî nisbesi de kullanılmaya başlamış ve bu husus daha sonraki devirlerde devam etmiştir.

56 Alevi Dedesi, Alevilikte Ehli Beyt soyundan gelen Şerif ve Seyyidlere içtimai ve dinî liderlere, verilen addır.

“Nam Alma” dürtüsü ile adeta bütünleşmiştir. Bektaş Emmi ve Maraz Ali arasında geçen diyaloglarla ilk sayfalardan itibaren artık neden eski eşkıyalık devrinin olmadığı sorgulanmaya başlanmıştır. Kemal Tahir’e göre, eşkıyalığın ortaya çıkmasında esas etkili olan koşul, sosyo-politik bağlamda devletin güçsüzleşmesi ve buna bağlı olarak merkezi otoritenin zayıflamasıdır. Savaş dönemleri ise devletlerin otoritesinin bozulması sebebiyle eşkıyaların güç kazanmasını sağlayan en etkili ortamlar olmuştur. Bu duruma, yazar diyaloglar içerisinde Bektaş Emmi’nin Maraz Ali’ye verdiği şu yanıt ile değinmiştir;

“Eşkıyalık Devri için savaş gerek... Köylerde kasabalarda erkek kalmayacak. Bunların tekmini sınır boylarına sürecekler...”⁵⁷

Kemal Tahir, eşkıyalığın dönem ve koşullara göre farklı biçimlerde her dönem varlığını sürdüreceğine inanan Yaşar Kemal’in aksine eşkıyalığın, bir devri olduğuna inanmaktadır.

“Kemal Tahir, Marx’ın “Talan edileceğini bilen bir toplum üretim yapamaz.” şeklindeki düşüncesinden hareketle, eşkıyalığın toplumlarda sonsuza dek kalamayacağını, bu sebeple Osmanlı toplumunda eşkıyalığın, bazı dönemlerde gözlemlenen kısa süreli “soygun” hareketleri olduğunu belirtmiştir.”⁵⁸

Bu durumu gösterebilmek için ise romanında sıklıkla eski eşkıya devrinin bitmiş olmasına, Ankara Hükümeti’nin varlığıyla düzenin oturmuş olmasına vurgu yapma yolunu izlemiştir. Bu kapsamda roman içerisinde ama gerçek ama kurgu olan eski eşkıyaların hikâyelerine de yer verilmiştir. Bu anlatılar içerisinde adına türküler yazılmış olan Eşkıya Çöllo için erdemli, namuslu bir eşkıya tipi oluşturulmuştur. Ancak romanın arka planında verilen “eşkıya türküleri her zaman için doğruları yansıtmaz” düşüncesi bunun doğruluğu hususunda bir soru işareti oluşturmaktadır. Maraz Ali’nin, hikâyesini pür dikkat dinlediği eşkıyalardan biri olan Kanlı İlyas ile ise yazar, son derece kıyıcı bir eşkıya profili çizmiştir. Roman içerisinde zaman zaman Köroğlu’nun hikâyelerine ve Çakırcalı Mehmet Efe’nin on beş yıl nasıl “Dağ Padişahlığı” yaptığına da değinilmiştir.

Kitabın eşkıyalık olgusunu verebilmek için oluşturulmuş, iki ana karakteri vardır. Bu bağlamda ilk öne çıkan karakter “Maraz Ali” olmuştur. Maraz Ali, dinlediği eşkıya türkülerinin ve hikâyelerinin etkisinde kalmış bir karakterdir. “Nam Alma” tutkusunu derin bir şekilde hissetmektedir. Nam alma ve bu dünyadan bir iz bırakarak gitme arzusu tüm insanlığın içerisinde var olması sebebiyle bir anlamda Maraz Ali, eşkıyadan kahraman

57 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları ...*, s. 24.

58 Sezai Coşkun, *Esir Şehrin ...*, s. 234.

olabileceğine inanmış tüm halkı temsil etmektedir. Onun hayalindeki eşkıya güçlü, korkusuz, sözünün arkasında duran, lafını esirgemeyen, yeri geldi mi çevresindekilere yardım eden bir karaktere sahiptir ve o da öyle bir eşkıya olmak istemektedir. Maraz Ali, kurgunun sonunda eşkıyalığın hiç de hayalindeki gibi olmadığını deneyimleri sonucunda öğrenmiştir.

Uzun İskender, romanın eşkıyalık bağlamında öne çıkarılan diğer ana karakteri olmuştur. Bu karakter, yeni devlet düzeninin oluşmasından sonra bir dönemin güçlü eşkıyalarının düştüğü kötü durumu yansıtmaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak bu karakteri önemli kılan esas nokta eski eşkıyalık anılarıdır. Onun eşkıyalığı Milli Mücadele'nin son yıllarına, devlet düzeninin yavaş yavaş oluşmaya başlayacağı bir döneme denk gelmiştir. Bu süreç ile ilgili, anlattığı anılardan birinde geçen şu cümle yazının eşkıyalık algısını, ortaya koyması açısından dikkat çekicidir;

"... Hükümetin başında harp gürültüsü vardı. Yunanla boğuştuğundan peşimize düşemedi. Bugün Yunan'ı kovmuştur. Elinde ordu var. İyisi: bu af sıralıdır. Herkes köyüne dağılsın! İcabında baktık ki canımız sıkıldı, tekrardan atlarız dağ başına... Yoook hatırımızı sayarlarsa otururuz. Sizi para sahibi ettim, nam sahibi ettim. Paranız da namınız da size elverir. Biraz dinlenmeli. Yani tezkere zamanıdır. Ankara Hükümeti askerine tezkere verir de Kavlak Ali aşığı mı kalır?..."⁵⁹

Roman kurgusu içerisinde, Uzun İskender'in 16 yaşındayken çetesine katıldığı, dönemin ünlü eşkıyalarından Kavlak Ali tarafından söylenen bu söz, okuyucuya devletin savaş durumunda eşkıyalarla ilgilenecek gücünün olmadığını eşkıyaların da ancak bu şekilde ayakta kalabildiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda devlet düzeninin oturup, ordunun oluşturulduğu zamanlarda eşkıyaların birçoğunun kendilerine güvenemeyip aftan yararlanma yoluna gittiğini net bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte yine nam ve para vurgusu yapılarak eşkıyalığın ortaya çıkışındaki şahsi meseleler üzerinde durulmuştur. Söz konusu cümleyi ilerleyen sayfalardaki "*Af kısmı eşkıya milletine bir vakit yaramamıştır. Yararlılığı olsa hükümet hiç verir mi? Bana sorarsan eşkıyalığı bir kez göze aldın mı, affı maffi yüreğinden silip atacaksın...*"⁶⁰ cümlesiyle beraber düşündüğümüzde hükümet ve eşkıya arasındaki güvensizliğe dayalı çekişme gözler önüne serilmektedir.

Kemal Tahir romanında, zihnindeki eşkıya karakterini, Uzun İskender ve arkadaşları Kuru Zeynel ve Katır Adil üzerinden vermiştir. Onların kişiliklerinden yola çıkarak yazının zihnindeki eşkıyanın; kendi çıkarlarını göz önünde bulunduran, elinden pek bir iş

59 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları ...*, s. 46.

60 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları ...*, s. 185.

gelmeyen, güvenilmez, kumar düşkünü, çok akıllı olmayıp genelde başkalarının yönlendirmeleri ile ilerleyip oyuna gelen kimseler olduklarını çıkarmak mümkündür.

Kurgu içerisinde Uzun İskender ve arkadaşlarının eşkıyalığa yeniden başlama süreci çağrıldıkları düğüne paralarının yetmemesi sonucunda olmuştur. Soygun sırasında Uzun İskender'in söylediği “*Fıkaralıktan, parasızlıktan benim canım yanmış arkadaş, aman merhamet arama... Bu soygun, çarıklarındaki bağlara kadar almak soygunu...*”⁶¹ sözü, eşkıyalığın kişisel amaçlarını vurgulamıştır. Aynı zamanda okuyucunun zihninde, eşkıyaların daha kendi hayatlarını yürütecek bir durumları yokken halka nasıl yardım ettikleri sorusunu oluşturmaktadır. Kitap içerisinde yazar aslında bu sorunun cevabını, “*Eşkியanın fukaraya yüz güldürecek kadar mal verdiği hiç görülmemiştir. Verse de arkasından zaptiye gelir elinden alır. Yediği sopa da cabası...*”⁶² sözleriyle vermiştir.

Yazarın, çizmiş olduğu bu eşkiya profilinden sonra ise “*Peki eşkıyalar bu denli, kötü ve düşmüş durumdaki insanlardı, nasıl zaman içerisinde adeta bir kahramana dönüştüler?*” sorusu akıllara gelmektedir. Kemal Tahir ise bunun yanıtını iki karakter üzerinden vermeye çalışmıştır. Bu karakterlerden ilki Çerçi Süleyman'ın evine gelen “Âşık Niyazi”dir. Âşık Niyazi, eşkiya türküleri söyleyerek bir anlamda eşkıyaları toplumun gözünde epik bir kahramana dönüştürmektedir. Kemal Tahir bu karakter aracılığı ile türkülerin, eşkıyaların kahramana dönüştürülmesinde ne denli etkili olduklarına vurgu yapmıştır. Türküler dilden dile dolaşarak pek çok değişikliğe uğramış ve ilk halinden oldukça uzaklaşmış bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Kemal Tahir'e göre; âşıklar genel anlamda romanda gösterildiği gibi oldukça sefil vaziyette evsiz insanlardır ve onlar için önemli olan, oluşturdukları türkülerin doğru olup olmaması değil, bu türkü karşılığında aldıklarıdır. Bu kapsamda roman kurgusu içerisinde Uzun İskender adına yazılan şu türkü karakterin kişilik yapısından oldukça uzak olması bakımından dikkat çeker;

*"Kapılara karşı çıkın
Er İskender Ağam geldi
Kırk davullu düğün kurun
Er İskender Ağam geldi*

*Elde mavzer dilde süphan
Yığıtliği ayan beyan
Osmanlıyı bile soyan
Er İskender Ağam geldi*

61 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları ...*, s. 99.

62 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları ...*, s. 35.

*Susayı tutmuş üç kişi
Kitap yazmaz böyle işi
Şu dağların müfettişi
Er İskender Ağam geldi⁶³*

Yazar Aşık Niyazi karakteri üzerinden eşkıya türkülerine değindiği söz konusu bölümde; saz şairlerinin eşkıya türkülerini tarihsel gerçeklikten kopuk bir şekilde yazdığına değinmek istemiş. Bu kapsamda romanına kendisi de tarihsel gerçeklikten uzak kurgusal bir eşkıya türküsü ekleyerek bu işlerin oldukça basit olduğundan dem vurmıştır. Böylelikle eşkıyaları bir halk kahramanına dönüştüren türkülerin gerçekliğine çok da güvenilmemesi gerektiği üzerinde durmuştur.

Eşkîyaların toplumun gözünde nasıl bir kahramana dönüştüğünü göstermek için oluşturulan ikinci isim ise kurgunun sonlarında karşımıza çıkan Köse Hacı olmuştur. Köse Hacı, Uzun İskender ve arkadaşlarının Dede Kasım'ı soyup yakalanmalarının ardından yaşanan olayları değiştirip bire bin katarak köy kahvesinde anlatmıştır. Adeta kurgunun içerisinde bir kurgu yaratmıştır. Kemal Tahir burada, geçmişten günümüze yansıyan efsaneleşmiş eşkıya hikâyelerinin doğruluk payının düşük olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda yaşanan gerçeklikle, folklorik gerçeklik arasındaki derin uçurumu gözler önüne sermiştir.

Kitabın "Nam Almak" üzerine kurgulanan birinci bölümünün ardından "Yiğitliğin yarısı yürekse yarısı: Plan" ana düşüncesi ile "Plan" bölümü gelmektedir. Kitabın en uzun kısmını oluşturan bu bölümde Sarıca köyü muhtarı Arif Ağa'nın 13-14 yaşlarındaki kızıyla evlenmek isteyen "Uzun İskender" ilk önce Arif Ağa, sonra Çerçi Süleyman ile bir plan yapar. Bu plana göre; Uzun İskender hem kızı almış olacak hem de zaten büyük bir ahlaki çöküntü içerisinde olan Dede Kasım'ı soyarak tüm malvarlığının sahibi olacaktır. Uzun İskender eski eşkıyalık zamanlarından tanıdığı ancak artık bu işleri bırakmış olan arkadaşları Kuru Zeynel ve Katır Adil'i planın hepsinden bahsetmeden, yalnızca kızı kaçıracağım diyerek yanına almıştır. Çerçi Süleyman ise kendisinin de yanında olduğunun bir göstergesi olarak eşkıyalık işlerine meraklı olan Maraz Ali'yi de onun yanında göndermiştir.

Uzun İskender'in arkadaşlarından "Kuru Zeynel" kitabın başlarında söylenmiş olan "Eşkîya milletinin eşkıyalığı yanına kalsaydı, köylüler çoban, korucu, tellal bulabilirler miydi?"⁶⁴ sözünün adeta kişilik bulmuş hali gibidir. Köy halkı içerisinde, önde gelen bir

63 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011, s. 75.

64 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 47.

ağanın oğlu olmasına rağmen Kuru Zeynel hapisten çıktıktan sonra bir köy koruculuğunu zor bulmuş, kendisiyle birlikte eşi ve çocuklarını da kötü duruma düşürmüştür. Katır Adil'in de durumu pek parlak değildir. Her ikisinin de eşkıyalığı yanlarına kalmamıştır. Giyecek bir çul kıyafeti, yiyecek bir lokma ekmeği zor bulur hale gelmişlerdir. Planı gerçekleştirmek için Dede'nin evine giderken “*Maraz Ali, ömründe bu Kuru Zeynel Ağa kadar zebun, onun gibi kara bir herif görmemişti. Çankırı'nın göçebe çingeneleri de böyle değil. .. Herifi sanki ocağın içine ayağından asmışlar da altı ay iste tütsüleyip kurutmuşlar. Yağı hep sızılmış da derisiyle kemiği kalmış. “Bu ne biçim bir herif! .. Adam korkar şan olsun!” Ali böyle düşünerek gülümsedi. Kendi zebunluğunu, eskiden beri bir şeye benzetemiyor, yiğitliğine uymayacağı için canı sıkılıyordu. “Koca bir eşkıya Zeynel Ağa böyle olduktan sonra gerisi kolay! Biz maşallah Zeynel Ağanın yanında Sungurlu doktoru gibi besiliyiz.*”⁶⁵ diyerek onların bu sefil durumunu göz ardı ederek geçmişteki eşkıyalıklarına ve yiğitliklerine öykündüğü görülmektedir. O, nam alma dürtüsü olmasa katlanmayacağı pek çok duruma sonunda ünlü bir eşkıya olup adına türküler yazılsın diye katlanmıştır.

Uzun İskender ve arkadaşları soygun esnasında Dede'nin paraları sakladığı sandıkların içerisinde bol miktarda değerli elbise de bulmuşlardır. Katır Adil bu elbiselerin bir kısmını eşine vermeyi bir kısmını ise satmayı planlamıştır. Yazarın, bu elbiseleri de eşkıyalık anlamında önemli bir motif olarak kullandığı görülmektedir. Bu bölümde satılmak istenilen elbiseler Sungurlu köyü kahvesinde Köse Hacı'nın dilinde halka dağıtılan elbiselere dönüşecektir. Daha önceki yaptıkları soygunlarında da Katır Adil'in gizlice çaldığı bir elbise yüzünden yakalandığını bilen Uzun İskender ve Kuru Zeynel, bunun iyi bir fikir olduğunu düşünmeyip ona “*Bu kadar işe girdin, çarık hırsızlığından kurtulamadın...*”⁶⁶ diyerek söylenseler de bazı elbiseleri yanlarına almayı kabul etmişlerdir. Katır Adil'in kurtulamadığı bu durum, bir anlamda eşkıyalığa başlama nedeni olan saf hırsızlık dürtüsüdür.

Dede'nin evinden çıkma vakti geldiğinde “*İhtiyarların: “Çorum toprağında, seksen yıldan beri böyle afet görülmemiştir” dedikleri...*”⁶⁷ bir yağmur başlamıştır. Bu yağmur hem genel anlamda romanın hem de üçüncü ve son bölümü olan “Çamur”un en belirleyici unsuru niteliğindedir. “*İnsanoğlu topraktan yaratıldı. Suyun fazlası kendisine iyi gelmez. Çamur olur*” epigrafi ile başlayan bu bölüm bir anlamda eski eşkıyalık hikâyelerinin çamura dönüşme anlatısı haline gelmiştir.

65 Kemal Tahir (2011), *Rahmet Yolları...*, s. 166.

66 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları ...*, s. 300.

67 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları ...*, s. 295.

Bu geri dönüş yolculuğu süresince eşkıyaların kendilerini, arkadaşlarını ve yaptıklarını sorgulamaya başladıkları görülmektedir. Bu sorgulama, daha çok "Uzun İskender" ve "Kuru Zeynel" üzerinden verilmeye çalışılmıştır. Maraz Ali'nin nam alma dürtüsü ise daha da fazlalaşmış; bir kız kaçırma durumunun gerçek bir eşkıyalık hikâyesine dönüşmesinden keyif almaya başlamıştır.

Yolculukları esnasında sıırıslıklam ıslanan eşkıya eskileri ve Maraz Ali, dinlenip geceyi geçirebilecekleri kuytu bir köşe bulmuşlardır. Kitabın özellikle bu ve sonrası kısımlarında iç hesaplaşmalarda bir artış olduğu gözlemlenir. Önceki bölümlerde anlatılanlar ile burada ortaya çıkan karakter analizlerini birleştirdiğimizde yazarın, romanında birbirinden farklı üç eşkıya tipi oluşturarak tek tip bir eşkıya olmadığını göstermek istediği anlaşılmaktadır. Kemal Tahir eşkıyalığın başlamasında; devlet otoritesinin zayıflaması, nam alma tutkusunu gibi genel nedenlerin yanında bir takım özel nedenlerin de olduğunu bu üç karakter üzerinden yansıtmak istemiştir.

Bu özellikleri teker teker incelediğimizde, grubun beyni gibi görünse de aslında kandırılmasının çok kolay olduğu sonradan anlaşılan Uzun İskender'in eşkıyalığa başlaması bir haksızlığa başkaldırı niteliğinde gerçekleşmemiştir. 15-16 yaşlarında babası tarafından, "Yürekli olsun benim oğlum..."⁶⁸ diye Kavlak Ali'nin çetesine yazdırılmıştır. Kuru Zeynel ise ağa oğlu olmasına rağmen babasının istediği gibi davranmaması sebebiyle bir nevi bu hayatın içerisine itilmiştir. Yazarın Katır Adil üzerinden ise hiçbir şekilde nam alma tutkusunu işlemediği göze çarpmaktadır. Katır Adil daha çok içindeki saf hırsızlık ve korku dürtüleri ile hareket eden bir eşkıya karakterini temsil etmektedir. Bir anlamda bu karakter aracılığıyla Kemal Tahir'in oluşturduğu profil, korkularını gizlemek için eşkıya kimliğine bürünmüş adi bir hırsıza, bir hayduda aittir.

Kuru Zeynel bu esnada kendilerine anlatılmayan tüm planı çözmekle kalmamış, İskender'in Çerçi Süleyman ve Arif Ağa tarafından kandırıldığını da anlamıştır. Uzun İskender'in bu denli kolay kandırılması folklorik anlamdaki zeki, cesur eşkıya tipinden oldukça uzaktır. Bu bağlamda Kemal Tahir'in romanında yansıttığı eşkıya tipinin toplum içerisindeki güç dengeleri çerçevesinde kullanılmaya müsait bir yapısı olduğunu söylemek mümkündür. Uzun İskender'in arkadaşları gece uyurken Dede'den aldıkları paranın bir kısmını gizlice pantolonuna dikmesi de eşkıyaların, "Namuslu Eşkivalık" anlayışından ne denli uzak olduklarının başka bir kanıtı niteliğindedir.

68 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları ...*, s. 169.

Saklandıkları yerden çıkan eşkıyalar, karşılarında bir duman daha tüttüğünün farkına varmışlar, köylülerin kendilerini yakalamak için geldiklerini düşünse de planlarını eskisi gibi uygulamaya devam etmişlerdir. Herkesin ne yapacağını bilemez duruma geldiği bu süreçte, kendi zihninde yaratmış olduğu gerçeklik içerisinde Maraz Ali, oldukça rahattır. “Eşkıyalık işte buna derler: Akşama kadar vuruşmalı, gece karanlığında müfrezeleri dağıtıp dağ başını tutmalı...”⁶⁹ diye düşünmektedir.

Bu kısımda, köylünün fırsatını buldukları ilk anda eşkıyaları tutuklatmak için önleri- ni kesmesi de eşkıya ile halk arasındaki ilişkiye ayna tutmaktadır. “Kemal Tahir’e göre ister ağa olsun, ister sıradan halk, eşkıyaya şerrinden korkmaları nedeniyle destek vermektedir. Halkın eşkıyayı efsaneleştirmesi ise, köy toplumunda güce tapma ile ilgilidir⁷⁰. Ancak köylünün eşkıyaya olan yaklaşımı tek nedenle açıklanacak kadar basit değildir. Bir kere köylü kendi içinde çıkar birliği oluşturacak tek zümreden oluşmamıştır. Muhtar, ağa, tüccar, din adamı gibi köy otoriteleri, eşkıyayı köylü üzerinde baskı aracı olarak kullanır. Köylü ise çeşitli derecelerde yörenin eşkıyası ile kurmuş olduğu ilişkiden nasiplenmek ister. Devlet otoritesinin savaş gibi nedenlerle acze düştüğü durumlarda üzerindeki baskıyı hafifletmenin köylü için başka yolu yoktur.”⁷¹

Ancak toplum düzeni oturduğunda halkın eşkıyalardan kurtulmak için devlet ile iş birliği içerisinde hareket ettiği görülmektedir. Romanda Ankara Hükümeti’nin otoritesinin hâkim olduğu ve eşkıyalık devrinin son bulduğu bir atmosfer vardır. Böyle bir ortamda eşkıyalığa girişen bir grubun yoğun bir yağmur sonrasında, köylü tarafından tutulduktan sonra jandarmalara haber verilmesi bu durumun en büyük kanıtıdır. Burada kitaba ismini veren rahmetin bir sembol olduğu görülür. Eşkıya devrinde yağmur eşkıyaya yarar sağlamakta, onun yakalanmasını önlemektedir. Ancak artık ne halk ne de devleti temsil eden jandarmalar, eşkıyalardan eskisi kadar korkmamaktadırlar... Eşkıyalık devri bitmiştir. Böylesi bir durumda yağmur eşkıyaya destek olmaktan oldukça uzaktır.

Yüksek Oluk Muhtarı’nın eşkıyaları teslim olmaları için ikna etmeye çalışırken söylemiş olduğu; “Zeynel Ağa köy bekçisidir, köy kanununu iyi bilir. Kanunda eşkıya “vurma emri” var. Gelin edebinizle teslim olun”⁷² sözü, bu süreçte eşkıya ile mücadelenin resmiyet bulduğunu göstermektedir. Bu durum tarihsel kaynaklar ile de paralellik arz

69 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 368.

70 Sezai Coşkun, *Esir Şehrin...*, s. 238.

71 Bülent Kalkan, “Hangi Köydensiniz?”, *Biyografi 4-Kemal Tahir*, ed.: Ayşegül Yaraman, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 116-117.

72 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s.385-386.

etmektedir⁷³. Artık köylüler bilhassa da çocuklar, eşkiyadan haberdar değildir, onlardan korkmamaktadırlar. Bu hususa, yazar Kuru Zeynel tarafından dile getirilmiş olan şu cümlelerle değinmiştir;

“Çoluk çocuk daha kötü... Bunlar eşkiyayı çoktan unuttu Uzun Ağa! Bunlar eşkiyayı türkülerden, bir de Köroğlu masallarından bilirse bilirler. Vurmak, vurulmak şimdinin köylü milletine şaka gelmekte”

“... Bugünün köylüsü senin mavzer kurşununun üzerine türkü çağırarak gelir.”⁷⁴

Yani eşkıyalık devrinin bitmesi ile birlikte artık korkma sırası devlette ve köylüde değil eşkiyadadır. “Eski devrin namına türküler yazılmış meşhur eşkiyası Uzun İskender Ağayı korku bastırmişti gerçekten...”⁷⁵ cümlesi bu açıdan önemlidir.

Eşkiyaların birbirlerine güven duymaması da dikkat çekicidir. Özellikle köylüler tarafında yakalandıklarında her biri bir diğerinin kendini kurtarıp onları ateşe atacağını düşünmektedir. Nitekim Uzun İskender en sonunda teslim olmuştur. Teslimiyetinin ardından Sungurlu köy kahvesinde İskender tarafından söylendiği iddia edilen; “Ben düşman sözüne uydum. Suç hep Kuru Zeynel’le Katır Adil’de... Bana pis canımı bağışlayın. Beni öldürmeyin de iyice döğün kardeşler”⁷⁶ sözü eşkiyaların korkak ve yalnızca kendilerini düşünen bir karaktere sahip olduklarını göstermektedir.

Katır Adil’in vurularak kan kaybından ölmesine sebebiyet veren bu süreç, Maraz Ali için gerçek bir eşkiya olma fırsatı yaratmıştır. Ancak yavaş yavaş gözlerinin önündeki perde de kalkmaktadır. Roman boyunca nam alma tutkusuyla göz ardı ettiği gerçeklerin farkına varmaya başlamıştır. Herkesin korkuya kapıldığı bu anda Maraz Ali’nin korkuya kapılmaması ve güçlü durması Kuru Zeynel’in dikkatinden kaçmamış, bu durumu; “Bu oğlanda iş var, evet!” Eski devir olsa buna güç-kuvvet yetirilemez Allah göstermesin, bu oğlan eski devirde Çöllo’yu, Kavlağı filan geçer de Köroğlu’nun mertebesine ayak basar. Ne faydaki zaman o zaman değil!”⁷⁷ sözleriyle değerlendirmiştir. Bu cümlede yazar, iyi bir eşkiya karakterine sahip olan bir insanın, toplumsal koşullar eşkıyalığa elvermiyorsa eşkıyalık yapamayacağını vurgulamıştır. Eşkıyalıkta esas önemli olanın bireysel faktörlerden ziyade toplumsal faktörler olduğuna dikkat çekmiştir.

73 Bkz.: Suna Altan, “1923-1938 Dönemi Arşiv Belgeleri Işığında Eşkıyalık Faaliyetlerine Genel Bir Bakış” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23 S. 2, 2018, s. 631-642.

74 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 386-387.

75 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 397.

76 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 453.

77 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 410.

Maraz Ali'nin roman boyunca bir insan üzerinde denemek istediği silahı, en nihayetinde patlamış ve bunun sonucunda bir köylü hayatını kaybetmiştir. Maraz Ali için asıl gerçeklik bu andan itibaren başlayacaktır. Türkülerde yaşayan namlı bir eşkıya mı olacaktır, yoksa adi suçlar işleyip sefalet içinde ölecek midir? Ancak o gün eşkıyalara “*Dağın taşın takat yetiremediği bir dayak...*” atılmasından Maraz Ali'nin de sonunun ne olacağı belli olmuştur.

Bu süreçte roman içerisindeki gerçeklikten ayrı olarak, Sungurlu Köyü kahvesinde bambaşka bir gerçeklik ortaya konulmaktadır. Yazar eşkıyalık bağlamındaki pek çok düşüncesini burada köylüler arasındaki diyaloglar aracılığıyla vermiştir. Kahvedeki herkes bir anlamda kendi eşkıya gerçeğini yaratmıştır. Nam alma uğruna hayatını karartan Maraz Ali, Çerçi Ağası'na göre yıllarca besleyip gözünü oyan bir kargaya, Köse Hacı'ya göre ise “Yiğit Ali”ye dönüşüvermiştir. Ancak Maraz Ali aslında ikisi de değildir. Onun tek derdi nam alıp türkülerde dilden dile dolaşmaktır. Köse Hacı'nın eşkıyaların tümünü nasıl adeta bir “Küçük Hükümet”e çevirdiğini şu cümleler açıkça göstermektedir;

“... say ki Mehdi Resul koptu geldi. Fistanları, pırtıları evlenecek çağdaki fukara kızlarına dağıtmışlar, öküzü olmayana öküz parası, tuzu-gazı olmayana münasip miktarda harçlık vermişler. Köy sandığına Kara salgından borcu olan fukaranın borcu silinmiş...”⁷⁸

Topluluk içerisinde bu hikâyeleri dinleyenlerin bir kısmı alaya alırken bir kısmı da geçmişten kalan hikâyelerin hülyası ile eşkıyalıktan bir medet ummaktadır. Ancak eşkıyalıktan medet umanlar oldukça azınlıktadır. Çünkü eşkıyalık devrinde herkesin büyük bir hayal içerisinde dinlemiş olduğu efsaneleşmiş eşkıya hikâyeleri artık halk tarafından “*Bu zamanda eşkıyalık söker mi?*”⁷⁹ cümleleri ile geçiştirilmektedir.

Kemal Tahir için eşkıyalığın güç kazanmasında diğer bir önemli toplumsal faktör ise devletin güç kazanıp-kaybetmesine paralel bir şekilde gelişen köylünün eşkıyadan korkması durumudur. Yazar bu anlayışını romanına “*...Şimdi eşkıya yakalayan köylüye geldi mi, eskiden böyle bir işte o köylü eşkıyayı sellerden geçirirdi. Sen benim sözüme iyi kulak ver; bu rahmet başka rahmet... Bu rahmet gök rahmeti değil, yer rahmeti... Köylü eşkıyadan korkmadı mı, eşkıyalık öldü demek... Ne çeşitten olursa olsun...*”⁸⁰ sözleriyle yansıtmıştır. Kimi zaman isteyerek çoğu zaman zorla halk bir şekilde eşkıyaya yardım etmese eşkıyalığın bu denli yayılmasının neredeyse imkânsız olduğu vurgulanmaktadır.

78 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 435.

79 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 436.

80 Kemal Tahir (1975), *Rahmet Yolları...*, s. 454.

Roman kurgusu içerisinde eşkıyalar Sungurlu köyüne dört gün geçtikten sonra getirilmişler ve onlar getirilirken eşkıyalığa özenen diğer kimselere ibret olsun diye hazırlıklar yapılmıştır. Bu durum gerçekte de eşkıyaların idamının, yakalanmasının neden bu denli halka duyurularak yapıldığının bir göstergesi gibidir. Devlet halkın ibret almasını sağlayarak eşkıyalığın önüne geçmeye çalışmaktadır.

Kemal Tahir ise romanın sonunda en çok Maraz Ali'nin dramını ön plana çıkarmıştır. Maraz Ali, başlangıçta tıpkı Batı burjuva romanında olduğu gibi bilgisiz ve deneysizdir, eşkıya olgusu hakkında bambaşka inançlara sahiptir. Ancak yaşadıkları sonucunda eşkıyalığın türkülerde, hikâyelerde dinlediği gibi olmadığını anlamıştır.

Kemal Tahir'in, "Yorgun Savaşçı"dan farklı olarak eşkıyalık bağlamında "Rahmet Yolları Kesti" romanında bireysel nedenlere de ağırlık verdiği görülmektedir. Bu bağlamda eşkıyaları, son derece düşmüş vaziyette, nam alma meraklısı, bireysel çıkarlarının peşinde koşan, başkaları tarafından kullanılmaya müsait, korkusuz görünüşlerinin ardında büyük bir korku barındıran kimseler olarak betimlemeyi tercih etmiştir.

Sonuç

Kemal Tahir, Türk Edebiyatı ve düşün tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. O, hayatını ülke gerçeklerini bulmaya adanmıştır. Romanlarını da tarihi ve gerçeği aktarabilmek için bir araç olarak kaleme almıştır. Tarihsel ve toplumsal konularda ortaya attığı görüşleri düşün ve edebiyat çevrelerinde tartışma konusu olmuştur. Eşkîyalık hakkındaki görüşleri üzerinde de uzun bir süre tartışılmıştır. "*Kemal Tahir, eşkıyadan kahraman "olamayacağını" temel tez olarak öne sürmüştür.*"⁸¹ O, eşkıyalığı bir toplum gerçeği olarak ele almıştır. Köyü anlatan birçok romanında eşkıyalığa az da olsa değinmiştir.⁸² Ancak bu çalışmada yazarın eşkıyalık hakkındaki görüşleri bağlamında "Yorgun Savaşçı" ve "Rahmet Yolları Kesti" romanları üzerinde durulmuştur. Bu iki romandan ilki, devlet otoritesinin olmadığı Milli Mücadele döneminde geçmektedir. Bu sürecin tam bir eşkıya çağı olduğu görülmektedir. İkincisi ise Ankara Hükümeti'nin kuruluş devlet otoritesinin sağlandığı 1930'lu yılların atmosferinde geçen bir eşkıya hikâyesi olması bakımından önemlidir. Kemal Tahir'in her iki romanında da eşkıyalığın oluşumu kapsamında ortak olarak üzerinde durduğu birtakım bireysel ve toplumsal faktörler vardır. Bunlar, yazarın eşkıyalık konusundaki genel görüşlerini yansıtmaktadır.

81 Sezai Coşkun, *Esir Şehrin ...*, s. 235.

82 Kemal Tahir'in tüm romanlarındaki eşkıyalık teması için bkz.: Banu Altınova, "Kemal Tahir'in Romanlarında Eşkîya ve Eşkîyalık", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 181, 2012, s. 232-243.

Yazara göre; “kahraman eşkiya” kavramı Anadolu kültür yapısından uzak bir değerlendirme sonucu “Yarı Aydınların” ortaya koyduğu bir kavramdır. Eşkiyanın kahramanlığı folklorik bir hayal ürünü olmaktan öteye gidemez. Eşkiyalar soyguncu, toplumsal ahlak anlayışları düşük, korkak, başkaları tarafından kullanılmaya müsait, çalışmayı sevmeyen, elinden numaradan başka bir iş gelmeyen kimselerdir. Eşkiyalığın belirli bir devri vardır. Eşkiyalık bir karışıklıklar ve savaşlar dönemi ürünüdür. Eşkiyalığın ortaya çıkışında devletin güçlü veya güçsüz olması en belirleyici etmendir. Devlet siyasi, ekonomik ve askeri alanda güçlüyse eşkiya hareketleri gözlenirse dahi çok uzun sürmez. Eşkiyalığın ortaya çıkışında nam alma arzusu, yiğitlik tutkusu, para hırsı vb. bireysel çıkarlar da vardır. Halkın korkusu ve devlete olan güvensizliği, eşkiyalığın varlığını sürdürmesinde etkilidir. Bu devletin güçlü veya güçsüz olması ile bağlantılı bir durumdur.

*“Köylü kendisini güçsüz hissettiği dönemlerde eşkiyayı kahraman, olarak nitelendirme ihtiyacı hissederek eşkiyayı efsaneleştirmiştir. Ama hiçbir vakit eşkiyanın kendi yanında olduğunu hissetmemiştir. Eşkiya hangi devirde kim güçlüyse onun yanında olmuş ve o kişiler tarafından kullanılmıştır. Kemal Tahir eşkiyalığı hırsızlıkla eş değer olarak ele almıştır. Ona göre düzenli ve korkusuz bir toplumda eşkiyalık olmayacaktır.”*⁸³ Ahlaki çöküntü içerisinde olan toplumlarda ise ya eşkiyalık olacak ya da eşkiyalığa duyulan hayranlık sonlanmayacaktır.

Bunların dışında eşkiyalık bağlamında her iki romanda da ortak olarak ele alınan bir diğer öğe ise; eski devrin ünü sınırları aşmış eşkiyası Çakırcalı Mehmet Efe olmuştur. Ancak burada dikkat çekici bir nokta söz konusudur; eşkiyalık devrini anlatan Yorgun Savaşçı romanında Çakırcalı’dan namussuz gibi kötü sıfatlarla bahsedildiği görülür. Buna karşılık eşkiyalık devrinin bittiği bir dönemi anlatan Rahmet Yolları Kesti romanında çeşitli diyaloglar içerisinde Çakırcalı’nın zamanında, büyük ve önemli bir eşkiya olduğu vurgulanmıştır. Bu durum, genel olarak roman karakterlerinin eşkiyalığa bakışından kaynaklanabilecek bir farklılığa bağlanabilir. Ancak buradan yola çıkılarak eşkiyalığın yoğun olduğu dönemlerde eşkiyalık olgusuna bakışın son derece berrak olduğunu fakat dönemden uzaklaştıkça pek çok tarihi olay ve olguda olduğu gibi eşkiyalığa bakışın da bulanıklaştığı ve bambaşka bir mahiyet kazandığı yorumuna da varmak mümkündür. Roman içerisinde eşkiyalığa bakıştaki bu değişimde en çok türkü, hikâye ve romanlara yansayan abartılı, yanlış anlatıların etkili olduğu vurgulanmıştır.

Bu anlatılanlar dışında yazarın eşkiyalığı ele alırken coğrafi ve iklimsel unsurlara da büyük yer verdiği görülmektedir. Yazar, eşkiyalığı ele alan diğer pek çok isim gibi coğrafi bağlamda “Dağ” unsuruna vurgu yapmıştır. Dağı eşkiyaların devletin kolluk kuvvetlerinden daha rahat korunup kaçabilecekleri bir alan olarak değerlendirmiştir.

83 Banu Altınova, “Kemal Tahir’in Romanlarında Eşkiya ve Eşkiyalık”, s. 243.

Yağmur ve harman zamanları gibi mevsimsel durumların ise zamana bağlı olarak göreceli bir etki yaptığını belirtmiştir. Böyle durumların, ancak devletin güçsüz olduğu çağlarda eşkıyaların lehlerine işleyebileceğine değinmiştir.

Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" ve Rahmet Yolları Kesti" romanlarındaki eşkıya olgusunu hem Türk Edebiyatı hem de tarihsel gerçeklik çerçevesinde yazarın fikirleriyle harmanlamış olduğumuz bu çalışmanın sonunda; Kemal Tahir'in, yaşadığı dönemde pek çok eleştiriye maruz kalmış olduğu görülmüştür. Yazarın aktarmak istedikleri, objektif bir şekilde değerlendirilememiştir. "20. yy içinde görüşlerine ve edebiyatçı kişiliğine gereken önemin verilmemiş olması Türk toplumunun bugün karşı karşıya kaldığı bir dizi sorunun da kaynağını oluşturmuştur."⁸⁴ Günümüzde ise yazara daha objektif bir şekilde yaklaşılmaktadır. Ancak özellikle eşkıyalık anlayışı hususunda halen Yaşar Kemal ile karşılaştırılmaktan öteye gidilememiştir. Bugün geldiğimiz noktada yazarın eşkıyalığa bakışı ve tarihsel gerçeklik arasında büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu durum onun romanlarının, yalnızca eşkıyalık hususunda değil diğer tarihi ve edebi öğeler açısından da karşılaştırmalardan ve ön yargılardan uzak bir şekilde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

"Kemal Tahir, 21. yüzyılın önümüze getirdiği gerek edebiyat-sanat gerekse toplum sorunlarını kavramamıza yönelik azımsanmayacak bir miras bırakmıştır. Bu mirası sahiplenebildiğimiz, taşıyabildiğimiz ve yeni kuşaklara devredebildiğimiz ölçüde değeri anlaşılacaktır".⁸⁵

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Resmî Yayınlar⁸⁶

Düstûr

---

84 Recep Ertürk, "21. Yüzyılda Kemal Tahir Okumak", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, S. 181, 2012, s. 336.

85 Recep Ertürk, "21. Yüzyılda Kemal Tahir Okumak", s. 342.

86 Kullanılan resmî yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Araştırma Eserler

- Aka, Nilüfer: “Kemal Tahir’in “Yorgun Savaşçı” Romanında Yapı ve İzlek”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, 2015, s. 150-181.
- Akdağ, Mustafa: *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Aktaş, Şerif: *Anlatma Esasına Bağlı Edebi Metinlerin Tahlili-Teori ve Uygulama*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2022.
- Aktaş, Şerif: *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- Altan, Suna: “1923-1938 Dönemi Arşiv Belgeleri Işığında Eşkıyalık Faaliyetlerine Genel Bir Bakış” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23 S. 2, 2018, s. 631-642.
- Altınova, Banu: “Kemal Tahir’in Romanlarında Eşkya ve Eşkıyalık”, *Hece, Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın Kemal Tahir Özel Sayısı*, S. 181, 2012, s. 232-243.
- Aslan, Cumhuri: “Türkiye’de Politik Roman: 12 Mart Döneminde İdeoloji ve Edebiyat”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 47, 2011, s. 171-187.
- Avcı, Güven: “Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe”, *Biyografiya 4- Kemal Tahir*, ed.: Ayşegül Yaraman, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s. 121-146.
- Ayas, Güneş: “Kemal Tahir ve Dostoyevski Üzerine Düşünceler”, *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul 2010, s. 175-194.
- Barkey, Karen: *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev.: Zeynep Altıok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Boratav, Pertev Naili: *Köroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- Bozdağ, İsmet: *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, Emre Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Coşkun, Sezai: *Esir Şehrin Hür İnsanı Kemal Tahir İnsan, Eser, Fikir*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.
- Çavdar, Tevfik: “Roman, Tarih ve Kemal Tahir”, *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 57-60.
- Demirci, Süleyman-Çabuk, Fehminaz: “Celâli Kürt Eşkiası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857-1909)”, *History Studies*, C. 6, S. 6, Aralık 2014, s. 71-97.
- Eğribel, Ertan: “Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılığa ve Doğu Sorunu”, *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 66-81.

- Ertürk, Recep: "21. Yüzyılda Kemal Tahir Okumak", *Hece, Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın Kemal Tahir Özel Sayısı*, S. 181, 2012, s. 336-342.
- Erverdi, Ezel: "Bir Hakkı Teslim Etmek", *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed.: Kurtuluş Kayalı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2010, s. 19-31.
- Fedai, Özlem: "Kemal Tahir'in Gözünden Milli Mücadele Yılları Anadolu'sunda Yozlaşma ve Çürüme", *Hece, Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın Kemal Tahir Özel Sayısı*, S. 181, 2012, s. 165-172.
- Gözütok, Türkan: "Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü", *Türkbilig*, S. 21, 2011, s. 49-72.
- Gündüz, Tufan: "Konar Göçer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989, s. 161-163.
- Hobsbawm, Eric J.: *Eşkıyalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.
- Kalkan, Bülent: "Hangi Köydensiniz?", *Biyografya 4-Kemal Tahir*, ed.: Ayşegül Yaraman, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 107-120.
- Karadeniz, Abdurrahim: "Yorgun Savaşçı'nın Spot Işıkları", *Hece, Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın Kemal Tahir Özel Sayısı*, S. 181, 2012, s. 294-300.
- Karagöz, Mehmet: "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, 2006, s. 374.
- Kemal Tahir: *Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar*, Sander Yayıncılık, İstanbul, 1979.
- Kemal Tahir: *Rahmet Yolları Kesti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- Kemal Tahir: *Rahmet Yolları Kesti*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kemal Tahir: *Yorgun Savaşçı*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017.
- Moran, Berna: *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Narlı, Mehmet: "Köy Romanı İçinde Kemal Tahir", *Hece, Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın Kemal Tahir Özel Sayısı*, S. 181, 2012, s. 226-231.
- Safi, Polat: "Yargılamak mı Anlamak mı? Vefatından 37 Yıl Sonra Kemal Tahir'i Okumak", ed.: Kurtuluş Kayalı, *Bir Kemal Tahir Kitabı Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2010, s. 117-123.
- Şahin, İlhan: *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tekin, Mehmet: *Roman Sanatı I- Romanın Unsurları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.
- Topluk, Gökhan: "Kemal Tahir ve Yaşar Kemal Örnekleri Üzerinden Eşkıyalık Yazımına Bir Bakış", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2017, s. 59-78.
- Uyanık, Ercan: *20. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2017.

- Uzun, Efkan: “Osmanlı Örneklemleri Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 10, S. 3, Aralık 2006, s. 31-45.
- Yakut, Kemal: “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Eşkıyalığın Önlenmesine İlişkin Düzenlemeler”, *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 139-157.
- Yazoğlu, Cengiz: “Kemal Tahir’in Tarihe Bakışı”, *Biyografya 4- Kemal Tahir*, ed.: Ayşegül Yaraman, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 51-58.
- Yetkin, Sabri: *Ege’de Eşkıyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

Atatürk Döneminde “İnkılâp Müzesi” Kurulması Girişimleri

The Attempts at Establishing a "Revolution Museum" During the Time of Atatürk

Betül BATIR*

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa,
Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi,
İstanbul, Türkiye

ORCID: B.B. 0000-0003-0061-3889

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Betül Batır,
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali
Yücel Eğitim Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: bbatir@iuc.edu.tr

Başvuru/Submitted: 01.07.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
29.07.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
03.10.2022

Kabul/Accepted: 05.10.2022

Atf/Citation: Batır, Betül. "Atatürk
Döneminde "İnkılâp Müzesi" Kurulması
Girişimleri" *Yakın Dönem Türkiye
Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44
(2023): 283-322.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1138998>

ÖZ

Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü hazırlıklarının başladığı günlerde politik ve aydın çevreler tarafından ortaya bir fikir atılmıştı. Çağdaş müzeciliğin imkânlarından yararlanılarak, Türkiye'de gerçekleşen inkılapların on yıllık seyrini gösteren bir müze kurulması fikri gündeme gelmişti. Bu fikir benimsenerek bir "İnkılâp Müzesi" kurulması için girişimlere başlanmış ve bir Müzeler Komitesi oluşturulmuştu. Komiteden istenen, kurulması planlanan müzede cumhuriyetin ilk on yıllık mücadelesinin tasvir edilmesiydi. Ancak tarih ve müzecilik konularında bilgi sahibi olan komite üyelerinin inkılâp düşüncesine bakışlarında farklılıklar vardı. Komite üyelerinin fikir ayrılıkları müzenin kurulmasını engelledi. "İnkılâp Müzesi" buna benzer şekilde Ankara Halkevi tarafından da oluşturulmak istendi. Bu çalışmada 1933'te oluşturulması tasarlanan İnkılâp Müzesi'nin Rusya, Almanya ve İtalya'daki benzerleri örnek alınarak kurulma çabaları, çeşitli tartışmalar ve görüş farklılıkları ile müzenin kurulamamasının nedenleri ele alınmıştır. Çalışmanın konusu ve odak noktası İnkılâp Müzesi olup, müzelerin genel tarihine değinilmemiştir. Makalenin yazımında ağırlıklı olarak dönemin arşiv belgeleri, gazete-dergi haberleri ve meclis tutanakları kullanılmış ve ayrıca diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnkılâp, Müze, Müzecilik, Halkevi, Cumhuriyet

ABSTRACT

During the beginning of preparations for the 10th anniversary of the Republic of Türkiye, political and intellectual circles proposed the idea of establishing a museum that would exhibit the 10-year course of the revolutions in Türkiye by taking advantage of the possibilities contemporary museology had brought to the agenda. Upon adopting this idea, attempts were initiated to establish a revolution museum, for which a Committee of Museums was formed. The committee was requested to have the Republic's first 10 years of struggle depicted in the planned museum. The committee members were knowledgeable about history and museology but had different ways of viewing the idea of the revolution. The desire was to also have the Revolution Museum be created similar to the Ankara People's House. This study discusses the efforts at establishing the Revolution Museum that

had been designed to be established in 1933 based on its counterparts in Russia, Germany, and Italy as well as the various arguments and opinions concerning the museum and the reasons for why it had failed. The subject and focus of this study are the Revolution Museum. The article mainly used the archival documents of the period, newspaper and journal news, and the minutes from Parliament in its writing, while also examining other sources.

Keywords: Revolution, museum, museology, Ankara People's House, Republic

Extended Abstract

While beginning the preparations for the 10th anniversary of Türkiye, political and intellectual circles proposed the newly emerging idea to establish a museum exhibiting the 10-year course of the revolutions that had taken place in Türkiye by making use of the possibilities of contemporary museology. Upon adopting this idea, attempts were initiated to establish a revolution museum. In fact, the Istanbul Municipality had initiated some local activities regarding this issue in previous years. However, officials had a more comprehensive concept for the Revolution Museum in mind compared to these previous activities. Although all the necessary artifacts for the museum were available, these were understood to be insufficient for inaugurating what would be a well-established museum. Thus, the need to have experts who'd been trained according to the museum discipline clearly came before these artifacts.

As a result, the politicians and bureaucrats had no choice but to assign an authorized commission specifically for this job, upon which the Committee of Museums was formed to establish the Revolution Museum. The members of this committee consisted of names such as *Kadro* journal's editor Şevket Süreyya Aydemir, Foreign Ministry Advisor and Secretary General of the Balkan Union Abdülhak Şinasi Hisar, historian Enver Behnan Şapolyo, Sami Çölgeçen, and Hamit Zübeyir Koşay. The missions the state officials expected from the museum were to keep the revolutionary movements alive, to revive their vital aspects, and to display the 10-year-old history using examples. The museum committee was requested to illustrate almost 10 years of flowing history in the museum. However, the committee members, who were the leading figures in terms of history and museology, had different views toward the idea of revolution. Another issue upon which they were unable to agree was whether to include the Tanzimat Reform Era or the Turkish National Struggle period as the historical starting point of the Revolution Museum. All these expectations and disagreements from the committee members prevented them from establishing the museum.

Revolution museums had emerged as products of the new states and ideologies established after the revolutions. Considered as places of promotion, history, memory, and evidence collection, revolution museums are definable as places built as archives,

research centers, educational institutions, and propaganda tools in the world states that had undergone ideological and structural revolution at the beginning of the 20th century.

Revolution museums feature more their educational functions than their exhibiting and preserving ones. These museums reflect cultural and modern developments of a nation as well as its vital struggles against its enemies in history. Thus, they have made important contributions to the field of public education both in Türkiye and the world. Şevket Süreyya (Aydemir) Bey also expressed this feature of revolution museums in his report from August 27, 1933. The four-page report lists information, documents, maps, photographs, tables, materials etc. about the Battle of Sakarya exhibit planned in the museum, after which he stated how this hall would instruct visitors about the Battle of Sakarya.

The Revolution Museum would finally come into existence in 1939 after Atatürk's death, when the house where Atatürk had lived in Şişli, Istanbul was opened to the public as a museum. In addition, the Institute of Turkish Revolution History in affiliation with Ankara University Faculty of Language, History, and Geography was opened during the time when Hasan Ali Yücel was the Minister of Education. The Revolution History Museum was also established in Ankara in 1942 within the body of the Turkish Revolution History Institute. The materials that had been collected for the Revolution Museum planned in Ankara before were given to the Turkish Revolution History Institute in 1943.

The Revolution Museum had been intended to be created similar to the Ankara People's House. This study will address the efforts to establish a revolution museum whose idea had been put forward in 1933; the criticisms, different views, and discussions of the examples of revolution museums in Russia and Italy; the attempts to establish a similar model of revolution museum; and the reasons why the museum had failed to be established. As sources, this article utilized the archival materials, newspapers, journals and official reports of the period.

Giriş: Dönemin Müzecilik Çalışmaları Kapsamında İnkılâp Müzesi Tanımı

Müzeler bir milletin kültür ve geleneklerinin yaşatılmasının yanında tarihi ve kültürel anlamda vatandaşlık eğitimi ve bilincini kazandıran mekânlardır. Bir eğitim mekânı olan müzeler aynı zamanda milli birliği, kültürel bütünleşmeyi de sağlar.¹ Müzeyi işlevleri bakımından milli benliğin ve duyguların canlı tutulduğu yaygın eğitim kurumları olarak tanımlamak mümkündür.

Dönemin Maarif Vekili Dr. Rıza Nur, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu 1920 yılı hükümet programında da millî benlik ve ruhu besleyecek olan ürünlerden söz ederken müzeciliğe dikkat çekmiştir.²

Bu sebeplerle müzeler; tarihi, kültürel, manevi değeri bulunan tüm değerli bilgi, belge ve eşyaların toplanmasına, saklanmasına, sergilenmesine hatta araştırma merkezi olarak kullanılmasına imkân sağlamaktadırlar. Cumhuriyet döneminde de müzecilik çalışmalarında görev alan isimlerden Halil Edhem, müzelerin aynı zamanda bir ülkenin milli servetini temsil ve teşkil ettiğine, müzelerin turist çekmek anlamında bütçeye olan ekonomik katkısına değinmektedir.³

Yirminci yüzyılda medeni toplumların ayrıca önem verdiği müzecilik faaliyetleri, dönemin teknolojik imkânlarıyla yenilenme fırsatı bulmuştu. Zaman içinde değişen müzecilik anlayışıyla birçok ülke müzecilik faaliyetleri için yüksek oranlarda bütçe ayırmaya başlamıştı. Türkiye Cumhuriyeti de yeni kurulan bir devlet olarak müze ve müzecilik konularında çağın gerisinde kalmayarak yeniliklere ayak uydurmaya gayret göstermişti.⁴

Osmanlı Devleti'nde müzecilik hareketleri on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kurumsallaşmış ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da gelişmeye devam etmişti. 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Âsâr-ı Âtîka Müdürlüğü'nün kurulmasını

1 Enver Behnan, "Müzecilik: Müzeciliğin Tarihi", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 18, Ağustos 1934, s. 428.

2 *TBMM Zabıt Cerideleri*, 1. Dönem, Cilt: I, 13. Birleşim, 9 Mayıs 1336, s. 241-242; Yusuf Çetin, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1920-1938) Müze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan Çalışmalar", *Sanat Dergisi*, S. 12, 2007, s. 117.

3 Halil Edhem, *Modern Sanat Müzesinin Tasarımı Müzecilik Yazıları*, der. ve sun. Ali Artun, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 157.

4 Mine Küçük, *Müze Tarih-Kavram-Deneyim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, s. 29-30; Enver Behnan, "Müzecilik: Müzeciliğin Tarihi", s. 428.

kararlaştırmıştı.⁵ Milli M¼cadele d¼neminde Hars M¼d¼rl¼g¼ kurulmuş, ‘‘M¼zeler ve Åsâr-ı Åt¼ka Hakkında Talimatname’’ yayınlanmıştı.⁶

Osmanlı Devleti’nde toplam on altı m¼ze ve m¼ze deposu bulunurken Cumhuriyet’in ilk on beş y¼lında otuz yedi yeni m¼ze ve m¼ze deposu kurulmuştu. Osmanlı Devleti’nden miras kalan bazı mekânlar da m¼zeye d¼n¼řt¼r¼lm¼řtü. Topkapı Sarayı, Konya Mevlevi Tekkesi gibi. Cumhuriyet d¼neminde yapılan ilk m¼ze binası 1930 y¼lında hizmete açılan Ankara Etnografya M¼zesi’ydi.⁷

M¼zeler, Cumhuriyet d¼neminde geniş kitlelere ulus bilincinin aşılanması bakımından da ¼nem taşırmaktaydı.⁸ Daha sonraki s¼rete buna toplumun eēitim seviyesini y¼k-seltmek ve k¼lt¼r kazandırmak misyonları da eklenmişti.

T¼rkiye Cumhuriyeti idaresi topluma yeni bir biçim kazandırmada eēitim ve k¼lt¼re b¼y¼k ¼nem vermekteydi. Bu k¼lt¼r ve eēitimi gerçekleştirmede m¼zeler bir araç olarak kullanılmıştı.

M¼zeler sadece eski eserlerin toplandıēı yerler deēildir. Hayvan, bitki, resim, m¼zik, anatomi, ticaret ve sanayi, ziraat, etnografya, antropoloji, tarih, okul, silah, kost¼m, asker¼ ve inkılâp m¼zeleri gibi çok farklı konularda ve alanlarla m¼zeler oluşturulabilmektedir.⁹ T¼rkiye Cumhuriyeti’nin kurulduēu ilk yıllarda bu farklı alanlardaki m¼zelerden pek azı mevcuttu. Bazıları ise kurulma aşamasındaydı. Bu m¼zelerden biri olan İnkılâp M¼zesi de Cumhuriyet’in ilanından yaklaşık ¼ sene sonra g¼ndeme gelmişti.

İnkılâpları halka anlatmak, ¼ğretmek için yapılan çalışmalardan biri de İnkılâp M¼zesi kurma çabaları olmuştur. T¼rk inkılâbı olarak adlandırılan d¼nemi, İsmet İnon¼ inkılâp k¼rs¼s¼nde verdiēi açılış dersinde şu c¼mlelerle tanımlamaktadır:¹⁰ ‘‘*T¼rk mil-letinin içinde yařadıēımız ve devam etmekte olan inkılâbı, ecnebi istilasına ve Osmanlı*

5 Yusuf etin, ‘‘Mustafa Kemal Atat¼rk D¼neminde (1920-1938) M¼ze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan alışmalar’’, s. 117-121; *aēdař M¼zecilik Anlayışı ve ¼lkemizde M¼zeler*, haz. Aysun Altınbaş, iēdem ¼zdemir, Ankara, 2012, s. 3.

6 Ferruh Gerçek, *T¼rk M¼zeciliēi*, K¼lt¼r Bakanlıēı Yayını, Ankara, 1999, s. 138; Halit al, ‘‘Osmanlı’dan G¼n¼m¼ze T¼rkiye’de M¼zeler’’, *T¼rkiye Araştırmaları Literat¼r Dergisi*, C. 7, S. 14, 2009, s. 329; *aēdař M¼zecilik ...*, s. 3; Bet¼l Batır, ‘‘T¼rkiye’de Mektep M¼zesi’nin Açılışı ve Sergilenen Eşyaların Listesi’’, *Erdem*, S. 75, 2018, s. 8.

7 Halit al, ‘‘Osmanlı’dan G¼n¼m¼ze T¼rkiye’de M¼zeler’’, s. 329; *aēdař M¼zecilik ...*, s. 12; Bet¼l Batır, ‘‘T¼rkiye’de Mektep M¼zesi’nin Açılışı ve Sergilenen Eşyaların Listesi’’, s. 8.

8 Murat Yolun, ‘‘T¼rkiye’de Ulus Devletin İnşa S¼recinde İnkılâpları G¼rselleřtirmek: İnkılâp M¼zesi Arayışları’’, *Belgi Dergisi*, S. 24, Yaz 2022/II, s. 1-16.

9 Enver Behnan, ‘‘M¼zecilik: M¼zeciliēin Tarihi’’, s. 430-431; Bet¼l Batır, ‘‘T¼rkiye’de Mektep M¼zesi’nin Açılışı ve Sergilenen Eşyaların Listesi’’, s. 5-34.

10 ‘‘İnkılâp K¼rs¼s¼nde İsmet Paşa’nın Dersi’’, *¼lk¼ Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 14, Nisan 1934, s. 8.

nizamına karşı çifte cepheli bir savaş ile başlamıştır. Türk inkılâbı Türk milletinin kuruluş savaşıdır”.

İsmet İnönü'nün tanımına göre inkılâp tarihi denildiğinde hem yapılan yenilikler hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve bağımsız bir devlet olarak varlığını koruması için vermiş olduğu mücadelenin tarihi anlaşılmalıydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılâp tarihi, devrim tarihi bu içeriklerden oluşmaktaydı. Dönemin yaklaşımıyla Millî Mücadele dönemini kapsayan inkılâp tarihinin Mondros Ateşkes Anlaşması'yla başlatıldığı, Maarif Vekâleti'nin müzeye eşya toplamak için yayınladığı genelgede de görülebilmektedir.¹¹

Dönem içinde Türk inkılâp tarihinin nereden başlatılacağı konusunda farklı görüşler mevcuttu. Yusuf Hikmet Bayur eserinde Türk inkılâp tarihinin başlangıcı konusunda iki görüşün varlığından söz etmekteydi. Birinci görüş, Osmanlı hükûmetinin Avrupa'dan çok geri kaldığını anlayıp Avrupa tekniğini almaya kalkıştığı on sekizinci yüzyıl ortalarından (I. Mahmut-III. Mustafa dönemleri) başlatanlara aitti. Bu görüşe sahip olanların ele aldıkları ana başlıklar; III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat, Kanun-i Esasi ve II. Meşrutiyet'ti.

İkinci görüş ise Türk inkılâbının başlangıcını Millî Mücadele döneminin başı olan 1918-1919 tarihini kabul edenlere aitti. Eski dönem inkılâpları ile yeni dönem inkılâplar arasında doğal olarak farklılıklar vardı. Yusuf Hikmet Bayur, en temel farkı başarı ve başarısızlıkla tanımlıyordu. Başarılı olan son inkılâpları, başarısız olan eski inkılâplardan ayırmak için son dönem inkılâplarına Atatürk inkılâpları denilmesini doğru bulduğunu söyleyen Bayur, bu adlandırmaya Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisinin karşı çıktığını ve bu isme izin vermediğini, kendisinin Türk inkılâbı ismini verdiğini, bu yenikleri tüm millete mâl ettiğini belirtiyordu.¹² Buradan da anlaşılacağı üzere Türk inkılâbı adını alan son dönem yenilikleri başlangıç tarihi olarak çeşitli şekillerde ele alınabilmekteydi. İnkılâp Müzesi'nin içeriği hazırlanırken de buna benzer görüşler (Türkiye Cumhuriyeti döneminde yapılan inkılâpların ne zamandan başlatılacağı) yaşanmıştı.

İnkılâp Müzeleri'nin diğer müzelerden farkı eğitici olmasıdır. Kültürel gelişimi, ulusun var oluş mücadelesini, tarihi ve ulusal kimliği yansıtan bu müzelerin hem Türkiye'de hem dünyada halk eğitimi alanında önemli katkıları olmuştur. İnkılâp Müzesi'nin bu özelliğini Şevket Süreyya (Aydemir) Bey de 27 Ağustos 1933 tarihli raporunda dile getirmişti. Dört sayfalık raporda Şevket Süreyya Bey, müzede planlanan

11 Hamit Zübeyr, *Tarihi Abidelerimizi Koruyalım*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1932, s. 23-25.

12 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. X-XI.

Sakarya Savaşı'na ait bilgi, belge, harita, fotoğraf, tablo, ilgili sözler ve buna benzer malzemeleri sıraladıktan sonra bu salonun Sakarya Savaşı'nı anlatan bir mekân olarak ziyaretçilere öğretici olacağını belirtmekteydi. Böylece bir baba çocuğunu buraya getirirse ya da bir öğretmen öğrencilerini ziyarete getirirse savaş hakkındaki tüm bilgileri hissettirerek öğretebilir savını ileri sürmekteydi.¹³

İnkılâp Müzeleri'nin kurulma amaçları diğer müzelerden farklı olarak şu şekilde maddeleştirilebilir:

- a. İnkılâbı telkin etmek
- b. İnkılâp ülküsünü devam ettirmek
- c. İnkılâp fedakârlıklarını anlatmak
- d. Ulusal heyecanı coşturmak¹⁴

İnkılâp Müzeleri'nin işlevlerini ise şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

- a. İnkılâpların önemini vurgular.
- b. İnkılâpların değerini öğretir.
- c. Bilginin toplandığı ve saklandığı bir yerdir.
- d. Bilgi ve hatıraların nesillere aktarılmasını sağlar.
- e. İçinde barındırdığı kütüphanesiyle bir araştırma mekânıdır.
- f. Bir propaganda aracıdır.

1. Dünyadaki Örnekleriyle İnkılâp Müzesi

İnkılâp Müzeleri devrimler sonrası kurulan yeni devletlerin ve ideolojilerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılın başında ideolojik ve yapısal anlamda devrim geçiren dünya devletleri arasında bir tanıtım, tarihçe, anı ve kanıt toplama yeri olarak düşünülen İnkılâp Müzeleri alt anlamlarında bir arşiv, araştırma merkezi, eğitim kurumu ve propaganda aracı olarak inşa edilen mekânlar olarak tanımlanabilir.

13 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 490.01.01199/203.1.75-78.

14 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1936. s. 106-111.

Öncelikli olarak Sovyet Rusya ve İtalya'da inşa edilen İnkılâp Müzeleri, Almanya ve Çekoslovakya'da sergi mahiyetinde yapılmak suretiyle istenilen amaçları karşılamıştır.¹⁵ Almanya ve Çekoslovakya'da sabit ve seyyar olarak açılan sergiler, Birinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa haritasında yer alan devletler olarak siyasal bağımsızlıklarını kurtarmak için verdikleri mücadeleleri yaşatmak ve hatırlatmak hedefini taşımıştır.

Sovyet Rusya'da yetkililer Ekim Devrimi'nin beşinci yıl dönümünde (12 Kasım 1922) eski İngiliz Kulübü'nün salonlarında Kızıl Moskova adında bir sergi açmışlardı. Bu sergi daha sonra (1923) Moskova'da kurulacak İnkılâp Müzesi'nin temelini oluşturmuştur. İnkılâp Müzesi, 1925 yılından itibaren ideoloji bakımından "Marks, Engels ve Lenin Enstitüleri"nin direktifleriyle yönetilmiştir.¹⁶

Hitler, Almanya'da yönetimi devralınca Berlin'de bir Devrim Sergisi (Die front) açmıştı. Bu sergi Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar Almanya'nın nasıl çetin bir mücadele yaşadığını ve Hitler Partisi'nin nasıl bir yol takip ettiğini anlatmaya çalışan bir sergiydi. Ayrıca mevcut olan Propaganda Bakanlığı'nda Devrim Propagandası şubesi kurulmuştu. Bu şubenin görevi; sergi, sinema ve radyo aracılığı ile nasıl çalışılacağına dair bir program hazırlamaktı.¹⁷

İtalya'da Roma'da açılmış olan Mostra dells reviolusion Fascista adındaki Devrim Sergisi çeşitli salonlara ayrılmıştı. On iki ayrı salondan oluşan sergi, İtalyan milletinin nasıl meydana geldiğini anlatan birinci salonla başlamaktaydı. İkinci salonda 1915'te savaşa nasıl girildiği, üçüncü salonda Birinci Dünya Savaşı, dördüncü salonda ise İtalya'nın zaferini, zaferden sonra İtalya'nın nasıl buhran geçirdiğini gösterdikten sonra faşizm hareketlerine geçilerek tanıtımlar; salonlarda belge, doküman, tablo ve resimlerle gösterilmekteydi.¹⁸

2. Türkiye'de İnkılâp Müzesi/leri

Türkiye'de adı bir İnkılâp Müzesi olmasa da 7 Şubat 1921 tarihinde Eskişehir'de açılan Millî Mücadele'ye ait İstiklâl Müzesi bu amaçla kurulan ilk müze olarak söylenebilir. Bu müze 24. Fırka zabitlerinden Mülazım Nuri Halil Bey tarafından açılmıştı. Eskişehir'de Müdafaa-i Hukuk Binası'nda Millî Mücadele'ye ait kıymetli hatıralar burada toplanmıştı. Fakat Yunanlar Eskişehir'e girince bu müzeyi yakmışlardı. Daha sonra

15 Enver Behnan, "Müzecilik: Müzeciliğin Tarihi", s. 430-431; Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler...*, s. 106-111.

16 *BCA*, 490.01.01199/203.1.11-13.

17 *BCA*, 490.01.01199/203.1.11-13.

18 Nafi Atuf Kansu'nun raporu için bkz. *BCA*, 490.01.01199/203.1.11-13.

1922 senesinde Ankara Taşhan'ın altında bir askerî istihbarat salonu yapılmıştı. Burada Millî Mücadele dönemine ait fotoğraflar, gazete koleksiyonları, silahlar ve mermiler teşhir edilmişti. Bundan sonra 1924 senesinde Ankara'da bir İstiklâl Mücadelesi Müzesi yapılmak istenmiş, fakat gerçekleştirilememişti.¹⁹

Türkiye'de bir İnkılâp Müzesi kurulması fikri 1926 yılında ortaya çıkmıştı. İnkılâp Müzesi açma fikrini ilk gündeme getirenler arasında Mehmet Fuat Köprülü gelmekteydi. Köprülü, 26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü Türkoloji Kongresi'ne katılmış ve bu sırada Sovyet Rusya'da incelemelerde bulunmuştu. Bu incelemeleri sırasında Moskova'daki İnkılâp Müzesi'ni inceleme fırsatı bulmuş, bunun Türkiye'de de kurulmasının önemine değinmişti.²⁰

Bu tarihlerde Maarif Vekili olan Mustafa Necati Bey de İnkılâp Müzesi'nin gerekliliğini dile getirmiş ve Maarif Vekâleti tarafından Ankara Etnografya Müzesi'nin²¹ bir şubesi olarak İnkılâp Şubesi şeklinde açılması düşünülmüştü. Aynı yıllarda Hars Encümeni'nin Türk kültürüne ait eserleri bir araya toplamak, Türk folklor belgelerini tespit etmek amaçlı çalışmaları sırasında, Kurtuluş Savaşı'na ait eserlerin de korunmasına gayret edildiği görülmektedir. Henüz büyük çapta sosyal devrimler yapılmadığı hâlde İnkılâp Müzesi'ni, Ankara Etnografya Müzesi'nin bir şubesi olarak düşünmüşlerdi.²²

İnkılâp Müzesi'nin de temeli olan Etnografya Müzesi'nin kuruluşu 1924 tarihinde başlamıştı. Bu müzenin kuruluş programının tespit edilmesinde Macar asıllı Türkolog Gyula Meszaros'un büyük katkıları olmuştu.²³ Meszaros'un bu konuda hazırladığı raporlarda kaybolmaya yüz tutan ya da kaybolması muhtemel olan gelenek görenekler, değişmekte olan kıyafetler gibi eşya ve belgelerin mümkün olduğu kadar çabuk toplanması belirtilmekteydi. Dönemin Maarif Vekâleti Hars Müdürlüğü, bu raporlardaki fikirlerden çok istifade etmişti. Bu raporların Türkiye'de bir İnkılâp Müzesi kurulması fikrinin gelişimine katkısı vardır. Maarif Vekâleti'nden gönderilen 10/8/1926 tarihli yazıda

19 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler...*, s. 80-81; Eminalp Malkoç, *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, Derin Yayınları, İstanbul, 2014, s. 258.

20 Mustafa Oral, "Ankara Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 119-120.

21 Ankara Etnografya Müzesi: Etnografya Müzesi ilk defa İstanbul'da Süleymaniye Camii karşısındaki kütüphanenin yanındaki bir medresede açıldı. Bu müzenin tanzimi Macar etnograflarından Meszaros yaptı. Bu müze sonradan Ankara'ya nakledildi. Ankara'da Namazgâh denilen yüksel bir tepenin üzerine Mimar Hikmet Bey tarafından Türk mimarisinde bir müze binası yapıldı. 1927 yılında Etnografya Müzesi Ankara'da yeni binada açıldı. Yine uzmanı olan Meszaros faaliyetine devam etti. Müze müdürü olarak da Hamit Zübeyir Bey görevlendirildi. Geniş bilgi için bkz. Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler...*, s. 75-76.

22 Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, Birinci Teşrin 1933, s. 260-265; Nurettin Can Güleklî, "Millî servetlerimiz: Türk İnkılâp Müzesi", *Zafer*, No. 1078, 15 Nisan 1952, s. 2-3.

23 *BCA*, 30.18.1.2/18.16.14.

İstanbul'da kurulması karar altına alınan İstanbul Etnografya Müzesi'ne konulacak eşyayı toplama işi ile görevlendirilen heyette uzman olarak çalıştırılan Meszaros'a, müze için toplanan eşyalar arasında Türk inkılâbına ait eşyaların da olması gerektiği bildirilmekteydi.²⁴

Asâr-ı Âtika (Eski Eserler) ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyir Bey "Tarihi âbidelerimizi koruyalım" ismiyle yazmış olduğu, Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi (CHP) neşriyatı arasında basılan risalede buraya eşya toplamak için Necati Bey'in imzasıyla tamim edilen rehberin bir örneğini eklemiştir. Bu teşebbüs üzerine Ankara Etnografya Müzesi'nde tarihi kıymetleri olan birçok fotoğraf, resimler, ilk Millet Meclisi'nde Gazi'nin kullanmış olduğu masa, koltuk ve Meclis'e ilk çekilen bayrak gibi kıymetli birkaç parça, inkılâp tarihiyle ilgili birçok tarihi eşya da toplanmıştı. Bunlar ileride kurulması planlanan İnkılâp Müzesi'nin atılan ilk tohumlarıydı. Maarif Vekâleti'nin planladığı bu İnkılâp Şubesi'nin başlangıç tarihi olarak Mondros Mütarekesi'nin tespit edilmiş olduğu tamimden anlaşılmaktadır.²⁵

Bütün bu gayretli çalışmalara rağmen müzenin İnkılâp Şubesi geliştirilememiştir. Ankara'da Etnografya Müzesi hâline konulan bina 18 Temmuz 1930 tarihinde halka açılmıştı.²⁶ Etnografya Müzesi'nde halka ait eserler toplanırken en yakın tarihin değerli belgeleri de çeşitli vesilelerle müzeye gelmekte idi. Bu arada Türk Kurtuluş Savaşı'na ait ilgi çeken pek çok müzeli eserinin muhtelif ellerde bulunduğu anlaşılmıştı. Bunları bir araya getirmek, düzenlemek, müzede ayrı bir seksiyon hâlinde teşhir etmek gerekiyordu. Bunun için Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesi'nce hazırlanan bir genelge yayınlanmıştı. Bu genelgede şubenin hangi amaçla ve nasıl kurulacağı açıklanıyordu. "Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi'ne kabul olunacak asâra dair" genelgenin ilk maddesi:²⁷

"1-Mücadele-i milliye ve mesut inkılâba müteallik vesaik ve eşya ziyaa uğramadan ve hatıralar unutulmadan Ankara Etnografya Müzesi'nde cem ve halka cumhuriyet terbiyesi verecek surette teşhir olunacaktır".

24 Nurettin Can Gülekli, "Millî servetlerimiz: Türk İnkılâp Müzesi", s. 2-3.

25 *BCA*, 30.10.00/213.445.9; Hamit Zübeyir, *Tarihi Abidelerimizi...*, s. 23-25; Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", s. 260-265.

26 Bu tarih müzenin halka açıldığı tarihtir. Müze Atatürk'ün direktifiyle 25 Mayıs 1928 tarihinde Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti sebebiyle erken tarihte açılmıştır. Bkz. Mustafa Oral, "Ankara Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi", s. 122.

27 *Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi'ne kabul olunacak asâra dair*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, s. 2; Nurettin Can Gülekli, "Millî servetlerimiz: Türk İnkılâp Müzesi", s. 2-3. Maddeler için bkz. Ek-1.

Bu maddeden de anlaşılacağı üzere burada hedef halka cumhuriyet terbiyesinin verilmesiydi. Bu amaca hizmet etmek için ülkenin kurtarılması adına verilen mücadelenin belge ve kanıtlarının gösterilmesi gerekliydi. Böylece halka ve dahası yeni nesle millî mücadele ruhu, inkılâpçılık ruhu canlı bir şekilde verilerek bu ruh yaşatılmaya devam edecekti. Bu önemli mirasın aktarımını sağlayacak, eserlerin unutulmasını veya kaybolmasını önleyecek bir müzenin kurulması görevini üstlenen Maarif Vekâleti'nin gelecek için ne kadar değerli bir görev yaptığı da dönemin dergilerinde dile getirilmekteydi.²⁸

Buraya konulacak belgelerin başında “*Büyük Kurtarıcı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Milli Mücadele esnasında kullandığı eşya, el yazısıyla yazılı telgrafları ile nutuk ve hatıraları, filme alınan tasvirleri tarihi fotoğrafları*” gelmekteydi. Ondan sonraki fıkralarda, bu mücadelede ikinci ve üçüncü derecede rol almış şahsiyetlerin, yani “*Millî mücadele ve inkılâp erkânının kullanmış oldukları tarihi eşya ve fotoğraf*”ın toplatılması düşünülmüştü. Daha sonra “*Millî Mücadeleye takaddüm eden hadisat ve hazırlık devriyle alakadar tarihi vesaik ve eşya*” anıl-hatıraları cem ve teşhir ile kalmış ve bu maddenin sonuna “*Erzurum İçtimai ve Sivas kongresi hatıraları*” yer alması planlanmaktaydı. Son bölümde ise “*Sarayın sefahati ve saray hükümeti erkânı!*” diye bir başlık yer alacaktı.²⁹

İnkılâp Müzesi kısmında bulunacak eşya, belge ve görselleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Müdafaa-i Hukuk Heyetleri, Birinci Büyük Millet Meclisi hatıraları, Kurtuluş Savaşı'na ait silahlar, çeşitli tüfekler, çeşitli top mermileri, demir parçalardan yapılmış süngüler, evlerin balkonlarından sökülen çinkolarla yapılan makaralar, Millî Mücadele'de çalışan ustaların resimleri, ilk Ankara Hükümeti'nin kuruluşuna ait resimler, Mütareke ve İstanbul'dan kaçırılan silah ve eşya, Yunan mezalimi, Büyük Taarruz, kurtuluş şenlikleri, millî ordunun İstanbul'a girişi, Mudanya Mütarekesi, Lozan Muahedesi, meçhul asker abidesi resmi, şehit elbiseleri, irtica hareketleri, İstiklal Mahkemeleri, asilerden alınan eşya, fotoğraflar ve bunun gibi materyaller.³⁰

İnkılâp Müzesi'ne konulacak eşya ve belgelerin toplanılması için çeşitli devlet kurum ve kuruluşları, derneklerden yardım alınacaktı. Hilâl-i Ahmer, Türk Ocakları, Muallimler Birliği gibi.³¹

28 Hasan Fehmi, “İnkılâp Müzelerine Dair”, *Çankaya*, No. 1, 1 Mayıs 1928, s. 16.

29 *Etnografya Müzesi İnkılâp...*; Nurettin Can Güleklî, “Millî servetlerimiz: Türk İnkılâp Müzesi”, s. 2-3.

30 Nurettin Can Güleklî, “Millî servetlerimiz: Türk İnkılâp Müzesi”, s. 2-3.

31 Ankara Etnografya Müzesi'nde toplanan eşya ve belgeler uzun bir bekleme devresinden sonra Millî Eğitim Bakanlığı'nın 22 Eylül 1943 tarihli emriyle Türk Devrim Tarihi Enstitüsü'ne verilmiştir. Nurettin Can Güleklî, “Millî servetlerimiz: Türk İnkılâp Müzesi”, s. 2-3.

2.1. İstanbul'da İnkılâp Müzesi Girişimleri

Büyük zaferden sonra İstanbul'da bir İnkılâp Müzesi açılması planlanmıştı. İstanbul'da Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya geçmeden önce konakladığı ve vatanın kurtuluşunu içinde planlandığı ev, 1924 yılında Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer tarafından satın alınmıştı. Daha sonra bu bina İstanbul Belediyesi tarafından 40.000 lira-ya satın alınarak Şişli'de Halâskârgazi Caddesi'nde bir müze yapılması için girişime başlanmıştı. Bu ev büyük inkılâpların ve bütün yenilik hareketlerinin banisi olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hatıraları ile doldurulmuş ve bu hatıralar gelecek nesillere bir vesika, bir abide olarak bırakılmak istenmişti.³²

Bu amaçla Atatürk'e ve inkılâplara ait birçok fotoğraf, tablo, harita ve eser toplanmıştı. Örneğin, Yunanların İzmir'e girmesi hadisesi 9 adet sulu boya tabloda tespit olunarak müze binasının alt katı ve girişi bunlarla örtülmüş ve yine bu meyanda Kurtuluş Savaşı'ndan önce çeşitli devletler tarafından işgal olunan Türkiye'nin bir haritası ile Kurtuluş Savaşı'ndan sonra millî hudutlar içinde yeni Türkiye'yi gösteren bir harita, vatanın o zamanki durumunu gösteren birer vesika olarak sunulmuştu.³³

İstanbul Şehremaneti Mecmuası'nda İnkılâp Müzesi'nin eşyaları ile ilgili bilgi verilirken Fransa'da halkın müzelere bağışladığı kitap ve eşya örnekleriyle İstanbul halkının da müzede teşhir edilecek eşyaların toplanması konusunda yardımcı olacağına dair inanç da belirtilmişti.³⁴

İstanbul'da 1929 senesinde İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin (Üstündağ) Bey başkanlığında İstanbul Mebusu Halil Ethem, Müderris Köprülüzade Mehmet Fuat, Doktor Ahmet Süheyl (Ünver), Hayrettin Nedim ve Vilayet Mektupçusu Osman Nuri (Ergin) beylerden oluşan uzman heyet bu işle uğraşmaya başlamıştı. İstanbul Belediyesi tarafından kurulması planlanan İnkılâp Müzesi için müze heyeti inkılâplara dair vesikaları toplamak, olayları tespit etmek ve kayıt altına almak için her fırsatı değerlendirmişti. Örneğin daha harf inkılâbı başlamadan önce Sarayburnu'nda verilen müsamere dolayısıyla yeni Türk harflerinin kabulü lehinde hemen orada Gazi'nin yeni yazı ile bir bloknota yazmış ve halka karşı okutmuş olduğu hitabenin Gazi'nin el yazısı ile olan aslı bu müzede bir tablo hâlinde sergilenmek üzere saklanmaktaydı. Yine şapka inkılâbı

32 "İnkılâp Müzesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 2944, 21 Eylül 1929, s. 1; "İnkılâp Müzesi", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 3137, 6 Nisan 1930, s. 1; Osman Ergin, "Hars ve Terbiye İşleri: İnkılâp Müzesi", *İstanbul Belediye Mecmuası*, S. 109-110, 29 Ekim 1933 (Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Şerefine Çıkarılmıştır), s. 72-74.

33 Osman Ergin, "Hars ve Terbiye İşleri: İnkılâp Müzesi", s. 72-74.

34 "Büyük Gazi ve İnkılâp Müzesi", *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Y. 5, S. 57, Mayıs 1929, s. 320-321.

münasebetiyle Gazi'nin Kastamonu'da söylemiş olduğu nutuk ile bu nutuk üzerine Kastamonu'da hemen şapka giyenlerin resimleri de bu suretle bir tablo hâlinde korunmuştu. Gazi ile yeni Türk inkılâbı hakkında Türkçe ve yabancı dilde yazılan bütün eserler de İnkılâp Müzesi için toplanmaktaydı.³⁵ Bu hizmetiyle halka açılması düşünülen müze aynı zamanda araştırmacılar için de bir arşiv niteliği taşımaktaydı.

İnkılâp Müzesi'nde vesikalar ve eserler toplanırken son dönem inkılâpları ile eski inkılâpların karşılaştırılmasına fırsat vereceği düşünülerek müzenin tarihinin Tanzimat'a kadar götürülmesi planlamıştı. Bunun için Tanzimat dönemine ait belge ve eserler de toplanmaktaydı. Böylece buradaki inkılâp eserlerini gören yeni nesil, son dönem inkılâplarının farkını görecektir ve değerini daha iyi bilecekti. Daha sonra Tanzimat devrinin de Türklerin batılılaşmasına başlangıç olamayacağı, bunun için III. Ahmet ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa devirlerine kadar gidilmesi kararlaştırılıp bu alanda üç sene çalışıldıktan sonra Şişli'deki İnkılâp Müzesi'nde toplanan bütün eşya, kitap, gazete, mecmua vesairenin başlı başına bir müze teşkil ettiği görülerek bunların başka bir binaya nakli ile Gazi'nin Şişli'deki evinin sadece son dönem inkılâplara tahsisi kararlaştırılmıştı. Böylece bu eşyalar Beyazıt'taki medreseye³⁶ nakledilmişti. Yirmi oda, bir büyük salon ve geniş koridorlardan oluşan bu medresenin de hem müze hem de kütüphane olması kararlaştırılmıştı. İstanbul Belediyesi, 1929'dan 1933 yılına kadar geçen sürede bu iş için 50.000 lira kadar para sarf etmişti.³⁷

Bu alanda bir başka teşebbüs de İstanbul Halkevi Müze ve Sergi Şubesi'nin Ayasofya Hamamı binasında çeşitli sergiler düzenlenmek ve Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü münasebetiyle Cumhuriyet'ten bu yana yapılan inkılâpları gösteren bir sergi düzenlenmesi hakkındaki müracaatıdır. Ancak bu girişim de binanın uygun olmadığı yönündeki gerekçe ile gerçekleşmemişti.³⁸

35 Osman Ergin, "Hars ve Terbiye İşleri: İnkılâp Müzesi", s. 72-74; Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", s. 260-265.

36 İstanbul Etnografya Müzesi: İstanbul'da Beyazıt'ta eski bir Türk medresesinde bir Etnografya Müzesi açılmıştır. Bu müze bir İnkılâp Müzesi olarak kurulmak üzere hazırlık yapılmıştı. Birçok kişi inkılâba ait vesikaları toplamak istediler, fakat mümkün olmadı. Bulunan eşyalar Kemal Atatürk'ün Anadolu'ya geçmeden önce Şişli'de oturduğu evde toplandı. Bkz. Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler...*, s. 82. Beyazıt Medresesi fotoğraf için bkz. Ek-4.

37 Osman Ergin, "Hars ve Terbiye İşleri: İnkılâp Müzesi", s. 74-75.

38 Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", s. 260-265.

2.2. Cumhuriyet'in Onuncu Yılında Ankara'da Bir İnkılâp Müzesi Projesi

Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünün yaşandığı, inkılâp fikirlerinin daha iyi anlaşıldığı ve yararlanıldığı bir dönemde birtakım şenlikler düzenlenmekteydi. Bu şenlikler arasında yer alan bir girişim de İnkılâp Müzesi'nin kurulması projesiydi.³⁹

Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü şerefine 1933 senesinde Ankara Halkevi, Ankara'da İnkılâp Müzesi teşkili için bir müze heyeti oluşturmuştu. Müze heyeti; Hamit Zübeyir, Şevket Süreyya, Abdülhak Şinasi, Sami Çölgeçen, Enver Behnan Şapolyo gibi isimlerden oluşmaktaydı. Heyet hemen çalışmalara başlamış, müzenin projelerini ve dosyalarını hazırlamışlardı. CHP Genel Sekreteri Recep Peker bu heyete başkanlık etmekteydi.⁴⁰

Ankara Halkevi Müze ve Sergi şubesi 1933 yılı içerisinde Cumhuriyet'in onuncu yılı münasebetiyle İnkılâp Müzesi kurma fikrini uygulamaya koymuştu. Amaç Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde bir İnkılâp Müzesi açmaktı. Bu konuda Şevket Süreyya Bey 27 Mart 1933 tarihli bir rapor hazırlamıştı.⁴¹

"Bu teşebbüsün diğerlerinden fazla bir başarı elde edeceğini ümit ediyoruz" diyen Abdülhak Şinasi, önermiş oldukları bu projeyi CHP'nin kabul ettiğini, alınan kararlar daha önce Etnografya Müzesi'ne gelmiş olan eşyalardan teşhire uygun olanların açılacak bu müzeye naklinin kararlaştırıldığını bildirmekteydi.⁴²

Müze binası olarak projeyi öneren heyet, Büyük Millet Meclisi'nin eski tarihi binasının tahsis edilmesini beklemekteydi. Abdülhak Şinasi heyetin bu isteklerini 1880 yılında Maarif Nazırı Münif Paşa'nın İstanbul Asâr-ı Âtika Müzesi'nin Çinili Köşk'teki açılış konuşmasıyla desteklemekteydi.⁴³ CHP yetkilileri bu teklifi uygun bulmuş ve müze binası olarak burayı tahsis etmişlerdi. Açılacak olan İnkılâp Müzesi bu binada faaliyet gösterecekti.

Proje tekliflerinde Millî Mücadele'ye katılan asker ve sivil tüm vatandaşların ellerinde anı olarak mevcut olan birçok vesika, fotoğraf ve eşyanın zamanla yok olacağı, gelecek nesillere taşınacak bilgi ve belgelerin kaybolacağı endişesiyle bu müzenin gerekliliğine dikkat çekilmekteydi. Yakın tarihi ilgilendiren her bilgi ve belgenin gelecek nesiller

39 Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", s. 260-265.

40 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler...*, s. 80-81.

41 Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", s. 261.

42 Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", s. 261.

43 Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", s. 262.

için canlı tutulması gerekmektedir. Bunun için bu bilgi ve belgelerin korunması, saklanması ve belli bir düzen çerçevesinde sergilenmesi zaruridir.⁴⁴

Millî hisleri harekete geçirecek ve gelecek nesillere bu duygunun taşınmasına vesile olacak müzenin kurulmasında ve gerekli eşyaların temininde savaşa katılmış ailelerin ellerindeki bilgi ve belgeleri vermekte zorluk yaşamayacağına inanılıyordu. Nasıl ki aileler ellerindeki hatıraları askerî müzeye bağışlıyorsa İnkılâp Müzesi için de aynı özveriği gösterecekleri şüphesizdi. Yine örneğin “Samsun”, “Erzurum”, “Sivas” salonları ayrılarak ve oralardan gelen eşya bu odalarda tasnif edilerek inkılâba hizmet etmiş şehirlerin hususi hizmetleri ortak bir bütün hâlinde ilan edilebilir ve bu eserlere ilgi artırılabilirdi. Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünde yapılacak törenler, şenlikler ve düzenlenecek programlarda özellikle halkevlerinin başlatacağı girişimlerle bu eşyalar sergilenmek amacıyla toplanabilirdi. Halka müzenin kuruluş amacı iyi ve etkili açıklanırsa halkın bu girişimde katkısı büyük olabilirdi.⁴⁵

Abdülhak Şinasi İnkılâp Müzesi’ni “büyük kahraman” için yapılan canlı bir heykel olarak tanımlamaktaydı. Abdülhak Şinasi, “*Bu müzeyi seyredenler; tabii herkes kendi istidad, iktidar ve kabiliyetine göre, ahlâkî, medenî, millî bir takım dersler alacaklar ve bu millette eşsiz bir heyecan membaı olacak ve bilhassa inkılâp terbiyesini yetiştirmeye ve ananeleştirmeye yarayacaktır.*”⁴⁶ sözleriyle müzelerin eğitici özelliğine dikkat çekmekteydi.

2.2.1. İnkılâp Müzesi Projesinde Ankara Halkevi’nin Çalışmaları

CHP, Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünde merkezi Ankara’da olacak şekilde bir İnkılâp Müzesi kurulması önerisinde bulunmuştu. CHP Genel Sekreteri Recep Peker, 11 Nisan 1933 tarihinde göndermiş olduğu yazıda müzenin kurulması işinin disiplinli ve düzenli bir şekilde yürütülmesi için bir yol haritasının belirlenmesi amacıyla kendisinin başkanlığında Halkevleri Başkanı Necip Ali (Küçüka) Bey ve Ankara Halkevi Başkanı Nafi Atuf (Kansu) Bey’in bir toplantı yapmasının gerektiğini bildirmişti.⁴⁷ Bunun üzerine Ankara Halkevi Genel Yönetim Kurulu’nun 27 Haziran 1933 tarihli toplantısında müzenin esasları tartışılmış ve bu konuda aldıkları kararları onaylamışlardı. Erzurum Milletvekili Nafi Atuf Kansu imzasını taşıyan raporda müzenin kurulması için alınan kararlar şu şekilde maddeleştirilmişti:⁴⁸

44 Abdülhak Şinasi, “Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin”, s. 262.

45 Abdülhak Şinasi, “Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin”, s. 260-265.

46 Abdülhak Şinasi, “Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin”, s. 264.

47 *BCA*, 490.01.01199/203.1.47.

48 *BCA*, 490.01.01199/203.1.11-13.

- a. İnkılâp Müzesi'nin esas bina meselesi ayrıca hal olunacak.
- b. Teklifteki esaslar içinde müzenin her kısmı için vesikalar, resimler, eserler, hatıralar gibi şeyler derlenmeye başlanacak.
- c. Derleme planı yapılarak, eşya, vesika gibi maddelerin toplanması usûlleri hazırlanacak ve bu usûl yollarında lâzım gelen makamlarla görüşülerek eşya ve vesikalar istenecek.
- d. Derleme ve temsil vasıtalarının yaptırılması masrafları ve hesapları ilk iş olarak hazırlanacak.
- e. Derlemeyi yapacak heyet tespit olunacak.
- f. Eğer ilgili makamlarla uyuşulabilirse derleme işinin yapılacağı bina Ziraat Mektebi'nin yanındaki eski büyük Erkan-ı Harbiye binası olacaktır. Yoksa bir yer bulunacaktır. (Eski Erkan-ı Harbiye binası mümkün olmadığından kira ile de bir yer tutulması gerektiği yazılıdır.)
- g. Teşhir planı esas binanın tespitinden sonra yapılacaktır.

Ankara Halkevi Yönetim Kurulu toplantısında alınan kararlar arasında toplanacak eşyaların tespiti, toplanması, bütçe hesaplanması, korunması ve sergilenmesi gibi çok yönlü ve kapsamlı bir iş olmasından dolayı sadece Ankara Halkevi'nin bu iş için yetemeyeceği yer almaktaydı. Bunun için Ankara Halkevi ülke genelindeki halkevlerinden ve devlet yetkililerinden destek beklemekteydi. Belirlemiş oldukları müze komitesine destek ve teşvik gerekiyordu. Ankara Halkevi İnkılâp Müzesi komitesine düşünülen isimler arasında Hikmet Bayur, Cemal Hüsnü, eski Maarif Vekili Esad, eski Müzeler Müdürü Halil, Salah Cimcoz, Hilmi Uran, Seyhan Mebusu, Edip Servet, Cevad Abbas, Ferit Celal Gören bulunmaktaydı:⁴⁹

Müze komitesinin ilk başta belirlenen görevleri şunlardı:

1. Müzenin bütçesini teklif etmek, tasdik ettirmek ve onaylatmak
2. Müzede çalışacak görevlileri atamak
3. Müzenin kararlaştırılmış esaslar içinde kurulması, işlemesi, gelişimini sağlamak
4. Derleme işini başarmak

İnkılâp Müzesi'nin kurulmasında öncelikli olarak seçilen komiteye destek vermek üzere CHP'ye mensup Askerî, Kültür, İçişleri bakanlıklarından birer üye ile Türk Tarih Kurumu'ndan bir üye alınmasını teklif etmişlerdi. Teklife Ankara Halkevi'nde

49 BCA, 490.01.1199/205.1.10.

toplantı komitenin hazırladığı bütçe taslağı ile İnkılâp Müzeleri üzerinde etütler yapılmış olan Mümin Hayri Bey'in raporunu da eklemişlerdi.⁵⁰

Mümin Hayri Bey 24 Ağustos 1933 tarihli Recep Peker'e sunduğu raporunda, onuncu yılında Cumhuriyet Bayramı'nda Ankara Hukuk Fakültesi'nde⁵¹ yapılacak olan sergi için tecrübe ve görüşlerini belirtmişti. Mümin Hayri Bey Berlin'de bulunduğu sırada Propaganda Bakanlığı'nın düzenlediği inkılâp sergilerini ve İtalya'da ziyaret ettiği sergileri övgüyle anlatmıştır. Özellikle İtalya'daki Mostra Dells Rivoluzione Fascista sergisini en iddialı bulmuştu.⁵²

Mümin Hayri Bey sergi için öneri ve tavsiyelerde bulunurken dünyadan verdiği örneklerle Türkiye'de de böylesi müzelerin kurulması, yakın tarihte verilen mücadelelerin gelecek nesillere aktarılması ve unutturulmamasının sağlanması gerektiğini belirtmişti. Türkiye'nin vermiş olduğu hayatta kalma ve bağımsızlık sonrasında inkılâp mücadelesinin zorlu sürecinin gelecek kuşaklara aktarımının hayati önem taşıdığı üzerinde durmuştu. Raporunda bu görevi CHP'nin üstlenmesi gerektiği ve ivedilikle bir İnkılâp Müzesi kurulmasının zaruriyetini açıklayarak müze için önerdiği planı detaylı biçimde anlatmıştı.

Taslak bir plan sunduğu raporunda müzeyi on üç bölüme (section) ayırmıştı. Her bir bölüm kısa ifadeli fakat kuvvetli, resim, yazı ve plastik modellerle düzenlenecekti. Bunun için bütün sanatkârlardan yararlanılacak resimler, fotoğraflar, heykeller, kabartmalar, bayraklar, ışık, renk hatta musiki bile bu sergide telkin vasıtası olarak kullanılacaktı. Sergi planı baştan sona Atatürk'ün fikirleri etrafında toplanacak, burayı gezenler muntazam bir zincirleme hâlinde yakın tarihi ve inkılâpları öğrenecek, benimseyecek, CHP'nin büyük işler başardığına kani olacaklardı. Avrupa'da buna benzer sergilere sarf edilen bütçe çok fazlaydı. Türkiye'nin ekonomik şartları buna elvermeyeceği için daha ekonomik ve basit şekilde, mevcut materyallerle bu sergi vücuda getirilebilirdi. Bu müzenin hazırlanmasında Mümin Hayri Bey kendisinin elinden geleni yapacağını hatta kendisi gibi *Hâkimiyet-i Millîye* fotoğraf muhabiri Cemal Bey'in de elinden geleni yapmaya hazır olduğunu belirtmişti.⁵³

Ankara Halkevi üyesi olan Mümin Hayri Bey daha sonra görevlendirme ile iki yıl Almanya, İtalya ve Rusya'da İnkılâp Müzeleri'ni yerinde inceleyip bir rapor

50 BCA, 490.01.01199/203.1.11-13.

51 Mümin Hayri Bey raporunda sergi yeri olarak şunları söylemektedir: “Serim Ankara’da olacaktır. Yer olarak aklıma gelen en münasip bina Hukuk fakültesidir. Mamefih serimi o şekilde tertip edeceğiz ki Onuncu Cumhuriyet yılında Türkiye’nin büyük merkezlerini dolaşabilecektir”. BCA, 490.01.01199/203.1.67.

52 BCA, 490.01.01199/203.1.66-72.

53 BCA, 490.01.01199/203.1.66-72.

hazırlamıştı. Bu raporunda kurulması planlanan İnkılâp Müzesi için yeni birtakım önerilerde bulunmuştu.⁵⁴

Ankara Halkevi tarafından tasarlanan İnkılâp Müzesi salon ve girişten başka dört bölümden oluşmaktaydı. Ana konu Ankara'ydı:

1. Eski Ankara
2. İstiklal Savaşı'nda Ankara
3. Gazi köşesi
4. Yeni Ankara

Eski Ankara bölümünde, İstiklal Savaşı'nda Ankara bölümüne geçerken Sevr geçidi ve savaştan Gazi köşesine geçerken Lozan geçidi vardı.⁵⁵

Mümin Hayri Bey'in 1935 yılında CHP'ye sunduğu raporunda kurulması için iki yıldır hazırlıkları yapılan İnkılâp Müzesi için önerilerde bulunmuştu. Rapora göre kurulması muhtemel İnkılâp Müzesi Ankara'da olmalıydı. Öncelikli olarak sergi mahiyetinde teşhir edilecek müze malzemeleri halktan eşya toplama konusunda teşvik edici olması hasebiyle seyyar olarak düzenlenmeliydi. Sergi için Ankara merkez olacak, İstanbul ve İzmir'de de sergi açılacaktı. Mümin Hayri Bey gezip gördüğü ülkelerdeki İnkılâp Müzeleri'nin ortak özelliği olarak "*Her ulus kendi devrim müzesini yaparken kendi ulusunun psikolojik devrimlerini göz önünde bulundurmalıdır*" prensibini tespit etmişti. Bu prensibi esas alarak İnkılâp Müzesi için bir planlama yapmıştı.⁵⁶

Mümin Hayri Bey raporunda İnkılâp Müzesi'nde bulunması gereken eşyaları şöyle sıralamaktaydı:⁵⁷

- Esaslı ve otantik vesikalar,
- Fotoğraflar,
- Tablolar (Resimler),
- Heykeller,
- Kartogramlar, haritalar,
- Diyagramlar, canlı ve cisimli istatistikler,

54 BCA, 490.01.01199/205.1.15-29.

55 BCA, 490.01.01199/203.1.12-27.

56 BCA, 490.01.01199/205.1.15-29.

57 BCA, 490.01.01199/205.1.15-29.

- Diyoramalar⁵⁸,
- Röprodüksiyonlar,
- Liderlerin sözleri, nutukları vs. örnekler,
- 10-15 dakikalık filmler.

Türkiye’de sözü edilen bu tür eşyalar, inkılâp tarihiyle ilgili olarak Mümin Hayri Bey’e göre Etnografya Müzesi’nin depolarında, halkevlerinde, Kültür Bakanlığı’nda, Parti’de, Ankara’da çeşitli kurumlarda, okullarda, orduvevlerinde, askeriyede, İstanbul Askerî Müzesi’nde, İstanbul’da Gazi Evi’nde, Mudanya’da Mütareke Evi’nde, Dolmabahçe Sarayı’nda, İzmir, Eskişehir, Sakarya, Sivas gibi birçok ilde bulunan koleksiyon ve belgeler şeklinde elde edilebilirdi.⁵⁹

Bunların haricinde kişilerde bulunan özel koleksiyonlar ve hatıra eşyaları da halktan toplanabilirdi. Bunun için iyi bir propaganda (reklam) politikası takip edilmeliydi. Bu propaganda, müze öncesi yapılacak inkılâp sergileri ile oluşturulabilirdi. Mümkün olduğunca ülkenin tüm şehirlerinde büyük küçük sergiler açılmalı, inkılâba ait bilgi ve belgeler buralarda teşhir edilmeliydi.⁶⁰

Mümin Hayri Bey müzenin tarihinin, diğer uluslardaki İnkılâp Müzelerine benzer şekilde inkılâptan önceki durumu göstermesi için eski döneme kadar gitmesini önermekteydi. Hatta halkın milliyetçi duygularını perçinlemek için Türk tarihinin ilk zamanlarına ait bilgiler, başarılar, tarihteki başarıların kanıtları gösterilmeliydi. Bu görüşlerine uygun olarak İnkılâp Müzesi’nin bölümlerini şöyle başlıklandırmıştı:⁶¹

1. Devrimden evvel Türk ili bölümü,
2. Büyük devrim ve Kurtuluş Savaşı bölümü,
3. Cumhuriyet Türkiye’si bölümü,
4. Yeni Türkiye’nin yapıcısı Atatürk bölümü.

2.2.2. Malzemelerin Toplanması ve Bütçe Ayrılması

Müze komitesi eşyaların derlenmesi işine 1933 yılının ilk aylarında başlamıştı. İnkılâp Müzesi için düzenlenen eşya ve belgelerin en son modern usullerle kayıt ve

58 Diyorama/ Diorama: Gerçek veya kurgu bir olayın, anın veya hikâyenin ışık oyunlarının da yardımıyla üç boyutlu olarak modellenmesidir. Sergi amacıyla yapılmış üç boyutlu büyük tablo olarak da tanımlanabilir.

59 *BCA*, 490.01.01199/205.1.15-29.

60 *BCA*, 490.01.01199/205.1.15-29.

61 *BCA*, 490.01.01199/205.1.15-29.

tespitinin yapılması için önlemler alınması zaruri görülmüştü. Bu meyanda eşyanın demir bir mahfaza içinde saklanması üzerinde tespiti yani demirbaş eşya defterinden başka ayrıca da fiş usulü kayıt tutulması planlanmıştı. Bu fişler daha basit karton üzerine yaptırıldığı takdirde masrafın daha da düşeceği anlaşılmıştı.⁶²

Müze komitesi eşya ve belgelerin saklanacağı dolapların da temini için çalışmaktaydı. Komite başkanı Halkevi başkanlığına 30 Mart 1933 tarihli gönderdiği yazı ile yaptırılacak dolapların imal şartnamesini sunmuştu. Buna göre yapılacak dolapların teknik bilgileri belirlenmişti.⁶³

İnkılâp Müzesi'ne ait eşyanın derlenmesine başlanmasıyla birlikte ilk iş olarak önce Maarif Vekâleti tarafından İnkılâp Müzesi için derlenip hâlen Etnografya Müzesi'nde saklı olan 80 sandık kadar eşyanın müze için istenmesine karar verilmişti.⁶⁴

Müze komitesi başkanı, Halkevi başkanlığına sunduğu 20 Nisan 1933 tarihli yazıyla İnkılâp Müzesi teşkilatında yararlanılmak üzere Roma ve Moskova'daki İnkılâp Müzeleri talimatnameleriyle bu müzeler tarafından neşr olunan albümlerden birer nüsha getirtilmesini talep etmekteydi.⁶⁵

Müze için gerekli eşya ve belgelerin toplanmaya başladığı, halkın elinde bulunan hatıra niteliği taşıyan eşya ve belgelerin müzeye bağışlanması talebinin Türk matbuatında duyurulması için karar alınmıştı. İnkılâp Müzesi'nin yakında kurulacağı ve bunun için vatanın her yerinden yardım beklendiği basında duyuruluyordu.⁶⁶

Müze komitesi çeşitli sanatçılardan da müzede sergilenmek üzere ürünler talep etmekte ve bunları belirli bütçelerle satın almaktaydı. Komite, Milli Mücadele esnasında Ankara'da fotoğrafçılık yapan Tahir Efendi'nin satmak istediği fotoğraf koleksiyonunu incelemiş ve 30 adet fotoğrafı seçtiklerini, fiyatın idare heyeti tarafından belirlenmesini talep etmişti.⁶⁷

Ankara Halkevi Müze Komitesi Başkanı, Ankara Halkevi Başkanlığına yazdığı 20 Mayıs 1933 tarihli yazıyla Halkevi odalarında veya deposunda bulunan resimlerden ve tablolarından Türk inkılâbıyla ilgili olanların İnkılâp Müzesi namına kayıt ve tescili,

62 *BCA*, 490.01.01199/203.1.32.

63 *BCA*, 490.01.01199/203.1.34; 35.

64 *BCA*, 490.01.01199/203.1.48.

65 *BCA*, 490.01.01199/203.1.33.

66 *BCA*, 490.01.01199/203.1.45; 46.

67 *BCA*, 490.01.01199/203.1.28.

bunların müze deposunda toplattırılarak ilk fırsatta müzeye konulmasının uygun olacağını belirtmişti.⁶⁸

Komite 1 Şubat 1933 tarihinde bir toplantı yapmış ve toplantıda Kaymakam Selahattin Bey'in "Mefkûre Kartları" unvanını verdiği eserlerin asılları olan tablolardan 36 tanesinin ileride İnkılâp Müzesi'ne konmak üzere toptan 400 liraya satın alınmasının uygun olduğu kararlaştırılmıştı.⁶⁹

Müze komitesi 5 Şubat 1933 tarihli toplantılarında, Kız Enstitüsü Müdürü Münir Hayri Bey'in hazırladığı Gazi'nin Ankara'ya ilk gelişini anlatan heykelin İnkılâp Müzesi için Ankara Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından 250 liraya satın alınmasının uygun olduğuna karar vermişti. Komite 3 Mayıs 1933 tarihli yazıyla heykelin müze-ye konulacak bir şekilde teslimini istemekteydi.⁷⁰

12 Temmuz 1933 tarihli Şeref Bey (Kadıköy) yazdığı mektubunda İnkılâp Müzesi için ne isteniliyorsa yapacağını, resimlerinin alınmasıyla ihya olacağını belirtmekteydi. Komite başkanlığından gönderilen 17 Temmuz 1933 tarihli yazıda Şeref Bey'in teklifinin memnuniyetle karşılandığı, hazırlayacağı tablolarının Gazi'nin Anadolu'ya geçmeden önceki tarihle ilgili olmasını arzuladıklarını ve yapabileceği tabloların bir planını komite tarafından seçilmek üzere sunması gerektiği bildirilmekteydi.⁷¹

6 Ağustos 1933 tarihli Halkevi Başkanı Nafi Atuf imzalı Sivas Halkevi Başkanlığı'na gönderilen yazıda, Ankara'da açılacak İnkılâp Müzesi için toplanması lâzım gelen vesikalar arasında Sivas Kongresi zamanına ait *Misak-ı Milli* gazetesi neşriyat koleksiyonlarına ihtiyaç olduğu, bu koleksiyonların ancak orada bulunabileceği düşünülerek bağışlarının beklendiği; Sinop Mebusu Recep Zühtü Bey'e gönderdiği yazıyla da müze için toplanacak vesikalar arasında en eski *Hâkimiyet-i Milliye* koleksiyonlarına icap ederse tedarik için lâzım gelen masrafı da ödeyebilecekleri bildirilmiştir.⁷²

Hâkimiyet-i Milliye fotoğrafçısı Cemal Bey'e yazılan 7 Ağustos 1933 tarihli "Halkevi Müze ve Sergi Komitesi Başkanı" imzalı mektupta Ankara'da açılacak olan İnkılâp Müzesi için inkılâp safhalarına ait fotoğraflara ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi.⁷³

68 BCA, 490.01.01199/203.1.30.

69 BCA, 490.01.01199/203.1.36; 37.

70 BCA, 490.01.01199/203.1.38; 39; 73.

71 BCA, 490.01.01199/203.1.40; 41.

72 BCA, 490.01.01199/203.1.43; 44.

73 BCA, 490.01.01199/203.1.3.

Meclis idare amirlerinden Çoruh Mebusu Mehmet Ali imzalı 2 Ağustos 1933 tarihli Ankara Halkevi Başkanlığı'na gönderilen yazıda İnkılâp Müzesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısı zamanına ait salondaki eşyalardan kürsü ile bir koltuk ve iki sandalyenin yerinde olduğu, sadece ilk toplantıya ait salonun başkanlık kürsüsü üzerindeki çan ile üç adet büyük kıtada yağlı boya tablonun ambarda bulunduğu, eğer bunların müzeye konulması gerekli görülürse ambardan çıkartılabileceği belirtilmişti.⁷⁴

Asâr-ı Âtika ve Müzeler Müdürü Hamit Zübeyr (Koşay) Bey, Binbaşı Selahattin Bey'in Dumlupınar'daki Başkumandanlık karargâhını "Ordular hedefiniz Akdeniz" adlı bir tablo ile resmettiğini, bu eserin bir vesika değeri taşıdığından İnkılâp Müzesi için ressamın belirlediği 75 liraya kadar alınabileceğini, bu konuda bir inceleme yapılmasını talep etmekteydi.⁷⁵

İstanbul Foto Etem'den gönderilen 10 Ağustos 1933 tarihli yazıda Millî Mücadele'nin başından 1933 yılına kadar Gazi'nin çeşitli seyahat ve nutuklarına, tarihi vakalara ait fotoğrafların mevcut olduğu, bunların içinde daha hiç neşredilmemiş ve görülmemiş birçoklarının olduğu belirtilmekteydi. Etem Bey, Cumhuriyet'in ilanının onuncu yıl dönümü münasebetiyle İstanbul'da açacağı bir sergide bunların genelini teşhir etmek üzere hazırlık yaptığını, bununla beraber Halkevi için istenilenleri gönderebileceğini, bunların 50x60 boyutta agrandismanlar olup adedinin 20 lira olduğunu bildirmekteydi.⁷⁶

Bundan sonraki yıllarda da Halkevi yıllık raporlarında teşkil ve tesisi düşünülen İnkılâp Müzesi için derleme çalışmaları ve malzeme alımları sürdürülmüştü.⁷⁷

Ankara Halkevi Müze ve Sergiler Komitesi'nin 26.02.1934 tarihli tekliflerinde "*Yeni devleti tesis edenler eski Erkan-ı Harbiye dairesinin bir odasında küçük bir masa etrafında toplanarak kararlarını belirlemişti. İşte o odayı ve masa etrafında toplanan muhterem simaları aynı o zamanki şekil ve kıyafet ve vaziyetleriyle cisimlendirecek bir şekilde yapmak üzere*" heykelden mankenler yapması için Heykeltıraş Nusret Bey'in görevlendirilmesi, masrafının da peyderpey ödenmesi gerektiği belirtilmekteydi.⁷⁸

Halkevi başkanlığından 2 Temmuz 1934 tarihli Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya gönderilen yazıda bundan önceki devirlere ait jandarma zabıt, piyade ve süvari nefer üniformalarından 27 parça eşyanın İnkılâp Müzesi memuru tarafından teslim alındığı ve makbuzun da düzenlendiği bildirilmekteydi.⁷⁹

74 BCA, 490.01.01199/203.1.6.

75 BCA, 490.01.01199/203.1.51; 52.

76 BCA, 490.01.01199/203.1.49.

77 BCA, 490.01.1199/205.1.3.

78 BCA, 490.01.01199/203.1.2.

79 BCA, 490.01.01199/203.1.57; 58; 59.

Fotoğrafçı ve Ressam İzzet Kaya Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi mutemedi Kaplan Bey vasıtasıyla 2 Mayıs 1934 tarihinde Ankara Halkevi Başkanlığına gönderdiği mektupta fotoğraf albümünü satmak istediğine dair bir teklifi bulunmaktaydı. İzzet Kaya Bey'in Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü merasimini gösteren 27-22 ebadında 117 fotoğraftan oluşan albümünün İnkılâp Müzesi için elli (50) liraya satın alınmasına komite karar vermişti.⁸⁰

Tasarlanan İnkılâp Müzesi aynı zamanda arşiv değeri taşıyan bir merkez olarak planlanmıştı. Burada yer alan bilgilerin doğru ve kanıtlara dayalı olması için bilgilerin kontrolü sağlanarak belgelerin sergilenmesi gerçekleşmeliydi. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk'ü Samsun'a götüren vapurla ilgili tutarsız bilgilerin doğrulanması için geminin kayıtlı olduğu Denizyolları İşletmesi Müdürlüğü'ne başvurulmuştu.

Ankara Halkevi'nden gönderilen yazıyla istenilen bilgileri Denizyolları İşletmesi Müdürlüğü 6 Ağustos 1933 tarihli yazıları ile cevaplandırmıştı. Bu yazıda Mustafa Kemal Atatürk'ü ilk defa Samsun'a götüren geminin Bandırma Vapuru olduğu belirtilmiş, bu ilk gemi hakkındaki teknik bilgiler verilmişti. Ayrıca vapurda görevli mürettebatın isim listesi verilmiş ve bu geminin çok eski oluşundan dolayı hurdaya çıkarıldığı, satın alınan benzer bir gemiye ise Bandırma ismi verilerek eldeki resim ve belgelerin bu ikinci gemiye ait olduğu belirtilmişti. Eski geminin plan, model ve resmine rastlanmadığı, ellerinde de mevcut olmadığını beyan etmişlerdi.⁸¹

3. İnkılâp Müzesi Neden Kurulamadı?

Türkiye'de birçok kez girişimde bulunulan, malzeme ve bütçe temini konusunda çeşitli komisyonların kurulup, toplantıların yapıldığı çalışmalar Atatürk döneminde bir türlü istenildiği gibi sonuçlandırılmamıştı. İstanbul'da yapılan yerel çalışmalar daha sonra Ankara'da Ankara Halkevi'nin 1933'te başlattığı çalışmayla, İzmir'de 1935'te Kültürpark'ın açılmasıyla birlikte içinde bir İnkılâp (Devrim) Müzesi'nin kurulması girişimleriyle devam etmiş; ancak bu girişimler kısa sürede gerçekleştirilememişti. Basında yer alan 1936 yılına ait haberlerde Türkiye'de bir İnkılâp Müzesi'ne ihtiyaç duyulduğu haberleri fazlaşmıştı.⁸²

80 BCA, 490.01.01199/203.1.60; 62; 63.

81 BCA, 490.01.01199/203.1.53; 54; 55; 56; 79; 80. Bkz. Ek-3.

82 Abidin Daver, "Sovyet Rusya intibaları:2 İhtilal ve Kızıl Ordu müzelerinde yaşayan ihtilal ve harp tarihi", *Cumhuriyet*, 10 Teşrin-i evvel 1936, s. 2; *Akşam*, No. 6151, 1 Kanun-ı evvel 1935, s. 8; *Akşam*, No. 6174, 24 Kanun-ı evvel 1935, s. 2; *Akşam*, No. 6189, 10 Kanun-ı sani 1936, s. 5; "İzmir'de Devrim Müzesi", *Akşam*, No. 7213, 13 Teşrin-i sani 1936, s. 7; "Kültürparkta Hazırlık", *Akşam*, No. 7292, 5 Şubat 1939.

CHP'nin Mayıs 1935'te düzenlediği Dördüncü Büyük Kurultayı'nda kabul edilen parti programında, İnkılâp Müzesi'nin kurulmak istendiği ve bu müzenin parti tarafından kurulacağı belirtilmekteydi. 27 Şubat 1936 tarihinde CHP Genel Yönetim Kurulu toplanmış ve çeşitli konuları görüşmüşlerdi. Konuşulan konular arasında Türk inkılâbının heyecanını yaşatacak bir değerde Ankara'da açılacak İnkılâp Müzesi için gerekli olan işler yer almaktaydı.⁸³

Ankara şehrinden başka İstanbul'da 1926'da başlayan çalışmalar, İzmir'de 1935 yılında başlayan Kültürpark içinde bir İnkılâp Müzesi açılması planları ancak 1939'da İstanbul Şişli'deki Atatürk'ün yaşadığı evin müze olarak halka açılmasıyla nihayet gerçekleşecekti.

Bundan başka Maarif Vekili Hasan Âli Yücel zamanında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağlı Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü açılmıştı. Ankara'da 1942'de Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü bünyesindeki kurulan "İnkılâp Tarihi Müzesi" bu amaca hizmet eden bir müze olmuştu⁸⁴. Ankara'da kurulması planlanan İnkılâp Müzesi için toplanan malzemeler 1943 yılında Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne verilmişti.⁸⁵

Tasarlanan ve hayati öneme sahip olduğu düşünülen, Cumhuriyet terbiyesi verecek bu İnkılâp müzelerinin açılma süresinin uzaması ve gerçekleşmemesinin birkaç nedeni vardı. Altta yatan nedenlerden başka en temel nedenler arasında oluşturulan Müze Komitesi'nin üyeleri arasındaki görüş ayrılıkları, fiziksel koşullar (binasızlık) ve bütçe yetersizliği gelmekteydi.

3.1. Görüş Ayrılıkları

Ankara'da açılması planlanan İnkılâp Müzesi'nin kurucu heyetinde birtakım görüş ayrılıkları yaşanmaktaydı. Türk inkılâplarının başlama tarihi görüş ayrılıklarının temel

83 *CHP Programı*, 1935, s. 40-41; "Halk Partisi", *Akşam*, No. 6238, 28 Şubat 1936, s. 2.

84 Hasan Âli Yücel 1961 yılında Cemal Gürsel'e hitaben yazdığı yazıda tam istenilen şekilde bir İnkılâp Müzesi kurulamadığından bahisle bir an önce Atatürk'ün hatırasını ve yakın tarihimizin hatırasını taşıyan eşyaların toplatılarak bir İnkılâp Müzesi'nin kurulmasını gerekçeleri ile önermekteydi. Bkz. Hasan Âli Yücel, "Sayın Gürsel'e 23 Ocak 1961", *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 594-597.

85 Mahmut Bolat, "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün Kuruluşu ve Misyonu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, Güz 2017, s. 49; Murat Turan, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin 100. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık ve Meclis Reisliği Mühürleri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, 2020, s. 386.

nedenini oluşturmaktaydı. Abdülhak Şinasi bu görüş ayrılığında Kadrocuları⁸⁶ öne sürmekteydi. Heyetin üyelerinden biri olan Şevket Süreyya'yı bu konuda sorumlu tutmaktaydı.⁸⁷

Türk inkılâbının kuramsal boyutlarını ortaya koyma çalışmalarının çoğunlukla Kadro hareketi ile gündeme geldiği düşünülmele birlikte hükûmetin de bu yönde çalışmalarının bulunduğu, 1934'te başlatılan Türk İnkılâp Tarihi dersleriyle görülebilmektedir. Atatürk, CHP'nin 1935 Kurultayı'nı açış konuşmasında "Türk genel devrimi" deyimini kullanmıştır.⁸⁸

Kadrocular Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde Türk inkılâbının düşünsel ve kuramsal boyutları konusunda da birtakım öneriler getirmişlerdi. Burhan Asaf Belge, Kasım 1932'de yayımlanan bir makalesinde Türk inkılâbını incelemek ve tanıtmak amacıyla bir "İnkılâp Kütüphanesi" kurulmasını istiyor ve "1933 sonuna kadar Türk İnkılâbı hakkında hiç olmazsa 100 adet eser yazılmalıdır" önerisinde bulunuyordu.⁸⁹

Kadro dergisinin Türk inkılâbını tarihsel materyalizm düşüncesi temelinde açıklamaya ve buradan hareketle kuramsal temellere oturtmaya çalışması resmî çevrelere pek benimsenen bir yaklaşım değildi. Bu anlamda devlet yetkilileri ile de Türk inkılâbının tanımlanması konusunda görüş birliğine varamıyor ve tepki çekiyorlardı. Bu tepkinin bir örneği olarak Ocak 1935'te *Kadro* dergisinin son sayısını çıkarması, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Yakup Kadri'nin yeniden dergi yayımlaması faaliyetine karşılık "Parti adına bir dergi çıkacaksa onu biz çıkarırız" şeklindeki sözleri verilebilir.⁹⁰

İnkılâp Müzesi'nin kurulması aşamalarında katkısı olan, bir dönem komite üyeliğinde de bulunan Abdülhak Şinasi, inkılâpların tarihinin on sekizinci yüzyılın ikinci yarısıyla başlatılmasının uygun olduğu inancındaydı. Hazırlanan bir başka raporda Abdülhak Şinasi'nin görüşlerine yakın ifadeler yer almaktaydı. Raporda İnkılâp Müzesi'nin Tanzimat'tan sonra yapılan tüm devrim mücadelelerini içermesi gerektiği

86 Kadrocular tarafından yayımlanan *Kadro* dergisi, derginin Türk inkılâbının fikir ve hareket organlarından biri olarak doğduğunu söylüyordu. *Kadro* dergisi inkılâpları anlatmak, inkılâp heyecanını canlı tutmak için ilerici bir KADRO ile yola çıktıklarını ve bu derginin de bu amaçlarla çıktığından söz ediyordu. Bu anlamda Türk inkılâplarını anlatan, yaşatan ve ona hizmet eden bir yayın organının fikir insanları olarak öne çıkıyorlardı. Bkz. "Kadro", *Kadro*, S. 35-36, İlkkanun 1934- Son Kanun 1935, s. 6; "Kadro", *Kadro*, S. 1, İkinci kanun 1932, s. 3-5.

87 Abdülhak Şinasi Hisar, "Yangın Var: Başlarken-Kadro ve Şevket Süreyya", *Dünya*, 31 Mart 1967.

88 Mustafa Oral, "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 328.

89 Burhan Asaf Belge, "İnkılâbımızın Sesi", *Kadro*, S. 11, İkinci Teşrin 1932, s. 37.

90 Yakup Kadri, *Zoraki Diplomat*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967, s. 26; Mustafa Oral, "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)", s. 325.

belirtilmekteydi. Demokrasi tarihi adına Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde-on doku-zuncu yüzyılda başlayan yeniliklerden Genç Türkler (Yeni Osmanlılar olarak da ifade ediliyor) inkılâbına, mücadelesine, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dışındaki faaliyetlerine, inkılâbın ilk dönemlerine ait bütün hatıra ve yadigârlardan sonra 31 Mart irticai ve bunu takiben tüm safhalara ait eserlerin toplanmasının elzem olduğu yazılıydı. Raporda örnek olarak Namık Kemal verilmişti. Namık Kemal'e ait evrak, hatıra ve eserlerin toplanması gerektiğine, aksi takdirde birkaç yıl sonra bunların kaybolacağına dikkat çekilmişti. Tanzimat döneminden sonraki tarihi dönem başlıklarının I. Meşrutiyet, II. Abdülhamit'in mutlakiyet dönemi, II. Meşrutiyet dönemlerinin inkılâp mücadelelerine yer verilmeliydi. Böylece tasarlanan müzenin sadece müze olmaktan ziyade bir şehrin, bir milletin şanlı tarihlerini yansıtan, heyecan, duygu veren bir ziyaretgâh olacağı belirtilmişti.⁹¹

İnkılâp Müzesi planlamalarında Maarif Vekâleti'nin müzeye eşya toplanmasına dair genelgesini⁹² benimseyen müze uzmanı Hamit Zübeyr Bey de müzenin bölümlerinin içeriğinin Mondros Ateşkes Anlaşması ile başlatılması fikrini takip etmekteydi.

Ankara Halkevi'nin sorumluluğunda yürütülen 1933 projesinde de komite, inkılâpların Sevr ile yani Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonraki dönemle başlatılmasını istemişti. Tasarlanan müze Eski Ankara başlığı ile Türkiye'nin Sevr Anlaşması'ndaki durumunu gösteren bir harita ile başlayacaktı (Sevr Geçidi). Devamında Millî Mücadele devresi ile başlayacak salona girmeden önce birinci salonun sonunda Lozan'da Türkiye'nin durumunu gösteren harita yer alacaktı (Lozan Geçidi). İkinci salonda ortada farklı Mustafa Kemal Atatürk'ün ayakta balmumundan yapılmış canlı bir heykeli olacaktı ki bu Türkiye'de bir ilkti. Bu salonda ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara'da çalıştığı odanın tasviri bulunacaktı.⁹³

İnkılâp Müzeleri'ni araştırmakla görevlendirilen Mümin Hayri Bey ise 1935 yılında tüm bu tarihçeleri daha da eskiye götürmeyi teklif ediyordu. Kurulması tasarlanan İnkılâp Müzesi tam bir Türk tarihi laboratuvarı/enstitüsü olmalıydı. Bu sebeple Türklerin eski tarihlerinden bu yana tüm başarılar, mücadeleler, kahramanlıklara kısaca yer verilip sonrasında 1908-1914 ilk devrim adımları; Tanzimat, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet dönemlerinden örnekler bulunmalıydı. Yine birinci bölüm olarak tasavvur ettiği bu salonda 1914-1918 Dünya Savaşı, Mondros Ateşkesi, işgaller, Sevr gibi ulusal tarihe dayanan inkılâp ideolojisinin çok kısa, ana çizgileriyle halka anlatılması olacaktı. Mümin Hayri

91 BCA, 490.01.01199/203.1.90-92.

92 BCA, 30.10.00/213.445.9.

93 BCA, 490.01.01199/205.1.12-16.

Bey bu bölümü “*dört ciltlik yeni Türk Tarihi*⁹⁴’nin ilk üç cildinin bir salona sığdırılmış *vülgarizasyonu*” olarak tanımlamıştı. Müzede ziyaretçilere (halk-vatandaş-yeni nesil) verilecek psikolojik amaç kazandırılmış olacaktı. Hedeflenen bu kazanım “milliyetçiyiz” prensibiydi.⁹⁵

Devrim gerçekleştiren dünya devletleri arasında Almanya, İtalya ve Sovyet Rusya’daki baskıcı ideolojilerin, ırkçı faaliyetlerin bir merkezi hâlinde propaganda aracı olarak görülen İnkılâp müzeleri, Türkiye’de şüpheli bir yaklaşıma sebebiyet vermektedir. Bu sebeptendir ki komite üyeleri hem İstanbul’daki girişimde hem de Ankara’daki girişimde inkılâp tarihinin başlatılacağı dönemde hassasiyet göstermişlerdi. Komite üyeleri tarihsel, kültürel ve sosyal bakış açısının yanında, olaylara politik bakma ihtiyacı duymuştu. İnkılâp Müzesi açma fikrini yerel idareler sahiplenirken sonra Maarif Vekâleti ve 1933’te CHP kontrolünde Ankara Halkevi’nin üstlenmesi girişimi siyasi bir tarafa çekmeyi kolaylaştırmıştı. Ankara Halkevi Başkanı Nafî Atuf Kansu bu büyük, önemli ve hassas işin Halkevi idaresine verilmesi karşısında, diğer kurum ve yetkililerce desteklenmediği takdirde yetersiz kalacakları korkusuyla endişe duymuştu. Gerçekleşen inkılâplar karşısında ülke içinde oluşan muhalif görüşlerin varlığını da yadsımamak gerektiği düşüncesi konuyu daha detaylı ele almayı zorunlu kılıyordu.

3.2. Fiziksel Koşullar ve Bütçe Yetersizliği

Kurulması planlanan İnkılâp Müzesi hem İstanbul’da hem de Ankara’da malzemelelerin toplanacağı, saklanacağı, korunacağı ve sergileneneceği yer konusunda çeşitli sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştı. Binasızlık olarak tanımlanan bu sorun nedeniyle eşyaların çeşitli binalar arasında gidip geldiği olmaktaydı. İstanbul’da İstanbul Etnografya Müzesi’nde toplanan eşyalar; Süleymaniye, Şişli, Beyazıt gibi semtlerde sergilenme ya da toplanma amacıyla yer değiştirmek durumunda kalmıştı. Ankara’da da Etnografya Müzesi’nde toplanan eşyaların Ankara Halkevi’ne ait depolarında tutulması çareleri aranmıştı. Eski Meclis binasının sergi yeri olması için taleplerde bulunmuşlardı.

Müze için elde edilen eşyaların nerede toplanacağı ve nasıl korunacağı konusunda belirsizlikler mevcuttu. Hazırlanan bir raporda; bu müzenin açılması, eşyaların toplanması ve sergilenmesi için iki seneye ihtiyaç duyulduğu belirtilmekteydi. Eşyaların korunması için eski Matbaa Dairesi’nin tahsisi istenmekteydi.⁹⁶

94 Liselerde 1931-1941 yılları arasında okutulan *Tarih I-II-III-IV* isimli kitaplardır. Mümin Hayri Bey’in teklif ettiği başlıklar her bir cildinin başlıklarıyla uyumlu bir sıra takip etmektedir.

95 *BCA*, 490.01.01199/205.1.15-29.

96 *BCA*, 490.01.01199/203.1.90-92.

Müze Komitesi başkanının 20 Mayıs 1933 tarihli Halkevi Başkanlığı'na sunduğu yazıda İnkılâp Müzesi için depo olarak kullanılması tensip buyurulan yerin iki penceresinin demirsiz olduğu, acilen bu camların demir yapılması gerektiği bildirmektedir.⁹⁷

Abdülhak Şinasi bu önemli girişimin neden sonuçlanmadığını anlayamadığını, ancak belli başlı hususların engel olduğunu yazısında anlatmaktadır. İhtimal olarak sunduğu engellerden ilkinin bina tedariki olduğunu söylemektedir.⁹⁸

Binasızlık yüzünden İnkılâp Müzesi, Cumhuriyet'in onuncu yılına yetişemedi; 1935'te Ankara Halkevi'nde İnkılâp Müzesi'nde, Millî Mücadele'de Ankara'da Atatürk köşesi yapılmasına karar verildi ise de bu da yersizlik sebebiyle yapılamadı.⁹⁹

Binasızlık, malzemelerin güvenliği sorunlarının yanında bütçenin yetersizliği de İnkılâp Müzesi'nin açılmasında sorun teşkil eden hususlardan biriydi.

Ankara Halkevi, hazırlıkları yapılan İnkılâp Müzesi için 10 Ocak 1934 tarihi itibarıyla toplam 1.272 lira 24 kuruş bütçe hesaplamıştı. Bu bütçenin 820 lira 75 kuruş ödenen sarfiyat; 451 lira 49 kuruş ise borçlar olarak belirtilmişti. İnkılâp Müzesi'nin tesisi için hesap edilen tahmini toplam bütçe ise 29.760 liraydı.¹⁰⁰

Gider Kalemi	Lira
Bina kirası, tamiri, ısıtılması, aydınlatılması	5.000
Yangın söndürme tertibatı	1.000
Teşhir planına göre yaptırılacak tesisat	7.000
Enteriyörler ve bunları yapacak uzman masrafı	4.000
Yeniden yaptırılacak resimler	2.000
Resim, fotoğraf ve sair vesikaların satın alınması	2.000
Nakil ve tedarik masrafları	1.000
Gay-i melhuz masraflar	2.000
Büro ve idare masrafı	5.760
TOPLAM	29.760
Büro ve idare masrafı	Lira
Kâtip (1 Kişi)	960
Depocu (1 Kişi)	1.200
Gezdirici (1 Kişi)	1.200
Bekçi (1 Kişi)	600
İdareci (1 Kişi)	1.800
TOPLAM	5.760

Tablo 1. İnkılâp Müzesi Bütçesi

97 BCA, 490.01.01199/203.1.31.

98 Abdülhak Şinasi, "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", s. 260-265.

99 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler...*, s. 80-81.

100 BCA, 490.01.1199/203.1.64; 65.

Malzeme temini konusunda yaşanan gecikmeler ve birtakım sorunların temel nedeni bütçe darlığıydı. Bu sebeple Müze Komitesi'ne gelen tekliflerin bazıları bütçe yetersizliğinden reddediliyor, bazılarına ise cevap verilmesi geciktiriliyordu.

Ressam Ali Sami Bey, 18 Şubat 1933 tarihli Ankara Halkevi Müze Şubesi'ne gönderdiği mektubunda Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü münasebetiyle şube tarafından bir İnkılâp Müzesi açılmasına karar verildiğine dair gazete haberlerini okuduğunu, yaklaşık yedi senedir “İnkılâp Serisi” ismiyle inkılâplara dair tablolar yaptığını yazmaktaydı.

“Bu resim Londra'nın “Makre Galeri”sinde ve Paris'te teşhir edilmiş ve çok maruf İngiliz ve Fransız münakitlerinin takdirini kazanmıştır. Bu naçiz eserin İnkılâp Müzesi'nde Maarif inkılâbımızın en canlı bir hatırasını yaşatacağına kanaatindeyim.” cümleleriyle “Eski Mektep” isimli tablosunu bu müzede teşhir etmek arzusunda olduğunu söylemişti. Sonraki yazışmalarda Ressam Ali Sami Bey eserinin değerinin 1.200 lira olduğunu, ancak İnkılâp Müzesi için bu fiyatın 500 lira olabileceğini belirtmişti.¹⁰¹

Ankara Halkevi Müze Komitesi Başkanlığı, 20 Nisan 1933 tarihli yazılarıyla İnkılâp Müzesi'ne alınması düşünülen “Eski Mektep” isimli tablonun belirlenen müze bütçesinin fiyatı karşılayamaya yetmediğinden alınamayacağı bildirilmiştir.¹⁰²

Foto Etem antetli 20 Ocak 1934 tarihli yazıda; Milli Mücadele, Türk inkılâpları ve Gazi'nin seyahatlerine ait daha önce gönderilen resimlere dair cevap alınmadığı yazılıydı.¹⁰³

4. Atatürk'ten Sonra: İnkılâp Müzesi'nin Açılışı (1939)

İstanbul'da 1929'da başlayan çalışmalar Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra tamamlanabilmişti. Şehir İnkılâp Müzesi, 11 Temmuz 1939 Salı günü Vali ve Belediye Başkanının nutku ile açılmıştı. Eski Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, belediye erkânı, Topkapı Müzesi Müdürü Tahsin Bey, Maarif Umumi Müfettişi Fethi ve Parti Yönetim Kurulu üyeleri ile gazetecilerin katıldığı törende Vali Dr. Lütfü Kırdar yapmış olduğu açılış konuşmasında; Halil Etem, Fuat Köprülü, Dr. Süheyl Ünver ve Osman Ergin'in Vali ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ'ın 1929 yılından bu yana İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir İnkılâp Müzesi kurma çabalarından söz etmişti.¹⁰⁴

101 *BCA*, 490.01.1199/203.1.82; 83; 85; 86; 88. Bkz. Ek-2.

102 *BCA*, 490.01.01199/203.1.4.

103 *BCA*, 490.01.01199/203.1.11. Bkz. Ek-2.

104 “Şehir ve İnkılâp vesikaları Müze ve Kütüphanesi”, *İstanbul Belediye Mecmuası*, Y. 15, S. 176-177, Temmuz-Ağustos 1939, s. 139-141. Fotoğraflar için bkz. Ek-5.

Dr. Lütfi Kırdar açılış konuşmasında gerek kütüphane gerek müzeye alınan malzemenin hep bir amaç ve hedef gözetilerek alındığını, bu suretle belli konuları incelemek için hazırlıklar yapıldığını söylemiş, bu müesseseden özellikle üniversitenin yararlanacağını, İstanbul Belediyesi'nin dar bütçesiyle bu müesseseyi açmakla Türk irfanına büyük hizmetler ifa etmekle övünç duyduğunu, birkaç ay sonra da Atatürk inkılâplarını¹⁰⁵ gösteren ikinci bir müze daha açılacağını belirtmişti.

Vali'nin nutkundan sonra müessesenin müdürü Selim Nüzhet Gerçek eşliğinde davetliler müze odalarını gezmişler, odaların düzenlenmesi ve eşyaları hakkında bilgi almışlardı. Özellikle binanın koridorlarına yerleştirilen eşya ve eserler çok ilginç ve tarihi değere sahiptiler. Bu meyanda 1939 yılına kadar yayınlanmış bütün gazete ve mecmuaların düzenli koleksiyonları mevcuttu. Matbaanın tesisinden evvel son yazma kitaplar, III. Ahmet zamanında ilk matbaanın tesisi için verilen istida, Türk tarihinde ilk matbaayı tesis eden İbrahim Müteferrika ile ilk matbaa müdürü Said Efendi'nin resimleri, ilk matbaanın tesisi üzerine basılan ilk eser başta meşhur Vankulu lügati ile diğer eserler, ilk kullanılan hurufat çeşitleri, Arap harflerinin ıslahı ve bu arada I. Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nezareti'nin harf ıslahı denemeleri, harf inkılâbından evvel basılan son Arap harfli kitaplarla harf inkılâbını takiben ilk basılan kitaplar yer almaktaydı.¹⁰⁶

İstanbul'da açılan bu müzenin Müdürü Hüseyin Şemsi Bey'di. Selim Nüzhet Bey ise vekâleten kurucu müdürlük hizmetinde bulunmuştu. Şehir ve İnkılâp Eserleri Müzesi müze ve kütüphane olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Müze kısmında yazı, porselenler, camlar, madeni eşyalar, ağaç oymalar, sedefli, taş, ziyet eşyaları, oyun ve spor, tarikat odası, mühürçülük, berberlik, sünnetçilik, dişçilik gibi bazı mesleklere ait eşyalar, ölçüler, takvimler, çiniler, musiki aletleri, tablolar bulunmaktaydı. Kütüphane üç kısma ayrılmaktaydı. Birincisi müzenin kendi aldığı kitaplardan oluşan kütüphane; ikincisi Muallim Cevdet'in kütüphanesi; üçüncüsü de Emir oğlu Ziya'nın hediye ettiği kütüphaneydi. Kütüphanenin özelliklerinden biri de günlük gazetelerle mecmuaların koleksiyonlarının varlığıydı. Müze haftada üç gün, kütüphane her gün halka açıktı. Müzede harf inkılâbının onuncu yıl dönümü sebebiyle bir neşriyat sergisi açılmıştı.¹⁰⁷

105 Atatürk inkılâpları Dr. Lütfi Kırdar'ın kendi ifadesidir. Bkz. "Şehir ve İnkılâp Vesikaları Müze ve Kütüphanesi", *İstanbul Belediye Mecmuası*, Y. 15, S. 176-177, Temmuz-Ağustos 1939, s. 139.

106 "İnkılâp müze ve kütüphanesi dün merasimle açıldı", *Akşam*, No. 7442, 11 Temmuz 1939, s. 4.

107 "Şehir ve İnkılâp Vesikaları Müze ve Kütüphanesi", s. 139-141; "İnkılâp müzesi dün açıldı", *Vakit*, S. 7723, 11 Temmuz 1939, s. 1-11; "İnkılâp müze ve kütüphanesi dün merasimle açıldı", *Akşam*, No. 7442, 11 Temmuz 1939, s. 4; Sait Faik, "Atatürk İnkılâp Müzesinde", *Yedigün Türk Mecmuası*, No. 721, 29 Aralık 1946, s. 4-5, 12, 19; "Belediye Müzeleri", *Cumhuriyet Devrinde İstanbul*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, s. 90-96.

İnkılâp Müzesi açılmak istenmesinde gaye; inkılâpların değerini anlatmak, yaşatmak, inkılâp ruhunu canlı tutmak, millî duyguları ortaya çıkararak vatandaşlık bilincini, Cumhuriyet terbiyesini müze aracılığı ile kazandırmaktı. Bu kazanımları 1946 yılında Sait Faik (Abasıyanık) Bey'in Şişli İnkılâp Müzesi'ni ziyareti sırasındaki duygularıyla kaleme almış olduğu yazısında görmek mümkündür.

Sait Faik, Şişli'deki İnkılâp Müzesi'ni dolaşırken yaşamış olduğu duygularını aktarmıştır. Burada vitrinde sergilenen bir kağıt resmi karşısında; *“Ne söylenir senin için kağıt! Hem en iptidailiğin, hem de en kahramanlığın sembolüsün. Yazık ki yalnız resmin var. Yerini kamyon tutar, sen tarihe intikal ederken insan seninle Türk köylüsü arasındaki benzerliği hatırlamadan edemiyor”* cümlelerini kurmuştur. Bu sözlerin arkasından 12 yaşındayken Hulusi öğretmeni ile yaşanan bir okul anısını nakletmiştir. İşgal günlerinde Millî Mücadele'ye karşı cemiyetlerden birinin okul sokağında geçişleri sırasında Hulusi öğretmenin Kuva-yı Milliye ve Mustafa Kemal'e olan inancını anlatmıştır. Sait Faik müzeyi gezerken bu anısı burada sergilenen eşyalarla birlikte en ince detayına kadar gözlerinin önüne serilmiştir. Sait Faik müzeyi, yaşattığı duygu ve düşüncelerle şöyle tarif etmişti:

“İşte bugünleri yaşamış birisi olarak burası artık müze değildir. Burası saçı ağarmış kırk yaşında birisinin hem beşiği, hem mezarı, hem istikbalidir!”¹⁰⁸

Sonuç

Yirminci yüzyılda kurulan İnkılâp Müzeleri; bir devletin varoluşunu, bağımsızlığını elde edişini, çağı yakalama mücadelelerini yansıtan, bu mücadele tarihlerini canlı tutan, topluma tarihi kimliği kazandırarak heyecan ve ruh yaratan, ulusal kimliği pekiştiren mekânlardı. Bir halk eğitim kurumu olarak adlandırılmanın ötesinde devlet için bir tanıtıcı (propaganda) reklam imkânı sağlamaktaydı. Bu sebeple İnkılâp Müzeleri, Avrupa'da mevcut olan propagandayla ilgili bakanlıklar tarafından düzenlenmişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nde bu tür müzenin gerekliliği inkılâpların büyük oranda tamamlandığı yıllarda dünyadaki örneklerini gören ve bilen kişilerce gündeme getirilmişti. Etnografya Müzesi'nin kuruluş yıllarında, önce İstanbul'da ve daha sonra Ankara'da bir şube olarak tasarlanan müze; Maarif Vekâleti'nin çabalarıyla sürdürülmüş, daha sonra Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde İnkılâp Müzesi projesi olarak ele alınmıştı. Ankara merkezli açılması düşünülen İnkılâp Müzesi için hazırlıklar yapılmış, bir komite oluşturulmuş, işin etraflıca organizasyonu ve malzeme toplama detayları bu kez

¹⁰⁸ Sait Faik, “Atatürk İnkılâp Müzesinde”, s. 4-5, 19.

Ankara Halkevi'ne bırakılmıştı. İnkılâp Müzesi için gerekli çalışmalar 1933 yılında Ankara Halkevi yetkilileri tarafından başlatılmış, malzeme toplanması, gerekli bütçenin hesaplanması ve yer konusu üzerinde mesai harcanmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti için İnkılâp Müzesi'nin kurulmasının gerekliliği üzerinde baskıda da çeşitli haberler yapılarak bu konuda halkın da desteği alınmaya çalışılmıştı. Toplumda Cumhuriyet terbiyesinin kazandırılmasının hedeflendiği İnkılâp Müzesi ile gelecek nesillere bilgi aktarımı sağlanırken Millî Mücadele dönemi ve inkılâpların ruhu da canlı tutularak yaşatılmış olacaktı.

İnkılâp Müzeleri sadece ziyaretçilerin belge, fotoğraf, tablo, maketler gibi malzemeleri seyredip geçmelerinden ziyade tasarlanan müzeler araştırmacılar için bir kütüphane, arşiv; öğrenci/öğretmenler için bir okul; nesiller için ata yadigarı (evi); yabancılar için propaganda alanı; halk için övünç kaynağı; kanıt temelli bilginin sağlanacağı, hatıraların ve toplumsal belleğin canlı tutulacağı çok fonksiyonlu mekânlar olarak tasarlanmıştı.

Mustafa Kemal Atatürk döneminde ortaya atılan bu projenin tamamlanması Atatürk'ten sonraki dönemde gerçekleşmişti. Atatürk'ün vefatından sonra 1939 yılında İstanbul'da Şişli'deki Atatürk'ün Evi, İnkılâp Müzesi olarak ziyarete açılmıştı. İnkılâp Müzesi'nin daha erken tarihlerde açılmamasının nedenleri arasında önce içerik konusunda yaşanan tartışmalar yer almaktaydı. İnkılâp Müzesi'nin başlangıcının Osmanlı dönemindeki Batılılaşma hareketleri ile mi, yoksa Millî Mücadele dönemi ile mi başlaması konusunda ayrı fikirler bulunmaktaydı. Bundan başka müzenin nerede açılacağı, bina sorunu, müze için gerekli malzemelerin edinilmesinde ayrılan bütçenin yetersizliği, malzemelerin saklanması ve güvenliği, dünyada var olan İnkılâp Müzesi örneklerinin İtalya ve Sovyet Rusya gibi Türkiye'nin ideolojik çekincesi olan ülkelerde bulunması, komite üyelerinin farklı görüşlere sahip olması gibi pek çok neden İnkılâp Müzesi'nin açılmasını geciktirmiştir.

Ankara Halkevi bünyesinde oluşturulmaya çalışılan İnkılâp Müzesi'nin amaç ve hedefleri 1939 yılında İstanbul'da Şişli Atatürk Evi'nin ziyarete açılması ve 1942 yılında Ankara'da Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün kurulmasıyla enstitüye bağlı İnkılâp Tarihi Müzesi'nin tesis edilmesi çabalarıyla devam ettirilmiştir. Ankara'da 1933 yılında kurulması planlanan müze için toplanan malzemeler de bu yeni oluşumlara aktarılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Arşiv Kaynakları¹⁰⁹

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar¹¹⁰

CHP Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ankara: Ulus Basımevi.

Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi'ne kabul olunacak asâra dair, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928.

TBMM Zabıt Cerideleri

Sürelî Yayınlar¹¹¹

Akşam

Hâkimiyet-i Milliye

İstanbul Belediye Mecmuası

İstanbul Şehremaneti Mecmuası

Kadro

Ülkü Halkevleri Mecmuası

Vakit

Araştırma Eserler

“Belediye Müzeleri”, *Cumhuriyet Devrinde İstanbul*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, s. 90-96.

109 Kullanılan belgelerin küneleri dipnotlarda verilmiştir.

110 Kullanılan resmî yayınların küneleri dipnotlarda verilmiştir.

111 Kullanılan süreli yayınların küneleri dipnotlarda verilmiştir.

- Abdülhak Şinasi: "Eski Eserler: Bir İnkılâp Müzesi İçin", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 2, S. 9, Birinci Teşrin 1933, s. 260-265.
- Batır, Betül: "Türkiye'de Mektep Müzesi'nin Açılışı ve Sergilenen Eşyaların Listesi", *Erdem*, S. 75, 2018, s. 5-34.
- Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılâbı Tarihi I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- Belge, Burhan Asaf: "İnkılâbımızın Sesi", *Kadro*, S. 11, İkinci Teşrin 1932, s. 33-37.
- Bolat, Mahmut: "Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün Kuruluşu ve Misyonu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, Güz 2017, s. 47-77.
- Çağdaş Müzecilik Anlayışı ve Ülkemizde Müzeler, haz. Aysun Altınbaş, Çiğdem Özdemir, Ankara, 2012.
- Çal, Halit: "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 7, S. 14, 2009, s. 315-333.
- Çetin, Yusuf: "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1920-1938) Müze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan Çalışmalar", *Sanat Dergisi*, S. 12, 2007, s. 117-121.
- Daver, Abidin: "Sovyet Rusya intibaları:2 İhtilal ve Kızıl Ordu müzelerinde yaşayan ihtilal ve harp tarihi", *Cumhuriyet*, 10 Teşrin-i evvel 1936, s. 2.
- Edhem, Halil: *Modern Sanat Müzesinin Tasarımı Müzecilik Yazıları*, der. ve sun. Ali Artun, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Enver Behnan: "Müzecilik: Müzeciliğin Tarihi", *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, C. 3, S. 18, Ağustos 1934, s. 428-431.
- Ergin, Osman: "Hars ve Terbiye İşleri: İnkılâp Müzesi", *İstanbul Belediye Mecmuası*, S. 109-110, 29 Ekim 1933 (Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Şerefine Çıkarılmıştır), s. 72-74.
- Gerçek, Ferruh: *Türk Müzeciliği*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1999.
- Gülekli, Nurettin Can: "Milli servetlerimiz: Türk İnkılâp Müzesi", *Zafer*, No. 1078, 15 Nisan 1952, s. 2-3.
- Hamit Zübeyr: *Tarihi Abidelerimizi Koruyalım*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1932.
- Hasan Fehmi: "İnkılâp Müzelerine Dair", *Çankaya*, No. 1, 1 Mayıs 1928, s. 16.
- Hisar, Abdülhak Şinasi: "Yangın Var: Başlarken-Kadro ve Şevket Süreyya", *Dünya*, 31 Mart 1967.
- Küçük, Mine: *Müze Tarih-Kavram-Deneyim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.
- Malkoç, Eminalp: *Cumhuriyet'ten Büyük Söylev'e Ankara-İstanbul İkilemi (1923-1927)*, Derin Yayınları, İstanbul, 2014.

- Oral, Mustafa: “Ankara Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 117-130.
- Oral, Mustafa: “Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (1933)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 321-333.
- Sait Faik: “Atatürk İnkılâp Müzesinde”, *Yedigün Türk Mecmuası*, No. 721, 29 Aralık 1946, s. 4-5, 12, 19.
- Şapolyo, Enver Behnan: *Müzeler Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1936.
- Turan, Murat: “Türkiye Büyük Millet Meclisinin 100. Yılında Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlık ve Meclis Reisliği Mühürleri”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, 2020, s. 381-388.
- Turınay, Necmettin: “Cumhuriyetin Onuncu Yılında Bir İnkılâp Müzesi Tasavvuru”, *Türk Yurdu*, Y. 99, S. 270, Şubat 2010.
- Yakup Kadri: *Zoraki Diplomat*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1967.
- Yolun, Murat: “Türkiye’de Ulus Devletin İnşa Sürecinde İnkılapları Görselleştirmek: İnkılâp Müzesi Arayışları”, *Belgi Dergisi*, S. 24, Yaz 2022/II, s. 1-16.
- Yücel, Hasan Âli: “Sayın Gürsel’e 23 Ocak 1961”, *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 594-597.

EKLER

Ek-1:

İnkılâp Müzesi

Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesine kabul olunacak asâra dair¹¹²:

1- Mücadele-i Milliye ve mesut inkılâba müteallık vesaik ve eşya ziyana uğramadan ve hatıralar unutulmadan Ankara Etnografya Müzesinde cem ve halka Cumhuriyet terbiyesi verecek surette teşhir olunacaktır.

2- İnkılâp Müzesi teşekkül edebilmek için müessesatı aliye ile matbuat müdüriyet-i umumiyesi, Hilal-i Ahmer Riyaseti, Türk Ocakları, Muallimler Birliği gibi teşkilatın ve umumiyetle mücadele-i milliye ve inkılâbı başaran neslin lütfen ihda edeceği eserlere iftikar eder.

3- Teşhir olunacak eşyanın cins ve nev'i aşağıdakilerdir:

a- Büyük kurtarıcı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin milli mücadele esnasında kullandıkları eşya, el yazılarıyla muharrer telgraflarıyla nutuk ve hatıraları filme alınan tasvirleri, tarihi fotoğrafları,

b- İsmet ve Fevzi Paşa Hazretleriyle sair milli mücadele ve inkılâp erkanının kullanmış oldukları tarihi eşya ve fotoğrafları.

c- Milli mücadeleye tekaddüm eden hadisat ve hazırlık devriyle alakadar tarihi vesaik ve eşya (Mondros mütarekesi, İstanbul'un düşman tarafından işgali, Erzurum ve Sivas kongreleri, sarayın sefahati, saray hükümet-i erkani)

4- Milli Mücadeleye veyahut İstiklal Harbi devresi

a- Müdafaa-i Hukuk heyetleriyle bunların harekete getirdikleri cemmi gafirlere ait resim, müdafaa-i hukuk nizamnameleri, müdafaai hukuklarca yapılan muavenetler.

b- Mücadele-i milliyeye ilk iştirak edenlerden İzmir havalisi milislerinin kullandığı esliha ve kıyafet gibi eşya ile bunların resimleri ve isimleri.

c- Birinci Büyük Millet Meclisine ait resimlerle verdikleri metin kararlar.

ç- Memleket harbi esnasında halk, efrat, zabitan ve ümeradan tecelli eden büyüklükleri, misilsiz fedakârlıklara müteallık menkıbe, destan ve mektuplarla muhtıralar, cepbane taşıyan ihtiyar, kadın ve çocukların resimleri.

d- İstiklal harbi vesaiti muaddel tüfekler, muaddel top mermileri, düvel-i ihtilafıye tarafından kamaları alınan topların ağaç veya demirden yapılmış kamaları, Sakarya harbi esnasında ve ona takaddüm eden devirden demir parçalarından alelacele yapılmış süngüler, evlerin balkonlarından sökülen çinkolarla yapılan mataralar, mücadele-i milliyede çalışan meşhur ustaların resimleri.

e- İlk Ankara hükümetinin kurulduğu zamana ait resimler, vekaletlerin o zaman irae ettiği manzara.

112 BCA, 30.10.00/213.445.9; Hamit Zübeyr, *Tarihi Abidelerimizi Koruyalım*, Ankara, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1932; s. 23-25; *Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi'ne kabul olunacak asâra dair*.

f- Mütareke devrinde İstanbul'dan silah ve cephane tahlisi, düşmandan iğtinam olunan esliha ve eşya.

g- Yunan mezalimi vesaiki.

ğ- Büyük Taarruz ve onu takip eden mesut kurtuluş, İzmir'e ilk giren takım, kurtuluş şenlikleri, zafer taklarının resimleri.

h- Milli ordunun İstanbul'a girişiyle ilgili tarihi vesaik mahiyetini haiz eşya ve resimler. İşgal ordularının çekilişi, Mudanya mütarekesi ile Lozan muahedenamesine müteallık resimler.

i- Meçhul asker abidesi(küçük numune veya resim) şüheda mezarlıkları resmi, şehit abideleri.

5- İnkılâp Meclisi ve hükümetinin tarihi kararları, İrtica hareketleri. Eşya cinsinden iğtinam olunan vesaik. İstiklal mahkemeleri, Kürt isyanı, asilerden iğtinam olunan eşya cinsinden vesaik. Fotoğraflar, şapka tezahüratı.

6- Reis-i cumhur hazretlerinin İstanbul seyahati intihaları.

7- İnkılâbın feyizli neticeleri. Demiryolları. İmar hareketleri. Mektepçilik, halkçılık.

8- İnkılâp Kütüphanesi. Milli Mücadele ve inkılâba dair yazılan yerli ve yabancı eserler.

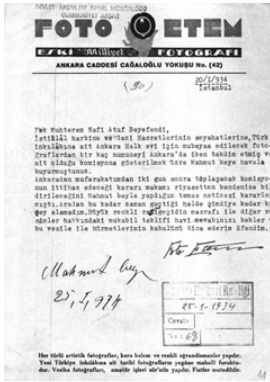
9- İnkılâp müzesine müteallık eşya Maarif Vekâleti vasıtasıyla yahut doğrudan doğruya müzeye gönderilir.

Maarif Vekili Necati imzalı yazı

Etnoğrafya Müzesi İnkılap Şubesi'ne kabul olunacak esâra dair, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Ek-2:

BCA, 490.01.01199.203.1.11.

BCA, 490.01.01199.203.1.89.

Ek-3:

BCA, 490.01.01199.203.1.60.96

BCA, 490.01.1199.203.1.85.

Atatürk Kitaplığı, Kartpostallar.

Ek-4:

Atatürk Kitaplığı, Kartpostallar.

Cumhuriyet Devrinde İstanbul, İstanbul Millî Eğitim Basmenevi, 1949, s.46.

Ek-5:

"Belediye Müzeleri", Cumhuriyet Devrinde İstanbul, İstanbul Millî Eğitim Basımevî, 1949, s.90.

Atatürk Kitaplığı, Kartpostalılar.

Müzik İnkılâbını “Milletler Şarkısı” Filmi (1930) ve “Türkiye Bülbülü” (1931) Ses Yarışmaları Üzerinden Okumak

Reading the Music Revolution through the “The Song of the Nations” Film (1930) and “The Nightingale of Türkiye” (1931) Vocal Contests

Ceyhun ÖĞRETEN*

*Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi,
Hava Harp Okulu Dekanlığı, Beşeri ve Sosyal
Bilimler Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: C.Ö. 0000-0003-3118-9304

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ceyhun Öğreten,
Millî Savunma Üniversitesi, Hava Harp Okulu
Dekanlığı, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: ogetenceyhun@gmail.com

Başvuru/Submitted: 15.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
21.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
04.01.2023

Kabul/Accepted: 05.01.2023

Atıf/Citation: Öğreten, Ceyhun. “Müzik İnkılâbını “Milletler Şarkısı” Filmi (1930) ve “Türkiye Bülbülü” (1931) Ses Yarışmaları Üzerinden Okumak” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 323-358
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1162624>

ÖZ

Gündelik yaşam pratiklerinde önemli yer tutan müzik, kültürel bir olgudur. Osmanlı döneminde Tanzimat’la başlayan Batılılaşma hareketi müzik alanına da yansımış ancak akademik anlamda bir temele Cumhuriyet döneminde oturtulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında müzik alanında yapılacak inkılapların içeriğiyle ilgili çeşitli düşünceler ortaya çıkmıştır. Atatürk, Türk müziğinin halk müziği temelli olması gerektiğini, müzikte reformun yapılmaması halinde diğer reform çalışmalarının eksik kalacağını ifade etmiştir. Bu kapsamda, müzik alanında Batı temelli kurumsal adımlar atılmıştır. Halkın da hedeflenen müzik inkılâbını içselleştirmesi amacıyla 1930 ve 1931 tarihlerinde ses yarışmaları düzenlenmiştir. Bu çalışmada 1930 ve 1931 yıllarında düzenlenen ses yarışmaları dönemin basını ve alanla ilgili yazın üzerinden incelenmiş ve müzik inkılâbı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Müzik İnkılabı, Hudadat Şakir Hanım, Alaturka, Alafranga

ABSTRACT

Music is a cultural phenomenon with an important place in daily life practices. The Westernization movement that started with the Tanzimat during the Ottoman era was also reflected in the field of music and then placed on an academic basis during Türkiye’s Republican period. In the first years of the Republic, various ideas emerged about the content of the reforms to be made in the field of music. Atatürk stated that Turkish music should be based on folk music and that other reform efforts would be incomplete if no reform was made to music. In this context, Western-based institutional steps were taken in the field of music. Vocal competitions were held in 1930 and 1931 in order to internalize the targeted

musical revolution for the public. This study examines and evaluates the sound competitions held in 1930 and 1931 through the press of the time and the literature on this field within the framework of the music revolution.

Keywords: Westernization, Music Revolution, Hudadat Şakir Hanım, Alaturka, Alafanra

Extended Abstract

A general belief exists in Turkish culture that music had developed around the palace. However, when examining traditional Ottoman music, music was seen to have not only been limited to the palace environment but to have also developed in cities, homes, coffee houses, mosques, and Mevlevi lodges. For this reason, Turkish music culture did not follow a Western course to the public.

Ottoman music began being influenced by the West in the 18th century when Selim III brought Western musicians to Istanbul for his opera concert. By including Western music groups in their touring schedules, Istanbul society's interest in Western music has become fashionable and the people of Istanbul encountered polyphonic Western music in this way. With the proclamation of the Tanzimat, modernization efforts in the field of music intensified, and a Palace Orchestra and *Fasıl* [program of musical pieces] Committee were included within the body of the *Mızıka-yı Hümâyun* [military band] founded by Giuseppe Donizetti. Despite these modernization efforts, Western music could only be situated academically during the Republican period.

The main idea and infrastructure of the innovations that Atatürk planned to make in the field of music were formed on the framework the Tanzimat had started. The aim was to have the revolution to be made in the field of music be inspired by Western music and to create a new Turkish music that the West would listen to with respect.

Ziya Gökalp's views on music were also influential in determining the music policy of the period. Although his knowledge of music is controversial, Gökalp wrote in his work "The Principles of Turkism" that two types of music exist in Turkey: The first of which is the Turkish music born out of the people, and the other is the Ottoman music that had been translated from Byzantium by al-Farabi. Gökalp also stated that he found Eastern music to be sick and non-national and argued folk music to be the music of Turkish culture and Western music to be the music of the new civilization.

As a matter of fact, Atatürk thought that national Turkish music could be created by blending folk music, which is seen as the core music of the Turks, with polyphonic Western music. This understanding of music aimed to use the strengths of Western

music in Turkish music by adopting the musical institutions of the West and planned in practice to synthesize the polyphonic techniques of Western music with Turkish folk music melodies.

Apart from the institutional reform studies and practices carried out to create a national form of music, another aim was to culturally internalize Western-based Turkish music. In this context, two vocal competitions were organized by the *Cumhuriyet* newspaper between 1930-1931. The aim of this study is to examine these vocal competitions the *Cumhuriyet* newspaper held. In this context, the article examines the 1930 for the “Song of the Nations” contest to select the Turkish participant of another international song contest held in Paris to play the leading actress in the French film *La Chanson Des Nations*; and also the “Nightingale of Türkiye vocal contest” held in 1931 by performing a content analysis of the news published at this time. The study examines within its scope the newspaper issues of *Cumhuriyet*, which organized the competitions, as well as the issues of *Son Posta* that involved the competitions between November 1930 and March 1931; and it attempts to determine how much the competitions had been affected by the alafanga and alaturka debates and the extent which the contests affected the reforms to be made in the field of music.

In particular, the competition in the field of Western music organized by *Cumhuriyet* newspaper for people to participate in the movie “Song of Nations” in 1930 created the atmosphere the Republican regime desired. The intellectual personality of Hudadat Şakir Hanım, who came first in this competition, can be said to have been suitable for the Turkish national music culture the Republican regime wanted to create.

Nightingale of Türkiye vocal competition held in 1931 did not attract as much attention as the movie “Song of Nations” contest in 1930. Cenap Şahabettin said that the songs in Nightingale of Türkiye competition made his soul feel old, that he had listened to all the “*Istanbul nightingales*” with his ears closed, and that he had a hidden sadness in his mouth upon leaving the hall. Şahabettin’s comments are in line with Atatürk’s criticisms of Turkish music.

The alafanga-alaturka debates appeared in the vocal contests and continued into early 1930s. These debates even lasted until the end of the ban on Turkish music radio broadcasting in 1934. Later Atatürk tried to express that his words on the subject were misunderstood in different environments. Because his greatest desire was to ensure that Türkiye adopted the modern music technique as well as to have the Turkish compositions that were loved and listened to in the country also be heard in Europe.

Giriş

Kültürel bir olgu olan müzik, kültürün oluşmasında ve biçimlenmesinde önemli bir yere sahiptir. İlk uygarlıkların oluşmaya başlamasından bu yana, insanoğlunun gerek bireysel gerek toplumsal gelişimine eşlik etmiş; savaşlarda, inanç ritüellerinde, eğlence-lerde, edebiyatta, resimde, düğünlerde, cenazelerde kısacası yaşama ait her alanda var olmuştur.¹ Müziğin bu özelliği, toplumsal bütünlüğü sağlayıcı öğelerden biri olarak kabul edilmesini sağlamıştır.²

Türk kültüründe müziğin saray çevresinde geliştiğine yönelik genel bir kanı bulunmaktadır. Ancak Osmanlı geleneksel müziği incelendiğinde, müziğin sadece saray çevresiyle sınırlı kalmadığı aynı zamanda şehirlerde, evlerde, kahvehanelerde, camilerde ve mevlevihanelerde de gelişim gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle müzik kültürü halka yabancı bir seyir izlememiştir.³ Osmanlı müziği 18'inci yüzyılda III. Selim'in opera konseri için Batılı müzisyenleri İstanbul'a getirtmesiyle Batıdan etkilenmeye başlamıştır.⁴ Batılı müzik topluluklarının İstanbul'u turne programlarına dâhil etmesiyle İstanbul sosyetesinde Batı müziğiyle ilgilenmek moda olmuştur. Bu sayede İstanbul halkı, çok sesli⁵ Batı müziğiyle tanışmıştır.⁶

Tanzimat'ın ilanıyla müzik alanında modernleşme çabaları yoğunlaşmış, Osmanlı müziğinin iki önemli kurumu Mehterhane ve Enderun kapatılmıştır.⁷ Mehterhane yerine kurulan Mızıkâ-yı Hümâyün'un başkanlığına getirilen İtalyan şef Giusepe Donizetti, dönemin müzik anlayışına yön vermiştir.⁸ Mızıkâ-yı Hümâyün, Batı müziğinin öğretildiği ve tanıtıldığı bir kurum olmuş, padişah nereye giderse ona eşlik etmiş ve devletin siyasi-askeri alandaki tercihinin Batı olduğunu halka ilan etmiştir. Böylece Tanzimat döneminde Batı müziği devletin resmi müziği haline gelmiş, Osmanlı müziği arka plana

-
- 1 Afşin Öner, "Türkiye'de Müzik Eğitiminin Kültürel Boyutları", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 2012, s. 11.
  - 2 Emin Erdem Kaya, "Cumhuriyet Sonrası Müzik Politikamız ve Batıya Yönelim", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 17, Mart 2011, s. 115.
  - 3 Özgür Balkılıç, *Cumhuriyet, Halk ve Müzik*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 66.
  - 4 Özgür Balkılıç, *Cumhuriyet, Halk...*, s. 70.
  - 5 Tek Sesli Müzik, tüm sazların aynı anda aynı sesi çıkartmaları, aynı notayı seslendirmeleridir. Çok Sesli müzik ise aynı anda değişik seslerin çıkartılması ve aynı notaların seslendirilmesidir. Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 344.
  - 6 Mümtaz Levent Akkol, "Tanzimattan Günümüze Müzikte Modernleşme", *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, Vol. 4, Nr. 2, 2018, s. 312.
  - 7 Onur Güneş Ayas, "Musiki İnkılabı ve Rus Modeli: Karşılaştırmalı Müzik Sosyolojisi Açısından Bir Tartışma", *Bilgi*, S. 77, Bahar 2016, s. 136.
  - 8 Bilen Işıktaş, "'Musiki İnkılabı'nı Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Kültürel ve Siyasi Mirası Olarak Yorumlamak", *Rast Müzikoloji Dergisi*, C. 4, S. 11, 2016, s. 1114-1115.

itilmiş ancak kültürel meşruluğuna dokunulmamıştır.⁹ Askerî törenlerde ve resmi ziyaretlerde Batı müziği tercih edilse de özel davetlerde Osmanlı müziği dinlenmeye devam edilmiştir.¹⁰

Müzik alanındaki yenilikler sarayda ve İstanbul'da karşılık bularak Batılı bir müzik tarzının oluşmasına neden olmuştur. Osmanlı müziğini temsil eden ut ve kanun gibi enstrümanlar Batı müzik tarzının sembolü niteliğindeki piyanonun saray ve eğlence anlayışına girmesiyle ikinci plana itilmişlerdir.¹¹ Temelleri Tanzimat döneminde başlayan Batılılaşma hareketi, Batı müziğine ilgisi olmayan Abdülaziz döneminde de etkisini sürdürerek cuma selamlığında bile kendine yer bulmuştur. Batı müziğinin toplumsal alana etkisi zamanla geleneksel Osmanlı müziğinden uzaklaşılmasına ve bu müziğin küçük görülmesine neden olmuştur. Örneğin II. Abdülhamit, Osmanlı müziğinin sıkıcı ve uyku getirici olduğunu bu sebeple Batı müziği dinlediğini belirtmektedir.¹² Ancak Tanzimat modernleşmesinde yer alan müzikte Batılılaşma, toplumun tamamında istenen etkiyi yaratmamış ve toplumun müzik zevkinde bir değişim olmamıştır.¹³

Meşrutiyet'le birlikte müziğin milli bir karakter taşıması gerektiği düşüncesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Osmanlı müziğinin Türklere ait bir müzik olmadığı iddiası etrafında şekillenen bu düşünceye göre yabancı kökenli müzik kültürünün terkedilerek yerine Batı müzik tekniğiyle şekillenen halk müziğinin inşa edilmesi amaçlanmıştır. Bu düşünce dönemin önemli düşünürü Ziya Gökalp'in görüşleri etrafında şekillenmiştir. Gökalp *Türkçülüğün Esasları* isimli eserinde Osmanlı geçmişinin yabancı bir medeniyete ait olduğunu ve sadece yönetici azınlık tarafından benimsendiğini, Türk kimliğininse Anadolu köylüsünün temsil ettiğini ve Türk harsından ibaret olduğunu söylemektedir.¹⁴ Bu görüşünü müzik için de sistemleştiren Gökalp, Türkiye'de yaşayan iki musiki olduğunu, bunlardan ilkinin halk arasından doğan Türk musikisi, diğerinin ise Farabi tarafından Bizans'tan tercüme edilen Osmanlı musikisi olduğunu yazmıştır.¹⁵ O ayrıca Doğu/Osmanlı müziğini hasta ve gayri millî bulduğunu belirterek Halk müziğinin Türk kültürünü yansıttığını, Batı müziğininse yeni medeniyetin müziği olduğunu savunmuştur. Gökalp, millî bir musiki yaratmada izlenmesi gereken yolu şöyle açıklamıştır:

9 Güneş Ayas, *Musiki İnkılabı'nın Sosyolojisi, Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2020, s. 41-42.

10 Gökhan Akçura, *İstanbul Şarkıları Şehrin Müzikli Tarihinde Kazı Çalışmaları*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2019, s. 8.

11 Güneş Ayas, *Musiki İnkılabı'nın...*, s. 89.

12 Bilen Işıktaş, "Müsiki İnkılâbı'nı Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Kültürel ve Siyasî Mirası Olarak Yorumlamak", s. 1118-1119.

13 Onur Güneş Ayas, "Musiki İnkılabı ve Rus Modeli: Karşılaştırmalı Müzik Sosyolojisi Açısından Bir Tartışma", s. 136.

14 Güneş Ayas, *Musiki İnkılabı'nın...*, s. 37.

15 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 69.

*"Öyleyse millî musikimiz, memleketimizdeki, halk musikisiyle Batı musikisinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk musikimiz bize birçok melodi vermiştir. Bunları toplar ve Batı musikisi usulünce armonize edersek hem millî hem de Avrupalı bir musikiye sahip oluruz. Bu vazifeyi yerine getirecek olanlar arasında Türk Ocaklarının musiki grupları da dahildir. İşte Türkçülüğün musiki alanındaki programı esas itibarıyla bundan ibaret olup bundan ötesi millî musikilerimize aittir."*¹⁶

Tanzimat'la başlayan Türk müziğinin modernleşme çabaları Cumhuriyet'le yoğunlaşmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'e göre inkılâp hareketinde sanat önemli bir yere sahiptir ve en hızlı harekete geçilmesi gereken sanat dalı ise müziktir.¹⁷ Atatürk, Türk toplumunun müzik beğenisinde ve anlayışında bir dönüşüm gerçekleştirmek istemiştir. Çünkü o, müzikte reform olmadıkça diğer alanlardaki reformların eksik kalacağını düşünmüştür.¹⁸ Nitekim piyanist Wilhelm Kempff'in 1927'de Ankara'da verdiği bir konserden sonra yaptığı konuşmada *"Ben bu müziği, çağdaş müziği Türkiye'ye getireceğim, çünkü bütün devrimlerin temelinde müzik zevki, müzik anlayışı yatar"* diyerek müzik alanında bir inkılâp yapılacağını işaretini vermiştir.¹⁹ Sadi Irmak da anılarında Atatürk'ün müzik inkılâbı hakkındaki düşüncelerini kendisiyle paylaştığını yazmaktadır:

"Atatürk 'En güç devrim nedir?' ... Sıra bana gelince en güç devrim laikliktir dedim... Ama cevaplarımızın hiçbirini beğenmedi. Bizi bir müddet tereddütte bıraktıktan sonra 'en güç devrim' dedi 'müzik devrimidir' dedi. Şaşkınlığımızı yüzümüzden okurmuşçasına devam etti. 'Çünkü müzik devrimi şahsa önce kendi iç dünyasını unutturmaya, sonra da yeni bir âleme yönelmeyi gerektirir. Onun için çok zordur'. Kısa bir susma oldu... Sonra ekledi 'Çok zordur ama yapılacaktır.'" ²⁰

Atatürk'ün müzik alanında bir inkılâp yapılması konusunda kararlı olduğu görülmektedir. Atatürk ve Cumhuriyet rejiminin hedeflediği müzik inkılâbının beslendiği iç ve dış kaynaklar mevcuttur. Bu kaynaklar içinde Batı oryantalizmi tarafından desteklenen Doğu/Osmanlı müziğinin hüznü ve kederli yapısı nedeniyle geçerliliği kalmamış demode bir tür olduğu, bunun aksine Batı müziğinin dünyadaki geçerli tek evrensel müzik sistemini temsil ettiği düşüncesi başta gelmektedir. Yine Batı oryantalistleri tarafından desteklenen bir diğer görüş ise Türklerin kendine has bir müziği olmadığı, Türk müziğinin Arap, İran ve Bizans müziğinin devamı niteliğinde oluşudur. İç kaynaklardan

16 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün...*, s. 197.

17 Erol Evcin, "Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 12, S. 47, 2011, s. 527.

18 Hakan Çuhadar, "Atatürk'ün Müzik Devrimi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 24, S. 2, 2015, s. 20.

19 Evin Erden-Adnan Öztürk-Alev Çelik, "Müzik Öğretmenlerinin Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Müzik Alanındaki Gelişmelere Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi: Aydın İli Örneği", *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, s. 26.

20 Sadi Irmak, *Atatürk'ten Anılar, O Günlerden Bu Günlere Bir Bakış*, Güven Matbaası, Ankara, 1978, s. 17-18.

ilki Tanzimat'la başlayan Türk modernleşmesinin benimsediği alafanga modasının padişahlar da dâhil topluma sirayet etmesidir. Bu doğrultuda alaturka yaşamın “ilkel, kaba, rüküş”, Osmanlı müziğinin ise “iyi eğitim almamış, alt seviye bir müzisyen” tarafından icra edilen müzik türü olduğu düşüncesidir. İkinci iç kaynaksı Türkçü düşünceye dayanmaktadır. Bu görüş, Batı oryantalistlerinin savunduğu Türklerin kendine has bir müziği olmadığı düşüncesinden etkilenerek Türklerin kendine ait müziğinin Anadolu köylerinde işitilen halk müziği olduğunu savunmuştur.²¹ Buradan hareketle müzik inkılâbını etkileyen kaynakların Tanzimat'la başlayan Batılı bakış açısının etkisindeki görüşlerden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Atatürk'ün müzik alanında yapmayı planladığı yenilikler incelendiğinde iç ve dış kaynakların etkili olduğu ve Tanzimat'ın açtığı bu zemin üzerinde biçimlendiği görülmektedir.²² Müzik alanında yapılacak inkılâbın Batı müziğinden esinlenmesi ve Batı'da saygıyla dinlenecek yeni bir Türk müziği oluşturulması ana hedef olmuştur.²³ Nitekim Hafız Yaşar'ın anlatısına göre Mustafa Kemal Atatürk'ün “*Biz Garbinkini hürmetle dinlediğimiz gibi, bizim musikimiz de bütün dünyada hürmetle dinlenecek bir halde olmalıdır*”²⁴ sözleri bu hedefin açık bir göstergesi olmuştur. 1928 yılında Sarayburnu'nda Türk yazı inkılâbı hakkında yaptığı konuşmada da “*alaturkanın miskin ezgilerine karşı Batı müziğinin canlı ezgilerinin*” Türk ulusunun şen ve hareketli yapısına daha uygun olduğunu söylemiştir.²⁵

Cumhuriyet rejiminin hedeflediği müzik inkılâbının temel kaynağını Ziya Gökalp'in Türkçü görüş oluşturmuştur. Ayas, Türk millî musikisinin Türk kalarak Batı müziğiyle armonize edilmesi fikrinin Rus modernleşme örneğinden esinlenerek Ziya Gökalp'i etkilediğini ve dolayısıyla Cumhuriyet idarecileri tarafından benimsendiğini belirtmektedir.²⁶

Cumhuriyet rejiminin müzik anlayışında Batı'nın müzik kurumları benimsenerek Batı müziğinin güçlü yanlarının Türk müziğinde kullanılması amaçlanmış, uygulamada da Batı müziğinin çok sesli teknikleriyle Türk halk müziği ezgilerinin sentezi planlanmıştır.²⁷ Oluşturulacak millî müziğin, Batı müzik tekniğiyle uyumsuz olan Doğu/

21 Güneş Ayas, *Musiki İnkılabı'nın...*, s. 75.

22 Bülent Aksoy, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 1212.

23 Cahit Kavcar, “Cumhuriyet Döneminde Müzik Eğitimi”, *Eğitim ve Bilim*, C. 6, S. 35, 1982, s. 16.

24 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1845.

25 9/10 Ağustos 1928 Türk Yazı İnkılâbı Hakkında Konuşma. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 273.

26 Onur Güneş Ayas, “Musiki İnkılabı ve Rus Modeli: Karşılaştırmalı Müzik Sosyolojisi Açısından Bir Tartışma”, s. 132.

27 Salih Akkaş, “Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tek Parti Döneminde Türk Müziği Politikaları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Müsîkîsi Özel Sayısı, Y. 10, S. 57, 2014, s. 593.

Osmanlı müziğiyle gerçekleştirilemeyeceği aksine yaratılması planlanan müzik türünün Türk halk müziğiyle uyumlu olduğu varsayımına dayandırılmıştır.²⁸ Daha sonraki süreçte bu düşünce Türk Ocakları ve Halkevleri aracılığıyla döneminin müzik anlayışı haline gelmiştir.²⁹ Gökalp ve takipçilerinin Osmanlı müziğiyle temasta olmayan bir müzik türü olduğu için Türk halk müziğini tercih ettiği iddia edilmektedir.³⁰

Atatürk'ün arzuladığı millî müzik ideolojisi, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'nden de faydalanmıştır.³¹ Bu tezin ortaya çıkma nedenleri arasında Batı'daki antropolojik çevrelerdeki Türk insanının az gelişmiş ya da yarı gelişmiş olduğu yönündeki yaygın kanıdır.³² Buradan hareketle dönem içerisinde antropolojik çalışmaların yanı sıra kültürel çalışmalara da hız verilmiştir. Dilde sadeleştirmeyi ve ortak bir Türk kültürü oluşturmayı hedefleyen bu tezler zamanla millî bir müzik kültürünün oluşturulması çabalarına katkı sağlamıştır.³³

Belirlenen hedef doğrultusunda Atatürk döneminde müzik alanında atılan ilk adım, Mızıkayı Hümayun'un 1924 yılında Cumhurbaşkanlığı'na bağlanarak Ankara'ya taşınması ve Cumhurbaşkanlığı Armoni Mızıkası, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Cumhurbaşkanlığı Fasil Heyeti olarak üçe ayrılması olmuştur.³⁴ 1924 yılındaki diğer bir gelişme ise devlet konservatuarlarının temeli olan ve Batı müziği alanında eğitim veren Musiki Muallim Mektebi'nin açılmasıdır.³⁵ Bunu Batı yöntemlerine uygun bir müzik eğitimi alınması maksadıyla yurtdışına öğrenci gönderilmesi takip etmiştir.³⁶ Söz

28 Güneş Ayas, *Musiki İnkılabı'nın...*, s. 101.

29 Cem Behar, "Ziya Gökalp ve Türk Musikisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 1225.

30 Güneş Ayas, *Musiki İnkılabı'nın...*, s. 102.

31 Fatma Arzu Demirel, "Türkiye Antropolojisinin Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 2011, s. 131.

32 1929 yılı itibarıyla Türkiye'de antropolojik ölçümler yapılmaya başlanmış ve verilere göre Fransız ve Türk kafataslarının kimi ölçümlerde aynı oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Birinci Türk Tarih Kongresinde Şevket Aziz Kansu, Türk ailesinin brakisefal olduğunu söylemiştir. Zafer Toprak, *Cumhuriyet ve Antropoloji*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021, s. 163-165.

33 İrfan Yiğit, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Müsiki ve Yasaklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 149.

34 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal...*, s. 298. Cumhurbaşkanlığı Mızıkası için gerekli olan müzik aletleri Avrupa'dan getirilmiştir. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30-18-1-1/15-56-13, 9 Eylül 1925, s. 3.

35 Volkan Kaptan-Merve Nur Kaptan, "Cumhuriyet Dönemi ve Öncesi Batılılaşma Hareketlerinin Türk Müziğine Etkileri", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, S. 58, 2019, s. 814. Musiki Muallim Mektebi'nde derslerde kullanılacak olan müzik aletleri Almanya'dan alınmıştır. Ayrıca okulda eğitim vermek amacıyla Alman uzmanlar okula davet edilmiştir. Bkz. *BCA*, 30-18-1-1/5-46-13, 16 Eylül 1929, s. 1.

36 İlhan K. Mimaroğlu, *Musiki Tarihi*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 250. 1924-1928 yılları arasında Ekrem Zeki Ünlü, Ulvi Cemal Erkin, Cezmi Rifki Erinc ve Ahmet Adnan Saygun Paris'te, Fuad Koray Budapeşte'de, Necil Kazım Akses ve Hasan Ferit Alnar Viyana'da, Halil Bedii Yönetken ise Prag'da eğitim almıştır. Emin Erdem Kaya, "Cumhuriyet Sonrası Müzik Politikamız ve Batıya Yönelim", s. 118.

konusu gelişmeleri Darü'l Elhan'ın, Maarif Vekâleti'nin 9 Aralık 1926'da aldığı bir kararla Konservatuvar'a dönüştürülmesi izlemiştir. Bu tarihten sonra İstanbul Belediye Konservatuvarı'ndaki Türk Musikisi Bölümü lağvedilmiş,³⁷ 1927 yılında ise devlet okullarında ve özel okullarda tek sesli müzik eğitimi yasaklanmıştır.³⁸ Ancak halk Doğu/Osmanlı müziğine ilgi göstermeye devam etmiş ve bu durum da müzikte “alaturka-alaf-ranga” tartışmasına neden olmuştur.³⁹ Alaturka müzik taraftarları karardan duydukları memnuniyetsizliği dile getirmişler, alaf-ranga yanlılarıysa bu kararın Batılılaşma yolunda önemli bir adım olduğunu savunmuşlardır.⁴⁰ Ayas, söz konusu uygulamayla Doğu-İslam müzik geleneğinin terk edildiğini, Osmanlı müziğiyle armonik olarak uyuşmayan Batı müziğini benimseme çabalarının da başarısızlığa uğrayarak Batı müziğine tam entegre olunamadığını iddia etmektedir.⁴¹

Atatürk, yaşanan bu tartışmaları ve alınan kararları yakından takip etmiştir. Hatta çok sesli ulusal Türk müziğiyle ilgili düşüncelerini meclise kadar taşımıştır. O, 1 Kasım 1934 tarihli meclis açılış konuşmasında müzikte yapılacak değişimin devletin yapısına nasıl etki edeceğinden bahsederek müziğe öncelik verilmesini istemiştir.⁴² Bu konuşma, alaturka müziğe radyolarda yayın yasağı getirilmesiyle sonuçlanmıştır. Atatürk'ün sözlerinin Türk müziğinin tamamen yasaklanması gerektiği şeklinde algılanması nedeniyle yasağın getirildiği iddia edilmiş, Atatürk, uygulamaya yönelik yaptığı bir açıklamada konuşmasının yanlış anlaşıldığını şu sözlerle aktarmıştır:

*“Ne yazık ki, benim sözlerimi yanlış anladılar, şu okunan ne güzel bir eser, ben zevkle dinledim, sizler de öyle. Ama bir Avrupalıya bu eseri, böyle okuyup da bir zevk vermeğe imkân varmı? Ben demek istedim ki bizim seve seve dinlediğimiz Türk bestelerini, onlara da dinletmek çaresi bulunsun, onların tekniği, onların ilmi ile onların sazları, onların orkestraları ile çaresi her ne ise. Biz de Türk Musikisini milletlerarası bir sanat haline getirelim Türk'ün nağmelerini kaldırıp atalım, sadece garp milletlerinin hazırdan musikisini alıp kendimize mal edelim, yalnız onları dinleyelim demedim, yanlış anladılar sözümü, ortalığı öyle bir velveleye verdiler ki, ben de bir daha lâfını edemez oldum.”*⁴³

37 Nuri Özcan, “Darülelhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 518-520.

38 Turan Sağer-Onur Zuhâl-Engin Gürpınar, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Müzikte Modernleşme Hareketleri ve Müzik Politikaları (1923-1952)”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 82.

39 İrfan Yiğit, “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Müzik Yargısı”, *Etnomüzikoloji Dergisi*, S. 2, 2019, s. 239.

40 Seda Bayındır Uluskan, “Alaturka Musikiye Getirilen Yasağın Akabinde Düzenlenen İlk Ulusal Müzik Yarışması (1 Ocak-15 Mayıs 1935)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 71, 2022, s. 47.

41 Onur Güneş Ayas, “Musiki İnkılabı ve Rus Modeli: Karşılaştırmalı Müzik Sosyolojisi Açısından Bir Tartışma”, s. 133.

42 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 213.

43 İrfan Yiğit-Ubeydullah Sezikli, “Türk Müsikisi ve Yasaklar (1754-1952)”, *Darülfünun İlahiyat*, C. 31, S. 1, 2020, s. 132.

Atatürk’ün bu sözlerinden yasaklama kararının kendi bilgisi dışında olduğu dile getirilebilir. Ancak müzik inkılâbının meşruluk kaynağı olarak Atatürk’ün görüşlerinin önemi yadsınamayacak bir gerçektir. Buradan hareketle yasaklama kararının Atatürk’ün kendi zevkini oluşturan Osmanlı müziği yerine rejim için uygun gördüğü Batılılaşma hedefi doğrultusunda atılmış bir adım olduğu söylenebilir. Toplumun bu uygulamaya içselleştirememesi ve tepkisi Atatürk’ün bu yasaklamadan vazgeçilmesi kararını vermesine neden olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır.

1936 yılının eylül ayına kadar süren yasaktan Türk halk müziği dışarıda bırakılmıştır.⁴⁴ Türk halk müziğinin yasak dışı bırakılması, oluşturulmak istenen millî Türk müziğinin halk müziği temelli olması isteğinden kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Millî müzik oluşturulması yolunda gerçekleştirilen reform çalışmaları ve uygulamalar dışında, toplumun kültürel olarak Batı temelli Türk müziğini içselleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda *Cumhuriyet* gazetesi tarafından 1930-1931 yıllarında iki adet ses yarışması düzenlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, *Cumhuriyet* gazetesi tarafından 1930-1931 yıllarında gerçekleştirilen ses yarışmalarını müzik inkılâbı temelinde incelemektir. Bu kapsamda, “Milletler Şarkısı” filmi için 1930 yılında düzenlenen “Ses Yarışması” ile 1931 yılında düzenlenen “Türkiye Bülbülü Ses Yarışması” irdelenmiş ve bu dönemde yayınlanan haberlerin içerik analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında yarışmayı düzenleyen *Cumhuriyet* gazetesi ile yarışmalara ilgi gösteren *Milliyet*, *Son Posta*, *Vakit*, *Yarın ve Yeni Gün* gazetelerinin Kasım 1930 ile Mart 1931 tarihleri arasındaki sayıları incelenmiş, yarışmaların alaturka-alafranga tartışmalarından ne derece etkilendiği, müzik inkılâbı kapsamında yapılması istenen reformlara ne derece etki ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.

“Milletler Şarkısı” Filmi ve 1930 Yılı Ses Yarışması

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde düzenlenen ilk ses yarışması Fransız Film Kumpanyası tarafından çevrilen “Milletler Şarkısı” (La Chanson Des Nations) filminde rol alacak ses sanatçısı seçimi için gerçekleştirilmiştir.⁴⁵ Şöyle ki Fransız Film Kumpanyası, filmde oynayacak bir erkek ile bir kadın ses sanatçısını on beş devletin ses birincilerinin katılacağı bir şarkı yarışmasıyla belirlemeye karar vermiştir. Yarışmaya Türkiye, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya, Macaristan, Lehistan, Belçika, İspanya, İsviçre, Çekoslovakya, Danimarka, Romanya, İsveç, Norveç devletlerinin katılacağı

44 Salih Akkaş, “Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tek Parti Döneminde Türk Müziği Politikaları”, s. 599-600.

45 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk’ün Sosyal...*, s. 384.

açıklanmıştır. Fransız Film Kumpanyası, Paris’te yapılacak ses yarışmasına Türkiye’den bir kadın ses sanatçısının katılmasını talep etmiştir. Hatta *Cumhuriyet* gazetesiyle anlaşarak Türkiye çapında bir ses yarışması düzenlemesini istemiştir. Bunun üzerine *Cumhuriyet* gazetesi de 20 Kasım 1930 tarihinden itibaren ses yarışması yapılacağını, yarışmada birinci olan kadının Paris ve Niş (Nice)’te Türkiye’yi temsil edeceğini, bu müsabakada birinci olan kadın şarkıcıya 25.000 frank ödül ile sesli filmlerde rol verileceğini duyurmuştur. *Cumhuriyet* gazetesi haberinde, Avrupa’nın birçok devletinin yarışmaya davet edilmediğine dikkat çekmiş ve bunun Türkiye’nin tanıtımı açısından son derece önemli bir faaliyet olduğunu vurgulamıştır.

*“Avrupa’nın, Bulgaristan, Felemenk, Portekiz, Yugoslavya, Rusya, Yunanistan ve Baltık Denizi sahilindeki birçok küçük memleketleri müsabakaya iştirake davet edilmeyerek Türkiye’nin davet edildiği bu müsabaka, Avrupa’ya ve hatta bütün dünyaya kendimizi tanıtmak için büyük bir fırsat ve vesiledir. Niş’te yapılacak müsabakada birinciliği kazanmak mümkün olmasa dahi, bütün dünyanın göreceği ve işiteceği bir filmde, Türkiye namına şarkı söylemek güzel sesli Türk kız ve kadınları için bir vazife, hem de şerefli bir vazifedir.”*⁴⁶

Gazetede yer verilen ifadelerin Atatürk’ün “*Türk müziğinin de tüm dünyada dinlenmesi*” hedefiyle uyumlu olduğu görülmektedir.

21 Kasım 1930 tarihinde yayınlanan programa göre Türkiye Cumhuriyeti tebaasından güzel sesli her kadının yarışmaya katılabileceği, katılımcıların kendi belirledikleri iki-üç şarkıyı seslendirecekleri, yarışmaya katılanlardan altı kadının finale kalacağı ve 30 Kasım 1930 tarihinde yapılacak son değerlendirme sonucunda da altı kişiden birine “Türkiye Kraliçesi” unvanı verileceği açıklanmıştır. Haberde ayrıca birinci seçilen yarışmacının 8 Aralık 1930 tarihinde Niş’te yapılacak yarışmaya katılacağı, Niş’te kraliçe ile seçilecek altı yarışmacının üç sene içinde Nice ve Apollon Film şirketlerinin *sesli filmlerinde* görev almaya hak kazanacakları ve yarışmacı her devlet namına birer hakeemin yarışmaya katılacağı da duyurulmuştur.⁴⁷ Yarışmaya yönelik bilgilendirme yapıldıktan sonra yarışmacıların Batı müziği mi yoksa Doğu/Osmanlı müziği mi seslendireceğine yönelik bir kafa karışıklığı yaşanmıştır. Fakat 22 Kasım günü yapılan bir açıklamayla Paris’teki yarışmanın Batı müziğiyle yapılacak olması nedeniyle Türkiye’deki yarışmanın da Batı müziği alanında olmasına karar verildiği açıklanmıştır.⁴⁸ Hatta yarışmada söylenecek üç şarkıdan birinin Klasik Batı Müziği olacağı

46 “Türkiye’nin En Güzel Sesli Kadını Aranıyor”, *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1930, s. 1, 3.

47 “Türkiye Ses Kraliçesi”, *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1930, s. 4.

48 “Ses Kraliçesi”, *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1930, s. 1.

duyurulmuştur.⁴⁹ Bu tartışmanın temelinde alaturka-alafranga tartışması ve müzik konusunda alınan resmi kararların etkisi olduğuna şüphe yoktur.

Yarışmaya müracaat edeceklerin Foto Süreyya veya Foto Femina'dan fotoğraf çekirtmesi istenmiş ve müracaatların bizzat veya telefon vasıtasıyla yapılacağı açıklanmıştır.⁵⁰ Duyurunun yapılmasından sonra yarışmaya başvuran müsabıkların resimleri *Cumhuriyet* gazetesi tarafından yayınlanmış, bazı müsabıklar isimlerinin ve yüzlerinin yarışmadan önce açıklanmamasını istemişlerdir. İlk müracaatı alafranga eğitimi almış; ancak Darü'ttâlîm-i Mûsikî'de alaturka şarkı söyleyen Humeyra Mahmut Hanım'ın⁵¹ yaptığı yarışmaya 38 kadın yarışmacı başvurmuştur. Yarışmaya katılanların isimleri şöyledir: Humeyra Mahmut Hanım, Leman Ekrem Hanım, Sabiha Hüsnü Hanım, Envare Hanım, Meziyet Ali Hanım, H. Ş. Hanım, Meliha Hanım, N.C. Hanım, Mel A. Hanım, Suzan Hanım, S. N. Hanım, Ayşe Lütü Hanım, Müzeyyen Sermet Hanım, Z. Hanım, Mel Arşalos Pamukçıyan Hanım, Mel Mini Çayırıyan Hanım, Mel L. B. Hanım, J.S.N. Hanım, Mel Siranuş Hanım, Bedriye Hanım, Leman Hanım, K. Mahmut Hanım, Mel M. L. Karakaş Hanım, Jale Hanım, Mel Mosketta Adam Hanım, Murşide Hanım, R. O. Hanım, M. D. Hanım, Mel A. Hanım, Perihan Hanım, Emine Mehmet Hanım, Mefharet Sırrı Hanım, H. N. Hanım, L. R. Hanım, Nuriye Hanım, Mel D. X. Hanım, Mel Ojeni Hanım, Mel Küti Murci Hanım.⁵²

Müracaatların tamamlanmasından sonra 26 Kasım 1930 tarihinde hakem heyeti açıklanmıştır. Müzik alanında dönemin önemli isimlerinden oluşan heyet şu kişilerden oluşmaktadır: Konservatuvar Müdürü Yusuf Ziya Bey, Konservatuvar muallimlerinden Cemal Reşit Bey, Seyfettin Asaf Bey, Sezai Asaf Bey, Matmazel Rozental, M. Taleriko, Mesut Cemil Bey, İzzet Nezih Bey, Musa Süreyya Bey, Radyo Müdürü Hayrettin Bey, Madam Hege, Mösyö İskarçelli, Madam Voskova, M. Avoliv, Peyami Safa, Doktor Süleyman Ethem Bey, Ekrem Bey, Muhittin Sadık Bey, Vamik Bey, Togo Bey, Sergioviç Bey M. Bravn.⁵³

Yarışmanın ilk elemesi 28 Kasım 1930 tarihinde, Beyoğlu'nda Ünyon Fransız salonunda gerçekleştirilmiştir.⁵⁴ Hakem heyeti müsabakanın ne şekilde icra edileceği ve de-

49 "Türkiye Ses Kraliçesi", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1930, s. 4. 24 Kasım günü yapılan bir duyuruyla yarışmacıların kendilerine piyanoda eşlik edecek bir partner bulmaları gerektiği söylenmiştir.

50 "Türkiye Ses Kraliçesi", *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1930, s. 4.

51 "Türkiye'nin En Güzel Sesli Kadını Kimdir?", *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1930, s. 1.

52 "Türkiye Ses Kraliçesi", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1930, s. 1, 4.

53 "Türkiye Ses Kraliçesi", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1930, s. 4.

54 "Güzel Ses Müsabakası", *Vakit*, 30 Kasım 1930, s. 3.

ğerlendirmenin nasıl yapılacağını açıkladıktan sonra yarışma başlamıştır. Yarışmacı sayısının çok olması nedeniyle üç şarkı yerine her yarışmacıdan birer Klasik Batı Müziği şarkısı söylenmesi istenmiştir. Yarışmacıların çoğu konservatuar öğrencisi olmakla birlikte şarkıları İtalyanca, Almanca, Fransızca, İngilizce ve Türkçe olarak okumuşlardır. Batı müziği ses taksimatına nazaran soprano, mezzo soprano olan kadınlar, Batı klasik parçaları seslendirmişlerdir.⁵⁵ Final müsabakası 30 Kasım 1930 tarihinde Glorja sinemasında gerçekleştirilmiştir. Yerli ve yabancı basın mensupları ile ses yarışmasını izlemek isteyen yüzlerce kişi sinemaya akın etmiştir. Hakem heyetinin değerlendirmelerinden sonra yarışmanın sunucusu Peyami Safa, 20 hakemin 16'sının oyunu olan Hudadat Şakir Hanım'ın 1930-1931 Türkiye Ses Kraliçesi olduğunu ilan etmiştir.⁵⁶

Sonucun açıklanmasından sonra Hudadat Şakir Hanım bir kez daha sahne alarak Tosca'nın duası ile bir eleji seslendirmiştir. Duygularını da “*Altı yedi seneden beri fastalalarla ses dersini veriyorum. Bir müddet Konservatuvarda ders aldım. Bilahare şimdiki hocam Taleriko'dan ders almaya başladım. Taleriko üç senedir bana ders veriyor. Bunun için muvaffakiyetimin büyük bir şeref hissesi de ona aittir.*”⁵⁷ sözleriyle ifade etmiştir.

Cumhuriyet gazetesi Hudadat Şakir Hanımı okuyucularına şu sözlerle tanıtmıştır:

“*Gülhane seririyatı muallimlerinden doktor kaymakam Şemsettin Beyin kızıdır. Zevci, Şakir Rifat Bey, İş Bankasının İstanbul şubesinde emtia şefidir. 24 yaşında olan Hudadat Şakir Hanımın kendi gibi büyük bir musiki istidadı gösteren küçücük bir oğlu vardır. Hudadat Hanım, Haydarpaşa'daki Alman ve Gedikpaşa'daki Amerikan mekteplerini ikmal etmiş, Almanca, İngilizce ve Fransızca'yı pek iyi bilen güzide ve münevver bir hanımdır. Ses derslerini evvela konservatuvara devam ederek Nimet Vahit Hanımdan, sonra da Talariko'dan almıştır. Muhittin Sadık Bey de nazariyat ve solfej muallimidir. Şimdi Konservatuvara devam etmiyor, Taleriko'dan hususi ders almaktadır.*”⁵⁸

Bardakçı, Hudadat Şakir Hanım'ın *Cumhuriyet* gazetesinin “Hem Nalına Hem Mihına” köşesi yazarı Enver Paşa'nın dünürü Abidin Daver'in baldızının kızı olmasına dikkat çekmektedir.⁵⁹

55 *Cumhuriyet* gazetesi yarışmaya katılan müsabıklardan bazılarının seslerinin hem güzel hem de Batı musikisine uygun olduğunu bazılarının ise Batı musikisini yeni seslendirdiklerinden tam oturmamış olduğunu aktarmaktadır. “Tatlı ve Güzel Sesli Hanımlar Arasında İlk Seçme Müsabakası”, *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1930, s. 1, 2.

56 “Güzel Ses”, *Vakit*, 1 Aralık 1930, s. 1; “Ses Kraliçesi Seçildi”, *Son Posta*, 2 Aralık 1930, s. 2.

57 “Hudadat Şakir Hanım 16 Reyle Kraliçe Seçildi”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1930, s. 2.

58 “Hudadat Şakir Hanım 16 Reyle Kraliçe Seçildi”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1930, s. 1, 2.

59 Murat Bardakçı, *Safiye*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 78.

Ses yarışmasından sonra *Cumhuriyet* gazetesinde yarışma hakkında makalelere yer verilmiştir. "Ses Müsabakasına Dair" başlıklı bir köşe yazısında, müsabıkların henüz Batı müziğinin gerektirdiği sesin teknik olgunluğuna ulaşmadığı söylenerek yarışmacılar eleştirilmiştir. Bu durumun suçlusunun yarışmacılarda değil, Türk kültürünün mesuliyetini üstlenmiş olanlarda olduğu iddia edilmiştir. Ancak yarışmanın konservatuvara binlerce müracaata sebep olduğu aktararak Türk musikisine yararı olduğu da belirtilmiştir.⁶⁰ Buradaki eleştirinin temelinde toplumun kültürel olarak Batı merkezli bir müzik inkılâbını içselleştiremediğine yöneliktir. Sorumlu karar vericiler olarak gösterilmiş ancak eleştiri konusu müzik inkılâbının Batı merkezli olması değil bu alandaki gerekli önlemlerin alınmaması gösterilmiştir.

Gazetenin baş muharriri Yunus Nadi de baş makalesinde ses yarışmasına değinmiş, yarışmaya bu kadar kadının katılacağını tahmin etmediğini söylemiştir. Özellikle Batı müziği yarışmasına 38 kişinin katılımının Cumhuriyet rejiminin bu alanda da başarısını gösterdiğini iddia etmiştir.⁶¹ 2 Aralık 1930 tarihinde yazılan başka bir makalede ise yarışma sayesinde Batı müziğine karşı ilginin arttığı belirtilmektedir.⁶² *Milliyet* gazetesinde Burhan Felek, "Felek" köşesinde Peyami Safa'yı aynı şehirde olmasına rağmen uzun süredir görmediğini belirterek kraliçe hakemliği gibi "şahane meşgale" ile uğraşması nedeniyle kendisini göremediğini yazmış ve üstü kapalı bir şekilde ses yarışmasını eleştirmiştir.⁶³ *Milliyet* gazetesinin eleştirisi dışında diğer makalelerdeki ortak düşünce, ses yarışmasının Batı müziğine ilgiyi arttırdığı ve katılımcı sayısının çok olmasının cumhuriyet rejiminin müzik inkılâbı konusunda başarılı olduğu yönündedir.

2 Aralık 1930 tarihinde Paris'e gidecek olan Hudadat Şakir Hanım, Fransız Film Kumpanyası'nın filmde her devletin bir tane de kendi şarkısını seslendirmesi isteği üzerine Cemal Reşit Bey'in hazırladığı "Bugün Ayın On Dördü" isimli bir Türk halk şarkısını çalışmıştır.⁶⁴ Hudadat Şakir Hanım'ın Paris'teki yarışmada bu şarkıyı seslendirmesi, Niş'teki müsabakada ise Batı klasik müziği okuması kararlaştırılmıştır.⁶⁵ Yarışmada bir halk müziği parçasının seslendirilmesinin planlanması ve "Bugün Ayın On Dördü" şarkısının Batı müziğiyle armonize edilmesi Atatürk ve Ziya Gökalp'in belirttiği "millî musiki" ideolojisinin bir yansımasıdır.

60 "Ses Müsabakasına Dair", *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1930, s. 3.

61 Yunus Nadi, "Güzel Ses Müsabakamız", *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1930, s. 3.

62 "Marifet İltifata Tabidir", *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1930, s. 2.

63 Burhan Felek, "Felek", *Milliyet*, 3 Aralık 1930, s. 4.

64 "Ses Kraliçemiz Bugün Paris'e Hareket Ediyor", *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1930, s. 1, 2.

65 "Ses Kraliçesi Hararetili Tezahüratlar Arasında dün Paris'e Gitti", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1930, s. 2.

Hudadat Şakir Hanım 2 Aralık 1930 tarihinde Simplon Ekspresi'yle Paris'e hareket etmiştir.⁶⁶ Yola çıkmadan önce verdiği röportajda da Türk kadınını Avrupa'da temsil etmesine vesile olan *Cumhuriyet* gazetesine teşekkürlerini iletmiştir.

*“Türk kadınının medeniyet sahasında Avrupalı hemşirelerinden asla geri olmadığına ispata çalışacağım. Üç Avrupa lisansı bildiğim için görüşeceğim zevata kendi dilleleriyle hitap edeceğim ve garba teveccüh eden genç Türkiye'nin musikisinde de Garp tekniğine istinat ederek yeni bir inkılâp yapmaya çalıştığımı anlatacağım. Beynelmilel müsabakada, birinciliği kazanacağımı ümit edecek kadar hayalperest değilim. Bu müsabakaya garp musikişi üzerinden yapılacaktır. Bu musiki, ise o milletlerin musikisidir. Asırlardan beri o musiki ile çalışmış ve nice dâhiler yetiştirmiş memleketlerin en güzel sesli kadınlarıyla elbette boy ölçüşmem. Ben mütevaziyim ve gayem o milletlerin mümessilleri arasında, bütün dünyaya Türk kadınının sesini duyurmaktır. Bu şerefe nail olan ilk Türk kadın olduğum için de büyük bir sevinç duyarak gidiyorum.”*⁶⁷

Hudadat Şakir Hanım'ın, şarkı yarışmasında Türk müziğinin Batı tekniğiyle düzenlenerek bir inkılâp yapıldığını söylemesi önemlidir. Buradan hareketle rejimin şarkı yarışmasına yönelik resmi bir tasarrufu olmasa da hedeflenen inkılâba katkı vereceği düşünülmektedir.

Hudadat Şakir Hanım, 6 Aralık 1930 tarihinde Paris'e varmış⁶⁸ ve o gün radyodan “Bugün Ayın On Dördü” şarkısını seslendirmiştir.⁶⁹ 8 Aralık 1930 tarihinde ise tüm yarışmacılar ve hakem heyetiyle Paris'ten Niş'e hareket etmiştir.⁷⁰ “Milletler Şarkısı” filmi için yapılacak yarışmanın ön elemesi aynı gün icra edilmiştir.⁷¹ Hudadat Şakir Hanım, Ak Deniz Palas Otel'de gerçekleştirilen ön elemeden sonra verdiği röportajda Fransız gazetecilerle Fransızca, Alman gazetecilerle Almanca, Amerikalı gazetecilerle İngilizce konuşmuştur.⁷²

Fransız *L'Eclair* ur de Nice et de Sud-est gazetesi Hudadat Şakir Hanım'ın halk huzurunda şarkı söyleyen “ilk Türk/Müslüman kadın” olduğunu yazmış ve “Hudadat

66 “Hüdadat H. Dün Paris'e Hareket Etti”, *Vakit*, 3 Aralık 1930, s. 2; “Ses Kraliçesi”, *Son Posta*, 4 Aralık 1930, s. 2.

67 “Ses Kraliçesi Hararetili Tezahüratlar Arasında dün Paris'e Gitti”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1930, s. 2.

68 “Ses Kraliçemiz Dün Paris Vasıl Oldu”, *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1930, s. 1. Burada diğer ses yarışmacıları gibi Klariç otele yerleştirilen Hudadat Şakir Hanım, aynı akşam Paris radyosunda ses kraliçeleri tarafından verilen konserde şarkı söylemiştir. “Hudadat Şakir Hanım Paris Radyosu Konserinde”, *Cumhuriyet*, 10 Aralık 1930, s. 1.

69 Murat Bardakçı, *Safiye...* s. 78.

70 “Ses Kraliçesi”, *Son Posta*, 8 Aralık 1930, s. 3.

71 “Güzel Ses”, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1930, s. 1.

72 Emiroğlu Ziya, “Ses Kraliçemiz”, *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1930, s. 1, 3.

Şakir Hanım sarışıdır. Hal ve tavrı tamamen güzel, zarif ve mümtaz bir Parisliye benziyor”⁷³ yorumunda bulunmuştur. Gazete Hudadat Şakir Hanım’a “peygamberin kızı” anlamına gelen “*fille de prophete*” yakıştırmasını yapmıştır.⁷⁴

Yarışmanın finali 18 Aralık günü gerçekleştirilmiş, on beş rakip arasında Hudadat Şakir Hanım dereceye giremeyerek altıncı olmuştur.⁷⁵ Hudadat Şakir Hanım yarışmada, “Bugün Ayın On Dördü” şarkısı ile Schubert’in serenadından bir parçayı Almanca olarak seslendirmiştir.⁷⁶ Filmin rejisörü Glez tarafından Hudadat Şakir Hanım’ın sesi, film ve mikrofon için uygun bulunmuş ve yarışmacılar arasındaki en fonojenik yarışmacı olarak tanımlanmıştır.⁷⁷

Hudadat Şakir Hanım’ın fiziksel özellikleri sadece *L’Eclair ur de Nice et de Sud-est* gazetesi tarafından değil, 12 Ocak 1931 tarihinde Niş’te yaşayan saygın bir Fransız aile tarafından Foto Süreyya’ya gönderilen bir mektupta da görülmektedir. Mektupta Hudadat Şakir Hanım’ın Türk olup olmadığına dair bir soru sorulmuş, Hudadat Şakir Hanım’ın fiziksel özellikleri ve eğitilmiş bir kadın oluşunun fazlasıyla dikkat çektiği belirtilmiştir. Mektuptaki şu ifadeler dikkat çekicidir:

“Güzel Ses Kraliçeniz, burada, çok iyi bir tesir bıraktı. Şiddetle ve bihakkın alkışlandı. Hudadat Hanımın sarışın, çok kibar ve mümtaz bir kadındır. Ses Kraliçeniz, hakikaten Türk müdür? Bu sualimi mazur görmenizi rica ederim. Çünkü Kraliçeniz kendi dilinden başka üç ecnebi lisanını mükemmelden konuşmaktadır. Bu güzel Türk Hanım zarif ve kibar hali tavrı, bilhassa müteaddit Avrupa lisanlarını konuşması itibarıyla pek ziyade nazarı dikkati celp ve temayüz etti. Kraliçeniz, yalnız ses değil aynı zamanda lisan Kraliçesi de idi. Eğer münevver Türk hanımları hep böyle birkaç lisan biliyorlarsa kadınlarımız cidden tebrike layıktır. Bir noktayı daha merak ediyorum. Türk kadınları hep böyle sarışın mıdır? Halbuki biz Fransızlar, Türkleri esmer zannederdik. Bir şimali Avrupa kadını gibi sarışın, bir Parisli gibi zarif ve bir Londralı Mis gibi kibar Ses Kraliçenizi görünce doğrusu şaşırıp kaldım. Böyle güzide kadınlar yetiştiren Türk milletini tebrik ederim. 1931 Güzellik Kraliçenizin de Ses Kraliçeniz gibi ince ve zarif bir genç kız olmasına itina etmenizi bilmem tavsiyeye lüzum var mı?”⁷⁸

73 “Ses Kraliçemiz Niş’te!”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1930, s. 3.

74 Murat Bardakçı, *Safiye...* s. 79.

75 “Ses Kraliçemizin Muvaffakiyeti”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1930, s. 1, 4.

76 “Türkiye Ses Kraliçesi İki Parça Teganni Etti”, *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1930, s. 1, 2.

77 “Hudadat Hanımın Kazandığı Şeref”, *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1930, s. 1, 2.

78 “Ses Kraliçemiz”, *Cumhuriyet*, 12 Ocak 1931, s. 1.

Batılı bakış açısını yansıtan bu antropolojik değerlendirmeler önemlidir. Çünkü Türk Tarih Tezinde de antropolojik olarak Türk insanının brakisefal olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple Paris’e Hudadat Şakir Hanım’ın gönderilme nedenleri arasında ideolojik faktörlerin de olabileceği düşünülebilir. Kaldı ki mektupta 1931 yılında seçilecek ses kraliçesinin de aynı fiziksel özelliklere sahip olması öğütlenmiştir. Bu öneride, Avrupalılara göre medeniyetin sadece fiziksel olarak kendilerine benzeyen ırklarda karşılık bulabileceği düşüncesinin yattığı söylenebilir.

Bununla birlikte Hudadat Şakir Hanım tarafından belli aralıklarla *Cumhuriyet* gazetesine gönderilen mektuplarda, yarışma esnasında temas ettiği yabancı kişilerin kendisini görünce şaşkınlıklarını, kafalarındaki Türk imajının kendisi gibi üç lisan bilen bireyler olmadığını aktarmıştır. Örneğin 17 Aralık 1930 tarihli mektupta Hudadat Şakir Hanım, Paris’te iken meşhur Kontes do Noay’ın riyasetinde Ambassator Oteli’nde büyük bir ziyafet verildiğini, Kontes do Noay’ın Yunan ses kraliçesi olan matmazelle pek çok meşgul olduktan sonra kendisiyle de görüştüğünü, matmazelin pek nazik olmasına rağmen alay eder gibi kendisine Fransızca, “*Türkçeden başka lisan konuşur musunuz?*” diyerek mahcup etmek istediğini ve karşılığında şu cevabı verdiğini aktarmaktadır:

*“Eğer kendi ana dilinden başka lisan bilmek bir meziyet ise Fransızca, İngilizce, Almanca konuşurum efendim. Bir Türk kadının kendi dilinden başka üç Avrupa lisanı bileceğini hiç beklemiyordu ki cevabım, Madam La Kontesi biraz şaşırttı. Sözü değiştirerek annesinin İstanbullu olduğunu, binaenaleyh vatanış olduğumuzu söyledi. Ben de hemen taşı gediğine koydum: ‘Aziz vatanış, ne yazık ki Türkçe bilmeyorsunuz’ dedim.”*⁷⁹

Hudadat Şakir Hanım’ın bu sözlerle Türkiye’de 1928 yılında başlayan “Vatanış Türkçe Konuş”⁸⁰ kampanyasına atıfta bulunduğu söylenebilir.

Mektupta yarışmadaki temaslarını aktaran Hudadat Şakir Hanım, Türk müzik in-kılâbının ana hedeflerinden biri olan Türk Halk müziği ile Batı tekniğinin armonize edilmesinin somut örneğini oluşturan “Bugün Ayın On Dördü” şarkısına yönelik tepkilerin olumlu olduğundan bahsetmiştir.⁸¹

79 “Ses Kraliçesinin Mektubu”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1930, s. 3.

80 13 Ocak 1928’de Darülfünun Hukuk Fakültesi talebeleri tarafından azınlıkları Türkçe konuşturmaya teşvik için açılan kampanyadır. Kongreye katılan herkes bu fikri benimsemiş ve “Vatanış Türkçe konuş” sloganıyla uygulamaya geçilmiştir. Bkz. Avram Galanti, *Vatanış Türkçe Konuş!*, çev. Ömer Türkoğlu, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2000, s. VII.

81 “Ses Kraliçesinin Mektubu”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1930, s. 3.

Hudadat Şakir Hanım, 22 Aralık 1930 günü İstanbul'a dönmüştür.⁸² *Cumhuriyet* gazetesine verdiği röportajda, yarışma esnasında yaşanan bir bayrak krizinden bahsetmiştir. Yarışmaya katılan ülke bayrakları arasında Türk bayrağının olmadığını fark ettiğini, eğer Türk bayrağı asılmazsa sahneye çıkmayacağını söylediğini, Türk bayrağının konsolosluktan temin edildiğini ve tüm katılımcıların bu hareketini takdir ettiğini söylemiştir. Konu hakkındaki duygularını da "*Şanlı ve güzel bayrağımız, benim icbarımla bu muhteşem gazinoya, en yüksek mevki ihtirama çekildiği zaman, ruhumda bir kaleye bayrak dikmiş bir askerin sevinci ve iftiharı vardı*" sözleriyle dile getirmiştir.⁸³

Hudadat Şakir Hanım'ın İstanbul'a dönüşünden sonra *Milliyet* gazetesinde Falih Rıfkı Bey, kaleme aldığı "Kraliçelik" isimli baş makalesinde Fransız Film Kumpanyası'nın bir ay kadar önce şarkı yarışmasını kendi gazetelerine teklif ettiğini; ancak filmin reklamını yapmak istemediklerinden bu teklifi geri çevirdiklerini, ayrıca yarışmaya *Cumhuriyet* gazetesi tarafından milli bir nitelik kazandırılmasının istismar niteliği taşıdığını ve asıl amacın ticari gayeler olduğunu iddia etmiştir.⁸⁴

Cumhuriyet gazetesi 25 Ocak 1931 tarihli "Hem Nalına Hem Mıhına" köşesinde bu iddiaya cevap vermiştir. Köşe yazısında *Cumhuriyet* gazetesinin asıl amacının "Milletler Şarkısı" filminin reklamından ziyade, ülkenin tanıtımını yapmak olacağından hareketle teklifin kabul edildiğini açıklamıştır. Ayrıca Hudadat Şakir Hanım'ın milyonlarca liraya mal olacak bir propagandayı parasız yerine getirdiğini yazmıştır.⁸⁵ Bu tartışma iki gazete arasındaki rekabet ve ticari kaygılar ekseninde değerlendirilebileceği gibi Falih Rıfkı, Abidin Daver ve Türkiye'deki yarışmada sunuculuk yapan Peyami Safa gibi yazarlar arasındaki müzik inkılabı hakkındaki görüşleri neden olmuş olabilir. Bu savı destekler nitelikteki bir gelişme, 1932 yılında Peyami Safa tarafından "Musikimiz Hangi Yola Girmeli?" konulu anket hakkındaki yazı dizisinde, Falih Rıfkı'yla müzik devriminin niteliğine yönelik tartışmaları ve birbirlerini alaturkacı olarak itham etmeleri gösterilebilir.⁸⁶

"Milletler Şarkısı" filminin galası, 11 Nisan 1931 tarihinde yapılmıştır. Cemal Reşid, filmde seslendirilen "Bugün Ayın On Dördü" isimli şarkının kendi armonize ettiği şekilde seslendirilmediğini belirterek kızgınlığını dile getirmiştir. Hudadat Şakir

82 "Ses Kraliçesi Hudadat Hanım Paris'ten Avdet Etti", *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1930, s. 1, 2; "Hudadat Şakir Hanım", *Son Posta*, 24 Aralık 1930, s. 2.

83 "Bir Parisli Gibi", *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1930, s. 1, 4.

84 Falih Rıfkı, "Kraliçelik", *Milliyet*, 24 Ocak 1931, s. 1.

85 "Hem Nalına Hem Mıhına", *Cumhuriyet*, 25 Ocak 1931, s. 3.

86 Peyami Safa ve Falih Rıfkı arasında geçen tartışmalar için bkz. Peyami Safa, "Musikimiz Hangi Yola Girmeli", *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1932.

Hanım birkaç gün sonra yaptığı açıklamayla Türkiye’de çalıştığı parçanın Paris’te çalınmadığını, bu sebeple konsolosluğun yardımıyla uzun yıllar İstanbul’da Türk musikilerini armonize eden Piyanist Henri Furlani’den yardım alarak yeni bir armonizasyon yaptıklarını söylemiştir.⁸⁷

“Milletler Şarkısı” filmi için gerçekleştirilen yarışmada sadece Batı müziği değerlendirilmeye alınmıştır. Buna rağmen yarışmaya yaklaşık kırk kişilik müracaatın olması, *Cumhuriyet* gazetesini yeni bir yarışma düzenleme konusunda cesaretlendirmiştir. Batı müziğine gösterilen ilgiden etkilenen gazete alaturka müzik için yapılacak bir yarışmaya halkın daha fazla ilgi göstereceğini düşünmüştür. *Cumhuriyet* gazetesinin böyle bir karar almasında müzik ekseninde yaşanan alaturka-alafranga tartışmalarının etkisinin de olduğu göz ardı edilmemelidir. Gazetenin bir anlamda alaturka müziği savunanların tepkisini azaltmaya gittiği söylenebilir.

“Türkiye Bülbülü” Ses Yarışması

Cumhuriyet gazetesi, 12 Aralık 1930 tarihinde yaptığı bir duyuruyla “Türkiye Bülbülü” adı altında yeni yarışma düzenlemeye karar verildiğini açıklamıştır.⁸⁸ Gazete Türk/Osmanlı müziği üzerinden yapılacak bir yarışmanın çok faydalı olacağını ve müracaat sayısını artacağını düşünmüştür. “*Kim bilir, bu müsabıklar arasından nasıl yıldızlar, daha doğrusu bülbüller doğacaktır?*”⁸⁹

Yarışmanın amaçlarından bir diğeri de ilk yarışmaya Türk/Osmanlı müziğiyle hazırlanan kadınların yarışma dışı kalmaları olarak açıklanmış ve yeni yarışmacıların Türkiye müzik kültürüyle yetişenlerden olması istenmiştir. Yarışmada birincilik dışında ikincilik ve üçüncülüğün olacağı, birinciye 150 lira, ikinciye 175 liralık bir dolaplı Kolombiya gramofonu, üçüncüye ise portatif Kolombiya gramofonu hediye edileceği belirtilmiştir. Ancak bu hediyelerden daha büyük ve onurlu mükâfatın “Türkiye Bülbülü” unvanına ve plak doldurma hakkına sahip olmak olduğu vurgulanmıştır.⁹⁰ Bu açıklamalardan bir gün sonra “Burla Biraderler” isimli şirket, birinci olana 200 lira değerinde bir radyonun da kendileri tarafından hediye edileceğini duyurmuştur.⁹¹

14 Aralık 1930 tarihinde müracaatları başlayan yarışmanın katılım şartları gazetede şu şekilde açıklanmıştır: “*Türkiye tebaasından olmak, sesi güzel ve az çok musikiye*

87 Murat Bardakçı, *Safiye...* s. 79.

88 Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk’ün Sosyal...*, s. 385.

89 “Türkiye Bülbülü”, *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1930, s. 1, 2.

90 “Türkiye Bülbülü”, *Cumhuriyet*, 13 Aralık 1930, s. 1.

91 Murat Bardakçı, *Safiye...* s. 80.

vakıf olmak, amatör veya profesyonel evli veya evlenmemiş her hanım müsabakaya girebilir, her müsabık kendi intihap edeceği herhangi iki eseri okuyacaktır.”⁹² Yarışmaya Ermeni, Musevi ve Rum kadınların katılıp katılmayacağıyla ilgili kısa süreli bir tereddüt yaşanmışsa da *Cumhuriyet* gazetesinin Türkiye Cumhuriyeti tebaasından her kadının yarışmaya katılabileceğini vurgulaması, tüm tereddütleri sona erdirmiştir.⁹³

Yarışmanın hakem heyetinde şu isimler yer almıştır: Şark Musiki Cemiyeti Reisi Ali Rifat Bey’in başkanlığında, Konservatuvar Müdürü Yusuf Ziya Bey, Konservatuvar’dan Reşat, Kemal Niyazi, tamburi Dürü, Sedat, Hafız Kemal beylerle musiki üstatlarından Rauf Yekta Bey, Zekaizade Ahmet Efendi, Abdülbaki, Hüseyin Sadettin, Hakkı Süha, muallim Kazım, Abdülkadir, Hamit Hüsnü, Mesut Cemil, tamburi Refik, Ruşen, Lemi, udi Fahri, santuri Ziya, Kaptanzade Ali Rıza Beyler, Madam Fahri, Peyami Safa, Vamık beyler ve Leon Hancıyan, Kirkor Çulhayan, İshak Elgazi efendiler, musiki ustası Raif ve kemani Nuri Bey.⁹⁴

“Türkiye Bülbülü” yarışması, güzellik yarışmalarıyla çakıştığından 7 Ocak yerine ilk önce 23 Ocak gününe, daha sonra ise 6 Şubat’a ertelenmiştir.⁹⁵ İlk seçme 6 Şubat 1931 tarihinde Glorya Sineması’nda büyük bir kalabalık huzurunda gerçekleştirilmiştir.⁹⁶ Ses yarışmasına 6 Şubat gününe kadar 51, yarışma günü de üç olmak üzere toplam 54 kadın yarışmacı başvurmuştur.⁹⁷ Kalabalık önünde şarkı söylemekten utanabilecek müsabıkların sahneye kurulacak bir paravanın arkasından şarkı söylemesi teklifi kabul görmemiş ve başvuran müsabıkların bazıları yarışma salonuna gelse bile şarkı söylemek

92 “Türkiye Bülbülü”, *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1930, s. 1, 4.

93 “Türkiye Bülbülü Olmak Türk Kızları İçin Büyük Bir Şerefdir”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1930, s. 3. Yarışma iki kez ertelenmiş ve 6 Şubat 1931 tarihinde Glorya Sinemasında yapılması kararlaştırılmıştır. “Türkiye Bülbülü”, *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1931, s. 1, 2.

94 “Türkiye Bülbülü Müsabakası İçin Kayıt Muamelesi Başladı”, *Cumhuriyet*, 16 Aralık 1930, s. 3.

95 Murat Bardakçı, *Safiye...* s. 80.

96 “Türkiye Bülbülü Kim Olacak?”, *Yeni Gün*, 7 Şubat 1931, s. 3.

97 Yarışmaya katılanlar: Müşerref Hanım, M. H. Hanım, Nadide Hanım, F. Hanım, Saadet Hanım, Hayganuş Hanım, S. N. Hanım, F. M. Ziya Hanım, Muazzez Hanım, Emine Hanım, Mahmure/Muammer Hanım, Nemika Hanım, Nezahet Sait Hanım, Nevzat Hanım, Nedime Hanım, Hikmet Rıza Hanım, F. T. Hanım, Şeyda Hanım, . A. Hanım, Fa. Hanım, Selma Hanım, Nevber Hanım, Nezihe Hanım, İsmet Hanım, Naciye Hanım, Nezahet Hanım, S. N. Hanım, Mel Klara, Hanım, H. Hanım, Serap Hanım, Safiye Hanım, Semiha Hanım, Mahmure Hanım, Seyhan Hanım, Hatice Hanım, Nebahat Hanım, Melahat Hanım, Bahriye Hanım, S. L. Hanım, Fikret Hanım, Müjgan Hanım, Handan Hanım, Hayriye Abdî Hanım, Süheyla Hanım, Hikmet Hanım, Müzeyyen Hikmet Hanım, Zinnur Hanım, Z. S. Hanım, Leyla Hanım, Melahat Hanım, F. Hanım, Saadet Hanım, Şükriye Hanım, Safinaz Hanım, Suzan Hanım, S. Hanım (63 yarışmacı) Muhsine Hanım, Nefise Hanım, Saadet Hanım, Leman Hanım, Agavni Hanım, Meşkure Hanım, Bedia Hanım, Saadet Münir Hanım, N. T. Hanım beş kişi de yarışma günü dâhil olmuştur. Yarışmacıların çoğu sazsız teganni ederken kemane ve udla şarkı seslendiren de olmuştur. Yarışmayı izlemeye gelenlere de bilet satılacağı açıklanmış, Balkon 40, parter 75 ve 55, birinci balkon ve numaralı fotöyler 75, localar 350 kuruşa satışa çıkarılmıştır. “Güzel Ses”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1931, s. 6. Bardakçı bu sayıyı 59 olarak vermektedir. Murat Bardakçı, *Safiye...* s. 81.

istememiştir. Sadece 37 yarışmacının şarkı söylediği yarışmada ilk gün süre sıkıntısı nedeniyle 18 müsabık sahne almış⁹⁸, diğer yarışmacıların dinlenmesi ertesi güne bırakılmıştır.⁹⁹ Müsabıkların bazıları sazsız okurken bazılarıysa keman ve ut eşlik etmiş, hiçbir müsabık Batı musikisinin sembolü olan piyanoyu tercih etmemiştir. Müsabıkların saz tercihlerini eleştiren *Yarın* gazetesi müsabıkların dinleyiciler üzerinde nahoş tesirler bıraktığını hatta bir yarışmacının ut eşliğinde seslendirdiği şarkısıyla “*kafesantan okuyucusu*” gibi görüldüğünü aktarmıştır.¹⁰⁰ Rejimin arzuladığı Batı müziğinin sembolü olan piyanonun hiçbir müsabık tarafından kullanılmaması toplumun müzik tercihinin anlaşılması açısından önemlidir.

Yarışmanın ilk gününde utandıkları için şarkı söylemeyen ya da müracaat etmeyen hanımların da yarışmaya katılabileceğine yönelik duyurular müracaat sayısını arttırsa da yarışmada şarkı söyleyen müsabık sayısında bir değişikliğe neden olmamıştır.¹⁰¹ 9 Şubat günü yapılan ikinci bölümde sadece 19 müsabık daha dinlenmiş, müsabıklara bu kez piyano ve keman da eşlik etmiştir.¹⁰²

Yapılan ilk değerlendirme neticesinde 9 yarışmacı final müsabakası için seçilmiştir.¹⁰³ Seçmeyi kazanan isimler şunlar olmuştur: Müşerref Hanım, Nedime Hanım, Hikmet Rıza Hanım, Safiye Hanım, Mahmure Hanım, Saadet Hanım, Safinaz Hanım, Nefise Hanım, Hatice Hanım.¹⁰⁴ Nihai ve son seçimin 13 Şubat 1931 günü Glorya Sineması’nda icra edileceği açıklanmıştır.¹⁰⁵

Cumhuriyet gazetesinin “Hem Nalına Hem Mihına” köşesinde Abidin Daver, yarışmanın birinci ve ikinci kısmını değerlendiren bir makale kaleme almıştır. Yazar makalesinde hakemlerden birinin yanındaki başka bir hakemin kulağına eğilerek yarışmacıların seslerini beğenmediğini söylediğini, diğerinin de ona “*Dişi bülbül bu kadar öter. Türkiye Bülbülü müsabakası erkekler arasında yapılsaydı, dün akşam olduğu gibi bir değil birçok güzel ses dinlerdik.*” şeklinde bir cevap verdiğini anlatmıştır.¹⁰⁶ Peyami Safa da *Son Posta* gazetesinin “Güzel Sanat” köşesinde ses müsabakasıyla ilgili kaleme aldığı makalesinde, halk müziği dışındaki Türk müziğinin artık umumi sahnelerde

98 “Ses Müsabakamız Dün Başladı”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1931, s. 1.

99 “Türkiye Bülbülü”, *Yarın*, 8 Şubat 1931, s. 2.

100 “Bülbül”, *Yarın*, 7 Şubat 1931, s. 1, 2.

101 Murat Bardakçı, *Safiye...*, s. 82.

102 “Ses Kraliçesi”, *Son Postası*, 7 Şubat 1931, s. 2; “Ses Müsabakamız Dün Başladı”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1931, s. 2.

103 “Dün Dokuz Güzel Sesli Hanım Seçildi”, *Yeni Gün*, 10 Şubat 1931, s. 1, 4.

104 “Türkiye Bülbülü”, *Cumhuriyet*, 9 Şubat 1931, s. 1, 4.

105 “Türkiye Bülbülü”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1931, s. 1; “Türkiye Bülbülü”, *Yarın*, 8 Şubat 1931, s. 3.

106 “Hem Nalına Hem Mihına”, *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1931, s. 3.

seslendirilmeye başlandığını ve böylece geniş halk kitlelerine ulaştığını, bu durumun devam etmesi durumunda müzik inkılabının tehlikeli bir hal alacağını iddia etmiştir.¹⁰⁷ Görüldüğü üzere müzik inkılabının başarısında halkın geleneksel Türk/Osmanlı müziğine olan ilgisinin artması sonucunda olumsuz sonuçlar doğuracağı Peyami Safa tarafından açık bir şekilde dile getirilmiştir.

"Türkiye Bülbülü" yarışmasının final müsabakası 13 Şubat 1931 tarihinde Glorja Sineması'nda gerçekleştirilmiştir. Halkın büyük ilgi gösterdiği yarışmada, katılımcıların her biri üçer şarkı seslendirmiştir. Ancak hakem heyeti adına Heyet Başkanı Ali Rıfat Bey, "*gül mevsimi olmadığı için bülbülün bulunamadığını*" söyledikten sonra 190 tam puan alan yarışmacı olmadığını açıklamıştır.¹⁰⁸ Alınan puanlara göre sıralama şu şekilde gerçekleşmiştir: Hikmet Rıza Hanım 174 puan, Safiye Hanım 170 puan, Hatice Hanım 169 puan, Nedime Hanım 145 puan, Nefise Hanım 143 puan, Mahmure Hanım 139 puan, Safnaz Hanım 138 puan, Saadet Hanım 134 puan, Müşerref Hanım 123 puan. Hakem heyeti, "Türkiye Bülbülü" olacak yeterliliğe sahip bir yarışmacı olmadığını değerlendirerek birinciliği kimseye vermemiştir.¹⁰⁹ Hakem Heyeti Başkanı Ali Rıfat Bey yarışma sonucunu sahneden; "*Efendim, müsabaka kış mevsimine tesadüf ettiği için aradığımız güzel sesli Bülbülü bulamadık. Onun için Türkiye Bülbülü unvanını ve birinciliği kimseye vermiyoruz. Hikmet Rıza, Safiye ve Hatice Hanımlar ikinci, üçüncü, dördüncü ilan edilmişlerdir*"¹¹⁰ şeklinde açıklamıştır.

Yarışmanın sonucu açıklandıktan sonra kamuoyunda tartışmalar başlamıştır. Örneğin "Hem Nalına Hem Mihına" köşesinde Abidin Daver, hakem heyetinin gül mevsimi olmadığı için Türkiye Bülbülü'ünü seçmeyerek kıskançlık gösterdiğini belirtmiş, yarışmacıların tiz seslere çıkışlarda sorun yaşadığını, bunun sebebinin Doğu müziğinden mi yoksa yarışmacılardan mı kaynaklandığını sorgulamıştır. Yarışmaya altmış dokuz kişi başvurmasına rağmen sadece otuz yedi kişinin müsabakaya katılması ise ayrıca eleştirilmiştir.¹¹¹

23 Şubat 1931 tarihli sayıda Cenap Şehabettin de "Musahabe" köşesinde "İstanbul Bülbülü" konulu bir makale kaleme alarak şarkı yarışmasını değerlendirmiştir. Cenap Şehabettin, yarışmadaki güftelerin, bestelerin ve musikilerin müttefikan ağlar gibi olduğunu söylemiştir. Şarkıların, ruhunu yaşlı gibi hissettirdiğini, tüm "*İstanbul*

107 Peyami Safa, "Güzel San'at", *Son Posta*, 10 Şubat 1931, s. 3.

108 "Ses Müsabakası", *Yeni Gün*, 15 Şubat 1931, s. 1, 4.

109 "Bülbül Yok", *Vakit*, 14 Şubat 1931, s. 3.

110 "Türkiye Bülbülü Müsabakamız", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1931, s. 1, 2.

111 "Hem Nalına Hem Mihına", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1931, s. 3.

Bülbüllerini” kulaklarını kapatarak dinlediğini yazmıştır. Şehabettin, musikinin yaşama şevki vermesi gerektiğini bu sebeple bülbül ve kuş sesini ormanda dinlenmesi gerektiğini belirterek yarışmacıların sesini eleştirmiştir. Şehabettin, yeni musikiden bir ahenk beklediğini, tüm halkı uyandırmasını ve hüznün ve melali yalnız bedbaht sağırlara bırakmasını istemiştir. Şehabettin’e göre yarışmada ağlamaklı türküler yerine şen şakrak müzikler tercih edilseydi seçilen Bülbülleri okumak zaman alacaktı demiştir. Ayrıca erkeklerin müsabakaya dâhil edilmemesinin yanlış bir karar olduğunu söylemiştir.¹¹²

Cenap Şehabettin ve diğer makalelerdeki yorumlar dikkate alındığında yarışmacıların şarkıları seslendirmesindeki yanlışlardan çok alaturka müziğinin yapısı eleştiriye uğramıştır. Bu açıdan bakıldığında yarışmaya yönelik tepkinin rejimin alaturka müziğe yaptığı eleştirilerin paralelinde olduğunu söylemek mümkündür. Yarışmada birinci seçilmemiş olmasının arka planında müsabıkların geleneksel Türk/Osmanlı müziği içerikli şarkı söylemesinde aranmalıdır. Örneğin Abidin Daver’in köşesindeki satırları bu görüşü destekler niteliktedir çünkü Daver’e göre geleneksel Türk/Osmanlı müziği Türk kültürü ve toplumuna uygun değildir.

Sonuç

Müzik inkılâbında amaç, kültürel anlamda Türk halk müziğinin gelişimini sağlamakken politik anlamda Batılılaşmaya kurumsal olarak dâhil olmaktır. Bu politikaların temelinde halk müziği temelli Batı müziğiyle armonize edilmiş millî bir Türk müziği yaratma çabası bulunmaktadır. Bu amaçla Batı kurumları örnek alınarak Darü’l Elhan’ın adı Konservatuar olarak değiştirilmiş, Doğu/Osmanlı musikisi bölümü kapatılmış ve bu müzik türü yalnızca radyoda yayınlanmıştır. Bu uygulamalar “alaturka-alafranga” tartışmasını beraberinde getirmiştir. Müzik inkılâbının tercihi konusunda Ziya Gökalp’in görüşleri ekseninde Türkçü bir müzik inkılâbı tercih edilmiştir ancak bu görüş Batı merkezli oryantalist söylemlerle örtüşmektedir.

1930 ve 1931 yıllarında yapılan şarkı yarışmalarında alaturka-alafranga tartışmalarının somut halini görmek mümkündür. 1930 yılında Fransız Film Kumpanyası’nın isteği üzerine düzenlenen “Milletler Şarkısı” filminde rol alacak kişiyi belirleyen ses yarışması Cumhuriyet rejiminin hedeflediği ideolojileri destekleyen *Cumhuriyet* gazetesi tarafından düzenlenmiş, *Son Posta* gazetesi dışında diğer gazetelerin ilgisi az olmuştur. Batı Avrupa’da yapılacak olan bu yarışmaya Türkiye’nin katılması Türkiye’de yapılan reformların Avrupa kamuoyunda tanıtılmasını sağlamıştır. Bu sebepten ötürü, *Cumhuriyet*

112 Cenap Şehabettin, “Müşahabe”, *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1931, s. 3.

gazetesi inkılâplar ve millî Türk müziği hedefine uyumlu olan bu yarışmaya büyük ilgi göstermiştir. Ancak halkın yarışmaya alakası aynı oranda olmamış, katılımcı sayısı da “Türkiye Bülbülü” yarışmasına göre sınırlı kalmıştır. Bu durumun sebepleri arasında Batı müziği seslendirecek ses sanatçısının bulunmaması önemli bir rol oynamıştır.

Bu tartışmalar dışında “Milletler Şarkısı” ses yarışmasını kazanan Hudadat Şakir Hanım’ın fiziksel özellikleri ve üç dil bilmesi Avrupa basınında büyük yankı uyandırmıştır. Yarışmacının sarışın ve renkli gözlü olması ile üç lisan konuşması Türk Tarih Tezi ile bağlantılı olabilir. Bununla birlikte bu özelliklere sahip bir kadın yarışmacının Avrupa’daki ses yarışmasına katılması, Türkiye’nin yeni imajını destekler niteliktedir. “Bugün Ayın On Dördü” şarkısıysa Atatürk’ün müzik inkılâbında yapılmasını istediği Türk ve Batı müziğinin harmanlanması düşüncesinin bir sonucudur. Bu noktada “Milletler Şarkısı” ses yarışmasında Hudadat Şakir Hanım tarafından seslendirilen “Bugün Ayın On Dördü” şarkısının millî Türk müziği yaratma hedefiyle ve müzik inkılâbıyla uyumlu olduğu ortadadır.

“Milletler Şarkısı” ses yarışmasına müracaat eden yarışmacıların Türk müziği seslendirmek istemesi “Türkiye Bülbülü” yarışmasının düzenlenme gerekçesini oluşturmuş, böylece hedeflenen müzik inkılâbının alaturka-alafranga tartışmalarıyla yıpratılması engellenmeye çalışılmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi bu yarışmaya diğerine oranla daha az ilgi göstermiştir. Bunda yarışmada sadece alaturka müzik seslendirmiş olmasının payı büyük olsa gerektir.

Şarkı yarışmalarında bile kendisini gösteren alaturka-alafranga tartışmaları otuzlu yılların ilk yıllarında da devam etmiş, hatta bu tartışmalar 1934 yılında radyolarda Türk müziğine yayın yasağı getirilmesine kadar varmıştır. Atatürk sonraki süreçte farklı ortamlarda konuya yönelik sözlerinin yanlış anlaşıldığını ifade etmeye çalışmıştır. Çünkü onun en büyük arzusu, modern müzik tekniğinin benimsenmesini ve ülkede sevilerek dinlenen Türk bestelerinin Avrupa’da da dinlenmesini sağlamak olmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları¹¹³

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Süreli Yayınları¹¹⁴

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

Vakit

Yarın

Yeni Gün

3. Araştırma Eserler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Akçura, Gökhan: *İstanbul Şarkıları Şehrin Müzikli Tarihinde Kazı Çalışmaları*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2019.

Akkaş, Salih: “Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tek Parti Döneminde Türk Müziği Politikaları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Mûsikîsi Özel Sayısı, Y. 10, S. 57, 2014, s. 590-603.

Akkol, Mümtaz Levent: “Tanzimat’tan Günümüze Müzikte Modernleşme”, *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, Vol. 4, Nr. 2, 2018, s. 310-318.

Aksoy, Bülent: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Musiki ve Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1984.

Ayas, Onur Güneş: “Musiki İnkılabı ve Rus Modeli: Karşılaştırmalı Müzik Sosyolojisi Açısından Bir Tartışma”, *Bilig*, S. 77, Bahar 2016, s. 131-155.

Ayas, Güneş: *Musiki İnkılabı'nın Sosyolojisi, Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2020.

Balkılıç, Özgür: *Cumhuriyet, Halk ve Müzik*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

Bardakçı, Murat: *Safiye*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

113 Kullanılan belgelerin künyceleri dipnotlarda verilmiştir.

114 Kullanılan süreli yayınların künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Behar, Cem: "Ziya Gökalp ve Türk Musikisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- Çuhadar, Hakan: "Atatürk'ün Müzik Devrimi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 24, S. 2, 2015, s. 19-30.
- Demirel, Fatma Arzu: "Türkiye Antropolojisinin Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 2011, s. 128-134.
- Erden, Evin-Öztürk, Adnan-Çelik, Alev: "Müzik Öğretmenlerinin Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Müzik Alanındaki Gelişmelere Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi: Aydın İli Örneği", *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, C. 3, S. 1, 2014, s. 24-44.
- Ergin, Osman: *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Evcin, Erol: "Atatürk'ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 12, S. 47, 2011, s. 521-555.
- Galanti, Avram: *Vatandaş Türkçe Konuş!*, çev. Ömer Türkoğlu, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2000.
- Gökalp, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2017.
- Irmak, Sadi: *Atatürk'ten Anılar, O Günlerden Bu Günlere Bir Bakış*, Güven Matbaası, Ankara, 1978.
- İşıktaş, Bilen: "'Müzik İnkılabı'nı Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Kültürel ve Siyasi Mirası Olarak Yorumlamak", *Rast Müzikoloji Dergisi*, C. 4, S. 11, 2016, s. 1111-1126.
- Kaya, Emin Erdem: "Cumhuriyet Sonrası Müzik Politikamız ve Batıya Yönelim", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S. 17, Mart 2011, s. 115-120.
- Kaptan, Volkan-Kaptan, Merve Nur: "Cumhuriyet Dönemi ve Öncesi Batılılaşma Hareketlerinin Türk Müziğine Etkileri", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, S. 58, 2019, s. 809-823.
- Kavcar, Cahit: "Cumhuriyet Döneminde Müzik Eğitimi", *Eğitim ve Bilim*, C. 6, S. 35, 1982, s. 16-26.
- Mimaroğlu, İlhan K.: *Musiki Tarihi*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Öner, Afşin: "Türkiye'de Müzik Eğitiminin Kültürel Boyutları", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 2012, s. 9-17.
- Özcan, Nuri: "Darüelhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 518-520.
- Sağır, Turan-Zuhal, Onur-Gürpınar, Engin: "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Müzikte Modernleşme Hareketleri ve Müzik Politikaları (1923-1952)", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, s. 71-89.
- Toprak, Zafer: *Cumhuriyet ve Antropoloji*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

- Uluskan, Seda Bayındır: *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.
- Uluskan, Seda Bayındır: “Alaturka Musikiye Getirilen Yasağın Akabinde Düzenlenen İlk Ulusal Müzik Yarışması (1 Ocak-15 Mayıs 1935)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 71, 2022, s. 43-67.
- Yiğit, İrfan: “Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Musiki Yargısı”, *Etnomüzikoloji Dergisi*, S. 2, 2019, s. 217-244.
- Yiğit, İrfan: *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Müsikî ve Yasaklar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Yiğit, İrfan-Sezikli, Ubeydullah: “Türk Mûsikîsi ve Yasaklar (1754-1952)”, *Darülfünun İlahiyat*, C. 31, S. 1, 2020, s. 119-135.

EKLER

Ek-1: "Milletler Şarkısı" filmi için düzenlenecek ses yarışmasına yönelik ilk duyuru.¹¹⁵

Güzel ses müsabakası
Türkiye'nin en güzel sesli kadını arıyor
Müsabakayı kazanacak kadın Paris'e ve Nis'e gidip gelme ve ikamet masrafları temin edilmiştir

Müsabaka en gün içinde yapılacaktır. Bütün güzel sesli hanımlar iştirak etmeleri müstakemmenze müraaata etmelidir.

Fransızın en meşhur ve büyük sinema müesseselerinden birisi La Chanson des Nations yani milletler şarkısı isimli bir film yapmaya başlamıştır. Bu filmde, on beş millete mensup birer kadın ve erkek müzikçi seçilerek seçilmiştir. Filmde iştirak edenler, bu müzikçilerle beraber, millî ve Nis'te de beşer millî ses müsabakaları tertibini idare etmişlerdir.

Müsabakaya iştirakini talep edenleri bekleyenler, Türkiye, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Macaristan, Yunanistan, Polonya, İspanya, İsviçre, Cezayir, Danimarka, Romanya, İsveç, Norveç.

Nis'teki beynelmül müsabaka, beynelmül hakem heyetinin en beyeneceği muganniye 25,000 frank mükâfatı verecek ve sesli filimler yapmak için angaje edilecek muganniye de ayrıca 25,000

frank mükâfatı verecek ve sesli filimler yapmak için angaje edilecek muganniye de ayrıca 25,000

1. Mevadd 3 üncü sahifede

Ek-2: "Milletler Şarkısı" ses yarışması sonuçlanıncaya kadar kimliğinin ve fotoğrafını yayımlatmak istemeyen Türkiye'nin İlk Ses Kraliçesi Hudadat Şakir Hanım'ın birinci seçildiğine dair haber ve fotoğrafı.¹¹⁶

Cumhuriyet
Gazi Hz. Şehrimize Geliyorlar
Türk ye'nin ilk Ses Kraliçesi olmak şerefini Hudadat Şakir Hanım kazandı. Kraliçe yarın Paris'e hareket edecektir.

Ses Kraliçesi Müsabakası
Hudadat Şakir Hanım 16 reyyle Kraliçe intihap edildi

Bu sabah istabul'a muvasalat ediyorlar

Hamilere cevap!
Boreu tanıyoruz, fakat paramız yok, vaziyelin yeniden tetkiki lüzam..
Hayati Vekile dile kazans bildirdi

21 Nisan
Günülük Müsabakaya ye geli alınacak

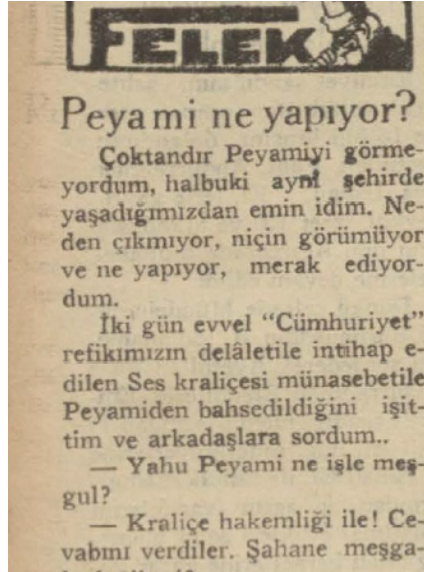
115 Cumhuriyet, 20 Kasım 1930, s. 1.

116 Cumhuriyet, 1 Aralık 1930, s. 1.

Ek-3: Güzel Ses Kraliçesi seçilen Hudadat Şakir Hanım.¹¹⁷

Ek-4: *Milliyet* gazetesinin “Felek” köşesinde Peyami Safa’ya yönelik Burhan Felek tarafından yapılan eleştirisi.¹¹⁸

117 *Vakit*, 1 Aralık 1930, s. 1.

118 *Milliyet*, 3 Aralık 1930, s. 4.

Ek-5: *Son Posta* gazetesinde *Cumhuriyet* gazetesinde yapılan yarışmalarla ilgili bir karikatür.¹¹⁹

— Ayol, kız, sana bir hal oldu: Aynanın önünde sıçıyorsun yumurta ile gargara yapıyorsun, bacaklarını uvuyorsun, tepe taklak atıyorsun, parmaklarını tuhaf tuhaf oynatıyorsun!
— Anne, güzellik müsabakasına, ses müsabakasına, daktilo müsabakasına, bacak müsabakasına, sinema müsabakasına hazırlanıyorum.

119 *Son Posta*, 6 Ocak 1931, s. 1.

Ek-6: Hudadat Şakir Hanım'ın, Niş'teki yarışmada giydiği kıyafetle boydan fotoğrafi.¹²⁰

120 Cumhuriyet, 22 Aralık 1930, s. 1.

Ek-7: *Yeni Gün* gazetesinde "Türkiye Bülbülü" yarışmasıyla ilgili bir karikatür¹²¹

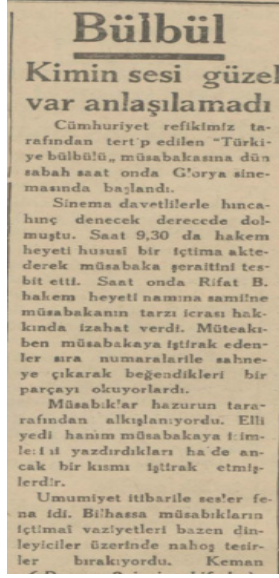
Ek-8: *Yeni Gün* gazetesinde "Türkiye Bülbülü" yarışmasından fotoğraflar.¹²²

121 *Yeni Gün*, 6 Şubat 1931, s. 3.

122 *Yeni Gün*, 8 Şubat 1931, s. 1.

Ek-9: *Yarın* gazetesinde “Türkiye Bülbülü” yarışmasında birinci seçilemediğine dair haber.¹²³

Ek-10: Hudadat Şakir Hanım, “Milletler Şarkısı” filmi için şarkı söylerken.¹²⁴

¹²³ *Yarın*, 7 Şubat 1931, s. 1.

¹²⁴ *Vakit*, 8 Şubat 1931, s. 7.

Ek-11: "Türkiye Bülbülü" ses yarışmasının ilk elemesi sonrası final müsabakasına katılmaya hak kazanan yarışmacıların fotoğrafları.¹²⁵

YEDİNCİ SAYI - N° 7430

YUNUS NADİ

İDAREHANELİ

Yayıncı: İsmail Çelebi

Posta Kutusu: N° 208

Telefon: 3290

Adres: 3290, Kızıllı Sok. 4/2

Cumhuriyet

PAZARTESİ 9 ŞUBAT 1931

ABONE ŞERHİ

MODER: 1400 Kr. 2700 Kr. 4800 Kr.

6 Aylık: 7500 Kr. 14500 Kr.

3 Aylık: 4000 Kr. 7500 Kr.

Nihai: her yerde 5 Kuruşur

Mürezeler İdam Fırarisinin İzi Üzerinde

Türkiye Bülbülü

Müsabakamızın seçmesi, bir çok güzel seslerin iştirakile, dün, yapıldı

Müsabakaya 37 hanım iştirak etti, en fazla rey alan dokuz hanım asıl müsabaka için ayrıldı

Kaza Birliği ve Şarayı Devletin tevsi

Müzeseler İdam Fırarisinin izi üzerinde...

Muamele vergisi ilga edilmezse sınaî inkişafımız duracak

Türk fabrikatörleri dün toplandılar ve verginin ilgası için Ankara'ya heyet gönderme karar verdiler

Türk fabrikatörleri ve millî sanayi temsilcileri toplandılar bir grup...

Divani harp dün dört celse aktetti

Firarî Hüseyin her tarafta şiddetle takip ediliyor

Müddeiumumi dün yeniden bir çok mazunların teziyesini is'edi. Bir kişi berat etti

Kimler en fazla rey aldı

1. Hüseyin
2. Hilmiye Hanım
3. Nihal Hanım
4. Fatma Hanım
5. Zeynep Hanım
6. Elif Hanım
7. Ayşe Hanım
8. Fatma Hanım
9. Zeynep Hanım
10. Elif Hanım

Nasîde H. ve bir Sırp gazetesi Kraliçemizi çok sevimli ve kibar buluyor

Sefaret ve Konsolostu erkânın Kraliçeyi istikbal etmeleri Belgrat'ta iyi bir tesir hasil etti

Büyük ilimci habiflesizce Ufak Cemal'in yazması Taş bebeğin macerası

"Türkiye Bülbülü" müsabakasına iştirak eden 37 müsabakasız dün dinlenen hanımların reyden bazılarına müsabaka esnasında fotoğraflarımız tarafından alınan resimleri

Ek-12: “Türkiye Bülbülü” ses yarışmasında birinci seçilemediğine dair haber.¹²⁶

Türkiye Bülbülü Müsabakamız

Dünkü müsabakaya iştirak eden dokuz hanım bir arada «1» Hikmet Rıza Hanım, «2» Safiye Hanım,, «3» Hatice Hanım

Dünkü müsabakada en çok rey alan Hikmet Rıza H.

Türkiye Bülbülü unvanı kimseye verilemedi

Hikmet Rıza H. ikinci, Safiye H. üçüncü, Hatice H. dördüncü oldular

Üç Hanım mev'ut mükâfatları aldılar

Gazi Hz.

Gazi Hz. Malatya'ya vasıl oldular

Reisicumhur Hz. İsmet Pş. ya bir tebrik telgrafı gönderdiler

126 Cumhuriyet, 14 Şubat 1931, s. 1.

Ek-13: *Yeni Gün* gazetesinde "Türkiye Bülbülü" yarışmasının sonuçlandırıldığına yönelik haberi ve fotoğraflar.¹²⁷

Yeni Gün *Balkesirlilerin Muhakemesine Bugün Devam Olunacak*

Birinci Sene -- N. 21 Pazır 15 Şubat 1931 Fiyat 5 Kuruş

"Türkiye Bülbülü,, Müsabakası Dün Neticelendi

Cumhuriyet refleksinin tertip ettiği «Türkiye Bülbülü» His müsabakasının on üçüncü seçmesi yapıldı ve kat'ı sonucu elendi. Dünkü müsabakadan safahatın dahi üç-düncü sahifesinde notlar vardır. Derceğiğizis fotoğraflardan aldıkları üç resim müsabakasının mahallisi izlenimlerdir. Jüriye resim bakıma hayati reyler tasvir ederken, alttaki resim de noticade kazanan Hilmet Rıza, Safiye ve Hatice Hanımlar halka takdim edildikten alınmıştır. Ortada son seçme müsabakasına iştirak eden dokuz güzel grup halinde görülmektedir. Bu notaların yanında bakıma resim gelince, ahemdi gül mevaidi helal etmedigi için istikrar olunmazına Türkiye Bülbülü müsabakasında ikinci gelen Hilmet Rıza Hanım'dır.

Türkocağında Şan Konseri

Dün Türk Ocağında bir konser verildi. Konserde bir takım klasik parçalar çalındı ve taşınan edildi. Klasik parçaların sonra, İki Gitarın müsabakası Adnan Maghemer tarafından İspanyol parçaları (Gaznet Estagual) söylendi.

127 *Yeni Gün*, 15 Şubat 1931, s. 1.

1939-40 Sovyet-Fin Kış Savaşı'nın Yeni Sabah, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine Yansıması ve Bu Gazetelerin İdeolojik Pozisyonları Üzerine Değerlendirmeler

The Reflection of the 1939-40 Soviet-Finnish Winter War on Yeni Sabah, Cumhuriyet and Tan Newspapers and Evaluations on the Ideological Positions of These Newspapers

Serdar KARA*

*Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bolu, Türkiye

ORCID: S.K. 0000-0001-6969-8054

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Serdar Kara,
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
Bolu, Türkiye
E-posta/E-mail: serdarkaratarih@gmail.com

Başvuru/Submitted: 05.05.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
13.02.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
11.06.2023

Kabul/Accepted: 22.06.2023

Atf/Citation: Kara, Serdar. "1939-40 Sovyet-Fin Kış Savaşı'nın Yeni Sabah, Cumhuriyet ve Tan Gazetelerine Yansıması ve Bu Gazetelerin İdeolojik Pozisyonları Üzerine Değerlendirmeler." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 359-392
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1112656>

ÖZ

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile kısa süren çok partili sistem esnasında görece arttığı söylenebilecek basın hürriyeti, fırkanın kapatılmasından ardından kısıtlanmış, dünyadaki genel eğilime paralel olarak Türkiye'de de tek partili bir sistem pekiştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Türk basını özellikle iç politikaya ve rejime ilişkin kendi ideolojik tercihlerini açık bir şekilde ortaya koymak, bu yönde tartışmalar yapmak imkânını bulamamıştır. Basın, ideolojik eğilimlerini daha çok dönemin dünya meseleleri üzerinden göstermiştir. Dolayısıyla tek parti döneminin dış politik olayları, Türkiye'de basının ideolojik tercihlerini yansıtmaya bakımdan önemli bir veri kaynağıdır. İkinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra lokal bir savaş olarak Sovyetler Birliği'nin Finlandiya'ya saldırısıyla başlayan ve üç ay kadar süren Kış Savaşı, Türk basınının ideolojik eğilimlerini anlamak bakımından dikkate değer bir olaydır.

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye'sinin üç farklı eğilime sahip gazetesi olarak bilinen *Cumhuriyet*, *Yeni Sabah* ve *Tan* gazetelerinin Kış Savaşı'na yönelik yaklaşımı ele alınmıştır. Bu gazetelerde çıkan yazılar ve haberler incelenmiş, Kış Savaşı'na yönelik yaklaşımları üzerinden ideolojik eğilimleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca basının Kış Savaşı'na dair tutumunun, 1939-40 arası Türk dış politikasıyla ilişkisi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kış Savaşı, Türk Basını, İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği, Finlandiya

ABSTRACT

Freedom of the press, which can be considered to have relatively increased during the short-lived multi-party system with the experience of the Liberal

(Free) Republican Party in 1930, was restricted after the closure of the party, and later a one-party system began to be consolidated in Türkiye in parallel with the general trend in the world. During this period, the Turkish press was unable to find a chance to reveal clearly its ideological preferences, especially regarding domestic policy and the regime and to hold discussions in this direction. The press demonstrated its ideological tendencies mainly through the world issues of the period. Therefore, the foreign political events of the single-party period are an important source of data in terms of reflecting the ideological preferences of the press in Türkiye. The Winter War, which began with the attack of the Soviet Union on Finland as a local war briefly after the Second World War and lasted for approximately three months, is a remarkable event for understanding the ideological tendencies of the Turkish press.

This study discusses the approach of Cumhuriyet, Yeni Sabah, and Tan newspapers which were known as the newspapers with three different tendencies in Türkiye during the Second World War, towards the Winter War. The study examined the articles and news in these newspapers and evaluated their ideological tendencies through their approaches to the Winter War. In addition, the article analyzed the relationship between the attitude of the press towards the Winter War and Turkish foreign policy between 1939 and 1940.

Keywords: Winter War, Turkish Press, The Second World War, Soviet Union, Finland

Extended Abstract

The political system in Türkiye is the main factor that determines the media regime. During the early Republican period, multi-party life was tried twice, and the press gained the opportunity to make its voice heard compared with the single-party years. After the failure of these attempts, the press largely lost this freedom with the adoption of the Press Law in 1931. For this reason, the press demonstrated its ideological tendencies through issues related to foreign policy instead of discussing domestic politics and the regime.

On September 1, 1939, the Second World War began with the German invasion of Poland. The Soviet-Finnish Winter War, which also emerged as a local war during the Second World War, was an event that exhibited the ideological tendencies of the Turkish press.

Immediately prior to the Second World War, Soviet Russia wanted to expand its borders to the Baltic region to secure its borders against the increasing danger from Germany. Toward this end, it demanded certain regulations and argued that the Finnish-Soviet border was only 32 km from Petrograd. However, Finland refused these demands. After the talks were interrupted, the Winter War began on November 30, 1939, when Soviet Russia attacked Helsinki. Contrary to expectations, Finland displayed great resistance by using the climatic and geographical conditions in its favor. However, Finland, which did not find the help it expected, needed to ask for peace and submitted to Soviet demands at the end of the war that lasted for 104 days.

Contrary to the common belief in Turkish historiography, Türkiye followed a policy

of alliance with Britain and France instead of an active neutrality policy during this period. This policy was a factor that determined the attitude of the press towards the Winter War. However, a number of differences existed among the three abovementioned newspapers. The ideological tendencies of these newspapers played a role in the basis of these differences.

Cumhuriyet, *Yeni Sabah*, and *Tan* newspapers represented the three tendencies of the Turkish press during the Second World War. *Cumhuriyet* is known for being pro-German, *Yeni Sabah* for being pro-British, and *Tan* for being pro-Soviet. Therefore, the study also examined the positions taken by these newspapers based on their attitude toward the Soviet-Finnish Winter War.

Yeni Sabah, especially its editor-in-chief Hüseyin Cahid Yalçın, was worried that Soviet Russia would approach Germany due to this war. However, in the later days of the war, after the Allied states clarified their stance in favor of Finland, *Yeni Sabah* also took a stance in favor of Finland. Yet, the tone it used against Soviet Russia was extremely careful. In other words, *Yeni Sabah* refrained from using a harsh style against Germany and Soviet Russia.

Cumhuriyet, which was described as pro-German due to its editorial policy during the Second World War, openly took the side of Finland during the Winter War. The unexpected resistance from Finland was met with enthusiasm. *Cumhuriyet* like *Yeni Sabah* associated the heroism of the Finns against the Russians with their “Turkish roots” and covered the subject intensively. *Cumhuriyet* differs from the other two newspapers due to its critical language against the Allies and Soviet Russia. In particular, names, such as Peyami Safa (known for his anti-communist ideas) and Muharrem Feyzi Togay (defender of Turanist thought), used harsh language against Soviet Russia. On the other hand, Zekeriya Sertel, the editor-in-chief of the *Tan*, argued that the Soviet Union had lacked imperialist goals and made justifiable demands in favor of socialism.

Giriş

Erken Cumhuriyet döneminin çok partili hayata geçiş denemelerinin ardından tek partili sistemin iyiden iyiye benimsenmesiyle beraber Türk basını da bu duruma büyük ölçüde ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Türkiye'deki basın rejimi, kurulan otoriter tek partili sisteme uygun olarak şekillendirilmiştir. Basın, yasama, yürütme ve yargının yanında dördüncü bir güç olarak kabul edilmiştir. Güçler birliği anlayışının benimsenmiş olmasının dolaylı bir neticesi olarak basın da iktidarın ve rejimin varlığını sürdürmesine yardımcı bir araç olarak değerlendirilmiştir. 1931 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu, içerdiği sert tedbirlerle basının üzerinde bir nevi *Demokles'in Kılıcı* vazifesini görmüştür. Matbuat Umum Müdürlüğü ve Basın Birliği Kanunu ile oluşturulan Türk Basın Birliği vasıtasıyla hükümet basın üzerindeki denetimini sıkılaştırmıştır. Dünya siyasetinde giderek artan gerilim ve sonunda İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte basının üzerinde var olan baskı iyice artmıştır. 1938 yılında, 1931 Matbuat Kanunu'na yapılan ilavelerle kısıtlamalar daha da çoğalmıştır. 1 Eylül 1939'da Hitler Almanya'sının Polonya'yı işgaliyle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından basının durumu iyice zorlaşmıştır. Türkiye'de rejime yönelik birtakım ideolojik tartışmaların yapılmasının pek de mümkün olmadığı bu dönemde dış politik meseleler, Türk basınının ideolojik yönelimini gösteren başlıca veriler olarak değerlendirilmelidir¹. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra lokal bir savaş olarak ortaya çıkan Sovyet-Fin Kış Savaşı, Türk basınının ideolojik yönelimini gösteren hadiselerden birisidir.

İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk basını hakkındaki çalışmalarda ortak görüş, Türk basınının savaşan taraflar arasında yaptıkları tercihlere göre cephelere ayrıldıklarıdır. Hatta Cihad Baban'a göre bu hükümetin de istediği bir durumdu. Hükümet, savaşan uzak kalabilmek ve savaşan taraflardan gelebilecek baskıları idare edebilmek adına gazetelerin farklı eğilimlerde çıkmasını kendi tarafsızlık politikasının devamı açısından olumlu bulmaktaydı². Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan*, Necmettin Sadak'ın *Akşam*, Zekeriya ve Sabiha Sertel'in *Tan* ve Hüseyin Cahid Yalçın'ın yazdığı *Yeni Sabah* ile *Tanin* gazeteleri Müttefiklerden yana tavır almışlardı. Bunlar içerisinde *Tan* gazetesi Müttefiklerden yana olmasının yanında hususi olarak Sovyetler Birliği'ne yakın bir

1 O. Murat Güvenir, 2. *Dünya Savaşında Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1991, s. 23-29, 41-64, 209-214; Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 126-169; Hülya Öztekin, *Tan, Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 52; Sezen Kılıç, *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 290; Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2015, s. 117-121; Hıfzı Topuz, *II. Mahmud'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s.148-162.

2 Cihad Baban, *Politika Galerisi, Bir Devrin Hükümranları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 300-301.

çizgi benimsemişti. Ayrıca benzer bir çizgiye sahip *Yurt ve Dünya* gibi bazı sol yayınlar da bulunmaktaydı. Diğer tarafta ise Yunus Nadi ve oğlu Nadir Nadi tarafından çıkarılan *Cumhuriyet*, Ziyad Ebüzziya tarafından çıkarılan *Tasvir-i Efkâr* gazeteleri Alman yanlısı bir çizgideydiler. *Atsız*, *Ötügen* gibi bazı Turancı yayınlar da dış politika açısından benzer bir tavır takınmışlardı³.

Bu çalışmada Türk basını hakkındaki bu genelleyci anlatı da sorgulanmaktadır. Türk basını, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk dış politikasıyla çelişmemeye özen göstermek zorundaydı. Öte yandan Türk dış politikası, İkinci Dünya Savaşı boyunca aynı tavrı göstermemiştir. Aşağıda da sıkça vurgulanacağı üzere 1940 Haziran'ında Fransa'nın düşüşü önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu tarihe kadar İngiltere ve Fransa ile ittifak esasına dayalı bir dış politika benimsenmiş, Türk basını da önemli ölçüde buna göre tavır almıştır.

Dönemin Türk Dış Politikası

Türkiye, 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren iki ciddi güvenlik tehdidi algılamaktaydı. Bunlardan ilki özellikle Akdeniz'de emperyal hedefler besleyen İtalya, diğeri ise Doğu Avrupa'ya doğru yayılma arzusu gösteren Nazi Almanya'sı idi. Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve Almanya'nın da bu işgali desteklemesi Türkiye'deki endişeleri arttırmıştır. Bu tehditler karşısında Türkiye giderek İngiltere-Fransa blokuna yaklaşmıştır⁴.

İkinci Dünya Savaşı Türk dış politikasını 1939-40 ve 1943-1945 şeklinde iki karşıt döneme ayıran William Hale, ilk dönemde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bir anlaşma için istekli olduğunu, İngiltere'nin ise isteksiz davrandığını, ikinci dönemde ise rollerin tersine döndüğünü ve İngiltere'nin bir anlaşma için baskı yaptığını, Türkiye'nin ise durumunu korumak istediğini belirtmektedir. Hale'e göre Türkiye'nin aktif tarafsızlığı seçmesi Fransa'nın çöküşü sonrasında kabul edilmek zorunda kalınan bir durumdur⁵. Türkiye'nin aktif tarafsızlık politikası baştan belirlenmiş, İkinci Dünya Savaşı boyunca uygulanmış bir siyaset değeridir. Haziran 1940'ta Fransa'nın Almanya karşısında ağır bir

3 Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 51; Demet Ercan, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Kamuoyunda Hitler Algısı*, Libra Kitap, İstanbul, 2018, s. 28, 332; Koloğlu, *Osmanlı'dan...*, s. 120; Öztekin, *Tan, Serteller Yönetiminde...*, s. 52-53.

4 Murat Aydoğdu, "1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'na Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Anlaşma'da Yer Alan 'Erteleyici Madde'nin Kaldırılması", *Uluslararası İlişkiler*, C. 19, No. 75, (2022), s. 84; İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, C. 1, Hazırlayan Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 259.

5 William Hale, "Turkey and Britain in World War II: Origins and Results of the Tripartite Alliance, 1935-40", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 23, No. 6, (2021), s. 840.

yenilgiye uğramasından sonra boşa çıkmış ve Türkiye, siyaset değiştirmek zorunda kalmıştır⁶.

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile iş birliğini öngören 19 Ekim 1939 tarihli Karşılıklı Yardım Antlaşmasıyla birlikte Türk-İngiliz-Fransız İttifakına imza atarak kesin bir tercih ortaya koymuştur. Üstelik bu hamleyi dış ticaretinin neredeyse bütünüyle bağlı olduğu Almanya ile ticari ilişkilerinin kopması ve siyasi gerilim yaşaması pahasına yapmıştır. Bu noktada Ankara'nın beklentisi, İngiltere ve Fransa'nın, Almanya'dan doğacak boşluğu doldurmasıdır⁷.

Yaygın kanı, bu antlaşmaya ekli Özel Anlaşmanın 6. maddesinin Türkiye'nin savaş dışı kalmasında önemli bir rol oynadığı yönündedir. Bu maddeye göre Türkiye, İngiltere ve Fransa tarafından kendisine taahhüt edilen askeri ve ekonomik yardımlar sağlanırsa üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmekle mükellef olacaktır. Ancak gözden kaçırılan önemli bir husus şu ki bu madde 26 Ocak 1940 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla iptal edilmiştir⁸. Bu tarihte henüz Fransa düşmemiş, İtalya savaşa girmemiştir. Türkiye, Özel Anlaşmanın 6. maddesini/erteleyici maddeyi kaldırarak savaşla arasındaki “en sağlam bariyerlerden” birisini kaldırmış, İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girme olanağını büyük ölçüde arttırmıştır. Dolayısıyla hem Hale'in hem de Aydoğdu'nun belirttiği üzere Türkiye'nin savaşın başından itibaren aktif tarafsızlık yönünde bir politikayı tutarlı ve kararlı bir şekilde uyguladığına ilişkin yaygın kanı doğruluğunu kaybetmektedir.

26 Ocak 1940 tarihli karar, Türk tarih yazımındaki, Türkiye'nin tarafsızlık politikası benimsediği şeklindeki genel kanının aksine kendisini İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olarak “kaçınılmaz şekilde muharebeye sürüklenen bir ülke olarak” gördüğünü göstermektedir⁹.

6 Hale, “Turkey and Britain”, s. 824-825. Hale'e göre İnönü, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Almanya'nın Fransa sınırına, dönemin genel kanısına paralel olarak Maginot Hattı önlerinde, sıkışacağını ve savaşı İngiltere-Fransa'nın kazanacağını düşünüyordu. Hale, “Turkey and Britain”, s. 825. Ancak İnönü böyle düşünmüş olsa dahi bu Türkiye'nin savaşa istekli olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine Türkiye savaşı istemeyen, bunu mecburiyet olarak gören bir anlayışa sahiptir. İngiltere ile yakınlaşma ve savaşı daha ciddi bir ihtimal olarak öngören müttefik ilişkisinin kurulması zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Türkiye, İnönü'nün defterlerine düştüğü kısa notlarından anlaşıldığı üzere temelde tarafsız olmak ve barışa yardım etmek istemiştir. Bununla birlikte “teyakkuz” halinde bulunmayı da ihmal etmemiştir. İnönü, *Defterler...*, s. 270.

7 Aydoğdu, “1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'na Dair”, s. 84.

8 Aydoğdu, “1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'na Dair”, s. 84-88, 98.

9 Aydoğdu, “1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması'na Dair”, s. 98.

İktidarın soluğunu ensesinde hisseden Türk basını, dönemin Türk dış politikasına uygun olarak İkinci Dünya Savaşı'nın bu ilk döneminde Müttefiklere yakın bir tutum sergilemiştir. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı yıllarının üç farklı eğilime sahip gazetesi olarak tanınan *Tan*, *Cumhuriyet* ve *Yeni Sabah*'ın Kış Savaşı özelinde benzer bir tavır sergiledikleri gözlemlenmiştir.

Fin-Sovyet Kış Savaşının Seyri

Bu çalışmanın konusu olan Sovyet-Fin Kış Savaşı'nın basına yansımalarına geçmeden önce savaşın gelişim sürecine ve sonuçlarına kısa da olsa değinmek de fayda vardır. Orta Çağ'dan 19. yüzyıl başlarına kadar İsveç'in bir parçası olan Finlandiya, 1809 senesinde Rusya'nın İsveç'i yenmesinin ardından Rusya'nın egemenliğine geçmiştir. 1809-1917 yılları arasında Rus Çarlığı'nın özerk bir parçası olan Finlandiya, 1917'deki Ekim Devrimi'nin ardından bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak bağımsızlık ilanının ardından ülke Kızıl Ordu işgaline uğramış ve buna bağlı bir iç savaş yaşamışsa da sonunda Fin komutan Mannerheim liderliğindeki güçler üstünlük sağlamıştır. Ekim 1920'de imzalanan Dorpat Antlaşması ile Finlandiya'nın bağımsızlığı tanınmış ve Sovyet-Fin sınırı Petrograd'ın 32 kilometre ötesinden geçecek bir şekilde çizilmiştir¹⁰.

1932'de Finlandiya ile Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmışsa da sonraki yıllarda Finlandiya ile Almanya arasında başlayan siyasi, askeri yakınlaşma, bunun yanı sıra Finlandiya'nın komünizm karşıtlığı Sovyetler Birliği'nin kuzey batı sınırları hakkında kaygı duymasına yol açmıştır. Özellikle de sınırın Petrograd'a olan yakınlığı endişe konusu olmuştur¹¹.

Sovyetler Birliği ile Almanya arasında imzalanan ve tüm dünyayı şaşkırtan 23 Ağustos 1939 tarihli Saldırmazlık Paktı'na (Molotov-Ribbentrop Paktı) ek olarak düzenlenen gizli protokolle Sovyetler Birliği ve Almanya, Doğu Avrupa'yı kendi aralarında paylaşırken, Letonya, Estonya ve Finlandiya Sovyetlere bırakılmıştır¹². Paktın ardından Sovyetler Birliği, Baltık memleketlerini kendi güdümüne alabilmek üzere harekete geçti. Önce Estonya, ardından Letonya ve Litvanya Sovyetlerin taleplerini karşılamak zorunda kaldılar. Sovyetler henüz bu devletlerle meşgulken sıranın kendisine gelmekte

10 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1994)*, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 191-192; Vefa Kurban, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 196; Gülzar İsmayil, "Finlandiya ile Sovyetler Birliği Arasında Yaşanan Kış Savaşı'na ve Devam Savaşı'na Tatar Türklerinin Katılımı", *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl 3, Sayı 11, (Aralık 2017), s. 159-160.

11 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 192; Kurban, *Sovyet Sosyalist...*, s. 196-197.

12 İsmayil, "Finlandiya ile", s. 163.

olduğunu anlayan Finlandiya, Almanya'dan medet ummuşsa da Almanya kaçamaklı yanıtlarla Finlandiya'yı geçiştirmiştir¹³.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra 5 Ekim 1939'da Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, "bazı ortak sorunların" görüşülmesi için bir Fin heyetini Moskova'ya davet etti. Sovyetler, Finlandiya'dan Karelia yarımadasını ve İsveç-Norveç sınırları arasında kalan Petsamo'yu, ayrıca Hanko yarımadasının kiralanmasını ve burada askeri deniz ve hava üslerinin inşa edilmesini talep etti. Finlandiya ise bu talepleri bağımsız devlet olma ilkesini zedelediği gerekçesiyle kabul etmedi ve görüşmeler 14 Kasım'da kesildi¹⁴.

İki devlet arasında gerilim artarken 26 Kasım 1939'da Karelia geçidinde yer alan bir köyde silah sesleri duyuldu. 28 Kasım'da Sovyetler Birliği, 1932 tarihli Fin-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı feshetti. Bir gün sonra da sınır olaylarını gerekçe göstererek Finlandiya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Sonunda bu gerginlik 30 Kasım 1939'da Sovyetler Birliği'nin Helsinki'ye saldırmasıyla bir savaşa dönüştü¹⁵.

Savaşın başlaması üzerine İsveç, Norveç ve Danimarka, Sovyetler Birliği'nden çekindiklerinden tarafsızlıklarını ilan ettiler. İngiltere ve Fransa, Finlandiya'ya yardım etmek için Norveç'e bir çıkarma yapmayı düşündüyse de İskandinav devletlerinin tarafsızlıklarını ilan etmeleri nedeniyle bu gerçekleşmedi. Zira temkinliliğiyle tanınan İngiliz Başbakanı Chamberlain böyle bir hareketin Sovyetleri iyice kızdırarak Almanya'nın yanına tamamen iteceği endişesiyle buna yanaşmadı. Diğer taraftan bütün dünya kamuoyunda Finlandiya'ya karşı büyük bir sempati doğdu¹⁶. Hatta Almanya'nın Antikomintern Pakt içerisindeki ortağı ve daha sonra Almanya'nın yanında savaşa katılacak olan İtalya'da dahi Finlandiya'ya yapılan saldırı olumsuz bir şekilde karşılandı. İtalya'nın Dışişleri Bakanı ve Mussolini'nin damadı Kont Galeazzo Ciano'nun günlüklerinde de bu durum görülmektedir. Dahası Ciano'ya göre Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Finlandiya'nın işgali hususunda bir ittifak veya anlaşma durumu söz konusudur¹⁷.

13 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 363-364.

14 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 126-127; Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 363-364; Kurban, *Sovyet Sosyalist...*, s. 191, 197.

15 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 364; Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 127; Kurban, *Sovyet Sosyalist...*, s. 196-197. Kurban'ın aktardığına göre bu olayla ilgili birçok soru cevaplanamamış olmakla birlikte tarihçilerin çoğu olayın nedenlerini Sovyet tarafına atfetmektedir. Kurban, *Sovyet Sosyalist...*, s. 197

16 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 364; Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 127-128.

17 Kont Galeazzo Ciano, *Savaş Günlükleri 1939-1943*, çev. Selçuk Uygur, İstanbul, Kronik Kitap, 2018, s. 225-227.

Bu ortamda savaşın haksızlığına ilişkin Finlandiya, Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Finlandiya'yı haklı bulan Cemiyet bu dönemde pek etki sahibi olmasa da hızlıca bir karar alarak Sovyetler Birliği'ni saldırgan ülke kabul etti ve 14 Aralık 1939 tarihinde üyelikten çıkardı¹⁸.

Sovyetler Birliği, sadece birkaç hafta içerisinde Fin ordusunu mağlup ederek savaşı bitirmeyi planlamışsa da çok iyi organize olan, bölgeyi iyi tanıyan, bölge coğrafyasını ve iklim koşullarını son derece iyi kullanan Finler beklentinin üzerinde bir direnç göstermeyi başarmışlardır. İki devlet arasındaki büyük güç farkına rağmen iki buçuk ay kadar Sovyet saldırılarına başarıyla direnen Fin orduları 10 Şubat 1940'ta Mannerheim Hattı'nda bir gedik açılmasını engelleyemedi. Viborg şehrinin düşmesinin ardından da üstünlüğünü kaybetti ve cephe yavaş yavaş çökmeye başladı. Üç aydan fazla süren direnişin sonunda Finler, diğer devletlerden, özellikle de Batılı ülkelerden beklediği yardımı da alamayınca barış istemek ve Sovyetlerin taleplerini karşılamak zorunda kaldı. 12 Mart 1940'ta iki devlet arasında yapılan barış antlaşmasına göre Viborg şehri ile Ladoga Gölü'nün kuzey kıyıları dâhil bütün Karelia Sovyetler Birliği'ne bırakıldı. Ayrıca Hanko limanı 30 yıllığına Sovyetlere geçti. Sovyetler Birliği burada deniz ve hava üsleri kurabilecekti¹⁹.

Her ne kadar son tahlilde Sovyetler Birliği bu savaşı kazanmış görünse de savaş Sovyet askeri tarihine “beyaz leke” olarak geçmiştir. Savaşın Sovyet ordularının sayıca büyük üstünlüğüne rağmen beklenenden uzun sürmesi Kızıl Ordu'nun zayıf yanlarını göstermiş, SSCB'nin siyasi ve askeri prestijini yerle bir etmiştir²⁰.

Müttefik Yanlısı Yeni Sabah Gazetesinin Yaklaşımı

Yeni Sabah gazetesi bu dönemde Müttefiklerden özellikle İngiltere'den yana tavrıyla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca o esnada İngiltere ile savaş hâlinde olan Almanya'ya karşı net bir tutum takındığı, çıkan yazılarda meselelerin bir değerlendirmeden veya haberdan ziyade bir temenni gibi Almanya aleyhine olacak şekilde yorumlandığı görülmektedir²¹.

18 Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 364; Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 127; Kurban, *Sovyet Sosyalist...*, s. 200.

19 Kurban, *Sovyet Sosyalist...*, s. 198-199; Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 364-365; Sander, *Siyasi Tarih...*, s. 128; İsmayıl, “Finlandiya ile”, s. 163-164.

20 Kurban, *Sovyet Sosyalist...*, s. 196.

21 “Propagandadan Artık İllallah”, *Yeni Sabah*, 25 Kasım 1939, s. 1, 3; Raif Meto, “Günün Meseleleri, Finlandiya Harbinin Muhtemel Siyasi Neticeleri”, *Yeni Sabah*, 25 Aralık 1939, s. 3; Dr. Reşad Sagay, “Politika, Finlandiya Meselesi”, *Yeni Sabah*, 14 Ocak 1940, s. 2.

Nitekim gazetenin başyazarı Hüseyin Cahid Yalçın²², İkinci Dünya Savaşı'nı Nazi istilasına karşı boyun eğmek veya ondan kurtulmak şeklinde değerlendirmiştir²³. Nasyonal Sosyalizme karşı çıkmış ve bu ideolojiyi insanîyet mefhumunu inkâr eden bir rejim olarak görmüştür²⁴. Yazılarında, neden Müttefik yanlısı ve Almanya karşıtı olduklarını izah etmeye çalışmıştır. Yalçın'a göre Almanya'nın saldırgan siyaseti henüz Türkiye'nin kapısını çalmamışsa da eninde sonunda Türkiye'yi hedef alacaktır. Bunu görmemek "başını kumların içine sokarak tehlikeyi görmemeğe çalışan devekuşunun budalalığından çok daha büyük bir safderunluk" anlamına gelmektedir. Türkiye'nin bu olası saldırı karşısında yanında bulacağı devletler ise "Garp demokrasileri" olarak nitelendirdiği İngiltere ve Fransa'dır²⁵.

Yeni Sabah'ın, Kış Savaşı'nın başladığı ilk günlerde kısa bir tereddüt yaşadığı da görülmektedir. Bunda ilk anda yeterli bilgi edinilememesinin yanı sıra Finlandiya'nın hâlihazırda savaşan devletlerden Almanya'ya mı yoksa Müttefiklere mi daha yakın olduğu hususundaki belirsizliğin etkili olduğu söylenebilir.

Hüseyin Cahid Yalçın, savaşın hemen başında 1 Aralık 1939 tarihli yazısında savaş boyunca izleyeceği tavrın aksine Finlandiya'yı sert bir şekilde suçlamaktadır. Yalçın'a göre Finlandiya birkaç milyonluk nüfusuna bakmadan Sovyetlere saldırarak bir imparatorluk kurmak hevesine düşmüştür. "Kapitalist ve emperyalist tahrikâtına" kapılıp "sulhperver" Sovyet Rusya'nın sistemini yıkmak için Rus topraklarındaki askerleri topa tutmak gibi bir "çılgınlık" yapmıştır²⁶.

Gazetede dış politikaya ait yazılar yazan Dr. Reşad Sagay, savaşın başlamasının hemen ardından yazdığı yazıda Finlandiya'ya yakın bir tavır sergilemekle birlikte kesin bir kanaate varmaktan kaçınmaktadır²⁷. Sagay bir gün sonra yazdığı yazıda ise daha net bir tutum takınmaktadır. Sagay'a göre Finlandiya, muazzam bir kuvvet karşısında istiklal ve hürriyetini müdafaaya girişmiştir²⁸.

İlk birkaç günlük tereddüdün ardından *Yeni Sabah* gazetesinin meseleye tavrı netleşmiş ve Finlandiya'dan yana görüşler belirginleşmiştir. Bu durum savaşa ilişkin verilen

22 Hüseyin Cahid Yalçın ve bu çalışmada adı geçen Yunus Nadi, Abidin Dâver aynı zamanda milletvekilidirler. Güvenir, 2. Dünya Savaşında..., s. 66-68.

23 Hüseyin Cahid Yalçın, "Avrupanın Derdi", *Yeni Sabah*, 17 Ekim 1939, s. 1, 3.

24 Hüseyin Cahid Yalçın, "Alman Gazetelerinin Bize Hücum Sebebi", *Yeni Sabah*, 22 Kasım 1939, s. 1, 3.

25 Hüseyin Cahid Yalçın, "Niçin İngiltere ve Fransa ile Müttefikiz?", *Yeni Sabah*, 11 Aralık 1939, s. 1, 5.

26 Hüseyin Cahid Yalçın, "Finlandiya Harbi", *Yeni Sabah*, 1 Aralık 1939, s. 1, 3.

27 Dr. Reşad Sagay, "Politika, Avrupada Yeni Bir Harb Sahası", *Yeni Sabah*, 1 Aralık 1939, s. 2.

28 Dr. Reşad Sagay, "Politika, Finlandiya Meselesi", *Yeni Sabah*, 2 Aralık 1939, s. 2.

haberlerin diline de açıkça yansımıştır. Sovyetler Birliği'nin savaştaki başarısızlığı, Finlandiya'nın bu savaştaki kahramanca direnişi ve barış yanlısı tutumu sıkça vurgulanmıştır²⁹. Gazetede, son ana kadar Finlandiya'nın savaşta kazandığı başarılarından söz edilmiş ve savaşın Finlandiya lehine gelişmekte olduğuna dair haberler yapılmıştır³⁰.

Hüseyin Cahid Yalçın'ın 16 Aralık 1939 tarihli yazısında Finlandiya'ya yapılan taarruzun bütün dünyada isyan ve nefret hissi doğurduğunu belirttikten sonra Finlandiya ile “silah bile patlatmadan memleketlerini, istiklallerini ve haysiyetlerini çiğneten” Çekoslovakya arasında kıyaslamaya girişmiş, “küçük Finlandiya'nın en hakir neferinin bile kalbinde aslan yatan bir kahraman” gibi vatanını müdafaadan geri kalmadığını savunmuştur³¹.

Finlerin savaştaki kahramanlıklarına yönelik kullanılan üslup, gazetenin diğer yazarlarınca da benimsenmiştir. *Yeni Sabah* gazetesinde imzasız olarak yayınlanan “Asker Köşesi” adlı sütunda yapılan değerlendirmelere göre Finler cesaretleri, coğrafi şartların kendi lehlerine oluşu sayesinde kısa vadede önemli başarılar elde etmesi mümkündür:

*“Finlerin cesaretleri hudutsuzdur. Kumanda heyetlerinin zekâ ve tecrübesi ve kadroları da fazla ve esaslıdır. Avrupada coğrafi vaziyetle manevî kıymetini birleşerek böyle bir faaliyet göstermeğe imkân verdirecek başka küçük bir millet yoktur”*³².

Yeni Sabah'ın bir başka yazarı Ali Naci Karacan, Finlandiya'nın Sovyetlere direnişini “büyük balık küçük balığı yutar” sözünü hatırlatarak bir balinanın uskumruyu yutmak istemesine benzetmiş ve nasıl oluyor da uskumru, balınaya kafa tutabiliyor, diye sormuştur. Karacan'a göre cevabı manevi sebeplerde aramak gerekmektedir. Finlandiya tarihi asaleti, irfan yüksekliği ve medeni kabiliyeti sayesinde üstün Sovyet güçlerine karşı gelebilmiştir³³. Başka bir yazısında ise Finlandiya'yı Habeşistan'a benzeten Karacan iki milletin de şeref ve hürriyetleri için savaştıklarını, öldüklerini ve öleceklerini belirtmiştir³⁴.

Yeni Sabah gazetesinin Finlere yönelik olumlu bakış açısının altında yatan sebeplerden birisi de iki devlet arasındaki ırk kardeşliği iddiasıdır. Türk basınında Finlerin, Türk/

29 “Finlandiya Nihai Cevabını Hazırlıyor”, *Yeni Sabah*, 7 Kasım 1939, s. 1, 3; Hüseyin Cahid Yalçın, “Haftalık Siyasi İcmal, Finlandiya Rusya Harbinin Seyri”, *Yeni Sabah*, 21 Aralık 1939, s. 4.

30 “Fin Ordusu Muvaffakiyet Kazanıyor”, *Yeni Sabah*, 5 Aralık 1939, s. 1; “Ruslar Büyük Zayıf Verdi”, *Yeni Sabah*, 5 Aralık 1939, s. 1; “Fin Orduları Rusları Yine Püskürttüler”, *Yeni Sabah*, 10 Şubat 1940, s. 1, 3.

31 Hüseyin Cahid Yalçın, “Haftanın Siyasi Tarihi, Cenevre Toplantısı”, *Yeni Sabah*, 16 Aralık 1939, s. 3.

32 “Asker Köşesi, Finlandiya Harbi” *Yeni Sabah*, 27 Aralık 1939, s. 4.

33 Ali Naci Karacan, “Suya Sabuna Dokunmadan, Finlilerin Ruhunu”, *Yeni Sabah*, 12 Aralık 1939, s. 3.

34 Ali Naci Karacan, “Suya Sabuna Dokunmadan, Habeşistan, Finlandiya..”, *Yeni Sabah*, 9 Aralık 1939, s. 3.

Turan kökenli olduklarına dair iddialar çok defa dile getirilmiştir. *Yeni Sabah* da bunlardan birisidir.

Hüseyin Cahid, “Türk ırkına mensup bir avuç Finlandiyalının istiklal ve şereflerini nasıl müdafaa ettikleri”nden bahsetmektedir³⁵. Murad Sertoğlu da benzer bir şekilde Finlerin Türklüğüne vurgu yaparak Finlerin istiklallerini korumak amacıyla kendilerinden elli kat kalabalık bir millete karşı mukavemet gösterdiklerini belirtmiştir³⁶.

Yeni Sabah gazetesine beyanat veren bir Fin diplomatının ağzından Türklerle Finler arasındaki akrabalığa dikkat çekilmiş ve Finlerin Türklüğü meselesi bir bakıma karşı taraftan da doğrulutulmuştur. Finlandiya'nın Orta Avrupa Fevkalade Murahhası sıfatıyla demec veren Onni Talas, Finlerin kahramanca direnişinin altında yatan sebeplerden birisinin Türklerle aynı kanı taşıyor olmasından ileri geldiğini söylemiştir³⁷.

Savaşın öyle ya da böyle Sovyetlerin zaferiyle sona ermesinin ardından Hüseyin Cahid yenilginin sorumlularını aramaya başlamıştır. İlk olarak Finlandiya'ya tepki göstermektedir. Ona göre Finlandiya, Batı demokrasileriyle iş birliğine girişseydi durum daha farklı olabilirdi. Finlandiya'nın yeterli düzeyde iş birliğine yanaşmaması Finlandiya'nın yenilgisinin temel sebeplerinden birisiydi³⁸. Yalçın burada Türkiye'nin benimsemiş olduğu İngiltere ve Fransa ile ittifak politikasıyla uyumlu bir eleştiri geliştirmiştir. Müttefiklerle tam olarak bir ittifak geliştiremeyen Finlandiya'nın başına gelenlerde sorumluluk payı olduğunu savunmuş, böylece hem dönemin Müttefik yanlısı Türk dış politikasını olumlu, hem de savaş boyunca savunacağı Müttefiklerin bu olumsuz sonuçta sorumluluğu olmadığına açıkça dile getirmiştir.

Nitekim bir başka yazısında Finlandiya'nın yenilgisindeki sorumlulardan birisi olarak İsveç'i gösterirken gerekçe olarak İngiltere ve Fransa'nın daha fazla yardım etmek

35 Hüseyin Cahid Yalçın, “Commintern'in Sesi”, *Yeni Sabah*, 14 Aralık 1939, s. 1, 5.

36 Murad Sertoğlu, “Şimdilik Bu Kadar, Allah Türkiye'ye Taarruz Edecek Olana Acısın!”, *Yeni Sabah*, 7 Aralık 1939, s. 3.

37 “Bir Fin Diplomatının Beyanâtı”, *Yeni Sabah*, 25 Ocak 1940, s. 1, 3. Bahsi geçen isim 1940 yılının Ocak ayında Ankara'ya gelen Finlandiya'nın Macaristan Büyükelçisi Onni Talas'tır. Talas, Türk hükümetini, Sovyetler Birliği'ne saldırması için ikna etmeye çalışmıştı. Bu amaçla Sovyet egemenliğinden kurtulmayı bekleyen milyonlarca Müslüman olduğunu öne sürmüştür. Girişimleri bazı ordu çevrelerinde ve aydınlar arasında yankı bulsa da bir sonuca ulaşmamıştır. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef...*, s. 292. Talas, Türkiye'ye gelmeden evvel kendisi hakkında Türk makamlarınca bilgi toplanmış ve biyografisi Dışişleri Bakanlığına sunulmuştur. Peşte'deki Türk Elçiliğinden verilen bilgiye göre Talas, Finlandiya'nın bağımsızlık sürecinde Adliye Vekili olarak görev yapmıştır. Görevi süresince çok sayıda Bolşevik yanlısı ismin idamına karar vererek Finlandiya'da Bolşevikliğin yayılmasına engel olmuştur. Kendisinin aynı zamanda Turancı düşüncelere sahip bir profesör olduğu ve Macaristan'da görev yaptığı sırada çeşitli şehirlerde bu yönde konferanslar verdiği ve Macarlar arasında sevildiği de belirtilmiştir. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon: 30-10-0-0, Kutu: 131, Gömlek: 937, Sıra: 15 (10.12.1933).

38 Hüseyin Cahid Yalçın, “Finlandiya Sulhu”, *Yeni Sabah*, 14 Mart 1940, s. 1, 5.

istememesine rağmen İsveç'in buna razı gelmemesini ve gelebilecek yardımları engellemesini göstermiştir³⁹. Türk basınında İngiliz taraftarlığı noktasında en ileri giden isimlerden birisi olarak gösterilen⁴⁰ Yalçın, Finlandiya'nın savaşı kaybetmesinde İngiltere ve Fransa'nın bir sorumluluğu bulunmadığını memnuniyetle ifade etmiştir:

*"Finlandiyanın mağlubiyetinde ve bu acı sulhe rıza göstermesinde garb demokrasilerine yani müttefiklerimize hiçbir muaheze ve mesuliyet hissesi terettüp etmediğini görmek bizim için büyük bir memnuniyet teşkil etmiş olduğunu bilhassa tasrih etmek isteriz"*⁴¹.

Yalçın'ın bu düşünceleri, Batı demokrasilerini aklamak istemesi hem kendi düşünce dünyasıyla hem de 1939-40 arası Türkiye'nin müttefiklerle ittifak kurmasına yönelik Türk dış politikasıyla uyumludur.

Kış Savaşı'nın Sovyetler Birliği lehine sonuçlanması ve Finlandiya'nın ağır barış şartlarını kabul etmesini insanlık açısından acı verici bir durum olarak nitelendiren Yalçın, Finlerin Batı demokrasileriyle yeterince iş birliği yapmamasından dolayı bazı eleştirileri olsa da Finlandiya'nın savaşarak şan ve şerefini kurtardığını savunmuştur:

*"Fin milleti haysiyet ve şerefini tamamile kurtarmış, dünyada pek az millete nasib olacak bir kahramanlık şan ve şöhretini kazanmıştır. Bu kadar büyük meziyet ve kabiliyetlerin çok daha parlak maddî neticelere iktiran etmemesi gerçekten teessüre lâyıktır. Hakkın bir kere daha kuvvet ve çokluk karşısında mağlub olduğunu kaydetmek ve buna seyirci kalmak bugün insanlık hissini duymak bedbahtlığına uğramış bütün dünya insanları için gerçekten acıdır ve bu, medeniyet namına, matem edilmeye layık bir neticedir"*⁴².

Yalçın, Kış Savaşı'yla ilgili Sovyetler Birliği'ni işgalci olarak görmekle birlikte bu Almanya nispetinde bir karşıtlık yaratmamıştır. Hatta Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni kışkırttığı kanaatindedir⁴³. Kış Savaşı dolayısıyla Sovyet Rusya'ya tepkilidir. Ancak bu tepki iplerin tamamen kopartılmasını savunacak düzeyde değildir. Yalçın'ın bu tavrının Müttefiklerin meseleye yaklaşımıyla benzerdir. Sovyetler Birliği'nin doğrudan doğruya Almanya'nın yanında savaşa katılma ihtimali Müttefiklerin olduğu gibi *Yeni Sabah* gazetesinin ve Yalçın'ın da en büyük endişelerinden birisidir.

Yalçın'ın Nazizm'e ve Sovyet sosyalizmine ideolojik yaklaşımı birbirinden farklıdır. Her iki düşünceye karşı olmakla birlikte, Nazizm ile Bolşevizm'i aynı kefeye koymamakta,

39 Hüseyin Cahid Yalçın, "Fin Matemini Mes'uliyeti", *Yeni Sabah*, 15 Mart 1940, s. 1, 5.

40 Güvenir, 2. *Dünya Savaşında...*, s. 114.

41 Hüseyin Cahid Yalçın, "Fin Matemini Mes'uliyeti", *Yeni Sabah*, 15 Mart 1940, s. 1, 5.

42 Yalçın, "Finlandiya Sulhu", s. 1.

43 Hüseyin Cahid Yalçın, "Büyük Hülya", *Yeni Sabah*, 9 Ocak 1940, s. 1, 5.

Nazizm'e kıyasla Bolşevizm'e karşı daha yumuşak bir tutum takınmaktadır⁴⁴. Çünkü Yalçın, müttefiklerin tavrıyla da uyumlu olarak Sovyet iddialarını tartışmanın henüz yeri ve zamanı olmadığına anlayış benimsemiş, üslubunu da buna göre şekillendirmiştir:

“Sovyet Rusya büyük ve yüksek bir dava ile ortaya atılmıştır. Bütün cihanda inkılâb yapmak, sosyal ve siyasî haksızlıkları kaldırmak ve müşterek uhuvvet ve saadeti temin etmek gayesini takib etmekte olduğunu söylüyor. Bunun için de büyük bir ideoloji vücade getirmiştir.

Sovyetlerin müdafaa ettiği ideal hayalî addedilebilir. Bu idealin fiiliyat sahasına çıkarılması beşeriyet için bir felaket teşkil edeceği söylenebilir. Fakat bütün bunlar nihayet bir münakaşa mevzuudur.

Sovyetler rejimi muhaliflerin itiraz ve tenkitlerinden ziyade kendi kendisine itiraz ederse çok daha çabuk yıkılır”⁴⁵.

Hüseyin Cahid Yalçın'ın tüm bu değerlendirmeleri onun ideolojik tercihini açıkça yansıtmaktadır. Kendisinin asıl tercihi “Garp Demokrasileri” olarak nitelendirdiği İngiltere ve Fransa'dır. Savaş boyunca desteklediği Batı demokrasilerinin liberal demokrasi anlayışı, Yalçın'ın ideal demokrasi anlayışını temsil etmektedir. Çalışmanın başında da belirtildiği üzere Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan sonra Türkiye'de basın, rejime yönelik bir tartışma açması olanağı kalmamıştır. Öte yandan Hüseyin Cahit Yalçın, 1930 öncesindeki yazılarında da Batılı ölçülerde çok partili rejimlerden yana tavır almış, Batılı cumhuriyetleri örnek olarak göstermiştir⁴⁶. Her ne kadar bu dönemde açıkça belirtemese de kendisinin tercihi Batılı normlarda çok partili bir demokrasi yanadır. Dolayısıyla Kış Savaşı üzerine yazıları dönemin Türk dış politikasıyla uyumlu yazılar olmasının yanında onun rejim açısından ideolojik tercihinin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Benzer bir durum çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilecek olan M. Zekeriya Sertel için de geçerlidir.

Ayrıca *Yeni Sabah*'taki kimi yazılarda, İngiltere ve Fransa'nın, Finlandiya'dan yana tavır alması, bu ülkelerin hak ve adaletten yana olmalarıyla ilişkilendirmiş, bunun da temelinde demokrasiyle yönetilmelerinin yattığı savunulmuştur⁴⁷. Bu da yine *Yeni Sabah*'ın ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın liberal/Batı demokrasilerinden yana bir dünya görüşüne sahip olduğunu göstermektedir.

44 Yalçın, “Büyük Hülya”, s. 1, 5.

45 Hüseyin Cahid Yalçın, “Milletler Cemiyetinin Kararı”, *Yeni Sabah*, 16 Aralık 1939, s. 1, 5.

46 Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 194-197; Ayşe Azman, *Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s. 94-96.

47 Hüseyin Cahid Yalçın, “Yeni İfşaat”, *Yeni Sabah*, 12 Mart 1940, s. 1, 5; Dr. Reşad Sagay, “Politika, Finlandiya Harbi ve Akisleri”, *Yeni Sabah*, 6 Ocak 1940, s. 2.

Cumhuriyet Gazetesinin Yaklaşımı ve Alman Tarafıtlarlığı Meselesi

İkinci Dünya Savaşı süresince izlediğı yayın politikasıyla Alman tarafıtları olarak nitelendirilen Yunus Nadi ve oğlu Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesi, Kış Savaşı sırasında açıkça Finlandiya'dan yana bir tutum takınmıştır.

Haberlerin verilış şekli, gazete yazarlarının yaklaşımı Finlandiya lehine tutumu açıkça göstermektedir. *Yeni Sabah*'ta olduğı gibi *Cumhuriyet*'te de çoğı zaman temenniler ile yorumlar birbirine karışmış vaziyettedir. Savaşın sonunun aşağı yukarı belli olduğı dönemde dahi Finlerin zaferine dair umut içeren haberler çıkmaya devam etmiştir⁴⁸. Diğer taraftan Sovyetler Birliğı hakkında kullanılan dilin *Yeni Sabah* ve *Tan* gazetelerine kıyasla daha sert olduğı görölmektedir⁴⁹.

Cumhuriyet gazetesinin Abidin Dâver'in imzasız yazılarının yer aldığı⁵⁰ "Hem Nalina Hem Mihına" köşesinde henüz savaş başlamadan 6 Ekim 1939 tarihli yazıda Sovyetler Birliğı'nin Leningrad'a kadar uzanan Fin topraklarına ihtiyacı bulunduğundan ve bu durumun savaşa yol açabileceğinden söz edilmektedir⁵¹. Aynı köşede çıkan bir hafta sonraki bir yazıda ise Sovyetlerin isteklerini Finlandiya'ya kabul ettirebilmesi durumunda Baltık Denizi'nin Rus gölüne dönüşeceği savunulmuştur. Böylece Sovyetler Birliğı ile Almanya arasındaki dostluğun Almanya'ya pahalıya patlayacağı ve Almanya'nın Kuzey Avrupa'daki mevkiini Sovyetlere bırakmış olacağı ifade edilmiştir⁵².

Savaşın başlamasından itibaren *Cumhuriyet* gazetesi, açık bir şekilde Finlandiya lehine bir tutum takınmıştır. Nadir Nadi 1 Aralık 1939'da kaleme aldığı yazısında Finlandiya'dan yana görüş bildirmekle birlikte iki taraf arasındaki güç dengesizliğinin

48 "Finlerin Mukavemeti Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1939, s. 1, 6; "Ruslar Şimal Cepesinde Ağır Bir Hezimete Uğradı", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1939, s. 1; "Fin Sporcuları Vatan Uğrunda", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1940, s. 6; "Finler 18inci Rus Fırkasını İmha Ettiler", *Cumhuriyet*, 20 Şubat 1940, s. 1.

49 "Sovyetler Fin Şehirlerini İnsafsızca Bombalıyorlar", *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1940, s. 1.

50 Abidin Dâver (1886-1954) çok yönlülüğüyle Türk basınının önde gelen ve ilgi çekici isimlerinden birisi olmuştur. Dâver, Galatasaray'ın kurucuları arasında yer almış, 1939-1946 yılları arasında milletvekilliğı yapmış, denizcilik alanında yazıları dolayısıyla "sivil amiral" olarak tanınmıştır. *Yenigün, İkdâm, Tasvir-i Efkâr* ve *Cumhuriyet* gibi yayınlarda yazıları çıkmıştır. *Cumhuriyet*'teki "Hem Nalina Hem Mihına" köşesinde imzasız olarak çıkan yazılarıyla geniş bir ilgi uyandırmıştır. Yazılarında ileriye dönük (prospektif) yorumlarıyla dikkat çekmiştir. Murat Yümlü, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeğı İşğında Gazeteci Abidin Dâver", *Türkiyat Mecmuası*, C. 29/1, (2019), s. 249-299. Zaman zaman Dâver'in imzalı yazılarıyla bu köşedeki yazılar arasında birbirine atıf yapma gibi durumlar dikkat çekmektedir. Abidin Dâver'in bir yazısında Finlandiya için "derisini pahalıya satmak" tabiri kullanmasında kısa bir süre sonra bu defa "Hem Nalina Hem Mihına" köşesinde "daha evvel Finlerin postlarını pahalıya satacaklarını yazmıştım" ifadeleri kullanılmıştır. Abidin Dâver, "Fin-Rus Harbi", *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1939, s. 3; "Hem Nalina Hem Mihına, Örnek Millet", *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1939, s. 3.

51 "Hem Nalina Hem Mihına, Sovyetlerin Şimal Siyaseti", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1939, s. 3.

52 "Hem Nalina Hem Mihına, Finlandiya da Boyun Eğerse...", *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1939, s. 3.

savaşın sonucuna yönelik lüzumsuz tahminlere gerek bırakmadığını belirtmiştir. Nadi'ye göre Finlandiya, ancak yardım gelirse direnişini devam ettirebilecektir. Aksi takdirde bir "asil milletin" daha yok oluşu izlenecektir⁵³.

Ancak bu beklentilerin aksine Finlandiya'nın başarılı bir direniş sergilemesi *Cumhuriyet* gazetesinde coşkuyla karşılanmıştır.

"Hem Nalına Hem Mıhına" adlı köşede önce Çekoslovakya'nın, ardından Polonya'nın yutulmasının küçük milletlerde büyük bir moral bozukluğu yarattığı ancak bu durumun "kahraman Finlandiya'nın" aradaki büyük dengesizliğe rağmen direnmesiyle birlikte değiştiği ve böylece küçük milletlerin maneviyatının yükseldiği ifade edilmiştir⁵⁴. Finlandiya, Sovyetler Birliği ile arasında nispet kabul etmeyen bir fark olmasına rağmen yurdunu terk etmemeye ant içmiştir. Dolayısıyla "böyle bir milletin yüksek vatanperverliği ve istiklal aşkı önünde hürmetle eğilmek lazımdır"⁵⁵.

Cumhuriyet gazetesinin önde gelen yazarlarından Peyami Safa, Kış Savaşı'yla birlikte Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki askeri iş birliğinin herkesçe görüldüğünü öne sürerek meseleye dâhil olmuştur⁵⁶. Finlerin cephede kazandığı başarıları keyifle karşılayan Safa, yine Server Bedi imzalı köşede Sovyetler Birliği'ne karşı alaycı bir üslupla, "Finlerin zafer haberleri geliyor. Bunlar Fin mi, cin mi? Sovyet askerlerinin ağızlarından girip burunlarından mı çıkıyorlar?" ifadelerini kullanmıştır⁵⁷. Server Bedi mahlasıyla yazdığı bir yazıda Finlerin uğradığı bu tecavüz karşısında Avrupa'nın ve ABD'nin sessizliğini eleştirmiştir⁵⁸.

İsmail Habib, Finlerin, aradaki büyük güç farkı dolayısıyla yenilebileceklerini fakat asla yurdundan atılmayacağını belirtmiştir. İ. Habib, Türk ve dünya basınında zaman zaman gördüğünü belirttiği "Finler nihayet yenilecekse bu çabaya ne gerek var" tarzı sorulara tepki göstermiş, memleketin bu hesapla sevilmediğini, bir yere yurt diyebilmek için "ölürüm de vermem" demek gerektiğini ifade etmiştir⁵⁹.

Savaşın Finlandiya aleyhine sonuçlanması *Cumhuriyet* gazetesinde üzüntünün yanı sıra tepkiyle karşılanmıştır. Tepkiler ve eleştiriler sadece Finlandiya'ya saldıran

53 Nadir Nadi, "Rusya-Finlandiya", *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1939, s. 1, 3.

54 "Hem Nalına Hem Mıhına, Yılgınlık Havası Yerine", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1940, s. 3.

55 "Hem Nalına Hem Mıhına, Küçük Vücutlarda Büyük Yüreklere", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1939, s. 3.

56 Peyami Safa, "Hadiseler Arasında, Perşembenin Gelişi", *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1939, s. 3.

57 Server Bedi, "Pazardan Pazara", *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1939, s. 5.

58 Server Bedi, "Pazardan Pazara", *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1939, s. 5.

59 İsmail Habib, "Finlere Hitabe", *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1940, s. 3.

Sovyetler Birliği ile sınırlı kalmamıştır. Kış Savaşı'nda Finlandiya'ya yeterince destek olmadığı düşünülen diğer birçok devlet de eleştirilerden nasibini almıştır⁶⁰.

Nadir Nadi, savaş sırasında Finlerin yalnız kalmasında İskandinav ülkelerini suçlamış⁶¹, savaşın Finlandiya aleyhine sonuçlanmasının ardından Türk basınında da zaman zaman dillendirilen “bunca şeye değer miydi?” tarzı sorulara karşılık Finlandiya'nın üzerine düşen vazifeyi yerine getirdiğini ve “erkek milletlere” yakışanı yaptığını ifade etmiştir⁶². Muharrem Feyzi Togay, antlaşmayı Fin milletinin “en kara günü” olarak nitelendirmiştir. Diğer yandan Finlandiya'nın bu felaket yükünün altından kalkacağına olan inancını dile getirmeyi de ihmal etmemiştir⁶³.

Peyami Safa antlaşmayı “ağır bir sulh” olarak nitelendirmiş ve Finlandiya'nın vassal bir devlet durumuna düştüğünü, bununla birlikte Finlandiya'nın bu antlaşmayı imzalamaktan başka bir çaresi olmadığını savunmuştur. Safa'ya göre Finler takatinin son kertesine kadar gelmiş, ancak kendisine yardım edilmemiştir⁶⁴. Peyami Safa ve diğer isimlerin, Batı demokrasilerine yönelik eleştirileri, ilk bakışta Türk dış politikasına ters düşüyor gibi görünse de Türkiye'nin müttefiklerine yönelik bir uyarısı olarak da kabul edilebilir. Nitekim bu eleştiriler dış politika konusunda son derece hassas olan hükümet açısından bir sorun yaratmamış, *Cumhuriyet* gazetesi bu yazılar dolayısıyla herhangi bir yaptırıma uğramamıştır. Bu bir bakıma, Türkiye'nin Finlandiya ile benzer bir durumda karşı karşıya kalması ihtimaline karşı müttefiklere yapılan bir uyarıdır.

Cumhuriyet gazetesinde *Yeni Sabah*'ta da olduğu gibi Finler için yapılan olumlu değerlendirmeler Finlerin Türklükleriyle ilişkilendirilmiştir. *Yeni Sabah* gazetesinde görülen Finlere yönelik Türklük vurgusuna, *Cumhuriyet* gazetesinde daha sık ve yoğun bir şekilde rastlanmaktadır.

60 “Fin Milleti Sulhu Matemle Karşıladi”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1940, s. 1, 5; “Fin Ordusu Harb Meydanını Kahramanca Terk ediyor!”, *Cumhuriyet*, 15 Mart 1940, s. 1, 5; Server Bedi, “Pazardan Pazara”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1940, s. 5.

61 Nadir Nadi, “Finlandiyanın Dostları”, *Cumhuriyet*, 29 Şubat 1940, s. 1, 5.

62 Nadir Nadi, “Finlandiya Vazifesini Yapmıştır”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1940, s. 1, 6.

63 Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal, Fin-Rus Sulhu”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1940, s. 2. Muharrem Feyzi Togay 1877 yılında doğmuştur. Kırım Tatar Türklüğüdür. Bolşevik Devrimi sırasında kısa bir süre yaşamış Kırım Milli Cumhuriyeti'nde Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Türkçü-Turancı düşünceye mensup çeşitli derneklerde sorumluluklar üstlenmiştir. *Cumhuriyet* gazetesinin yanı sıra çeşitli Türkçü/Turancı yayınlarda yazılar yazmıştır. 1944 yılındaki İrkçılık-Turancılık davasında yargılanmış bir müddet hapis yatmıştır. 1947 yılında hayatını kaybetmiştir. Eserlerinde Estonları, Macarları, Finleri, Japonları da dâhil ettiği Turan anlayışını savunmuştur. Sinan Levent, “Muharrem Feyzi Togay'a göre Japonya; Japon Arşiv Belgelerinde Togay”, *Asya-Pasifik Çalışmaları Türkiye Yıllığı*, No: 4, (2009), s. 12-31.

64 Peyami Safa, “Hadiseler Arasında, Finlandiya Sulhu”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1940, s. 3.

Gazetenin yazarlarından ve Türkçü-Turancı düşünceyi mensup önemli isimlerden Muharrem Feyzi Togay, savaşın ilk günlerinde yazdığı bir yazıda Finlerin kurduğu me-deniyetten övgüyle bahsederken, kökenlerinin Uygurlara dayandığını da belirtmiştir:

“Avrupanın medeniyet seviyesi en yüksek sayılı unsurlarından biri olan Uygur Finleri cedleri-nin medeniyet ve iktisat sahalarında olduğu gibi askerlik ve kahramanlık vadisinde dahi haiz buldukları meziyetlerin varisleri olduklarını metin ve çetin müdafaalarile ispat ediyorlar”⁶⁵.

Bir başka yazısında ise Finlerin kahramanlıklarının temelini Turan kökenli oluşları-na bağlayarak şöyle yazmaktadır:

“Uygur Finlerinin Asyadan Avrupaya gelmeleri üzerinden binlerce sene geçtiği halde, menşe-leri Ural ve Altay dağları olan diğer Turanî milletlere has olan muhariblik, mertlik, doğruluk ve şecaat ve diğer güzide hasletlerini muhafaza etmiş olduklarını bu defaki kahramanane mü-dafaalarile ispat ettiler”⁶⁶.

Togay'ın başka yazılarında da benzer ifadeleri zaman zaman satır aralarında da olsa kullandığı görülmektedir⁶⁷.

Abidin Dâver, Polonya'nın on gün içerisinde çözüldüğünü fakat Finlandiya'nın ara-daki büyük güç farkına rağmen kahramanca direnişinden bahsederek bunun sebeplerini izah etmeye çalışmıştır. Dâver'e göre Finlandiya'nın bu direnişinin ardında coğrafi va-ziyet, iklim şartları gibi sebeplerin yanında Turan soyundan oldukları için “damarların-da cengâver ve kahraman bir ırkın kanının dolaşması” da etkilidir⁶⁸.

H. Bilecen imzalı bir yazarın “Finler ve Turan Irkı” başlıklı yazısı oldukça dikkat çekicidir. Bilecen yazısında Finlerin Turan kökenli kavim olduğundan söz ederken Macarları ve Estonları da bu gruba dâhil etmiştir. Bilecen'e göre Estonlar Turan asılları-nı unutturken, Finler Turan kökenlerini unutmamışlardır. Macarlarla aralarındaki kültü-rel ilişkiyi de devam ettirmişlerdir. Macar parlamentosunda Nazi taraftarı vekillerin “Yaşasın Finlandiya” diye bağırıldığını nakleden Bilecen, kendilerinin de Finlerle “kan kardeş” olduklarını ve “Yaşasın Finlandiya” diye bağırılmaları gerektiğini savunmuştur⁶⁹. M.F.T. imzalı “Finlandiya ve Uygur Finleri” başlıklı yazıda Fin adının Uygur Fin ismin-deki Ural-Altay kökenli bir Turan halkının kısaltılmış adı olduğunu iddia edilmektedir⁷⁰.

65 Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal, Finlandiya”, *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1939, s. 2.

66 Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal, Finlerin Müdafaası”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1939, s. 2.

67 Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal, Yeni Bir İspanya Harbi”, *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1939, s. 2; Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal, Finlerin Zaferi”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1939, s. 2.

68 Abidin Dâver, “Fin-Rus Harbi”, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1939, s. 3.

69 H. Bilecen, “Günün Mevzuları, Finler ve Turan Fikri”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1939, s. 5.

70 M.F.T. “Günün Mevzuları, Finlandiya ve Uygur Finleri”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1939, s. 5.

Bu meseleye ilişkin hususi olarak makale kaleme alan Türkolog Hüseyin Namık Orkun, Finlerin Ural-Altay kökenli olduğunu belirttikten sonra çok sayıda Fin ilim adamının özellikle de Orta Asya'daki Türkoloji, çalışmalarından söz etmiş ve Finlerle Türkler arasında akrabalık bulunduğunu savunmuştur⁷¹.

İsmail Habib, Finler hakkındaki övgü dolu bir yazısında Fin tarihiyle Türk tarihini ortaklaştırmaya gayret ederek Finlerin bağımsızlıklarını Çarlık Rusya'sının yıkılması sayesinde kazandığını, Çarlığın yıkılmasının Çanakkale'de kazanılan Türk zaferiyle olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla Finlerin bağımsızlığında, Çanakkale şehitlerinin de payı olduğunu dile getirmiştir. Yazıda, Finleri Turanlı bir millet olarak nitelendirirken eski başkenti “Turku” ile Türk kelimeleri arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir. Bu iki isim arasındaki bağın tek başına kendisini mutlu ettiğini ve çok dolambaçlı tartışmalara girmeden bu isimler arasındaki akrabalığın kendisine yeter olduğunu söylemiştir⁷².

Nihayet Nadir Nadi de Finlandiya'nın başarılarını sevinçle karşılarken çok fazla detaylandırmamakla birlikte Finler için “küçük fakat kahraman ırkdaşımız” ifadelerini kullanmıştır⁷³.

Kış Savaşı, *Cumhuriyet* gazetesinin ve yazarlarının düşünce dünyası hakkında önemli ipuçları vermektedir. İlk olarak burada *Cumhuriyet* gazetesinin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman yanlısı olduğuna dair savın fazla genellemeci olduğu ve en azından Kış Savaşı'nı da içeren ilk dönem için geçerli olmadığı görülmektedir. Bu dönemde gazetede Almanya lehine bazı olumlu yorumlar yer almışsa da bunların diğer bazı devletlere yönelik yapılan olumlu yorumlardan bariz bir fark içerdiği söylenemez.

Cumhuriyet yazarlarından Nadir Nadi ve Peyami Safa bu bağlamda en çok tartışılan isimlerdir⁷⁴. Bu tartışma başlı başına bir inceleme konusu olmakla birlikte Kış Savaşı'nın gerçekleştiği döneme ait gazete koleksiyonu incelendiğinde bu isimlerin Alman taraftarı oldukları yönünde bir tespit yapabilmek mümkün değildir.

71 Hüseyin Namık Orkun, “İlmî Tetkikler, Finlerin Türkolojiye Hizmetleri”, *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1940, s. 3. Hüseyin Namık Orkun (1902-1956) Budapeşte Üniversitesinde Gyula Németh'in öğrencisi olarak doktorasını tamamladı. Türkiye'ye döndükten sonra Türk dili ve Türk tarihi üzerine çalışmalar yaptı. Türkçü düşünceyi savunan Orkun, 1944 yılında Irkçılık-Turancılık davasında yargılandı ve bir sene kadar hapis yattı. Serbest kaldıktan sonra da çalışmalarına devam etti. Ömrünün sonlarına kadar Türk Ocakları genel sekreteri olarak görev yaptı. Sabriye Gülay Çimen, “Orkun, Hüseyin Namık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2016, s. 376-377. (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/orkun-huseyin-namik> (07.02.2022).

72 İsmail Habib, “Finlere Hitabe”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1940, s. 3.

73 Nadir Nadi, “Rus-Fin Harbine Dair”, *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1939, s. 1, 3.

74 Baban, *Politika Galerisi...*, s. 300; Topuz, *II. Mahmud'dan...*, s. 172.

Demet Ercan'ın da belirttiği üzere Peyami Safa'nın savaşın başlangıcından 1940 yılına kadar *Cumhuriyet*'teki yazılarında Hitler hayranlığına rastlanılmamaktadır⁷⁵. İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinden başlayarak Fransa'nın işgaline kadarki dönemde Nadir Nadi, Çekoslovakya'nın, Polonya'nın işgaline karşı çıkmış ve Hitler'in sonu belli olmayan saldırgan bir siyaset izlediğinden duyduğu endişeleri dile getiren yazılar kaleme almıştır⁷⁶. Nadir Nadi anılarında buna benzer bir ayırım yaptığından kısmen de olsa bahsetmektedir. Nadi, Fransa'nın işgaline kadarki süreçte, Türk-İngiliz-Fransız Antlaşmasından aldıkları cesaretle Almanya'ya "verip veritirdiklerini" ifade etmektedir⁷⁷. Nadi anılarını çok daha sonra kaleme almış olmanın etkisiyle Alman karşıtlığını biraz abartsa da Kış Savaşı'nın yaşandığı dönemde Alman taraftarı denilebilecek bir tavır da sergilememiştir.

Nadir Nadi anılarında, Mayıs-Haziran 1940'ta Fransa'nın düşmesinden ve 25 Temmuz 1940'ta Türkiye ile Almanya arasında bir ticaret anlaşması imzalanmasından sonra Alman yanlısı yazılar yazmaya başladığını belirtmektedir. Nadi, bu yazıları yazmasındaki gayeyi Türkiye'nin savaş dışı durumunu güçlendirmek ve basındaki gergin havayı yumuşatabilmek olarak açıklamaktadır. Ayrıca yazılarındaki Alman yanlısı düşüncelerin kendi gerçek eğilimlerini aştığını da kabul etmektedir. Nadi, kendisinin Atatürk milliyetçiliğini benimsediğini, saldırgan bir milliyetçiliğe, gericiliğe ve ırkçılığa karşı olduğunu özellikle vurgulamaktadır⁷⁸. Hıfzı Topuz da bu kanaatini dile getirmekte ve örnek olarak Nadir Nadi'nin Şubat 1940'ta Fransızların Maginot Hattı'nı gezdirmek üzere davet ettikleri Türk gazeteci heyetinin içerisinde yer aldığına dikkat çekmektedir. Topuz'a göre Nadir Nadi, Almanya'nın Fransa'yı mağlup etmesinin ardından Alman realitesinin kabul edilmesini savunan ve Alman yanlısı olarak nitelendirilen yazılar kaleme almaya başlamıştır⁷⁹.

Cumhuriyet'in Alman yanlılığıyla itham edilen yazarlarından Peyami Safa'nın, 5 Ocak 1940'ta yazdığı bir yazı kendisinin idealist felsefeye olan yakınlığı görülmektedir. Safa bu yazıda madde ile manayı, sınıf ile milleti kıyaslamış ve mananın maddeye, milletin sınıfa üstün geleceğini savunmuştur. Safa'ya göre Finlerin zaferi keyfiyetin ve milletin zaferidir. Fin zaferine şaşırınlar maddenin manadan, sınıfın milletten, kemiyetin keyfiyetten üstün olduğuna inananlardır. Safa dile getirdiği bu idealizmi, başka idealist

75 Ercan, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 162.

76 Ercan, *İkinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 116-119.

77 Nadi, *Perde...*, s. 76.

78 Nadi, *Perde...*, s. 114-118.

79 Topuz, *II. Mahmud'dan...*, s. 170.

fikirlerden ayırmak ihtiyacını da hissetmiştir. Kendisinin “keyfiyetin kemiyetten, milletin sınıflardan, mananın maddeden müstakil, göklerde yüzen ve şekilsiz, buudsuz bir mahiyet gibi müşahhas dünyanın bütün kanunlarına yançizen varlıklar olduğuna inanan ortaçağ ruhçularından” olmadığını da özellikle belirtmiştir⁸⁰.

İspanya İç Savaş’ından Franko’nun zaferle ayrılmasını da mananın ve millet fikrinin zaferi olarak değerlendiren Safa, Frente Popular’ın ve Fransa’daki Halk Cephesi’nin maskara olacağını yazdıklarını, bu nedenle kendilerinin sol muarızlarınca faşistlikle ve mürtecilikle itham edildiklerini hatırlatmıştır⁸¹. Safa’nın kendisini demokrasi taraftarı olarak saymakla birlikte İspanya İç Savaş’ında Franko yanında yer almasında dahası bunu millet mefhumunun ve mananın zaferi olarak kabul etmesinde antikomünizmi bir çeşit saplantı haline getirmesi etkili olmuştur.

Nadir Nadi’ye göre Peyami Safa son derece ilkel bir liberalizme bağlıydı. Eşitsizliği bir nevi tabiat kanunu olarak görüyordu. Bu da onu bir müddet sonra liberalizm kıyılarından uzaklaştırarak nasyonal sosyalizme yaklaştırmıştı⁸².

Bununla birlikte, Peyami Safa’nın Kış Savaşı süresince çıkan yazılarında henüz Alman taraftarı olmadığı hatta aksine, zaman zaman yazılarında Almanya aleyhine sözler söylediği görülmektedir. Kış Savaşı sırasında Almanya’nın Sovyetler Birliği ile askeri bir iş birliğinin netleştiğine dair bir değerlendirme yapmıştır⁸³. Peyami Safa’nın hem Kış Savaşı boyunca Fin yanlısı tutumu hem de Sovyetler Birliği ve sosyalizme yönelik genel yaklaşımı -antikomünist tavrı- göz önüne alındığında bu Almanya’ya yönelik ciddi bir eleştiri olarak değerlendirilmelidir.

Finlandiya’nın barış istemek zorunda kalmasının ardından Peyami Safa, Finlandiya’nın başına geleni Almanya’nın Avusturya’yı, Çekoslovakya’yı ve Polonya’yı, İtalya’nın Habeşistan ve Arnavutluk’u işgaline benzetmiştir. Ayrıca Finlandiya’nın Sovyet tekliflerini kabule mecbur kalmasında İsveç ve Norveç gibi komşularını, Avrupalı devletleri, ABD’yi ve nihayet Almanya’yı da suçlamıştır:

“Zavallı Finlandiya, nihayet kendisine Sovyet tekliflerini kabul ettiren bir sulh imzalamaya mecbur edilmek üzere. Bir omuzunu İsveç, öbür omuzunu da Norveç okşuyor. Almanya bileğini tutuyor. Sovyetler de onun elinden kılıcını alıp yerine kalemi veriyor. Habeşistan, Avusturya, Çeko-Slovakya, Arnavudluk, Polonya listesine bir de Finlandiya katılıyor; demek. Müttefikler

80 Peyami Safa, “Hadiseler Arasında, Fin Zaferi”, *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1940, s. 3.

81 Safa, “Fin Zaferi”, s. 3.

82 Nadi, *Perde...*, s. 47-48.

83 Peyami Safa, “Hadiseler Arasında, Perşembenin Gelişi”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1939, s. 3.

zavallıya imdad kuvvetleri göndermeğe hazırlanıyormuş. Bana kalırsa bu kadar aceleye lüzum yok. Hele Rus-Fin sulhu imzalsın, ortadan harb kalksın, insan cesedleri gömülsün, kan lekeleri temizlensin, ceddeler süpürülsün, şehirler eski sakin manzarasını alsın, diğer Avrupalı ve Amerikalı milletler ondan sonra Finlandiyanın ziyaretine giderler. Çünkü bu ziyaretçiler, imdad kuvvetleri değil, turist kabileleri olsa gerek!”⁸⁴.

Peyami Safa'nın bütün bu değerlendirmelerinden, kendisinin Nazi yanlısı olmaktan ziyade idealist bir felsefe benimsemiş esaslı bir antikomünist olduğu sonucuna ulaşmak daha doğru olacaktır. Kış Savaşı esnasında Almanya'yı da zaman zaman hedef alması onun ideolojik açıdan da Alman taraftarı olmadığını göstermektedir.

Cumhuriyet'in bir başka yazarı Muharrem Feyzi Togay ise Kış Savaşı sırasında yazdığı bir yazıda uzun vadede Sovyetlerin içeriden karışmasına dair tahminlerde bulunmuş, böylesi bir karışıklık durumunda arkasının “çorap sökücü” gibi geleceğinden söz etmiştir⁸⁵. Sıklıkla vurgulandığı üzere temennilerle değerlendirmelerin iç içe geçtiği bu dönemde Muharrem Feyzi Togay, bir Türkçü/Turancı olarak Sovyetler Birliği'ne dair kendi ideallerine yönelik temennilerini ortaya koymuştur.

Yukarıda Peyami Safa için Kış Savaşı esnasında Alman yanlısı olmadığına dair savlar Muharrem Feyzi için de geçerlidir. Muharrem Feyzi de savaş sırasında Almanya ile Sovyet Rusya'nın birlikte hareket ettiğini dile getirmiştir⁸⁶. Gerek kendisinin Fin yanlısı oluşu gerekse Sovyet Rusya'ya yönelik bakış açısı göz önüne alındığında bu değerlendirmelerin Almanya'ya yönelik bir eleştiri olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı yıllarında sıklıkla dile getirilecek Alman taraftarlığı iddiasının, en azından bu tarih itibarıyla söz konusu olmadığı söylenebilir.

Abidin Dâver Kış Savaşı'nı konu alan bir makalesinde, savaşta Finlerin kaderinin dışarıdan gelecek yardımlara bağlı olduğunu savunduktan sonra yardım edebilecek devletleri sayıp nitelendirirken kendi ideolojik perspektifini de bir ölçüde yansıtmaktadır. Dâver, ABD gibi milletlerin “sırf insanlık, medeniyet ve civanmertlik saikleriyle” Finlandiya'ya yardım etmek mecburiyetinde olduklarını söyleyerek liberal felsefeye yakın bir duruş sergilemektedir⁸⁷.

İsmail Habib ise Finlandiya ile Türkiye'yi siyaset felsefesi açısından benzer bir konumda ele almıştır. Finlerin kuruluşundan ve medeni bir millet haline gelişinden

84 Server Bedi, “Pazardan Pazara”, *Cumhuriyet*, 10 Mart 1940, s. 5.

85 Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal, Finlerin Müdafası”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1939, s. 2.

86 Muharrem Feyzi Togay, “Siyasi İcmal, Harbe Yeni Hükümetler Girmiyorlar”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1939, s. 2.

87 Abidin Dâver, “Askerlik Bahisleri, Fin-Rus Harbine Umumî Bir Bakış...”, *Cumhuriyet*, 23 Şubat 1940, s. 5.

övgüyle bahseden İsmail Habib'in en coşkuyla karşıladığı husus Finlandiya'da kurulan toplum yapısında, bütün tabakalar ortadan kaldıra tek bir katta bir araya gelmiş olmalıdır. İ. Habib'e göre her millette üst, orta ve alt diye refah içinde veya bedbaht bir halde tabakalar bulunurken, Finler bu tabakaları kaldırarak toplumu tek bir katta bir araya getirmişlerdir:

“Evet Fin milleti tek kattadır: Zenginler gösterişi attılar, fakirlerden yoksulluk kalktı. Ne göze batan bir sivrilik, ne gözü iğrendiren bir sefalet. Ahenkli bir tesviye. Yüksekği toprağa yaklaşturdular ve çukuru toprağın üstüne çıkardılar”⁸⁸.

İ. Habib'in tarifi, Türkiye'deki tek parti döneminin halkçılık anlayışında hedeflenen “sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle” yaratma arzusunun vücut bulmuş halinden başka bir şey değildir.

Yazının devamında Gökâlpari bir havayla vazifenin önemine de dikkat çekilmiş, toplumdaki herkesin bir vazifesi bulunması lazım geldiğinden ve bunun Finlandiya'da gerçekleştirildiğinden söz edilmiştir⁸⁹. Bu satırlarda Ziya Gökâlpar'ın da etkilendiği solidarist/organizmacı bakış açısıyla ele alınan, çıkarları ortak ve her bir bireyin bir vazifeye sahip olduğu bir toplum prensibinin benimsendiği görülmektedir⁹⁰.

Nadir Nadi ve *Cumhuriyet*, başta Türk-İngiliz-Fransız Antlaşmasıyla şekillenen Müttefik yanlısı Türk dış politikasına uygun bir tavır geliştirmiş, Kış Savaşı esnasında da bu tavrı sergilemiştir. Fransa'nın düşmesinin ardından bu tavrı değiştirme yoluna gitmiştir. Ancak bu tavır değişikliği bir denge politikası olmaktan ziyade Alman yanlılığı yönü ağır basan bir şekle girdiğinde hükümetin ve bizzat İnönü'nün tepkisini çekmiş ve kapatılmayla karşı karşıya kalınmıştır⁹¹.

Sovyet Dostluğu-Fin Yanlılığı Arasında Bir Babil Kulesi: Tan Gazetesinin Yaklaşımı

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle de Müttefiklerin üstünlüğü ele geçirdiği 1943 yılından itibaren Türk-Sovyet dostluğundan yana tavır alan ve hem bu nedenle hem de gazetenin kontrolünü elinde tutan Sertellerin sol-sosyalist düşünceye olan yakınlıkları dolayısıyla sıklıkla komünistlikle itham edilen *Tan* gazetesinin Kış Savaşı'na olan yaklaşımının çok sesli olduğu görülmektedir. Sabiha Sertel'in tabiriyle bu

88 İsmail Habib, “Finlere Hitabe”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1940, s. 3.

89 İsmail Habib, “Finlere Hitabe”, s. 3.

90 Taha Parla, *Ziya Gökâlpar, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 124-133.

91 Nadi, *Perde...*, s. 118-131.

dönemde “Babil Kulesi”ni andıran⁹² çok sesliliğe yahut karmaşaya sahip *Tan* gazetesinin yazarları kimi zaman aynı sayfa içerisinde birbirinden farklı görüşleri dile getirmişlerdir.

Savaşın ilk birkaç günü verilen haberlerde Finlandiya’yı suçlayan bir dil kullanılmışsa da ilerleyen günlerde haberlerin verilmiş şekli ilk günlere nazaran biraz daha Finlandiya’ya yaklaşmıştır⁹³. Benzer bir dönüşümün gazetenin bazı yazarlarında da olduğu gözlemlenmektedir.

Gazetenin başyazarı Zekeriya Sertel, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yazdığı yazılarda Sovyetler Birliği’ni savaş dışı kalmaya çalışan, barış taraftarı bir devlet olarak tanımlamış ve Sovyetler Birliği’nin atmış olduğu adımları hep bu minvalde yorumlamaya çalışmıştır. İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Almanya’nın saldırgan siyasetine yeterince tepki göstermemiş olması Zekeriya Sertel tarafından çokça eleştirilirken, Sovyetler Birliği’nin Almanya ile saldırmazlık paktı yapması, Polonya’yı işgali kimi zaman oldukça zorlama bir şekilde olumlu bir mantık içerisinde oturtulmaya çalışılmıştır. Aynı durum Zekeriya Sertel’in Kış Savaşı’na dair yazıları için de geçerlidir⁹⁴.

Zekeriya Sertel’e göre Sovyetler Birliği emperyalist bir ülke olmadığından emperyalistlerin kendi aralarındaki mücadelesi olarak yorumladığı İkinci Dünya Savaşı’na katılmak niyetinde değildir. Sovyetler Birliği bu savaşa katılmamak ve barış içerisindeki durumunu güçlendirmek için Finlandiya’dan bazı taleplerde bulunmuştur. Sovyetler yalnızca istediği yerleri işgal etmekle iktifa edecek ve iki taraf arasındaki bu savaş son tahlilde mahalli bir mücadele olmaktan öteye gitmeyecektir. Öte yandan Zekeriya Sertel taraflar arasında artan gerginlikten İngiltere ve ABD’yi sorumlu tutmaktadır. Sertel’e göre bu iki devlet Finleri kışkırtmakta ve “kafa tutmaya” teşvik etmektedir. Oysa Batılı devletlerin Finlandiya’ya yardım etme şansları pek yoktur. Finlerin, Sovyet taleplerini karşılamamak hususunda direnmesi durumunda bir savaş kaçınılmaz olacaktır. Son tahlilde Zekeriya Sertel, Finler daha fazla mukavemet etmezse sulh yoluyla meseleyi halletmek ihtimali vardır, diyerek Finlandiya’yı taviz vermesi gereken taraf olarak görmüştür⁹⁵.

92 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 173.

93 “Rus-Fin Hududunda Çarpışmalar”, *Tan*, 29 Kasım 1939, s. 1; “Finlandiya Teslim Olmuyor”, *Tan*, 2 Aralık 1939, s. 1; “Fin Cümhurreisi, Şerefli Bir Sulhe Hazırız, Fakat Baş Eğmiyeceğiz, Diyor”, *Tan*, 2 Şubat 1940, s. 1.

94 Serdar Kara, *Muhaliif Bir Gazeteci Yazar Olarak Zekeriya Sertel*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2021, s. 324-326.

95 M. Zekeriya Sertel, “Sovyet Rusya Baltık Devletlerinden Ne İstiyor?”, *Tan*, 30 Eylül 1939, s. 1, 6; M. Zekeriya Sertel, “Finlandiya S. Rusya İhtilafı”, *Tan*, 30 Kasım 1939, s. 1, 6.

Üçüncü sayfadaki köşesinde Kış Savaşı'na ilişkin çokça yazı kaleme alan isimlerden birisi Ömer Rıza Doğrul'dur⁹⁶. Doğrul, savaş başlamadan evvel Fin-Sovyet gerginliğinin iyice yükseldiği sırada, aradaki meselelerin hallolmayacak ve bir anlaşma ile neticelenmeyecek şeyler olmadığını yazarak en başından itibaren bu savaşın çıkmasını istemeyen bir tavır almıştır⁹⁷. Savaş başladıktan sonra ise Doğrul, Finlandiya'yı suçlu olarak görmüştür. Ona göre sınır olaylarını büyüten ve savaşa hazır bir devlet tavrı sergileyen taraf Finlandiya'dır⁹⁸.

Doğrul bu tavrını savaş başladıktan sonra da devam ettirmiş ve bir an evvel savaşın neticelenmesini dileyen yazılar yazmıştır. Hatta biraz daha ileri giderek savaşın sonuna kadar Finlandiya'nın yenilmesinin kaçınılmazlığını belirtmiş, bu şartlar altında direnmenin gereksiz olduğunu savunmuştur⁹⁹. Doğrul'un Finlandiya'ya karşı böyle bir tutum sergilemesinde Sovyetlere sempati duymasından ziyade bu savaşın İkinci Dünya Savaşıyla da birleşerek daha geniş bir alana yayılmasından endişe duymasının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ömer Rıza Doğrul'la aynı sayfanın diğer köşesinde yazılar kaleme alan Burhan Felek ise Kış Savaşı konusunda Doğrul'dan son derece farklı bir tavır takınmıştır. Burhan Felek bu meselede Finlandiya'yı kesin olarak haklı görürken, "Felek" adlı köşesinden Sovyetler Birliği'ni defalarca sert bir şekilde suçlamıştır.

Burhan Felek savaşın arifesinde 30 Kasım 1939 tarihli "Emperyalist Finlandiya" başlıklı yazısında ironik bir üslup kullanarak, "3,5 milyonluk Finlandiya mı emperyalist olup bir yere saldıracak?", diye sormuştur. Ardından Sovyetler Birliği'ni kastederek nehrin aşağısındaki kuzuyu yemek için bahane arayan kurdun "sen benim suyumu bulandırırıyorsun" dediği masalı hatırlatarak Sovyetler Birliği'nin öne sürdüğü gerekçelere olan itimatsızlığını dile getirmiştir¹⁰⁰.

96 Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) Kahire'de aslen Burdurlu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Eğitimini Ezher Üniversitesinde tamamlayıp gazeteciliğe başladı. Ayrıca Mısır'dan İstanbul'a yazılar göndermekteydi. 1915'te ise İstanbul'a geçti. Bu sırada daha sonra damadı olacağı Mehmed Akif (Ersoy) ile tanıştı. İslâm dünyasını konu edinen çeşitli kitaplar ve yazılar yayınladı. *Tevhid-i Efkâr*, *Tan*, *Cumhuriyet* gibi çeşitli gazetelerde yazarlık yaptı. 1950 seçimlerinde DP'den Konya milletvekili seçildi. Mustafa İsmet Uzun, "Doğrul, Ömer Rıza", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 389-392. (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dogrul-omer-riza> (07.02.2022).

97 Ömer Rıza Doğrul, "Bugün, Sovyet Birliği ve Finlandiya", *Tan*, 30 Ekim 1939, s. 3.

98 Ömer Rıza Doğrul, "Bugün, Bir Ademi Tecavüz Paktının Feshi", *Tan*, 30 Kasım 1939, s. 3.

99 Ömer Rıza Doğrul, "Bugün, Fin Milletinin Müracaati", *Tan*, 11 Aralık 1939, s. 3.

100 Burhan Felek, "Felek, Emperyalist Finlandiya", *Tan*, 30 Kasım 1939, s. 3.

Kış Savaşı başladıktan sonra sesinin tonunu daha da sertleştiren Burhan Felek, bu savaşı utanç verici olarak nitelendirmiştir. Felek'e göre savaş büyük balık, küçük balığı yutar sözünün bir karşılığıdır. İki taraf arasında kabul edilemez büyüklükte bir güç farkı vardır¹⁰¹.

Yeni Sabah ve *Cumhuriyet* gazetelerinde sıkça savunulan Finlerle Türkler arasındaki ırk kardeşliği iddiasını Burhan Felek zaman zaman dile getirmiştir¹⁰². Diğer taraftan çalışmada konu edilen üç gazete arasında Finlerin Türklükle olan bağı en az *Tan*'da işlenmiştir.

Tan'da zaman zaman uzmanlık alanıyla ilgili yazılar kaleme alan Coğrafyacı Faik Sabri Duran, Finlandiya hakkında bilgi veren bir yazı kaleme almış ve “Şimalin Centilmenleri” olarak nitelendirdiği Finlandiya hakkında olumlu ifadeler kullanmıştır. Kış Savaşı konusuna da değinen Duran, Sovyetler Birliği'nin haksız olduğunu açıkça dile getirerek Sovyetlerin Baltık denizini bir Sovyet gölüne dönüştürmek istediğinden bahsetmiştir¹⁰³.

Milletler Cemiyeti'nin konuya dâhil olarak Sovyetler Birliği'ni Cemiyetten atmasını Serteller tepkiyle karşılamışlardır. Zekeriya Sertel, 13 Aralık 1939 tarihli yazısında Cemiyetin İtalya'nın Habeşistan'a, Japonya'nın Çin'e, Almanya'nın Orta Avrupa'ya yönelik saldırılarına ses çıkarmayıp Finlandiya meselesini doğrudan ele almasını çifte standart olarak değerlendirmiştir¹⁰⁴. Kış Savaşı'yla ilgili meselelere köşesinde neredeyse hiç değinmeyen Sabiha Sertel de Milletler Cemiyetine benzer bir şekilde tepki göstererek, dünyanın dört bir yanında savaşlar yaşanırken sesi çıkmayan Milletler Cemiyetinin “öldü sanılırken” Fin-Rus Savaşı çıkınca sesinin çıkmaya başladığına dikkat çekmiştir¹⁰⁵.

Burhan Felek ise konunun Milletler Cemiyetine aksetmesini, çalgısıyla, eğlencesiyle bir sünet düğününe benzeterek, ne kadar gürültü patırtı olursa olsun sonucun aynı yere varacağını savunmuştur. Felek'e göre bütün bu gürültüler nasıl ki çocuğun elemi azaltmıyorsa, Finlerin de başına gelecek olanın aynısı olduğunu kendine has üslubuyla

101 Burhan Felek, “Felek, Büyük Balık Küçük Balığı Yutar”, *Tan*, 2 Aralık 1939, s. 3, 7.

102 Burhan Felek, “Felek, Adımı Olsun Doğru Söyliyelim”, *Tan*, 8 Aralık 1939, s. 3, 7; Burhan Felek, “Felek, Bir Coğrafya Dersi”, *Tan*, 18 Aralık 1939, s. 3; Burhan Felek, “Felek, Galip Sayılır Bu Yolda Mağlup”, *Tan*, 15 Mart 1940, s. 3. *Tan* gazetesinde 10 Aralık 1939 tarihinden itibaren “Finlanda” tabiri kullanılmıştır. Bunu ilk olarak öneren 8 Aralık 1939 tarihli yazısıyla Burhan Felek'tir. Burhan Felek, “Felek, Adımı Olsun Doğru Söyliyelim”, s. 3, 7. *Tan*'daki bu kullanım basında pek kabul görmemiştir.

103 Faik Sabri Duran, “Şimalin Centilmenleri: Finlandalılar”, *Tan*, 4 Ocak 1940, s. 5.

104 M. Zekeriya Sertel, “Milletler Cemiyeti Gene Faaliyette”, *Tan*, 13 Aralık 1939, s. 1, 6.

105 Sabiha Sertel, “Görüşler, Milletler Cemiyetinin Son İhtimar”, *Tan*, 13 Aralık 1939, s. 5.

ifade etmiştir. Cemiyetin Sovyetler Birliği'ne 24 saat mühlet vermesini de bir Nasrettin Hoca fıkrasına benzeten Felek'in anlattığı fıkrada Nasrettin Hoca, Timur'a 24 saat içinde Akşehir'den çıkmasını söyler. Timur, çıkmazsam ne yapacaksın diye karşılık verince, Hoca, "Hiç! Heybemi alır ben giderim" der. Felek'e göre Milletler Cemiyetinin durumu da Nasrettin Hoca'dan farksız değildir¹⁰⁶.

Tan gazetesinin bir başka yazarı Naci Sadullah da Felek gibi MC'ye karşı alaycı bir üslup kullanmış ve MC'nin daha önceki ülkelerin işini hallettiği gibi Finlandiya'nın işini de halledecektir, diyerek Finlandiya'nın sonunun Habeşistan, Avusturya, Çekoslovakya gibi ülkelerden farksız olmayacağını savunmuştur¹⁰⁷.

Savaşın beklenenin aksine Finlandiya'nın aldığı başarılar karşısında uzaması karşısında Zekeriya Sertel, Finlandiya'nın ikinci bir İspanya durumuna dönüşmesinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. İspanya İç Savaşı'nda demokrasiler ile faşizm arasındaki mücadele yaşandığını belirttikten sonra Finlandiya'da demokrasiler ile Bolşeviklerin mücadele ettiğini yazmıştır. Zekeriya Sertel'in yapmış olduğu benzetmede dikkat çekici nokta İspanya'daki faşistlerle/Nazilerle, Finlandiya'daki demokrasileri dışarıdan yardım etmek bağlamında da olsa aynı kefeye koymasındır. Sertel'e göre faşistlerin/Nazilerin İspanya'da Franco güçlerine yardım ettiği gibi, Kış Savaşı'nda demokrasiler Finlandiya'ya "müdahale" edeceklerdir¹⁰⁸. Zekeriya Sertel'in son derece zorlama bir şekilde kurduğu bu benzetme bir ölçüde onun ideolojik tercihini yansıtmaktadır. Zekeriya Sertel gerek Kış Savaşı boyunca gerekse İkinci Dünya Savaşı süresince yazmış olduğu yazılarda Sovyetler Birliği'ne karşı müsamahakâr bir tavır takınmıştır. Her ne kadar kendisini Sovyetler Birliği'nde benimsenen tarzda bir sosyalist olarak nitelendirmek güçse de Sovyetler Birliği'ndeki deneyime ilgiyle yaklaştığını söylemek mümkündür¹⁰⁹. Bu da onun Sovyetler Birliği'ne karşı daha yumuşak bir üslup kullanması ve değerlendirmelerinde Sovyetler Birliği'ne yakın bir yerde durması sonucunu doğurmuştur.

Zekeriya Sertel'in Kış Savaşı özelinde Sovyetler Birliği'ne yönelik olumlu değerlendirmelerinin ortaya çıkmasını doğuran bir başka faktör ise olası Sovyet-Alman askeri ittifakıdır. Müttefiklerin Finlandiya'ya fiili bir yardım kalkışması, buna karşılık Almanya'nın bu durumu bir fırsat bilerek Sovyetlerle olan saldırmazlık paktını askeri bir ittifaka dönüştürmesi ihtimali Zekeriya Sertel'i endişelendirmektedir. Zira Zekeriya Sertel'e göre böylesi bir ittifak İkinci Dünya Savaşının mukadderatı hakkında büyük ve

106 Burhan Felek, "Felek, Milletler Cemiyeti ve Finlerin Hıtan Cemiyeti", *Tan*, 14 Aralık 1939, s. 3.

107 Naci Sadullah, "İşin Şakası, Bir de Benim Görüşümle!", *Tan*, 15 Aralık 1939, s. 2, 7.

108 M. Zekeriya Sertel, "Finlanda Harbi Yeni Bir Safhaya Giriyor", *Tan*, 3 Ocak 1940, s. 1, 7.

109 Kara, *Muhafif Bir...*, s. 324-327, 331-332.

vahim neticeler doğuracaktır¹¹⁰. Sertel'in bu endişesi dönemin Türk dış politikasının da önemli problemlerinden birisidir.

Savaşın sonuna gelindiğinde Burhan Felek, Sovyetlerin Finlandiya'ya iletlediği barış teklifinden son derece rahatsız olmuş ve bu tekliflerin Sovyet boyunduruğu altına girmek demek olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan, Burhan Felek yazılarında başta İsveç olmak üzere Finlandiya'ya komşu ülkeleri yeterince yardım etmedikleri gerekçesiyle suçlamıştır¹¹¹. Finlerin savaşını bir "yiğitlik destanı" olarak nitelendiren Felek, daha fazla söz söylemeyi bu bir avuç kahramana hürmetsizlik olarak nitelendirmiştir¹¹².

Savaşın ilk günlerinde Finlandiya'ya karşı daha negatif bir tutum sergileyen ve Finlandiya'nın gereksiz bir direniş gösterdiğini savunan Doğrul, zaman zaman Finlandiya'nın beklediğinin çok daha üstünde başarılar elde ettiğini, güçlerinin azlığına rağmen büyük kahramanlıklar gösterdiğini yazmışsa da savaşın sonuna ilişkin öngörülerinde bir değişiklik olmamıştır¹¹³. Doğrul, savaşın başında olduğu gibi Finlerin gereksiz yere direniş gösterdiği kanaatindedir. Finler, Müttefiklerden ve komşu ülkelerden yardım geleceği düşüncesiyle Sovyet taleplerini kabul etmemişlerdir. Zira kendileri de yardım olmaksızın bu harbin yükünü çekemeyeceklerini biliyorlardı. Ancak yeterince yardım gelmemesi neticesinde sonunda büyük fedakârlıklar yaparak Sovyet taleplerini kabul etmek zorunda kaldılar. Tüm bunlara rağmen Doğrul, Finlerin barış yaparak daha büyük fedakarlıklarda bulunmaktan kurtulduğunu belirtmektedir¹¹⁴. Yukarıda da belirtildiği üzere Doğrul'un savaş esnasında nispeten Finlandiya karşıtı olarak nitelendirilebilecek yazıları Kış Savaşı'nın bizzat varlığına yönelik de okunabilir. Doğrul bu savaşın gerçekleşmemesinin Finlandiya'nın elinde olduğu kanaatindedir. Bu nedenle Finlandiya'nın Sovyet taleplerini kabul etmesinden yana görüş beyan etmiştir. Bu kanaatlerin oluşmasında ise ideolojik bir taraf yoktur.

Nitekim Doğrul savaşın sona ermesinin ardından yazdığı bir yazıda Finlandiya, İsveç ve Norveç'in birlikte hareket etmesi lüzumundan söz etmiş ve bunun Sovyet-Fin Savaşından çıkarılması gereken bir ders olduğunu söylemiştir¹¹⁵. Diğer taraftan Finlerin

110 M. Zekeriya Sertel, "Son Günlerin Siyasi Faaliyetlerinin İyçüzü", *Tan*, 11 Ocak 1940, s. 1, 7.

111 Burhan Felek, "Felek, Üç Sivilce", *Tan*, 9 Mart 1940, s. 3; Burhan Felek, "Felek, Galip Sayılır Bu Yolda Mağlup", *Tan*, 15 Mart 1940, s. 3.

112 Burhan Felek, "Felek, Galip Sayılır Bu Yolda Mağlup", s. 3.

113 Ömer Rıza Doğrul, "Bugün, Finlerin Sulh Teklifi", *Tan*, 3 Şubat 1940, s. 3; Ömer Rıza Doğrul, "Bugün, Finlanda Harbi", *Tan*, 3 Şubat 1940, s. 3.

114 Ömer Rıza Doğrul, "Bugün, Şimalde Sulh", *Tan*, 14 Mart 1940, s. 3.

115 Ömer Rıza Doğrul, "Bugün, Sulhten Sonra", *Tan*, 15 Mart 1940, s. 3.

sulha mecbur kalmasında esas sorumlu olan devlet olarak Almanya'yı göstermiş, müttefiklerin bu konuda bir kabahati olmadığını savunmuştur¹¹⁶.

Sonuç

Tek parti dönemi koşullarında, Türk basınının kendi ideolojik perspektifini yansıtabilmesi daha çok dış politik meseleler yoluyla olmuştur. Bu bağlamda Kış Savaşı, Türk basınının çeşitli açılardan ideolojik eğilimlerini yansıtan önemli bir hadisedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin, sınıır güvenliğini gerekçe göstererek Finlandiya'ya saldırıya geçmesiyle başlayan Kış Savaşı, dönemin Türk basınında önemli bir yer tutan *Yeni Sabah*, *Cumhuriyet* ve *Tan* gazetelerinde yakından takip edilen ve sıkça işlenen bir mesele olmuştur. Bu çalışmada ele alınan üç gazete de Kış Savaşı'nda aralarında bazı farklar bulunmakla birlikte Finlandiya'dan yana tavırlar sergilemiştir. Bu durum, Türkiye'nin 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasıyla şekillenen dış politika anlayışına uygun düşmektedir. Öte yandan gazetelerin yaklaşımındaki farklılıklar ise yukarıda da belirtildiği üzere bu gazetelerin daha çok ideolojik eğilimleriyle alakalıdır.

İkinci Dünya Savaşı'na doğru gidilirken Türkiye temelde her ne kadar savaş dışı kalmak istese de savaş ihtimalini görmezden gelmemiş aksine Aydoğdu'nun ifadesiyle "kendisinin kaçınılmaz şekilde muharebeye sürüklenen bir ülke" olduğunu tespit etmiştir. Bu durum karşısında 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ile Türkiye, safını bu devletlerin yanında belirlemiştir. Bu çalışmada odaklanılan Kış Savaşı süresince, İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk basınının üç farklı eğilime sahip gazetesi olarak bilinen *Tan*, *Yeni Sabah* ve *Cumhuriyet*, aralarında ideolojik eğilimlerinden kaynaklanan bazı farklar bulunmakla birlikte, ana hatlarıyla Türk hükümetinin ve Müttefiklerin tutumuna yakın bir şekilde tavır sergilemişlerdir. Basının çizgisini ve Kış Savaşı'na ilişkin tavırını belirleyen ana etken Türk hükümetinin benimsediği dış politika anlayışıdır.

Bu çalışmada ele alınan yayın organlarından *Yeni Sabah* gazetesi Finlandiya'dan yana tavır alırken esas olarak Müttefik yanlısı bir rota takip etmiştir. Özellikle de gazetenin başyazarı Hüseyin Cahid Yalçın, İngiltere-Fransa yanlısı yazılar kaleme almış, kendi ideolojik çizgisinin de bu yönde olduğuna dair işaretler vermiştir. Alman karşıtlığını açıkça gösteren *Yeni Sabah* ve Hüseyin Cahid Yalçın, her ne kadar Fin yanlısı olsa da Sovyetler Birliği'ne doğrudan cephe almaktan çekinmiştir. Zira bu esnada Sovyetler Birliği, Almanya ile örtülü bir iş birliği içinde olsa da Müttefiklerle doğrudan savaş

116 Ömer Rıza Doğrul, "Bugün, Mister Chamberlain'in Nutku", *Tan*, 20 Mart 1940, s. 3.

halinde değildir. Bu durum Müttefikleri destekleyen *Yeni Sabah* gazetesinde Sovyetler Birliği'nin, Almanya'nın yanında doğrudan doğruya yer almasına yönelik endişeler doğurmuştur. Bu endişe dolayısıyla Sovyetler Birliği'ne yönelik yorumlarda bir temkinlilik söz konusudur. En azından *Yeni Sabah* örneğinde görüldüğü üzere Kış Savaşı'nda Finlandiya'dan yana tavır alınmakla birlikte bu durum Sovyetler Birliği'ne yönelik Almanya nispetinde bir karşıtlık yaratmamıştır.

Cumhuriyet ise yine Finlandiya'dan yana tavır almakla birlikte bu dönemde diğer devletlerden yana olmak hususunda çok fazla renk vermemektedir. İkinci Dünya Savaşı dönemi Türk basınına ilişkin çalışmalarda Alman yanlısı olmakla itham edilen *Cumhuriyet* gazetesinin bu dönemde böylesi bir eğilime sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Aksine, gazetede Almanya'ya yönelik kimi eleştirilere rastlanmaktadır. Gazete yazarlarının da bu hususta farklı eğilimlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. *Cumhuriyet*'te solidarist/korporatist, idealist, Türkçü, liberal farklı ideolojik perspektiflerin Kış Savaşı vesilesiyle dile getirildiği görülmektedir. Cumhuriyet gazetesinin Alman yanlılığı, Haziran 1940'ta Fransa'nın düşüşünden sonra ortaya çıkmıştır. Fransa'nın düşüşünden sonra İkinci Dünya Savaşı Türk dış politikasında da bir kırılma yaşanacaktır. Türk basınında daha belirgin bir cepheleşme ortaya çıkacaktır. Cumhuriyet gazetesinin Alman taraftarlığı bu gelişmelerin bir ürünüdür.

Serteller yönetimindeki *Tan* gazetesi Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunu savunan anlayışı dolayısıyla Finlandiya'dan yana tavır almakta nispeten daha tereddütlüdür. Bununla birlikte *Tan*'ın bu dönemde gösterdiği çok seslilik içerisinde, örneğin Burhan Felek, açıkça Finlandiya'dan yana tutum alabilmiştir. Zekeriya Sertel ise Sovyetler Birliği'ni bu hususta anlamaya çalışan yazılar yazmakla birlikte Finlandiya'nın da zaman zaman hakkını teslim etmekten geri kalmamıştır. Sabiha Sertel'in ise Kış Savaşı'na neredeyse hiç değinmemesi oldukça dikkat çekicidir. Burhan Felek ile aynı sayfada köşesi bulunan Ömer Rıza Doğrul'un başta bu savaşın çıkmasını istemeyen bir tavır takındığı, sonrasında ise daha çok Finlandiya'yı suçlar yazılar yazdığı görülmektedir. Savaşın sona ermesini ise *Tan* gazetesi olumlu karşılamıştır. Zira *Yeni Sabah* gazetesinde olduğu gibi *Tan*'ın da temel endişelerinden birisi Sovyetler Birliği'nin Almanya ile olan iş birliğini savaş ortaklığına dönüştürmesidir. Kendisini Nazi Almanya'sı karşıtı bir yerde en başından beri konumlandıran *Tan*, böylesi bir durumda savunduğu fikirlerin boşa düşeceği için Kış Savaşı'nın daha fazla uzamadan ve Müttefiklerle Sovyetler Birliği'ni doğrudan karşı karşıya getirmeden sonuçlanmasından memnuniyet duymuştur.

Dönemin Türk basınına ait yapılan çalışmalarda İkinci Dünya Savaşı Türk basınına ait literatürde bu üç gazete genellikle farklı birer eğilimi temsil eder şekilde sınıflandırılmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere basındaki “cepheleşme” Kasım 1939-Mart 1940 tarihleri arasındaki Kış Savaşı sırasında henüz görülmemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere basındaki “cepheleşme” Haziran 1940’ta Fransa’nın düşüşünden sonra değişen Türk dış politikasıyla birlikte gelişecek bir olgudur.

Finlandiya’ya yönelik sempatinin kaynaklarından birisi de Finlandiya ile Türkiye arasında bir kader ortaklığı görülmesidir. İkinci Dünya Savaşı’na doğru gidilen süreçte “büyük” devletler tarafından tehdit altında olan ülkeler şu veya bu şekilde kendilerini korumaya çalışmışlardır. Finlandiya’nın saldırıya uğraması, Türkiye’nin de başına gelebilecek olası bir durum olarak görüldüğünden Finlandiya’ya sempati ile yaklaşmıştır.

Gazetelerin Kış Savaşı’na ilişkin yaklaşımlarında dikkat çeken bir başka konu ise Finlerin Türk-Turan kökenli oluşuna dair iddialardır. Finlerin kahramanlıklarının temelinde Türk/Turan kökenli oluşlarının etkisinden bahsedilmiştir. Burada hem Türklükle kahramanlığı özdeşleştirme vurgusu olduğu gibi hem de politik konjonktürde yanında yer alınan Finlere bir meşruiyet kazandırma isteğinin olduğu da söylenebilir. Bu mesele ayrıca daha detaylı bir şekilde işlenebilecek bir mesele olup bu çalışma kapsamında incelenen yayın organlarından *Cumhuriyet* bu vurguyu en yoğun kullanan gazete olmuştur. *Yeni Sabah*’ta da benzer vurgulara rastlanmaktadır. *Tan*’da ise bu vurguya son derece az rastlanmakta, Burhan Felek dışında bir isim göze çarpmamaktadır. Bunda *Tan*’ın ideolojik/politik açıdan durduğu yerin etkili olduğu söylenebilir. *Tan* gazetesi İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkçü/Turancı kesimlere uzak durmuş, daha açık bir ifadeyle bu düşünceyle doğrudan doğruya mücadele etmiştir. Bu nedenle *Tan*’da bu tarz ifadeler pek görülmemektedir.

Son tahlilde çalışmada ele alınan gazetelerin Kış Savaşı’na dair tavırlarını büyük ölçüde dönemin 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşmasıyla şekillenen Türk dış politikası belirlemiştir. Bu nedenle bu üç gazete de Kış Savaşı’nda Finlandiya’da yana tavır takınmıştır. Bununla birlikte gazetelerin ve yazarlarının yaklaşımındaki bazı farklılıklar kendilerinin ideolojik eğilimlerini göstermektedir. Hüseyin Cahid Yalçın’ın ve Yeni Sabah gazetesinin Batı demokrasilerine yönelik eğilimini; Cumhuriyet yazarlarından Peyami Safa’nın antikomünist yaklaşımını, Muharrem Feyzi’nin Turancı yaklaşımını, gazetenin diğer yazarlarında yer yer korporatist, solidarist eğilimleri; *Tan* gazetesinden Zekeriya Sertel’in Sovyetlere ve dolayısıyla sosyalizme belli ölçüde bir ilgisini Kış Savaşı’na dair yazılarında görmek mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30-10-0-0, Kutu: 131, Gömlek: 937, Sıra: 15 (10.12.1933).

II. Süreli Yayınlar¹¹⁷

Cumhuriyet (1939-1940)

Tan (1939-1940)

Yeni Sabah (1939-1940)

III. Kitap ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1994)*, C. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

Aydoğdu, Murat: “1939 İngiliz-Fransız-Türk Antlaşması’na Dair Dikkatlerden Kaçan Bir Gerçek: Özel Anlaşma’da Yer Alan ‘Erteleyici Madde’nin Kaldırılması”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 19, No. 75, 2022, s. 83-100.

Azman, Ayşe: *Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

Baban, Cihad: *Politika Galerisi, Bir Devrin Hükümranları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Bengi, Hilmi: *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Ciano, Kont Galeazzo: *Savaş Günlükleri 1939-1943*, çev. Selçuk Uygur, Kronik Kitap, İstanbul, 2018.

¹¹⁷ Kullanılan süreli yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Çimen, Sabriye Gülay: “Orkun, Hüseyin Namık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2016, s. 376-377. (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/orkun-huseyin-namik>, 07.02.2022.
- Ercan, Demet: *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Kamuoyunda Hitler Algısı*, Libra Kitap, İstanbul, 2018.
- Güvenir, O. Murat: *2. Dünya Savaşında Türk Basını, Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1991.
- Gürkan, Nilgün: *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hale, William: “Turkey and Britain in World War II: Origins and Results of the Tripartite Alliance, 1935-40”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, C. 23, No. 6, 2021 s. 824-844.
- İnönü, İsmet: *Defterler (1919-1973)*, C. 1, Hazırlayan Ahmet Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- İsmayil, Gülzar: “Finlandiya ile Sovyetler Birliği Arasında Yaşanan Kış Savaşı'na ve Devam Savaşı'na Tatar Türklerinin Katılımı”, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2017, s. 158-172.
- Kabacalı, Alpay: *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Kara, Serdar: *Muhaliif Bir Gazeteci Yazar Olarak Zekeriya Sertel*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2021.
- Kılıç, Sezen: *Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1933-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.
- Koloğlu, Orhan: *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kurban, Vefa: *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020.
- Levent, Sinan: “Muharrem Feyzi Togay'a göre Japonya; Japon Arşiv Belgelerinde Togay”, *Asya-Pasifik Çalışmaları Türkiye Yıllığı*, No: 4, 2009, s. 12-31.
- Nadi, Nadir: *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1991.
- Öztekin, Hülya: *Tan, Serteller Yönetiminde Muhaliif Bir Gazete*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- Parla, Taha: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- Sander, Oral: *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- Sertel, Sabiha: *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- Topuz, Hıfzı: *II. Mahmud'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.

Uzun, Mustafa İsmet: “Doğrul, Ömer Rıza”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994, s. 389-392. (Çevrimiçi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/dogrul-omer-riza>, 07.02.2022.

Yümlü, Murat: “Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 29/1, 2019, s. 249-299.

Popülist Politika Perspektifinden Demokrat Parti Dönemindeki Mülki İdare Düzenlemeleri

Civil Administration Arrangements in the Democrat Party Period from the Populist Politics Perspective

Gülmelek DOĞANAY* , Çağrı ÇOLAK**

*Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

**Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

ORCID: G.D. 0000-0001-9857-9310;
Ç.Ç. 0000-0001-5806-9084

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Çağrı Çolak,
Trabzon Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Trabzon, Türkiye
E-posta/E-mail: cagricolak@trabzon.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.05.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.09.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
02.10.2023

Kabul/Accepted: 09.10.2023

Atıf/Citation: Doganay, Gulmelek., Colak, Cagri. "Popülist Politika Perspektifinden Demokrat Parti Dönemindeki Mülki İdare Düzenlemeleri" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 393-428.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1297753>

ÖZ

Bu çalışmada Demokrat Parti (DP) dönemindeki mülki idare düzenlemelerine odaklanılmakta ve bunların popülizm, popülist politika ve patronaj sistemi ile olan ilişkisi analiz edilmektedir. Söz konusu analiz için nitel araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak sıklıkla başvurulan doküman ve literatür incelemesi tekniklerinden yararlanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak popülizmin kavramsal çerçevesine ve dünyadaki tarihsel öncüllerine yer verilmektedir. Ardından "bir seçkin ideolojisi olarak halkçılık" ve "DP'nin siyasal popülizmi" arasındaki fark ortaya koyularak, Türkiye'de popülizmin izi sürülmektedir. Son olarak DP döneminde uygulanan mülki idare düzenlemeleri sıralanmakta ve bunlar ile DP'nin patronaj sistemine dayanan popülizmi arasındaki ilişki tartışılmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Popülizm, Popülist Politika, Demokrat Parti (DP), Mülki İdare

ABSTRACT

This study focuses on the civil administration arrangements in the Democrat Party period (DP) and analyzes their relationship with populism, populist politics, and the patronage system. The analysis employs the document and literature review techniques that are commonly used as data collection methods in qualitative research. In this context, the study first includes the conceptual framework of populism and its historical antecedents in the world. Then, it elaborates the difference between "populism as an elite ideology" and "political populism of DP" and traces populism in Türkiye. Finally, the article lists the civil administration arrangements in the period of DP and discusses the relationship between them and the populism of DP based on the patronage system.

Keywords: Populism, Populist Politics, Democrat Party (DP), Civil Administration

Extended Abstract

Populism, which is a modern social phenomenon, emerges, develops and transforms in different ways throughout history. The Narodnik movement, in which Russian intellectuals supported the peasants, and the populist movement of the People's Party in the United States, in which the cotton workers of the South defended their rights against the rich merchants of the North, are based on agrarian radicalism, but their political actors and ideological backgrounds differ. The populism that has been observed in many parts of the world since then appears in Türkiye under the name "populism" and embodies the understanding of "populism in spite of the people" inherited from Ottoman intellectuals, similar to Russian populism. Social scientists studying Turkish populism generally trace early populism in Türkiye to the modernization movement of the late Ottoman period and consider "populism" that emerged during this period as an intellectual movement distinct from political populism in democratic countries. It is argued that populism in its modern sense emerged with the transition to a multiparty system in Türkiye; thus, the relationship between populism and democracy becomes clear. The DP which came to power in 1950 with populist promises and its populist policies, became symbols of the democratization of the Turkish political system. Populism as a political style and strategic tool of the period of DP is based on the discourse of the national will. DP Government, used this will; the nation, claimed as the owner of the will, were the citizens reduced to the vote. Representing the sovereignty of the people, the DP unites different social segments in democratic demands. On the axis of trend between democratization in the first period of DP and authoritarianism in its second period, the leader's nonbureaucratic, informal and personalized relations with the public, became more evident. In this process, it can be said that plebiscitary politics along with a system based on patronage and clientelism were important strategies of DP populism. It can even be argued that DP transformed this political style into a strategy more in the context of winning votes and achieving victory in political competition. This strategy is also reflected in the civil administrative arrangements of that time. The governments of DP, by winning the elections in 1950 and remaining in power for ten years, added a total of 5 new provinces and 141 new subprovinces to the civil administrative organization. In other words, 19% of the 26 newly established provinces and 22% of the 640 subprovinces in the first hundred years of the Republic occurred in the period of DP. In this context the averages obtained by dividing the number of newly established provinces and subprovinces by the duration of the government show that the period of DP is the second period with the highest average in the history of the Republic.

This study analyzed the civil administrative arrangements enacted by the DP during its ten year power as part of its populist policies. It is claimed that the implemented regulations were based on the personalized relationship between the party leader Adnan Menderes and the people, sometimes being part of his patronage politics, and sometimes being used as a political strategy when its cost could not be covered. The main goal of this political strategy was to get the most votes. The political strategy that Menderes built on rewardpunishment relationship was also based on the democratic demands of the people. The demands of the local people to be a province or district were also taken into account by DP to obtain better services and prestige; regulations announced to the public were rearranged according to the reaction of the people. Especially in preparation for the 1957 elections, as part of the strategy to gather votes, the demand of the people was instrumentalized, and the good news were announced that many localities would become provinces or subprovinces. While it is possible for a place to legitimately become a province or subprovince for geographic and economic reasons, it is also apparent that the decisions made during the period of DP were made in accordance with the personal interests of the political leader. The justifications put forward during the realization of the civil administrative arrangements, which were based on personalized relationships rather than institutional ones, show that the arrangements were an instrument of the populist politics of DP.

Giriş

Popülizm üzerine yapılan ilk çalışmalarda, genellikle onun düşünsel (ya da ideolojik) boyutu üzerinde durulur ve 1960'lara kadar tek bir ülke [Amerika Birleşik Devletleri (ABD)] örneğinden yola çıkılarak onu anlamaya çalışılır.¹ Popülizmi ideolojik bir olgu olarak kabul eden sosyal bilimcilerin yanında onu bir siyasal hareket, siyasal tarz, siyasal strateji, siyasal söylem ve siyasal-kültürel bir performans biçimi olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Sosyal bilimcilerin toplumsal ve siyasal bir olgu olan popülizmin evrensel tanımını yapamamalarının nedeni, onun dünyanın çeşitli yerlerinde farklı şekillerde uygulanmasıdır. 19. yüzyılda modern bir kavram olarak ortaya çıkan popülizm; Rusya, Amerika, Latin Amerika ve Avrupa gibi coğrafyalarda farklı toplumsal tabakalar/siyasal liderlere dayanır ve günümüze kadar şekil değiştirerek gelir. Tarihsel süreç içerisinde bazen köylü/çiftçi bazen de aydın hareketleri olarak beliren popülist siyaset, bugün liberal demokrasinin önemli bir aracı ya da yöntemi olarak kullanılır.

Türkiye'de popülizm, geç Osmanlı döneminde "halkçılık" adı altında bir aydın hareketi olarak belirir ve Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden dönemde bu yaklaşım değişmez. Popülizm ancak çok partili hayata geçişle birlikte liberal demokratik siyasetin ona yüklediği çağdaş anlamıyla kullanılır hâle gelir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında her ne kadar savaşa girmese de savaşın etki ve koşullarını derinden hisseder. Bir yandan savaşın yol açtığı ekonomik sorunlar, diğer yandan ise mevcut kaynakların büyük bir oranının teyakkuz hâlindeki savunma güçlerine ayrılması; 1940'ların ekonomik gelişme açısından kısır bir dönem olmasına yol açar. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı ise söz konusu darboğaz döneminde sosyal ve ekonomik yaşamın sürdürülebilirliği yerine, Kemalist ideallerin korunmasına odaklanarak halkın tepkisini çeker.² Ayrıca bürokratik ve askerî seçkinler ile büyük toprak sahipleri ve burjuvazi arasındaki ittifak, 1940'lı yıllardaki ekonomi politikaları nedeniyle derinden sarsılır ve yerini toplumsal anlamda bir kutuplaşmaya bırakır.³ Savaşın sonunda sosyal ve ekonomik koşulların daha iyiye gittiği bir dönemde Türkiye'de çok partili siyasal hayatın önü açılır ve böylece bahsi geçen kutuplaşma siyasal rekabet alanına taşınır. Bu kutuplaşmanın bir ucunda merkezi temsil eden bürokratik ve askerî seçkinlerin bulunduğu CHP, diğer ucunda ise çevreyi ve onun taleplerini önceleyen mahallî seçkinlerin bulunduğu Demokrat Parti (DP) yer

1 Cas Mudde, "Populism: An Ideational Approach", *The Oxford Handbook of Populism*, eds. Cristóbal Rovira Kaltwasser-Paul Taggart-Paulina Ochoa Espejo-Pierre Ostiguy, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 27-47.

2 Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, Vol. 102, No. 1 (Winter), 1973, p. 186.

3 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 125-126.

alır.⁴ Gerek savaş yıllarındaki baskı ve darboğazın yol açtığı yılginlık gerekse toplumun tüm kesimlerini memnun edebilecek yeni bir örgütlenme ümidi, DP'nin halk nazarında yoğun bir ilgi ve desteğe mazhar olmasına zemin hazırlar.⁵ Buna bir de savaş sonrası dönemde sosyal, ekonomik ve siyasal koşulların daha olumlu bir seyir izlemeye başlaması eklenince, DP 1950'lerin başında yönetimi güçlü bir şekilde devralacak çoğunluğa ulaşır.⁶ Ünlü tarihçi Carter V. Findley'in ifadesiyle “*DP, Adnan Menderes'in başbakanlığında 1950'ler boyunca, on yılın ortalarına kadar başarıyla, sonrasında ise başarısız gitgide azalarak Türkiye'yi idare etmiştir.*”⁷ Bu dönemin hem başarılı hem de başarısız kısımlarında istikrarlı bir şekilde izlenen politika stratejisi ise tartışmasız patronaj sistemini de içeren popülizm olur.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de özellikle sağ popülist hareketlerin yükselişte olmasıyla birlikte, sosyal bilimler içerisinde yer alan birçok disiplin, popülizmi yeniden anlama çabası içine girer. Türkiye'de popülizm üzerine yapılan araştırmaların büyük bir çoğunluğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümetleri ile Recep Tayyip Erdoğan'ın devlet başkanı sıfatıyla elinde bulundurduğu iktidarına odaklanır.⁸ Söz konusu çalışmalar, neoliberal çağda küresel anlamda yükselişe geçen sağ popülist siyasete odaklanırlar; çalışmaların bir kısmı sağ popülizmi tekil, diğerleri dünyadaki örnekleri ile karşılaştırmalı olarak ele alır. Bazı çalışmalar DP'den AK Parti'ye kadar süregelen sağ siyasal partilerin popülist politikalarını ve söylemlerini belli bir tarihsellik içerisinde aktarır. İlkay Sunar, DP dönemi popülizmine genel olarak ve belli bir

4 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 323; Şerif Mardin, “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, p. 187.

5 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 488.

6 Dwight J. Simpson, “Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey”, *Middle East Journal*, Vol. 19, No. 2 (Spring), 1965, p. 142.

7 Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)*, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 306.

8 S. Erdem Aytaç-Ziya Öniş, “Varieties of Populism in a Changing Global Context: The Divergent Paths of Erdoğan and Kirchnerismo”, *Comparative Politics*, Vol. 47, No. 1, 2014, p. 41-59; Yüksel Taşkın, “Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns”, *The Oxford Handbook of Turkish Politics*, ed. Güneş Murat Tezcür, Oxford University Press, Oxford, 2020, p. 275-293; Esin Kıvrak Köroğlu, “Chain” of Populism from the Democrat Party to the Justice and Development Party in Turkey, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2016; Ezgi Elçi, “Politics of Nostalgia and Populism: Evidence from Turkey”, *British Journal of Political Science*, No. 52, 2022, p. 697-714; Ezgi Elçi, “The Rise of Populism in Turkey: A Content Analysis”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 19, No. 3, 2019, p. 387-408; Yunus Sözen, “Popular Will against Democracy: Populist Autocratization in Turkey”, *Reflektif: Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 1, No. 1, 2020, p. 9-29; Berk Esen-Şebnem Gümüşçü, “Rising Competitive Authoritarianism in Turkey”, *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 9, 2016, p. 1581-1606; Antonio Castaldo, “Populism and Competitive Authoritarianism in Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, No. 4, 2018, p. 467-487; Orçun Selçuk, “Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 16, No. 4, 2016, p. 571-589 etc.

tarihsellik içerisinde odaklanır.⁹ Popülizm genellikle demokrasi kavramı etrafında tartışılabilir ve çelişkili bir biçimde hem demokrasiyi geliştirir hem de demokrasi içerisinde otoriterleşmenin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Çok partili hayata geçişin temsili olarak da DP ve onun iktidarı Türkiye’de demokrasi tarihinin önemli bir uğrağını teşkil eder. Bu çalışmada da DP’nin popülist siyasetinin bir unsuru olan mülki idare düzenlemeleri üzerinde durulacak ve söz konusu düzenlemelerin popülist liderin halkla kurduğu bürokratik olmayan ve kişiselleşmiş ilişkisinin bir tezahürü olan patronaj sistemi ile ilişkisi analiz edilecektir.

Söz konusu ilişkinin analiz edilmesinde genellikle nitel araştırmalarda veri toplama yöntemi olarak sıklıkla başvurulan doküman ve literatür incelemesi tekniklerinden istifade edilecektir. Bu bağlamda bir yandan ilgili dönemdeki mülki idare düzenlemelerinin politika sürecine odaklanılarak kanun teklif metinleri, meclis komisyon raporları ve düzenlemelerin resmîyet kazandığı nihai kanun metinleri incelenecektir. Diğer yandan ise Türk siyasal hayatı literatüründeki DP dönemini konu edinen bilimsel çalışmalarda, mülki idare düzenlemelerinin politik arka planına yönelik izler sürülecektir. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak popülizmin kavramsal çerçevesi çizilecek ve ardından dünyadaki tarihsel öncülleri aktarılacaktır. Ardından “bir seçkin ideolojisi olarak halkçılık” ve “DP’nin siyasal popülizmi” arasındaki fark ortaya koyularak, Türkiye’de popülizmin izi sürülecektir. Son olarak DP döneminde uygulanan mülki idare düzenlemeleri sıralanacak ve bunlar ile DP’nin patronaj sistemine dayanan popülizmi arasındaki ilişki tartışılacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve: Popülizm Nedir?

Popülizmin tarihine bakıldığında tarıma dayalı kırsal hareketlerin (kırsal radikalizm) başrolde olduğu görülür. Bu nedenle bazı düşünürler, popülizmi belli bir ekonomik ve toplumsal durumda ortaya çıkan bir toplumsal hareket olarak tanımlar; ancak tarımsal popülizmin dışında halkın doğrudan demokratik katılımını savunan ve belirli bir sosyoekonomik tabakaya dayanmayan siyasal popülizm de bulunmaktadır. Öyleyse popülizm farklı

9 İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 2076-2086; İlkay Sunar, “Populism and Patronage: The Democrat Party and its Legacy in Turkey”, *II. Politico*, Vol. 55, No. 3 (Ottobre-Dicembre), 1990, p. 745-757.

toplumsal hareketlerde görülebilmektedir.¹⁰ Margaret Canovan, demokratik sistem baskın hâle geldiğinde popülizmin ideolojiye dönüştüğünü iddia eder ve popülist hareketin tek bir ideolojiden ibaret olmadığını da ekler. Popülistler, sıradan ve bütünlük halkın demokratik egemenliğini savunur ve onlar adına konuşurlar.¹¹ Cas Mudde ve Cristóbal Rovira Kaltwasser'a göre bir ideoloji olarak popülizm, iki homojen ve muhalif gruba bölünmüş bir toplum hayal eder.¹² Seçkin siyasetçilerin tam karşısında yer alan ve farklı türlerde ideolojilerden oluşan popülist hareketler, iktidar yapılarına karşı bir tepkidir.¹³ Bir tarafta ulusu temsil eden halk diğer tarafta halkı yöneten seçkinler bulunmaktadır ve popülist, yaptığı siyasetle halkın genel iradesini yansıtır. Bu anlamıyla popülizm dört temel kavramı içerir: İdeoloji, halk, seçkin ve genel irade. Halk ile seçkinler arasındaki karşıtlık ise ne sınıfa ne ırka ne de etnik ve dinî kimliklere dayanır; ahlak kavramı üzerine şekillenir. Halk saftır ve iyiyi temsil eder, yani kültürel olarak otantikdir; seçkinler ise yozlaşmıştır, halk için iyi olana göre hareket etmez ve otantikliği imlemez.¹⁴

Kurt Weyland, popülizmi tanımlamaya çalışırken siyasal-stratejik yaklaşımı benimser. Bu yaklaşıma göre kişiselleşmiş güçlü lider, siyasal stratejisi sayesinde iktidarını elde eder ve yürütür. Onun yönetsel iktidarı çok sayıdaki örgütlenmemiş takipçilerinin doğrudan, aracısız ve kurumlaşmamış desteğine dayanır. Liderin belirlemiş olduğu her şey halkın iradesi olarak kabul edilir. Weyland bu türden popülizmin Latin Amerika'da var olduğunu ileri sürer. Siyasal-stratejik popülist yaklaşımda kişiselleşmiş lider daha faydacı bir yaklaşımla yalnızca oyunu artırmaya odaklanır ve anlık kişisel kararlar alır. Bu nedenle hükümet etme gücünü kullanırken ve politika üretirken kişiselleşmiş liderin popülizmi; öngörülemez, güvenilmez ve düzensizdir. Kişiselleşmiş liderler iktidara gelebilme şanslarını artırabilmek için keyfi olarak fikirler ileri sürer ve

10 Margaret Canovan, *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York and London, 1981, p. 8-9. Cannovan, popülizmi tarımsal popülizm ve siyasal popülizm olarak ikiye ayırır. ABD'deki Halk Partisi'nin (*People's Party*) çiftçi radikalizmini, Doğu Avrupa Yeşil Yükselişi'nin köylü hareketini ve Rus *Narodnik* hareketinin entelektüel tarım sosyalizmini ilk grupta sayar. Siyasal popülizm ise şunlardan oluşur: Popülist diktatörlük (Peron örneği), popülist demokrasi (referandum ve katılım çağrısı), tepkisel popülizm (George Wallace ve takipçileri örneği) ve siyasetçilerin popülizmi (halkı birleştirmeyi hedefleyen ve ideolojik olmayan koalisyonlar örneği). Bkz.: Margaret Canovan, *Populism...*, p. 13. Pierre-André Taguieff, Canovan'ın bu ideal tiplerine bir yenisini eklemeye ihtiyacı duyar: Telepopülizm. Böylece neopopülistlerin günümüzde medya aracılığıyla seçmenlerini etkileyebildiğine dikkati çeker. Bkz.: Pierre-André Taguieff, "Le populisme et la science politique. Du mirage conceptuel aux vrais problèmes", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, No. 56, 1997, p. 22-23.

11 Margaret Canovan, "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies*, No. 47, 1999, p. 4.

12 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2017.

13 Margaret Canovan, "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", p. 4.

14 Cas Mudde yine de bazı siyasi aktörlerin farklı ideolojileri popülist siyasetlerine eklemeyerek ırka, sınıfa, etnik ve dinî kimliklere dayalı karşıtlıklar da kurabileceğini yadsımaz. Bkz.: Cas Mudde, "Populism: An Ideational Approach", p. 27-47.

kampanya vaatlerinde bulunurlar. Bu stratejik temelli popülizm tanımlaması içerisinde Avrupa'daki radikal sağ hareketlerin yer alması mümkün olmamakla birlikte, yalnızca oy toplamak için belli fikirleri araçsallaştıran sağ siyasetçiler, siyasal-stratejik popülistler olarak tanımlanabilirler.¹⁵

Francisco Panizza'ya göre toplumun belirli çatışmalardan meydana geldiği kabul edilirse, popülizm de “biz” (halk) ve “onlar” (halka yabancılaşmış seçkinler/siyasetçiler ya da ortak düşmanlar/teröristler gibi) arasındaki çatışmadan beslenir. Popülist liderler her zaman bir öteki yaratarak kolektif bir “biz” inşa etmeye çalışırlar. Öyleyse popülizm kimliklenme siyasetidir. Panizza da Weyland gibi popülistlerin kişiselleşmiş güçlü liderler olduklarını kabul eder ve liberal demokrasinin güçlü kurumları ile kontrol-denge mekanizmasının varlığını tehlikeye soktuklarını ekler.¹⁶ Ernesto Laclau, popülist siyaset çerçevesinde oluşan kimliklerin iktidar ilişkisi içerisinde söylemsel olarak üretildiğini iddia eder. Popülizm, halk ve iktidar arasındaki çatışma içerisinde kullanılan siyasal stratejilerin farklı siyasal sınırlar yaratıp durması sayesinde varlığını devam ettirebilir. Diğer bir deyişle popülizm, ancak popüler bir özne inşa eden bir dizi politik-söylemsel pratik varsa mümkündür ve böyle bir öznenin ortaya çıkmasının ön koşulu ise toplumsal olanı iki kampa bölen bir iç sınırın inşasıdır.¹⁷ Pierre Ostiguy, ilişkisel yaklaşımı benimseyerek popülizmin siyasal lider ve takipçileri arasındaki siyasal ilişkinin özgün bir biçimi tarafından şekillendiğini ileri sürer. Söz konusu ilişkinin sosyo-kültürel bir içeriği olduğunu ve henüz temsil edilmeyen ama çoğunluğu oluşturan, sessiz ve otantik “öteki” yaratımını da kapsadığını iddia eder. Bu nedenle ona göre popülizm, ideolojiden ziyade kimlik yaratımı ile ilgilidir.¹⁸

Benjamin Moffit ve Simon Tormey gibi bazı sosyal bilimciler Mudde, Canovan, Weyland ve Laclau gibi sosyal bilimcilerin aksine popülizmin ideolojik, söylemsel ya da stratejik olarak tanımlanmasının çağdaş popülizmi anlamak için yetersiz kaldığını düşünürler. Bu nedenle siyasal tarz kavramını kullanmayı tercih ederler.¹⁹ 1990 sonrası popülizmi siyasal bir tarz olarak tanımlayan Moffit, popülizmin performatif yönüne

15 Kurt Weyland, “Populism: A Political-Strategic Approach”, *The Oxford Handbook of Populism*, eds. Cristóbal Rovira Kaltwasser-Paul Taggart-Paulina Ochoa Espejo-Pierre Ostiguy, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 48-72.

16 Francisco Panizza, “Introduction: Populism and the Mirror of Democracy”, *Populism and the Mirror of Democracy*, ed. Francisco Panizza, VERSO, London, 2005, p. 1-31.

17 Ernesto Laclau, “Populism: What’s in a Name?”, *Populism and the Mirror of Democracy*, ed. Francisco Panizza, VERSO, London, 2005, p. 32-49.

18 Pierre Ostiguy, “Populism: A Socio-Cultural Approach”, *The Oxford Handbook of Populism*, eds. Cristóbal Rovira Kaltwasser-Paul Taggart-Paulina Ochoa Espejo-Pierre Ostiguy, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 73-98.

19 Benjamin Moffit-Simon Tormey, “Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style”, *Political Studies*, No. 62, 2014, p. 381-397.

odaklanır. Siyasal tarz, siyasal alandan gündelik hayata kadar uzanan, iktidarı elde etmek ve yönlendirmek için izleyicilerine sembolik anlamlar ileten performans repertuvarlarıdır.²⁰ Söz konusu repertuvar popülist lider ile takipçileri/halk arasındaki siyasal ilişki hakkında fikir verir.²¹

Moffit'e göre popülizm demokratik ve demokratik olmayan eğilimler içerisinde birbirinden farklılaşan birer siyasal tarz olarak belirir. Dolayısıyla popülizm oldukça değişkendir; kesin değildir, muğlaktır.²² Amerikan ve Fransız Devrimleri ile ortaya çıkan modern demokrasi, halkı hem siyasal iktidarın kaynağı hem de egemen olarak kabul eder. Dolayısıyla yöneten ve yönetilen arasında bir uçurum varsaymaz; ancak pratikte halkın seçkin yöneticiler tarafından temsil edilemediği gerçeği söz konusudur. Bu noktada popülistler, yönetimi yeniden halka kazandırma gayesinde oldukları söylemi ile ortaya çıkarlar. Popülistlere göre bir siyasal parti ya da lider genel iradeyi yansıtabilmelidir. Referandum ve plebisiter demokrasi çağrısı ile halkın doğrudan katılımının gerçekleştirilmesi amaçlanır. Öyleyse popülizm demokratikleştirici bir unsur olarak görülebilir. Yine de onun tekçi bir bakış açısına sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Popülizm, genel iradeyi homojen bir varlık olarak kabul eder ve bu nedenle otoriterleşme eğilimi sergileyebilir. Popülist hareketleri destekleyenler genellikle liderle kişiselleşmiş bir bağ hissederler; çünkü lider onlarla doğrudan iletişim kurar ve onun, halkın sesi olduğuna inanılır.²³

Popülizmin genellikle demokratik sistemlerde ortaya çıktığı düşünülür. Canovan popülizmin demokratik sistemlerde ortaya çıkmasını demokrasinin iki çelişkili yüzü arasındaki gerilime bağlar: Özgürleştirici (*redemptive*/romantik) ve pragmatist (akılcı ütopya). Bu iki yüz arasındaki uçurum ne kadar büyükse, popülist siyaset demokratik toplumlarda kendine yer bulabilir. Pragmatik demokrasi, hükümet demokrasisine ve iktidarı kuran, etkin hâle getiren ve onu kontrol eden kurumların varlığına dayanır; düzen ve istikrar yanlısıdır. Özgürleştirici demokrasi ise halkın genel iradesinin kendiliğinden gerçekleşeceği fikrine dayanır; kurum karşıtıdır. Popülistler, pragmatik demokrasinin bürokratik kurumlarına siyaseti daha kişisel bir deneyime dönüştürmeyi vaat eden karizmatik liderleri güçlendirerek tepki verirler. İktidarın kötü politikalarına karşılık popülistler, yeni politikalarının daha iyi bir dünya yaratacağı söylemini inşa ederler. Bu söylem ile daha iyi bir demokrasi sözü verirler.²⁴

20 Benjamin Moffit, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press, Stanford, 2016, p. 149.

21 Benjamin Moffit-Simon Tormey, "Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style", p. 381-397.

22 Benjamin Moffit, *The Global Rise of Populism*, p. 149-150.

23 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 9-43.

24 Margaret Canovan, "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", p. 3-14.

Benjamin Arditi, popülizmi demokrasinin gölgesi olarak gören Canovan'ın bu tezini geliştirir. Ona göre popülizm, demokrasinin ne vazgeçilmez bir parçasıdır ne de ona bağlıdır; demokratik hükümetlerde ortaya çıkan bir hayalet (ziyaret eden ve avlayan) biçimidir. Popülizmin belirgin üç özelliği vardır. İlk popülizm izleyici katılımına dayanır. Siyasal liderler, kitle iletişim araçları aracılığıyla izleyicilerle etkileşim kurarlar ve medya aracılığıyla sergiledikleri performanslar sayesinde izleyicilerin oyunu toplayebilirler. Dolayısıyla popülizm medya temelli özgün bir temsiliyet biçimidir. Böylece siyasal kurumları aşan bir liderlik ortaya çıkar ve liderle halkın doğrudan teması sağlanır. Popülizmin ikinci özelliği kullandığı dilin nezaketsiz olmasıdır. Kurumsal siyasetin ritüelleri ve görgü kuralları görmezden gelinir, sokak şiddeti araçsallaştırılır. Popülizm hayaleti bu aşamada rahatsız edici düzeye ulaşır. Üçüncü aşamada popülizm hayaleti artık siyasal demokrasiyi “avlamak” için gelir. Başka bir ifadeyle popülizm demokrasiyi etkisiz kılar: Kuvvetler ayrılığı ortadan kalkar ve otoriter liderlik tipi ortaya çıkar. Liderin kararları sorgulanmaz ve eleştirilmez. Halkın korkuları ise manipüle edilir.²⁵ Popülizm belirginleştikçe, demokrasinin kapsayıcılığı dışlayıcılığa doğru evrilir.²⁶

Görüldüğü üzere genellikle demokrasiyle ilişkilendirilen popülizmin evrensel tanımını yapmak pek mümkün değildir. Tarihsel ve kültürel farklılıklara göre dünyanın farklı yerlerinde farklı şekillerde deneyimlenen popülizmi genel olarak siyasal iktidarı elde etmeyi amaçlayan siyasal aktörlerin, siyasal sahnede halkın genelinin desteğini alabilmek için sergilediği performanslar bütünü olarak görmek gerekir. Popülist lider, kitle iletişim araçları aracılığıyla etkileşim hâlinde olduğu izleyicilerinin taleplerine açık ve onların duygularına hitap eden birçok strateji geliştirir. Bu nedenle aracı kurumların etkisinin azaltıldığı daha kişiselleşmiş bir ilişki biçimini tercih eder. Elbette söz konusu performansını sergilerken yozlaşmış ve halktan uzaklaşmış iktidar ile gerçek/otantik halk arasında kimliksel olarak bir karşıtlık da kurar. Bu bağlamda popülizmin, halkın tüm kesimleriyle birlikte temsil edilebilmesini ve doğrudan siyasal katılımını sağlayabildiği ölçüde demokratikleşmeye katkı sunduğu; kişiselleşmiş güçlü liderlerin etrafında birleşmiş ve imal edilmiş/biçimlendirilmiş iradesi²⁷ olan bir kitlenin varlığında ise otoriterleşme eğilimi gösterdiği iddia edilebilir. İktidar ilişkileri içerisinde siyasal alanın

25 Benjamin Arditi, *Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, p. 51-53.

26 Esin Kıvrak Köroğlu, “Chain” of Populism..., p. 100.

27 Bu kavram, Schumpeterci bir anlamda kullanılmaktadır. Joseph Schumpeter, mevcut demokrasilerde siyasal partilerin kâr peşinde koşan birer ticarethane mantığıyla işlediğini ve en fazla oyu toplamak için siyasal lideri çeşitli reklamlarla pazarlamaya çalıştığını iddia eder. Seçmenlerden oluşan kitle edilgendir ve siyasi tercihleri kitle iletişim araçları aracılığıyla önceden siyasi aktörler tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla kitle kendi özgür iradesi ile seçimde bulunamaz. Bkz.: Joseph Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, çev. Hasan İlhan, Alter Yayınları, Ankara, 2012.

etkileşim hâlindeki tüm aktörleriyle (siyasetçiler ve halk) birlikte popülizmin anlamını sürekli olarak yeniden kurduklarını söylemek mümkündür. Popülizmin tarihsel öncülleri ve prototiplerine bakıldığında, popülist siyasetin inşa sürecinin hiçbir zaman tamamlanmayacağı ve farklı bakış açılarıyla sürekli yeniden tanımlanmasını zorunlu kılacağı görülecektir. Çalışmanın konusunu DP Dönemi'nde uygulanan popülist siyaset oluşturduğundan bundan sonraki bölümde dünyada popülizmin 1960'lara kadar süregelen örneklerine odaklanılacaktır.

2. Popülizmin Tarihsel Öncülleri

19. yüzyıldan günümüze farklı ideolojiler ve siyasal konumlarla kesişen çeşitli sayıda popülist politikaların ve söylemlerin varlığı söz konusudur. Modern bir olgu olan popülizm; Sanayi Devrimi, Amerikan ve Fransız Devrimlerinin sonucunda meydana gelen toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimlerin yaşandığı bir dönemde ortaya çıkar.²⁸ Popülizm kavramının tarihine baktığımızda bizi, köylülerle birlikte sosyal devrim gerçekleştirilmeyi öngören 1840-1880 yıllarının Rus *Narodnik* hareketine; ABD'de Güney, Orta Batı ve Doğulu küçük çiftçiler tarafından desteklenen ve büyük işletmelerin tekeline karşı savaştan Halk Partisine (*People's Party*) (1891-1908); Latin Amerika'daki 1930'dan 1963'a kadar süren hareketler ve rejimlere götürür. Tüm bu tarihsel örneklerin aktörleri birbirlerinden oldukça farklılardır.²⁹ Dünyadaki ilk popülist hareket olarak kabul edilen Rus *Narodnik* (*narod* Rusçada halk anlamına gelir) hareketinin önderleri, idealist Rus gençlerini seçkinler ile köylüler arasında köprü olmaya çağırır ve köylülerin bilinçlenmesinin ana motoru olarak görürler; bu girişim, devlete karşı olan ve tarım sosyalizmini savunan bir harekettir.³⁰ Köylüleri feodallerden ve tarımın ticarileşmesinden korumayı amaçlayan söz konusu hareket, kentli aydınların "Halka Doğru" anlayışına dayanır ve halkı seçkin karşıtlığında mobilize etmeye çalışır.³¹

28 Esin Kıvrak Köroğlu, "Chain" of Populism..., p. 36.

29 Michel Wieviorka, *Le Front national entre extrémisme, populisme et démocratie*, Éditions de la maison de sciences de l'homme, Paris, 2013, p. 9-10.

30 Margaret Canovan, *Populism...*, p. 59-97; Esin Kıvrak Köroğlu, "Chain" of Populism..., p. 34-46; Paul Taggart, *Concepts in the Social Sciences: Populism*, Open University Press, Buckingham, 2000, p. 46. Çin popülizmi de Rus *Narodnik* hareketinden esinlenir. 20. yüzyılın başında Sun Yat-sen köylücülüğü Çin'e uygulamayı dener ve sınıfsız bir topluluk idealini benimser. Sun Yat-sen'in ulusalçı ve cumhuriyetçi popülizmi anti-empyralist, halk egemenliği, parti ve parlamento sistemi ile seçme ve seçilme hakkına dayanmaktadır. Çin deneyimi, popülizmin bir yaşam biçimi olarak benimsenmesini içerir. Böylece bir ailenin değil halkın egemenliğinin sağlandığı demokratik bir siyasal sistemi öngörür. Çin Halk Cumhuriyeti söz konusu ilkeler üzerine inşa edilir. Bkz.: Esin Kıvrak Köroğlu, "Chain" of Populism..., p. 43-45.

31 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 32-33.

Rus popülizmi (*Narodnik* hareketi) aydınların köylüleri harekete geçirmesine dayanırken, ABD'deki popülist hareket tamamen tarımda çalışanların arasında yaygınlık gösterir ve hareketi başlatan karizmatik bir lider yoktur. Çiftçi radikalizmini savunan ve devletin ekonomik alana müdahalesini destekleyen Halk Partisi ABD'de pamuk üreticilerinin ilgisini toplar. Parti, seçkin karşıtı ve halk yanlısı bir söylemi inşa ettiği için popülist bir parti olarak kabul görür.³² Söz konusu popülist hareket, ülkede Kuzey ile Güney arasındaki ekonomik eşitsizliğe karşı bir tepki olarak da görülebilir: Güney'deki pamuk üreticileri, endüstriyelmiş Kuzey'in siyasal ve ekonomik iktidarı ile temsiliyete dayalı parti sisteminin başarısızlığına karşı harekete geçer.³³ 20. yüzyılda özellikle erken Soğuk Savaş döneminde popülizm, komünizm karşıtlığı ile el ele gider ve daha muhafazakârlaşır; daha çok sağ siyaset popülizme başvurur. Bu dönemde halk kavramının içeriği orta sınıfı ve tüm Hristiyanları da kapsayacak şekilde genişletilir.³⁴ 19. yüzyıldakiyle benzer şekilde, seçkinlerin büyük bir kısmını yine Kuzey Amerikalı büyük iş insanları ve siyasetçileri oluşturur; ancak iyi eğitim almış kültürel seçkinler daha baskın hâle gelir. Yükseköğrenim görmüş ve kültürel sermaye sahibi söz konusu liberal seçkinler, popülistlere göre Amerikan değerleriyle örtüşmeyen fikirleriyle bürokrasi, yargı ve siyaseti yozlaştırmaktadır. 19. yüzyıldan bu yana ABD'de görülen popülist hareketler genellikle spontane bir şekilde ortaya çıkarlar; bölgesel ve zayıf bir örgütlemeye sahiptirler.³⁵

Latin Amerika popülizminin merkezinde kişiselleşmiş liderler ve onların fikirleri bulunur. Bu nedenle de genellikle otoriterleşme eğilimi gösterir.³⁶ Bu coğrafyada ortaya çıkan ilk dalga popülizm 1929 ekonomik krizine dayanır ve 1960'ların bürokratik otoriter rejimlerinin ortaya çıkmasıyla sona erer.³⁷ Bu dönemin popülist liderleri, alt sınıflara ekonomik refah ve siyasal katılım vadederek büyük kitleleri peşlerinden sürükleyebilirler (kitle demokrasisi). Korporatist sistem sayesinde, kitleler kontrol altında tutulabilir.³⁸ Sanayileşme ve kırdan kente göçün yaratmış olduğu toplumsal sorunlara odaklanan ilk dalga popülizmi, çalışan sınıf yerine halk kavramını kullanmayı tercih eder.³⁹ İlk dönem popülizmi; devlet destekli sanayileşme, ulusalcı ekonomi politikaları ve çok sınıflı

32 Margaret Canovan, *Populism...*, p. 30-51; Esin Kıvrak Köroğlu, "Chain" of Populism..., p. 13-46; Paul Taggart, *Concepts in the Social Sciences...*, p. 25-26.

33 Paul Taggart, *Concepts in the Social Sciences...*, p. 29-39.

34 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 24-26; Paul Taggart, *Concepts in the Social Sciences...*, p. 27.

35 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 22-26.

36 Paul Taggart, *Concepts in the Social Sciences...*, p. 59-65.

37 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 28.

38 Robert R. Barr, *The Resurgence of Populism in Latin America*, Lynne Rienner Publishers, London, 2017.

39 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 28-29.

koalisyonu savunan karizmatik liderleri içerir.⁴⁰ Latin Amerika’da tüm popülistler “biz” ve “onlar” arasında bir ayırım yaparlar; hepsi kendi döneminin seçkinlerini şiddetli bir şekilde eleştirir ve karşılarına halkı koyar. Yozlaşmış sistemin dışladığı halkın adına ko-nuştuklarını ve onlar için ülkeyi yeniden kurduklarını ileri sürerler.⁴¹

Popülizm, her ne kadar 19. yüzyılda ortaya çıkmış olsa da Avrupa’da ancak 1970’lerde yaygınlaşır ve 1990’larda gerçek anlamda siyasal bir güç kazanır. Özellikle Doğu Avrupa’da popülizm, demokrasiye geçişin doğal bir ürünü olarak belirir. Erken 20. yüzyılda Avrupa demokrasisinde burjuva hareketi yoğun şekilde hissedilir ama Rusya ve ABD’deki gibi köylü ya da çiftçi hareketine rastlamak mümkün değildir.⁴² Doğu Avrupa’da bu dönemde irili ufaklı kent soylularına karşıt ve kendi aile çiftliklerini koruma-ya çalışan köylü hareketleri bulunmaktadır; ancak siyasal bir güce dönüşemezler.⁴³ Özellikle iki dünya savaşı arası dönemde ekonomik krizin etkisiyle yükselen popülist hareketlerin de faşist hareketlere evrildiği görülür. Öyleyse başlangıçta Avrupa’da popü-lizmin milliyetçilikle el ele gittiği, dolayısıyla radikal sağ popülist hareketin başlangıçta var olduğu söylenebilir.⁴⁴ Mudde ve Kaltwasser, Avrupa’da baş gösteren söz konusu fa-şist hareketlerin popülist değil de ideolojik olduklarını iddia ederler; çünkü halktan zi-yade yüceltilen lider, ırk ve devlettir.⁴⁵ İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberal ekonomi-nin hâkim olduğu Batı Avrupa’da siyasal, ekonomik ve toplumsal istikrar dönemi yaşanır;⁴⁶ faşizm ve komünizm ise korkulu rüyaya dönüşür. Doğu Avrupa, Sovyet ko-münist rejiminin kontrolündedir. Böyle bir ortamda Fransa’da tarım sektörünün mer-kezileşmesi ve siyasallaşmasına karşı muhafazakâr bir tepki olarak popülist *poujadism*⁴⁷ hareketi ortaya çıkar.

Tüm bu farklı uygulamalarıyla birlikte popülist, genel olarak halkın çıkarını seçkin iktidarına karşı savunan kişi olarak belirir ve genellikle ekonomik, toplumsal ve siyasal kriz dönemlerinde ortaya çıkar. Halkın kapsamını oldukça geniş tutan popülist liderler genellikle yerli ve millî sembolik ya da folklorik değerleri halkın desteğini kazanmak için kullanırlar. Türkiye’de popülizm tarihi geç Osmanlı dönemine kadar uzansa da

40 Robert R. Barr, *The Resurgence of Populism...*, p. 10-12.

41 Robert R. Barr, *The Resurgence of Populism...*, p. 15-16.

42 Esin Kıvrak Köroğlu, “Chain” of Populism..., p. 35-48.

43 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 33.

44 Esin Kıvrak Köroğlu, “Chain” of Populism..., p. 48.

45 Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 33.

46 Esin Kıvrak Köroğlu, “Chain” of Populism..., p. 49.

47 *Poujadism*, Tüccar ve Çiftçileri Savunma Birliği’nin (*Union for the Defense of Traders and Artisans*) lideri Pièrre Poujade’dan gelir. Yalnızca 1956 seçimlerine katılabilen bu parti sayesinde *poujadism* Fransa’da popülizm ile aynı anlamda kullanılır. Bkz.: Cas Mudde-Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very...*, p. 34.

çağdaş anlamıyla popülist politikaların, performansların, söylemlerin ve stratejilerin demokrasiye geçişin önemli bir göstergesi olan çok partili siyasal hayatın başladığı 1946 yılında belirginleştiğini söylemek gerekir. Bu dönemle birlikte bir siyasal tarz olarak patronaj ilişkilerinin de popülist siyasete damgasını vurduğu ileri sürülebilir.

3. DP Dönemi: Aydın Popülizminden Siyasal Popülizme

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı milliyetçi aydınlarının⁴⁸ halka, köycülüğe, Anadoluculuğa ve Türkçülüğe vurgusu ile başlayan popülizm; Cumhuriyet kurulduğunda ulusal halk egemenliği ve cumhuriyetçilik ile birlikte homojen bir halk kitlesi yaratımını kabul eden “halkçılık” olarak varlığını devam ettirir.⁴⁹ Osmanlı aydınlarının önderliğini yaptığı “Halka Doğru” hareketi, Panslavizm ve Rus popülizminden etkilenen göçmen Türkler ve Balkan aydınları sayesinde Osmanlı topraklarına ulaşır. Böylece Türkiye’de popülizmin öncül bir tipolojisi olan aydın popülizmi belirginleşir. Türkiye’de geciken kapitalizmin kendiliğinden burjuva sınıfını yaratamamasına bağlı olarak halkçılık, Osmanlı aydınları eliyle benzer dönemlerde ortaya çıkan popülizmin özgül bir biçimi olarak kabul edilebilir.⁵⁰ Bu anlamıyla Osmanlı popülist (halkçılık) anlayışı, Rus *Narodnik* hareketi ile benzerlik gösterir. Fransız Devrimi’nin yaydığı milliyetçilik ideolojisi de halkın seçkin aydınlarla birlikte bir duygu etrafında birleşmesini sağlar.⁵¹ Türk Yurdu Cemiyetinin “Halka Doğru” yayını aracılığıyla yaydığı düşünceler etrafında örgütlenen aydınlar, halka ulaşarak halk ile aydınlar arasındaki uçurumu kapatmayı amaçlarlar. Onlara göre halk ve aydınlar birlikte yeni bir rejimin kurulmasını sağlayacaktır. Söz konusu yaklaşım, dinî aidiyetleri imleyen millet kavramının yerini daha seküler bir kavram olan ulusa bırakmasını gerektirir. Monarşik rejime karşı reaksiyoner olarak benimsenen halkçılık fikri, İkinci Meşrutiyet’in entelektüel kaynağı hâline gelir; 1920’lerde ise büyük bir değişime uğrar. Bu tarihten itibaren halkın, rejimin sahibi olduğu fikri kabul edilir ve Kurtuluş Savaşı boyunca halkın bu fikir etrafında mobilize edilmesi sağlanır.⁵²

Halkçılık ile bağlantılı olarak, ilkin “hâkimiyet-i millîye” ve “irade-i millîye” kavramları kullanılmaya başlanır; çünkü henüz ülke demokrasi için hazır değildir. 1921’de halkçılık, ulusal egemenlik ve beraberlik anlamında iç politikanın temel unsuru hâline

48 Ziya Gökalp, Ali Canip, Köprülüzade Mehmet Fuad, Rıza Tevfik ve Ömer Seyfettin gibi.

49 Esin Kıvrak Köroğlu, “Chain” of Populism..., p. 14; İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2078; Zafer Toprak, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, *Tarih ve Demokrasi-Tarik Zafer Tunaya’ya Armağan*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 41-65.

50 Zafer Toprak, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, s. 41-65.

51 Zafer Toprak, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, s. 41-65; Esin Kıvrak Köroğlu, “Chain” of Populism..., p. 122.

52 Esin Kıvrak Köroğlu, “Chain” of Populism..., p. 121-123.

gelir; 1950'lere kadar demokrasi ile birlikte anılmaz. 1923'te CHP kurulur ve halkçılık yeni ülkenin benimseyeceği temel ilkelerden biri olarak tercih edilir.⁵³ Söz konusu halkçılık daha ziyade asker-sivil bürokratlardan oluşan seküler seçkinlerin tercih ettiği pek de demokratik olmayan halka rağmen halkçılığı imler.⁵⁴ Bu anlamıyla tek parti iktidarının halkçılığı, halkın vesayetini beraberinde getirir. Toplumun muasır medeniyetler düzeyine ulaşması, asker-sivil bürokratların/aydınların halk adına yapıp etmelerine bağlıdır. Halkı temsil eden merkezîyetçi tek parti etrafında örgütlenmiş söz konusu aydınlardır.⁵⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada otoriter rejimler ortadan kalkar ve yeni bir demokratik döneme geçilir. Bu tarihten itibaren popülizm, demokrasi kavramı ile birlikte anılır hâle gelir ve Zafer Toprak'ın deyimi ile Türkiye'de 1950 yılından itibaren aydın popülizminden siyasal popülizme, diğer bir deyişle halkçılıktan popülizme geçilir. Aydın popülizmi, ulusal değerleri Anadolu'nun kır hayatında arayan ve sınıfı yadsıyan küçük burjuva popülizmi iken; siyasal popülizm, halkın demokratik taleplerde birleşmesini sağlayan ve meşruiyetini topyekûn halkın iradesine (oy kullanmaya indirgenmiş irade) bağlayan siyasi liderlerin popülizmidir.⁵⁶ Sunar, 1950 öncesi halkçılığın, gerçek anlamıyla popülizm olmadığını iddia ederken, yine Türkiye'de 1950'li yılların, popülist siyasetin kırılma noktalarından olduğuna işaret eder.⁵⁷ Kitleleri peşinden sürükleyen siyasal popülizm, tek parti rejiminin resmî halkçılığına karşı konumlanır.⁵⁸ Popülizm üzerine yapılan çalışmalar, Türkiye'de popülist siyaseti 1950'de DP'nin iktidar olmasıyla başlatırlar.⁵⁹

1945'te onaylanan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'na karşı, CHP içerisinde muhalefet yükselir. Söz konusu muhalefet nedeniyle Refik Koraltan partiden ihraç edilir. Koraltan'ın ihracına karşılık Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'na muhalefet eden diğer üç vekil Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ayrılır. 7 Ocak 1946'da DP resmî olarak kurulur.⁶⁰ Yüksel Taşkın, DP'yi seçkin karşıtı ama CHP içerisinde çıktığı için de sisteme dışsal olmayan; halkla kişiselleşmiş bir bağ kuran popülist bir

53 Esin Kıvrak Köroğlu, "Chain" of Populism..., p. 124-129.

54 Yüksel Taşkın, "Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns", p. 278.

55 İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", s. 2078.

56 Zafer Toprak "Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları", s. 41-65.

57 İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", s. 2077.

58 Toygar Sinan Baykan, "Halkçılık ve Popülizm Halkçılık ve Popülizm: Türkiye Vakası ve Bir Kavramın Kullanımları", *Mülkiye Dergisi*, C. 41, No. 1, 2017, s. 167.

59 Yüksel Taşkın, "Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns", p. 278.

60 Esin Kıvrak Köroğlu, "Chain" of Populism..., p. 143-144.

parti olarak tanımlar.⁶¹ DP, 1946-1950 yılları arasında demokrasi vurgusu içeren popülist siyaseti ile birlikte halkın desteğini kazanır ve 1950 seçimlerinde iktidara gelir.

DP mevcut rejimden memnun olmayan her kesimden insanı birleştirebilen bir parti olarak büyük halk kitlesini ortak demokratik taleplerde buluşturabilir.⁶² DP toplumun devletle bütünleşmesini ve ekonomik kalkınmanın geniş toplumsal tabana yayılmasını hedefler.⁶³ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda CHP hükümetinin kültürel, siyasal ve ekonomik modernleşmeyi Avrupalılaştırarak gerçekleştirmesinin tersine, DP Amerikanvari bir modernleşmeyi seçer. Söz konusu modernleşme merkez sağın muhafazakârlaşma eğilimini de kolaylaştırır; kültürel modernleşmeyi önemsemez ve ekonomik gelişmişliğe odaklanır.⁶⁴ Çünkü kültürel değişim zaten ekonomik kalkınma ile sağlanacaktır.⁶⁵ Böylece DP halkın gündelik ihtiyaçlarına cevap verebileceğini iddia eder. Tüm bu iktisadi gelişmişlik söylemi çerçevesinde, kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından ve devlet sübvansiyonları ile gerçekleştirilen ulaşım, haberleşme ve bayındırlık gibi alt yapı yatırımları halka hizmet olarak sunulur. Kamu hizmeti olarak sunulan bu hizmetlere aynı zamanda kültürel ve kutsal anlamlar atfedilir.⁶⁶

Popülistler, genellikle folklorik simgeler kullanarak halkın desteğini kazanırlar. Her ne kadar siyasal İslam'ı popülist siyasetinin ideolojisi olarak belirlememiş olsa da DP, İslam ile bezenmiş folklorik öğeleri kimliklenme siyasetinin bir parçası olarak kullanır. Daha iktidarının başında Arapça ezanın önünü açması, bu tutumun en temel göstergelerinden biridir.⁶⁷ DP'nin kurucu kadroları, hayat tarzı açısından CHP'nin klasik seçkinlerinden ayrılmasalar da, özellikle kırsal alanlarda yaşayan kitlelerin dinî hassasiyetlerini hiç göz ardı etmezler.⁶⁸ Dolayısıyla DP'yi kuran muhalifler, dönemin resmî ideolojisini topyekûn bir sorgulamadan ziyade tek-parti iktidarının halkçı söylemine “*halkın siyasal katılımını da içeren popülist bir yorum getirirler.*”⁶⁹ DP iktidarı, o güne değin siyasal hayattan tecrit edilen geniş halk kitlelerine, devlet nezdinde bir anlam ifade ettiklerini hissettirir ve köylere kadar örgütlenerek halkın bizzat ayağına gider. Bu strateji, halk nazarında etkileyici olur; çünkü halk ilk kez, kendisini küçümsemeyen ve hayat tarzı

61 Yüksel Taşkın, “Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns”, p. 279.

62 Esin Kıvrak Köroğlu, “*Chain*” of Populism..., p. 142.

63 İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2082.

64 Yüksel Taşkın, “Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns”, p. 279.

65 İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2082.

66 Yüksel Taşkın, “Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns”, p. 280.

67 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, İmge Yayınları, Ankara, 2013, s. 26.

68 Geoffrey Lewis, “The End of the First Republic”, *The World Today*, Vol. 16, No. 9 (September), 1960, p. 378.

69 İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2080.

itibariyle de kendisine daha benzer bir kitleyi siyaset arenasında görmüş olur. Diğer bir deyişle, siyasette modernist seçkinlerin yerini girişimci orta sınıf grupları alır.⁷⁰ Tevfik Çavdar'ın aşağıdaki ifadeleri, dönüşümün tasviri açısından oldukça çarpıcıdır:

*“Cumhuriyet tarihinde ilk kez meclis üyeleri yani milletvekilleri ile seçmen barışmıştı. Anadolu'nun herhangi bir yöresinden Ankara'ya gelen kişi, yöre milletvekilini bulabiliyor; derdini anlatabiliyor; nihayet TBMM'ye girebiliyordu. Tek Parti devrinin seçkinci, halkı, köylüyü, küçük gören tavrını anımsayanlar için olanlar adeta bir devrimdi. Bu durum şehirlerin ana caddelerine, Ankara'da Yenışehir tarafına zor geçebilen çarıkli, poturlu köylüler için masallar kadar inanılmaz bir yaklaşımdı.”*⁷¹

DP'nin siyasi propagandasının dönemin seçkinlerine karşıtlığı kapsayan bir popülizm içerdiği kabul edilebilir: Halkın karşısına asker-sivil bürokrat aydınlar yerleştirilir. DP'nin 1950 seçimlerinde kullandığı “*Yeter! Söz Milletin*” sloganı tam da Kemalist seçkin hükümetine karşı geliştirmiş olduğu bir söylemdir.⁷² Bu dönemden itibaren devlet seçkinlerinin (asker-sivil bürokrat aydınlar) yerini siyasal seçkinler alır. Siyasal seçkinler, devlet seçkinlerinin temsil ettiği devlet iradesinin karşısına millî iradeyi koyar.⁷³ Millî iradeyi doğrudan temsil eden de DP'dir.⁷⁴ DP için millet; iyinin, doğrunun, güzelin aranması gereken asli kaynaktır;⁷⁵ ancak yine de millete seçmen olmanın ötesinde bir öznellik atfedilmez.⁷⁶ Bu bağlamda millet, meşruiyetin kaynağı; millî irade de söz konusu meşruiyetin kendisidir. Zaten DP popülizminin temel söylemi, ceberrut devlet-mazlum millet ikiliğine dayanır.⁷⁷ Tek parti döneminde milletin haklarının gasp edildiğini ve kendisinin bu hakları savunduğunu ileri süren DP, kendi iktidarıyla birlikte aslında milletin iktidara geldiğini, dolayısıyla da kendisine yöneltilecek her türlü hareketin doğal olarak milletin kendisine yöneltileceğini iddia etmeye başlar.⁷⁸ Kaldı ki, devlet-millet uyumunun, millî iradeye hizmet edecek bir bürokrasi ile sağlanabileceği argümanının

70 Kemal H. Karpat, “Political Developments in Turkey, 1950-70”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3 (October), 1972, p. 358.

71 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi...*, s. 46.

72 Yüksel Taşkın, “Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns”, p. 278. 2023 genel seçimlerinden önce bu sefer altı siyasal partinin katılımı ile oluşturulan Millet İttifakı aynı sloganı (*Yeter! Söz Milletin*) halkta benzer bir duygunun oluşmasını sağlamak amacıyla kullanır. İttifaka göre sağ siyasetin uzantısı olan AK Parti iktidarı ve dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan artık halktan uzaklaşmış ve demokratik kurumlara zarar vermiştir. İttifak bu yolla siyasal iktidarın seçkinleştiği ve millet iradesini temsil edemediği imajını yaratmayı hedefler.

73 Metin Heper-E. Fuat Keyman, “Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 4, 1998, p. 261.

74 İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2084.

75 Taner Demirel, “Demokrat Parti”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, C. 7, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 502.

76 Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 534.

77 H. Bahadır Türk, *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 47.

78 Taner Demirel, “Demokrat Parti”, s. 503.

arka planında da bürokrasi ve ordudaki CHP hegemonyasını bertaraf etme güdüsü yer alır. Gerçekten de DP, bir aşkın değer olarak devleti değil, aygıt olarak devleti, yani bürokrasiyi ve onun CHP ile özdeşleşmiş gücünü geriletmek ister ve bunun için millî irade söylemine sıklıkla başvurur.⁷⁹ Üstelik bu söylem, seçmenin isteklerinin rekabetçi bir seçim ortamı ve çok partili bir sistem içinde hür ifadesini bulması anlamında patronaj sistemini de içeren bir popülizme davetiye çıkarır.⁸⁰ DP daha fazla oy kazanmak için kitleleri seferber edebilmenin bir yolu olarak İslamcılık gibi radikal ideolojiler yerine, çıkara dayalı patronaj ilişkilerini tercih eder. Bu tarihten itibaren patronaj ilişkileri, merkez-sağda yer alan siyasal partilerin popülist stratejilerinin bir parçası hâline gelir.⁸¹

Patronaj sistemi, kaynak dağılımı ve gelir bölüşümü politikalarının siyasal desteğe bağlı bir biçimde rasyonellikten uzaklaştırılmasıdır.⁸² Oy karşılığında iş vadetmek, kaçak yapılara müsaade etmek veya haksız kazançlar sağlamayı taahhüt etmek gibi ilişkiler; uzun vadede kamu kaynaklarının plansız ve belli bir siyasal hareket yararına dağıtılarak israf edilmesine ve devlet ile vatandaş arasında “hak” yerine, “minnet” temelli bir ilişkinin kurulması gibi olumsuz sonuçlara yol açar.⁸³ Milletvekillerinin seçim bölgelerinden gelen vatandaşlara hastanede oda ayarlamasına kadar indirgenebilecek bir siyaset komisyonculuğuna uzanan patronaj sisteminin temelinde siyasal destek hedef alınır.⁸⁴

DP iktidarı, patronajı oldukça etkili bir biçimde kullanır. Özellikle iktidarının ilk döneminde Marshall Yardımlarının aracılık ettiği ekonomik iyileşme ikliminde halkı partiye daha çok bağlamak ve siyasal desteğini artırmak için klientalist ilişkilere sıkça başvurur. Üretime değil, partizan bir sadakat mantığına dayanan bu silah, etkili olduğu kadar pahalıdır da.⁸⁵ Ekonomik büyüme koşullarında oldukça işlevsel bir şekilde kullanılabilirken, sıkıntılı zamanlarda etkisini yitirir. DP'nin patronaj sistemine başvurusunda sosyolojik ve ekonomik birçok faktör etkili olur; ancak bu yolu açan en temel faktör, siyasal geçmiş ve onun izleridir. Yeni mahallî seçkinler, halkı “yozlaşmış ve zalimleşmiş” merkezî seçkinlere karşı korumaya çalışırken, aynı zamanda siyasi rekabeti

79 Tanıl Bora, “Adnan Menderes”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm, C.7*, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 489.

80 Sabri Sayarı, “Adnan Menderes”, *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, eds. Metin Heper-Sabri Sayarı, çev. Zuhal Bilgin, Kitap Yayınları, İstanbul, 2008, s. 94.

81 Metin Heper-E. Fuat Keyman, “Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey”, p. 261-262; İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2080; İlkay Sunar, “Populism and Patronage: The Democrat Party and its Legacy in Turkey”, p. 750.

82 İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2083.

83 Tülin Ural, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, [t.y.], s. 167.

84 İlkay Sunar, “Demokrat Parti ve Popülizm”, s. 2083.

85 İlkay Sunar, “Populism and Patronage: The Democrat Party and its Legacy in Turkey”, p. 750.

kazanmak için devletin kaynaklarını kullanmaya yönelik teşvikler de yaratır.⁸⁶ Bu aslında yeni seçkinlerin, kendilerince Cumhuriyet normlarını koruma misyonu yüklenen ve bunu yönetsel anlamda liyakatten daha çok önemseyen eski seçkinlere karşı geliştirdiği içgüdüsel bir tepkidir.⁸⁷ Halk ile devlet arasındaki ilişkileri hâlâ CHP'nin egemen olduğu bürokrasi alanından çıkararak partiye doğru yönlendiren DP, patronaj ilişkilerini parti ve meclis düzeyinde yoğunlaştırarak önündeki en büyük engel olan bürokrasiyi kuşatar ve ona alternatif ikinci bir sistemi inşa eder.⁸⁸

DP'nin popülizmi, toplumda sosyal gerginlik/öteki yaratmaya da dayanır.⁸⁹ DP dönemiyle birlikte komünizm karşıtlığı Türkiye'de sağ popülizminin ana motifi hâline gelir.⁹⁰ Diğer bir toplumsal zıtlık, Kıbrıs sorunu çerçevesinde kurulum: DP yabancı güçler adı altında yeni bir öteki yaratır ve halkın öfkesini dışarıdaki ve içerideki gayrimüslimlere⁹¹ yöneltir.⁹² 1950'lerin ikinci yarısından sonra Adnan Menderes'in kişiselleşmiş ve cepheleştirici siyaseti baskın hâle gelir. Yaşanan ekonomik kriz de onun patronaj mekanizmasının işlerliğini zorlaştırır. Kültürel kutuplaşma, kendini mağdur gösterme, liderle duygusal özdeşleşme, hata ve sorumlulukların halkın/ulusun tarihi düşmanlarına atfedilmesi zaten genelde kriz dönemlerinde Türkiye'deki sağ kanatta yer alan siyasal partiler tarafından kullanılan stratejilerdir. DP de onu takip eden diğer sağ partiler gibi rakipleri tarafından iktidarını tehdit altında hissettikçe baskıyı artırır ve özgürlükleri kısıtlayıcı politikalar benimser.⁹³ Özetle, iktidarının ikinci döneminden itibaren DP, patronaj ilişkilerine dayanan popülizmden otoriter ve plebisiter popülizme geçer.⁹⁴

86 Metin Heper-E. Fuat Keyman, "Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey", p. 261.

87 Metin Heper-E. Fuat Keyman, "Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey", p. 261.

88 İlkey Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", s. 2083.

89 Esin Kıvrak Köroğlu, "Chain" of Populism..., p. 142.

90 Yüksel Taşkın, "Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns", p. 279.

91 1955 yılında 6-7 Eylül olayları gerçekleşir. 6 Eylül 1955'te hem radyo hem de İstanbul Express gazetesi aracılığıyla Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberi yayılır. Bunun üzerine Türk öğrenciler Taksim'de protesto düzenlemeye karar verir ve ardından İstiklal, Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli ve Nişantaşı gibi gayrimüslimlerin çoğunlukta yaşadığı semtlerdeki dükkân ve evlere saldırırlar. Modern Türkiye'nin ekonomisinin millileştirilmesi politikasının bir uzantısı olarak ortaya çıkan olayların ardından kendini tehlikede hisseden büyük bir Rum nüfusu ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Dilek Güven, söz konusu olayların devletin kontrolü ve desteği ile gerçekleştirildiğini iddia eder. Detaylı bilgi için bkz.: Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

92 Esin Kıvrak Köroğlu, "Chain" of Populism..., p. 156.

93 Yüksel Taşkın, "Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns", p. 280.

94 İlkey Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", s. 2084.

Sonuç olarak, Türkiye’de siyasal popülizmin DP ile birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Özellikle başlarda sistemin demokratikleşmesine katkı sunan (millî iradenin temsili ve katılımı) ve sonrasında kişiselleşmiş liderin belirginleşmesi ile otoriterleşme eğilimi gösteren söz konusu popülizm, DP döneminde hem siyasal strateji hem de kimliklenme siyaseti olarak belirir. Dönemin siyasal popülistleri, asker-sivil bürokrat seçkinlere karşı halkı (milleti) temsil ettiklerini iddia ederler ve halkın taleplerini genel iradede birleştirebilirler. Taleplerin iktidar tarafından karşılandığı bir demokratik sistem içerisinde halk, lider ile duygusal bağ kurar. Demokratik sistemde oyların çoğunluğunu alarak iktidarı elde eden lider de halkın iradesi söylemi ile otoritesini meşru kılar. Söz konusu meşruiyet liderin iktidarının ileri safhalarında otoriterleşmesini; bu sefer toplumu kutuplaştıran ve ötekini yeniden üreten popülist bir söylemi inşa eder. DP 1950-1960 yılları arasındaki on yıllık iktidarında birçok popülist politika üretir, stratejiler geliştirir ve performanslar sergiler. Popülist siyasetinin önemli bir unsuru olan patronaj ilişkileri de bir siyasal strateji olarak belirir. DP iktidarı boyunca yapılan mülki idare düzenlemelerini de popülist politikalar içerisinde saymak mümkündür. Mülki idarede yapılan düzenlemeler ya da bu düzenlemelere ilişkin verilen vaatler ve bu çerçevede üretilen söylemler sağ popülist siyasetçilerin halkın desteğini almak için kullandıkları dolayısıyla patronaj ilişkilerini üreten araçlar arasında yer alır. Sonraki bölümlerde, rasyonel politikalar yerine patronaj ilişkilerinin ön plana çıktığı DP dönemindeki mülki idare düzenlemelerine odaklanılacak ve bunların bir popülist strateji ve tarz olarak var olduğu tartışılacaktır.

4. DP Dönemi Mülki İdare Düzenlemeleri

Yirmi yedi yıllık tek parti döneminde mülki idare örgütlenmesinde yeni 7 il ile 131 ilçe kurulur. 1950’deki seçim zaferiyle bu dönemi sona erdiren ve on yıl boyunca iktidarını sürdüren DP hükümetleri, söz konusu süre boyunca toplamda yeni 5 il ile 141 ilçeyi mülki idare örgütlenmesine ekler. Diğer bir deyişle, cumhuriyetin ilk yüz yılında yeni kurulan 26 ilin %19’u, 640 ilçenin ise %22’si DP döneminde düzenlenen birimler arasında yer alır. Bu açıdan yeni kurulan il ve ilçe sayısının iktidarın süresine bölünmesi suretiyle ulaşılan ortalamalara bakıldığında DP döneminin cumhuriyet tarihindeki en yüksek ortalamalı ikinci dönem olduğu görülür.

DP’nin mülki idareye ilişkin düzenlemeleri 12 adet kanun çerçevesinde gerçekleştirilir. Bu kanunlardan 3’ünde yalnızca yeni iller, 7’sinde yalnızca yeni ilçeler ve 2’sinde ise yeni il ve ilçeler düzenlenir. DP dönemindeki ilk mülki idare düzenlemesi 16 Haziran

1952’de kabul edilen 5959 Sayılı Kanun⁹⁵ uyarınca Isparta’da Senirkent ilçesinin kurulmasıdır. Bu düzenleme, kurulan yeni ilçe sayısının yalnızca 1 olduğu tek düzenleme olarak da dikkat çeker; keza, DP dönemi mülki idare düzenlemelerinin ikinci halkasını oluşturan 6068 Sayılı Kanun⁹⁶ ile tek düzenleme ile toplam 22 yeni ilçe kurulur. 27 Şubat 1953’te kabul edilen bu kanun ile Sincanlı⁹⁷ (Afyonkarahisar), Altındağ (Ankara), Kuyucak (Aydın), Kepsut (Balıkesir), Pazaryeri (Bilecik), Adilcevaz (Bitlis), Gölhisar (Burdur), Keles (Bursa), Çameli (Denizli), Çüngüş (Diyarbakır), Enez (Edirne), Çukurca (Hakkâri), Digor (Kars), Tomarza (Kayseri), Pınarhisar (Kırklareli), Yunak (Konya), Ömerli (Mardin), Ardeşen (Rize); Gemerek (Sivas); Araklı (Trabzon); Eflani ve Karabük (Zonguldak)⁹⁸ bucakları mülki idare örgütlenmesinde ilçe statüsüne getirilir.

Bu kapsamdaki üçüncü düzenleme olan 6129 Sayılı Kanun⁹⁹ ile DP Döneminde ilk kez yeni bir il kurulur; ayrıca bu il örgütlenmesine bağlı olmak üzere 4 bucak, ilçe yapılır. 9 Temmuz 1953’te kabul edilen söz konusu düzenleme ile Uşak ilçesi Kütahya’dan ayrılarak il statüsü kazanır. Aynı zamanda Banaz, Ulubey, Karahallı ve Sivashlı bucakları ilçe statüsüne getirilir. Ayrıca Manisa’ya bağlı Eşme ilçesi de yeni kurulan Uşak iline bağlanır. Mülki idare bağlamında 1953’teki son düzenleme olan ve 27 Kasım 1953’te kabul edilen 6191 Sayılı Kanun¹⁰⁰ ile ise Ankara’daki Çamlıdere ve Erzurum’daki Horasan bucakları 2 yeni ilçe olarak mülki idare sistemine eklenir.

1954, mülki idare düzenlemelerine ilişkin kanun sayısının en yüksek olduğu yıl olarak dikkat çeker. 4 Mart 1954’te kabul edilen üç kanun ile toplamda 33 yeni ilçe kurulur. Bu kanunlardan ilki olan 6321 Sayılı Kanun¹⁰¹ ile Çifteler ve Mahmudiye (Eskişehir); 6324 Sayılı Kanun¹⁰² ile Pozantı (Adana), Taşlıçay (Ağrı), Göynücek (Amasya), Arhavi (Artvin), Yığılca (Bolu)¹⁰³, Havsa (Edirne), Ağın (Elâzığ), Çayırılı (Erzincan), Narman (Erzurum), Gelendost (Isparta), Şişli (İstanbul), Çatalzeytin (Kastamonu), Yahyalı

95 “5959 Sayılı Isparta İli Uluborlu İlçesinin Senirkent Bucağında İlçe Kurulması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 8142, 23.06.1952.

96 “6068 Sayılı Yeniden Yirmi İki Kaza Kurulması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 8349, 03.03.1953.

97 Afyonkarahisar ilinde Sincanlı ismiyle kurulan bu ilçenin adı 2004’te “Sinanpaşa” olarak değiştirilmiştir.

98 Eflani ve Karabük ilçeleri Zonguldak iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1995’te Karabük’ün Zonguldak ilinden ayrılarak ayrı bir il statüsü kazanmasıyla her iki ilçe Karabük iline bağlanmıştır.

99 “6129 Sayılı Yeniden Bir Vilayet ve Dört Kaza Kurulması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, Sayı: 8458, 15.03.1953.

100 “6191 Sayılı Yeniden İki Kaza Kurulması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 8574, 04.12.1953.

101 “6321 Sayılı Mahmudiye ve Çifteler Adıyla Yeniden İki Kaza Kurulması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 8654, 10.03.1954.

102 “6324 Sayılı Yeniden Yirmi Bir Kaza Kurulması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, S. 8654, 10.03.1954.

103 Yığılca ilçesi Bolu iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1999’da Düzce iline bağlanmıştır.

(Kayseri), Kozaklı (Kırşehir)¹⁰⁴, Gerger (Malatya)¹⁰⁵, Selendi (Manisa), Akkuş (Ordu), Durağan (Sinop), Halfeti (Şanlıurfa), Tonya (Trabzon) ve Şefaatli (Yozgat); 6325 Sayılı Kanun¹⁰⁶ ile ise Savaştepe (Balıkesir), Hazro (Diyarbakır), Çat (Erzurum), Erdemli (Mersin), Karşıyaka (İzmir), Kulu (Konya), Arguvan ve Çelikhan (Malatya)¹⁰⁷, Ula (Muğla) ve Almus (Tokat) bucakları mülki idare örgütlenmesinde ilçe statüsüne getirilir.

Ayrıca 14 Haziran 1954'te kabul edilen iki kanun ile yeni iki ilin kurulması düzenlenir. Bunlardan ilki olan 6418 Sayılı Kanun¹⁰⁸ ile Adıyaman ilçesi Malatya'dan ayrılarak il statüsü kazanır ve Malatya'ya bağlı Besni, Kahta, Gerger ve Çelikhan ilçeleri de yeni kurulan Adıyaman iline bağlanır. İkincisi olan 6419 Sayılı Kanun¹⁰⁹ ile ise Adapazarı ilçesi Kocaeli'nden ayrılarak Sakarya adıyla il statüsüne getirilir ve Kocaeli'ne bağlı Akyazı, Geyve, Hendek ve Karasu ilçeleri de yeni kurulan Sakarya ilinin mülki örgütlenmesine eklenir. Mülki idare açısından 1954 yılının son düzenlemesi ise kamuoyunda oldukça tartışılan Kırşehir ilinin ilçeye dönüştürülmesi olayıdır. 30 Haziran 1954'te kabul edilen 6429 Sayılı Kanun¹¹⁰ ile Kırşehir ili, ilçeye dönüştürülür ve Niğde'ye bağlı Nevşehir ilçesi il statüsü kazanır. Bu çerçevede Kırşehir'e bağlı Merkez, Avanos, Kozaklı, Mucur ve Hacıbektaş; Niğde'ye bağlı Gülşehir ve Kayseri'ye bağlı Ürgüp ilçeleri yeni kurulan Nevşehir ilinin mülki örgütlenmesine eklenir. Öte yandan Kırşehir'e bağlı Kaman ilçesi Ankara'ya ve Çiçekdağ ilçesi de Yozgat'a bağlanır.

1957 ise kanun sayısı az olsa da kurulan ilçe sayısının en yüksek olduğu yıla işaret eder. Yılın ilk düzenlemesi, üç yıl önce ilçeye dönüştürülen Kırşehir'in, 12 Haziran 1957'de kabul edilen 7001 Sayılı Kanun¹¹¹ uyarınca Nevşehir'den ayrılarak il statüsüne getirilmesidir. Bu çerçevede Nevşehir'e bağlı Mucur, Yozgat'a bağlı Çiçekdağ ve Ankara'ya bağlı Kaman ilçeleri de tekrar il yapılan Kırşehir'e bağlanır. Yılın ve DP iktidarının son mülki idare düzenlemesi ise kapsam açısından kendinden önceki 11

104 Kozaklı ilçesi Kırşehir iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak aynı yıl Nevşehir iline bağlanmıştır.

105 Gerger ilçesi Malatya iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak aynı yıl Adıyaman iline bağlanmıştır.

106 "6325 Sayılı Yeniden On Kaza Kurulması Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, S. 8654, 10.03.1954.

107 Çelikhan ilçesi Malatya iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak aynı yıl Adıyaman iline bağlanmıştır.

108 "6418 Sayılı Malatya Vilayetine Bağlı Adıyaman Kazasında Adıyaman Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, S. 8735, 22.06.1954.

109 "6419 Sayılı Kocaeli Vilayetine Bağlı Adapazarı Kazasında Sakarya Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, S. 8735, 22.06.1954.

110 "6429 Sayılı Kırşehir Vilayetinin Kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında Nevşehir Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, S. 8748, 07.09.1954.

111 "7001 Sayılı Nevşehir Vilayetine Bağlı Kırşehir Kazasında Kırşehir Adıyla Yeniden Bir Vilayet Kurulması Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, S. 9637, 19.06.1957.

kanundan daha da geniş olan 7033 Sayılı Kanun'dur.¹¹² 19 Haziran 1957'de kabul edilen bu düzenleme çerçevesinde bir sene arayla dört farklı celpte toplam 78 yeni ilçe kurulur. İlk celpte yer alan 22 ilçe 1 Eylül 1957'de kurulan Karataş (Adana), Suluova (Amasya), Güdül ve Yenimahalle (Ankara), Yenipazar (Aydın), Araban (Gaziantep), Espiye (Giresun), Uludere (Hakkâri)¹¹³, Zeytinburnu (İstanbul), Selçuk (İzmir), Selim (Kars), Felahiye (Kayseri), Doğanhisar (Konya), Yeşilyurt (Malatya), Sarıgöl (Manisa), Ortaköy (Niğde)¹¹⁴, Sapanca (Sakarya), Batman (Siirt)¹¹⁵, Türkeli (Sinop), Muratlı (Tekirdağ), Sarıkaya (Yozgat) ve Kurucuşile (Zonguldak)¹¹⁶ ilçeleridir. İkinci celpte de 1 Nisan 1958'de kurulan ve aralarında Mağara¹¹⁷ (Adana), Gölbaşı (Adıyaman), Çay ve Sultandağı (Afyonkarahisar), Hamur (Ağrı), Kumluca (Antalya), Sultanhisar (Aydın), Kıbrısçık (Bolu), Ağlasun (Burdur), Yapraklı (Çankırı), Bayat (Çorum), Çardak (Denizli), Hani (Diyarbakır), Olur (Erzurum), Sarıcakaya (Eskişehir), Yavuzeli (Gaziantep), Dereli (Giresun), Bornova (İzmir), Hanak (Kars)¹¹⁸, Pehlivanköy (Kırklareli), Çerkezköy (Tekirdağ) ve Ulubey (Ordu)'in bulunduğu 22 ilçe yer alır. Üçüncü celpteki 17 ilçe, 1 Nisan 1959'da kurulan Yumurtalık (Adana), İhsaniye ve Dazkırı (Afyonkarahisar), Havran (Balıkesir), Orta ve Ovacık (Çankırı)¹¹⁹, Ortaköy (Çorum), Kale (Denizli), Susuz (Kars), Kofçaz (Kırklareli), Kaynarca (Kocaeli)¹²⁰, Sarayönü (Konya), Saruhanlı (Manisa), Aybastı (Ordu), Kalkandere (Rize), Arsin ve Yomra (Trabzon) ilçeleridir. Dördüncü ve son celpte ise 1 Nisan 1960'ta kurulan ve aralarında Samsat (Adıyaman), Elmadağ, Delice ve Sulakyurt (Ankara)¹²¹, Eldivan (Çankırı), Eynesil (Giresun), Atabey (Isparta), Aralık (Kars)¹²², Sarıoğlan (Kayseri), Domaniç (Kütahya), Türkoğlu (Kahramanmaraş), Silopi (Mardin)¹²³, Derinkuyu (Nevşehir), Kumru ve Korgan (Ordu), Çamlıhemşin (Rize) ve Erfelek (Sinop)'in bulunduğu 17 ilçe bulunur.

112 "7033 Sayılı Yeniden Yetmiş Sekiz Kaza Kurulması ve İzmir Vilayetine Bağlı Kuşadası Kazasının Aydın Vilayetine Bağlanması Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, S. 9644, 27.06.1957.

113 Uludere ilçesi Hakkâri iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1990'da Şırnak iline bağlanmıştır.

114 Ortaköy ilçesi Niğde iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1989'da Aksaray iline bağlanmıştır.

115 Batman ilçesi Siirt iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1990'da Batman'ın Siirt ilinden ayrılarak ayrı bir il statüsü kazanmasıyla merkez ilçe olarak Batman iline bağlanmıştır.

116 Kurucuşile ilçesi Zonguldak iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1991'de Bartın iline bağlanmıştır.

117 Adana ilinde Mağara ismiyle kurulan bu ilçenin adı 1965'te "Tufanbeyli" olarak değiştirilmiştir.

118 Hanak ilçesi Kars iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1992'de Ardahan iline bağlanmıştır.

119 Ovacık ilçesi Çankırı iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1995'te Karabük iline bağlanmıştır.

120 Kaynarca ilçesi Kocaeli iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1966'da Sakarya iline bağlanmıştır.

121 Delice ve Sulakyurt ilçeleri Ankara iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1989'da Kırıkkale iline bağlanmıştır.

122 Aralık ilçesi Kars iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1992'de Iğdır iline bağlanmıştır.

123 Silopi ilçesi Mardin iline bağlı bir şekilde kurulmuş, ancak 1990'da Şırnak iline bağlanmıştır.

Özetle, DP döneminde yapılan düzenlemeler sonucunda 4 yeni il kurulur; buna ilçeye dönüştürülüp sonra tekrar il statüsüne getirilen Kırşehir de eklendiğinde, kurulan il sayısı 5'e çıkar. Ayrıca söz konusu kanunlar çerçevesinde 140 yeni ilçe kurulur; buna ilken ilçeye dönüştürülen Kırşehir de eklendiğinde, kurulan ilçe sayısı 141'e yükselir.

DP döneminde il ve ilçe olmanın hukuki dayanağını 1949'da kabul edilip yürürlüğe giren 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu oluşturur. Kanun'un ilk maddesinde yer alan "*Türkiye coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelir*"¹²⁴ hükmü, belirleyici unsurun coğrafi durum ve ekonomik koşullar olduğunu göstermekle birlikte, bununla ilgili ayrıntılı standartlardan yoksundur. Söz konusu yoksunluk, mülki idare düzenlemelerinin rasyonellik ve verimlilikten uzak bir şekilde siyasi çıkarlara araç edilmesine zemin hazırlar. Üstelik buna bir de Anadolu insanının kasabasının ilçe, ilçesinin ise il yapılmasını çevreye karşı bir gurur ve prestij meselesi olarak anlamlandırması, yapılacak yatırımların eskiye oranla daha çok artabileceğini düşünmesi ve yeni kurulan birimlerin ekonomik açıdan çekim merkezi hâline geleceklerine yönelik inanışları¹²⁵ eklenince mülki idare düzenlemelerinin; patronaj sistemine yönelik pazarlıklarda politikacıların elinde bir araca dönüşen popülist bir strateji olarak kullanıldıkları görülür. DP'nin tek parti döneminin merkezî seçkinleri ve bürokrasisi karşısında halkın desteğini almak için popülist politikalara başvurması, söz konusu dönemdeki mülki idare düzenlemelerinin rasyonelliğini sorgulanır hâle getirmekte ve buna yönelik bir araştırmayı incelemeye değer kılmaktadır.

5. DP Dönemi Mülki İdare Düzenlemeleri ve Popülizm İlişkisi

DP iktidarı, rakibi CHP ile mücadelesinde stratejik olarak sıklıkla popülizme başvurur. Bunun sonucunda ortaya çıkan popülist politikalar, imardan kültüre kadar çok geniş yelpazedeki politika sahalarının her birinde kendini gösterir. Mülki idare de DP popülizminden nasibini alan sahalardan biridir. Önceki bölümde yer alan düzenlemelerin arka planı, ortaya çıkışı ve formüle edilişi sistematik ve derinlikli bir şekilde incelendiğinde DP popülizmi su yüzüne çıkar.

DP'nin on yıllık iktidarı sürecinde toplamda yeni 5 il, 141 ilçe ve 111 bucak teşkilatı kurulur. İlçelerin 130'u bucaklardan, 10'u ise köylerden dönüştürülür. 4 ilçe il statüsü kazanırken, 1 il önce ilçeye dönüştürülür, ardından tekrar il düzeyinde örgütlendirilir. 1

124 "5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu", *Resmî Gazete*, S. 7236, 18.06.1949.

125 Erol Zihni Gürsoy, "Cumhuriyet Döneminde Yeni İl ve İlçe Kurulmasındaki Yaklaşımlar", *Türk İdare Dergisi*, No. 458, 2008, s. 90-91.

ilçe teşkilatı da lağvedilerek köy hâline getirilir. Bunların dışında 23 ilçe ve 4 bucağın bağlı oldukları il örgütlenmesi değiştirilir.¹²⁶ Elbette bu dönemdeki mülki idare düzenlemelerinin tümüyle rasyonellikten uzak olduğunu ve yalnızca patronaj sistemi çerçevesinde karşılıklı kazanma stratejisinin bir yansıması olarak popülist bir stratejiyle ortaya çıktığını iddia etmek oldukça güçtür. Ancak bu düzenlemelerde popülist politikaların etkili olduğunu ortaya koyan göstergelere değinmekte fayda vardır. Bunlardan ilki, yirmi yedi yıllık CHP iktidarı ile on yıllık DP iktidarı dönemlerindeki mülki idare düzenlemelerine ilişkin bakış açısı ve istatistiklerin farklılığıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında CHP'nin mülki idareye ilişkin politikası, özellikle doğudaki il sayısının azaltılması ve il üzeri örgütlenme olarak umumi müfettişliklerin kurulması şeklinde tezahür eder. Böylelikle merkezî idare, taşranın her köşesi üzerinde sıkı bir denetim kurmayı amaçlar.¹²⁷ Dönemin ilk kapsamlı mülki idare düzenlemesi, 26 Haziran 1926'da yayımlanıp yürürlüğe giren 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu'dur. Bu düzenlemeyle 11 il, ilçeye; 27 ilçe, bucağa; 60 bucak, köye dönüştürülür; 18 yeni ilçe oluşturulur ve 17 ilçe başka bir il örgütlenmesine bağlanır.¹²⁸ Bu düzenlemeden dört yıl sonra 1930-31 döneminde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu gezisine çıkar ve ziyaretleri esnasındaki gözlemleri sonucunda mülki idare taksimatına yönelik stratejiler geliştirir.¹²⁹ Söz konusu stratejiler doğrultusunda İçişleri Bakanlığı illerin azaltılması gereğini içeren bir rapor hazırlar. Raporda küçük ölçekli illere dayalı sistemin yarattığı sorunlar sıralanır ve ardından da Türkiye'deki mevcut illerin bazılarının kaldırılarak il sayısının sırasıyla 50, 46 ve 39 olarak belirleneceği üç projeye yer verilir;¹³⁰ ancak Türkiye'de il sayısının rapordaki gibi azaltılması mümkün olamaz. Takip eden 1930'lu ve 1940'lu yıllarda İstanbul ve Ankara gibi metropollerdeki bazı semtler¹³¹ ile bazı büyük ölçekli bucak merkezlerinde ilçe kurulur, bunun yanında 4 ilçe¹³², bucağa dönüştürülür.¹³³

126 Hulusi Karagel-Döndü Üçeçam Karagel, "Türkiye'de İdari Yapılanma Sürecinin Coğrafya Analizi (1923-2013)", *International Association of Social Science Research*, No. 2, 2014, s. 24.

127 Bilal Şinik-Çiğdem Görgün, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Merkezileşme Arayışları: Mülki İdarede Yeniden Yapılanma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 69, No. 4, 2014, s. 803.

128 Çağrı Çolak-Deniz Çolak, "Türkiye Cumhuriyeti Mülki İdare Tarihinde İlçeye Dönüştürülen İller", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 19, No. 37, 2023, s. 17.

129 Çağrı Çolak-Deniz Çolak, "Türkiye Cumhuriyeti Mülki İdare Tarihinde İlçeye Dönüştürülen İller", s. 18.

130 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 2-11-1, 05.05.1931.

131 Aksaray, Beşiktaş, Eminönü, Eyüp, Fatih, Kadıköy, Sarıyer ve Çankaya.

132 Eğriğöz (Kütahya), Eskipazar (Çankırı), Kotum (Muş), Kuruçay (Erzincan).

133 Hulusi Karagel-Döndü Üçeçam Karagel, "Türkiye'de İdari Yapılanma Sürecinin Coğrafya Analizi (1923-2013)", s. 20-21.

1923-1950 arasındaki tek parti iktidarında toplam 7 il kurulmuşsa da, bunların tamamı aynı dönemde ilçeye dönüştürülen 19 kent¹³⁴ arasında yer alır. Artvin, Bitlis, Hakkâri, Muş ve Tunceli aynı dönemde ilçeye dönüştürülüp sonradan tekrar il statüsüne yükseltir. Yine bu dönemde kurulan Ağrı ve Bingöl illeri ise Doğubayazıt ve Genç illerinin merkezlerinin taşınmasıyla kurulur. Yani bu dönemde daha önce il düzeyinde örgütlenendirilmeyen hiçbir kent il yapılmaz. Özetle, CHP döneminde yirmi yedi yılda yeni 7 il ve 131 ilçe, DP döneminde on yılda yeni 5 il ve 141 ilçe kurulur. İktidarda kalınan süreye ilişkin bir ortalama verilirse, yılda kurulan il sayısı ortalaması CHP döneminde “0,26”, DP döneminde ise “0,50”dir. Aynı hesaplama ilçeler için yapıldığında ise CHP’nin ortalamasının “4,85”, DP’ninkinin ise “14,10” olduğu ortaya çıkar. Bu ortalama, cumhuriyet tarihinde ilçe kurulma ortalaması en yüksek olan ikinci dönemin DP olduğunu gözler önüne serer. 1950’li yılların sonunda il sayısı 67, ilçe sayısı 571, bucak sayısı 923 olur.¹³⁵ Kaldı ki, kendinden önceki yirmi yedi yıllık dönemde olduğu gibi kendinden sonraki yirmi üç yıllık dönem de yeni mülki idare birimlerinin kurulması açısından DP’ye oranla kısır bir periyot olur. Hatta 1960-1983 arasında yalnızca 11 yeni ilçe kurulur ve bununla birlikte hiçbir yerde il kurulmaz. Cumhuriyetin ilk altmış yılında, kurulan il ve ilçe sayısı açısından en bereketli dönemin diğer elli yıla nazaran on yıllık DP iktidarı oluşu, mülki idare düzenlemelerinde popülist politikaların etkili olduğu argümanını güçlendiren bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer faktör, 1950-1960 dönemindeki mülki idare düzenlemelerinin tamamına yakınının, zamanlama yönünden seçim arifesinde veya seçimin hemen akabinde kanunlaştırılmış olması ve bununla bağlantılı olarak bazı düzenlemelerin *gerrymandering*¹³⁶ barındırmasıdır. DP’nin iktidarda iken girdiği genel seçim sayısı ikidir ve bu seçimler sırasıyla 2 Mayıs 1954 ve 27 Ekim 1957 tarihlerinde yapılır. DP dönemi mülki idare düzenlemelerine yasal dayanak teşkil eden 12 kanunun kabul tarihlerine bakıldığında ise ilk iki düzenleme (5959 ve 6068 Sayılı Kanunlar, toplam 23 ilçe) hariç tamamının, seçim tarihinden önceki veya sonraki bir yıllık süreçte kabul edildiği görülür.

Aslında DP Hükümeti, idareyi devraldığı 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra henüz iktidarı taze iken bile mülki idareye ilişkin ödül ve cezalara başvurur. Örneğin, 6129 Sayılı Kanun ile 19 yıl sonra ilk kez bir il kurulur ve bu kent, öncekilerin aksine tarihinde ilk kez il yapılır. Uşak’ın il yapılması, her ne kadar kanun teklifinde coğrafi ve ekonomik

134 Aksaray, Ardahan, Artvin, Beyoğlu, Bitlis, Çatalca, Doğubayazıt, Ergani, Gelibolu, Genç, Hakkâri, Kozan, Muş, Osmaniye, Silifke, Siverek, Şebinkarahisar, Tunceli ve Üsküdar.

135 Nuray E. Keskin, “Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi”, *Türkiye’nin 1950’li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 513.

136 Bir seçim çevresinin sınırlarını bir siyasi partiye aşırı avantaj yaratacak şekilde manipüle etmek.

nedenlere referans verilerek açıklansa da, bunun aslında siyasi bir ahde vefaya dayandığı yönünde görüşler ortaya atılır. Söz konusu görüşlerin arka planında ise Adnan Menderes'in 1950 yılında Kütahya milletvekili olarak meclise girebilmesinde, o dönemde Kütahya'nın ilçesi olan Uşak'tan gelen oyların önemli ölçüde belirleyici olması yer alır.¹³⁷ Kaldı ki, söz konusu dönemde Simav, Uşak'tan daha gelişmiş bir ilçe merkezidir. Kütahya'nın il merkezine olan mesafe açısından Simav ve Uşak'ın aynı ve buna karşılık Simav'ın nüfusunun 25.000 iken, Uşak'ınkinin 20.000 olmasına rağmen Uşak il yapılır.¹³⁸ Bunun tersi olarak oy vermeyen mülki idare birimlerini alt idari birime düşürme türünden cezalar verilen düzenlemeler de mevcuttur. Örneğin, 6203 Sayılı Kanun¹³⁹ uyarınca Bozkurt Köyü ilçe yapılarak, Abana ilçesi doğrudan köye dönüştürülür.¹⁴⁰

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinin arifesinde DP; 6129, 6191, 6321, 6324 ve 6325 Sayılı Kanunlar aracılığıyla yaptığı mülki idare düzenlemeleri ile seçimde yüksek oranda oy toplamayı hedefler.¹⁴¹ Bu düzenlemelerle 1 il ve 39 ilçe mülki idare sistemine eklenir. Seçimin hemen akabinde kabul ettiği 6418, 6419 ve 6429 Sayılı Kanunlar ile ise seçim sonuçlarının ödül ve cezalarını dağıtır. Hem de bunlar il örgütlenmesi düzeyinde ödül ve cezalar olur. Dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik, bir yerin il olabilmesi için iki ölçütün varlığına vurgu yapar. Bunlardan biri, ilçelerin ekonomik olarak gelişmiş oldukları için bağlı buldukları idari kademenin yapabileceği hizmetlerin üstünde yeni hizmetler beklemeleleri, diğeri ise yine bağlı bulunduğu illerden doğal-coğrafi olarak ayrı kalmaları nedeniyle il merkezi ile ilişkilerinin zorlaşmış olmasıdır.¹⁴² Görünüşte ilk ölçüt gereğince Sakarya, ikinci ölçüt gereğince de Adıyaman illeri kurulur. Oysa gerçekte DP, 1954 genel seçimindeki beklentilerini karşılayan Adıyaman, Sakarya ve Nevşehir ilçelerini il yaparak ödülendirirken; Malatya ve Kırşehir illerini bölerek adeta cezalandırır.¹⁴³ Kaldı ki, bakanın ifade ettiği ölçütleri sağlayan ilçeler bunlarla sınırlı değildir; ancak yine de yalnızca söz konusu kentler il statüsüne getirilir. Öte yandan bu düzenlemelerden Adıyaman ve Nevşehir ile ilgili olanların *gerrymandering* amacıyla kurgulandığı da iddia edilebilir. Bu iki ilçe, DP'nin 1954 seçimlerinde temsilci çıkaramadığı 5 ilden 2'si olan Malatya ve Kırşehir'in ilçeleridir. Dönemin seçim sistemi çoğunlukçu, seçim çevresi de il düzeyli

137 Hulusi Karagel-Döndü Üççam Karagel, "Türkiye'de İdari Yapılanma Sürecinin Coğrafya Analizi (1923-2013)", s. 22.

138 Hulusi Karagel-Döndü Üççam Karagel, "Türkiye'de İdari Yapılanma Sürecinin Coğrafya Analizi (1923-2013)", s. 23.

139 "6203 Sayılı Abana Kaza Merkezinin Bozkurt-Pazaryeri Kasabasına Nakli Hakkında Kanun", *Resmî Gazete*, S. 8595, 29.12.1953.

140 Anayasa Mahkemesi Kararı ile 1968'de yeniden ilçe olmuştur.

141 Hulusi Karagel-Döndü Üççam Karagel, "Türkiye'de İdari Yapılanma Sürecinin Coğrafya Analizi (1923-2013)", s. 22-23.

142 Nuray E. Keskin, "Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi", s. 512.

143 Hulusi Karagel-Döndü Üççam Karagel, "Türkiye'de İdari Yapılanma Sürecinin Coğrafya Analizi (1923-2013)", s. 24.

olmasından ötürü il sınırlarını düzenlemek aynı zamanda seçim sınırlarını yeniden kurgulamak anlamına gelmektedir. Örneğin, Adıyaman'ın bağlı olduğu Malatya'da CHP 107.643 oy alırken, DP 88.235 oyda kalır.¹⁴⁴ Söz konusu DP oylarının büyük oranda Adıyaman'dan gelmesi, il statüsü kazanması durumunda Adıyaman seçim çevresinde çoğunluğun DP olacağı şeklinde yorumlanır ve bu düzenleme seçime yönelik bir stratejiye dönüştürülür. Zaten Adıyaman'ın Malatya'dan ayrılarak il hâline getirilmesine İsmet İnönü ve CHP mensupları da karşı çıkmazlar. Adıyaman'ın il hâline getirilmesinden ziyade ona bağlanacak ilçelerin seçimine itiraz ederler;¹⁴⁵ çünkü bu ilçelerin belirlenmesinde coğrafi ve ekonomik gerekçelerden ziyade *gerrymanderingin* etkili olduğunu düşünürler. Nitekim 1957 seçimlerinde Malatya ve Kırşehir'de seçimi kazanamayan DP, bu illeri bölerek kurdukları Adıyaman ve Nevşehir'de seçimi kazanır.

DP dönemi mülki idare düzenlemelerinden en dikkat çeken ve kamuoyunda yankı uyandıranı Kırşehir'in ilçe hâline getirilişidir. Tek parti döneminde 19 ilin ilçeye dönüştürülmesine rağmen, bunlardan hiçbiri Kırşehir'in ilçe yapılması kadar dramatik ve sansasyonel bulunmaz. Aslında coğrafi ve ekonomik koşullar çerçevesinde ilçeye dönüştürülmesinin rasyonel olacağı birçok ilçe varken, DP böyle düzenlemelere mahallî halkın tepkisini çekmekten korkarak başvurmaz. Yine de Kırşehir'de halktan korkmaz; çünkü Kırşehir, DP'nin en azılı muhaliflerinden biri olan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın memleketidir ve bununla bağlantılı olarak CMP ile DP arasında siyasi rekabetin ve nezaketin ötesine geçen durumlara ev sahipliği yapan bir kenttir. Bunun üzerine bir de 1954 seçimlerinde DP'nin Kırşehir milletvekillerini CMP'ye kaptırması, daha önce birçok kez il olma isteğini Ankara'ya bildiren ve aslen Nevşehirli olan Niğde milletvekilleri aracılığıyla il merkezi olmak için girişimlerde bulunan Nevşehir için bir fırsat oluşturur.¹⁴⁶ Hükümet, aldığı kararla Kırşehir'i Malatya gibi bölmekle kalmaz, aynı zamanda ilçeye de dönüştürür. Bu karara gerekçe olarak da iktisadi gelişme içindeki Nevşehir'in, bölgenin yeni merkezi konumuna yükselmesini gösterir ve Kırşehir'in il hâlinde bırakılmasının iktisadi açıdan imkânsız olduğunu savunur.¹⁴⁷ DP hükümeti her ne kadar burada siyasi bir intikam amaçlamadığını hatta bu durumun yalnızca coğrafi ve iktisadi nedenlerle ortaya çıktığını ifade etse de bu minvaldeki beyanatlar kamuoyunda çok

144 Ahmet Gülen, "Demokrat Parti Döneminde Adıyaman Vilayetinin Kuruluşuna Dair Bir Tartışma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 37, No. 104, 2021, s. 366.

145 Ahmet Gülen, "Demokrat Parti Döneminde Adıyaman Vilayetinin Kuruluşuna Dair Bir Tartışma", s. 357.

146 Haşim Erdoğan-Çağrı Pişkin, "Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C.10, No.2, 2020, s. 578.

147 Nuray E. Keskin, "Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi", s. 513.

inandırıcı karşılanmaz.¹⁴⁸ Nitekim ironik bir şekilde aynı hükümet, üç yıl sonra ya da diğer bir deyişle 27 Ekim 1957 genel seçimlerinden dört ay önce, bölgenin önemli iktisadi merkezlerinden biri olduğu gerekçesiyle Kırşehir'i 7001 Sayılı Kanun ile yeniden il yapar. Seçim öncesinde, en az Kırşehir'in il yapılması kadar halkı heyecanlandıran bir başka düzenlemeye de imza atılır. O güne değin görülmemiş bir biçimde tek bir kanun ile toplamda 78 ilçenin kurulacağına müjdesi 7033 Sayılı Kanun ile halka verilir. Böylece ilk beş yıldaki siyasi destek ve ekonomik havanın tersine döndüğü bir seçim atmosferinde DP, o güne kadar kurduğu toplam ilçe sayısından daha fazlasını dört farklı celpte kurmayı vatan-daşa taahhüt ederek onların siyasi desteğini kazanmaya çalışır.

DP dönemindeki mülki idare düzenlemelerinin popülist öğeler barındırdığına ilişkin son gösterge ise düzenlemelerin kamuoyuna duyurulmasının akabinde ortaya çıkan mahallî bas-kılara kayıtsız kalınmamasıdır. DP dönemindeki ilk mülki idare düzenlemesi olan Senirkent'in ilçe yapılması süreci, buna verilebilecek ilk örnektir. 5959 Sayılı Kanun'da her ne kadar yalnızca Senirkent'te ilçe kurulması düzenlenmiş olsa da, bununla ilgili kanun tek-lifinin ilk şeklinde Uluborlu'nun bucağa dönüştürülmesi de yer almaktadır. Gerek coğrafi gerekse iktisadi koşullar rasyonel bir şekilde göz önünde bulundurulduğunda birbirine yakın mesafede bulunan bu iki yerleşimden Senirkent bucağının ilçeye, Uluborlu ilçesinin ise bu-cağa dönüştürülmesi gerekirken, aşağıda bütçe komisyonunda ifade edilen gerekçeler de göz önünde bulundurularak Uluborlu'nun bucağa dönüştürülmesinden vazgeçilir:

“Malûm olduğu üzere Büyük Meclisin 18. IV. 1952 tarihli 63 ncü Birleşiminin 2 nci oturumun-da söz alan Başbakan Yardımcısı tezahür eden temayülü dikkate alarak Uluborlu'nun ilçe kal-ması ve Senirkent'in de ilçe olması esbabının birlikte müzakere edilmek üzere Hükümet adına tasarının yeniden Bütçe Komisyonuna tevdiini istemiş ve talep kabul edilerek dosya komisyo-numuza havale olunmuştu... Uluborlu'nun ilçe olarak kalmasını ve fakat Senirkent'in de ilçe olmasını istikam eden mucip sebepleri her şeyden evvel her iki kasaba halkının içinde bulun-duğu huzursuzluğun ortadan kaldırılmasına irca etmek mümkün olduğu gibi bir taraftan ilçe merkezi olmakta bir asra yakın mazisi ve tesisleri ile Uluborlu, diğer taraftan iktisadi ve içti-mai bakımdan büyük bir süratle inkişaf gösteren Senirkent'in birer ilçe merkezi hâline getiril-meleri hususunda gerek il yetkili kurullarının mütalâaları ve gerek Yüksek Meclisin tema-yilâtını dikkate almak suretiyle Hükümetin de mutabakatını bildiren Başbakan Yardımcısının ifadesi göz önünde bulundurularak Senirkent'de ilçe kurulması komisyonumuzca kabul edilmiş ve tasarı bu şekle göre tadil edilmek suretiyle yeniden hazırlanmıştır.”¹⁴⁹

148 Haşim Erdoğan-Çağrı Pişkin, “Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması”, s. 581.

149 Uluborlu İlçesi Merkezinin Senirkent Kasabasına ve Senirkent Bucağı Merkezinin de Uluborlu Kasabasına Kaldırılmasına, İlçe Adının Senirkent, Bucak Adının da Uluborlu Olarak Değiştirilmesine Dair Kanun Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, *TBMM Bütçe Komisyonu*, Esas No. 1/229, Karar No. 100, 09.06.1952.

Görüldüğü üzere, Uluborlu'nun bucağa dönüştürülmemesinde kasaba halkının huzursuzluğu ve Uluborlu'nun uzun süredir ilçe olması rol oynar. Benzer şekilde 6324 Sayılı Kanun'un teklif metninde ilçe kurulması öngörülen birimler arasında yer alması-na rağmen Niğde'nin Ortaköy kasabası, ilçe merkezinin nereye kurulacağına halk arasında huzursuzluğa yol açmasından ötürü teklif metninden çıkarılır:

“Niğde Vilâyetinin Ortaköy Kasabasında (Ortaköy) adıyla bir kaza teşkili hakkındaki Hükümet teklifi üzerinde kaza merkezinin (Balçı) Nahiyesinde kurulması hususunda lehte ve aleyhte cereyan eden uzun görüşmelerden sonra Hükümetin her iki yer üzerinde yeniden bizzat mahallinde esaslı bir tetkikatta bulunulmasına fırsat verilmesi ve bundan sonra lâyük kaza merkezi hakkında tam ve kâmil kanaatin bildirilmesi için bu teklifin lâyihadan tefrik edilmesi hususundaki talebi encümenimizce de muvafık görülerek lâyihadan çıkarılmak suretiyle birinci madde ve merbutu cetveller kabul edilmiştir.”¹⁵⁰

Kırşehir'in yeniden il yapıldığı 7001 Sayılı Kanun'un teklifinde de bu düzenleme-den dolayı Nevşehir'in “sarsılmayacağı”, Yozgat'ın da “müteessir” olmayacağı gibi ifadelere yer verilmesi; popülist bir politikadan geri dönülen bir politika metninde bile yine popülist bir dile başvurulduğunu gözler önüne serer:

“Bu takdirde yeni kurulacak vilâyetin merkezle beraber dört kazası, dört nahiyesi ve (257) köyü bulunacak ve 1955 senesi nüfus sayımına göre de (158 988) nüfusu ihtiva edecektir. Bu kuruluştan sonra Nevşehir vilâyeti de merkez kazasıyla birlikte altı kazası dört nahiyeli ve (185) köylü ve yine 1955 senesi nüfus sayımına göre de (164 991) nüfuslu kalacak ve bu hâli ile de sarsılmış olmayacaktır. (393 235) nüfuslu bulunan Yozgad vilâyetinin de (28 070) nüfuslu Çiçekdağı'nın ayrılmasından müteessir olmayacağı aşikârdır.”¹⁵¹

Son bir örnek ise DP dönemindeki en geniş kapsamlı mülki idare düzenlemesi olan 7033 Sayılı Kanun'un teklif metnindeki yalnızca 64 bucağın ilçeye dönüştürüleceği ifadesinin riskli bulunmasıdır. İlçe kurulmasının kampanyaya dönüştüğü bu dönemde söz konusu teklif, adı geçen bucakların dışında yaşayan ve ilçeli olmayı arzu eden halkın tepkisine yol açabileceği düşünülerek revize edilir:

“Hükümet hizmetinin halka daha faydalı olabilmesi ve bu hizmetlerin halkımızın yanına ve yanına götürülmesi gibi ulvi bir gayeye, matuf olan kanun lâyihası encümenimizce umumi olarak kabule şayan görülmüştür. Ancak gelecek senelere sâri ve âdeta dondurulmuş bir vaziyet arz eden, yani 1960 yılına kadar 64 nahiyeden başka nahiyenin kaza olamayacağı prensipi

150 Yeniden 4 ve 18 Kaza Kurulması Hakkında Kanun Lâyihaları ile Sinob Mebusu Server Somuncuoğlu ve 4 Arkadaşının, Yeniden Üç Kaza Kurulması Hakkında Kanun Teklifi ve Dahiliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, *TBMM Bütçe Encümeni*, Esas No. 1/760-1/761- 2/592, Karar No. 135, 24.02.1954.

151 Nevşehir Vilâyetine Bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) Adıyla Yeniden Bir Vilâyet Kurulması Hakkında Kanun Lâyihası, *T.C. Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi*, S. 71-564/1473, 20.05.1957.

encümenimizce muvafık mütalâa edilmiyerek birtakım yeni zuhur edecek sebepler dolayısıyla 1957 yılından 1960 yılına kadar bâzı nahiyelerin kaza olabileceği prensibi encümenimizce ittifakla kabul edilmiştir.”¹⁵²

Normalde sırasıyla 19, 18, 15 ve 12 bucağın dört farklı celpte ilçe yapılacağı 64 ilçenin kurulmasını öngören teklif, sonrasında sırasıyla 22, 22, 17 ve 17 bucağın dört farklı celpte ilçe yapılacağı 78 ilçenin kurulmasını öngören bir kanuna dönüşür. Bunun sonucunda Ortaköy (Niğde), Kumluca (Antalya), Sarıcakaya (Eskişehir), Arsin ve Yomra (Trabzon), Elmadağ ve Sulakyurt (Ankara), Eldivan (Çankırı), Eynesil (Giresun), Sarioğlan (Kayseri), Türkoğlu (Kahramanmaraş), Derinkuyu (Nevşehir), Kumru ve Korgan (Ordu) teklifte yer almamalarına rağmen ilçe örgütlenmesine kavuşur. Ayrıca teklifte Burdur ilinde “Çeltikçi” bucağının ilçe yapılacağı yer almasına rağmen kanunda “Ağlasun” bucağı ilçe olur. Öte yandan hangi bucağın ne zaman ilçe olacağına yönelik gruplandırma da teklifin kamuoyuna yansımından sonra büyük oranda değiştirilir. Yani rasyonel ölçütlerin yanı sıra, halkın göstermiş olduğu reaksiyon da düzenlemede oldukça belirleyici olur.

Kısaca DP dönemi mülki idare düzenlemelerine yönelik istatistiklerin kendinden önceki ve sonraki dönemlerden yoğunluk açısından bariz bir şekilde ayrılması, bu düzenlemelerin seçim arifesinde vaade / seçim sonucunda ödül veya cezaya dönüştürülerek siyasi kampanyaların metası hâline getirilmesi ve de düzenlemelerde idari ve hukuki ölçütlere ek olarak mahallî halkın arzu, huzur ve prestijinin göz önünde bulundurulması gibi göstergeler; DP dönemindeki mülki idare düzenlemelerinin popülist yönlerini açığa çıkarmaktadır.

Sonuç

Modern bir toplumsal olgu olan popülizm, tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde ortaya çıkar, gelişir ve dönüşür. Rus aydınlarının köylüleri arkalarına aldıkları *Narodnik* hareketi ile ABD’de Halk Partisinin Kuzeyli zengin tüccarlara karşı Güneyli pamuk işçilerinin haklarını savunduğu popülist hareketi, her ne kadar tarım radikalizmine dayanırsa da siyasal aktörleri ve ideolojik arka planları birbirlerinden ayırır. Bu tarihten itibaren dünyanın birçok yerinde gözlemlenen popülizm, Türkiye’de “halkçılık” adı altında belirir ve Rus popülizmine benzer biçimde Osmanlı aydınlarının benimsediği “halka rağmen halkçılık” anlayışında vücut bulur. Türkiye popülizmi üzerine çalışan sosyal

152 Yeniden 64 Kaza Kurulması ve İzmir Vilâyetine Bağlı Kuşadası Kazasının Aydın Vilâyetine Bağlanması Hakkında Kanun Lâyihası ve Dahiliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, *TBMM Bütçe Encümeni*, Esas No. 1/679, Karar No. 48, 28.05.1957.

bilimciler, genellikle Türkiye'nin erken dönem popülizmini geç Osmanlı döneminin modernleşme hareketine dayandırır ve bu dönemde ortaya çıkan "halkçılığı" bir aydın hareketi olarak görerek, demokratik ülkelerde gözlemlenen siyasal popülizmden ayırırlar. Modern anlamıyla popülizmin Türkiye'de çok partili hayata geçişle ortaya çıktığı iddia edilir; böylece popülizm ve demokrasi arasındaki ilişki ortaya konur. 1950 yılında popülist vaatlerle iktidara gelen DP ve onun popülist politikaları, Türk siyasal sisteminin demokratikleşmesinin simgeleri hâline gelirler.

DP döneminin siyasal tarzı ve stratejik bir aracı olarak popülizm, millî irade söylemine dayanır. Söz konusu iradeyi kullanan DP iktidarı, iradenin sahibi olduğu iddia edilen millet ise oya indirgenmiş yurttaşlardır. Tek parti döneminin yozlaşmış ve ceberut seçkinlerine karşı halkın egemenliğini temsil eden DP, farklı toplumsal kesimleri demokratik taleplerde birleştirir. Otantik halk ile yozlaşmış/halktan uzak seçkinler arasında yarattığı kimliksel fark, iktidarının ikinci döneminden itibaren iç ve dış düşmanların da ötekileştirilmesini kapsayan bir kimliklenme siyasetine dönüşür. DP'nin ilk döneminde demokratikleşme ve ikinci döneminden itibaren otoriterleşme şeklinde gerçekleşen eğilim ekseninde, liderin halkla bürokratik olmayan, gayriresmî ve kişiselleşmiş ilişkilerinin de belirginleştiği görülür. Bu süreçte özellikle patronaja dayalı bir sistem ile birlikte plebisiter siyasetin DP popülizminin önemli stratejileri oldukları söylenebilir. Hatta bununla ilişkili olarak DP'nin, söz konusu siyaset tarzını daha çok oy kazanma ve siyasal rekabette galibiyet elde etme mücadelesi çerçevesinde bir stratejiye dönüştürdüğü iddia edilebilir.

Bu çalışmada DP'nin iktidar olduğu on yıllık süreçte yürürlüğe koyduğu mülki idare düzenlemeleri onun popülist siyaseti çerçevesinde analiz edilmiştir. Uygulanan söz konusu düzenlemelerin parti lideri Adnan Menderes ile halk arasında kurulan kişiselleşmiş ilişkiye dayandığı; bazen onun patronaj siyasetinin bir parçası bazen de maliyetinin karşılanmadığı durumlarda söz konusu siyasetin yerine kullanılan bir siyasal strateji olduğu iddia edilmiştir. Söz konusu siyasal stratejinin asıl amacı en çok oyu alma gayesidir. Bu nedenle DP'ye beklenen oranda oy çıkan yerler il ya da ilçe yapılırken, oy çıkmayan yerler il ya da ilçe konumundan düşürülür. Menderes'in ödül-ceza ilişkisi üzerine kurduğu söz konusu strateji halkın demokratik taleplerine de dayanır. Daha iyi hizmet ve prestij elde etme amacıyla yöre halkının il ya da ilçeli olma talepleri de DP tarafından dikkate alınır; kamuoyuna duyurulan düzenlemeler halkın tepkisine göre yeniden düzenlenir. Özellikle iktidarının son dönemlerine denk gelen 1957 seçimlerine hazırlanırken oy toplama amacıyla halkın söz konusu talebi araçsallaştırılır ve birçok yerin il ya da ilçe olacağı müjdesi verilir. Mevzuata göre bir yerin il ya da ilçe yapılabilmesi coğrafi ve iktisadi

gerekçeler ile mümkünken DP döneminde siyasal liderin kişisel çıkarları doğrultusunda kararlar alındığı da görülür. Mülki idare düzenlemeleri yapılırken ileri sürülen ve kurumsal olmaktan ziyade kişiselleşmiş ilişkilere dayanan gerekçeler, söz konusu düzenlemelerin DP'nin popülist siyasetinin bir aracı olduğu gerçekliğini ortaya koyar.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Arşiv Kaynakları¹⁵³

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar¹⁵⁴

Resmî Gazete

T.C. Başvekâlet Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi

TBMM Bütçe Komisyonu

TBMM Bütçe Encümeni

Araştırma Eserler

Ahmad, Feroz: *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Arditi, Benjamin: *Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007.

Aytaç, S. Erdem-Öniş, Ziya: "Varieties of Populism in a Changing Global Context: The Divergent Paths of Erdoğan and Kirchnerismo," *Comparative Politics*, Vol. 47, No. 1, 2014, p. 41-59.

¹⁵³ Kullanılan belgelerin künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

¹⁵⁴ Kullanılan resmî yayınların künyceleri dipnotlarda gösterilmiştir.

- Barr, Robert R: *The Resurgence of Populism in Latin America*, Lynne Rienner Publishers, London, 2017.
- Baykan, Toygar Sinan: “Halkçılık ve Popülizm Halkçılık ve Popülizm: Türkiye Vakası ve Bir Kavramın Kullanımları”, *Mülkiye Dergisi*, C. 41, No. 1, 2017, s. 157-194.
- Bora, Tanıl: “Adnan Menderes”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, C. 7, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 482-507.
- Bora, Tanıl: *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Canovan, Margaret: “Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy”, *Political Studies* No. 47, 1999, p. 2-16.
- Canovan, Margaret: *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York and London 1981.
- Castaldo, Antonio: “Populism and Competitive Authoritarianism in Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, No. 4, 2018, p. 467-487.
- Çavdar, Tefvik: *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze*, İmge Yayınları, Ankara, 2013.
- Çolak, Çağrı-Çolak, Deniz: “Türkiye Cumhuriyeti Mülki İdare Tarihinde İlçeye Dönüştürülen İller”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 19, No. 37, 2023, s. 1-35.
- Demirel, Taner: “Demokrat Parti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, C. 7, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 480-529.
- Elçi, Ezgi: “Politics of Nostalgia and Populism: Evidence from Turkey”, *British Journal of Political Science*, No. 52, 2022, p. 697-714.
- Elçi, Ezgi: “The Rise of Populism in Turkey: A Content Analysis”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 19, No. 3, 2019, p. 387-408.
- Erdoğan, Haşim-Pişkin, Çağrı: “Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir’in İl, Kırşehir’in İlçe Olması”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 10, No. 2, 2020, s. 577-590.
- Esen, Berk-Gümüşçü, Şebnem: “Rising Competitive Authoritarianism in Turkey”, *Third World Quarterly*, Vol. 37, No. 9, 2016, p. 1581-1606.
- Findley, Carter V.: *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)*, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- Gülen, Ahmet: “Demokrat Parti Döneminde Adıyaman Vilayetinin Kuruluşuna Dair Bir Tartışma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 37, No.104, 2021, s. 357-382.
- Gürsoy, Erol Zihni: “Cumhuriyet Döneminde Yeni İl ve İlçe Kurulmasındaki Yaklaşımlar”, *Türk İdare Dergisi*, No. 458, 2008, s. 81-94.
- Güven, Dilek: *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- Heper, Metin-Keyman, E. Fuat: "Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey", *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 4 (October), 1998, p. 259-277.
- Karagel, Hulusi-Üçerçam Karagel, Döndü: "Türkiye'de İdari Yapılanma Sürecinin Coğrafya Analizi (1923-2013)", *International Association of Social Science Research*, No. 2, 2014, s. 10-32.
- Karpat, Kemal H.: "Political Developments in Turkey, 1950-70", *Middle Eastern Studies*, Vol. 8, No. 3 (October), 1972, p. 349-375.
- Karpat, Kemal H.: *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- Keskin, Nuray E.: "Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, ed. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 505-533.
- Kıvrak Köroğlu, Esin: "*Chain*" of Populism from the Democrat Party to the Justice and Development Party in Turkey, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2016.
- Laclau, Ernesto: "Populism: What's in a Name?", *Populism and the Mirror of Democracy*, ed. Francisco Panizza, VERSO, London, 2005, p. 32-49.
- Lewis, Geoffrey: "The End of the First Republic", *The World Today*, Vol. 16, No. 9 (September), 1960, p. 377-386.
- Mardin, Şerif: "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, Vol. 102, No. 1 (Winter), 1973, p. 169-190.
- Moffit, Benjamin-Tormey, Simon: "Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style", *Political Studies*, No. 62, 2014, p. 381-397.
- Moffit, Benjamin: *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Stanford University Press, Stanford, 2016.
- Mudde, Cas-Kaltwasser, Cristóbal Rovira: *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2017.
- Mudde, Cas: "Populism: An Ideational Approach", *The Oxford Handbook of Populism*, eds. Cristóbal Rovira Kaltwasser-Paul Taggart-Paulina Ochoa Espejo-Pierre Ostiguy, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 27-47.
- Ostiguy, Pierre: "Populism: A Socio-Cultural Approach", *The Oxford Handbook of Populism*, eds. Cristóbal Rovira Kaltwasser-Paul Taggart-Paulina Ochoa Espejo-Pierre Ostiguy, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 73-98.
- Panizza, Francisco: "Introduction: Populism and the Mirror of Democracy", *Populism and the Mirror of Democracy*, ed. Francisco Panizza, VERSO, London, 2005, p. 1-31.

- Sayarı, Sabri: “Adnan Menderes”, *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, eds. Metin Heper-Sabri Sayarı, çev. Zuhâl Bilgin, Kitap, İstanbul, 2008, s. 77-100.
- Schumpeter, Joseph: *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, çev. Hasan İlhan, Alter Yayınları, Ankara, 2012.
- Şelçuk, Orçun: “Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 16, No. 4, 2016, p. 571-589.
- Simpson, Dwight J.: “Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey”, *Middle East Journal*, Vol. 19, No. 2 (Spring), 1965, p. 141-152.
- Sözen, Yunus: “Popular Will against Democracy: Populist Autocratization in Turkey”, *Reflektif: Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 1, No. 1, 2020, p. 9-29.
- Sunar, İlkay: “Demokrat Parti ve Popülizm”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 2076-2086.
- Sunar, İlkay: “Populism and Patronage: The Democrat Party and its Legacy in Turkey”, *II. Politico*, Vol. 55, No. 3 (Ottobre-Dicembre), 1990, p. 745-757.
- Şinik, Bilal-Görgün, Çiğdem: “Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Merkezileşme Arayışları: Mülki İdarede Yeniden Yapılanma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 69, No. 4, 2014, s. 777-805
- Taggart, Paul: *Concepts in the Social Sciences: Populism*, Open University Press, Buckingham, 2000.
- Taguieff, Pierre-André: “Le populisme et la science politique. Du mirage conceptuel aux vrais problèmes”, *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, No. 56, 1997, p. 4-33.
- Taşkın, Yüksel: “Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns,” *The Oxford Handbook of Turkish Politics*, ed. Güneş Murat Tezcür, Oxford University Press, Oxford, 2020, p. 275-294.
- Toprak, Zafer: “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, *Tarih ve Demokrasi-Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 41-65.
- Türk, H. Bahadır: *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ural, Tülin: *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, [t.y.].
- Weyland, Kurt: “Populism: A Political-Strategic Approach”, *The Oxford Handbook of Populism*, eds. Cristóbal Rovira Kaltwasser-Paul Taggart-Paulina Ochoa Espejo-Pierre Ostiguy, Oxford University Press, Oxford, 2017, p. 48-72.
- Wieviorka, Michel: *Le Front national entre extrémisme, populisme et démocratie*, Éditions de la maison de sciences de l’homme, Paris, 2013.
- Zürcher, Erik Jan: *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Siyasi Görüşleriyle Prens Sabahattin Hakkında Bir Kitap

A Book on Prince Sabahattin and His Political Views

Ramazan Erhan Güllü, *Gölgede Bir Lider Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti*, 1. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2023, 293 s.
ISBN: 978-625-408-606-9

Mahmut KOÇAK*

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahattin, Siyaset, Mütareke, Siyasi Muhit

Keywords: Prince Sabahattin, Politics, Armistice, Political Environment

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye

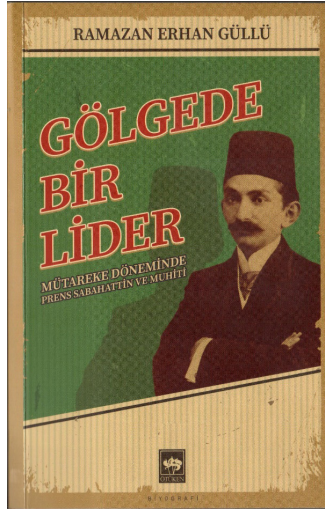
ORCID: M.K. 0000-0002-7942-9808

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mahmut Koçak, İstanbul Üniversitesi Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul,
Türkiye
E-posta/E-mail: mahmut.kocak@ogriu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 14.12.2023

Kabul/Accepted: 20.12.2023

Atıf/Citation: Kocak, Mahmut. "Siyasi Görüşleriyle Prens Sabahattin Hakkında Bir Kitap." Ramazan Erhan Güllü'nün, "Gölgede Bir Lider Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Ve Muhiti." adlı eserin değerlendirmesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 429-435.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1404742>

Genel olarak Prens Sabahattin, Türkiye’de, sosyoloji alanında, “adem-i merkezîyet ve teşebbüs-i şahsî” düşüncesi ile tanınmıştır. Aynı zamanda Le Play okulunun temsilcisidir. Ancak, Prens Sabahattin, pek fazla bilinmemesine rağmen siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve siyasi görüşlerini açıklamaktan geri durmamıştır. Fakat, bu konuda derli toplu bir çalışma da bugüne kadar yapılmamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü, “*Gölgede Bir Lider Mütareke Döneminde Prens Sabahattin Ve Muhiti*” adlı eseri ile bu açığı kapatmaya çalışmıştır.

Eser, Prens Sabahattin’in özgeçmişiyile başlamakta ve ardından esas olarak 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’nden, Milli Mücadele’nin sonlarına kadar olan dönemdeki siyasi tavrı ve faaliyetlerini ele almaktadır. Yazarın da belirtmiş olduğu gibi Prens Sabahattin’in Mütareke dönemi ve sonrasındaki faaliyetlerinin konu edinilmesinin amacı, Prens Sabahattin’in Meşrutiyet dönemindeki siyasi görüşlerinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Osmanlı hanedanına mensup olan Prens Sabahattin’in literatürde ağırlıklı olarak belirli bir sınırlandırmanın içerisinde tutulması ve bunun dışındaki konumuna pek değinilmemesi sebebiyle eserin ilgili literatüre katkısı oldukça mühimdir. Eser; önsöz, giriş, üç ana bölüm, sonuç, kaynakça ve ekler olmak üzere oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde (s.17-33); Amaç, yöntem ve kaynaklar belirtilmiş, *Osmanlı Aydınında Devleti Kurtarma Refleksi, Fikir Akımları ve Liberalizm* ifade edilmiş, *Liberalizm ve Milliyetçiliği Uyuşturma Çabalarına* vurgu yapılmıştır. Prens Sabahattin “adem-i merkezîyet ve teşebbüs-i şahsî” düşüncesiyle Türk siyasetinde ön plana çıkmış ve II. Abdülhamit’e karşı muhalif olması kendisine karşı bir merak uyandırmıştır. Prens Sabahattin, siyasi ve sosyal faaliyetlerini genel olarak basın aracılığıyla yapmış ve “*muhiti*”ini de gazeteler üzerinden oluşturmuştur. Mütareke döneminde, Prens Sabahattin’in fikirlerini ve siyasi tavırlarını basın yoluyla anlayabileceğimize değinen yazar, eserin kaynağını genel olarak Türk basınının oluşturduğunu ifade etmiştir. İstanbul gazetelelerinden *Söz ve Tarik*, İzmir’de Osman Nevres (Hasan Tahsin) tarafından yayınlanan *Hukuk-ı Beşer* ile *Sulh ve Selamet*, ayrıca *Alemdar*, *Yeni İstanbul*, *İkdam*, *İleri*, *Vakit* ve *Tercüman-ı Hakikat* de ekseriyetle Prens Sabahattin’in fikir ve görüşlerini desteklemiştir. Arşiv vesikaları ve Türk basını dışında eserin diğer önemli kaynağı ise Prens Sabahattin’in yayınlanmış yazıları ve kendisine yakın olanların yazmış olduklarıdır. Prens Sabahattin hakkındaki ilk biyografi eseri Cavit Orhan Tütengil ve Nezahet Nurettin Ege tarafından kaleme alınmıştır. Prens Sabahattin, İttihat ve Terakki’ye karşı muhalefetiyle siyasi alanda etkili olmuş ve Prens Sabahattin’in ilmi programı Meslek-i İctima’yi “*milliyetçi*” bir sınırlandırmaya çalışması dikkat çekmiştir.(s.19)

“Mütareke Dönemine Kadar Prens Sabahattin’in Hayatı Ve İlmi/Siyasi Faaliyetleri” (s. 43-114) adlı birinci bölümde, öncelikli olarak Prens Sabahattin’in asıl adının “*Mehmet Sabahaddin*” olduğu belirtilmiş ve Osmanlı hanedanına dayanmış olan ailesi ve eğitim hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde muhalif bir hanedanın mensubu olan Prens Sabahattin’in siyasi fikirlerinin oluşmasında babası Damat Mahmud Paşa’nın II. Abdülhamit’e karşı muhalif olması ve daha sonra Paris’e geçmeleriyle birlikte Jön Türk hareketine katılmaları ele alınmıştır. Ayrıca Damat Mahmud Paşa ve ailesinin Paris’ten sonra Cenevre’ye geçtiği ve İshak Sükûti tarafından desteklendiği ifade edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid ise Damat Mahmud Paşa ve ailesinin geri dönmesi için çalışmalar yapmıştır. Yine Sultanın göreviyle Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, Damat Mahmud ve oğullarını Kahire’ye davet etmiştir. Mahmud Paşa ve oğulları da Mısır’da bulunduktan sonra Avrupa’ya geri dönmüşlerdir. Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah Mısırda buldukları süre zarfında çeşitli yazılar yayımlayarak “*liberal*” Osmanlılara “*danışma*” amaçlı kongre çağrısı yapmıştır. Yazar, dönemin basının da Sabahattin Bey’e “*Sultanzade*” sıfatı kullanıldığını belirtmiştir. Eserde Prens Sabahattin’in Birinci Jön Türk Kongresini organize etmiş olduğunu ve İsmail Kemal Bey ile kurmuş oldukları “*Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti*”ndeki faaliyetlerine değinilmiştir. Daha sonraki süreçte ise Prens Sabahattin, adem-i merkezîyetçi tezini savunmuş ve 1906 yılında “*Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti*” adıyla yeni bir cemiyet kurarak fikirlerini yayınlamıştır. Meşrutiyet dönemi siyasi hayatında Prens Sabahattin, İstanbul’a dönüşü ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetiyle fikir ayrılıklarına düşmüştür. Rum Patrikhanesiyle iyi ilişkiler kurmuş olan Prens Sabahattin, çeşitli siyasi çalışmalar yürütmüştür. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonraki süreçte Prens Sabahattin’in yeni dönemde İttihat ve Terakki muhalefeti ve siyasetteki kaçınılmaz rolüne değinilmiştir. Ayrıca Prens Sabahattin’in Paris Barış Konferansı’nda Türkiye lehine yapmış olduğu faaliyetleri ve İsviçre’de “*Türk Liberaller Kongresi*” toplamış olduğu belirtilmiş, kongrenin bir muhtıra sunduğu ifade edilmiştir. Kongreye iletilen muhtırada Wilson prensiplerine atıf yapılmış ve Türk Devleti’nin bağımsızlığı talep edilmiştir. Yazar, eserinde muhtıranın tam metnini koymuş ve Prens Sabahattin’in kendine bir politik çevre oluşturduğunun altını çizmiştir. Ayrıca Prens Sabahattin’in mütareke sonrası Paris Barış Konferansı’nda Türkiye’yi temsil etmesi Avrupa’da gündem olmuştur. Mütareke sonrası Prens Sabahattin’in istek ve görüşlerine eserde değinilmiştir.

“Siyasi Hayatta Prens Sabahattin Etkisi: Prens Sabahattin Yanlısı Basın, Cemiyet Ve Fırkalar” (s.121-186) isimli ikinci bölümde yazar, dönemin önemli siyasi kavramı

olarak da belirlenen “*muhit*” meselesini ve Prens Sabahattin’in siyasi çevresine odaklanmıştır. Kitapta bu bölümde basın siyasetteki rolüne dikkat çekilmiştir. Mütareke dönemi sonrası Prens Sabahattin’in basındaki en etkili destekçisi *Söz* ve *Tarık* gazeteleri olmuştur. Ayrıca diğer bir Prens Sabahattin destekçisi olan yayın organı ise Refi Cevad (Ulany)’ın *Alemdar* gazetesidir. Bir diğer Prens Sabahattin destekçisi gazete ise Ahmet Emin Yalman’ın *Vakit* ve Ahmed Cevad (Oran)’ın *İkdam* gazetesidir. Gazeteler dışında ise Prens’i dergi olarak destekleyen yayın organı Mehmet Ali (Şevki Sevündük) tarafından yayınlanan *Meslek-i İçtimai* dergisidir. Prens Sabahattin’in siyasi “*muhit*” olarak oluşturmuş olduğu çevreye basın oldukça önemli destekler sağlamıştır. Prens Sabahattin’i basın olarak destekleyenler bir diğer deyişle siyasi “*muhit*”ini sağlayanların arasında cemiyet olarak Prens Sabahattin yanlısı kurulmuş ilk cemiyet “*Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti*”dir. Bu cemiyetin faaliyetlerini Prens Sabahattin’in özel katibi ve yakın arkadaşı Satvet Lütü Bey’in yürüttüğü ifade edilmiştir. Prens Sabahattin yanlılarının fırka içerisinde bulunması ve Fırka’da “*adem-i merkeziyet*” vurgusunun yapılması Prens Sabahattin’in etkisini göstermektedir. Eserde, Fırka’nın dönemin Tevfik Paşa hükümetine karşı muhalif bir tavır sergilemiş olduğu belirtilmiştir. Yazar, Fırka’nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilişkilerine değinmiş ve Tevfik Paşa’dan sonra Hürriyet ve İtilaf kadrolarının hakim olduğu Damat Ferit Paşa hükümetini desteklediğini ifade etmiştir. Ayrıca eserde, Damat Ferit’in Prens Sabahattin’e karşı bir muhalif kişiliği olmasının altı çizilmiş ve ilerleyen süreçte Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası’nın içerisindeki Prens Sabahattin yanlılarının azaldığı vurgulanmıştır. İzmir’in İşgali ve sonrası dönemde Fırka’nın izlemiş olduğu siyasete değinen yazar, Fırka’nın İzmir’in İşgali’nin haksız bir durum olduğunu belirtmesi üzerine Damat Ferit ile yakınlığının azalmış olduğunu belirtmiştir. Fırka, 1919 seçimlerin’de Prens Sabahattin’i müstakil aday olarak göstermiştir. İlerleyen süreçte ise 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgali ile birlikte Fırka faaliyetlerini durdurmuştur. Prens Sabahattin’in etkisinde kurulan bir diğer fırka da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’dir. Ayrıca “liberal milliyetçilik” söylemlerinin etkili olduğu ve Prens Sabahattin yanlıları Milli Ahrar Fırkasını kurmuşlardır. Fırka’nın kurucuları Prens Sabahattin’e yakın kişiler olmakla birlikte İttihat ve Terakki’ye de muhalif idi.

“Prens Sabahattin’in İstanbul’a Dönüşü Sonrası Faaliyetleri Ve Anadolu Hareketi İle İlişkileri” (191- 264) adlı üçüncü bölümde yazar, Prens Sabahattin’in 1919 yılı sonlarında Türkiye’ye dönüşü ve Milli Mücadeleye kadar olan çalışmalarını ele almış ve siyasetteki önemli rolüne dikkat çekmiştir. Prens Sabahattin’in Türkiye’ye dönmesi sonrası basında çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Özellikle eserde, basında Prens Sabahattin

yanlılarının yazıları ve mebus adaylığına karşı olan gazetelerin haberlerine değinilmiştir. Yazar diğer bir önemli konu olan Prens Sabahattin'in siyasi fikirleri ve bakış açılarını bu bölümde daha yoğun şekilde ele almıştır.

Prens Sabahattin, Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na sunmuş olduğu muhtırayı başarılı bulmuşsa da kabinenin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Anadolu'da başlayan Kuva-yı Milliye hareketini doğru bulmamış ve başarının siyasetle olacağını vurgulamıştır. Prens Sabahattin'in İstanbul'a geleceği vakit Sadarete getirileceği konusu tartışmalara yol açmıştır. *İleri* gazetesi Prens Sabahattin'i İstanbul'a döndükten sonra desteklemiştir. Ayrıca eserde, Prens Sabahattin'in Osmanlı Devleti'ne geri dönmesini Damat Ferit Paşa'nın istemediğinin altı çizilmiş ve bunun nedeninin Prens Sabahattin'in ilerici fikirlerinden olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'ne geri dönmüş olan Prens Sabahattin, kendi çevresi tarafından kurtarıcı olarak görülmüştür. Prens Sabahattin'in ülkeye dönüşü basın tarafından ilgi konusu olmuş ve Prens Sabahattin'de kendini haklı çıkaran ifadelerle başvurmuştur. Ayrıca Prens Sabahattin'i hükümet yetkileri karşılamış ve Sultan Vahdettin ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Daha sonraki süreçte ise İngiliz politikalarını destekleyeceği mesajını belirtmiştir. Basında çeşitli haberler çıkmış ve Prens Sabahattin'in mebus adaylığı konusu ayrıca irdelenmiştir. Prens Sabahattin'i destekleyen gazeteler onu mebus aday olarak göstermiştir. Fakat sonuç itibariyle Prens Sabahattin seçilememiş ve basında oldukça tartışma konusu olmuştur. Özellikle Vakıf gazetesi Prens Sabahattin'in seçilememesine karşı büyük bir tepki göstermiştir. İstanbul'dan mebus seçilemeyen Prens Sabahattin, kendi çalışmalarına devam etmiştir. Yazar, bu dönemde Prens Sabahattin'e en büyük desteği Alemdar gazetesinin sağladığını belirtmiştir. Prens Sabahattin'e özel olarak destek veren isimlerin başında ise Refi Cevat'ın geldiği ifade edilmiştir.

Prens Sabahattin'in ülkeye döndükten sonraki fikirleri ve açıklamaları basın tarafından merak konusu olmuştur. Prens Sabahattin, genel olarak yenilik ve güçlü bir figür olarak kendisini görmüştür. Bu süreç içerisinde basının diğer bir önemli gördüğü konu ise Damat Ferit ile Prens Sabahattin'in yakınlaştırma çabasıdır. Yazar, Prens Sabahattin hakkında önemli bir konu olan, Prens Sabahattin'in 3 Şubat 1920 tarihli Muhtırasını konu edinmiştir. Prens Sabahattin, "*Vicdan-ı Milliye*" başlıklı bir muhtıra yayınlamıştır. Muhtıra genel olarak Meşrutiyet'ten önceki görüşlerini, ülkenin geleceğini ve kendisinin haklı çıktığını ifade eden kanıtlar içermektedir. Prens Sabahattin'in yapmış olduğu muhtıraya yorum ilk olarak Ahmed Emin Yalman'dan gelmiştir. Genel olarak Prens Sabahattin, devlet yönetiminden ziyade fikirleriyle sistem geliştirip etkili olmaya çalışmıştır. Fikren kabul gördüğü "*Demolins*" ve "*Le Play*" gibi düşünürlerin Türkiye'de

kabul görmesini düşünmüştür. Farklı bir bakış açısıyla Akşam gazetesi, Prens Sabahattin'in bireyi merkeze alan görüşlerinin toplumsal sorunlara çözüm üretmeyeceğinin altını çizmiştir.

Yazar, üçüncü bölümün son kısımlarında; “ *Milli Mücadele'nin Başarıları Ve Zaferi Karşısında Prens Sabahattin*” başlığında Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Nutkunda, Prens Sabahattin'in isminin sadece bir yerde geçtiğinin altını çizmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Prens'e karşı olumsuz bir düşüncesi olduğunu belirtmiştir. Yine kitapta Mütareke döneminin ilk milli örgütü Karakol Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği bilgiler neticesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Prens Sabahattin'e bakış açısının değiştiği belirtilmiştir. Bir başka bilgi de Prens Sabahattin'in İstanbul'a dönüşü konusu olmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile Prens Sabahattin'in bir görüşmesi olmamıştır. Fakat Prens Sabahattin İstanbul'da Karakol Cemiyetiyle görüşmelerini devam ettirmiştir. Prens Sabahattin sadarete geçmek için Heyeti Temsiliye'nin desteğini almak istemiştir. Ancak anlaşıldığı üzere Heyeti Temsiliye bu fikre sıcak bakmamıştır.

İlerleyen süre zarfında Prens Sabahattin, özellikle Milli Mücadele'nin ve Ankara Hükümeti'nin başarılarının devam etmesiyle birlikte Milli Mücadele lehine söylemlerde bulunmuştur. Mudanya Mütarekesi ve Lozan Konferansı'nda yaşanan gelişmelere de iyi bir yaklaşım sergileyen Prens Sabahattin, Mustafa Kemal'e birçok telgraf çekmiştir. Fakat Prens Sabahattin'in İngiliz yanlısı olmasından ve güvenilirliğinin azalmasından dolayı Ankara kendisine beklenen ilgiyi göstermemiştir.

Üçüncü bölümün son başlığını oluşturan “ *Sürgün Yılları ve Vefatı*” kısmında yazar, 1924 yılında Prens Sabahattin'in ülkeyi terk ettiğini ve 1948 yılında vefatına kadar olan süreçte İsviçre'de yaşadığını belirtmiş ve maddi zorluklar içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Prens Sabahattin'in sağlık durumunun iyi olmadığı ve basında bu konunun yer aldığı ifade edilmiştir. Sürgün edilmesinden sonra Prens Sabahattin'in Türkiye'ye yönelik siyasi hedeflerinin sonlandığı görülmüştür. Bilimsel çalışmalarını da sonlandıran Prens Sabahattin 1948 yılında İsviçre'de vefat etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Prens Sabahattin hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

“Sonuç” bölümünde (s.269-275) yazar, öncelikli olarak Prens Sabahattin'in “*milliyetçi*” bir anlayışa sahip olmadığını altını çizmiştir. Görüşlerinin genel itibarıyla “liberal” olarak tanımlanan Prens Sabahattin, “adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi” düşüncesini siyasi programı olarak kabul etmiştir. Ayrıca yazar, Prens Sabahattin'in üst düzey bir devlet adamı veya entelektüel olmaktan ziyade İttihat ve Terakki

muhalefetiyle birlikte kendine çevre toplayabilmiş bir siyasetçi olarak değerlendirmiştir. Prens Sabahattin'in biyografisini özellikle siyasi alandaki çalışmaları ve fikri düşünceleriyle etkilemiş olduğu çevreyi ele alan yazar, genel olarak sosyolojik olarak değerlendirilen Prens Sabahattin'i bu çalışmasıyla literatürdeki boşluğu doldurmak istemiştir. Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü'nün bu önemli çalışmasının temel kaynağı Türk Basını olmuştur. Dönemin gazeteleri ve dergilerini inceleyerek bir siyasi "muhit" oluşturan Prens Sabahattin'in siyasi yaşamını ele almıştır.

Bilimsel bir bakış açısıyla ve yöntemiyle, akıcı ve sade bir dille kaleme alınan eser hem ilgili dönem araştırmacılarına hem de genel okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Ayrıca kitap, ele alınan dönemin tarihi sürecini dönemin şartlarına uygun bir şekilde aktarmakta ve siyasi çevrelerin oluşmasındaki faktörlerin önemine değinmektedir.

KAYNAKÇA

Güllü, Ramazan Erhan: *Gölgede Bir Lider Mütareke Döneminde Prens Sabahattin ve Muhiti*, İstanbul, Ötüken Neşriyat,2023.

Bir Başka Açıdan 6-7 Eylül Olayları

An Alternative Perspective on the Events of September 6-7

Uğur Üçüncü, Hikmet Öksüz, *6-7 Eylül 1955 Olayları Yakın Dönem Türkiye Tarihinin Sis Perdesi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2022, 479 s.
ISBN: 978-605-08-4558-7

Hande DİLER*

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: H.D. 0000-0002-4843-8963

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hande Diler, İstanbul Üniversitesi Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul,
Türkiye

E-posta/E-mail:

hande-kitapkurdu@outlook.com

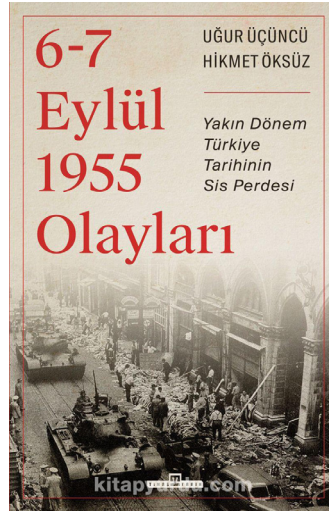
Başvuru/Submitted: 14.12.2023

Kabul/Accepted: 22.12.2023

Atıf/Citation: Diler, Hande. "Bir Başka
Açıdan 6-7 Eylül Olayları." Uğur Üçüncü ve
Hikmet Öksüz'ün, "6-7 Eylül 1955 Olayları
Yakın Dönem Türkiye Tarihinin Sis Perdesi,"
adlı eserin değerlendirmesi. *Yakın Dönem
Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish
Studies* 44 (2023): 437-442.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1405066>

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Adnan Menderes, Türkiye Cumhuriyeti, Yakın
Tarih, Yunanistan

Keywords: Cyprus, Adnan Menderes, Republic of Turkey, Recent History,
Greece

6-7 Eylül 1955 olayları, Kıbrıs meselesi bağlamında gerçekleşmiş en dramatik ve tartışmalı olaylarından biridir. Hatta, “kurgulanmış olaylar” da diyebiliriz. Bundan dolayı olsa gerek, bugüne kadar birçok bilimsel çalışmaya konu olurken özellikle “olayların tertipçisi/sorumlusu” meselesi en fazla tartışılmış ve bu husus, çalışmaların en ayrırcı yönünü oluşturmuştur.

Prof. Dr. Uğur Üçüncü ve Prof. Dr. Hikmet Öksüz tarafından kaleme alınan *6-7 Eylül 1955 Olayları Yakın Dönem Türkiye Tarihinin Sis Perdesi* adlı eser, olayla ilgili sis perdesini aralama iddiasını taşımaktadır. Her iki yazar da Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde görev yapmaktadırlar. Uğur Üçüncü, Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz adlı yayınlanmış doktora teziyle tanınmaktadır. Ayrıca, Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane ile Milli Mücadele Yıllarında Trabzon’da İttihatçı Bir Sima: Kahya Yahya adlı başlıca eserlerin de yazarıdır. İkinci yazar Hikmet Öksüz ise Batı Trakya, Balkanlar, Ermeni Meselesi ile Trabzon sosyal tarihine dair birçok kitap, makalenin sahibidir.

Eser, önsöz, giriş, beş ana bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Ayrıca, kitapta sonuç, kaynakça ve dizin bulunmaktadır.

Önsözde Mahmut Goloğlu’ndan kalan ve 6-7 Eylül 1955 Olayları’nı kapsayan bazı belgelerin bulunduğu, bunların bilimsel olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği Ayşe Goloğlu Soyer tarafından sorulmuştur. Babası Mahmut Goloğlu’nun özel arşiv belgelerinin bu eserin başlangıç temelini oluşturduğu ifade edilmiştir. Eserin girişinde Demokrat Parti döneminin azınlık politikalarıyla ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. Demokrat Parti’nin azınlık siyasetinin tavrının Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin sürecini etkilediği ifade edilmiştir.

Birinci bölüm *6-7 Eylül’e Giden Süreç* başlıklı olup iki kısımdan oluşmaktadır: Birinci kısım *Kıbrıs Sorunu’nun Türk Kamuoyunda İçselleşmesi* ve İkinci kısım *Olaylar Öncesinde Tehlikeli Gerginlikler* olarak adlandırılmıştır. Birinci kısımda, ilk önce, yazarlar tarafından Kıbrıs Sorunu’nun sonucunda Kıbrıs Türk’tür Cemiyeti’nin kuruluş sürecinden bahsedilmiştir. Törene katılan kişilerin kim olduğu, amacı, Başbakan Adnan Menderes’in bu cemiyetin kuruluşundaki rolü, Patrik Athenagoras’ın siyasete karışmamasına dair söylemlerden bahsedilmiştir. Ayrıca, Kıbrıslı Türklere katliam yapılacağı söylentisinin yarattığı yurtiçi ve yurtdışındaki tepkiler, Menderes’in 24 Ağustos Beyanatu ve bu beyanatın amacı, içeriği ve buna dair tepkiler ve en önemlisi Yunanistan kamuoyundaki etkisi ifade edilmiştir.

Ayrıca bu kısımda, Londra Konferansı'nda İngiltere tarafından Türk ve Yunan Hükümetinin çağrıldığı zaman Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun açıklamalarında Kıbrıs adasının siyasi durumunun değişikliği halinde Türkiye'ye verilmesinin isabetli olacağı üzerinde durulmuştur. Daha sonra Zorlu'nun 3 Eylül'de verdiği demeçten, konferansın ikinci aşamasından, konferans sürecinde Başbakan Menderes'le teyakkuza olmasından bahsedilmiştir. 4 Eylül Londra Mitinginin 6-7 Eylül sürecine giderken en önemli gelişmelerden biri olduğu, bu mitingün amacı, mitinge katılanlar, mitingün basın yoluyla duyurulması, mitingle beraber yabancı kamuoyunun haberdar olması gerektiği belirtilmiştir.

Bu kısımda ele alınan konulardan biri de Kıbrıs gerginliği sürecinde İstanbul'daki Rumların tutumu, sayısı, çalıştığı işler, mali durumları, zenginliklerinin Türklere yarattığı memnuniyetsizlikler ifade edilmiştir. Batı Trakya'nın ve Oniki Ada'nın basında tartışma konusu olması, basının Batı Trakya ve Oniki Ada için kamuoyu oluşturmasının Menderes'in yaptığı açıklamalarla ilintili olduğu belirtilmiştir.

Olaylar Öncesinde Tehlikeli Gerginlikler adını taşıyan ikinci kısımda, 28 Ağustos'ta Kıbrıs'ta bir katliam yapılacağına dair artan haberlerin sonuçsuz kalması üzerine bu kez Türk basınının Kıbrıs'taki Türklere karşı terör saldırılarına dair haberleri vererek Türk kamuoyunu diri tutma amacı güttüğü belirtilmiştir. Bu bağlamda, saldırıyı yapacak kişilerin EOKA değil onlarla beraber komünist ideolojiyi kabul eden AKEL Partisi'nin olduğu vurgusunun ön plana çıkartıldığı ifade edilmiş; kişi ve grupların etkinlikleri ele alınmıştır.

İkinci Bölüm ise *6-7 Eylül Olayları ve Yankıları* genel başlığı altında dokuz kısımdan oluşmaktadır. Bunlar 1. İstanbul'daki Olaylar, 2. İzmir'deki Olaylar, 3. Ankara'daki Olaylar, 4. Diğer Yerlerdeki Olaylar 5. Olaylarda Ölü ve Yaralılar, Olaylar Sonrasında Görev Değişiklikleri, 8. Olaylarda Tahribat, 9. Zararların Tazmini adlı kısımlardır. "İstanbul'daki Olaylar" kısmında, hadiselerin Kıbrıs Meselesi'nden doğan gerilimin İstanbul'da Rumlara karşı olası saldırı olacağı endişesini oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden İstanbul'da başta patrikhane olmak üzere Yunanistan Konsolosluğu, Yunan gazete idareleri ve Rum nüfusunun yoğun olduğu yerlerde güvenlik tedbirlerinin artırıldığından bahsedilmiştir. Bununla birlikte Milli Emniyet Hizmetleri'nin 6-7 Olayları'nın çıkacağına dair elinde bir istihbarat bulunmadığının iddia edildiği vurgulanmıştır.

Eserin bu bölümünde sadece İstanbul'da olaylar anlatılmamış, İzmir'deki olaylardan da bahsedilmiştir. Öyle ki, 6 Eylül akşamı İzmir'de de olay çıktığı, bunların İstanbul'dakiler kadar şiddetli olmadığı, sebebi de İstanbul'daki Rum nüfus kadar bir

nüfus bulunmamasıyla izah edilmiştir.

İstanbul ve İzmir'deki olaylar kadar olmamasına rağmen Ankara'da da 6/7 Eylül gecesi heyecanlı saatlerin yaşandığını vurgulayan yazarlar, 01:00'da başlayan olayların 4.30'ta kontrol altına alındığı üzerinde dururken, Ankara'daki olaylar sırasında can kaybı olmadığı, birkaç güvenlik görevlisinin yaralandığı ifade edilmiştir. Bunun dışında, 6-7 Eylül'de İstanbul, İzmir ve Ankara'nın dışında Türkiye'nin diğer yerlerinde de münferit birkaç hadise yaşanmıştır. Bunlar Adana, Eskişehir, Kocaeli, İskenderun, Adapazarı'nda olmuştur. Ayrıca, olaylar sırasında ölü ve yaralıların sayılarına dair çeşitli kaynaklarda farklı rakamların verildiğinden bahseden yazarlar, 7 Eylül tarihli gazetelerin gayri resmi kaynaklara dayanarak rakamlar verdiklerini belirtmişlerdir.

Üçüncü Bölüm *Örfi İdarenin İlanı ve Tatbiki* başlıklı dört kısımdan oluşmaktadır. Bunlar 1. Örfi İdarenin İlanı, 2. Örfi İdare Teşkilatının Kuruluşu, 3. Örfi İdare Kumandanlıklarının Faaliyetleri, 4. Tutuklamalar ve Yargulamalar adındadır.

Bu bölümün başında Örfi İdare Kumandanlıklarının Faaliyetlerinde Kumandanlığın koyduğu bazı yasaklardan bahsedilmiştir. 8 Eylül'deki genelge ile çalışma alanlarında bir arada bulunmak okullardaki sınavlar, ibadethanelerdeki toplanmalar dışında açık havada veya kapalı binalarda toplantı yapmanın yasak olduğu belirtilmiş ve okul, iş yerleri, ibadethane gibi yerlerde propaganda tahrir, teşvik, gösteri gibi hadiseler çıktığı takdirde o kuruluşların amirleri tarafından hemen en yakın karakola bildirilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Bu süreçte, sinema, tiyatro, lokanta, gazino gibi eğlence yerlerinin saat 23:00'te tamamen boşaltılmış olacağının halka duyurulduğu ifade edilmiştir.

6-7 Eylül Olaylarının Yankıları adlı dördüncü bölüm, Türkiye'deki Yankıları ile Yunanistan'daki Yankıları olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Türkiye'deki Yankıları başlıklı ilk kısımda, olaylar sebebiyle 7 Eylül günü Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından 12 Eylül 1955 Pazartesi günü öğleden sonra örfi idarenin acilen görüşülmesi için TBMM olağanüstü toplantıya çağrıldığı, DP grubunun da TBMM müzakereleri öncesinde nasıl hareket edileceğini belirlemek için öğleden önce saat 10'da toplandığı ifade edilmiştir. Grup toplantısında konuşan Menderes'in olaylar için "milli felaket" dediği ve Türk milletine geçmiş olsun dileklerini ilettiğinden bahsedildikten sonra Menderes'in suçu komünistlere attığı ve bunun ise muhalif DP vekillerince eleştirildiği ifade edilmiştir.

Türk Kamuoyunda Yankılar kısmında ise olaylar sonrasında büyük çoğunluğun hükümetin yaptığı açıklamalar doğrultusunda hareket ettiği, kamuoyunda olaylar

kınanarak milli duygularla başlatılan gösterilerin kökü dışarıdaki uzantıları sayesinde Türkiye’de bulunan komünistler tarafından farklı bir hale getirildiğine inanıldığı, mağdurların zararının tazminine dair hükümetin atmış olduğu adımların da desteklediği ifade edilmiştir. Bu sırada, olaylardan sorumlu tutulan Türk gençlik teşkilatları da art arda verdikleri beyanat ve yayımladıkları tamimlerle olaylardan duydukları üzüntüleri dile getirmek zorunda kalmışlardır. Yazarlara göre, Kıbrıs meselesinin Türk kamuoyunda içselleştirilmesinde iktidara veya muhalefete yakın gazeteler ve dergiler önemli rol oynamıştır. Özellikle Hürriyet ve Vatan gazeteleri bu süreçte öne çıkmıştır. Bu durumun 6-7 Eylül 1955 Olayları’nın başlangıcındaki toplum psikolojisini biçimlendirildiğine inanılmaktadır.

İkinci kısım, Yunanistan’daki Yankıları adını taşımaktadır. Yazarlar, Selanik’te Atatürk’ün doğduğu evin de içinde bulunduğu Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu binasının bahçesinde patlayan bombanın Yunanistan’da büyük yankı uyandırdığı belirttikten sonra Yunanistan’ın olayı en başından itibaren farklı nedenlere bağlayarak sorumluluk almamaya çalıştığını ifade etmişlerdir. Ayrıca eserde, Patlamayla ilgili olarak 6 Eylül akşamı Selanik Savcısı’nın basın mensuplarına yaptığı açıklamaya yer verilmiştir. Açıklamaya göre, Selanik’te meydana gelen hadiseyle ilgili araştırmalar hızla devam etmektedir. Yazarlara göre, Yunan savcısı bu suikastın bir Yunan düşmanı tarafından yapıldığına inanmaktadır. Hatta bu olayı, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Hiç şüphesiz, 6-7 Eylül Olayları Batı Trakya Türklerini de etkilemiştir. Yazarlar, olayların Yunanistan kamuoyunda Batı Trakya Türkleri’ne karşı baskı ve tehdidi artırdığı düşüncesindedirler.

Beşinci Bölüm *Yassıada Mahkemelerinde 6-7 Eylül Davası*’nı konu edinmektedir. Milli Birlik Komitesi’nin tutukladığı DP’lilerin yargılanmaya hazırlandığı bir zamanda, 6-7 Eylül 1955 Olayları sırasında başbakan yardımcısı olan Fuat Köprülü’nün iddialarının kamuoyunda esaslı tartışmalara konu olduğu ve adeta kamuoyuna damga vurduğu gözlenmiştir. Nitekim, 5 Haziran 1960 tarihli Yeni Sabah gazetesi “Fuat Köprülü, 6-7 Eylül Olayları’nı Açıkladı” manşetiyle çıkmıştır. Köprülü tarafından olayların yeterli önlemler alınmadığı için büyüdüğü, İstanbul valisinin olayların çıkacağından önceden haberdar olduğu ve hadiselerin İçişleri Bakanı tarafından önlenmediği iddia edilmiştir. Menderes’in bu arada Londra’da bulunan Zorlu ile temas halinde olduğu vurgulanarak olayların kapatılmaya çalışıldığı ileri sürülmüştür. Bomba hadisesinin Menderes tarafından hazırladığı bir tertip olduğu ona da bu akli Zorlu’nun verdiği inandığı Köprülü tarafından ifade edilmiştir. Köprülü’nün bu beyanı kısa sürede Türkiye’de ve yurtdışında tesirini gösterdiği belirtilmiştir.

Salim Başol başkanlığındaki mahkeme, 5 Ocak 1961’de 20. duruşmasının sonrasında kararını vermiştir. Buna göre, Celal Bayar’a isnat edilen suçun değişen vasfına ve anayasanın 41. maddesiyle Milli Birlik Komitesi’nin 7 Temmuz 1960 tarih ve 2 numaralı kararı gereğince hakkında takibat yapılamayacağından dolayı tutuklanmasına gerek görülmemiş; Fuat Köprülü ve Fahrettin Kerim Gökay gibi tanınmış kişiler içinde cezaya gerek duyulmamıştır. Sadece Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Kemal Hadımlı suçlu bulunmuş ve cezalandırılması istenmiştir. Mahkeme davanın geri kalanını ise oy birliğiyle “anayasayı ihlal” davasıyla birleştirmiştir. Sonuç olarak Celal Bayar, Menderes ve Zorlu, hadiselerin hazırlama ve tertibinden suçlu bulunmuşlardır.

Sonuç kısmında Türkiye-Yunanistan ilişkileri geçmişten 6-7 Olaylarına kadar değerlendirilmiştir. Ayrıca, Bayar, Menderes, Fatin Rüştü Zorlu’nun kişilikleri ele alınmıştır. Yazarlar, bu üç insanın kasıtlı olarak bu faciaya sebep olamayacağı düşüncesindedirler. Yine yazarlara göre her ne kadar esas suçlu, Sabri Yirmibeşoğlu’nun anılarıyla derin devlet olsa da son tahlilde Türkiye Cumhuriyeti’nin itibarı zedelenmiştir.

Bu eser, Cumhuriyet Türkiye’sinin azınlık politikalarını anlamada önemli bir çalışmadır. Yazarlarca bir “travma “olarak görülen 6-7 Eylül 1955 Olayları ise bu bağlamda değerlendirilmelidir. Eserin hazırlanmasında Mahmut Goloğlu Özel Arşivi önemli bir yer tutmuş ve eserin zeminini oluşturmuştur. Bu ise, kaynak bakımından eserin en orijinal tarafıdır. Son olarak belirtelim ki, söz konusu eser, 6-7 Eylül 1955 Olaylarını nesnel olarak anlamak isteyenler için okunması gereken bilimsel bir çalışmadır.

Atatürk ve Suikast

Atatürk and The Assassination

Ali Satan *1935 Atatürk'e Suikast ve Sadakat: Meçhul Bir Suikastın Kronolojisi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2023, 304 s.
ISBN: 978-605-08-4785-7

Tuğba Ece ERALP*

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Fatih, İstanbul, Türkiye

ORCID: T.E.E. 0000-0002-2993 1218

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Tuğba Ece Eralp, İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Fatih, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: teceeralp@gmail.com

Başvuru/Submitted: 19.12. 2023

Kabul/Accepted: 20.12 2023

Atıf/Citation: Eralp, Tuğba Ece. "Atatürk ve Suikast: Ali Satan'ın, "Atatürk'e Suikast ve Sadakat: Meçhul Bir Suikastın Kronolojisi" adlı eserinin değerlendirmesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 443-450.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1406857>

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türkiye'nin İslam Dünyası Politikaları, Cumhuriyetin İlk Yılları, suikast

Keywords: Atatürk, Turkey and Middle East Turkey Early Republican Era, assassination

Ali Satan, 1990 yılında Marmara Üniversitesi Tarih bölümünden mezun olmuştur. Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nden yüksek lisans derecesini 1994 yılında, doktora derecesini 2001 yılında almaya hak kazanmıştır. İki yıl boyunca İngiltere'de arşiv ve kütüphane çalışmalarını yürütmüş, 2012 yılında doçent ünvanını almıştır. 2019 yılından beri görevine profesör ünvanıyla Marmara Üniversitesi Tarih bölümünde devam etmektedir. Ali Satan, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılışı*, *Son Halife Abdülmecid Efendi*, *İstanbul'un Son Yüz Yılı*, *100 Soruda Birinci Dünya Savaşı*, *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-18*, *Ya İstiklal Ya Ölüm*, *100 Soruda Milli Mücadele*, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920-1926* 6 cilt olarak neşrettiği telif eserlerdir. Bunların dışında Erdoğan Şentürk ile birlikte *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları (1955-1983)*, Prof. Dr. Zekeriya Kurşun ile birlikte *100 Soruda Çanakkale Muharebeleri*, Ahmet Şimşek ile birlikte *Milli Tarihin İnşası*, Prof. Dr. Necdet Öztürk ile *Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri*, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu ile birlikte *Modern Türkiye Tarihi* kitaplarını da derlemiştir. 2003 senesinde Türk savaş esirlerinin konu edildiği *Bekle Beni Vatan*, 2008 yılında TRT'de *Dünden Yarına Kıbrıs*, 2013'te sekiz bölüm olarak ekranlara gelen *Osmanlı'da Ulaşım*, belgesellerinin metin yazarlığı ve danışmanlığını yapan Ali Satan, 2020 yılında on iki bölüm olarak yayınlanan "Ya İstiklal Ya Ölüm" dizisinin tarih danışmanlığını da üstlenmiştir. Bunların dışında TRT İstanbul Radyo ve Televizyonlarında tarih programları hazırlayıp sunmuştur.

1935 Atatürk'e Suikast ve Sadakat: Meçhul Bir Suikastın Anatomisi, Ali Satan'ın yayınlanan son telif eseri olarak okuyucusunu bulmayı beklemektedir. Bu ilgi çekici çalışma, Türkiye'deki siyasi tarih çalışmalarına suikastlar üzerinden yeni bir bakış imkânı sunması dolayısıyla tartışılmaya değer görünmektedir. Ali Satan, kitabın Önsöz kısmında çalışmanın ortaya çıkış hikayesine yer verdikten sonra okuyucunun ve daha sonra bu meseleye merak salacak olan araştırmacının işini bir hayli kolaylaştıracak güçlü literatür taramasına yer vermekte ve komploların, suikastların, tertiplerin izini sürececek bir araştırmanın nasıl yapılacağına dair yol gösterici ipuçları sunmaktadır. Eser, Cumhurbaşkanlığı Arşivini ve İngiliz Devlet Arşivini temel almakla birlikte Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi gibi devlet ve kurum arşivlerinden, Türk basınından ve yabancı basından da etkin şekilde yararlanmaktadır. Literatür bilgisinin ve kaynak kullanımının yanı sıra, Satan'ın çalışması modern zamanlarda bilhassa Avrupa ve Osmanlı tarihinden çeşitli örneklerle müracaat ederek monark ya da veliaht düzenlenen suikastların tarihinde gezinmektedir. Hiç şüphesiz, bir suikasttan beklenen şey tarihsel-toplumsal gelişmelerin seyrini keskin şekilde değiştirmesidir. Satan da bu hatırlatmayı yaparcasına, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arşidükü veliaht Franz

Ferdinand'ın Saraybosna'da uğradığı suikastın Harb-i Umûmî'nin başlamasında “sudden cause” (beklenmedik/ani sebep) kalıbına uyan bir rol oynadığını göstermektedir. Elbette devlet adamlarına yönelik suikastlar iki savaş arası dönemde de, Soğuk Savaş sırasında da devam etmiştir ve yeni kurulan devletlerin liderlerinin hedef alınması yirminci yüzyıl tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemi incelendiğinde, Atatürk'e yönelik suikast denemelerinin sayısının oldukça fazla olduğu görülebilir. Profesör Satan bu olayları da zikretmektedir: Ali Galip Olayı, Mustafa Sagir Olayı, Manuk Manukyan Çetesi suikast teşebbüsü, Kadri Bilal teşebbüsü, Mustafa oğlu Abdülaziz olayı, İzmir Suikastı, Hacı Sami Olayı, Kahire Olayı gibi girişimlerin listesi başlı başına birer tarihi meseledir. Bu girişimlerin büyük bir kısmı hâlâ detaylıca araştırılmayı beklemektedir.¹

Mustafa Kemal Atatürk, hayatı boyunca, kırk bir suikast girişimine maruz kalmıştır. Milli Mücadele döneminde başlayan bu suikast teşebbüsleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bahsedilen suikastlarda Ermeni Komitacıların, Yüz Elliliklerin, Eski İttihatçıların ismi geçmektedir. Bu teşebbüslere bakıldığında, sebeplerin Mustafa Kemal'in karizmatik liderliğinin yeni rejimin çok önüne geçmiş olması, Mustafa Kemal'in varlığı ortadan kaldırılırsa yeni rejimin kolaylıkla yıkılabileceği veya eski düzene geçişin kolaylaşacağına düşünülüyor görülmektedir. Diğer yandan Anadolu'nun belli bir kısmında kendi ülkesini kurmak isteyen etnik grupların Mustafa Kemal'in ölümüyle, onun etrafında toplanan Müslüman halkın içinde bulunduğu toplum sözleşmesinin çözüleceğini düşündüğü de görülmektedir, Sevr'de vaat edilen toprak taleplerinin yerine getirileceğinin beklendiği de... Bu suikast teşebbüslerinin istihbaratı erkenden edinilmiş ve karşı tedbirlerle önüne geçilmiştir.

Ali Satan'ın çalışmasının birinci bölümünün temeli suikast girişiminin haber alınması ve karşı tedbirler ve istihbari faaliyetler üzerine olmuştur. Burada odaklanılan suikast girişimi ise 1935 yılındaki girişim olmuştur. Bu girişim Britanya'nın Ankara'daki büyükelçisi Sir Percy Loraine tarafından dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya haber verilmiştir. Verilen bilgiye göre, Atatürk'ün canına kast edecek bir grup 30 Temmuz'da Beyrut'tan hareket etmiştir.² Ayrıntı içermeyen bu istihbari bilgi Emniyet Teşkilatını harekete geçirmiş, daha önce Beyrut Konsolosluğundan alınan benzer bir istihbarat da göz önüne alınarak konu Mustafa Kemal Atatürk'e arz edilmiştir.³ Daha sonra polis takibati

1 Ali Satan. *1935 Atatürk'e Suikast ve Sadakat: Meçhul Bir Suikastın Anatomisi*, (İstanbul:Timaş Yayınları, 2023.s.20-23)

2 a.g.e.,s.29-30.

3 a.g.e.,s.31.

başlamış, bu kişilere kendi manda yönetiminde yardım ve yataklık etme ihtimali bulunan Fransa'ya bir muhtıra verilmiştir.⁴ Bu sırada Eşref Kuşçubaşı, Çerkez Ethem ve kardeşi Çerkez Reşit'in de ismi geçmektedir ve bu kişiler de İngiliz mandası altında yaşayan ülkelerde ikamet etmektedirler. Şaşırtıcı olan ise o sırada TBMM çatısı altında milletvekili olarak bulunan Ali Saip'in (Ursavaş) de bu suikast planının içinde adının geçmesidir. Soruşturma sırasında Britanya mandası altındaki Umman'da ikamet eden Çerkez Ethem ve Hayfa'da bulunan kardeşi Çerkez Tevfik'in ve ismi mefuf kişilerin ikametgâhlarında arama talep edilmiş, bu talepler yerine getirilmiştir. Arama yapılmış ve tedbir olmak üzere Türk makamlarınca bildirilen kişiler daha sonra serbest bırakılacaklarsa da tutuklanmıştır.⁵ Yine aynı vakitlerde Emniyet Umum Müdürü ve Fransa'nın Manda İdaresi Emniyet Umum Müdürü mesele hakkında görüşmek için bir araya gelmiştir.⁶ Bu sırada Kocaeli Valiliğinden gelen bazı belgelerle bu suikast girişimiyle bağlantılı ya da münferit Ermeni Taşnakçılar tarafından planlanan bir suikast girişimi de haber alınmıştır. Ayrıca Dâhiliye Vekâletinden, İtalya namına çalışacak ve Yunanistan üzerinden Türk topraklarına giriş yapacak Ermeni ve Türklerden oluşan başka bir grubun da suikast girişimi istihbaratı gelmiştir.⁷ Yine Yunanistan topraklarında Hilafet ve Saltanat-ı Siyasiye Cemiyetinden farklı olarak İttihad-ı İslam adlı cemiyet tarafından da bir suikast çetesi oluşturulduğu haberi Ankara'ya verilmiştir.⁸ Bu sırada Türk topraklarında suikastla ilgili soruşturmalar ve aramalar devam etmektedir. Seyhan Valisi Tevfik Hadî Baysal şahsen operasyon mahalinden bilgiler vermektedir. Ali Saip'in ikametgâhında mühimmat bulunması ve suikastta adı geçen kişilerle tanışıklığın bulunması Ali Saip'i zan altında bırakmıştır.⁹ Maraş Valisi Adli Bayman da operasyonlara bizzat katılmış, şüpheli kişilerin de bir kısmı ele geçirilmiştir. Suikast tertipçilerinden bir kısmı ise Suriye'ye kaçmıştır.¹⁰

Satan'ın kitabının ikinci bölümünde suikast teşebbüsünün halka duyurulması, sivil bürokrasi, yazarlar ve halkın bu teşebbüse tepkileri aktarılmaktadır. 15 Ağustos tarihinde öğrenilen suikast teşebbüsü bilgisinin halka duyurulması Ekim 1935'e rastlamaktadır.¹¹ Haberlerde, yapılan sıkı tahkikat ve takibat hakkında bilgiler verilmiştir. Şüphesiz, en çok sansasyon yaratan olay Lozan Antlaşması'nda yer alan genel af bildirgesinin

4 a.g.e.,s.33.

5 a.g.e.,s.45-47.

6 a.g.e.,s.47.

7 a.g.e.,s.48.

8 a.g.e.,s.50.

9 a.g.e.,s.51.

10 a.g.e.,s.59-60

11 a.g.e.,s.80.

dışında bırakılan 150'likler değil, Ali Saip isminin suikastta geçmesi olmuştur.¹² Çünkü Ali Saip Bey 1925 yılında Doğu Anadolu'daki İstiklal Mahkemesinde önce üye, sonra başkan olarak görev yapmış bir kişidir. Ancak on yıl sonraki mevcut durumda, suikast için Türk topraklarına giren kişilerin sevk ve idaresi konusunda taahhüt verdiği iddiası bulunmaktadır. Ali Saip, isnad edilen suçun gerçeklikle bir alakası olmadığını iddia etse de Türk basını bu meselenin peşini bırakmamıştır. Konya vekili Ali Fuad, Muğla vekili Yunus Nadi, Rize vekili Fuat Bulca tarafından masuniyeti teşriyesinin ref'i istenmiş, Adliye ve Teşkilat-ı Esasiye Komisyonlarından Muhtelit Komisyon konuyla ilgilenmiştir. Konu Meclise sunulmuş; İsmet İnönü, Kazım Özalp gibi isimlerin de izlediği oturumlar neticesinde masuniyeti teşriyesinin ref'i'ne karar verilmiştir. Kürsüye çıkan Ali Saip, gözyaşları içinde Mustafa Kemal Atatürk'e ve Cumhuriyete bağlılığını tekrar etmiş, "Çerkez hainler"le işbirliği içinde olmadığını, onu bugüne kadar temiz bir şekilde getiren kuvvetin damarlarında akan Türk kanı olduğunu söylemiş ve kendisinden emin bir şekilde "Teşrii masuniyetimi ref' etmezseniz size arkadaş demem" diyerek kürsüden ayrılmıştır. Ne var ki Ali Saip daha sonra tutuklanmış ve hücre hapsinde tutulmuştur.¹³

Gazeteler aracılığıyla suikast girişiminden haberdar olan halk tepkilerini protesto gösterileriyle, telgraflarla ve mektuplarla Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine ve Cumhuriyetin yönetim şekline sadakatini tekrar göstermiştir. İzmir'de 50.000 kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiş, İstanbul Üniversitesi'nde ise bir protesto eylemi gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır, Tekirdağ, Balıkesir, Çorum, Denizli, Gümüşhane, Muğla, Kastamonu, Bursa, Adapazarı, Çankırı, Eskişehir, İzmit, Giresun, Afyon, Antalya, Urfa, Adana, Mersin, Isparta, Konya, Sivas, Kayseri, Yozgat gibi illerde, Burhaniye, Kula, Tosya, Balya, Ödemiş, Edremit, Mucur, Mustafakemalpaşa, Milas, Zile, İnebolu, Silifke, Erdek gibi ilçelerde protesto gösterileri gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Gelecekteki araştırmalar için bu protestoların yerel basın ve yayın organlarından takip edilmesi bir araştırma konusu olarak önümüzde durmaktadır. Bunların dışında, Türkiye'de yaşayan gayrimüslim cemaatlerin liderleri ve temsilcileri de bu suikast girişimini tel'in ve protesto eylemlerine katılmıştır.¹⁵ Bunların dışında, yurtdışından suikast ekibinin bağlantısı olduğu ortaya çıkan ülkelerden bu suikast girişimini lanetleyen ve durumun Türkiye ile ilişkilerin bozmasına sebebiyet verme ihtimalinden doğan huzursuzluk basına ve diplomatik yazışmalara konu olmuştur.¹⁶

12 a.g.e.,s.84.

13 a.g.e.,s.87-97.

14 a.g.e.,s.102-150

15 a.g.e.,s.151-157.

16 a.g.e.,s.171-176.

Kitaptaki üçüncü bölüm ise suikast teşebbüsünün mahkemedeki serencamına yer vermektedir. Kısaca bahsetmek gerekirse, söz konusu mahkeme Türk basınına 9 Ocak 1936 tarihinde yansımıştır. Davaya konu şahıslar Arif, Ali Saip, Yahya, Şemsettin, Şaban, İsmail, İdris ve Aziz Üzeyir adlı kişilerdir. Mahkeme kalabalık bir kitle tarafından dinlenmiş, mahkeme salonuna giremeyen halk adliye binasının önünde beklemiştir. Mahkemeye gösterilen ilgi ilk celseyle sınırlı kalmamış, diğer celselerde de bu ilgi devam etmiştir. Mahkemenin hakimi Osman Talat İltekin, savcısı ise Baha Arıkandır.¹⁷ Mahkemede ilk olarak Yahya dinlenmiş, verdiği ilk ifadeleri işkence altında verdiğini daha sonra işkence altında verdiği ifadeden döndüğünü yeniden işkence ile karşı karşıya gelince emniyet mensupları konuşurken Ali Saip ismini duyduğunu ve bu ismi bu yüzden verdiğini belirtmiş, isnad edilen suçu kabul etmediğini söylemiştir. Savcı suçu kabul eden ve reddeden ifadelerinde benzerlikler olduğunu altını çizmiş, Yahya da benzerliklerin doğru olduğunu beyan etmiştir.¹⁸ Daha sonra istiklal madalyası sahibi Üzeyir dinlenmiş, kanıt olarak mahkemeye sunulan mektubun zor altında yazdırıldığını söylemiş, Ali Saip'i tanıdığını kendisine çiftliğini sattığını ancak 3-4 yıldır yüz yüze gelmediklerini beyan etmiştir.¹⁹ Her ikisi de ifadelerini baskı ve işkence altında verdiklerini söylemişse de, savcı bu iddiayı kesin bir dille reddetmiştir.²⁰ Daha sonra Üzeyir'in kardeşi Arif dinlenmiştir. Çerkez Ethem ve kardeşi Tefvik ile Amman'da terzi olarak çalışırken tanıştığını belirten Üzeyir, mezkur isimlerle hiç siyaset konuşmadıklarını belirtmiştir.²¹ Olaylarla hiçbir bir alakası olmadığını söyleyen İdris, suikastın ne demek olduğunu bile bilmediğini söylemiştir.²² Kişiler birbirlerini tanıdıklarını ancak ağız birliği etmişçesine birbirlerini yıllar önce gördüklerini dile getirmişlerdir. Daha sonra nahiye müdürü Şemsettin dinlenmiş, görevini ifâ ettiğini, Kaçakçı Hamdi'nin Üzeyir'e gitmek üzere olduğunu haber aldığını ve durumu kaymakama haber verdiğini söylemiş, daha sonra tutuklanarak Ankara'ya getirildiğini ve son olarak mahkemenin huzurunda olduğunu söylemiştir.²³ Vaktin geç olması sebebiyle celse kapatılmış, sonraki celsede tahkikatı derinleştiren emniyet raporları okunmuş, söz hakkı doğan kişiler mahkemeye izahat vermişlerdir. Raporların bir kısmı Satan'ın eserinde bulunmaktadır. Şevket Oğuz imzasını taşıyan raporda Ali Saip'in adımlarının uzun süreden beri takip edildiği anlaşılmaktadır. Ali Saip mahkemedeki kişileri tanıdığını ancak uzun yıllardır görmediğini tıpkı

17 a.g.e.,s.180.

18 a.g.e.,s.184-189.

19 a.g.e.,s.189-191.

20 a.g.e.,s.191.

21 a.g.e.,s.191-192

22 a.g.e.,s.195.

23 a.g.e.,s.193-195.

diğerleri gibi beyan etmiştir. Ankara Emniyet teşkilatından kişilerle yaptığı görüşmelerin içeriği hakkında da bilgi vermekten imtina etmemiştir.²⁴ Gizli tanıklar ve iddianamede zikredilmeyen yeni raporlar bu celsede sahneye çıkmış, hakim bu suikast girişiminin Suriye ve Umman'da hazırlandığını yani Çerkez Ethem ve kardeşleriyle alakası olduğunu ima etmiştir.²⁵ Üçüncü celse gizli oturum şeklinde gerçekleşmiştir. Dördüncü celsede Ali Saip Bey yine başrol oynamış, Nevzat Tandoğan mahkemeye intikal etmeyen bazı görüşmelerden mahkeme heyetini haberdar etmiştir. Bu celsede Ali Saip'in farklı zamanlarda Şükrü Kaya'ya gönderdiği telgraf ve Mustafa Kemal Atatürk'le olan görüşmelerinden bahsedilmiş, rejime ve Atatürk'ün şahsına bağlılık ve üst düzey devlet adamlarının Ali Saip'e olan güveni referans verilerek suçsuzluk ispat edilmeye çalışılmıştır.²⁶ Beşinci celse Suriye'den yeni tanıklar geleceği için ertelenmiştir.²⁷ Altıncı celsede hazırlanan iddianamenin okunması altı saat sürmüş, sonraki celsede suçlular müdafaaalarını yapmış ve dava ileri bir tarihe ertelenmiştir. 17 Şubat'ta Dâhiliye Müsteşarı Vehbi Bey, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ve Emniyet Müdürünün dinlenmesine karar verilerek mahkeme tekrar ertelenmiştir.²⁸ Gerçekten de Emniyet-i Umumiye İstihbarat teşkilatının raporları bahsedilen cürmün işlenmiş olabileceğine dair kuvvetli hissiyatlar uyandırmış ise de neticede bahsedilen kişiler dinlenmiş ve sanıkların beraatine karar verilmiştir. Savcı, sonuçtan müsterih olmayarak davayı temyize göndermiştir, ancak bu safhada beraat kararı kesinleşmiştir. Mahkemenin değerlendirmesine göre, sanıklar yeterli kanıt bulunmaması sebebiyle beraat etmiş görünmektedir. Ancak bu davayla, eski Osmanlı vilayetleri ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında kaçakçılık faaliyetleri olduğu ortaya çıkmış ve milletvekili Ali Saip'in de bu faaliyetlerle alakası olduğu tespit edilmiştir. Satan'ın aktardığına göre dava sonrasında Mustafa Kemal Atatürk, Ali Saip (Ursavaş)'in ısrarlı taleplerine rağmen bir daha görüşmemiştir. ²⁹1939'da, aynı yılın 26 Eylülünde vefat edecek olan Ali Saip yeniden milletvekili seçilmiştir.

Davanın sonucunda suikast iddiasının asılsız bir ihbardan ziyade bir komplo olacağı tezi üzerine gidilmiştir. Bu suikast girişimi kamuoyunun Atatürk'ün liderliği ve Cumhuriyet reformlarına daha sıkı bağlanmasına hizmet etmiştir. Bunun yanı sıra, giderek gergin bir hal alan Avrupa siyasetinde kendisine müttefik arayan hükümet, bu girişimi 1935'in başlarından itibaren Akdeniz'de yayılma politikasını güden İtalya'ya karşı

24 a.g.e.,s.206

25 a.g.e.,s.214-215.

26 a.g.e.,s.218-221.

27 a.g.e.,s.221.

28 a.g.e.,s.221-223.

29 a.g.e.,s.237.

Britanya'ya yakınlaşmak için bir fırsat olarak kullanmıştır³⁰ Ancak bu yakınlaşma isteği tek taraflı değildir; İtalya'nın Akdeniz'deki ve Habeşistan'daki emellerini kendi politikaları için tehlikeli gören Britanya tarafından da hoşnutlukla karşılanmıştır, ³¹ belki de suikast girişimi bu mesele müttefiklik bağlarının güçlendirilmesi için araçsallaştırılmıştır. Türkiye bu ihbarı değerlendirerek ve karşı tedbirler aldığını göstererek hem kamuoyuna hem de yurtdışına Cumhuriyetin mevcudiyetinin devamına dair bir mesaj verme fırsatı bulmuştur. Bunun dışında Osmanlı hanedan mensupları, 150'likler, Ermeni gruplar bu teşebbüsle bağlantılı görülmüş ve Türkiye üzerinde çıkarları olan ülkelerin bu grupları tahrik etmeleri ayrı bir istihbari faaliyetin konusu haline gelmiştir.³² Türkiye'nin güvenlik endişeleri çeşitli ülkeler tarafından asılsız ihbarlarla meşgul edilmiş ve güvenlik teşkilatlarının mesaipleri üzerinde dikkatle durmaları gereken diğer meselelerden uzaklaşmıştır. Yine de mahkeme sürecinde yargının kamuoyunun ve siyasetin baskısı altında kalmadan karar verebildiği görülmüştür; ancak ne yazık ki Türk kamuoyu bu meseleyle yaklaşık bir yıl boyunca meşgul olmuştur.³³

Ali Satan'ın çalışması *1935 Atatürk'e Suikast ve Sadakat Meçhul Bir Suikastin Anatomisi* hem suikastlerin tarihine, hem Türkiye'de kamuoyunu meşgul eden politik nitelikli davaların tarihine, hem de Atatürk dönemi Türk siyasi tarihine ilgi duyanların istifade edebileceği, zengin kaynak kullanımıyla dikkat çeken bir araştırma olmuştur. Kitap, sadece tarihçilerin değil diğer sosyal bilimcilerin araştırmalarına hem ilham verecek hem yol gösterici olacak bir nitelik taşımaktadır, bu nedenle okunması ve kütüphanelerin raflarında yer bulması elzemdir.

KAYNAKÇA

Satan, Ali. *1935 Atatürk'e Suikast ve Sadakat: Meçhul Bir Suikastin Kronolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.

30 a.g.e.,s.241.

31 a.g.e.,s.242.

32 a.g.e.,s.242.

33 a.g.e.,s.242-243.

Erken Cumhuriyet Dönemi, Modernleşme ve Ulus İnşası Sürecine İlişkin Literatüre, Yeni ve Önemli Katkıları Sunan Kitap

The Book that present new and Important Contributions to the Literature on the Early Republican Period, Modernisation and Nation Building Process

İsenbike Togan, Tarih ve Kurgu. Editör Pınar GÜVEN (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2022, 620 s.) ISBN: 978-429-206-4.

Güler ÖMERUSTAOĞLU*

*İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: G.Ö 0009-0003-1383-432X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Güler Ömerustaoglu (Doktora Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail:
guleromerustaoglu@gmail.com

Başvuru/Submitted: 20.12.2023

Kabul/Accepted: 25.12.2023

Atıf/Citation: Omerustaoglu, Guler. "Erken Cumhuriyet Dönemi, Modernleşme ve Ulus İnşası Sürecine İlişkin Literatüre, Yeni ve Önemli Katkıları Sunan Kitap." Hale Yılmaz'ın, "Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar (1923-1945)" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 451-455. <https://doi.org/10.26650/YTA2023-1407549>

Anahtar kelimeler

Ortak kimlik Türklük, Yeni Ulusal kültür, Ortak toplumsal hafıza, Siyasal sosyalleşme, Makbul vatandaş

Keywords

Common identity Turkishness, New National culture, Common social memory, Political socialization, Acceptable citizen

Atatürk'ün “Türk İnkılabı” dediği Cumhuriyet reformları dönemi, daha ziyade devlet merkezli siyasi tarih çalışmalarıyla değerlendirilmiş, söz konusu reform sürecinin sosyolojik yönü ihmal edilmiştir. Bunun anlamı, reform sürecinin seçkinci ve devletçi bir bakış açısıyla ele alınmasını sağlamış, toplumun diğer kesimlerinin “Türk İnkılabı”nı nasıl anladığını ya da anlamadığı üzerinde durulmamıştır. Güney Illinois Üniversitesi Tarih Bölümü’nde öğretim üyesi olan Dr. Hale Yılmaz, bu eksikliği tespit etmiş ve bunu Doktora tezi olarak hazırlamıştır. 2013’te, Syracuse Üniversitesi tarafından “*Becoming Turkish : Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey 1923-1945*” adıyla kitaplaşan bu tez, Ocak 2023’te İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından; “Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Milliyetçilik Reformları ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945” adıyla Ayşe Özbay Erozan’ın tercümesiyle yayınlanmıştır.

Gerçek şu ki, Atatürk'ün “Türk İnkılabı” dediği Cumhuriyet reformları dönemi, daha ziyade devlet merkezli siyasi tarih çalışmalarıyla değerlendirilmiş, söz konusu reform sürecinin sosyolojik yönü ihmal edilmiştir. Bunun anlamı, reform sürecinin seçkinci ve devletçi bir bakış açısıyla ele alınmasını sağlamış, toplumun diğer kesimlerinin “Türk İnkılabı”nı nasıl anladığı/ya da anlamadığı üzerinde durulmamıştır. Güney Illinois Üniversitesi Tarih bölümünde öğretim üyesi olan Dr. Hale Yılmaz, bu eksikliği tespit etmiş ve bu çalışmayı bir doktora tezi olarak hazırlamıştır. 2013’te, Syracuse Üniversitesi tarafından *Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-1945* adıyla kitaplaşan bu tez, Ocak 2023’te İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından *Türk Olmak, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Milliyetçilik Reformları ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945* adıyla Ayşe Özbay Erozan’ın tercümesiyle yayınlanmıştır.

Kitabın Türkçe tercümesi, önsöz, teşekkürler giriş ve dört ana bölüm, kaynakça, dizinin bulunduğu eserde fotoğraf ve resimlerde yer almaktadır. Eserde genel bir sonuç değerlendirmesi yerine her bölümün sonunda bir değerlendirme yapılmıştır. Kitap zengin bir kaynakçaya sahiptir. Bu bağlamda, Türkiye’deki önde gelen resmi devlet arşivleri (Başbakanlık Cumhuriyet/şimdiki Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, TBMM Arşivi) kullanılmış; bunun yanı sıra hatıralar, seyahat yazıları, devrin dergi ve gazeteleri, TBMM’ye sunulan vatandaş dilekçeleri, polis raporları, teftiş tutanakları, ulusal bayram raporları, fotoğraflar ve sözlü tarih çalışmalarından yararlanılmıştır.

Hale Yılmaz, bu çalışmasında, Cumhuriyetin kuruluşundan 1945 çok partili hayata geçiş sürecine kadar olan dönemde, yapılan inkılaplar bağlamında, Türkiye’de

devlet-toplum ilişkilerini incelemiştir. Yazar, devletin, aynı zamanda hem modernleşmeyi hem de ulusallaşmayı hedefleyen ve yeni bir ulusal kültür meydana getirmeyi amaçlayan inkıaplardan önemli gördüklerine (*kitapta inkılap yerine reform kavramını kulanmayı tercih ettiğini bildirmiştir*) odaklanmıştır. Yazar, giriş bölümünde (s.1-23) reformların incelenmesinde toplum odaklı bir tarihsel analizle ilerlemeye çalıştığını vurgulamıştır. Yazar modernleşme ve ulus inşası sürecinin sadece erkeklerin deneyimlediği bir süreç olmadığını belirtmiştir. Kitapta, kadınların tarihsel anlatıda yer aldığını ancak bunu sadece kadınların reformların bir nesnesi olarak değil aynı zamanda öznesi ve katılımcısı olarak da yer aldığını söylemiştir (s.15). Kadınların yanı sıra çocukların ve gençlerin de bu sürecin bir parçası olarak ele alınması gerektiğini vurgulamış ve çalışmasında bunu dikkate almıştır. Çağdaş-modern bir Türk ulusunu oluşturmanın toplumsal, kültürel, siyasi süreçlere bakılmıştır. Kitapta, Erken Cumhuriyet dönemini ele alınırken, sınıfsal, bölgesel, kentler arasındaki farkları vermesi açısından dönem ile ilgili çalışmalara ve eksik noktalara katkı sağlamıştır. Kitabın hazırlanması aşamasında yapılan araştırmalar ve literatür taraması oldukça duyurucu ve kapsayıcı gözükmektedir. Birincil kaynaklarda devlet arşivleri verileri kullanılmış, bunun yanı sıra hatıralar, seyahat yazıları, dergiler, güncel gazeteler, seyahatnameler, dilekçeler, polis raporları, tefitiş tutanakları, ulusal bayram raporları, fotoğraflar ve sözlü tarih çalışmalarından yararlanılmıştır.

Birinci bölümde (s.25-89), Erken Cumhuriyet Döneminde erkek kıyafetlerine getirilen düzenlemeler üzerinden toplumsal deneyimler incelenmiştir. Kitapta, Yeni kurulan devlet veya rejim açısından kıyafetin taşıdığı anlam, modernleşmeye ve ulusallaşmaya doğru dönüştürücü bir sembol olarak görüldüğü, değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu dönemde, devlet, dini, etnik, bölgesel, mesleki farklılıklardan arındırılmış bir kıyafet düzenleme üzerinde durulmuştur. Yazar, kılık kıyafet düzenlemelerinin homojen bir toplum oluşturmaya yönelik bir girişim olmasına rağmen, istenilen oranda, homojenliğin mümkün olmadığı tespitini yapmıştır (s.87). Kitapta, Kılık kıyafet reformuna yönelik olan tepkilerin, farklılıklar gösterdiğini ve bireylerin devleti temsil eden tüm yapılarla karşılaşmaktan kaçınmış oldukları değerlendirmesinde bulunulmuştur.

İkinci bölümde (s. 91-163), yeni, modern, Türk ulusu oluşturma sürecinde, kadınların kılık kıyafetleri üzerinde durulmuş ve kıyafetlere ilişkin politikalara odaklanılmıştır. Yazar, Erken Cumhuriyet dönemi ile ilgili yapılan araştırmalarda, kıyafet reformları ilgili çalışmaların çoğunluğunda erkek kıyafetleri üzerinde durulduğuna, kadın kıyafetleri ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğu eleştirisini yapmıştır. Süreç içinde kentli modernleşmiş kadınların, kılık kıyafet reformunu desteklerken, düzenlemelere karşı çıkanların

direk olarak devleti karşılıklarına almadıklarına vurgusunu yapmıştır. Bölgesel farklılıklara değinen yazar, reformlarla alakalı olarak meydana gelen gerçek tepkilerin, kadınlar tarafından değil erkekler tarafından yapıldığı değerlendirilmesinde bulunmuştur. “Kadınlar bir yandan otoriter devletin diğer yandan da erkek egemen kültürün taleplerini aynı anda karşılamak zorunda kalmışlardır” yorumunu yapmıştır (s.163).

Üçüncü bölümde (s.165-213), yeni Türk ulusunun inşasında önemli bir yer tutan dil ve alfabe konusu ele alınmıştır. Dil reformunun, alfabe reformunu, Türk Dil Kurumunun, Türkleştirilmesi politikalarını ve Güneş Dil Teorisini içermekte olduğu ancak bu konuyla alakalı ciddi araştırmaların yapılmadığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Yazar, alfabe reformuyla, dilde ulusallaşma sağlanmasının yanında, okuryazarlığı da etkileyecek uzun soluklu bir uygulamanın sonuçlarının etkilerini açıklamaya çalışmıştır. Kitapta, Dil reformunun toplumsal ve bireysel anlamda yeni ulusal kimliğin inşasında önemli rol oynadığı üzerinde durulmuştur. Yazar, bu bölümde alfabe kanunu, seküler, okuryazar ve çağdaş bir ulus yaratmaya yönelik birden fazla hedefi olan bütüncül bir reform olarak değerlendirmiştir (s. 212). Bu bölümde, Mustafa Kemal’in, Harf inkılabına özel ilgi gösterip, yeni alfabenin kabulüne destek vermesi ve konuyla ilgili kampanyayı bizzat yürütmesinin analizi yapılmıştır. Yazar, harf inkılabının önemi üzerinde durmuş; Erken Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal ve kültürel değişimlerin ve bu süreçte, ulus-devletin gücünü nasıl pekiştirdiğinin izahını yapmıştır. Ayrıca, örgün eğitim sisteminin yaygınlaştırılmasıyla hem okuryazarlık oranının artırılmasının hem de Türkçe konuşmanın (ortak bir konuşma dili oluşturma) bütün yurttan yayılmasını hedeflenmiş olduğu yorumunu yapmıştır. Ancak, Türk ulusu duygusuna sahip, Türkçe konuşan vatandaşlar yaratmada, yeterince başarılı olunmadığı değerlendirilmesinde bulunmuştur. Öte yandan harf inkılabının halk tarafından en çabuk kabul gören inkılap olduğunun altını çizmiştir. Kitapta, çocuklar ve gençler arasında okuryazarlığın arttığı, ordu ve zorunlu askerlik gibi kurumsal yapılar sayesinde erkeklerin okuryazarlık oranları artarken kadınların, okuma yazama oranının düşük olmasının nedenleri izah edilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde (s.215-265), ortak bir hafıza ve kimlik oluşturmak için milli bayramların nasıl birer sosyal ve mobilizasyon araçları oldukları vurgulanmıştır. Yazar, bayramların yapılan reformları pekiştirme gücü üzerine değerlendirme yapmıştır. Milli bayramların icat edilmesini, siyasi bir sosyalizasyon olarak ele almış ve Milli Bayramların sanıldığından daha büyük bir etki gücüne sahip olduğu değerlendirilmesinde bulunmuştur. Ayrıca, Millî Bayramların, yeni devletin yaptığı reformların güçlendirilmesinde önemli rol oynadığına vurgu yapmıştır. Yazar, milli bayramlar üzerinde, tarihçiler tarafından çok az çalışma yaptığı eleştiresinde bulunmuştur. Milli bayramların,

asında önemli bir siyasal sosyalleşme ve meşruluk aracı oluşunu belirtmiştir. Hatta, Türk ulusu inşasında merkezi bir öneme sahip olan bayramların eklektik bir yapıya sahip olup olmadığını sorgulamıştır. Yazar, her bir milli bayramın sembolük bir değeri olduğu ve yeni bir ortak bilinç oluşturmada, ulusal yenilenmenin aracı haline geldiği değerlendirilmesini yapmıştır. Milli bayramlarda yapılan törenlerin önemi üzerinde durmuş ve ulusal hafızanın oluşturulması için nutuklar atıp şiir okunmasına büyük önem verildiğini belirtmiştir. Şiirlerin içeriği ve mesajının hatırasının daha güçlü ve uzun ömürlü olduğunu vurgulamıştır (s. 234). Milli Bayram kültürünün oluşturulması için okul kitaplarında, bayramların anlatılması ve bayramlara katılımının teşvikine yönelik çalışmalar yapılmış olduğunun altını çizip, bu çalışmaların önemine dikkat çekmiştir.

Hale Yılmaz'ın, bu kitabı, erken Cumhuriyet devri reformlarının anlaşılması için yeni bir bakış açısı getirmiştir. İnkılapları, reform olarak değerlendirmiş ve reformların toplumsal sonuçlarının analizini yapmıştır. Ayrıca, kılık kıyafetle ilgili uygulamalara yönelik yaptığı değerlendirmelerde, kadınların bu uygulamalardan ne şekilde etkilendiği ile ilgili yeterince çalışmanın yapılmadığı eleştirisini getirmiştir. Bu açığın giderilmesi için önemli bir adım atmış ve konuyu kitabında önemli tespitler yaparak işlemiştir. Alana yapmış olduğu önemli katkılardan bir diğeri, Milli Bayramların toplum üzerindeki dönüştürücü etkisidir. Milli Bayramların, toplumsal hafızayı ve ortak aidiyet duygusunu oluşturmada nasıl bir etkiye sahip olduğunu, toplumdaki değişim üzerinden değerlendirmiştir. Hale Yılmaz, Erken Cumhuriyet tarihi ile ilgili yapılan çalışmalara getirdiği önemli eleştirilerden birisi de çocukların ve gençlerin nasıl etkilendiğine dair çalışmaların yetersizliğidir. Eleştiriye yönelik açığı giderici değerlendirmeler kitapta mevcuttur. Gençlerin ve çocukların yani nesillerin reformlardan nasıl etkilendiğine yönelik değerlendirmeler yaparken, resmi değerlendirmeler kadar sözlü tarih çalışmalarından elde ettiği bilgilere de başvurmuştur. Hale Yılmaz, reformların uygulanması sırasında, halkın devlet kurumları ve devlet yetkilileriyle kurmuş olduğu ilişkileri de ele almış konuyla alakalı olarak, halkın şikayetlerini ve görüşlerini bildirmek için dilekçe yoluna nasıl başvurduklarını, somut veriler üzerinden değerlendirmiştir. Dilekçelerin incelenmesi, Erken Cumhuriyet döneminde, halkın tepkilerine yönelik verileri sahip olması açısından önemli bir kapı açmıştır.

Kitapta, Erken Cumhuriyet döneminde hem modernleşmeyi hem de uluslaşmayı hedefleyen inkılapların, homojen bir ulus oluşturma çabalarının gerçekleşme düzeyleri, cinsiyet, nesil ve bölgelere, etnik, dini yapılara, hatta, kent ve taşraya göre nasıl farklılık gösterdiğinin analizini yapmıştır. Böylece, dönem çalışmalarında, reformların toplumsal sonuçlarının değerlendirilmesine yönelik eksikliğe dikkat çekmiş ve bu eksikliğin giderilmesi yolunda yeni yöntem ve bakış açıları sunmuştur.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergi yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen makaleler derginin amaç ve kapsamına uygun olmalıdır. Orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmayan, her bir yazar tarafından içeriği ve gönderimi onaylanmış yazılar değerlendirmeye kabul edilir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

İntihal

Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Makalenin türüne bağlı olarak, bunun oranın %15 veya %20'den az olması beklenir.

Çift Kör Hakemlik

İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakemlikten geçmesini sağlar ve makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Açık Erişim İlkesi

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayrıTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Telif Hakkında

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

Hakem Değerlendirme Politikaları

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme çift taraflı kör hakemlik ile değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

ETİK

Yayın Etiği Beyanı

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide

değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirilmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirirler. Yayına gönderilen

makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder.

Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemler, araştırma, yazarlar ve/veya araştırmaya fon sağlayanlarla çıkar çatışması içinde olmamalıdır. Hakemler değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar.

Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZIM KURALLARI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir. Kapak Sayfası ve Telif Hakkı Anlaşması Formu eksiksiz doldurulmalıdır.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır

aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.

2. Makalenin çeşitli, kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Başlıklardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
5. Yazar/yazarların adları ve bilgileri çalışma metninde yer almamalı, yazara/yazarlara dair tüm bilgiler makale dosyası ve Telif Hakkı Anlaşması Formu ile birlikte sisteme yüklenecek olan Kapak Sayfasında belirtilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır.
6. Giriş bölümünden önce 100-200 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.
8. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
9. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.

10. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.

Atıflar (Referans, Gönderme)

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya özü değiştirilmemek kaydıyla kaynak çalışmayı yapanın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da alıntı yapılan kaynağa (metin, tablo, şekil ve benzeri dahil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır. Bu konuda aşağıdaki ilkeler uygulanır:

- a. Kaynaktan aynen alınan bilgiler (alıntı), çift tırnak içinde (“....”) gösterilirler. Makaleyi hazırlayanın, kaynaktaki bilginin özünü değil, biçimini değiştirerek yaptığı alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan gösterilirler. Her iki alıntı türünde de ilgili kaynağa mutlaka atıf yapılır ve atıfların her birine, sayfa altı dipnot şeklinde birbirini izleyen numara verilir.
- b. Makalede, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, cümlelerde belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta (...) ile belirtilir.
- c. Başka kaynaklardaki bilgilerin aynen aktarılması durumunda, kaynaklarda noktalama işaretleri ve çeviri yanlışları dahil olmak üzere harf, cümle, tarih, yer vb. gibi yanlışlıklar da tekrarlanır. Makale yazarı, kaynak metindeki yanlışlıkları düzelterek vermek isterse, o zaman doğru bilgi, yanlış bilgidен hemen sonra bir parantez içinde gösterilir.
- d. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında en az çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan daha küçük punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserin tam künyesi (yazar adı soyadı, eser adı, varsa çeviren/editör/derleyen bilgisi, yayınlandığı yer, yayınevi ve tarih) verilmelidir. Şöyle ki:

Salahi Ramazan Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 10.

Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1984, s. 24.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ...*, s. 35.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Hüseyin Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Söylemezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 93-94.

Sonraki referanslar:

Hüseyin Bağcı, “Demokrat Parti’nin Ortadoğu Politikası”, s. 98.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Fahrettin Kırzıoğlu, “Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri (1919-1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/20, 1991, s. 223-266.

Mustafa Budak, “Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin Önemi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2018, s. 209.

Sonraki referanslar:

Fahrettin Kırzıoğlu, “Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri (1919-1920)”, s. 225.

Gazetelerdeki makale ve haber yazıları aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

“Hükümet-i Osmaniyye’nin Sulh Konferansına Teklifâtını Hâvi Muhtıra”, *İkdam*, 3 Mart 1335 (1919), s. 1.

“DP Kongresi Saat 10’da Açıldı”, *Vakit*, 15 Ekim 1955, s. 1-2.

“İnönü ve Gülek’in Menderes’e Geçmiş Olsun Telgrafları”, *Ulus*, 19 Şubat 1959, s. 1-2.

Arşiv belgelerine referans:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 3733/236781 (Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-01-37/222-1 (6-7 Eylül olaylarında zarar görenlere maddi destekler hakkında).

Aynı arşiv ve fon isimleri, ikinci ve sonraki atıflarda kodlarıyla yazılmalıdır: *BOA, BEO, 3733/236781.*

Elektronik/internet kaynağa referans:

TBMM, Süreli Yayınlar, *III. Menderes Hükümeti*, (Çevrimiçi), www.tbmm.gov.tr, 8 Aralık 2013.

Ayhan Kamel, “İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, (Çevrimiçi), www.dispolitika.org.tr, 7 Aralık 2013.

John N. Berry, “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Kaynakça

Kaynakçada kitap ve makaleler aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Satan, Ali: *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Türkmen, Zekeriya: “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 47, Temmuz 2000, s. 395-419.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
  - ✓ Makalenin türü
  - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
  - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
  - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
  - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
  - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
  - ✓ Makalenin kategorisi
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
  - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
  - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
  - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Özetler: 100-200 kelime makale dilinde ve 100-200 kelime İngilizce
  - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
  - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
  - ✓ Makale ana metin bölümleri
  - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
  - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
  - ✓ Kaynaklar
  - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör: Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The journal is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. Only those manuscripts approved by every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors.

Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors. All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication.

Plagiarism

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. If plagiarism/self-plagiarism will be found authors will be informed. Editors may resubmit manuscript for similarity check at any peer-review or production stage if required. High similarity scores may lead to rejection of a manuscript before and even after acceptance. Depending on the type of article and the percentage of similarity score taken from each article, the overall similarity score is generally expected to be less than 15 or 20%.

Double Blind Peer-Review

After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by the editors-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. The editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles and hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Open Access Statement

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Copyright Notice

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Peer Review Policies

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for double-blind peer review evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-inChief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international external referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated? - Are the methods described comprehensively? - Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

ETHICS

Publication Ethics and Malpractice Statement

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on

Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.

- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author's Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Agreement Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

AUTHOR GUIDELINES

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Article is to be submitted online via <https://dergipark.org.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr>. It must be accompanied by a title page

specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the essay (see the Submission Checklist), and a cover letter. Articles should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted. The Cover Page and Copyright Form must be completed in full.

1. Studies should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and “justify align” format. If there are footnotes, they must remain within these limits and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. Before and after headings, 6 point space should be left.
3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
5. The author/authors’ names and information should not be included in the text of the article, and all information about the author/authors should be indicated on the Cover Page that will be uploaded to the system along with the Full Text and Copyright Form. The Cover Page should include the title of the article, the author or authors’ affiliations and titles, the addresses where they can be reached, mobile, business and fax numbers, ORCID and e-mail addresses.
6. Before the introduction part, there should be an abstract of 100-200 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
7. The article should contain mainly these components: Title, abstract and keywords in the language of the article; English title, abstract and keywords; extended abstract in English, main sections of article, references and tables and figures.

8. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise, data that can be given in the text, such as demographic characteristics, should not be expressed in separate tables.
9. All responsibility for the articles/writings published in the journal and the opinions expressed belong to the authors; Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Revolution History does not assume any responsibility.
10. In line with the editorial board and referee reports, authors may be asked to make some corrections on the text.

Citations (Reference, Cross Reference)

In the article, quotations from other sources are either quoted exactly or summarized or interpreted by the author's own words, provided that the essence is not changed. In both cases, the cited source (including text, table, figure etc.) must be referenced. The following principles are applied in this regard:

- a. Information taken exactly from the source (quotation) is shown in double quotes ("....."). Quotations made by the author by changing the format, not the essence of the information in the source, are shown without double quotes. In both types of citations, reference is made to the relevant source and each citation is given a consecutive number in the form of footnotes on the bottom of the page.
- b. In the article, the whole of the information quoted from the source can be given, but for example, only certain parts of the information in the form of sentences, paragraphs or pages can also be given. In this case, the omitted places are indicated with three dots (...) to show that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the sentences.
- c. If the information in other sources is quoted verbatim, inaccuracies such as letters, sentences, dates, places, etc. in the sources are also repeated, including punctuation marks and translation errors. If the author of the article wants to give correction of inaccuracies in the source text, then the correct information is indicated in a parenthesis immediately after the incorrect information.
- d. Exact quotations from the sources are given within the text of the article, if they are not longer than one sentence. In longer quotations, at least double-spaced space is left between the first and last lines of the quotation and the text of the

article, so that the quotation and the text are distinguished. For such citations, a smaller font size than the font used in the article text is used.

Rules about Reference Footnotes

In the reference footnotes, if a reference is made to the relevant source for the first time, the full bibliography of the work (author's name, surname, name of the work, translator/editor/compiler information, if any, place of publication, publisher and date) should be given. Namely:

Salahi Ramazan Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 10.

Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1984, s. 24.

If a second or more reference is made to the same source in reference footnotes, the above information is abbreviated accordingly:

Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ...*, s. 35.

Reference to the author's article/book chapter in the edited book:

First reference:

Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Söylemezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 93-94.

Next references:

Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", s. 98.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Fahrettin Kırzioğlu, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri (1919-1920)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/20, 1991, s. 223-266.

Mustafa Budak, "Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2018, s. 209.

Next references:

Fahrettin Kırzioğlu, "Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri (1919-1920)", s. 225.

Articles and news in newspapers should be displayed as follows:

“Hükümet-i Osmaniyye’nin Sulh Konferansına Teklifâtını Hâvi Muhtıra”, *İkdam*, 3 Mart 1335 (1919), s. 1.

“DP Kongresi Saat 10’da Açıldı”, *Vakit*, 15 Ekim 1955, s. 1-2.

“İnönü ve Gülek’in Menderes’e Geçmiş Olsun Telgrafları”, *Ulus*, 19 Şubat 1959, s. 1-2.

Reference to archival documents:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âlî Evrak Odası (BEO), 3733/236781 (Sadaret’ten Harbiye Nezareti’ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâhî 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030-01-37/222-1 (6-7 Eylül olaylarında zarar görenlere maddi destekler hakkında).

The names of the same archives and fonds should be written with their codes in the second and subsequent citations:

BOA, BEO, 3733/236781.

Reference to the electronic/internet source:

TBMM, Süreli Yayınlar, *III. Menderes Hükümeti*, (Çevrimiçi), www.tbmm.gov.tr, 8 Aralık 2013.

Ayhan Kamel, “İkinci Dünya Savaşı’nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, (Çevrimiçi), www.dispolitika.org.tr, 7 Aralık 2013.

John N. Berry, “Educate Library Leaders”, *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bibliography

In the bibliography, books and articles should be shown as follows:

Satan, Ali: *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, Yazıgen Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Türkmen, Zekeriya: “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 47, Temmuz 2000, s. 395-419.

Appendix/Appendices

The appendix section of the article contains text-related pictures, tables, forms, lists of survey questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. For such a single material, only one annex is included, and for more than one material, if deemed necessary, multiple annexes are included. If the appendices are to be distinguished from each other, they shall be numbered consecutively as “Appendix-1”, “Appendix-2”, and so on. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix. A title describing the contents of the appendix is recommended to be put next to each number.

If the information in the appendix is conveyed from other sources, references to these sources must be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
  - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
  - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
  - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
  - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
  - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
  - ✓ e-mail addresses
  - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
  - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
  - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
  - ✓ Abstracts (100-200 words) both in the language of article and in English
  - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
  - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
  - ✓ Acknowledgement (if exists)
  - ✓ References
  - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Editor in Chief: Prof. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Phone: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Address: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul-Türkiye

TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU / COPYRIGHT AGREEMENT FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, etc.)	
---	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/institititon)	
Posta adresi	(Address)	
e-posta	(e-mail)	
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)	

<p>Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder: Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) Lisansı ile yayınlamasına izin verilir. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılmış kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.</p>
--

<p>The author(s) agrees that: The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.</p>

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
		...../...../.....

